Markerna berättar och minns

Konsekvenser för samer av svensk politik

Volym 1

Slutrapport av
Sanningskommissionen för det samiska folket

Stockholm 2026

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 2026:58

SOU och Ds finns på regeringen.se under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2021:1.
Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på regeringen.se/remisser.

Layout: Kommittéstöd, Regeringskansliet
Omslag: Multiply Solutions
Tryck och remisshantering: Multiply Solutions, Stockholm 2026

ISBN 978-91-525-1611-9 (tryck)
ISBN 978-91-525-1612-6 (pdf)
ISSN 0375-250X

Ednama giehttu ja mujtti

Svieriga politihka båhtusa sámijda

Eatnamat muitalit ja muitet

Ruoŧa politihkka váikkuhusat sámiide

Iednama gehttu ja mujjti

Tjuvvusa sämijda Sverji politijkast

Eatneme soptseste jïh måjhta

Illedahkh saemide Sveerjen politihkeste

Iädnameh mujttaleäh jah müjtth

Tjuvvash dáruon politïjkaste

Till statsrådet

Regeringen beslutade den 3 november 2021 att tillsätta en kommitté i form av en sanningskommission för kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna i ett historiskt perspektiv och dess konsekvenser för det samiska folket. Kommissionen skulle bland annat kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna och relevanta aktörers agerande vid genomförandet av den politiken, sprida kunskap om och öka den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt verka för att denna kunskap förs vidare till kommande generationer, och lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle.

Kommissionen skulle slutredovisa sitt uppdrag senast den 1 december 2025. Regeringen beslutade om tilläggsdirektiv den 11 september 2025 varigenom utredningstiden förlängdes till den 1 oktober 2026.

Justitierådet Kerstin Calissendorff förordnades som kommissionens ordförande den 11 april 2022. Hon entledigades den 31 augusti 2023. Fil.dr. Anders Lidén förordnades som ordförande den 1 september 2023 och entledigades den 17 november 2024. Juristen Lena Nyberg förordnades som ordförande den 8 april 2025.

Som ledamöter i kommissionen förordnades fr.o.m. den 3 juni 2022 internationella experten Marie B. Hagsgård, fil.dr. Anna-Lill Drugge, professor Gunlög Fur, professor Patrik Lantto, professor emerita Marianne Liliequist, konstnären Britta Marakatt-Labba, fil.dr. Bertil Marklund, docent Jonas Monié Nordin, professor Ulf Mörkenstam, professor emeritus Mikael Svonni, docent Eivind Torp samt fil.dr. Laila Susanne Vars. Britta Marakatt-Labba entledigades den 12 juni 2022. Mikael Svonni entledigades den 28 augusti 2022. Den 31 oktober 2022 förordnades språkarbetaren Patricia Fjellgren som ledamot. Den 1 november 2023 förordnades fil.dr. Krister Stoor som ledamot. Ulf Mörkenstam entledigades den 25 augusti 2024.

Eivind Torp entledigades den 13 oktober 2024. Patrik Lantto entledigades den 17 november 2024.

Som huvudsekreterare i kommissionen anställdes den 2 maj 2022 ämnesrådet Jon Dunås och han entledigades den 30 september 2023. Som huvudsekreterare anställdes den 2 oktober 2023 ämnesrådet Helena Onn och hon entledigades den 14 januari 2025. Som huvudsekreterare anställdes den 2 januari 2025 seniora policyrådgivaren Kaisa Syrjänen Schaal.

Som utredningssekreterare i kommissionen anställdes den 7 mars 2022 hovrättsassessor Sanna Vitestam och hon entledigades den 6 januari 2025. Som sekreterare anställdes den 1 september 2022 webbredaktören Malin Andersson Junkka. Som utredningssekreterare anställdes fil.mag. Kaisa Huuva den 21 mars 2022 och hon entledigades den 28 februari 2023. Som biträdande sekreterare anställdes ombudsmannen Raija Kärkkäinen Eriksson den 1 juni 2022 och hon entledigades den 31 maj 2025. Som sekreterare anställdes forskaren Marja-Kristin Skum den 1 januari 2023. Den 3 april 2023 anställdes medicine doktor Lena Kroik som sekreterare och fil.dr. Moa Sandström som utredningssekreterare. Som sekreterare anställdes jägmästare Elli-Ristin Tuorda den 14 augusti 2023 och hon entledigades den 30 juni 2024. Som sekreterare anställdes Ingela Persson den 16 oktober 2023 och hon entledigades den 30 november 2024. Som sekreterare anställdes statsvetare Elsa Hellqvist den 16 november 2023 och hon entledigades den 31 december 2024. Som sekreterare anställdes transkriberare Astrid Wallner den 4 december 2023 och hon entledigades den 30 juni 2024. Som sekreterare anställdes studenten Elin Johansson den 8 januari 2024 och hon entledigades den 7 juni 2024. Som sekreterare anställdes studenten Hanna Olofsson den 10 juni 2024 och hon entledigades den 5 juli 2024. Som sekreterare anställdes kanslisekreteraren Johanna Edin den 3 februari 2025. Som sekreterare anställdes utredaren Jennie Spetz den 3 februari 2025 och hon entledigades den 30 november 2025. Som sekreterare anställdes Joakim Bergdahl den 17 februari 2025 och han entledigades den 13 juni 2025. Som sekreterare anställdes juristen Jon Paulsson den 12 maj 2025 och han entledigades den 19 juni 2026. Som sekreterare anställdes studenten Johnny Sandelin den 20 augusti 2025 och han entledigades den 23 oktober 2025. Som sekreterare anställdes redaktören Ulla Tillgren den 19 oktober 2025 och hon entledigades den 31 juli 2026.

Kommittén har antagit namnet Sanningskommissionen för det samiska folket.

Sanningskommissionen överlämnade i mars 2026 ett delbetänkande i form av en forskningsantologi kallad *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser av för samer av svensk politik* (SOU 2026:15).

Härmed överlämnar Sanningskommissionen en slutrapport kallad *Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik* samt en berättelsevolym kallad *”Jag ber marken tyst om lov”* (SOU 2026:58). Samtliga ledamöter har ställt sig bakom slutrapporten.

Stockholm i september 2026

Lena Nyberg
Anna-Lill Drugge
Patricia Fjellgren
Gunlög Fur
Marie B. Hagsgård
Marianne Liliequist
Bertil Marklund
Jonas Monié Nordin
Krister Stoor
Laila Susanne Vars

Kaisa Syrjänen Schaal
Malin Andersson Junkka
Johanna Edin
Lena Kroik
Moa Sandström
Marja-Kristin Skum

Innehåll

VOLYM 1

Dat golbma goahtecakki 27

De tre kåtastängerna 28

Förord 29

Sammanfattning 35

Oanes tjoahkkájgäsos 53

Oanehis čoahkkáigeassu 67

Ånegis tjåhkkájgiessem 81

Åenehks iktedimmie 95

Tjåhkkangiessieme 111

Summary 113

DEL I Kommissionens uppdrag och arbete

1 Kommissionens uppdrag 137

1.1 Sanningskommission för det samiska folket 137

1.2 Direktiv, avgränsningar och kommissionens tolkning av uppdraget 139

1.2.1 Uppdragets tre delar och avgränsningar 142

1.2.2 Kommissionens tolkning av uppdraget 143
1.2.3 De av kommissionen valda granskningsområdena 145

1.3 Urfolksrättens betydelse för kommissionens uppdrag 147
1.3.1 Samerna är ett erkänt urfolk 148
1.3.2 Samernas skydd enligt svensk rätt 151
1.3.3 Samerna som erkänd nationell minoritet 153
1.3.4 Rätt till konsultation 154
1.3.5 Kritik mot Sveriges behandling av samer 154

1.4 Sannings- och försoningsarbeten med urfolk och minoriteter 157
1.4.1 Kanada 158
1.4.2 Grönland 158
1.4.3 Sannhets- og forsoningskommisjonen (Norge) 159
1.4.4 Samelaisten totuus- ja sovintokomissio (Finland) 160
1.4.5 Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset 161
1.4.6 Svenska kyrkans försoningsarbete med det samiska folket 162

2 Kommissionens arbete 167

2.1 Det samiska folkets delaktighet i kommissionens arbete 167
2.1.1 Samtalsmöten 167
2.1.2 Övriga dialoger 168
2.1.3 Intervjuer och delade berättelser 169

2.2 Samers förväntningar på en sanningskommission och anledningar att lämna vittnesmål 170

2.3 Tre volymer 172

2.4 De personliga berättelserna 173
2.4.1 Metod och principiella utgångspunkter 174
2.4.2 Insamling av material 176
2.4.3 Metadata 178
2.4.4 Skriftliga vittnesmål 182
2.4.5 Analys 182

2.4.6 Genomförandet av intervjuarbetet 186
2.4.7 Stödsamtal 186

2.5 Kunskapsspridningen 187
2.5.1 Kommunikationsarbetet 187
2.5.2 Utåtriktat arbete 188

2.6 Begrepp och språkbruk 189
2.6.1 Begreppet Sápmi i slutrapportens texter 189
2.6.2 Lokala platsbenämningar 190
2.6.3 Begreppet samiska traditionella marker 191
2.6.4 Begreppen berättare och berättelse 193
2.6.5 Begreppet renskötsel 194
2.6.6 Sametinget 195
2.6.7 Forskningsantologin 195

2.7 Att granska historien 195
2.7.1 Att granska historiska och nutida uttryck för rasism och diskriminering 197

2.8 Rapportens disposition 199

DEL II Kartläggning och granskning av förd politik – historisk och samtida bakgrund

3 Sverige expanderar och koloniserar i samiskt land (cirka 1600–1850) 203

3.1 ”Vårt eget Västindien”: Tanken om en svensk, inhemsk koloni 206

3.2 Sápmi som skatteland 209
3.2.1 Lappskatteland 209
3.2.2 Skattefjällen i Jämtlands län 212
3.2.3 Lappkodicillen – samernas Magna Carta 214
3.2.4 Lappmarksplakaten och bosättningspolitiken 216
3.2.5 Lappmarksgränsen 1749 och odlingsgränsen 1867 218
3.2.6 Avslutande diskussion om lappskattelanden 219

3.3 Från samiska skatteland till privatägd och statlig mark: Avvittringsprocesserna 219
3.3.1 Avvittringen i Jämtlands län 220
3.3.2 Fjällägenheterna 222

3.4 Ordning och reda genom enhetlig tro: Statens kristna tvångsomstöpning av samiskt samhälle 223
3.4.1 Samers svar på kristnandet 225

3.5 Statens skolning av kristna undersåtar: Det svenska utbildningsväsendets kolonisering 227
3.5.1 Ambitionen att fostra samiska präster 228
3.5.2 Lappskolor och kateketer: 1700-talets mission ... 230
3.5.3 Ambulerande och stationär undervisning: Skolreformer under 1800-talet 231
3.5.4 Att tvingas överge sin världsbild – samers motstånd och försvar 233

3.6 Exotisering och konfiskering av samiska föremål: Samlarnas koloniala historia 235

3.7 Tvångsfördrivningar av samer i 1700-talets Saepmie/Mellansverige 236
3.7.1 Ökad kontroll och assimilering 238
3.7.2 Samiskt motstånd mot fördrivningarna 239
3.7.3 Bofastgörandet 241
3.7.4 Avslutande diskussion 242

4 Nationalism, industrikolonialism och samisk mobilisering (cirka 1850–1950) 245

4.1 Statsgränserna stängs 248
4.1.1 Renbetesmarker i Norge stängs 249
4.1.2 Renbeteskonventioner med grannstater 251

4.2 Bággojohtin: Statens tvångsförflyttningar i Sápmi 255
4.2.1 Tvångsförflyttningar under 1900-talet 256
4.2.2 ”Det blev en invasion och undanträngning” 260
4.2.3 Senare tvångsförflyttningar 262
4.2.4 ”Tvångsförflyttningarna tar aldrig slut” – dagens återverkningar 263
4.2.5 Avslutande diskussion 268

4.3 Splittrande segregering och assimilering av samiskt samhälle: ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken 270
4.3.1 Föreställning om att samerna riskerar att duka under 271

4.3.2 Rasbiologiska idéströmningar och nationalekonomiska motiv ... 272
4.3.3 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politikens dubbla syfte och utformning ... 273
4.3.4 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken i praktiken ... 275

4.4 Renbeteslagarnas påverkan på samiskt samhälle ... 281
4.4.1 1886 års renbeteslag ... 281
4.4.2 1928 års renbeteslag ... 287

4.5 Lappväsendet: Statlig kontroll och förmyndarskap ... 296

4.6 Att föra sin egen talan: En tidig våg av samisk mobilisering ... 302
4.6.1 Gemensamma intressen förenade till makt ... 304
4.6.2 Det första samiska landsmötet hålls ... 305
4.6.3 Samisk röst i ord och bild ... 306
4.6.4 Skogssamisk talan om svensk kolonialisering ... 307
4.6.5 Den tidiga samerörelsens splittrade och enade folk ... 309

4.7 Olika utbildning för samer: Skolpolitikens segregering och assimilering ... 310
4.7.1 Nomadskolan ska rädda den fjällsamiska kulturen ... 313
4.7.2 Livet för barnen i nomadskolan ... 317
4.7.3 Folkskola och arbetsstuga/elevhem ... 327
4.7.4 Livet för barnen i folkskola och arbetsstuga ... 328
4.7.5 Nomadskolans omvandling och framtid ... 333
4.7.6 Avslutande diskussion ... 335

4.8 Rasbiologisk ideologi och politik i Sápmi ... 336
4.8.1 Rasbiologins framväxt ... 337
4.8.2 Statens institut för rasbiologi ... 339
4.8.3 De rasbiologiska undersökningarna ... 340
4.8.4 Insamling av samiska mänskliga kvarlevor ... 345
4.8.5 Kyrkans roll i de rasbiologiska undersökningarna ... 350
4.8.6 Rasbiologiska institutets material och arkiv ... 351
4.8.7 Avslutande diskussion ... 356

4.9 Den samiska kroppen i forskning och praktik 359

4.10 Levande utställningar 362

4.11 Att samla, bevara och definiera det samiska: Museiväsendets intressen i Sápmi 363
4.11.1 Den ”utdöende” kulturen blir museal 364
4.11.2 Det ”genuint samiska” ställs ut 364
4.11.3 Insamling av jojk 366
4.11.4 Samiskt kulturarv i landskapet och samlande praktiker 368

4.12 En bit ”orörd natur” som samhällsresurs: Framväxt av statens naturskyddade områden 369
4.12.1 Upplevelser och friluftsliv – turismen i Sápmi 369
4.12.2 Lag (1909:56) angående nationalparker 370

4.13 Den storskaliga industrialiseringen och naturresursexploateringen av Sápmi 371
4.13.1 Skogen och virket 371
4.13.2 Marken och malmen – gruvindustrins utbredning i Sápmi 373
4.13.3 Älvarna och vattenkraften 378

5 Samtidshistorisk era (cirka 1950 till i dag) 391

5.1 ČSV! – En andra våg av samisk mobilisering 393
5.1.1 ”Den samiska renässansen” 394
5.1.2 Áltákonflikten 395
5.1.3 Jojken ljuder igen – och kamp under (officiell) samisk flagg 397

5.2 Att tala med egen stämma: Framväxten av samiska kulturarenor 398
5.2.1 Samisk berättarkonst i teater och film 398

5.3 Pan-samisk och internationell organisering 400
5.3.1 Samisk organisering över landsgränserna 400
5.3.2 Samiska ungdomars organisering och gemensamma plattformar 400
5.3.3 Samers organisering internationellt 401

5.4 Samiskt inflytande och självbestämmande 402

5.4.1 Rätten till självbestämmande 403
5.4.2 Erkännande av samernas särställning 406
5.4.3 Sametinget inrättas 408
5.4.4 Sametingets konstruktion med dubbla roller 413
5.4.5 Stärkt grundlagsskydd för det samiska folket 417
5.4.6 Kritik mot Sametinget och samers bristande självbestämmande och inflytande 419
5.4.7 Fortsatta problem med Sametingets konstruktion 426

5.5 Diskriminering av samer: Förmyndarpolitik, stereotypa och fördomsfulla föreställningar, okunskap och bristande rättigheter 433
5.5.1 En brytpunkt i svensk samepolitik: Förändrad retorik men seglivad praktik 434
5.5.2 2000-talet och framåt: Fortsatt ojämlikhet och utsatthet 442
5.5.3 Bristande likabehandling, rasism och diskriminering 442
5.5.4 En passiv och otillräcklig hantering 444
5.5.5 Sammanfattande skildring av samers utsatthet i dag 447

5.6 Utbildning för samer från 1950 till dagens skola: Språkförlust och språksorg 477
5.6.1 Den utbildningspolitiska omstöpningen 479
5.6.2 Samiska perspektiv i marginalen 481
5.6.3 Otillräcklig undervisning om det samiska 497
5.6.4 Avslutande diskussion 501

5.7 Lappväsendet från 1950 till nutid 503

5.8 En ny rennäringslag och stärkta markrättigheter 504
5.8.1 En ny rennäringslag, ökat självbestämmande i samebyarna 504
5.8.2 1993 års ändringar i rennäringslagen 509
5.8.3 Starkare skydd för samiska rättigheter 513
5.8.4 Tvister om de samiska markrättigheternas innebörd 514
5.8.5 Samiska rättigheter utanför renskötseln 517

5.9 Skyddade områden, nationalparker, naturreservat och kulturreservat ... 520

5.10 Ökad exploatering och konkurrens om markerna ... 525
5.10.1 Renens marker ... 529
5.10.2 Effekterna av den ökade konkurrensen om markerna ... 530
5.10.3 Skogsbruket ... 538
5.10.4 Gruvnäringen ... 549
5.10.5 Vindkraften ... 558
5.10.6 Vattenkraften ... 562
5.10.7 Ledningar, vägar, järnvägar och annan infrastruktur ... 563
5.10.8 Turism och friluftsliv ... 565
5.10.9 Statens rovdjurspolitik ... 569
5.10.10 Samers rätt till mark, kultur och inflytande ... 571
5.10.11 De statliga bolagens roll för samerna ... 579

5.11 Återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor ... 581
5.11.1 Mänskliga kvarlevor och återbördande ... 583
5.11.2 Återbördande som del av en försoningsprocess ... 585
5.11.3 Samiskt kulturarv i samers händer? Om samlingar, förvaltning och återlämning av artefakter ... 587

5.12 Arkivens roll för samiskt kulturarv ... 588
5.12.1 Samiskt arkivmaterial i dag ... 589
5.12.2 Ansvar och samordning av samiskt arkivbestånd ... 590

5.13 Ta tillbaka: Samtida samisk mobilisering genom konst och kultur ... 591

VOLYM 2

DEL III Om Sábme/Sábmie/ Saepmie/Sápmi

6 Begreppet Saepmie/Sábmie/Sábme/ Sápmi/Säämi/Sää´mm/Сāммь 601

7 Samisk kultur och kulturarv i sin mångfald 607

7.1 Ett levande kulturarv: Mångfalden i samisk kultur 607

7.2 Traditionell samisk kunskap om mark och samiskt bruk och förvaltning av naturresurser 610
7.2.1 Vïjreme jïh gööleme / Den samiska jakten och fisket 613
7.2.2 Bohcco ja eallobarggu birra / Renen och renskötseln 615
7.2.3 Betydelsen av släktskap 621
7.2.4 Samisk andlighet, religion och heliga platsers betydelse för samisk kultur 622

7.3 ”Varje språk har sin världsbild”. Samiska språk som kulturbärare 624
7.3.1 Soptsestimmien jïh joejkemen bïjre / Om betydelsen av berättandetraditionen och jojk 628

7.4 Betydelsen av samisk duodji och design 629

7.5 Samiskt kulturutövande i hela landet 631

7.6 Avslutning 631

DEL IV Konsekvenser av förd politik – och sikte mot ny horisont

8 Kamp för land, kamp för kultur: Statens övertagande och styrning av Sápmi 637

8.1 Sápmi på kartan 639
8.1.1 Försvenskning av platsnamn 641
8.1.2 Om platsen som öde – och därmed tillgänglig 645

8.2 Konsekvenserna av den politik som förts avseende samernas traditionella marker 646

8.2.1 Kolonisering och skattläggning 646
8.2.2 Fördrivningspolitik av samer som levde utanför Lappmarkerna under 1600- och 1700-talen 647
8.2.3 Staten hävdade äganderätt till samernas skatteland 648
8.2.4 Konsekvenser av avvittringarna, samerna lämnas utan äganderätt 649
8.2.5 1886 års lag – ökad kollektivisering, svagare skydd och ökad statlig styrning 650
8.2.6 1928 års lag – segregering av renskötande samer, assimilering av övriga samer 653
8.2.7 1971 års lag – ökat självbestämmande 656
8.2.8 Statens politik i förhållande till rättsutvecklingen 658
8.2.9 Konsekvenserna lever vidare – konflikterna i Västerbotten 659
8.2.10 Samefondens betydelse och dess användning 662

8.3 Kamp om inflytande över mark i Sápmi 664
8.3.1 Samlade konsekvenser av konkurrerande markanvändning i Sápmi 664
8.3.2 ”Vilket håll vajan än vänder sin nos så är hon i vägen”: Om kampen för renen i det exploaterade Sápmi 665
8.3.3 Inflytande i teorin men inte i praktiken, leder till förlust av traditionella marker och internationell kritik 669
8.3.4 Konsekvenser av den politik som förts för skyddade områden 674

8.4 Kamp för kulturen i landskapet 675
8.4.1 Kamp för markbundna kunskaper 675
8.4.2 De samiska kulturmiljöerna 679
8.4.3 Om platsens väsen 680
8.4.4 De immateriella, materiella och biologiska kulturarven 681
8.4.5 Goda exempel 687

8.5 Brustna band och kollisioner: Tvångsförflyttningarnas konsekvenser 689

8.6 Att styra sin framtid som folk 693
8.6.1 Självbestämmande och inflytande i dåtid 694
8.6.2 Självbestämmande och inflytande i nutid 696

9 Kamp för kultur och kulturella uttryck 699

9.1 Förluster och återtaganden av kulturella tillhörigheter, uttryck och familjehistorier 699

9.2 Erfarenheter av statens uteslutning 702

9.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området språk och utbildning 705
9.3.1 Kyrkans och statens politik och agerande 706
9.3.2 Konsekvenser av kyrkans och statens politik och agerande 707

9.4 Kamp för ett skingrat kulturarv: Förluster, återtaganden och revitalisering 718
9.4.1 Samiskt kulturarv i samiska händer 720
9.4.2 Förutsättningar för återbördande av det skingrade samiska kulturarvet 722

9.5 Konsten som bryter tystnaden 724
9.5.1 Konsten förmedlar den förda politikens konsekvenser 726
9.5.2 Det gränslösa samiska konst- och kulturlivets förutsättningar 729

9.6 ”Samiska refuger”: Om vikten av samiska arenor och mötesplatser 730

9.7 Betydelsen av samiska medier och dess förutsättningar i dag 731

10 Osynliggörande, kunskapsbrister, fördomar och misstroende 735

10.1 Förbittring och vanmakt: Om samiskt förtroende för Sverige 735

10.2 Historielösheten 737

10.3 Konsekvenser av statens och kyrkans politik inom området diskriminering och rasism 738
10.3.1 Statens och kyrkans särbehandlande förhållningssätt och syn genom historien 739
10.3.2 Den diskriminerande politiken och vad diskrimineringen får för konsekvenser 742
10.3.3 Statens och kyrkans diskriminerande politik och synsätt 744
10.3.4 Vad den diskriminerande politiken och synsättet fått för konsekvenser 748

10.4 Kunskapsluckor och vidare forskning/utredning 759
10.4.1 Om innehållet i forskningsantologin 759
10.4.2 Områden där forskning saknas 760

11 Den förda politikens konsekvenser för hälsa 763

11.1 Bakgrund 763
11.1.1 Samers hälsa 763
11.1.2 Organisation och uppbyggnad 765

11.2 Demografiska utmaningar 767

11.3 Forskning kring samers hälsa 769
11.3.1 Etisk kommitté för samisk hälsoforskning 771

11.4 Sanningskommissionens arbete för att kartlägga och granska behoven hos det samiska folket 772
11.4.1 Vilken lagstiftning berör specifikt området hälsa? 773
11.4.2 Vilka är då de samiska behoven och hur bemöts dessa i vård och omsorg? 777

11.5 Fysisk hälsa 780
11.5.1 Arbetsmiljö 780
11.5.2 Säker arbetsmiljö i skog och mark 782

11.6 Psykisk hälsa 784
11.6.1 Suicidproblematik 786

11.7 Barn och ungdomsperspektiv 788

11.8 Äldres perspektiv 790
11.8.1 Stress 793

11.9 Kumulativa och traderade trauman 795
11.9.1 Våld, droger och alkohol 796

11.10 Tjernobylolyckan 798

11.11 Hur påverkas då hälsan av den politik Sverige för? 808

12 Konsekvenser av Svenska kyrkans ageranden 813

12.1 Svenska kyrkans ansvar för tidigare erkända övergrepp 813

12.2 Svenska kyrkans ansvar för det samiska folkets situation .. 816

DEL V Uppmaningar för kompensation, upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle

13 Åtgärder för upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle 823

13.1 Sanningskommissionens bedömning i ansvarsfrågor 823

13.2 Hur Sanningskommissionen arbetat med uppmaningar och åtgärdsförslag 827

13.3 Uppmaningar till handling 830

13.4 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att stärka samers rättigheter 841
13.4.1 Säkerställ respekt för det samiska folkets status som urfolk 841
13.4.2 Säkerställ respekt för samers mänskliga rättigheter 844

13.5 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för upprättelse och försoning 847
13.5.1 Erkänn historiska och pågående oförrätter och processen framåt 847
13.5.2 En officiell statlig ursäkt till det samiska folket 850
13.5.3 Aktivt motverka splittring bland samer 853
13.5.4 Nationell kraftsamling för upprättelse och försoning 854

13.5.5 Nationellt kunskapscentrum för upprättelse och försoning ... 858
13.5.6 En självständig mekanism för granskning ... 861
13.5.7 Kommuners och regioners roll i arbetet för upprättelse och försoning ... 863

13.6 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att motverka diskriminering av och rasism mot samer ... 865
13.6.1 Upprätta en långsiktig nationell handlingsplan för arbetet mot rasism och diskriminering av samer ... 866
13.6.2 Långsiktigt uppdrag om arbete mot rasism och diskriminering av unga samer ... 868
13.6.3 Inrätta ett kontor för Diskrimineringsombudsmannen i norra Sverige med särskild kompetens kring samer ... 870
13.6.4 Översyn av diskrimineringslagen ... 871
13.6.5 Stärkt arbete mot hatbrott som riktas mot samer ... 873
13.6.6 Stärkt rättsligt skydd för renen ... 875

13.7 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ökat synliggörande av samiskt land och folk ... 877
13.7.1 Synliggör Sápmi i Sverige och revitalisera samiska platsnamn ... 878
13.7.2 Allmän flaggdag på samernas nationaldag ... 881

13.8 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att öka och förbättra kunskaper om samer och samiska förhållanden ... 882
13.8.1 Genomför ett kunskapslyft om samer ... 883
13.8.2 Stärkt undervisning om samers kultur, historia och rättigheter för alla elever i grundskola och gymnasieskola ... 885
13.8.3 Stärkt lärarutbildning och fortbildning ... 887
13.8.4 Stärkt språk- och kulturkompetens inom myndigheter, kommuner och regioner ... 889
13.8.5 Ta fram populärversion av kommissionens huvudbetänkande ... 890
13.8.6 Åtgärder för att stärka relevant samisk forskning ... 891

13.9 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för att säkerställa samiskt självbestämmande och politiskt inflytande 894
13.9.1 Implementera urfolksdeklarationen 895
13.9.2 Stärk samiskt politiskt inflytande och självbestämmande 897
13.9.3 Stärk målskrivningar för politik rörande det samiska folket 899
13.9.4 Stärk Sámedigge/Sámediggi/Saemiedigkie/Sametinget 902
13.9.5 Stärk samordningen av urfolksfrågor i Regeringskansliet 905
13.9.6 Tydligare redovisning av konsekvenser för det samiska folket 906

13.10 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande markrelaterade insatser 907
13.10.1 Kompensatoriska åtgärder för förlust av traditionella samiska marker och rättigheter 907
13.10.2 Säkerställ alla samers rätt att utöva sin kultur på traditionella samiska marker 911
13.10.3 Den samisk bruksrätten renskötselrätten ska behandlas likvärdigt med andra svenska bruksrätter 912
13.10.4 Säkerställ att statliga myndigheter främjar samers möjlighet att behålla sin kultur knuten till mark och ger samer inflytande 913
13.10.5 Statliga bolag och Statens fastighetsverk ska genomföra human rights due diligence 915
13.10.6 Stärk kraven på kunskaper om urfolk för beslutsfattare i markanvändningsfrågor 918
13.10.7 Åtgärder rörande skyddade områden på traditionella samiska marker 920
13.10.8 Stärk riksintresset rennäring i miljöbalken 921
13.10.9 Precisera krav på innehållet i miljökonsekvensbeskrivningar 923

13.11 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt samiskt självbestämmande över det samiska kulturarvet ... 924
13.11.1 Stärk förutsättningar för återbördande av samiska kulturarvsföremål och mottagande parters revitaliseringsprocesser ... 927
13.11.2 Inrätta en samisk museistruktur med samisk förvaltning ... 930
13.11.3 Stärk samiskt inflytande vid kulturarvsinstitutioner ... 931
13.11.4 Etablera ett nationellt samiskt arkiv ... 932
13.11.5 Utred hur materialet från Statens rasbiologiska institut ska förvaltas och tillgängliggöras ... 934
13.11.6 Säkerställ återbördandet av mänskliga kvarlevor ... 935
13.11.7 Stärk skyddet för samiska kulturmiljöer ... 939

13.12 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett samiskt självbestämmande och livskraftigt kulturliv ... 941
13.12.1 Stärk infrastrukturen och befintliga samiska aktörer inom konst- och kulturlivet ... 944
13.12.2 Säkerställ samisk kompetens och inflytande i kultursatsningar ... 946
13.12.3 Stärk samiska medier ... 948

13.13 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för ett livskraftigt samiskt civilsamhälle ... 951
13.13.1 Stärk samiska barn och ungdomar ... 951

13.14 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande språk och utbildning för samer ... 953
13.14.1 Säkerställ samiska barn och ungdomars rättigheter ... 954
13.14.2 Stärkt samisk språkundervisning och undervisning med samisk integrering genom hela utbildningssystemet ... 956
13.14.3 Fler lärare i samiska språk och med samisk kulturkompetens ... 963
13.14.4 Säkerställd tillgång till läromedel och undervisningsmaterial för samisk språkundervisning med samiska perspektiv ... 965

13.15 Stärkt möjlighet till återtagande av samiska språk och samisk kultur för alla samer 967
13.15.1 Samisk språklag och ratificering av språkstadgan på högre nivå 968
13.15.2 Stärk Sametingets språkarbete 969
13.15.3 Stärkt stöd till samiska språk och samisk kultur 971

13.16 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för säkerställd likvärdig hälsa för det samiska folket 972
13.16.1 Utarbeta en nationell plan för hälso- och sociala tjänster 972
13.16.2 Inrätta ett samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsovård och beroende i Sverige 975

13.17 Sanningskommissionens förslag på åtgärder rörande beredskap vid klimatförändringar, krig och katastrof 975

13.18 Sanningskommissionens förslag på åtgärder för stärkt arbete i kommuner och regioner inom samiskt förvaltningsområde 977

14 Konsekvenser av förslagen 981

14.1 Kravet på konsekvensutredning och finansiering 981

14.2 Alternativ som står till buds 983

14.3 Kostnader och samhällsekonomiska konsekvenser 984

Referenser 987

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2021:103 1037

Bilaga 2 Kommittédirektiv 2025:84 1045

Bilaga 3 Intervjufrågor 1047

Bilaga 4 Namnlista ej anonyma berättare 1057

Dat golbma goahtecakki

Paulus Utsi dikta

Biekkažiid orohagat leat duoddaris
gos jiehkki ii goassege sutta
ja gos várresoahki sitkadit šaddá
jus suddjet olbmo galgá
biekkaid ja galbmasiid vuostá
lea dárbbašlaš suoji dahkat
Muht galbmasiidda ja biekkaide
lea sápmelaš gávdnan goanstta –
dahkat suoji golmma cakkis
Nana caggi
várresoagis –
duvdá garra nordasiid vuostá
Go liehmubiekkat bosodit
leat garra dálkkit čihkosis
ja balvvaid duohken norddadit
– muht dat golbma cakki –
jus dat leat golbma –
de nahket doallat garra dálkkiid vuostá

@paulusutsi:stina huuva

De tre kåtastängerna

Dikt av Paulus Utsi

Vindarnas boningar är på tundran
Där tjälen aldrig tinar
Och fjällbjörken växer sig seg
Men mot kölden och stormarna
Har samen kommit på ett knep –
Att koppla ihop stänger till skydd
En kraftig stör
Av fjällbjörk –
Ger stöd mot hårda törnar
När mildvädersvindar blåser
Ligger hårdväderstormar på lur
Stöter och tränger bakom molnen
Men de tre stängerna – om de är tre –
Mäktar de stå mot hårdväderstormar

@paulusutsi:stina huuva
Dikten återfinns i Paulus Utsis diktbok *Giela Giela* (1975), översatt till svenska av Per Mikael Utsi, Elli Sivi Näkkäläjärvi och Israel Ruong.

Förord

Redan i samband med att FN deklarerade ett urfolksårtionde med start 1993 lyftes önskemål om att en sanningskommission skulle granska relationerna mellan samer och den svenska staten med syfte att söka vägar till försoning och en för samerna och Sverige långsiktigt hållbar politik. Den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra förde 2008 fram en begäran om att en sanningskommission skulle tillsättas och efter en grundlig genomgång och behandling riktade Sametinget 2019 en hemställan till regeringen om att inrätta en oberoende sanningskommission om den svenska statens övergrepp mot samerna. I november 2021 beslutade regeringen att tillsätta och finansiera en kommitté i form av en Sanningskommission för det samiska folket. I direktiven betonades att regeringen ”delar Sametingets uppfattning att det finns behov av en allsidig kartläggning och granskning av den förda politiken och dess konsekvenser för samerna”.[1] Sanningskommissionen gavs ett brett mandat att besluta om granskningsområden och ett obegränsat tidsperspektiv i syfte att kartlägga och granska den politik som förts gentemot samerna.

En sanningskommission är ett internationellt erkänt instrument som vuxit fram i samband med behovet att lösa konfliktsituationer inom eller mellan stater. Sanningskommissioner är inte statliga utredningar utan har ett mer strukturellt och långtgående mandat att lyfta fram och bedöma sanningen om de händelser som ligger till grund för konflikten och den arbetar självständigt och är oberoende. Det är beklagligt att regeringen valde modellen för statliga utredningar då denna form begränsat kommissionens oberoende samt kontroll över löpande verksamhet. Sanningskommissionen bestod av från början 13 kommissionärer, inklusive ordförande, enligt Sametingets styrgrupps önskemål utsedda utifrån bred kompetens inom flera om-

[1] Dir. 2021:10, s. 2.

råden, samt med förtroende i både det svenska och samiska samhället.[2] Ett sekretariat har arbetat med att genomföra intervjuer, sammanställa berättelsevolymen och ta fram underlag till slutrapporten. Sametingets styrgrupp lade också fram ett starkt önskemål om internationell människorättsexpertis i Sanningskommissionen. Det hade möjliggjort att lägga större tonvikt vid jämförbara situationer för urfolk i andra delar av världen, men så skedde inte. Sanningskommissionens ledamöter har dock enskilt och genom kommissions- och sekretariatsledning rådgjort med andra nordiska kommissioner och experter vid olika FN-organ.

Sanningskommissioner är ofta sammanlänkade med åtgärder som tänks leda till försoning, men behöver inte vara det. I detta fall gjordes bedömningen att det i första hand fanns behov av en kartläggning och granskning av relationen mellan svenska staten och samerna, innan en försoningsprocess skulle kunna inledas. Det har påverkat Sanningskommissionens arbete såtillvida att vi betonat granskningen av politiken och dess konsekvenser i ett långt historiskt och samtida perspektiv. Vi lämnar våra rapporter till regeringen, Sametinget och Sáminuorra för begrundan och för beslut om hur en möjlig försoning skulle kunna gå till. Vi betraktar Sanningskommissionens rapport som början på ett arbete som behöver göras och som måste omfatta hela samhället och som ska leda till att samer erhåller sina urfolksrättigheter, men också ett samhälle som ser alla människors lika värde och som minskar konflikter och polarisering.

Kärnan i Sanningskommissionens arbete har utgjorts av samtalsmöten som hållits över hela landet och intervjuer. Vid samtalsmötena har vi kunnat möta samer och lyssna till människors erfarenheter, önskemål och förslag. Enskilda vittnesmål har lämnats till Sanningskommissionen i närmare 300 intervjuer och inskickade berättelser. För oss alla, men inte minst för de sekreterare och kommissionärer som genomfört intervjuer, har det varit omskakande att ta del av och möta människors erfarenheter av att bli förminskade, osynliggjorda, berövade sin rätt till språk, erkännande och tillhörighet. Samtidigt har möten och berättelser betonat det som i dag ofta kallas resiliens – en vilja och förmåga till att, trots förtryck, överleva som samhälle och föra vidare sin kultur med en djup koppling till landet man tillhör och värnar om. Vi är tacksamma och berörda av alla som velat

[2] Sametinget. 2021. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 52.

och vågat dela sina erfarenheter och tankar med Sanningskommissionen.

Beslut togs tidigt om att inleda granskningen redan med 1600-talets politik, men att framför allt fokusera på de skeenden från 1800-talets början och fram till vår egen tid, som haft en tydlig påverkan på urfolkets möjligheter att utveckla sitt samhälle, kultur och språk. Vi valde också tidigt att redovisa vårt uppdrag i tre sammanlänkade rapporter som bygger upp, stödjer och kompletterar varandra likt lavvustänger som håller upp en kåta. Den första utgörs av en forskningsantologi med mer än trettio olika bidrag från forskare runt om i Sverige. Antologin *Marken, vattnet, tankarna* utgör en aktuell samling av forskning som rör Sveriges relation till samerna rörande rättigheter till mark och vatten, kulturarv, hälsa, miljö, naturresursexploatering med mera. Berättelsevolymen *”Jag ber marken tyst om lov”* presenterar utdrag ur insamlade intervjuer, fördelade utifrån den tematik Sanningskommissionen identifierat i de olika berättelserna. Den tredje och avslutande delen är denna slutrapport som vi nu överlämnar.

Stor enighet har rått i Sanningskommissionen under hela dess mandattid om vilka områden som behöver betonas och granskas. Men svårigheter har kantat processen. Trots att beslutet om tillsättandet av en Sanningskommission kom redan i slutet av 2021 kom inte arbetet i gång förrän efter sommaren 2022. Sekretariatet var inte fulltaligt förrän under hösten 2023. Två ordföranden och två huvudsekreterare har avgått under tiden, samt fem andra kommissionärer. Även om de flesta av dessa avgångar berott på personliga skäl, har de använts i vissa medier för att beskriva Sanningskommissionen som oenig och svårhanterlig. Det tilläts gå en lång period innan en ny ordförande tillsattes, mellan november 2024 och april 2025 och arbetet försinkades allvarligt. Av detta skäl begärde Sanningskommissionen förlängning och fick också det fram till oktober 2026. Andra saker som försvårat Sanningskommissionens arbete är de begränsade budgetmedel regeringen avsatt för kommissionsarbetet. Den begränsade budgeten har påverkat möjligheten att möta samer, i intervjuer så väl som samtalsmöten, då dessa krävt många och långa resor i glesbygd. Det har också lett till att kommissionen tvingats ha många digitala sammanträden i stället för att kunna träffas och diskutera sitt arbete och möjligheten till tolkning och översättning har också begränsats. Samtidigt har debatten om samers rättigheter och om samebyarnas ställning, samt nedläggningen av Renmarkskommittén, påverkat vårt arbete. Sannings-

kommissionen menar att det är olyckligt att dessa utspel kommer innan Sanningskommissionen avlämnat sin rapport och bedömer det som särskilt oroande att samers grundlagsskyddade rättigheter som urfolk ifrågasätts.

Andra utmaningar handlar om vårt uppdrag. Vad är då *staten* vi är satta att granska? Vad, vem eller vilka som har företrätt den har skiftat över århundradenas gång och vi har varit nödgade att göra tolkningar. Vårt uppdrag berör explicit och implicit politik, dess genomförande och konsekvenser. Däremot varken granskar vi eller gör bedömningar om intentioner. Vi inleder vår granskning på 1600-talet, då Sverige som rike var av en helt annan karaktär än den stat som i dag existerar. Under tiden fram till 1870-talet var det framför allt kungliga påbud om skatter, gruvverksamhet, lagefterlevnad och kyrkliga påbud som betraktas som statlig politik. Men i detta inbegrips också kungliga befallningshavares beslut och agerande som representanter för kronan. Under 1800-talet växte liberalismen in i nationalstaten och kronans makt kopplas samman med riksdagens. Med vad som brukar kallas det demokratiska genombrottet i början av 1900-talet blev Sverige en modern stat med en grundlag som fastställer att all makt utgår från folket. Staten inbegriper riksdagen som den lagstiftande församlingen, regeringen som den verkställande makten och dess administrativa organ på regional och lokal nivå. Fram till år 2000 var också den svenska statskyrkan en del av statens maktutövande organ. Även om enskilda undersåtar och intressegrupperingar kunnat utöva påtryckningar under tidigare århundraden så blir det genom den demokratiska valprocessen regelbundet möjligt för alla medborgare att påverka den politik som förs. Staten och statens politik utvärderas därmed i återkommande val. Sanningskommissionen vill därför markera att ”staten” inte är en enskild storhet som ligger bortom medborgarna, utan att vi alla – på gott och ont – är medansvariga för den politik som samhället fört. Den bedömning som görs måste vägas mot den aktuella tidens lagar, regleringar och uppfattningar om vad som är rätt och riktigt. Det är av avgörande betydelse för Sanningskommissionens bedömningar rörande skuld om det förekommit motstånd, protester och ifrågasättande av den politik som lett till svåra konsekvenser för urfolkets möjligheter till samiskt levnadssätt och samhällsuppehållande. Vi har funnit att så varit fallet. Samer har protesterat och använt sig av tillgängliga kanaler för att uppmärksamma myndigheterna på missförhållanden, som exploatering i samband med gruvdrift, omvand-

lingen av skatteland till renbetesrätter, kyrkliga påbud som grep in i samers dagliga liv och så vidare. Företrädare för stat, kyrka och politik liksom enskilda personer har också på olika sätt och i olika sammanhang påtalat särskiljande av samer och orättfärdighet i den förda politiken och genom sitt agerande visat att den inte varit självklar. Vid avgörande tillfällen hade andra beslut kunnat fattas, som respekterat samers rätt till självbestämmande som folk, så som svenskar själva önskat behandlas. Detta är särskilt tydligt i relation till de olika renbeteslagstiftningarna, tvångsförflyttningar och utträngningar av olika samiska grupper och i den nuvarande hanteringen av samers kultur knuten till deras traditionella marker och konsultationsbestämmelser och efterlevnaden av internationella konventioner om urfolk.

Att avgöra sanningen är heller inte självklart eller odiskutabelt. Vi menar att sanning växer fram ur en mångfald av röster, anspråk och erfarenheter. Relationen mellan staten och samerna har oftast – och nästan uteslutande – beskrivits ur statens perspektiv (i till exempel statliga utredningar, läromedel, statliga institutioners formulering om historien). Sanningskommissionens arbete har inneburit att balansera den beskrivningen med samiska erfarenheter och berättelser, samt nyare forskning. Dessa bidrag utmanar och fördjupar den bild som ofta ges av Sverige. Det som framträder är en process från ömsesidigt fruktbara utbyten och handel mellan autonoma samhällen, till ett ensidigt övertagande av land understött av en forskning som betraktade samerna som en relikt, en underlägsen art. Samerna har, precis som alla medborgare i Sverige, fått del i det välstånd som växte fram under 1900-talet, genom allmänna satsningar. Men det har skett till ett oproportionerligt högt pris. Det är resurser som finns på och i samiska marker och vatten som bekostat den svenska välfärden. Utvinningen av dessa resurser har inte skett i samråd eller överenskommelser, utan skett ensidigt av och för svenska intressen. Sanningskommissionen ser är ett mönster av en politik som varit – och är – ömsom förrädisk, nonchalant, nedlåtande välvillig och som bedrivs med det övergripande målet att gynna industri, näring och nöje i den södra delen av landet. Konsekvenserna för samers liv är att drabbas av förminskande och ignoreras i en politik som svänger bortom deras kontroll och som ställt grupper mot grupper. Man bär på en tung börda av uteblivna erkännanden från det offentliga Sverige. Slitna av samråd, ständiga exploateringar, inre splittring, ett systematiskt nedmonterande av samiska språk, daglig strid för de enklaste rättigheter. Men också en

stor stolthet och djup tillhörighet till plats och sammanhang som samer.

Samerna som levt och lever i Sverige har delvis ställts utanför den demokratiska utvecklingen som kommit andra medborgare till godo och som de, liksom alla andra, kämpat för att uppnå. Rättigheter som andra svenska medborgare kan ta för givna, fråntogs samer och fortsätter att ifrågasättas.

Sanningskommissionens arbete måste bli starten och vägen fram mot upprättelse och ett livskraftigt Sápmi, vilket berikar alla i Sverige. Den förlust av samisk kultur och språk som rapporten visar är en förlust för hela landet. Sverige blir ett starkare och tryggare land när vi inkluderar kunskap och kultur från alla folk. Med denna rapport hoppas vi att respekt för samers roll i att forma Sverige och ett erkännande av deras rättigheter som Europas enda urfolk kommer att befästas i politik, lag och utbildning och göra vårt land både mer rättvist och mer hållbart i den framtid vi gemensamt står inför.

Lena Nyberg
Anna-Lill Drugge
Patricia Fjellgren
Gunlög Fur
Marie B. Hagsgård
Marianne Liliequist
Bertil Marklund
Jonas Monié Nordin
Krister Stoor
Laila-Susanne Vars

Sammanfattning

Sanningskommissionens uppdrag och kartläggning

Sanningskommissionen för det samiska folket tillkom efter initiativ från det samiska folket. Samiska riksungdomsförbundet Sáminuorra krävde redan 2008 att en kommission skulle tillsättas för att granska statens historiska agerande gentemot det samiska folket. Efter initiativ från Sametinget 2019 inrättade regeringen Sanningskommissionen i juni 2021. Arbetet påbörjades först i juni 2022 då ledamöter utsetts. Sametinget genomförde ett förberedande arbete inför inrättandet där en rad områden som skulle kunna granskas identifierades.

Kommissionen gavs ett brett mandat att kartlägga och granska den politik som förts gentemot samer och dess konsekvenser för det samiska folket i dag. Sanningskommissioner skiljer sig från andra statliga utredningar eller kommittéer genom att de har ett bredare mandat, en mer långtgående uppgift och en högre grad av självständighet. Uppgiften är att sätta händelser i det förflutna och pågående statlig politik i ett strukturellt sammanhang och det kan ses som början på en process som ska förändra relationen mellan två parter. Utgångspunkten är att minska den ojämlikhet som skadat relationen och som fått konsekvenser för både minoriteten och majoriteten.

Motsvarande granskningsprocesser rörande statens agerande mot samer har pågått parallellt i Norge och Finland efter samiska initiativ. I Norge har Stortinget därefter riktat en officiell ursäkt till det samiska folket. Diskussioner om en ursäkt pågår i Finland.

Sanningskommissionen för det samiska folkets uppdrag har varit att

- kartlägga och granska den politik som förts gentemot det samiska folket, och relevanta aktörers agerande vid genomförande av den politiken,

- synliggöra och sprida kunskap om samernas erfarenheter samt öka den allmänna förståelsen för samernas historia och för hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt sprida kunskap om kommissionens slutsatser om konsekvenserna av den förda politiken, samt
- lämna förslag till åtgärder för att bidra till upprättelse och främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle.

Det har inte ingått i uppdraget att granska Svenska kyrkan och dess roll efter den 1 januari 2000 (då den skildes från staten) eller att kartlägga och analysera rätten till renskötsel och därtill knutna rättigheter. Enskilda förövare eller enskilda som utsatts får inte identifieras. Kommissionen får inte heller lämna förslag till grundlagsändringar eller författningsändringar inom (den numera nedlagda) Renmarkskommitténs uppdragsområden.

Sanningskommissionens har prioriterat att granska perioden från 1600-talet och fram till i dag och särskilt fyra huvudområden:

- Lagstiftning och gränsdragningar rörande mark och vatten med mera (området innefattar även exploatering av naturresurser)
- Tvångsförflyttningar av samer
- Renskötselrätten (särskilt konsekvenserna av 1928 års renbeteslag)
- ”Lapp-ska-vara-lapp”-politiken, rasbiologin och skingring av det samiska kulturarvet (området innefattar även språk- och skolpolitik)

Dessa områden kompletterades och utökades efter genomgången av samers vittnesmål och berättelser och frågor om diskriminering, ohälsa och majoritetssamhällets bristande kunskaper tillkom.

Sanningskommissionen har genomfört ett stort antal samtalsmöten för att sprida information om uppdraget samt att förankra kommissionens arbete hos det samiska folket och att skapa dialog. Särskilda fokusgruppintervjuer har genomförts. Dialog har förts med en referensgrupp med företrädare från samiska civilsamhällesorganisationer och med en styrgrupp med företrädare från de politiska partierna i Sametinget. Närmare 300 personliga berättelser har samlats in genom intervjuer och skriftliga berättelser.

Sanningskommissionens uppdrag redovisas i tre delar som tillsammans utgör en helhet. En forskningsantologi, *Marken, vattnet, tankarna – Konsekvenser för samer av svensk politik*, med ett 30-tal vetenskapligt granskade artiklar presenterades den 4 mars 2026.

En berättelsevolym, *”Jag ber marken tyst om lov”*, med lämnade berättelser till Sanningskommissionen, ger en tematisk beskrivning av enskildas erfarenheter. I denna slutrapport ges en historisk bakgrund, en analys av konsekvenserna av den förda politiken samt en redovisning av Sanningskommissionens uppmaningar och förslag och ska bidra till upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle.

Det samiska folkets rättigheter och rättsliga status

Samerna är EU:s enda erkända urfolk. En vanlig definition av urfolk är att de härstammar från folkgrupper som bodde i ett land eller i ett geografiskt område som vid tiden för erövring, kolonisation eller när nuvarande statsgränser fastställdes. Utmärkande för ett urfolk är viljan att bevara, utveckla och överföra sin etniska identitet, kultur och sina sociala institutioner och brukandet av sin traditionella livsmiljö till framtida generationer. Samerna har en lång historisk anknytning till de marker där de bedrivit och fortfarande bedriver sina näringar och utövar sin kultur. Relationen går tillbaka till tiden långt före nationalstaternas bildande.

Sveriges internationella förpliktelser i relation till det samiska folket framgår av en rad konventioner från FN respektive Europarådet. Sverige har också röstat för FN:s deklaration för urfolks rättigheter i FN:s generalförsamling 2007. Artikel 27 i konventionen och medborgerliga och politiska rättigheter har särskild betydelse för skyddet av samerna. Det samiska folket får inte förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk. Samernas skydd som urfolk är mer omfattande än för andra grupper i Sverige eftersom de omfattas av folkrättens regler om ”folk” och rätten till självbestämmande.

Inom ramen för FN:s och Europarådets granskning av Sveriges efterlevnad av åtagandena har upprepad kritik framförts, bland annat rörande samers rätt till inflytande och självbestämmande, brister i

respekt för samers bruk av traditionella marker, skyddet mot diskriminering och rasism och rätten till språk, kultur och hälsa.

Riksdagen fastslog 1977 att samerna har en särställning i Sverige. Enligt riksdagen ska samerna ges möjligheter att ge uttryck för en egen språklig och kulturell identitet. Sedan 2011 finns ett särskilt skydd för samer i egenskap av folk i grundlagen. Det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas (1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen). Den samiska rätten till självbestämmande har i Sverige utvecklats genom utformandet av Sametinget som inrättades 1993. Sametingets mandat att fatta beslut i frågor är dock begränsat.

En del samer i Sverige har renskötselrätt. Att bara vissa samer har denna rätt i dag är resultatet av kronans/statens historiska reglering av samers livsförutsättningar. Renskötselrätten är en särskild bruksrätt till fastighet, som är grundad på urminnes hävd till viss mark och ger samer rätt att använda marker till renbete, jakt och fiske med mera. Rätten regleras i rennäringslagen (1971:437). Rätten utgör också egendom enligt 2 kap. 15 § regeringsformen och har motsvarande egendomsskydd som äganderätten. Inom sektorslagstiftning, såsom i skogsvårdslagen (1979:420) och miljöbalken (1998:808), finns särskilda bestämmelser om den hänsyn som ska visas renskötseln vid annan markanvändning.

I december 1999 erkände riksdagen även samerna som en av fem nationella minoriteter. Enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk gäller särskilda regler för samer, bland annat rätt till inflytande i alla frågor som berör dem. Det allmänna ska främja samers möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i och barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt. Inom förvaltningsområdet för samiska gäller särskilda regler.

För att stärka samernas inflytande över sina angelägenheter ytterligare infördes 2022 en konsultationsordning. Lagen (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket innebär att regeringen och statliga förvaltningsmyndigheter samt regioner och kommuner är skyldiga att konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i ärenden som kan ha särskild betydelse för samer.

Sanningskommissionens slutsatser

Sanningskommissionens bedömning i ansvarsfrågor

Staten – riksdag, regering och myndigheter – och i vissa fall Svenska kyrkan bär ett ansvar för politik och beslut som inneburit att samers rättigheter åsidosatts och människor utsatts för kränkningar, enskilt och som grupp. Dessa övergrepp och dess konsekvenser behöver erkännas av statens företrädare. I det fortsatta ansvarstagandet ingår att nu verka för gottgörelse för den skada som det samiska folket och enskilda samer orsakats, samt verka för en politik som inte upprepar dessa oförrätter.

Det samiska folkets förlust av marker och självbestämmande

Sanningskommissionens kartläggning visar att urfolket samerna i dag har stora utmaningar i att bevara och utveckla sin kultur som en direkt konsekvens av svenska statens tidigare och nuvarande politik. Granskningen av historisk forskning och insamlingen av erfarenheter som relaterats av samer i skrift, intervjuer och samtal visar att staten Sverige ensidigt bemäktigat sig egendomsrätt över stora delar av samiskt land.

Självständiga samiska samhällen som i historisk tid levt, brukat och värnat om mark och vatten och format en egen kultur med egna lagar och språk blev alltmer trängda av anspråk från omkringliggande stater. Från att ha utgjort självständiga samhällen utraderades samisk autonomi i synnerhet från andra hälften av 1700-talet och in på 1800-talet genom aktiva statliga politiska beslut, men också genom statens underlåtenhet att agera när regionala och lokala instanser och tjänstemän inkräktat på samers rätt till bruk av mark och vatten, på sätt som gynnade svenska staten, statliga bolag, samt enskilda och privata exploatörer.

De tidigaste kontakterna mellan svenska riket och självständiga samiska samfälligheter, identifierade som byar i svenska källor, bestod av handel och erläggande av skatt som samerna tycks ha uppfattat som en ersättning för kronans erkännande och skydd av samernas marker. Samisk sedvanerätt erkändes också av häradstingen och lokal lag tillämpades för att avgöra tvister, på liknande sätt som i övriga riket.

Den svenska kronan började redan på 1600-talet egenmäktigt göra anspråk på samiskt land som del av svenskt territorium. Genom proklamationer och direkt uppmuntran till icke-samisk inflyttning förklarades samiskt land tillhöra kronan. Under slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet inleddes systematiska fördrivningar av nomadiserande samer i Mellansverige. Samer som vägrade flytta tvingades bli bofasta.

Erkännande av samisk rätt till mark i form av lappskatteland, skattefjäll och samisk sedvana när det gällde bruk av mark och vatten började eroderas vid mitten av 1700-talet då domsrätt flyttades från lokala ting till regionala och kronan överlät, utan konsultation, åt länsstyrelserna att besluta i frågor om samiska landrättigheter.

Under 1800-talet drogs en odlingsgräns för att skydda samisk bosättning och näringsidkande, men denna överskreds fortlöpande under århundradet och den rätt samerna hade till marken försvagades ytterligare. Odlingsgränsen 1867 gällde bara Väster- och Norrbotten. Den var en bekräftelse, fast över ett mindre område, av lappmarksgränsen 1749. Staten hanterade under denna tid och framgent skogsmark och mineralfyndigheter som kronomark med statlig rätt att ensidigt fördela denna till såväl enskilda som bolag, genom avvittringar, koncessioner och vattenkraftsutbyggnad.

I de allra flesta fall har kommissionen inte kunnat finna att denna marköverföring och dessa ingrepp skedde med samernas medgivande. I skogssamiskt område finns exempel på att lappfogdar informerat samerna om förändringar då rätt till lappskatteland omvandlades till renbetesrätt.

Samer som tvångsförflyttades tvingades lämna sina boplatser, flyttleder och betesmarker och banden till markerna bröts. Samiska familjer som redan bodde i områden dit de tvångsförflyttade hänvisades, trängdes undan och många förlorade möjligheten att fortsätta leva traditionellt samiskt liv på marker de och deras förfäder nyttjat. De påtvingat bofasta samerna i Mellansverige förefaller många gånger ha förlorat sina samiska traditioner under 1900-talet trots kamp och motstånd.

Intervjuer och historiska utsagor visar att samer motsatt sig denna omvandling och att förhandlingar förts enbart på svenska vilket omöjliggjort för samiska rättighetsinnehavare att på likvärdigt sätt delta och hävda sin rätt.

Som en konsekvens av statens politik har samer tvingats flytta från områden de brukat och bebott sedan urminnes tid och förutsättningarna för samiska näringar och traditionellt samiskt bruk av marken, inklusive jakt och fiske, har underminerats, försvårats eller helt gått förlorade. Detta är särskilt allvarligt då för samer då deras andliga och kulturella tillhörighet är starkt förknippad med marken.

Sanningskommissionen föreslår därför åtgärder för att komma till rätta med denna ursprungliga förlust av kopplingen till mark och vatten samt samiskt självbestämmande.

En nedsättande syn på samer

Hanteringen av samiska landrättigheter förstärktes och förvärrades av en ideologi som betraktade samer som lägre stående och därför varken förtjänta eller kapabla till samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. För de som betraktades som ”riktiga samer” innebar det administrativa skapandet av samebyar i kombination med en paternalistisk politik ett påtvingat husbondevälde och kollektivisering av renskötseln vilket undantog samer från den demokratiseringsprocess som övrig befolkning tillkämpat sig. Detta i sin tur har fått konsekvenser som inneburit sämre utbildning för samer, språkförlust och den rasbiologiska forskningens inverkan på enskilda och familjer.

Okunskapen om detta är stor bland landets övriga befolkning och har bidragit till att en begränsande och nedsättande syn på samer kunnat fortsätta att genomsyra politiken och det svenska samhället. Sanningskommissionen föreslår därför åtgärder för att komma till rätta med konsekvenser av den nedsättande synen på samer och för att stärka samiska språk, samisk kunskap och kultur samt kunskapen om samer och samisk kultur.

En uppdelning av det samiska folket

Statens politik att ensidigt knyta det samiska till samebyn och att avgränsa renskötseln som en näring har fått förödande konsekvenser för samerna som urfolk. Denna politik skiljer sig åt från den som förts i de andra nordiska länderna och har gjort samernas situation på Sápmis svenska delar annorlunda än i övriga Norden. En särskild konsekvens

av statens ensidiga omdefiniering av samiska markrättigheter och kategorisering av samer i olika grupper är att olika grupper och individer behandlats på olika sätt på en rad olika områden, som när det gäller rättigheter till traditionella marker, utbildning och språkanvändning, krav på assimilering med mera. Denna uppdelning har lett till svåra motsättningar inom det samiska samhället. För de samer som hamnade utanför samebyarna har den för urfolk så avgörande kopplingen mellan mark, världsbild och kunskapssystem genom svensk politik brutits. För de samer som tvingades in i lappbyar och nomadskolor ledde politiken till kontroll och segregering. Sanningskommissionen föreslår därför åtgärder rörande självbestämmande och för att motverka splittring.

Diskriminering av samer

Den historiska uppdelningen av samer och den splittring som följde har i sin tur har lett till en mängd diskriminerande situationer och processer som påverkar samer ända in i nutid och som påverkat samers hälsa, möjligheter att föra sitt kulturella arv vidare och som inneburit en fortsatt diskriminering.

Kommissionen har följt Svenska kyrkans försoningsarbete och konstaterar att kyrkan, som del av staten, spelade en aktiv roll i att undertrycka samiska religiösa och kulturella praktiker och i den försvensknings- och assimileringspolitik som berövade många samer samhörighet med förfäders arv, språk och kultur. Kommissionen lyfter också statens och kyrkans roll i förskingring av samiska kulturarv genom såväl aktiva beslut som okunskap och ointresse.

Okunskapen om samers historiska koppling till mark och vatten och särskilda kultur och språk bland majoritetsbefolkningen, politiska företrädare och tjänstemän har lett till och leder fortsatt till segregerande och diskriminerande politik. Sanningskommissionen föreslår därför åtgärder som rör språk, utbildning, hälsa, kulturarv och diskriminering.

Samers mänskliga rättigheter förverkligas inte

Försök att åtgärda missförhållanden och förbättra relationen mellan samer och Sverige har tidigare gjorts av både samiska och svenska

företrädare. Ett ifrågasättande av samepolitiken har alltid förekommit initierat av främst samiska, men också svenska företrädare. Samer var drivande i framförhandlandet av FN:s urfolksdeklaration och Sverige var en av de första stater som anslöt sig till den. Upprepade granskningar av FN:s övervaknings- och expertmekanismer, som bekräftas av Sanningskommissionens granskning, visar att Sverige inte fullgjort sina förpliktelser och genom det missar att adressera eskalerande problem (diskriminering, hot, exploateringar, klimatpåverkan), men också att Sverige misslyckas med att leva upp till de förväntningar som finns hos stora delar av det svenska folket om respekt för mänskliga rättigheter, jämställdhet och rättssäkerhet och som finns stadfästa i grundlagen. Sanningskommissionen föreslår därför åtgärder så att Sverige som stat ska erkänna en orättfärdig politik och fullgöra de utfästelser som finns i grundlag och internationella förpliktelser.

Uppmaningar till handling

Sanningskommissionen för det samiska folket riktar följande uppmaningar till regeringen, Svenska kyrkan och andra aktörer.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar Sveriges riksdag och regering att säkerställa respekt för det samiska folkets status som urfolk, genom att:

1. erkänna att den svenska nationen har grundats på land som tillhör två folk – samer och svenskar – och att delar av detta land också har sina samiska namn och utgör samiskt kulturarv;
2. erkänna och synliggöra att Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme sträcker sig över dagens nationsgränser och säkerställa bibehållen samisk sammanhållning och rörelsefrihet över dessa gränser;
3. erkänna naturens, markernas och vattnets odelbara relation till det samiska folkets kultur i enlighet med artikel 27 i FN konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, samt;
4. slutföra processen för att Sverige ska ratificera ILO-konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att skydda och främja samers mänskliga rättigheter, genom att:

5. fullt ut implementera grundlagens bestämmelser, FN:s urfolksdeklaration samt Sveriges internationella åtaganden om grundläggande mänskliga rättigheter, så att samer uppnår effektiv (reell) jämlikhet med övrig befolkning, samt;
6. undanröja strukturer i Sverige som förhindrar förverkligandet av samers likabehandling och mänskliga rättigheter.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen erkänna historiska oförrätter och aktivt verka för upprättelse och försoning, genom att:

7. erkänna de historiska oförrätter, övergrepp och kränkningar som Sanningskommissionens granskning visar och den skada detta inneburit för det samiska folket. Ursäkten ska följas av handling. En särskild ursäkt måste skyndsamt riktas till äldre samer som tvingats in i nomadskola, arbetsstuga, skolhem eller som på annat sätt utsatts för kränkning eller övergrepp;
8. inleda en dialog med Sametinget och det samiska civilsamhället om hur en fortsatt nationell kraftsamling för upprättelse och försoning ska utformas;
9. i dialog med Sametinget och det samiska civilsamhället utforma en officiell ursäkt för den skada och orätt som skett mot det samiska folket. En särskild ursäkt måste skyndsamt riktas till de äldre samer som tvingats in i nomadskola, arbetsstuga, skolhem eller som på annat sättutsatts för kränkning eller övergrepp;
10. erkänna och ta ansvar för en splittrande politik som genom lagstiftning, utbildningspolitik och förvaltningsbeslut delat upp samiska grupper och individer;
11. ta ansvar för att utreda statens politik och dess konsekvenser i områden där allvarliga konflikter drabbar samer inom och utanför samebyar;

12. inleda förhandlingar mellan staten och parter för att skapa förutsättningar för statlig gottgörelse och insatser som kan minska motsättningar och splittring och möjliggöra för alla samer att utöva sin kultur;
13. inrätta ett nationellt kunskapscenter för upprättelse och försoning för att förvalta material från och sprida kunskap om det som framkommit i Sanningskommissionens granskning, samt;
14. inrätta en självständig mekanism för att följa upp efterlevnaden av de av Sanningskommissionen lämnade uppmaningar och förslag och de insatser som preciseras tillsammans med Sametinget och det samiska civilsamhället.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att vidta åtgärder för att höja kunskapsnivån i Sverige om det samiska folkets historia, samhälle, språk och kultur, genom att:

15. initiera ett kunskapslyft hos den breda allmänheten i Sverige för att öka kunskapen om samisk kultur, historia och urfolksrättigheter;
16. stärka lärarutbildning och fortbildning med obligatoriska moment om samiska förhållanden, urfolksrätt och Sveriges internationella åtaganden;
17. säkerställa att alla elever i grund- och gymnasieskolan tillägnar sig grundläggande kunskaper om urfolket samernas historia, kultur och rättigheter, i enlighet med krav som tydligt ska framgå av styrdokumenten för grund- och gymnasieskolan, samt;
18. säkerställa att samiska perspektiv ges utrymme i utbildningssystemet och i samhällets gemensamma arenor. Produktion av kunskap, media och kultur som berör samer ska ske med samisk kompetens och samiskt inflytande;
19. säkerställa att svenska myndigheter och övriga förvaltare av nationella och samiska frågor tillvaratar och respekterar samiska kompetenser och att samer har reellt inflytande i dessa verksamheter, samt;

20. säkerställa att samtliga myndigheter och övriga aktörer som förvaltar frågor som berör det samiska folket har de kunskaper som krävs för uppdraget.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar följande aktörer att erkänna historiska oförrätter och aktivt verka för upprättelse och försoning, genom att:

21. kommuner och regioner, och särskilt de i samiskt förvaltningsområde, vidtar åtgärder för upprättelse och försoning med det samiska folket;

22. myndigheter och offentligt finansierade verksamheter tar aktivt ansvar för sin historiska relation till det samiska folket och vidtar åtgärder för upprättelse och försoning, samt;

23. Svenska kyrkan tar fullt ansvar för de oförrätter, övergrepp och kränkningar man varit delaktiga i och erkänner och tar ansvar för de ekonomiska fördelar som kyrkan direkt eller indirekt åtnjutit genom statens/kronans övertagande av samiska skatteland.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att motverka rasism och diskriminering mot samer, genom att:

24. stärka det långsiktiga arbetet mot rasism och diskriminering som riktas mot samer.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa alla samers rätt att utöva sin kultur på traditionella samiska marker, genom att:

25. kompensera det samiska folket för den historiskas skuld som staten/kronan förorsakat det samiska folket för förlusten av rättigheter till skattelanden. Kompensation för dessa oförrätter avseende samers rätt till sina traditionella marker ska ges genom att regeringen ser till att kommissionens uppmaningar och förslag om mark genomförs;

26. säkerställa att pågående undanträngning av renskötselrätten och samiskt kulturutövande på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrätten och Sveriges internationella åtaganden rörande mänskliga rättigheter upphör;

27. säkerställa att de samer som i dag inte är medlemmar i samebyarna ges möjlighet att utöva sin samiska kultur på traditionella samiska marker i enlighet med urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtaganden;

28. säkerställa att de samiska renskötarnas rätt att bedriva renskötsel i koncessionssamebyarna på traditionella samiska marker sker utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande om mänskliga rättigheter, och att regeringen motverkar konflikter inom koncessionssamebyarna;

29. säkerställa skogssamebyarnas rättigheter till jakt och fiske och rätt till ersättning för upplåtelse av nyttjanderätter på statens mark utifrån urfolksrättens principer och Sveriges internationella åtagande om mänskliga rättigheter;

30. säkerställa att renskötselrätten behandlas likvärdigt med andra bruksrätter i Sverige i enlighet med egendomsskyddet i regeringsformen och Sveriges internationella åtaganden avseende mänskliga rättigheter. Medlemmar i samebyar ska i lagstiftning ges samma skydd för och självbestämmande över renskötselrätten som andra innehavare av bruksrätter till mark har;

31. säkerställa att statliga bolag och Statens fastighetsverk genomför *human rights due diligence*, planerar verksamheten med respekt för samers mänskliga rättigheter samt att staten gottgör de kränkningar som kan ha orsakats genom affärsverksamheten;

32. säkerställa att beslutsfattare som hanterar frågor om traditionella samiska marker har utbildning i samiska rättigheter och samisk kultur, inklusive renskötsels förutsättningar, samt i hur samråd och konsultationer genomförs i nära och effektivt samarbete med det samiska folket;

33. säkerställa att förvaltningen av världsarvet Laponia permanentas;

34. säkerställa att nationalparker och naturreservat på statlig mark inom traditionella samiska marker skyddar både värdefull natur

och den samiska kulturen inklusive renskötseln och att alla samer på lokal nivå ges möjlighet att effektivt delta i förvaltningen av dem på motsvarande sätt som i Laponiaförvaltningen;

35. säkerställa att miljökonsekvensbeskrivningar utformas så att alla konsekvenser och effekter av betydelse som följer av exploatering av mark för samisk kultur, språk, kulturarv och renskötsel, såsom kumulativa effekter och effekter på landskapsnivå, framgår, samt;

36. säkerställa att traditionell samisk kunskap systematiskt beaktas och integreras i konsekvensutredningar som rör traditionella samiska marker.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa det samiska folkets rätt till självbestämmande, genom att:

37. fullt ut implementera samiskt självbestämmande i enlighet med urfolksdeklarationen och innebörden av artikel 1 och 27 FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, samt samers rätt till effektivt inflytande i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk och konsultationslagen;

38. införa principen om fritt och informerat förhandssamtycke i lag, samt;

39. säkerställa det samiska folkets självbestämmande över sitt materiella och immateriella kulturarv och inflytande i förvaltning av detta.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt politiskt inflytande och öka det samiska folkets självbestämmande i frågor som rör urfolket, genom att:

40. stärka målskrivningar för politik rörande det samiska folket;

41. stärka Sametinget självbestämmande och resurser;

42. uppföra en parlamentsbyggnad för Sametinget;

43. stärka samordningen av politiken rörande det samiska folket inom Regeringskansliet, samt;
44. stärka kravet på redovisning av konsekvenser av förslag för det samiska folket i utredningar som görs.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturarv, genom att:

45. självbestämmandet över det samiska kulturarvet ligger hos det samiska folket och dess institutioner;
46. stärka kapaciteten för samiska kulturarvsinstitutioner så att det samiska folket kan bevara, förvalta och utveckla sitt eget kulturarv;
47. stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturarv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner, samt:
48. stärka skyddet av det samiska kulturlandskapet samt stärka samiskt inflytande i förvaltningen av det samiska kulturlandskapet.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen och berörda offentliga aktörer att säkerställa återbördandet av mänskliga kvarlevor, genom att:

49. regeringen säkerställer att mänskliga kvarlevor från samer, som fortfarande förvaras på svenska museer och institutioner, kan återbördas och att staten bär samtliga kostnader som uppkommer i samband med sådana processer, samt;
50. berörda offentliga aktörer undersöker i sina arkiv om samiska kvarlevor, som samlats in för rasbiologisk forskning, överlåtits av dem till annan institution i Sverige eller i utlandet. Om så är fallet, ska sådana kvarlevor eftersökas hos institution som mottagit dessa.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiskt självbestämmande över samiskt kulturliv, genom att:

51. stärka kapaciteten för samiska konst- och kulturinstitutioner och -verksamheter;
52. aktivt stimulera och stödja kulturpolitisk samverkan över nationsgränserna;
53. stärka samiskt inflytande vid svenska institutioner som förvaltar samiskt kulturliv samt främja pågående och framtida initiativ som syftar till att säkerställa samiskt inflytande vid sådana institutioner;
54. samiska perspektiv ges utrymme i utbildningsystemet och i samhällets gemensamma arenor. Produktion av kunskap, media och kultur som berör samer sker med samisk kompetens och samiskt inflytande, samt;
55. utforma satsningar som rör samiska barn och unga i kulturlivet i enlighet med innehållet i FN:s barnkonvention artikel 30.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa stöd till revitalisering av samiska språk, genom att:

56. säkerställa en långsiktig språklig infrastruktur för de samiska språken genom språkstödjande funktioner och stödstrukturer inom media, kultur, offentlig verksamhet och andra samhällssektorer, som ett komplement till utbildningsinsatser, samt;
57. etablera en långsiktig språklig infrastruktur för samiska språk och samisk pedagogik genom lokala språkcentrum, språkstödjande funktioner och andra resurser som kompletterar utbildningsinsatser och stärker språkens användning i vardagen.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att vidta åtgärder för att stärka språkutbildning och övrig utbildning för samer, genom att;

58. säkerställa långsiktiga och tillräckliga resurser för undervisning i och på samiska språk inom hela utbildningssystemet, från förskola till högre utbildning och vuxenutbildning;
59. stärka tillgången till utbildade lärare i samiska språk och samisk kunskap genom riktade satsningar på lärarutbildning, vidareutbildning och kompetensförsörjning;
60. utveckla och tillgängliggöra kvalitativa läromedel på samiska språk och med samiska perspektiv, i nära samverkan med samiska företrädare och kunskapsbärare;
61. säkerställa att utbildning för samer utformas med reellt samiskt inflytande, i enlighet med urfolksrätten och principen om självbestämmande;
62. stärka möjligheterna till flexibla och platsanpassade utbildningsformer som möter samiska elevers och studenters olika livsvillkor, inklusive renskötselns förutsättningar, samt;
63. höja nivån på Sveriges åtaganden inom utbildning enligt del III i den europeiska språkstadgan, så att skyddet hamnar på samma nivå som för samiskan i Norge och Finland.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa samiska barns och ungdomars rättigheter, genom att:

64. säkerställa att samiska barn och ungdomar kan bli funktionellt flerspråkiga i samiska språk och svenska, samt;
65. säkerställa att samiska barn och ungdomar kan utveckla en samisk kulturell identitet och utöva sin samiska kultur.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa rätten till likvärdig hälsa för det samiska folket, genom att:

66. etablera en nationell struktur för att främja samers hälsa;
67. etablera likvärdig hälso- och sjukvård och socialt arbete med kapacitet att ge kulturell trygghet, samt;
68. ratificera artikel 13.2.c i den europeiska språkstadgan och implementera den i regioner och kommuner.

Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att säkerställa genomförande av minoritetsrättigheter, genom att:

69. stärka de långsiktiga förutsättningarna för kommuner och regioner som ingår i samiskt förvaltningsområde att utföra sina uppdrag enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, samt;
70. införa bestämmelser om tillsyn i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

71. Sanningskommissionen för det samiska folket uppmanar regeringen att bidra till upprättelse, främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle och att årligen rapportera till riksdagen hur kommissionens samtliga uppmaningar och förslag genomförts.

Oanes tjoahkkájgäsos

Duohtavuohtakommisjåvnå loahppaussjolma

Duohtavuohtakommisjåvnå árvvalibme åvdåsvásstádusá hárráj

Stáhtan – rijkabiejvijn, ráddidusán ja fábmudagájn – ja muhtem märráj Svieriga girkkon – la åvdåsvásstádus politihkas ja märrádusájs ma li nuppástam sámij rievtesvuodajt ja illastam ulmutjijt, ájnegattjan ja juohkusin. Stáhta åvdåstiddje vierttiji illastimijt ja illastimij båhtusijt dåbdåstit. Siján la dal åvdåsvásstádus barggat divádittjat vahágahttemav sámeálmmugij ja ájnegasj sámijda, dasi duodden hássat politihkav mij ij vaden illasta.

Sámeálmmuga massem ednamijs ja iesjrádálasjvuodas

Duohtavuohtakommisjåvnå kárttim vuoset udnásj sáme álggoálmmuk viertti rahtjat vaj ájmon adnet ja åvddånahttet ietjas kultuvrav, ja dát la njuolgos boados Svieriga stáhta duolásj ja dálásj politihkas. Guoradallam histåvrålasj åtsådimes ja tjoahkkim sámij vásádusájs – tjállagij ja ságájdahttemij baktu – vuoset Svieriga stáhta l iesjvähkuj åmastam riektáv ráddit stuorra åsijt Sámeednamis.

Iesjrádálasj sáme sebrudagá ma li histåvrålasj ájgen viessum Sámeednamin, adnám ja sujttim ednamijt ja tjátjijt, hábbmim ietjas kultuvrav ietjas lágaj ja gielaj, ena ienep gárttjoduvvin birástahtte stáhtaj rávkalvisájs.

Vájku dá sebrudagá lidjin iesjrádálattja de stáhta gádodij sáme iesjrádálasjvuodav – ienemusát 1700-lågo maŋep oases 1800-lågo miehtáj – aktijvalasj märrádusáj baktu, valla aj maŋásbiedjama baktu, gå stáhta ij la majdik dahkam gå dajvak ja bájkálasj virggeulmutja li gártjedahttám sámij riektáv adnet ednamijt ja tjátjijt. Dát la årrum ávkken Svieriga stáhtaj, stáhtalasj oassesiebrijda ja dasi duodden aktugasj ja priváhta dåjmadiddjijda.

Åvdemus aktavuohta Svieriga rijka ja iesjrádálasj sámesiebrij gaskan – ”byar” gåhtjodum Svieriga ádjagijn – sisanij oasestimev ja värrodimev. Gå värov máksin de sáme vuojnnet li adnám dav värov buohttidussan vaj Svieriga kråvnnå luluj dåbdåstit ja suoddjit sámij ednamijt. Dajvak dikke aj dåbdåstin sáme árbbedáhperiektáv ja bájkálasj láhka aneduváj rijdojt mierredittjat, sjimugis láhkáj nåv gåk Svieriga rijka ietjá bájkijn.

Svieriga kråvnnå juo 1600-lågon iesjvähkuj adnegådij Sámeednamav Svieriga rijkadajvvan. Svieriga kråvnnå anij guládusájt viehkken arvusmahtátjit dárrolattjajt årrut Sámeednamij. Dan láhkáj besaj sárnnot sáme ednam gulluj Svieriga kråvnnåj.

1700-lågo guovddelav Svieriga kråvnnå sirdij duobbmoriektáv bájkálasj dikkijs dajvak dikkijda. Dan maŋŋel rádedik dibdij lenastivrijda mierredit ássjijt ma gulluji sáme ednamriektájda. Dan láhkáj Svieriga kråvnnå bårråj sáme riektáv adnet ednamav värrolánndan (dárruj: lappskatteland) ja värroduoddarin (skattefjäll), dasi duodden sáme árbbedábev adnet ednamijt ja tjátjijt.

1800-lågon Svieriga stáhta sáddjimrájev (dárruj: odlingsgränsen) sátsaj vaj suoddjit sáme årojbájkijt ja äládusájt, mavas dát rádje jahketjuode miehtáj doajeduváj ja sáme ednamriektá ájn vil rasjoj. 1867 jagásj sáddjimrádje dåssjå val Väster- ja Norrbottenij gulluj. Stáhta dav sátsij vaj nanodit 1749 jagásj rájev (dárruj: lappmarksgränsen), valla gártjep guovllo lij dán bále. Stáhta l dát rájes adnám vuovddeednamav ja minerállagávnnusijt kråvnnåednamin ja dan diehti l aj riektáv anedam iesjvähkuj juogadit ednamav goappátjagá aktugattjajda ja oassesiebrijda – juogadimij, konsesjåvnåj ja tjáhtjefábmotsieggimij baktu.

Enamus bálij kommisjåvnnå ij la gávnnam duodastusájt ma vuosedi sáme guorrasin dájda ednamjuogadimijda. Vuovddesáme guovlojn gávnnuji buojkulvisá gånnå sunnde (dárruj: lappfogde) li diededam sámijt gå riektá värrolánndaj (dárruj: lappskatteland) ietjájduváj guododimriektáj (dárruj: renbetesrätt).

Sáme gudi bággosirddeduvvin hähttujin guodet ietjasa årromsajijt, gejnudagájt ja guohtomednamijt ja dan láhkáj tjanos ednamij doaddjuj. Sáme fuolke gudi juo årrun dajn bájkijn gåsi ietjá sáme bággosirddeduvvin, hähttujin jåhttåt dassta ja dan láhkáj massin ednamijt gånnå bessin árbbedábálattjat viessot ietjasa ájttegij láhkáj.

Ságájdahttema ja histåvrålasj giehto vuosedi gåktu sáme li vuosteldam dájt rievdadusájt, mavas sjiehtadallama li dárogiellaj dåjmaduvvam, ja dan diehti sáme älla bessam avtaárvvusattjat oassálasstet sjiehtadallamijda, e ga bessam tjuottjodit ietjasa riektáv.

Stáhta politihka diehti sáme li bággosirddeduvvam bájkijs majt li adnám ja gånnå li viessum álggodålusj ájges. Sáme äládusá ja sáme árbbedábålasj adnem ednamis, aktan viejddimijn ja guollebivddemijn, li dan diehti nuppástuvvam, árrusam jali ållu masseduvvam. Dát la vahágis vijor, ájnnasit sámijda, gå sij li nåv garrasit tjanádum ednamij, goappátjagá vuojŋŋalattjat ja kultuvralattjat.

Duohtavuohtakommisjåvnnå oajvvat dan diehti biedjamdagojt vaj buohttit dáv massemav.

Nuppástiddje vuojnno sámijda

Ideologiddja mij anij sámijt vuolep dássen nannij giehtadimev sáme ednamrievtesvuodajs ja värránij gå sáme dan ideologidja milta ettjin ánssida jali buvte adnet sämmi rievtesvuodajt ja välgojt gå ietjá viesajdiddje. Sij gudi aneduvvin ”oalle sábmen” nággiduvvin stáhtas dagádum tjieldijda, gånnå oadtjun boanndirievtesvuodav ja gånnå ällosujtto aktisattjan sjattaj. Svieriga ietjá álmmuk lidjin oajbbum demokratidja åvdås, mavas stáhta åhttjelasj politihkka tjuoldastij sámijt dat prosessas. Båhtusa dássta li årrum nievrep åhpadus sámijda, giellamassem ja nållebiologalasj åtsådibme ájnegasj sámijs ja sáme fuolkijs.

Svieriga ietjá álmmugin la vádna diedo dan birra ja dan diehti binnediddje ja nuppástiddje vuojnno sámijda la vil uddnik viesso Svieriga politihkan ja sebrudagán. Duohtavuohtakommisjåvnnå oajvvat dan diehti biedjamdagojt vaj divvot båhtusijt dát vuojnos ja nannit sáme gielajt, sáme árbbediedojt ja sáme kultuvrav, dasi duodden nannit diedov sámij ja sáme kultuvra birra.

Sieradibme sáme álmmugis

Gå stáhta tjanáj sámevuodav tjieldijda ja ráddjij ällosujtov aktugasj äládussan, de båhtusa sámijda álggoálmmugin sjaddin håhkkånibmen. Svieriga politihkka sierran ietjá Nuorttarijkaj politihkas, ja dan diehti sámij vijor Svierigin sierran sáme vidjuris ietjá Nuorttarijkajn. Juohkusa ja ájnegattja li moatte láhkáj giehtadaláduvvam moattelágásj vidjurijn, buojkulvissan ássjijn gånnå l såhka árbbedábålasj ednamrievtesvuodas, åhpadusájs ja giellaadnemis, bággoassimilerimis ja vil enap. Dát la sierralágásj boados Svieriga stáhta avtabelak politihkas, mij ietjájdahtij

sáme ednamrievtesvuodav ja sieradij sámijt moatte juohkusij. Dát sieranibme la buktám garra rijdojt sáme sebrudahkaj. Álggoálmmugij väráltdádjadus ja diehtovuogádahka li tjanádum ednamij. Svieriga politihkka la doadjám dav tjanádusáv dajda sámijda gudi tjieldijs ravggiduvvin. Sämmi politihkka sujnnij ja ieredij dajda sámijda gudi nággiduvvin tjieldijda (dárruj: lappbyar) ja jåhtteskåvlåjda (dárruj: nomadskolor). Duohtavuohtakommisjåvnnå oajvvat dan diehti biedjamdagojt vaj ådåsis tsieggit iesjrádálasjvuodav ja vuosteldit sierranimev.

Nuppástallam sámijs

Juogadibme sámijs ja tjuovvovasj sierranibme álgadij prosessajt ma li dálásj rádjáj nuppástallam sámijt, ja dá vidjura vil uddnik vájkut sámij varresvuodav ja máhttelisvuodav buktet kultuvralasj árbev boahtte buolvajda.

Kommisjåvvnå l guorram Svieriga girkko såbadimbargov ja gávnnam girkko – stáhtas oassen – dåjmalalattjat duolmoj sáme vuojŋŋalasj ja kultuvralasj dábijt. Girkko oassálastij aj dárojduhttem- ja assimilerimpolitihkkaj mij biejstij måttij sámij aktisasjvuodav ájttegij árbijn, gielajn ja kultuvrajn.

Kommisjåvnnå aj bajet stáhta ja girkko skidárdimev sáme kultuvrraárbes, goappátjagá aktijvalasj märrádusáj baktu ja diehto- ja miellavánesvuoda diehti.

Ieneplåhkoálmmuga, politihkalasj åvdåstiddjij ja virggeulmutjij diehtovádne ássjijn gånnå l såhka sámij tjanos ednamij ja tjåhtjáj la buktám politihkav mij la nuppástallam ja ieredam sámijt ja vil uddnik nuppástallá ja ieret sámijt. Duohtavuohtakommisjåvnnå oajvvat dan diehti biedjamdagojt ma gulluji giellaj, åhpadussaj, varresvuohtaj, kultuvrraárbbáj ja nuppástibmáj.

Sámij ulmusjrievtesvuohta ij duohtan sjatta

Goappátjagá sáme ja Svieriga åvdåstiddje li gåhttjalam divvot vierrevuodajt ja buoredit gasskavuodav sámij ja Svieriga gaskan. Ienemusát sáme åvdåstiddje – valla aj Svieriga – li álu lájttám sámepolitihkav.

Sáme lidjin vuojediddje sjiehtadaládijn AN:a álggoálmmukdiedádusás (dárruj: FN:s urfolksdeklaration), ja Svierik lij akta vuostasj stáhtajs gudi säbrrin dasi.

AN:a gähttjo- ja tjiehppedåjmaj guoradallama – aktan Duohtavuohtakommisjåvnå guoradallamijn – vuosedi Svierik ij la ietjas välgojt ållidam. Dajna Svierik ij tjalmájduhte sjadde gássjelisvuodajt (nuppástallamav, nihtojt, ávkástallamav, dálkádakrievddamav), ij ga vieleda vuodolága njuolgadusájt ulmusjrievtesvuoda, buohtaárvo ja riektásihkarvuoda hárráj, vájku stuor oasse Svieriga álmmugis dav vuorddá.

Duohtavuohtakommisjåvnnå oajvvat dan diehti biedjamdagojt vaj Svierik stáhtan galggá dåbdåstit rievtugahtes politihkav ja ållidit vuodolága ja rijkajgasskasasj välgojt.

Gåhttjoma

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju Svieriga ráddidusáv, Svieriga girkkov ja ietjá dåjmadiddjijt barggat boahtte gåhttjomij milta.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju Svieriga rijkabiejvijt ja ráddidusáv vieledit sáme álmmuga stáhtusav álggoálmmugin, boahtte biedjamdagoj milta:

1. dåbdåstit Svieriga nasjåvnnå l vuododum ednamin mij gullu guovte álmmugij – sámijda ja láttijda – ja dán lándan li bájke majn li ietjasa sáme namá ja da li sáme kultuvrraárbbe;
2. dåbdåstit ja tjalmostahttet Sábme gåbttjå ednamav mij oabllán udnásj nasjåvnåj rájij rastá, dasi duodden bisodit sáme aktisasjvuodav ja jåhtemfriddjavuodav daj rájij rastá;
3. dåbdåstit sámekultuvra tjadno luonnduj, ednamijda ja tjáhtjáj ij la juogedahtte, nåv gåk tjuodtju AN:a konvensjåvnån viesajdiddjalasj ja politihkalasj rievtesvuodaj birra, 27. artihkkalin;
4. gärggat prosessav vaj Svierik galggá 169. ILO-konvensjåvnåv nanustahttet, iesjstivrrijiddje lándaj álggoálmmugij ja máttarálmmugij birra.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju Svieriga ráddidusáv suoddjit ja åvdedit sámij ulmusjrievtesvuodav, boahtte biedjamdagoj milta:

5. dievvasit állidit vuodolága märrádusájt, AN:a álggoálmmukdiedádusáv ja Svieriga rijkajgasskasasj välgojt vuodulasj ulmusjrievtesvuoda hárráj, vaj såme ja ietjá álmmuga sjaddi avtaárvvusattjan, dasi duodden;
6. gádodit Svieriga struktuvrajt ma vuosteldi sámij avtalágásjvuodav ja ulmusjrievtesvuodajt.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju Svieriga ráddidusáv dåbdåstit histåvrålasj illastimijt ja dåjmalattjat barggat tjuottjáldahttema ja såbadahttema åvdås, boahtte biedjamdagoj milta:

7. dåbdåstit dajt histåvrålasj illastimijt ja vierredagojt majt Duohtavuohtakommisjåvnå guoradallam vuoset, ja ájn vil dåbdåstit gåktu da li vahágahttám såme álmmugav;
8. ságastalásjgoahtet Sámedikkijn ja såme sivijllasebrudagájn gåktu hábbmit nasjåvnålasj fábmotjoaggemav tjuottjáldahttema ja såbadahttema åvdås;
9. aktan Sámedikkijn ja såme sivijllasebrudagájn hábbmit almulasj ándagisáv sámeálmmugij vierrevuoda ja vahágahttema åvdås. Sierra ándagisáv hähttu ruvvaláhkáj vatteduvvat vuorrasap sámijda gudi nággiduvvin jåhtteskåvllåj, skåvllåhäjmmaj ja barggodåbåtjij, jali ietjáláhkáj illastibmáj boahttujin;
10. dåbdåstit ja válldet åvdåsvásstádusáv politihkas mij la juogadam såme juohkusijt ja ájnegattjajt, láhkaásadime, åhpaduspolitihka ja tjuottjudusáj baktu;
11. válldet åvdåsvásstádusáv guoradalátjit stáhta politihkav ja politihka båhtusijt guovlojda gånnå li garra rijdo, goappátjagá tjieldij sinna ja tjieldij álggolin;
12. álgadit sjiehtadallamijt stáhta ja oassebielij gaskan vaj hássat vidjurav stáhtalasj buohttidussaj, vil hássat biedjamdagojt ma binnedi rijdojt

ja sierranimev, dasi duodden dahkat máhttelissan sámijda ietjasa kultuvrav dåjmadit;

13. hássat nasjåvnålasj diehtoguovdátjav tjuottjáldahttema ja såbadahttema åvdås, vaj vuorkkit materiálav Duohtavuohtakommisjåvnå guoradallamis ja hádjet diedojt dan birra majt Duohtavuohtakommisjåvnå guoradallam vuoset, dasi duodden;

14. hássat iesjrádálasj dåjmav mij gåtset vaj Duohtavuohtakommisjåvnå gåhttjoma ja oajvvadusá – ja vil dajt biedjamdagojt ma hábbmiduvvi aktan Sámedikkijn ja sáme sivijllasebrudagájn – ålliduvvi.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju Svieriga ráddidusáv álgadit biedjamdagojt vaj bajedit Svieriga álmmuga diehtodásev sámeálmmuga histåvrå, gielaj ja kultuvra birra, boahtte biedjamdagoj milta:

15. álgadit diehtobajedimev Svieriga álmmugij vaj bajedit diedov sáme kultuvra, histåvrå ja álggoálmmukrievtesvuoda birra;

16. duoddit bákkulasj lávggistagájt åhpadiddje- ja joarkkaåhpadusájda, gånnå oahppe oadtju diedojt sáme vidjurij, álggoálmmukrievtesvuoda ja Svieriga rijkajgasskasasj välgoj birra;

17. oatsodit gájkka vuodo- ja gymnásaskåvlåj oahppe oadtju vuododiedojt sáme álggoálmmuga histåvrå, kultuvra ja rievtesvuodaj birra, rávkalvisáj milta ma galggi tjielgga tjuodtjot vuodo- ja gymnásaskåvlåj stivrrimtjállagijn;

18. oatsodit sáme vuojno tjárggi åhpadusvuogádahkaj ja sebrudagá aktisasj sajijda. Buvtadibme sáme diedos, medias ja kultuvras galggá bájneduvvat sáme máhttudagás ja sáme vájkudimfámos;

19. oatsodit Svieriga fábmudagá – ja ietjá dåjmadagá gudi barggi nasjåvnålasj ja sáme ássjij – ábjji ja vieledi sáme máhttudagájt, vil oatsodi vaj sáme almma bessi vájkudit dájt dåjmadagájt, dasi duodden;

20. oatsodit gájkka fábmudagájn ja ietjá dåjmadagájn, gudi barggi sámeálmmuga ássjij, la diehtonárre dan bargguj.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju tjuovvovasj dåjmadagájt dåbdåstit histåvrålasj illastimijt ja vil dåjmalattjat barggat tjuottjåldahttema ja såbadahttema åvdås, boahtte biedjamdagoj milta:

21. kommuvna ja regijåvnå, ájnnasit såme tjuottjudusguovlojn, álgadi biedjamdagojt tjuottjåldahttema åvdås ja sámeálmmugijn såbadahttema åvdås;

22. fábmudagá ja almulattjat biednigahtedum dåjmadagá dåjmalattjat välldi åvdåsvásstádusáv ietjasa histåvrålasj gasskavuodas sáme-álmmugij ja álgadi biedjamdagojt tjuottjåldahttema ja såbadahttema åvdås, dasi duodden;

23. Svieriga girkko ållåsit välldá åvdåsvásstádusáv illastimijs ja vierredagojs majda l oasálattjan årrum, dasi duodden dåbdås stáhta rievvom såme värrolándajs la årrum girkkuj – njuolgos jali iehpenjuolgos – ekonomalasj ávkken, ja vil välldá åvdåsvásstádusáv dassta.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv vuosteldit rasismav ja nuppástallamav sámijda, boahtte biedjamdagoj milta:

24. nannit guhkesájggásasj bargov vuosstij rasisma ja nuppástallama sámijda.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit gájkka sámij riektáv adnet ietjasa kultuvrav árbbedábálasj såme ednamijn, boahtte biedjamdagoj milta:

25. buohttit sámeálmmugav histåvrålasj vielges, dat rájes gå stáhta/kråvnnå váldij sámijs rievtesvuodav värrolándajda. Vaj buohttit sámijt gå l sáhka riektás árbbedábálasj ednamijda, de ráddidus galggá kommisjåvnå gåhttjomijt ja oajvvadusájt ednama hárráj tjadádit.

26. oatsodit dálásj gártjedahttem ällosujttoriektás ja såme kultuvrra-dåjmadimes árbbedábálasj såme ednamijn – álggoálmmukriektá ja Svieriga rijkajgasskasasj välgoj milta – gáhtu;

27. oatsodit vaj sáme gudi älla tjieldij sebrulattjan bessi adnet ietjasa sáme kultuvrav árbbedábálasj sáme ednamijn, álggoálmmukriektá ja Svieriga rijkajgasskasasj välgoj milta;

28. oatsodit sáme ällosujtárijn la riektá sujttit älojt konsesjåvnnåtjieldijn árbbedábálasj sáme ednamijn, álggoálmmukriektá ja Svieriga rijkajgasskasasj välgoj milta. Ráddidus galggá aj konsesjåvnnåtjieldij sisŋásj rijdojt vuosteldit;

29. oatsodit vuovddesámetjieldij riektáv bivddet ja oadtjot buohtov gå loabet adnemriektáv stáhtalasj ednamis – álggoálmmukriektá ja daj Svieriga rijkajgasskasasj välgoj milta ma li ulmutjij riektá hárráj;

30. oatsodit ällosujttoriektá ja ietjá Svieriga adnemriektá avtaárvvusattjan aneduvvi – ráddidusháme åbmudaksuoddjima ja daj Svieriga rijkajgasskasasj välgoj milta ma li ulmutjij riektá hárráj. Tjieldij sebrulattja galggi ällosujttolágaásadimen oadtjot sämmi suojev ja iesjrádálasjvuodav gå ietjá ednamaddne;

31. oatsodit stáhtalasj oassesiebre ja Stáhta åbmudakdåjmadahka tjadádi human rights due diligence ja vieledi sámij ulmusjrievtesvuodajt gå plániji ietjasa dåjmadagájt. Dasi duodden stáhta galggá buohttit sámijt oasestimdåjmadusáj illastimij åvdås;

32. oatsodit mierrediddje – gudi barggi ássjij gånnå li sáhka árbbedábálasj sáme ednamijs – li åhpaduvvam sáme rievtesvuodajn, sáme kultuvran ja ällosujto vidjurijn, dasi duodden diehti gåktu buoragit rádádallat ja konsulterit sámeálmmugijn;

33. oatsodit tjuottjodibme Laponia väráltárbes stuovvásin sjaddá;

34. oatsodit stáhtalasj álmmukpárka ja luonndoreserváhta ma li árbbedábálasj sáme ednamijn suoddji goappátjagá árvulasj luondov ja sáme kultuvrav aktan ällosujtujn, dasi duodden oatsodit vaj gájkka sáme bájkálasj dásen bessi dåjmalattjat oassálasstet dan tjuottjodibmáj, nåv gåk tjuottjodi Laponia väráltárbev;

35. oatsodit vaj birásboadosgåvvidusá hábbmiduvvi, gånnå gájkka båhtusa ståhta ednamávkastallamis sáme kultuvrraj, giellaj, kultuvrraárbbáj ja állosujttuj vuoseduvvi, dasi duodden;

36. oatsodit árbbedábálasj sáme diehto viertti vieleduvvat ja integreriduvvat boadosguoradallamijda gå l sáhka árbbedábálasj sáme ednamijs.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit sámeálmmuga riektá iesjrádálasjvuohtaj, boahtte biedjamdagoj milta:

37. dievvasit ållidit sáme iesjrádálasjvuodav, álggoálmmukdiedádusá milta ja vil dan milta mij tjuodtju AN:a konvensjåvnån viesajdiddjalasj ja politihkalasj rievtesvuodaj birra – 1. ja 27. artihkkalan. Dasi duodden ållidit sámij riektáv dåjmalasj vájkudibmáj dan milta mij tjuodtju konsultasjåvnnålágan ja lágan rijkalasj unneplågoj ja unneplågogielaj birra;

38. láhkaj sajájdahttet prinsijpav luojvoj ja diededum åvddålguorrasime birra;

39. oatsodit sámeálmmuga iesjrádálasjvuodav ietjasa materiálak ja immateriálak kultuvrraárbe hárráj, dasi duodden oatsodit sáme bessi vájkudit gåktu dajt galggá tjuottjodit;

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit sáme politihkalasj vájkudimev ja bajedit sámeálmmuga iesjrádálasjvuodav ássjijn gånnå l sáhka álggoálmmugis, boahtte biedjamdagoj milta:

40. nannit politihkalasj mihttomierijt sámeálmmugij;

41. nannit Sámedikke iesjrádálasjvuodav ja luohkojt;

42. tsieggit parlamänntahuodnahav Sámediggáj;

43. nannit politihkalasj aktidimev sámeálmmuga hárráj Ráddidus-kanslidjan, dasi duodden;

44. nannit rávkalvisáv tjielggit makkir båhtusa sámeálmmugij ma tjuovvu guoradusáj oajvvadusájs.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit såme ietja bessi ráddit såme kultuvrraárbev, boahtte biedjamdagoj milta:

45. sámeálmmuk ja såme institusjåvnå ietja ráddi såme kultuvrraárbev;

46. nannit såme kultuvrraárbbeinstitusjåvnåj ájmmudagáv vaj sámeálmmuk máhtti bisodit, tjuottjodit ja åvddånahttet ietjasa kultuvrraárbev;

47. nannit såme vájkudimev Svieriga institusjåvnåjn ma tjuottjodi såme kultuvrraárbev, ja åvdedit dálásj ja boahtte biedjamdagojt maj ulmme l oatsodit såme vájkudimev dakkár institusjåvnåjn;

48. nannit suojev såme kultuvrraednamijda ja nannit såme vájkudimev daj tjuottjodimen.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv ja guosske almulasj dåjmadagájt oatsodit ruoptusdoalvvomav ulmusjlasj bátsidusájs, boahtte biedjamdagoj milta:

49. ráddidus oatsot ulmusjlasj bátsidusá sámijs, ma li ájmon Svieriga dávvervuorkájn ja institusjåvnåjn, ruoptusdoalvoduvvi, ja stáhta máksá gájkka daj prosessaj gålojt, dasi duodden;

50. guosske almulasj dåjmadagá guoradalli jus såme bátsidusá gávnnuji ietjasa vuorkájn, ma li nállebiologalasj åtsådime diehti vuorkudum, jali rájadum ietjá institusjåvnåjda, Svierigin jali ålggorijkan. Jus la nåvti, de galggi åhtsåt dakkar bátsidusájt institusjåvnåjn ma li dajt duosteldam.

Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit såme bessi ietja ráddit såme kultuvrraviessomav, boahtte biedjamdagoj milta:

51. nannit såme dájda- ja kultuvrradåjmadagáj ájmmudagáv;

52. dåjmalattjat arvusmahttet ja doarjjot kultuvrrapolitihkalasj aktisasjbargov rijkarájij rastá;

53. nannit sáme vájkudimev Svieriga institusjåvnåjn ma tjuottjodi sáme kultuvrraviessomav ja åvdedit dálásj ja boahtte biedjamdagojt maj ulmme l oatsodit sáme vájkudimev dakkár institusjåvnåjn;

54. sáme vuojno sajev oadtju åhpadusvuogádahkaj ja sebrudagá almulasj sajijda. Buvtadibme diedos, medias ja kultuvras ma guosská sámijda la dagádum sáme máhtujn ja vájkudimijn, dasi duodden;

55. hábbmit åvdedimijt ma guosski sáme mánájda ja nuorajda kultuvrraviessomin, AN:a mánnákonvensjåvnå 30. artihkkala milta.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit dårjav sámegielaj älládibmáj boahtte biedjamdagoj milta:

56. oatsodit guhkesájggásasj gielalasj infrastruktuvrav sámegielajda, gielladoarjjo dåjmaj ja struktuvraj milta, median, kultuvran, almulasj dåjmadagájn ja ietjá sebrudaksuorgijn, duodden åhpadusbiedjamdagojda, dasi duodden;

57. hásadit guhkesájggásasj gielalasj infrastruktuvrav sáme gielajda ja sáme oahppamvuogijda, bájkálasj giellaguovdátjij, gielladoarjjo dåjmaj ja ietjá luohkoj milta, ma duoddi åhpadusbiedjamdagojt ja nanni bäjválasj adnemav sámegielajs.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv álgadit biedjamdagojt vaj nannit giellaåhpadusáv ja ietjá åhpadusájt sámijda, boahtte biedjamdagoj milta:

58. oatsodit guhkesájggásasj ja nuoges luohko sámegielak åhpadibmáj gávnnuji ålles åhpadusvuogádagán, åvddåskåvlås allaskåvllåj ja vil ållessjattukåhpadusán;

59. åvdedit åhpadiddjeåhpadusájt, joarkkaåhpadusájt ja máhttovuodov, vaj nannit luohkov åhpadiddjijda gudi li åhpadum sáme gielajda ja sáme diehtuj;

60. åvddånahttet ja sadjihin biedjat kvalitatijvak oahpponävojt sámegiellaj ja sáme vuojnoj, aktan sáme åvdåstiddjij ja sáme máhttoguoddij;

61. oatsodit vaj sáme bessi vájkudit hábbmemav sáme åhpadusájs, álggoálmmukriektá ja iesjmierredimprinsijpa milta;

62. nannit máhttelisvuodav hiebadahkes ja sadjájhiebadum åhpadusájda, ma hiehpi sáme oahppij moattelágásj viessomvidjurijda, aktan ällosujto vidjurij, dasi duodden;

63. bajedit Svieriga välgoj dásev gå l sáhka åhpadimes, europalasj giellanjuolgadusáj 3. oase milta, vaj suodje sámegiellaj la sämmi dásen gå Vuonan ja Suoman.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit sáme mánáj ja nuoraj riektájt, boahtte biedjamdagoj milta:

64. oatsodit sáme máná ja nuora bessi sjaddat dåjmalattjat moattegielagin sámegiellaj ja dárogiellaj, dasi duodden;

65. oatsodit sáme máná ja nuora bessi åvddånahttet sámekultuvrak identitehtav ja dåjmadit ietjas sáme kultuvrav.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit riektáv avtaárvulasj varresvuohtaj sámeálmmugij, boahtte biedjamdagoj milta:

66. hásadit nasjåvnålasj struktuvrav vaj åvdedit sámij varresvuodav;

67. hásadit avtaárvulasj varresvuoda- ja skihpasujtov ja sosiálabargov manna l kapasitehta kultuvralasj jasskavuodav vaddet, dasi duodden;

68. nanustahttet europalasj giellanjuolgadusá artihkkalav 13.2.c. ja dievvasit ållidit dav regijåvnåjda ja kommuvnajda.

Duohtavuohtakommisjåvnnå sáme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit vaj unneplågorievtesvuoda tjadáduvvi, boahtte biedjamdagoj milta:

69. nannit sáme tjuottjodusguovlo kommuvnaj ja regijåvnåj guhkesájggásasj máhttelisvuodav ietjasa dahkamusájt lága milta dåjmadit, dl. láhka (2009:724) rijkalasj unneplågoj ja unneplågogielaj birra, dasi duodden;

70.láhkaj (2009:724) sajájdahttet märrádusájt oatse birra.

71. Duohtavuohtakommisjåvnnå såme álmmugij gåhttju ráddidusáv oatsodit tjuottjáldahttemav, åvdedit såbadahttemav ja rávas såme sebrudagáv, dasi duodden jahkásattjat diededit rijkajbiejvijda gåktu gájkka kommisjåvnå gåhttjoma ja oajvvadusá li tjadáduvvam.

Oanehis čoahkkáigeassu

Duohtavuođakommišuvnna loahppabohtosat

Duohtavuođakommišuvnna árvvoštallan ovddasvástádusáššiin

Stáhta – riikkabeaivi, ráđđehus ja eiseválddit – ja muhtun muddui Ruoŧa girku guoddá ovddasvástádusa politihkas ja mearrádusain mat leat dagahan ahte sámiid vuoigatvuođat leat badjelgehččon ja olbmot leat gillán vealaheamis, sihke ovttaskas olmmožin ja joavkun. Dáid veahkaválddálašvuođaid ja daid váikkuhusaid stáhta ovddasteaddjit fertejit dovddastit. Ovddasvástádussii ovddosguvlui gullá dál bargat buhtadusa váras vahágiid ovddas dahkkon sámi álbmogii ja ovttaskas sámiide, ja maiddái bargat dakkár politihka ovddas mii ii gearddut dáid vearredaguid.

Sámi álbmoga eatnamiid ja iešmearrideami massin

Duohtavuođakommišuvnna gárten čájeha ahte eamiálbmot sámiin leat otne stuorra hástalusat seailluhit ja ovddidit kultuvrraset njuolggo váikkuhussan Ruoŧa stáhta ovddeš ja dálá politihka dihte. Guorahallan historjjálaš dutkamušas ja vásáhusaid čoaggin maid sámit leat muitalan čállagiid, jearahallamiid ja ságastallamiid bokte čájeha ahte Ruoŧa stáhta lea ovttabealat váldán alccesis oamastanvuoigatvuođa stuorra osiide sámi eatnamiin.

Iešráđálaš sámi servodagat mat historjjálaččat leat eallán, geavahan ja suodjalan eatnamiid ja čáziid ja hábmen iežaset kultuvrra iežaset lágaiguin ja gielaiguin, šadde eanet ja eanet gáržžiduvvot birasteaddji stáhtaid gáibádusaid geažil. Álggus ledje iešráđálaš servodagat, muhto sámi autonomiija jávkkiduvvui earenoamážit 1700-logu gaskamuttu rájis ja 1800-logus aktiivvalaš stáhtalaš politihkalaš mearrádusaid bokte, muhto maiddái stáhta váilevašvuohta doaibmat go regionála

ja báikkálaš ásahusat ja virgeolbmot leat bahkken sámiid vuoigatvuhtii geavahit eatnamiid ja čáziid, dakkár vugiiguin mat ledje buorrin Ruoŧa stáhtii, stáhtalaš fitnodagaide, ja ovttaskas ja priváhta ávkkástalliide.

Vuosttaš oktavuođat Ruoŧa riikka ja iešráđálaš sámi servodagaid gaskka, mat ruoŧa gálduin identifiserejuvvojit giliin, leai gávppašeapmi ja vearu máksin, maid sámit orrot ipmirdan buhtadussan das go ruvdno dohkkehii ja suodjalii sámi eatnamiid. Sámi vieruiduvvon vuoigatvuohta dohkkehuvvui maiddái ng. härads-dikkiin ja báikkálaš láhka geavahuvvui riidduid čoavdimii, seamma láhkai go muđui riikkas.

Ruoŧa ruvdno álggii juo 1600-logus iešráđálaččat háhkat sámi eatnamiid dego oassi ruoŧa territorias. Proklamašuvnnaid ja njuolggo ávžžuhusaid bokte olbmuide geat eai lean sámit johtit sámi eatnamiidda, sámi eatnamat dasto čilgehuvvojedje gullat ruvdnui.

Dovddasteapmi Sámi vuoigatvuođain eatnamiidda nugo lappaskatteland, skattefjäll- ja sámi dološvierus mii guoská eatnamiid ja čáziid, hedjonii 1700-logu gaskkamuttus go duopmováldi sirdui báikkálaš dikkiin regionála dikkiide ja ruvdno attii, konsultašuvnna haga, leanastivrraide mearridit áššin sámi eananvuoigatvuođaid birra.

1800-logus gessui gilvinrádji suodjalit sámi ássama ja ealáhusdoaimma, muhto dat rasttilduvvui jotkkolaččat jahkečuođi áigge ja vuoigatvuohta man sámiin lei eatnamiidda hedjonii vel eanet. Gilvinrádji 1867 guoskkai dušše Väster- ja Norrbottena. Lei duođaštus, muhto smávit guovllus, 1749 lappmark-rájis. Stáhta gieđahalai dán áigge ja ovddosguvlui vuovdeeatnamiid ja minerálagávdnamiid dego ruvdnoeanan stáhtalaš vuoigatvuođain, mas stáhtas lei vuoigatvuohta ovttabealat juohkit daid sihke ovttaskasaide ja fitnodagaide, ng. avvittringar bokte, konsešuvnnaiguin ja čáhcefápmorusttegiid huksemiiguin.

Eanemus dáhpáhusain kommišuvdna ii leat gávnnahan ahte dát eanansirdin ja dát sisabahkkemat dáhpáhuvve sámiid miehtamiin. Vuovdesámi guovllus gávdnojit ovdamearkkat gos lapp-fálddit leat dieđihan sámiide rievdadusaid birra go lappaskatteland-vuoigatvuohta rievdaduvvui boazoguohtunvuoigatvuhtii.

Sámit geat bákkuin šadde johtit ja guođđit iežas orrunsajiid, johtolagaid ja láidumiid ja sin oktavuohta eatnamiidda boatkanii. Sámi veagat mat juo orru guovlluin gosa čujuhedje bággosirdojuvvon sámiid, bahkkejuvvojedje eret ja máŋgasat sis masse vejolašvuođa joatkit eallit árbevirolaš sámi eallima eatnamiin maid sii ja sin máttut ledje geavahan.

Jearahallamat ja historjjálaš muitalusat čájehit ahte sápmelaččat leat vuostálastán dán rievdadeami ja ahte šiehtadallamat leat čađahuvvon dušše ruoŧagillii, mii lea dagahan veadjemeahttun sámi vuoigatvuođaoamasteaddjiide oassálastit seamma dásis ja čuoččuhit iežaset vuoigatvuođaid.

Váikkuhussan stáhta politihkas sámit leat bággejuvvon sirdit guovlluin maid sii leat geavahan ja gos sii leat orrun doloža rájis ja eavttut sámi ealáhusaide ja árbevirolaš sámi eanangeavaheapmái, maiddái bivdu ja guolásteapmi, leat hedjonan, váttásmahttojuvvon dahje ollásit massojuvvon. Dát lea erenoamáš duođalaš sápmelaččaide go sin vuoiŋŋalaš ja kultuvrralaš gullevašvuohta lea garrasit čadnon eatnamii.

Duohtavuođakommišuvdna evttoha danne doaibmabijuid čoavdit álgovuolggalaš massima čanasteapmái eatnamiidda ja čáziide ja maid sámi iešmearrideapmái.

Badjelgehčče sámiid

Sámi eananvuoigatvuođaid gieđahallan nannejuvvui ja vearránii ideologiijas mii geahčai sápmelaččaid vuolit dásis ja danne eai ánssášan eaige birgen atnit seamma vuoigatvuođaid ja geatnegasvuođaid go eará álbmotlahtut. Daidda geat oaivvilduvvojedje ”albma sápmelažžan” čearuid hálddahuslaš ásaheapmi ovttas paternalisttalaš politihkain bággejuvvon dálloboandaváldái ja boazodoallu kollektiviserejuvvui, mii olgguštii sámiid demokratiijaproseassas man loahppa álbmot lei háhkan. Dát fas lea mielddisbuktán heajut oahpu sámiide, giellamassima ja nállebiologalaš dutkama váikkuhusa ovttaskas olbmuide ja veagaide.

Diehtemeahttunvuohta dán birra lea stuoris riikka eará álbmoga gaskkas ja lea dagahan ahte gáržžideaddji ja badjelgeahčči oaidnu sápmelaččaid ektui lea sáhttán joatkit báidnit politihka ja ruoŧa servodaga. Duohtavuođakommišuvdna evttoha danne doaibmabijuid njulget váikkuhusaid badjelgeahčči oainnus sámiin ja nannet sámi gielaid, sámi máhtu ja kultuvrra ja maid máhtu sámiid ja sámi kultuvrra birra.

Sámi álbmoga juohkin

Stáhta politihkka ovttageardánit čatnat sámivuođa čerrui ja ráddjet boazodoalu ealáhussan lea dagahan duššadeaddji váikkuhusaid sápmelaččaide eamiálbmogin. Dát politihkka spiehkasta das mii lea čađahuvvon eará davviriikkain ja sápmelaččaid dilli Sámis ruoŧa bealde lea gártan earáláganin go loahppa Davviriikkas. Earenoamáš váikkuhus stáhta ovttabealat ođđa meroštallamis sámi eananvuoigatvuođain ja sápmelaččaid kategoriseren iešguđet joavkkuide lea ahte iešguđet joavkkut ja indiviidat leat gieđahallon iešguđet láhkai máŋggain iešguđet surggiin, nugo vuoigatvuođat árbevirolaš eatnamiidda, oahpahus ja giellageavaheapmi, gáibádus assimileremii jna. Dát juohkin lea dagahan váttis vuostálasvuođaid sámi servodahkii. Sápmelaččaide geat báhce čearuid olggobeallái lea eamiálbmogiidda nu mearrideaddji čanasteapmi eatnama, máilmmioainnu ja máhttovuogádaga gaskkas boatkanan ruoŧa politihka dihte. Sápmelaččaide geat bággejuvvojedje lappbyariidda ja nomádaskuvllaide, politihkka mielddisbuvttii kontrolla ja segregerema. Duohtavuođakommišuvdna evttoha danne doaibmabijuid iešmearrideami ektui ja biđgema vuostálastimii.

Vealaheapmi Sámiin

Historjjálaš juohkin sápmelaččain ja bieđganeapmi mii čuovui, lea fas dagahan máŋga vealaheaddji diliid ja proseassaid mat váikkuhit sápmelaččaide vel otná beaivvi ja mat leat váikkuhan sápmelaččaid dearvvašvuhtii, vejolašvuođaide doalvut iežaset kulturárbbi viidáseappot ja mielddisbuktán joatkašuhtti vealaheami.

Kommišuvdna lea čuvvon Ruoŧa girku soabadanbarggu ja gávnnaha ahte girku, oassin stáhtas, lei aktiivvalaš oassi duolbmut sámi oskkolaš ja kultuvrralaš vieruid ja ruoŧaduhttin- ja assimilerenpolitihkas mii rivvii máŋggain sápmelaččain gullevašvuođa máttuid árbái, gillii ja kultuvrii. Kommišuvdna lokte maid stáhta ja girku rolla suoládeamis sámi kulturárbbi sihke aktiiva mearrádusaiguin ja diehtemeahttunvuođain ja badjelgeahččamiin.

Eanetloguálbmoga diehtemeahttunvuohta sápmelaččaid historjjálaš oktavuhtii eatnamiidda ja čáziide ja sierranas kultuvrii ja gillii, politihkalaš ovddasteddjiid ja virgeolbmuid gaskkas lea dagahan ja dagaha joatkahuhtti segregerejeaddji ja vealaheaddji politihka.

Duohtavuođakommišuvdna evttoha danne doaibmabijuid mat gusket gielaide, oahpahussii, dearvvašvuhtii, kulturárbái ja vealaheapmái.

Sámiid olmmošlaš vuoigatvuođat eai duohtandahkko

Sihke sámi ja ruoŧa ovddasteaddjit lea ovdal figgan čoavdit heajus dilliid ja buoridit gaskavuođa sápmelaččaid ja Ruoŧa gaskkas. Eahpádus sámepolitihkka ektui lea álo gávdnon ovddimusat vuolggahuvvon sámiin, muhto maid ruoŧa ovddasteddjiin. Sápmelaččat ledje doaimmalaččat ON:a eamiálbmotjulggaštusa šiehtadallamiin ja Ruoŧŧa lei okta dain vuosttaš stáhtain searvat dasa. Geardduhuvvon dárkkistemiin ON:a gozihan- ja áššedovdimekanismmain, maid Duohtavuođakommišuvnna guorahallan duođašta, čájehit ahte Ruoŧŧa ii leat ollašuhttán geatnegasvuođaidis ja dan bokte ii leat nagodan čujuhit lassáneaddji váttisvuođaide (vealaheapmi, uhkádusat, ávkkástallamat, dálkkádatváikkuhusat), muhto maiddái ahte Ruoŧŧa ii leat lihkustuvvan duohtandahkat daid vuordámušaid main stuorra osiin ruoŧa álbmogis lea gudnejahttit olmmošvuoigatvuođaid, dásseárvvu ja riektesihkkarvuođa, mat leat nannejuvvon vuođđolágas. Duohtavuođakommišuvdna evttoha danne doaibmabijuid vai Ruoŧŧa stáhtan galgá dovddastit vuoigatmeahttun politihka ja ollašuhttit daid čanastemiid mat leat vuođđoláhkii ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaide.

Ávžžuhusat doaimmahit

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii buktá čuovvovaš ávžžuhusaid ráđđehussii, Ruoŧa girkui ja eará aktevrraide.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha Ruoŧa riikkabeaivvi ja ráđđehusa sihkkarastit árvvusatnima sámi álbmoga stáhtusii eamiálbmogin, dainna ahte:

1. dovddastit ahte ruoŧa našuvdna lea vuođđuduvvon eatnamiidda mat gullet guokte álbmogii – sápmelaččaide ja ruoŧŧelaččaide – ja oasit dáid eatnamiin maiddái leat iežaset sámi namat ja dagaha sámi kulturárbi;

2. dovddastit ja čalmmustahttit ahte Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme bistá dálá našuvdnarájáid rastá ja sihkkarastit ahte sámi oktavuohta ja lihkadanfriddjavuohta dáid rájáid rastá seailu;
3. dovddastit luonddu, eatnamiid ja čáziid juohkemeahttun oktavuođa sámi álbmoga kultuvrii ON: konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid 27 artihkkala mielde, ja;
4. válbmet proseassa vai Ruotta ratifisere ILO-konvenšuvnna nr 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešstivrejeaddji riikkain.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa suodjalit ja ovddidit sápmelaččaid olmmošvuoigatvuođaid, dainna ahte:

5. ollásit implementeret vuođđolága mearrádusaid, ON:a eamiálbmotjulggaštusa ja Ruota riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid vuđolaš olmmošvuoigatvuođaid birra, vai sápmelaččat olahit beaktilis (duohta) dásseárvvu loahppa álbmogiin, ja;
6. váldit eret struktuvrraid Ruotas mat estet sápmelaččaid ovttaárvosaš gieđahallama ja olmmošvuoigatvuođaid duohtandahkama.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa dovddastit historjjálaš vearredaguid ja doaimmalaččat bargat buhtadeami ja soabadeami várás, dainna ahte:

7. dovddastit daid historjjálaš vearredaguid, illastemiid ja rihkkumiid maid Duohtavuođakommišuvnna guorahallan čájeha ja dan vahága maid lea buktán sámi álbmogii;
8. álggahit gulahallama Sámedikkiin ja sámi siviila servodagain got joatkka našuvnnalaš fápmočoahkkaneapmi buhtadusa ja soabadallama várás galgá hábmejuvvot;
9. ságastallamiin Sámedikkiin ja sámi siviila servodagain hábmet almmolaš ándagassii addima dan vahága ja vearredaguid ovddas mii lea dáhpáhuvvan sámi álbmogii;

10. dovddastit ja váldit ovddasvástádusa biđgejeaddji politihkas mii láhkaásahusa, oahpahuspolitihka ja hálddahanbargguid bokte lea juohkán sámi joavkkuid ja ovttaskas olbmuid;
11. váldit ovddasvástádusa dutkat stáhta politihka ja dan váikkuhusaid guovlluin gos duođalaš riiddut čuhcet sámiide čearuid siskkobealde ja olggobealde;
12. álggahit šiehtadallamiid stáhta ja bealálaččaid gaskka ulbmiliin ráhkadit eavttuid stáhtalaš buhtadussii ja doaibmabijuide mat sáhttet unnit riidduid ja bieđganemiid ja dahkat vejolažžan visot sámiide eallit iežaset kultuvrras;
13. vuođđudit našunála máhtto-guovddáža buhtadusa ja soabadeami várás, hálddahit materiála ja juohkit dieđuid dan birra mii lea boahtán ovdan Duohtavuođakommišuvnna guorahallamis, ja;
14. ásahit sorjjasmeahttun mekanismma čuovvulit got Duohtavuođa-kommišuvnna ávžžuhusat ja evttohusat čađahuvvojit ja daid doaibmabijuid mat dárkilit meroštallojuvvojit ovttas Sámedikkiin ja sámi siviila servodagain.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa čađahit doaibmabijuid lokten dihte máhttodási Ruoŧas sámi álbmoga historjjá, servodaga, giela ja kultuvrra birra, dainna ahte:

15. álggahit máhttoloktema viidát álbmogii Ruoŧas vai lasihit máhtu sámi kultuvrra, historjjá ja eamiálbmotvuoigatvuođaid birra;
16. nannet oahpaheaddjeoahpu ja joatkkaoahpu bákkolaš oasážiiguin sámi diliid, eamiálbmotvuoigatvuođaid ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid birra;
17. sihkkarastit ahte visot oahppit vuođđoskuvllas ja gymnásas ožžot vuđolaš máhtuid eamiálbmot sámiid historjjá, kultuvrra ja vuoigatvuođaid birra, gáibádusaid mielde mat čielgasit galget boahtit ovdan vuođđoskuvlla ja gymnása stivrendokumeanttain, ja;
18. sihkkarastit ahte sámi perspektiivvat ožžot saji oahpahusvuogádagas ja servodaga oktasaš arenain. Máhtu, media ja kultuvrra buvttadeapmi mii guoská sámiide galgá dahkkot sámi gelbbolašvuođain ja sámi váikkuhanvejolašvuođain;

19. sihkkarastit ahte ruoŧa eiseválddit ja eará hálddaheaddji našunála ja sámi áššiin váldet ávkin ja gudnejahttet sámi gelbbolašvuođaid ja ahte sámiin lea duohta váikkuhanvejolašvuohta dáin doaimmain, ja;

20. sihkkarastit ahte visot eiseválddiin ja eará aktevrrain mat hálddahit áššiid mat gusket sámi álbmogii leat máhtut mat gáibiduvvojit bargui.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha čuovvovaš aktevrraid dovddastit historjjálaš vearredaguid ja doaimmalaččat bargat buhtadusa ja soabadeami ovddas, dainna ahte:

21. gielddat ja regiovnnat, ja erenoamážit dat sámi hálddahanguovllus, čađahit doaibmabijuid buhtadusa ja soabadeami várás sámi álbmogiin;

22. eiseválddit ja almmolaččat ruhtaduvvon doaimmat váldet doaimmalaš ovddasvástádusa historjjálaš gaskavuođastis sámi álbmogii ja čađahit doaibmabijuid buhtadusa ja soabadeami ovddas, ja;

23. Ruoŧa girkku váldá ollislaš ovddasvástádusa dain vearredaguin, illastemiin ja loavkašuhttimiin main sii leat oassálastán ja dovddastit ja váldet ovddasvástádusa dain ekonomalaš ovdamuniin maid girku lea njuolgga dahje eahpenjuolgga ožžon stáhta/ruvnno rivvemiid bokte sámi vearroduoddariin.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa vuosttildit rasismma ja vealaheami sámiid vuostá, dainna ahte:

24. nannet guhkesáigásaš barggu eastit rasismma ja vealaheami sámiid vuostá.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit visot sámiid vuoigatvuođa čađahit iežaset kultuvrra árbevirolaš sámi eatnamiin, dainna ahte:

25. buhtadit sámi álbmoga dan historjjálaš vealggi ovddas man stáhta/ruvdno lea dagahan sámi álbmogii go leat massán vuoigatvuođaid vearroduoddariidda. Buhtadus dáid vearredaguide mii guoská sámiid vuoigatvuođa iežaset árbevirolaš eatnamiidda galgá

addojuvvot ráđđehusa bearráigeahččamiin vai kommišuvnna ávžžuhusat ja evttohusat eatnamiid ektui čađahuvvojit;

26. sihkkarastit ahte joatkašuhtti gáržžideapmi boazodoallorievttis ja sámi kulturčađaheamis árbevirolaš sámi eatnamiin, eamiálbmotvuoigatvuođa ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid mielde mat gusket olmmošvuoigatvuođaide, loahpahuvvo;

27. sihkkarastit ahte sámit, geat eai otne leat miellahtut čearuin addojuvvojit vejolašvuođa čađahit iežaset sámi kultuvrra árbevirolaš sámi eatnamiin eamiálbmotvuoigatvuođa prinsihpaid ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid mielde;

28. sihkkarastit ahte sámi boazodolliid vuoigatvuohta jođihit boazodoalu konsešuvnnačearuin árbevirolaš sámi eatnamiin dahkko eamiálbmotvuoigatvuođa prinsihpaid ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođageatnegasvuođaid vuođul, ja ahte ráđđehus vuosttilda riidduid konsešuvnnačearuid siskkobealde;

29. sihkkarastit vuovdečearuid vuoigatvuođaid bivdui ja guolásteapmái ja vuoigatvuođa buhtadussii geavahanvuoigatvuođaid luohpadeamis stáhta eatnamiin eamiálbmotvuoigatvuođa prinsihpaid ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođageatnegasvuođaid vuođul;

30. sihkkarastit ahte boazodoallovuoigatvuohta gieđahallojuvvo seamma dásis go eará geavahanvuoigatvuođat Ruoŧas, ráđđehusvuođđolága opmodatsuodjalusa ja Ruoŧa riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođageatnegasvuođaid mielde. Čearomiellahtut galget lágaid addot seammá suodjalusa ja iešmearrideami nugo eará oamasteddjiin geavahanvuoigatvuođaide eatnamiidda lea;

31. sihkkarastit ahte stáhtalaš fitnodagat ja Stáhta opmodatdoaimmahat (Statens fastighetsverk) čađahit human rights due diligence, plánejit doaimmaid sámiid olmmošvuoigatvuođaid gudnejahttimiin ja ahte stáhta buhtte daid loavkašuhttimiid mat sáhttet leat geavvan gávpedoaimmaid geažil;

32. sihkkarastit ahte mearrideddjiin, geat gieđahallet áššiid árbevirolaš sámi eatnamiid birra, lea oahppu sámi vuoigatvuođain ja sámi kultuvrras, ja maiddái boazodoalu eavttuin, ja das got ráđđádallamat čađahuvvojit lagas ja beaktilis ovttasbarggus sámi álbmogiin;

33. sihkkarastit ahte Laponia máilmmiárbbi hálddahus šaddá bistevaš;

34. sihkkarastit ahte álbmotmeahcit ja luondduresérváhtat stáhta eatnamiin árbevirolaš sámi eatnamiid siskkobealde suodjalit sihke árbevirolaš luonddu ja sámi kultuvrra, dás maiddái boazodoalu, ja ahte visot sámiide báikkálaš dásis addojuvvo vejolašvuohta beaktilit oassálastit hálddaheapmái seamma láhkai go Laponia-hálddaheamis;

35. sihkkarastit ahte birasváikkuhusčilgehusat hábmejuvvojit nu ahte visot mearkkašahtti váikkuhusat ja čuozahusat eatnamiid ávkkástallamiin mat čuhcet sámi kultuvrii, gillii, kulturárbái ja boazodollui, nugo kumulatiiva váikkuhusat ja váikkuhusat eanadatdásis, bohtet ovdan, ja;

36. sihkkarastit ahte árbevirolaš sámi máhttu systemáhtalaččat váldojuvvo vuhtii ja integrerejuvvo váikkuhusguorahallamiidda mat gusket árbevirolaš sámi eatnamiidda.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit sámi álbmoga vuoigatvuođa iešmearrideapmái, dainna ahte:

37. ollásit implementeret sámi iešmearrideami eamiálbmotjulggaštusa ja ON:a siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna 1 ja 27. artihkkaliid mearkkašumiid mielde, ja maiddái sámiid vuoigatvuođa beaktilis váikkuhanvejolašvuhtii našunála unnitloguid ja unnitlogugielaid lága ja ráđđádallanlága mielde;

38. lasihit prinsihpa friddja ja dieđihuvvon ovddalgihtii mieđiheami láhkii, ja;

39. sihkkarastit sámi álbmoga iešmearrideami iežaset materiála ja immateriála kulturárbbis ja váikkuhanvejolašvuođa dan hálddaheamis.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit sámi politihkalaš váikkuhanvejolašvuođa ja lasihit sámi álbmoga iešmearrideami áššiin mat gusket eamiálbmogii, dainna ahte:

40. nannet politihka ulbmilčilgehusaid mat gusket sámi álbmogii;
41. nannet Sámedikki iešmearrideami ja resurssaid;
42. ásahit parlameantavisti Sámediggái;
43. nannet politihkalaš ovttastahttima mii guoská sámi álbmoga Ráđđehushálddahusas, ja;
44. nannet gáibádusa sámi álbmogii čilget váikkuhusaid evttohusain guorahallamiin mat čađahuvvojit.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit sámi iešmearrideami sámi kulturárbbis, dainna ahte:

45. iešmearrideapmi sámi kulturárbbis gullo sámi álbmogii ja daid ásahusaide;
46. nannet sámi kulturárbeásahusaid kapasitehta nu ahte sámi álbmot sáhttá suodjalit, hálddahit ja ovddidit iežas kulturárbbi;
47. nannet sámi váikkuhanvejolašvuođa ruoŧa ásahusain mat hálddahit sámi kulturárbbi ja ovddidit dál jođus ja boahttevaš vuolggahemiid áigumušain sihkkarastit sámi váikkuhanvejolašvuođa dakkár ásahusain;
48. nannet suodjaleami sámi kulturárbbis eanadagas, ja nannet sámi váikkuhanvejolašvuođa sámi kultureanadagaid hálddaheamis.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa ja gullevaš almmolaš aktevrraid sihkkarastit máhcaheami olmmošlaš bázahusain, dainna ahte:

49. ráđđehus sihkkarastá ahte olmmošlaš bázahusat sápmelaččain, mat ain vurkejuvvojit ruoŧa museain ja ásahusain, sáhttet máhcahuvvot ja ahte stáhta gokčá visot goluid mat leat čadnon dakkár proseassaide, ja;

50. guoskevaš almmolaš aktevrrat isket arkiivvainis leatgo sámi bázahusat, mat leat čohkkejuvvon rásabiologalaš dutkamii, sirdon sis eará ásahussii Ruoŧas dahje olgoriikkas. Jus nu lea, de galget dakkár bázahusat ohccojuvvot ásahusas mii lea váldán vuostá daid.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit sámi iešmearrideami sámi kultureallima badjel, dainna ahte:

51. nannet sámi dáidda- ja kulturásahusaid ja -doaimmaid kapasitehta;

52. aktiivvalaččat movttiidahttit ja doarjut kulturpolitihkalaš ovttasdoaimma riikarájiid rastá;

53. nannet sámi váikkuhanvejolašvuođa ruoŧa ásahusain mat hálddahit sámi kultureallima ja ovddidit otne jođus ja boahttevaš vuolggahemiid áigumušain sihkkarastit sámi váikkuhanvejolašvuođa dakkár ásahusain;

54. sámi perspektiivvat ožžot saji oahpahusvuogádagas ja servodaga oktasaš lávddiin. Dieđu, media ja kultuvrra buvttadeapmi mii guoská sápmelaččaide dahkkot sámi gelbbolašvuođain ja sámi váikkuhanvejolašvuođain, ja;

55. hábmet áŋgiruššamiid mat gusket sámi mánáide ja nuoraide kultureallimis ON:a mánáidkonvenšuvnna artihkal 30 sisdoalu mielde.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit doarjaga sámi gielaid ealáskahttimii, dainna ahte:

56. sihkkarastit guhkesáigge gielalaš infrastruktuvrra sámegielaide gielladoarjja funkšuvnnaid ja doarjja-struktuvrraid bokte medias, kultuvrras, almmolaš doaimmain ja eará servodatsurggiin, dievasmahttin oahpahusdoaimmaide, ja;

57. ásahit guhkesáigásaš gielalaš infrastruktuvrra sámegielaide ja sámi pedagogihkkii báikkálaš giellaguovddážiid, gielladoarjja funkšuvnnaid ja eará resurssaid bokte mat dievasmahttet oahpahusdoaimmaid ja nannet gielaid geavaheami árgabeaivvis.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa doaimmahit doaibmabijuid nannet giellaoahpahusa ja eará oahpahusaid sámiide, dainna ahte:

58. sihkkarastit guhkesáigásaš ja doarvái resurssaid oahpahussii sámegielain ja sámegielaide olles oahpahusvuogádagas, ovdaskuvllas alit oahpahussii ja rávesolbmooahpahussii;

59. nannet vejolašvuođa oažžut oahppan oahpaheddjiid sámegielain ja sámi máhtus čujuhuvvon áŋgiruššamiid bokte oahpaheaddje-oahpahusas, joatkkaoahpahusas ja gelbbolašvuođaháhkamis;

60. ovddidit ja dahkat olahanmuddui kvalitatiivalaš oahpponeavvuid sámegielaide ja sámi perspektiivvain, lagas ovttasdoaimmain sámi ovddasteddjiiguin ja máhttoguddiiguin;

61. sihkkarastit ahte oahpahus sámiide hábmejuvvo duohta sámi váikkuhanvejolašvuođain, eamiálbmotvuoigatvuođaid ja iešmearridanprinsihpa mielde;

62. nannet vejolašvuođaid njuovžilis ja báikái heivehuvvon oahpahushámiide mat vástidit sámi ohppiid ja studeanttaid iešguđet eallineavttuide, ja boazodoalu eavttuid mielde, ja;

63. loktet Ruoŧa geatnegasvuođaid dási oahpahusas eurohpalaš giellanjuolggadusa III oasi mielde, nu ahte suodjalus šaddá seamma dássái go sámegielas Norggas ja Suomas.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuođaid, dainna ahte:

64. sihkkarastit ahte sámi mánát ja nuorat sáhttet šaddat doaibmi máŋggagielagin sámegielain ja ruoŧagielas, ja;

65. sihkkarastit ahte sámi mánát ja nuorat sáhttet ovddidit sámi kultuvrralaš identitehta ja eallit iežaset sámi kultuvrras.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit vuoigatvuođa ovttaárvosaš dearvvašvuhtii sámi álbmogii, dainna ahte:

66. ásahit našunála struktuvrra ovddidit sámiid dearvvašvuođa;

67. ásahit ovttaárvosaš dearvvašvuođa- ja buohccedikšuma ja sosiála barggu mas lea kapasitehta addit kultuvrralaš oadjebasvuođa, ja;

68. ratifiseret artihkkala 13.2.c eurohpalaš giellanjuolggadusas ja implementeret dan regiovnnain ja gielddain.

Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa sihkkarastit unnitloguvuoigatvuođaid čađaheami, dainna ahte:

69. nannet guhkesáigge eavttuid gielddaide ja guovlluide mat gullet sámi hálddahanguvlui ollašuhttit iežaset bargogohččumiid lága (2009:724) našunála unnitloguid ja unnitlogugielaid birra, ja;

70. ásahit njuolggadusaid bearráigeahču ektui lága (2009:724) nášuvnnalaš unnitloguid ja unnitloguid gielaid birra.

71. Duohtavuođakommišuvdna sámi álbmogii ávžžuha ráđđehusa bargat buhtadusa váras, ovddidit soabadeami ja ealli sámi servodaga ja jahkásaččat raporteret riikkabeaivái got kommišuvnna visot ávžžuhusat ja evttohusat leat čađahuvvon.

Ånegis tjåhkkájgiessem

Sádnesvuohtakommisjuvna konklusjuvna

Sádnesvuohtakommisjuvna merustallam vásstádisgatjalvasajn

Stáhta – rijjkabäjjve, rärridus ja åjválatja – ja muhtem bálen Sverji girrko adná vásstádasav politijka ja mierradusaj åvdåst ma lä maŋás biejjam sämij riektajt ja vuoledam almatjijt, akktagatjan ja dåhkken. Stáhta åvdåstiejje verrtiji dájt illastimijt ja daj tjuvvusijt dåbdåstit. Dál verrtiji vásstádasav vålldet ja buorev dahkat dan skára åvdåst mav lä dahkam sáme älbmugij ja akktagatj sämijda, ja åvdedit politijkav mij ij mubbáde dájt uvriektesvuodajt.

Sáme älbmuk bestij iednamijt ja ietjmierrediev

Sádnesvuohtakommusjuvna guoradallam vuoseda állgoälbmuk sáme adná stuorra ävvtjimusajt ájmon adnet ja åvdedit ietjas kultuvrav njuallga tjuovosin Sverji stáhta åvdep ja dálátj politijkast. Giehtjadibme histurjalatj guoradallamist ja tjuhkkimist mav sáme lä gehttum tjállagijn, gatjadallamijn ja ságastallamijn vuoseda stáhta Sverrji lä ietj välldám åbmeriektav stuorra usijn sáme iednamist.

Ietjrárak sáme sebrudaga ma lä histurjalatj ájgen vessum, adnám ja gähttim iednamijt ja tjätsijt ja anedam ietjase kultuvrav ietjase lágajgum ja gielajgum lä ienabut ienabut näggiduvvum ruodtjolvasajst stáhtajst biraskin. Stáhta aktijvalatj politijkalatj mierrádusa gádodin sämij ietjstivvrimav särraláhkáj 1700-lågo maŋep biele rájest ja 1800-lågo rájjáj. Stáhta ij lä akktagav dahkam gu regiuvnalatj ja bájkálatj åjválatja ja virrgealmatja lä gártjedam sämij riektav adnet iednamijt ja tjätsijt. Dat viehkedij Sverji stáhtav, stáhtalatj vidnojt, ja akktagatj ja priváhta ävvkijijt.

Áramus akktavuodajn Sverji rijka ja ietjrárak sáme sebrudagaj (gåhtjoduvvum ”byar” Sverji gáldojn) gaskan åsestin ja mäkksin skáhtev mav sáme tuhttjijin lij lijjge kråvnå dåbdåstime ja várrjalime åvdåst sáme iednamijst. Digge dåbdåstij sáme iemeriektav ja inij bájkálatj lágajt tjåvvdet rijdojt aktaláhkáj gu ietjá rijkan.

Sverji kråvdnå älgij juo 1600-lågon ietj ruodtjodit sáme iednamijt åssen Sverji iednamin. Mierredij sáme iednama gullujin kråvdnåj diedádusajgum ja njuallga alodimijgum ja alodij iehtjágijt sisa jåhtet.

Dåbdåstibme sáme riektast iednamijda skáhtteiednamin, skáhttevárren ja sáme iemeräkktan adnet iednamijt ja tjätsijt rassjogudij 1700-lågo gaskon gu jådedin dubbmimriektav bájkálatj diggijst regiuvnalatj diggijda. Kråvdnå bájaj, konsultasjuvnadak, lienastivrajt mierredit ässjijn sáme iednamriektaj birra.

1800-lågon gessin säjjimgriensav várrjalit sáme urudagajt ja ieládasajt, män dujjin dav agev dan tjuohtejåben. Da riekta mav sáme idnin iednamijda vil rissjun. Säjjimgrännsa 1867 gävdnuj bär Väster- ja Norrbottenin. Dajna ninnijin sámeiednamgriensav 1749 valla unnep dáfon. Stáhta giehtadalaj dán ájgen ja åvdås mähttseiednamijt ja minerálagävdnusijt kruvdnaiednamin. Stáhtan lij räkkta ietj juogadit dav iednamav gåbbátjaga akktagatjajda ja vidnojda, iednamjuohkemij, konsesjuvnaj ja tjáhtsefábmobidtjima tjara.

Dájjvamusat kommisjuvdna ij lä gávdnam ahte sáme miededin dáv iednambässtemav ja dájt dagojt. Vuävvdesáme dáfon gävdnujin sunde ma diededin sämijt gu virrtodin riektav skáhtteiednamijda båtsojguohtomräkktaj.

Sáme mav näggijin jåhtet verrtijin guorret ietjase urudagajt, jådådagajt ja guohtomiednamijt ja gasskavuodav iednamijda dujjuj. Sáme fuolke ma juo urrun dajn dáfojn gusa näggijin, verrtijin mähttjánit ja iednaga besstin máhttelisvuodav viessot iemeláhkáj dajn iednamijn mav da ietja ja máddara lin ävvkim.

Gatjadallama ja histurjalatj gáldo vuosedi sáme vuasstálin dáv virrtodimev ja ráredime lin bär dárogielan. Dájna vugijn ij lam máhttelis sáme räkktaadnejijda aktaláhkáj maŋen årrot ja ietjase riektav ruodtjodit.

Stáhta politijjka näggij sämijt jåhtet ietjase dáfojst mav lä ävvkim ja gunne lä urrum dulutj ájgest. Vuorro sáme ieládasajda ja iemelágatj sáme iednamävvkimij, bivvdemij ja gullimij, lä rissjum jala gájjka gähtum. Dát lä allváj sämijda gu sija vuojŋalatj ja kultuvralatj gasskavuohta lä ninnusit tjanaduvvum iednamij.

Sádnesvuohtakommisjuvdna åjjvåda danen dagojt riektodit dáv bässtemav gasskavuodast iednamijda ja tjätsijda ja áj sáme ietjmierredimest.

Bajjelgehttjin sämijt

Giehtadallam sáme iednamriektajst lassánij ja vierránij ideologijast mij vujnij sämijt vuällegubbon ja danen idtjin ännside jala máhte sämmi riektajt jala vällgogisvuodajt adnet gu ietjá viesáda. Dihkin tjeldijt ”albma sämijda” ja paternalistalatj politijjka buktij bunndivieldev ja ikktisatj båtsojsujtov. Dajna vugijn sáme ällam manen demokratiserim-prosiessan man åvdåst ietjá viesáda lin rahtjam. Dasste áj tjuovoj nievrep lieradis sämijda, giellabässtem ja almatjtjärrdabiologija guoradallam mij diejvaj akktagatjajt ja fulkijt.

Máhtodisvuohta lä stuores rijka älbmugin ja lä buakktám gártjedäjje ja vuoledäjje vuojnov sämijda mij lä ájn suammgamin politijjkaj ja Sverji sebrudagaj. Sádnesvuohtakommisjuvdna åjjvåda danen dagojt riektodit tjuvvusijt vuoledäjje vuojnost sämijda ja ninnit sámegielajt, sáme máhtov ja kultuvrav ja áj máhtov sämij ja sáme kultuvra birra.

Juogadin sáme älbmugav

Stáhta politijjka lä ietj tjadnam sámevuodav tjälldáj ja gártjedam båtsojsujtov ieládasan mij lä buakktám allvájis tjuvvusijt sämijda állgoälbmugin. Dát politijjka lä ietjáláhkáj gu ietjá nuarrtarijkajn ja danen lä sämij vijor Sámen Sverji bielen ietjáláhkáj. Stáhta ietj virrtodij sáme iednamriektajt ja jugij sämijt umas duhkijda. Särra tjuovos dasste lä ahte stáhta lä giehtadallam umas duhkijt ja almatjijt umasláhkáj umas dáfojn, åvvdåmärrkan riektaj hárráj iemelágatj iednamijda, lieradasaj ja giellaadnemij ja assimilerima hárráj. Dát juohkem lä buakktám nievres rijdo sáme sebrudaga sinne. Sämijda tjeldij ullgolin lä állgoälbmuga ájnas gasskavuodav iednamij, vieráltvuojno ja máhto gaskan Sverji politijka tjara dujjum. Sämijda mav näggijin tjeldijda ja jåhtejskåvlåjda politijjka buktij stivvrimav ja siradahttemav. Sádnesvuohtakommisjuvdna åjjvåda danen dagojt ietjmierredime hárráj ja vaj hieredit särranimev.

Tjulldin sämijt

Histurjalatj juohkem sämijst ja särranibme mij tjuovoj lä buakktám umas tjuälldej vijjurijt ja prosiessajt. Dat bájdná sämijt ájn dálátj ájjgáj ja lä bájdnám sämij hielsov, máhttelisvuodajt åvdåsbuäkktet kultuvvraárbev. Dat ájn vil tjualldá sämijt.

Kommisjuvdna lä tjuvvum Sverji girkov venudimbargov ja vuajdná ahte girrko, mij lä åsse ståhtast, dielmoj såme jåhkolatj ja kultuvralatj vugijt ja áj jådedij dárojdahttem- ja assimilerimpolitijkav mij suoládij sämij gasskavuodav máddarij árrbáj, giellaj ja kultuvvraj. Kommisjuvdna áj vuajdná ståhta ja girko bargov gu suoládin såme kultuvvraárbev gåbbåtjaga mierrádusaj, máhtodime ja uvlágedime tjara.

Máhtodisvuohta sämij histurjalatj gasskavuoda birra iednamijda ja tjätsijda ja särra kultuvra ja gielaj birra ienaplågoälbmugin, politijkalatj åvdåstejjijn ja virrgealmatjijn lä buakktám ja ájn buakktá siradahttej ja tjuälldej politijkav. Sádnesvuohtakommisjuvdna åjjvåda danen dagojt gielaj, lieradasa, hielso, kultuvvraárbe ja tjuälldema hárráj.

Sämij almatjij riekta ie sjadda

Såme ja dáro åvdåstiejje lä åvvdål pruvvum tjåvvdet nievres vijjurijt ja buoredit gasskavuodav sämij ja Sverji gaskan. Åvdemusat såme åvdåstiejje, ja áj dáro åvdåstiejje, lä agev gatjadam sámepolitijkav. Såme lin vassjala ráredimen IN:a állgoälbmukdeklarasjuvna birra ja Sverrji lij akkta dajst vuostas ståhtajst mij dav duhkkidij. IN:a giehtjadim- ja diehtejmekanisma lä mådde bále giehtjadam Sverji politijkav ja Sádnesvuohtakommisjuvdna lä dajt giehtjadimijt tjårgådam. Sverrji ij lä dävvdám ietjas vällgogisvuodajt ja danen ij duosto lassánäjje tjuolmajt (tjuälldem, nihttem, ävvkim, dállkebájdnem). Sverrji ij lä máhttám dävvdet vuärrdemav stuorra åsen Sverji älbmugist ullit almatjij riektajt, sämmiárvov ja räkktatjavvgavuodav ma gävdnuji vuorrolágan. Sádnesvuohtakommisjuvdna åjjvåda danen dagojt vaj Sverrji ståhtan gallgá dåbdåstit uvriektes politijkav ja ullit dajt ruodtjolvasajt ma gävdnuji vuorrolágan ja rijkajgasskasatj vällgogisvuodajn.

Gåhttjoma barrgat

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij rájjá dájt gåhttjomijt rärridusaj, Sverji girrkuj ja ietjá åsálatjajda.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju Sverji rijjkabiejvev ja rärridusav tjårgådit sáme älbmugav állgoälbmugin, dán tjara:

1. dåbdåstit Sverji rijjka lä vuoroduvvum iednama nala mij gulluja guäkkte älbmugij – sáme ja dáro – ja åse dat iednamist áj idni ietjase sáme namajt ja lä sáme kultuvvraárrbe;
2. dåbdåstit ja vujdnusij biejjat Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme gåpptjá udnátj rijjkagriensajt ja tjårgådit sáme akktavuodav ja fielastimfrijjavuodav dáj griensaj rasstá;
3. dåbdåstit natuvra, iednamij ja tjátse juogek gasskavuodav sáme älbmuga kultuvvraj artihkal 27 mehti IN:a konvensjuvnan viesádij ja politijkalatj riektaj birra, ja áj;
4. gárvedit prosiessav vaj Sverrji duhkkida ILO-konvensjuvnav 169 állgoälbmugij ja tjärrdaälbmugij birra ietjstivvrij rijkajn.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav várrjalit ja åvdedit sämij almatjij riektajt, dán tjara:

5. ållásit sisabuäkktet vuorrolága mierrádusajt, IN:a állgoälbmuk-deklarasjuvnav ja áj Sverji rijkajgasskasatj vällgogisvuodajt vuorrolatj almatjij riektaj birra, vaj sáme ulliji albma aktalágátjvuodav gu ietjá viesáda, ja áj;
6. gádodit struktuvrajt Sverjin ma hieredi ahte giehtadilli sämijt aktaláhkáj ja ulliji almatjij riektajt.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav dåbdåstit histurjalatj uvriektesvuodajt ja albmaláhkáj barrgat tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst, dán tjara:

7. dåbdåstit histurjalatj uvriektesvuodajt, illastimev ja vuoledimev mav Sádnesvuohtakommisjuvna giehtjadibme vuoseda ja dav skárav mav lä buakktám sáme älbmugij;
8. állget ságastallamav Sámediggijn ja sáme sebrudagajn gukkte gallgá tjåhken barrgat rijkan tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst;
9. ságastallamin Sámediggijn ja sáme sebrudagan tjállet bigos ánndagasav dan skára ja uvriektesvuoda åvdåst sáme älbmugij vuässte. Särra ánndagasav verrtija spájjta rájjat vuorrasup sämijda mav näggijin jåhtejskåvlåjda, barrgoståhpojda; skåvvlåhiejmajda jala mav ietjáláhkáj vuoledin jala illastin;
10. dåbdåstit ja vásstádasav válldet dan sieradäjje politijka åvdåst mij lä lágaj, lieradispolitijka ja tjudtjudusbargo tjara juohkám sáme duhkijt ja almatjijt;
11. vásstádasav válldet guoradallat stáhta politijkav ja dan tjuvvusijt dáfojn gunne allvájis rijdo dejjvi sämijt tjeldij sinne ja ullgolin;
12. állget ságastallamijt stáhta ja åsálatjaj gaskan vaj dahkat vuorov stáhtalatj buoredibmáj ja dagojda ma mähtti binnodit rijdojt ja särranimev ja máhttelis dahkat gájk sämijda ietjase kultuvrav anedit;
13. vuorodit rijkalatj máhttoguovdátjav tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst tjudtjudit materiálav Sádnesvuohtakommisjuvnast ja diededit dan birra mij lä båhtám Sádnesvuohtakommisjuvna giehtjadimest, ja áj;
14. vuorodit ietjrárak mekanismav tjuovvot gukkte ulliji Sádnevuohtakommisjuvna gåhttjomijgum ja åjjvådasajgum ja daj dagojgum mav lä tjáleduvvuji tjåhken Sámediggijn ja sáme sebrudagajn.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav dagojt dahkat luggŋit máhttomierev Sverjin sáme älbmuga historja, sebrudaga, gielaj ja kultuvra birra, dán tjara:

15. állget máhttoluggŋimav ienaplågoalmatjij gaskan Sverjin vaj lasedit diedov sáme kultuvra, historja ja állgoälbmukriektaj birra;
16. ninnit lieradäjjelieradasav ja lasselieradasav näggij usijgum sáme vijjurij, állgoälbmukriektaj ja Sverji rijkajgasskasatj bargo birra;
17. tjårgådit vaj gájk lieroga vuorroskåvlån ja gymnásan udtju vuorrolatj máhtov állgoälbmuk sämij historja, kultuvra ja riektaj birra, daj tjällga ruodtjolvasaj mehti vuorroskåvlå ja gymnása stivvrimtjállagijn, ja áj;
18. tjårgådit vaj sáme vuojno idni sajev lieradasan ja sebrudaga akktasatj dáfojn. Gallgá dahkat diedojt, mediajt ja kultuvrav sämij birra sáme máhtojn ja sáme bájdnemijn;
19. tjårgådit vaj Sverji åjválatja ja ietjá tjudtjudiejje rijkalatj ja sáme gatjalvasajst ájmon idni ja guddnedi sáme máhtojt ja vaj sáme albmaláhkáj mähtti bájdnet dájn dåjmåjn, ja áj;
20. tjårgådit vaj gájk åjválatja ja ietjá åsálatja ma tjudtjudi gatjalvasajt ma duohtadi sáme älbmugav idni diedojt mav dárbaha birrguj.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju dájt åsálatjajt dåbdåstit historjalatj uvriektesvuodajt ja albmaláhkáj barrgat tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst, dán tjara:

21. kommuvna ja regiuvna, särraláhkáj sáme tjudtjudusdáfon, dihki dagojt tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst sáme älbmugijn;
22. åjválatja ja bigos máksedum dåjmå välldi albma vásstádasav ietjase historjalatj gasskavuoda åvdåst sáme älbmugijn ja dihki dagojt tjuodtjáldahttema ja venudime åvdåst, ja áj;
23. Sverji girrko válldá ålles vásstádasav ietjas uvriektesvuodaj, illastime ja vuoledime åvdåst ja dåbdåsta ja válldá vásstádasav daj ekonomalatj ávke åvdåst mij girrko njuallga jala uvnjuallga lä nekktim gu stáhta/kruvdna väldij sáme skáhttelándajt.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav hieredit rasismav ja tjuälldemav sämij vuässte, dán tjara:

24. ninnit guhkesájjgásatj bargov rasisma ja tjuälldema vuässte sämij vuässte.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit gájk sämij riektav ietjase kultuvrav anedit iemelágátj sáme iednamijn, dán tjara:

25. mákkset ruptujt sáme älbmugij dan histurjalatj vielge åvdåst mav stáhta/kruvdna lä dahkam sáme älbmugij gu bestij riektajt skáhttelándajda. Máksov uvriektesvuodaj åvdåst sämij riektaj hárráj iemelágátj iednamijda gallgá vaddet gu rärridus tjårgåda ahte kommisjuvna gåhttjoma ja åjjvådasa iednama birra tjaraduvvuji;

26. tjårgådit ahte dálátj gártjedibme nåhká båtsojsujjtoriektast ja sáme kultuvvraanedimest iemelágátj sáme iednamin állgoälbmukriekta mehti ja Sverji rijkajgasskasatj ruodtjolvasaj mehti almatjij riektaj birra;

27. tjårgådit ahte da sáme ma udnátjin ällä maŋen tjeldijn udtju máhttelisvuodav anedit ietjase sáme kultuvrav iemelágátj iednamijn állgoälbmukriekta prinsijpaj mehti ja Sverji rijkajgasskasatj ruodtjolvasaj mehti;

28. tjårgådit ahte sáme båtsojsujjtárij räkkta adnet båtsojsujtov konsesjuvdnatjeldijn iemelágátj sáme iednamijn sjaddá állgoälbmukriekta prinsijpaj mehti ja Sverji rijkajgasskasatj ruodtjolvasaj mehti almatjij riektaj birra, ja ahte rärridus hiereda rijdojt konsesjuvdnatjeldij sinne;

29. tjårgådit vuävvdetjeldij riektajt bivvdet ja gullit ja riektav mäkksuj állgoälbmukriekta prinsijpaj mehti ja Sverji rijkajgasskasatj ruodtjolvasaj mehti gu stáhta lä vaddám iehtjágijda ävvkimriektajt stáhta iednamin;

30. tjårgådit ahte giehtadallá båtsojsujjtoriektav aktaláhkáj gu ietjá adnemriektajt Sverjin åbmevárrjalime mehti rärridushámen ja Sverji rijkajgasskasatj ruodtjolvasaj mehti almatjij riektaj birra. Tjeldij sebrulatja gillgi lágan ådtjot sämmi várrjalimev

ja ietjmierredimev båtsojsujjtoräkktáj gukkte ietjá adneja adnemriektijst iednamijda idni;

31. tjårgåda ahte ståhta vidno ja Statens fastighetsverk tjaradi human rights due diligence, pläniji dåjmåv sämij almatjij riektaj mehti ja áj ahte ståhta mákksá daj vuoledimij åvdåst ma lä båhtám viddnodåjmåst;

32. tjårgåda ahte mierrediejje ma giehtadilli gatjalvasajt iemelágátj sáme iednamij birra idni lieradasav sáme riektaj ja sáme kultuvra birra, ja båtsojsujto vijjurij birra, ja áj ráredime ja konsultasjuvnaj birra lahka ja albma tjåhkenbargon sáme älbmugijn;

33. tjårgåda ahte vieráltárrbe Laponia tjudtjudus sjaddá stuovas;

34. tjårgåda ahte sujjimpárka ja natuvvrareserváhta ståhta iednamin sáme iemelágátj iednamij sinne várrjali gåbbåtjaga árrvolis natuvrav ja sáme kultuvrav ja båtsojsujtov ja ahte gájk sáme bájkálatjat udtju máhttelisvuodav albmaláhkáj maŋen årrot tjudtjudusan aktaláhkáj gu Laponiatjudtjudusan;

35. tjårgådit ahte tjállá birasktjuovvomtjellgidusajt vaj gájk ájnas tjuvvusa ja stuoráp effiekta iednama ävvkimist sáme kultuvvraj, gielajda, kultuvrraárrbáj ja båtsojsujjtuj, åvvdåmärrkan lassánäjje effiekta ja effiekta iednammieren, buhti åvdån, ja áj;

36. tjårgåda ahte iemelágátj sáme máhtov systemáhtalatjat värrjuj biejjá ja aneduvvuja tjuovosguoradallamijn iemelágátj sáme iednamij birra.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit sáme älbmuga riektav ietjmierredibmáj, dán tjara:

37. ållásit sisabuäkktet sáme ietjmierredimev állgoälbmukdeklarasjuvna mehti ja artihkkala 1 ja 27 IN:a konvensjuvna mehti viesádij ja politijkalatj riektaj birra, ja áj sämij räkkta albma bájdnemij lága mehti rijkalatj unneplågoj ja unneplågogielaj birra ja konsultasjuvdnalága mehti;

38. sisabuäkktet láhkaj prinsijpav frijja ja diededum åvvdålmiededime birra, ja áj;

39. tjårgådit sáme älbmuga ietjmierredimev ábnasatj ja vuojŋalatj kultuvvraárbe bajjel ja bájdnemav daj tjudtjudusan.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit sáme politijkalatj bájdnemav ja lasedit sáme älbmuga ietjmierredimev gatjalvasajn állgoälbmuga birra, dán tjara:

40. ninnit ulbmetjállagijt politijjkaj sáme älbmuga birra;

41. ninnit Sámedigge ietjmierredimev ja resursajt;

42. bidtjit parlamänntabiŋnigav Sámediggáj;

43. ninnit ikktidimev politijkast sáme älbmuga birra Rärridus-kanslijan, ja áj;

44. ninnit ruodtjolvasav tjellgidit guoradallamijn tjuvvusijt åjjvådasajst sáme älbmugij.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit sáme ietjmierredimev sáme kultuvvraárbe bajjel, dán tjara:

45. ietjmierredibme sáme kultuvvraárbe bajjel lä sáme älbmugin ja dan institusjuvnajn;

46. ninnit fámov sáme kultuvvrainstitusjuvnajn vaj sáme älbmuk máhttá ájmon adnet, tjudtjudit ja åvdedit ietjas kultuvvraárbev;

47. ninnit sáme bájdnemav Sverji institusjuvnajn ma tjudtjudi sáme kultuvvraárbev ja áj åvdedit dálátj ja båhtej ájge álgojt ma gillgi tjårgådit sáme bájdnemav daggár institusjuvnajn; ja áj

48. ninnit várrjalimev sáme kultuvvraiednamist ja áj ninnit sáme bájdnemav tjudtjudusan sáme kultuvvraiednamist.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav ja duohtadum bigos åsálatjajt tjårgådit máhtsadimev almatjlajt bätsidasajt, dán tjara:

49. rärridus tjårgåda ahte sáme almatjlatj bätsidasa, ma lä ájn vurrkiduvvum Sverji museajn ja institusjuvnajn, mähtti máhtsaduvvut ja ahte stáhta válldá gájk máksojt ma buhti dajst prosiessajst, ja áj;

50. bigos åsálatja giehtjadi ietjase arkijvajn jus lä vaddám sáme bätsidasajt, mav tjuhkkijin almatjtjärrdabiologalatj guoradallamij, ietjá institusjuvdnaj Sverjin jala ullgorijkan. Jus lä nåvt, dä gillgi daggár bätsidasajt åhtsåt dan institusjuvnan mij lä dajt dusstum.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit sáme ietjmierredimev sáme kultuvvraviessoma bajjel, dán tjara:

51. ninnit fámov sáme kånnstå- ja kultuvvrainstitusjuvnajda ja -dåjmåjda;

52. vassjalit alodit ja dårjodit kultuvvrapolitijkalatj tjåhkenbargov rijjkagriensaj rasstá;

53. ninnit sáme bájdnemav Sverji institusjuvnajn ma tjudtjudi sáme kultuvvraviessomav ja áj åvdedit dálátj ja båhtej ájge álgojt ma gillgi tjårgådit sáme bájdnemav daggár institusjuvjajn;

54. sáme vuojno gillgi sajev adnet lieradasan ja sebrudaga ikktisatj sijijn. Gallgá dahkat diedojt, mediajt ja kultuvrav sämij birra sáme máhtojn ja sáme bájdnemijn, ja áj:

55. dahkat åvdedimijt sáme mánájda ja nuorajda kultuvvraviessomin artihkal 30 mehti IN:a mánájkonvensjuvnan.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit dårjov älládahttemij sáme gielajt, dán tjara:

56. tjårgådit guhkesájjgásatj gielalatj infrastruktuvrav sáme gielajda gielladårjodäjje funksjuvnaj ja dårrjostruktuvraj tjara media, kultuvra, bigos dåjmåj ja ietjá sebrudaksurgij sinne, lassen lieradimdagojda, ja áj;

57. vuorodit guhkesájjgásatj gielalatj infrastruktuvrav sáme gielajda ja sáme pedagogijkav bájkálatj giellaguovdátjij, gielladårjodäjje funksjuvnaj ja ietjá resursaj tjara ma lasedi lieradimdagojt ja ninniji gielaj anov árrgabiejven.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav dagojt dahkat ninnit giellalieradasav ja ietjá lieradasav sämijda, dán tjara;

58. tjårgådit guhkesájjgásatj ja nuoges resursajt lieradasaj sáme gielajn ålles lieradasan, åvvdåskåvlåst git alep lieradasaj ja ållessjaddlieradasaj;

59. tjårgådit ahte gävdnuji lieradum lieradiejje sáme gielajn ja sáme máhtojn njuallga dagoj tjara lieradäjjelieradasan, lasselieradasan ja máhttoberrgimin;

60. åvdedit ja giehtaj biejjat buorak lierramriejdojt sáme gielajn ja sáme vuojnojn, lahka tjåhkenbargon sáme åvdåstejjijgum ja máhttoguäddejijgum;

61. tjårgådit ahte dahká lieradasav sämijda albma sáme bájdnemijn, állgoälbmukriekta mehti ja prinsijpa mehti ietjmierredime birra;

62. buoredit máhttelisvuodajt sjiehtadahkes ja sajjesjiehtadum lieradisvugijda ma dusstu sáme lierogij umas viessomvijjurijt, ja båtsojsujto vijjurijt, ja áj;

63. bajedit Sverji vällgogisvuodaj mierev lieradasa sinne åsse III mehti europalatj giellanjuolgadusan, vaj várrjalibme sjaddá sämmi mieren sámegiellaj Vuonan ja Suoman.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit sáme mánáj ja nuoraj riektajt, dán tjara:

64. tjårgådit ahte sáme máná ja nuora mähtti dåjmålatj måddegielagin sjaddat sáme gielajn ja dárogielajn, ja áj;

65. tjårgådit ahte sáme máná ja nuora mähtti åvdedit sáme kultuvralatj identitiehtav ja anedit ietjase sáme kultuvrav.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit riektav aktalágátj hielsov sáme älbmugij, dán tjara:

66. vuorodit rijkalatj struktuvrav åvdedit sämij hielsov;

67. vuorodit aktalágátj hällso- ja skäbbtjasujtov ja sosiálalatj bargov fámojn vaddet kultuvralatj jasskavuodav, ja áj;

68. duhkkidit artihkkalav 13.2.c europalatj giellanjuolgadusan ja sisabuäkktet dav regiuvnajn ja kommuvnajn.

Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav tjårgådit tjaradimev unneplågoriektajst, dán tjara:

69. ninnit guhkesájjgásatj vijjurijt kommuvnajda ja regiuvnajda sáme tjudtjudusdáfon tjaradit ietjase bargov låga (2009:724) mehti rijkalatj unneplågoj ja unneplågogielaj birra, ja áj;

70. sisabuäkktet njuolgadusajt giehtjadibmáj låga (2009:724) sinne rijkalatj unneplågoj ja unneplågogielaj birra.

71. Sádnesvuohtakommisjuvdna sáme älbmugij guhttju rärridusav barrgat tjuodtjáldahttema åvdåst, åvdedit venudimev ja viessoj sáme sebrudagav ja fiert jåben diededit rijjkabäjjváj gukkte lä tjaradam kommisjuvna gájk gåhttjomijt ja åjjvådasajt.

Åenehks iktedimmie

Saetniesvoetekommisjovnen konklusjovnh

Saetniesvoetekommisjovnen vierhtiedimmie dïedte-gyhtjelassijste

Staate – rïjhkebiejjie, reerenasse jïh åajvaladtjh – jïh muvhtine aaj Sveerjen gærhkoe dïedtem utniejægan dovne politihken jïh nænnoestimmien åvteste mah saemiej reaktaj våajaldahteme, jïh saemide miedtielamme, gåabpatjahkine almetjinie jïh dåehkine. Staaten dïedteguedtijh tjoeverieh dejtie daaresjimmide mietedh jïh lissine aaj dejtie illeldahkide jååhkesjidh mah dejstie båetieh. Båetije biejjiej staaten lea sjïere dïedte kompensasjovneöörnegh tseegkedh mah maehtieh buaranidh daam daaresjimmiem maam saemieh leah dååjrehtamme gåabpatjahkine aalkoeåålmeginie jïh almetjinie. Lissine staate tjoevere orre politihkem tseegkedh mij ij dam ovrïektesvoetem viht åvtese buektieh.

Saemien åålmege lea dovne eatnemh jïh jïjtjereeremem dasseme

Saetniesvoetekommisjovnen goerehtimmie vuesehte guktie saemieh goh aalkoeåålmege tjoeverieh tjarki barkedh jïjtse kultuvrem vaarjelidh jïh evtiedidh aktene seabradahkesne mesnie Sveerjen staaten dovletje jïh daaletje politihke lea saemide nåakelaakan tsevtseme. Dïhte vaaksjome dejstie histovrijen dotkemijstie jïh dejstie nænnoes dååjrehtimmijste mejtie saemieh mijjine juakeme dovne tjaaleginie, njaalmeh goerehtimmine jïh soptsestalleminie vuesehte guktie Sveerjen staate akte-laaketje eeke-reaktam saemien eatnamasse vaelteme mahte abpe Saepmesne.

Jïjtje-reerehke saemien seabradahkh mah dovletje aejkiej saemien dajvine veasome, mesnie laantem jïh tjaetsiem nuhtjeme jïh vaarjelamme, jïh jïjtje kultuvrem utneme man leah sjïere laakh jïh gïelh, vielie-vielebe tsevtsesuvvin dejstie krïbpesjimmijste mah jeatjah staatijste båetiejin.

Jalhts dovletje saemien seabradahkh jïjtje-reerehke orreme, staaten politihke nænnoestimmieh, eeremes jaepiej 1750:n raajeste jaepiej 1900:n raajan, saemien jïjtjereeremem tsevtsin guktie dïhte nåhkeli. Lissine ij staate maamkh dorjeme gosse regijonaale jïh voenges barkijh jïh åajvaladtjh saemiej nuhtjeme-reaktide eatnamasse jïh jaevride miedtielin, eeremes jis dïhte meadtoe lij aavhkan sjïdteme Sveerjen staatese, staaten sïeltide, jallh aajnehke jïh privaate eksploatöövride.

Aalkoevisnie, gosse Sveerje aelkieji jïjtje-raarehke saemien seabradahkigujmie gaskesadtedh, mah lin byjjine gohtjesovveme sveerjengïeleldh gaaltijinie, dellie saemieh ovmessie vaaroeh Sveerjese doekin jïh skaehtiem maeksiejin, goh maaksoe staatese, vaarjelimmien jïh jååhkesjimmien åvteste saemien eekereaktese sijjen laantide. Lissine laake-digkieh saemien daamtsreaktam jååhkesjin, jïh voenges laakh lin nuhtjesovveme goh edtjin tsælloeh almetji gaskemsh loetedh, eevre goh jeatjah sijjine rïjhkesne.

Joe jaepiej 1600, Sveerje aelkieji saemien jïjtje-raarehke dajvh vielie-vielebe ritnedh, juktie staate ussjedi dah dajvh edtjin aaj Sveerjeste stuvreldihkie årrodh. Proklamasjovnigujmie mah laedtieh reesin saemien dajvide juhtedh, Saepmie lij rïjhken eekine nammoehtovveme.

Jaepiej 1700 gaskoeh, dïhte jååhkesjimmie mij aarebi gååvnesi saemiej reaktijste sijjen laantide, vuesiehtimmien gaavhtan goh lapp-skaehtielaanth, skaehtievaerieh jïh daamtsreakta, aelkieji vaeniedidh, gosse dåpmoereakta lij voenges digkijste regijonaale digkide vaaltasovveme, jïh gånkan reerenasse reaktam leeneståvrojde vedtieji, saemien laantereaktaj bïjre nænnoestidh, rååresjimmien namhtah.

Jalhts staate joe jaepiej 1800 sjïdtedims-raejiem tjïrrehti mij sïjhti saemien veasome jïh jielemem vaarjelidh, kolonisatöövrh lin daamtaj dam tjïrrh tjoehpeme jïh dïhte reakta maam saemieh utniejin sijjen laantide gujht viesjiehtåbpoeh sjïdti. Sjïdtedims-raejie jaepien 1867:ste gååvnesi ajve Jillie- jïh Noerhte-betnine. Dïhte orre sjïdtedims-raejie sïjhti lahpedajve-raejiem jaepien 1749:ste nænnoestidh, jalhts dïhte unnebe dajvem tjaakani. Don aejkien jïh daan aejkien reerenasse skåajjem jïh mineraalh goh staate-eekeldihkie dajvh nuhtji, mejtie maehtieji akte-laaketje dovne almetjidie jïh sïeltide vedtedh, dajve-juekeminie, konsesjovnigujmie jïh tjaetsiefaamoe-lïssiebigkeminie.

Jeenjemes tïjjen, saetniesvoetekommisjovnen goerehtimmien mietie, idtjin saemieh leah daan dajve-juekiemasse jïh ritnemasse dåhkasjahteme. Duennie vuemiesaemien dajvine, lahpefåvhtah leah

muvhtine bïevnesh saemide vedteme dej jeatjahtehtemi bïjre, gosse saemiej lahpeskaehtielaante-reakteste båatsoereaktese jorkesovvi.

Jåhtajehtemes saemieh tjoeverin sijjen årroeh-sijjieh, baalkah jïh gåatomelaanth laehpedh jïh dellie dïhte nænnoes gaskese sijjen dajvine tsööpkesovvi. Saemien fuelhkieh mah joe aktene dajvesne veasoejin mïsse jåhtajehtemes saemieh båetiejin, vaenie-vaenebe reaktam sijjen laantide åadtjoejin, jïh gallesh reaktam aerpievuekien jielemevuekide dassin sijjen maadtojne.

Jalhts goerehtimmieh jïh histovreles gaaltijh vuesiehtieh saemieh leah joe iktesth jorkesimmien vuestie gymhpeme, åajvaladtjh leah ajve sveerjengïelesne saemiejgujmie rååresjamme, mij sæjhta jiehtedh eah saemieh leah maehteme sijjen reaktide aktene mïrrestalleldh vuekine vaarjelidh jïh bajjehtidh.

Dïhte mij staaten politihkeste båata lea vuesiehtimmien gaavhtan jåhtajehteme saemiej dajvijste mejtie saemieh joe iktesth nuhtjeme jïh mejnie sih aaj guhkiem veasome. Lissine staate lea jieleme-våaromem saemien veasoemasse jïh aerpievuekien laante-nuhtjemasse, vuesiehtimmien gaavhtan vijremasse jïh göölemasse, heajjoedamme, eelpehtamme jïh naan aejkiej reaktah jis nåhkelamme. Daate jis joekoen nåake orreme, eeremes juktie saemien vuekieh jïh kultuvre dan tjarki eatnamasse vïedteldihkie leah.

Dannasinie Saetniesvoetekommisjovne råajvarimmieh evtede mah maehtieh dam dovletje dassemem salkehtidh saemien jïjtje-reeremistie jïh destie gaskesistie mij gååvnesi saemien eatnamasse jïh jaevride.

Vualehks vuajnoe saemide

Dïhte gïetedalleme saemien laante-reaktijste dovne geervebe jïh nåakebe sjïdti ideologijen gaavhtan man lij vualehks vuajnoe saemide, jïh dannasinie idtji staate utnieh saemieh daarpesjin seamma reaktah jïh dïedth utnedh goh jeatjah staaten-årrojh.

Gosse reerenasse aelkieji saemiesïjtide reeredh akten paternalistiske politihken mietie, saemieh geah lin ”rïektes saemine” staateste nammoehtovveme, lin aaj tjabrehtovveme dovne gåetiebåanta-systeemem jïh ektievoete-båatsoem dåhkasjehtedh, mij sïjhti jiehtedh idtjin doh saemieh åadtjoeh meatan årrodh duennie demokratisereme-prossessne mejnie jetjah staate-årrojh lin meatan orreme. Destie ovmessie illedahkh båetieh, vuesiehtimmien gaavhtan nåakebe

ööhpehtimmie saemide, gïeledasseme jïh dïhte naeliebiologiske dotkeme mij saemide tjarki tsevtseme goh aajnehke almetjh jïh fuelhkieh.

Gååvnese gujht annje stoere ovmaahtoe saemiej bïjre mijjen jienebelåhkoe-seabradahkesne, jïh dannasinie naalehks jïh vualehks vuajnoe saemide lea maehteme jåerhkedh dovne politihkem jïh Sveerjem tsevtsedh. Dannasinie Saetniesvoetekommisjovne råajvarimmieh evtede mah maehtieh dam vualehks vuajnoem saemide jïenebelåhkoe-seabradahkeste reenskedh, jïh aaj saemien gïelh, maahtoem jïh kultuvrem nænnoestidh, jïh lissine aaj maahtoem nænnoestidh saemiej jïh saemien kultuvren bïjre.

Joekehtsgïetedimmie saemien åålmegistie

Staaten akte-laaketje politihke mij lea saemien kultuvrem saemiesïjtese veadteme jïh båatsoem ajve goh jieleme gïetedalleme lea saemieh goh aalkoeåålmege nåake-laakan tsevtseme. Sveerjen politihke noerhterïjhken politihkeste sïerrede mij gååvnese jeatjah laantine, jïh dannasinie ij saemiej tsiehkie Sveerjen bielesne leah seamma goh jeatjah Noerhtelaantine. Akte sjïere illedahke mij båata destie akte-laaketje tjïelkestimmeste saemien laantereaktijste jïh destie tjïertestimmeste mij sæjhta saemieh ovmessie dåehkide viedtedh lea ahte ovmessie dåehkieh jïh aajnehke saemieh leah jeatjh-laaketje vuekiejgujmie gïetedovveme, vuesiehtimmien gaavhtan gosse aerpievuekien laantereaktaj bïjre soptseste, mohte aaj gosse ööhpehtimmien jïh gïelenuhtjemen bïjre, tjabrehtimmie-tsïhkesi bïjre jïh numhtie vijriebasse. Ovmessie vigkieh leah saemien seabradahkese bööresovveme destie joekehtsistie mij daelie gååvnese ovmessie saemiej dåehkiej gaskemsh. Dïhte sveerjen politihke vihkeles gaskesem tsööpkeme eatnemen, maahtoen jïh aerpievuekiej gaskemsh dej saemiej åvteste geah saemiesïjti ålkoelisnie jielieminie. Seamma politihke lea dejtie saemide geah lahpesïjtine jïh juhtije-skuvline tjarki stuvreme jïh sïerredamme. Dannasinie Saetniesvoetekommisjovne råajvarimmieh evtede jïtjereeremen bïjre mah maehtieh vikgieh saemiej gaskemsh loetedh.

Dïedtelgimmie saemijste

Dïhte histovreles juekeme saemijste mestie ovmessie vigkieh leah båateme lea aaj ovmessie dïedtelgimmieh åvtese buakteme mah daaletje saemieh annje tsevtsieh, jïh saemien healsoem tsevtseme. Lissine eah saemieh leah nuepiem åådtjeme jïjtse kultuvrem vijriebasse vedtedh, mij annje dïedtelgimmie saemijste evtede.

Saetniesvoetekommisjovne lea Sveerjen gærhkoen liktedimmie-barkoem vaaksjome jïh maahta nænnoestidh gærhkoe lea eadtjohke-laakan saemien religijovnem jïh kultuvrem deadteme jïh lea meatan orreme laadtjadehteme- jïh tjabrehtimmie-politihkem evtiedidh guktie gellieh saemieh leah nænnoes ektiedimmiem dasseme jïjtjh maadtoen aarpan, gïelese jïh kultuvrese. Saetniesvoetekommisjovne aaj staaten jïh gærhkoen dïedtem vuaptastahta daan dassemasse saemien kultuvreaerpijste eadtjohke nænnoestimmiejgujmie jïh lissine dovne ovmaahtojne jïh ov-ïedtjine.

Dïhte ovmaahtoe saemiej histovreles gaskese dovne eatnamasse jïh jaevride, jïh lissine aaj saemiej sjïere kultuvren jïh gïeli bïjre mij gååvnese jïenebelåhkoeseabradahkesne, jïh maam politihkerh jïh åajvaladtjh utnieh annje politihkese skreejrie mij sïerredimmiem jïh dïedtelgimmiem evtede. Dannasinie Saetniesvoetekommisjovne råajvarimmieh åvtese buakta gïeli, ööhpehtimmien, healsoen, kultuvreaerpien jïh dïedtelgimmien bïjre.

Ij staate saemiej åålmereaktah seakerh

Dovne saemien jïh sveerjen åajvaladtjh leah voejhkelamme råajvarimmieh mieriedidh jïh relasjovnem saemiej jïh Sveerjen gaskoeh bueriedidh. Jïjnjh saemieh, men aaj laedtieh, leah guhkiem saemie-politihkem laejhteme. Saemieh leah tjarki barkeme EN:n aalkoeåålmehdeklara-sjovnen åvteste jïh Sveerje lij akte dejstie voestes laantijste mij deklara-sjovnese jååhkesji.

Saetniesvoetekommisjovne maahta gellie vaaksjomh EN:ste nænnoestidh mah vuesehte ij Sveerje leah gaajhkem dorjeme maam tjoevere darjodh, jïh dannasinie ij Sveerje leah dåeriesmoerh gïetedamme (vg. dïedtelgimmie, aajhtoe, ritnemh, klijma-jorkesh jnv.). Lissine ij Sveerje leah jïenebelåhkoen krïevemh dovne ååktesasse åålmehreaktijste, mïrrestallemistie jïh reaktatjirkehtimmeste seahkaramme, jalhts maadthlaake dam kreava.

Dannasinie Saetniesvoetekommisjovne råajvarimmieh evtede mij sæjhta Sveerjen staatem haestedh altese sïerredihks politihkem jååhkesjidh jïh dam darjodh mij leah dovne maadth-laakesne jïh gaskenasjovnen latjkojne tjaalasovveme.

Haestemh gïetedæmman

Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse sæjhta dejtie haestiemidie reerenassese, Sveerjen gærhkose jïh jeatjabidie vedtedh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse Sveerjen rïjhkebiejjiem jïh reerenassem haasta saemiej reaktide goh aalkoeåålmege dovne vaarjelidh jïh ååktedh:

1. staate tjoevere dåhkasjehtedh, Sveerje lea laantesne tseekgesovveme mij göökte åålmegidie govlesåvva – saemieh jïh laedtieh – jïh muvhth sijjieh daennie laantesne saemien sijjienommh utnieh mah leah saemien kultuvre-aarpan vïedteldihkie;
2. staate tjoevere dåhkasjehtedh guktie Saepmien/Sápmin/Sábmien/Sábmen raejieh daaletje staaten-raasth rastanieh jïh lissine tjoevere båetije saemien ektievoetem jïh frïjjevoetem johtelæmman gorredidh dej raasti rastah;
3. staate tjoevere eatnemen, laanti jïh jaevriej nænnoes gaskesem dåhkasjehtedh saemien åålmegen kultuvrese, 27. artihkelen mietie EN konvesjovneste årrodahken jïh politihken reaktaj bïjre, jïh;
4. staate tjoevere dam prosessem illedh, guktie Sveerje dam ILO-konvensjovnem nr. 169 aalkoe-almetji jïh unnebe-låhkoen åålmehtjïerti bïjre jïjtjeraarehke laantine dåhkasjahta.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemiej åålmehreaktah vaarjelidh jïh evtiedidh:

5. staate tjoevere maadth-laakem, EN:n aalkoeåålmeh-deklarasjovnem jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedth maadth-åålmehreaktaj bïjre ellies-laakan tjïrrehtidh, guktie saemieh aevhkies (rïektes) mïrrestalledh-voetem åadtjoeh, eevre goh jeatjah årrojh laantesne, jïh lissine;
6. staate tjoevere struktuvrh reenskedh Sveerjesne mah tjïrrehtimmiem dehtie saemien mïrrestallemistie jïh saemiej åålmehreaktijste heerredieh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta histovreles meadtojde nænnoestidh jïh eadtjohke-laakan bueriedæmman jïh liktemasse barkedh:

7. staate tjoevere histovreles meadtojde, daaresjimmide jïh itjmies meadtojde nænnoestidh mah vuaptan sjïdteme Satniesvoetekommi-sjovnen vaaksjoemistie, jïh guktie dah leah saemien åålmegasse skaarah möömeme;
8. staate tjoevere Saemiedigkine jïh saemien sivijle seabradahkine gaskesadtedh guktie edtja båetije nasjovnaale eadtjohke barkoem liktemasse jïh bueriedæmman skaepiedidh;
9. staate tjoevere Saemiedigkine jïh saemien sivijle seabradahkine gaskesadtedh, guktie staate edtja byjjes-laakan aanteges birredh staaten meadtoej jïh daaresjimmiej åvteste saemien åålmegen vuestie. Staate tjoevere dallah aantegesh vedtedh, dejtie voeres saemide mejtie staate lea trumhpestamme juhtijeskuvlese, barkoeståapose, skuvlegåatan båetedh, jïh mah leah aaj jeatjah vuekine daaresjimmiem jïh meadtoem dååjrehtamme.
10. staate tjoevere dïedtem ritnedh dan politihken åvteste mij lea laakigujmie, ööhpehtimmie-politihkine jïh reereminie saemien åålmegem ovmessie dåehkide jïh aajnehke almetjidie spyölkesamme;
11. staate tjoevere dïedtem ritnedh staaten politihkem jïh dan politihken illeldahkh vaaksjodh, eeremes dejnie dajvine gusnie itjmies tsælloeh saemide tsevtsieh dovne båatsoe-sïjtine jïh jeatjah sïebredahkine;

12. staate tjoevere aelkedh ovmessie åajvaladtjigujmie rååresjidh guktie staate maahta buaranidh jïh ovmessie barkoeh darjodh guktie maahta vigkieh jïh tsælloeh saemiej gaskemsh loetedh jïh nuepieh gaajhkide saemide vedtedh sijjen kultuvrem utniehtidh;

13. staate tjoevere nasjovnaale maahtoejarngem tseegkedh bueriedimmien jïh liktemen åvteste mij maahtah materijaalh Saretniesvoetekommisjovneste vaarjelidh jïh maahtoem dan vaaksjomen illeldahki bïjre juekedh;

14. staate tjoevere jïjtje-raarehke mekanismem tseegkedh mij maahta vaaksjodh guktie Saetniesvoetekommisjovnen haestemh jïh uvtelassh jïh dïhte barkoe tjïrrehtuvvieh man bïjre Saemiedigkie lea saemien sivijle seabradahkine nænnoestamme.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta råajvarimmieh mieriedidh guktie maahtoe Sveerjesne buerebe sjædta saemiej histovrijen, seabradahken, gïeli jïh kultuvri bïjre:

15. staate tjoevere maahtoe-lutnjemem Sveerjen jïenebelåhkoe-seabradahkesne tseegkedh guktie maahtoedaltese saemiej kultuvren, histovrijen jïh aalkoeåålmehreaktaj bïjre buaranieh;

16. staate tjoevere lohkehtæjja-ööhpehtimmiem jïh vielie ööhpehtimmiem nænnoestidh nuvteldihkie låhkoejgujmie saemiej veasomen, aalkoeåålmehreaktaj jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti bïjre;

17. staate tjoevere tjirkedh gaajhkh learohkh Sveerjen maadthskuvline jïh jåarhkeskuvline maadth-maahtoem saemiej histovrijen, kultuvren jïh reaktaj bïjre åadtjoeh, kratjvi mietie maadthskuvlen jïh jåarhkeskuvlen stuvremeplaanijste, jïh;

18. staate tjoevere tjirkedh saemien vuajnoeh sjïere sijjiem åadtjoeh dovne ööhpehtimmie-systeemesne jïh seabradahken tjåenghkies sijjine. Saemien maahtoe jïh tsevtseme tjoevere sjïere sijjiem utnedh gosse maahtoe, medijah jïh kultuvre tseegkesuvvieh;

19. staate tjoevere tjirkedh Sveerjen åajvaladtjh jïh jeatjah åajvaladth mah nasjovnen jïh saemien gyhtjelassigujmie berkieh aaj saemien

maahtoem gorredieh jïh seahkarieh, jïh sijjide öörnedh gusnie saemieh maehtieh ovmessie darjemesh vihties-laakan tsevtsedh;

20. staate tjoevere tjirkedh gaajhkh åajvaladtjh jïh jeatjebh gïeh saemien gyhtjelassigujmie berkieh sjïehteles maahtoem utnieh daan barkose.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse ovmessie åajvaladtjh haasta histovreles meadtojde dåhkasjehtedh jïh eadtjohke-laakan buaranæmman jïh liktemasse barkedh:

21. tjïelth jïh regijovnh, eeremes saemien reeremedajvine, tjoeverieh aelkedh buaranæmman jïh liktemasse barkedh saemien åålmegen åvteste;

22. åajvaladtjh jïh byjjes goevtesh tjoeverieh eadtjohke-laakan dïedtem vaeltedh sijjen histovreles gaskesen åvteste saemien åålmegasse jïh tjarki barkedh dovne buaranimmien jïh liktemen åvteste, jïh;

23. Sveerjen gærhkoe tjoevere ellies dïedtem vaeltedh gærhkoen meadtoej, daaresjimmiej jïh itjmies meadtoej åvteste, jïh lissine tjoevere dïedtem vaeltedh dej dïenesti åvteste mejtie gærhkoe lea rååktesth jallh ov-rååktesth åådtjeme, staaten ritnemistie saemien skaehtielaantijste.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta tjïertevidtjien jïh dïedtelgimmien vuestie barkedh:

24. staate tjoevere guhkies barkoem darjodh tïertevidtjien jïh dïedtelgimmien vuestie mah saemide tsevtsieh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta dejtie reaktide tjirkedh mejtie gaajhkh saemieh utnieh sijjen kultuvrem utniehtidh aerpievuekien saemien dajvine:

25. staate tjoevere kompensasjovnem saemien åålmegasse vedtedh histovreles laajkoen åvteste juktie staate skaehtielaante-reaktam saemien åålmegistie vaalteme. Reerenasse tjoevere kompensa-

sjovnem vedtedh saemiej reaktaj åvteste sijjen aerpievuekien laantide Saetniesvoetekommisjovnen haestemi jïh uvtelassi mietie laantereaktaj bïjre;

26. staate tjoevere tjirkedh daaletje negatijve tsevtseme nåhka dovne båatsoereaktese jïh saemien reaktese aerpievuekien jieliemasse saemien dajvine dovne aalkoeåålmehreaktan jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti mietie åålmehreaktaj bïjre;

27. staate tjoevere tjirkedh guktie saemieh mah eah meatan aktene båatsoe-sïjtesne reaktam aerpievuekien jieliemasse saemien dajvine åadtjoeh, dovne aalkoeåålmehreaktan jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti mietie åålmehreaktaj bïjre;

28. staate tjoevere saemien båatsoeburriej reaktam båatsose konsesjovne-båatsoesïjtine tjirkedh saemien aerpievuekien dajvine dovne aalkoeåålmehreaktan jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti mietie åålmehreaktaj bïjre, jïh lissine staate tjoevere vigkieh konsesjovne-båatsoesïjtine heerredidh;

29. staate tjoevere vuemie-båatsoesïjti reaktah vyjrese jïh göölemasse tjirkedh. Staate tjoevere aaj reaktam ritneme-maaksose tjirkedh dehtie dassemistie nuhtjeme-reaktijste staaten laantine dovne aalkoeåålmehreaktan jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti mietie åålmehreaktaj bïjre;

30. staate tjoevere tjirkedh båatsoe-reakta lea seamma vyörtegs jeatjah nuhtjeme-reaktajgujmie Sveerjesne dovne reereme-maadthlaaken eekereakta-vaarjelimmien jïh Sveerjen gaskenasjovnen dïedti mietie åålmehreaktaj bïjre. Lïhtsegh båatsoe-sïjtine tjoeverieh seamma vaarjelimmiem laakeste åadtjodh jïjtje-raarehke båatsoe-reaktese maam jeatjah nuhtjijh laantenuhtjeme-reaktijste joe utnieh;

31. staate tjoevere tjirkedh guktie staaten sïelth jïh Staaten gåetie-åajvaladtje human rights due diligence barkoem tjïrrehtieh mij saemiej åålmehreaktide seakere, jïh lissine staate tjoevere kompensa-sjovnem saemide vedtedh meadtoej åvteste mah åajvaladtjen barkoste båateme;

32. staate tjoevere tjirkedh guktie åajvaladtjh mah gyhtjelassh saemien aerpievuekien dajvi bïjre gïetedellieh ööhpehtimmiem saemien reaktaj jïh kultuvren bïjre utnieh, lissine aaj båatsoen jieleme-våaromen bïjre, jïh dah tjoeverieh daejredh guktie ektine rååresjidh

jïh konsultasjovnh darjodh lïhke jïh aevhkies ektiebarkojne saemien åålmeginie;

33. staate tjoevere stööregs reeremem Laponian veartene-aerpeste vihtiestidh;

34. staate tjoevere tjirkedh guktie nasjovne-dajvh jïh vaarjelimmiedajvh saemien aerpievuekien dajvine dovne vihkeles eatnemem jïh saemien kultuvrem jïh båatsoem vaarjelieh, jïh lissine tjoeverieh voenges saemieh nuepiem åadtjodh meatan årrodh dejtie dajvide reeredh seamma vuekine goh Laponia reeresåvva;

35. staate tjoevere tjirkedh guktie eatneme-illeldahkebuerkiestimmieh aktene vuekine tjaalasuvvieh mij gaajhkh vihkeles illedahkh jïh tsevtsemh saemien kultuvrese, gïelide, båatsose jïh kultuvre-aarpan vuesehte mah ritnemistie saemien dajvijste båetieh, vuesiehtimmien gaavhtan kumulatijve tsevtsemh jïh tsevtsemh laantese, jïh lissine;

36. staate tjoevere tjirkedh guktie saemien aerpievuekien maahtoe tjïmkes-ligke nuhtjesåvva illeldahke-goerehtimmine saemien aerpievuekien dajvi bïjre.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemien åålmegen reaktam tjirkedh jïjtjereeremasse:

37. staate tjoevere saemien jïjtjereeremem tjïrrehtidh aalkoeåålmeh-deklarasjovnen mietie jïh 1s jïh 27n artihkeli mietie EN:n deklarasjovneste staaten-årroji jïh politihkeles reaktaj bïjre, jïh lissine saemieh tjoeverieh reaktam åadtjodh aevhkies-laakan politihkese tsevtsedh dovne laaken mietie nasjovnaale unnebelåhkoej jïh unnebelåhkoegïeli bïjre, jïh konsultasjovne-laaken mietie;

38. staate tjoevere prinsijpem laakine tjïrrehtidh frijje jïh daajroes åvtelbodti jååhkesjimmien bïjre, jïh lissine;

39. staate tjoevere tjirkedh guktie saemien åålmege åådtje jïjtje reeredh saemien materijelle jïh immaterijelle kultuvreaerpien bïjre, jïh guktie saemien åålmege maahta daan reeremasse tsevtsedh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemien politihkeles tsevtsemem tjirkedh jïh saemien jïjtjereeremem nænnoestidh gyhtjelassi bïjre mah saemide tsevtsieh:

40. staate tjoevere politihkeles ulmieh saemien åålmegen bïjre nænnoestidh;

41. staate tjoevere Saemiedigkien jïjtjereeremen nænnoestidh jïh dan beetneh-vierhtieh lissiehtidh;

42. staate tjoevere parlamentegåetiem Saemiedægkan tseegkedh;

43. staate tjoevere politihkeles ektiebarkoem Reereme-kanslijesne nænnoestidh saemien åålmegen bïjre, jïh lissine;

44. staate tjoevere dejtie tsïhkestahkide akten illedahke-buerkiestæmman nænnoestidh gaajhkine salkehtimmine gyhtjelassijste mah saemien åålmegasse tsevtsieh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemien jïjtjereeremem saemien kultuvreaerpeste tjirkedh:

45. saemien åålmege jïh dan institusjovnh tjoeverieh jïjtje saemien kultuvre-aerpiem reeredh;

46. staate tjoevere nuepiem nænnoestidh guktie saemien kultuvreaerpie-institusjovnh maehtieh saemien kultuvre-aerpiem vaarjelidh, reeredh jïh evtiedidh;

47. staate tjoevere saemien tsevtsemem nænnoestidh sveerjen institusjovnine mah saemien kultuvreaerpiem gïetedellieh, jïh lissine tjoevere daaletje jïh båetije barkoem saemien tsevtsemen bïjre tjirkedh dejnie institusjovnine;

48. staate tjoevere vaarjelimmiem saemien kultuvreaerpeste eatnamisnie nænnoestidh; staate tjoevere saemien tsevtsemem nænnoestidh reeremasse saemien kultuvredajvijste. Staate tjoevere vaarjelimmiem tjirkedh saemien kultuvredajvijste jïh saemien tsevtsemem gïehtelimmesne nænnoestidh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem jïh jeatjah byjjes åajvaladtjh haasta saemien daektieh bååstede Saapman vedtedh:

49. reerenasse tjoevere tjirkedh guktie saemien daektieh mah ennje Sveerjen museuminie jïh institusjovnine gååvnesieh maehtieh bååstede vadtasovvedh Saapman, jïh staate tjoevere gaajhkem maeksedh dej barkoej åvteste, jïh lissine;

50. byjjes åajvaladtjh tjoeverieh saemien daektiej mietie sijjen våarhkojne ohtsedh mah leah naeliebiologiske dotkemidie tjöönghkesovveme, jallh mah leah jeatjide institusjovnide Sveerjesne jallh ålkoerïjhkine vaadtasovveme. Jis nimhtie sjïdteme, dellie åajvaladtjh tjoeverieh daektiej mietien ohtsedh dej institusjovni luvnie mah leah daektide åådtjeme.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemien jïjtjereeremem vihtiestidh saemien kultuvrejieliemasse:

51. Staate tjoevere saemien tjeahpoe- jïh kultuvreinstitusjovnh jïh gïehtelimmieh nænnoestidh;

52. staate tjoevere kultuvre-politihkeles ektiebarkoem raasti rastah skreejrehtidh jïh dåarjodh;

53. staate tjoevere saemien tsevtsemem nænnoestidh sveerjen institusjovnine mah saemien kultuvrejielemem reerieh, jïh lissine tjoevere daaletje jïh båetije barkoem evtiedidh mij sæjhta saemien tsevtsemem dagkarinie institusjovnine tjirkedh;

54. saemien vuajnoeh tjoeverieh sijjiem ööhpehtimmie-systeemesne jïh seabradahken byjjes sijjine utnedh. Gosse maahtoem, medijam jïh kultuvrem saemiej bïjre dorjesuvvieh, dellie tjoevere dam saemien maahtaldahkine jïh tsevtsemem darjodh, jïh lissine;

55. staate tjoevere råajvarimmieh darjodh mah sïjhtieh saemien maanaj jïh noeri kultuvrejielemem bueriedidh EN:n maanakonvensjovnen 30n artihkelen mietie;

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta dåarjoehtimmien saemien gïelejealajæmman tjirkedh:

56. staate tjoevere guhkies gïeleldh infrastruktuvrem tjirkedh funksjovnigujmie jïh dåarjegestruktuvrigujmie mah saemien gïelh medijinie, kultuvrine, byjjes gïehtelimmine jïh abpe seabradahkesne dåarjoeh goh lissie ööhpehtimmiebarkose, jïh lissine;

57. staate tjoevere guhkies gïeleldh infrastruktuvrem tseegkedh saemien gïeli jïh pedagogihken åvteste voenges saemien gïelejarngine, funksjovnigujmie mah gïelide dåarjoeh jïh jeatjah barkojne mah ööhpehtimmine viehkiehtieh jïh aarkebeajjetje gïelenuhtjemem bueriedieh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta barkoem darjodh mij gïeleööhpehtimmiem jïh jeatjah ööhpehtimmieh saemide buerede:

58. staate tjoevere guhkies jïh nuekies dåarjoem saemien gïeleööhpehtæmman vedtedh jïh tjirkedh abpe ööhpehtimmiesuerkine, aarhskuvleste universiteetese jïh geerve-ööhpehtæmman;

59. staate tjoevere dan åvteste tjarki barkedh guktie seabradahke saemien lohkehtæjjah åtna mah saemien gïele- jïh kultuvreööhpehtimmiem vaalteme, sjïere råajvarimmiejgujmie evtiedims-ööhpehtimmine jïh maahtoe-jielehtimmine;

60. staate tjoevere learoevierhtieh jolle kvaliteetine saemien gïeline jïh saemien vuajnoejgujmie dovne evtiedidh jïh tjirkedh, saemien åajvaladtjigujmie jïh maahtoe-guedtijigujmie;

61. staate tjoevere öhhpehtimmiem saemide tjirkedh man lea rïektes saemien tsevtseme, aalkoeåålmehreaktaj jïh jïjtjereereme-prinsibpen mietie;

62. staate tjoevere nuepieh jorkeles jïh sjïehteles ööhpehtimmievuekide nænnoestidh mah leah saemien learohki jïh studeenti ovmessie jieleme-tsiehkide sjïehtesjamme, eeremes båatsose, jïh lissine;

63. staate tjoevere daltesem Sveerjen ööhpehtimmiebarkosne bueriedidh europeiske gïelelaaken mietie, guktie gïelevaarjelimmie Sveerjesne seamma daltesasse båata goh Nöörjesne jïh Såevmesne.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta saemien maanaj jïh noeri reaktide tjirkedh:

64. staate tjoevere dan åvteste tjarki barkedh guktie saemien maanah jïh noerh maehtieh saemien jïh sveerjen gïelh goh gelliengïeleldh almetjh soptsestidh, jïh lissine;

65. staate tjoevere tjirkedh guktie saemien maanah jïh noerh maehtieh jïjtse saemien kultuvreles identiteetem evtiedidh jïh saemien kultuvrem utniehtidh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta mïrrestalleldh healsoereaktam saemien åålmegasse tjirkedh:

66. staate tjoevere nasjovnaale struktuvrem tseegkedh mij saemien healsoem evtede;

67. staate tjoevere mïrrestalleldh healsoesåjhtoem jïh sosijaale barkoem tseegkedh mij maahta kultuvreles jearsoesvoetem vedtedh, jïh lissine;

68. staate tjoevere artihkele 13.2.c dehtie europeiske gïelelaakeste dåhkasjehtedh jïh dam dovne regijovnine jïh tjïeltine tjïrrehtidh.

Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta unnebelåhkoe-reaktah tjïrrehtidh:

69. staate tjoevere guhkies våaromh tjïeltine jïh regijovnine saemien reeremedajvesne nænnoestidh, guktie dah åajvaladtjh maehtieh laaken (2009:724) mietie barkedh nasjovnaale unnebelåhkoej jïh unnebelåhkoegïeli bïjre, jïh lissine:

70. staate tjoevere nænnoestidh guktie edtja dam barkoem laakine (2009:724) nasjovnaale unnebelåhkoej jïh unnebelåhkoegïeli bïjre vaaksjodh.

71. Nemhtie Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse reerenassem haasta seamadimmiem dåarjedidh, liktemem evtiedidh jïh jielije saemien seabradahkem nænnoestidh, jïh jaapetje reektehtsh rïjhkebeajjan tjaeledh guktie kommisjovnen haestemh jïh uvtelassh leah tjïrrehtovveme.

Tjåhkkangiessieme

Som en konsekvens av kyrkan och statens politik, som under lång tid begränsat samiskans användning och utveckling, är antalet översättare med kompetens i umesamiska i dag mycket litet. Trots omfattande ansträngningar har Sanningskommissionen inte kunnat säkerställa en översättning till umesamiska, vilket vi beklagar.

Summary

The Truth Commission's Mandate and Scope

The Truth Commission for the Sami People was established following an initiative from the Sami people themselves. As early as 2008, the Sami national youth organisation *Sáminuorra* called for a commission to be appointed to examine the Swedish State's historical treatment of the Sami people. Following an initiative by the Sami Parliament (*Sametinget*) in 2019, the Government established the Truth Commission in June 2021. Its work began in June 2022, after the commissioners had been appointed. Prior to the Commission's establishment, the Sami Parliament carried out preparatory work that identified a number of areas suitable for investigation.

The Commission was given a broad mandate to map and examine the policies pursued towards the Sami people and the consequences those policies continue to have for the Sami today.

Truth commissions differ from other government inquiries and committees in that they have a broader mandate, a more far-reaching mission, and a greater degree of independence. Their role is to place historical events and ongoing state policy within a structural context. This may be seen as the beginning of a process intended to transform the relationship between two parties. The underlying objective is to reduce the inequality that has damaged that relationship and affected both the minority and the majority population.

Similar review processes concerning state policies towards the Sami have taken place in Norway and Finland following initiatives from the Sami in those countries. In Norway, the *Storting* has since issued an official apology to the Sami people. Discussions concerning an apology are ongoing in Finland.

The mandate of the Truth Commission for the Sami People has been to:

- map and examine the policies pursued towards the Sami people, and the actions of relevant actors in implementing those policies,
- make the experiences of the Sami visible, disseminate knowledge of those experiences, increase public understanding of Sami history and of how historical injustices continue to affect the present-day circumstances of the Sami people, and communicate the Commission's conclusions regarding the consequences of those policies; and
- submit proposals for measures that contribute to redress, promote reconciliation, and support a vibrant Sami society.

The Commission's mandate did not include examining the Church of Sweden and its role after January 1, 2000, when it was separated from the State, nor mapping and analyzing the right to practice reindeer husbandry and the rights associated with it. Individual perpetrators and individual victims may not be identified. Nor may the Commission propose amendments to the Constitution or legislative amendments within the remit of the (now dissolved) Reindeer Grazing Lands Committee (*Renmarkskommittén*).

The Truth Commission has prioritized examining the period from the seventeenth century to the present day, with particular emphasis on four main areas:

- legislation and boundary-setting relating to land, water and related matters, including the exploitation of natural resources;
- the forced relocation of Sami people;
- the right to practise reindeer husbandry, particularly the consequences of the 1928 Reindeer Grazing Act; and
- the "Lapp shall remain Lapp" policy, racial biology, and the dispersal of the Sami cultural heritage, including language and education policy.

These areas were later expanded following the review of Sami testimony and personal accounts. Additional issues included discrimination, ill health, and the majority society's lack of knowledge about the Sami.

The Commission has held a large number of public meetings to provide information about its mandate, establish dialogue with the Sami people, and anchor its work within the Sami community. Dedicated focus group interviews have also been conducted. Dialogue has taken place with a reference group representing Sami civil society organizations and with a steering group representing the political parties in the Sami Parliament. Nearly 300 personal testimonies have been collected through interviews and written submissions.

The Commission's work is presented in three parts that together form a coherent whole. A research anthology, *The Land, the Water, the Mind: Consequences of Swedish Policy for the Sami* (*Marken, vattnet, tankarna – Konsekvenser för samer av svensk politik*), containing around thirty peer-reviewed scholarly articles, was published March 4, 2026.

A volume of personal accounts, "*I Quietly Ask the Land for Permission*" ("*Jag ber marken tyst om lov*"), presents a thematic account of the experiences submitted to the Truth Commission. This final report provides the historical background, analyses the consequences of past and present policies, and sets out the Commission's calls to action and recommendations, with the aim of contributing to redress, reconciliation, and a vibrant Sami society.

The Sami People's Rights and Legal Status

The Sami are the only recognized Indigenous people within the European Union. A commonly accepted definition of Indigenous peoples is that they descend from populations that inhabited a country or geographical area at the time of conquest, colonization, or the establishment of present-day state borders. A defining characteristic of Indigenous peoples is their determination to preserve, develop, and pass on their ethnic identity, culture, social institutions, and use of their traditional homeland to future generations. The Sami have a long-standing historical connection to the lands where they have traditionally pursued, and continue to pursue, their livelihoods and

practice their culture. This relationship predates the formation of the modern nation states.

Sweden's international obligations towards the Sami people are set out in a number of United Nations and Council of Europe conventions. Sweden also voted in favor of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples when it was adopted by the UN General Assembly in 2007. Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights is of particular importance for the protection of the Sami. The Sami people must not be denied the right, in community with other members of their group, to enjoy their own culture, profess and practice their own religion, or use their own language. The legal protection afforded to the Sami as an Indigenous people is more extensive than that granted to other groups in Sweden because they are also protected under international law governing "peoples" and the right to self-determination.

Within the framework of the United Nations' and the Council of Europe's monitoring of Sweden's compliance with its international commitments, Sweden has repeatedly been criticized, including with regard to the Sami people's right to participation and self-determination, shortcomings in respect for the Sami use of traditional lands, inadequate protection against discrimination and racism, and insufficient protection of their rights to language, culture, and health.

In 1977, the Swedish Parliament (*Riksdag*) determined that the Sami occupy a special position in Sweden. According to the Swedish Parliament, the Sami should be given opportunities to express their own linguistic and cultural identity. Since 2011, the Constitution has included specific protection for the Sami as a people. The opportunities of the Sami people to preserve and develop their own cultural and community life are to be promoted (Chapter 1, Section 2, sixth paragraph of the Instrument of Government/Constitution). In Sweden, the Sami right to self-determination has developed through the establishment of the Sami Parliament, which was created in 1993. However, the Sami Parliament's authority to make decisions remains limited.

Some Sami in Sweden hold the legal right to practice reindeer husbandry. That only certain Sami possess this right today is the result of the Crown's, and later the State's, historical regulation of Sami living conditions. The right to practice reindeer husbandry is a specific usufructuary right attached to land, based on immemorial

prescription in relation to particular areas. It grants the Sami the right to use land for reindeer grazing, hunting, fishing, and related purposes. This right is regulated by the Reindeer Husbandry Act (No. 1971:437). It also constitutes property within the meaning of Chapter 2, Section 15 of the Instrument of Government/Constitution and enjoys the same constitutional protection as ownership rights. Sector-specific legislation, including the Forestry Act (No. 1979:429) and the Environmental Code (No. 1998:808), contains provisions requiring consideration to be given to reindeer husbandry when land is used for other purposes.

In December 1999, the Swedish Parliament also recognized the Sami as one of Sweden's five national minorities. Under the Act on National Minorities and Minority Languages (No. 2009:724), special provisions apply to the Sami, including the right to influence all matters affecting them. Public authorities are required to promote the Sami people's opportunities to preserve and develop their culture, while particular attention is to be given to supporting children's cultural identity and their use of the Sami languages. Additional provisions apply within the Sami Administrative Area.

To further strengthen Sami influence over matters affecting them, a statutory consultation procedure was introduced in 2022. The Act on Consultation in Matters Affecting the Sami People (No. 2022:66) requires the Government, government agencies, regions, and municipalities to consult Sami representatives before making decisions in matters that may be of particular significance to the Sami people.

The Truth Commission's Conclusions

The Commission's Assessment of Responsibility

The State – the Swedish Parliament, the Government, and public authorities – and, in certain cases, the Church of Sweden bear responsibility for policies and decisions that resulted in the violation of the rights of the Sami and subjected individuals, both individually and collectively, to abuse and injustice. These violations and their consequences must be acknowledged by representatives of the State. Accepting responsibility also requires the State to work towards providing redress for the harm inflicted on the Sami people and

individual Sami, while pursuing policies that do not repeat these historical injustices.

The Loss of Sami Lands and Self-Determination

The Commission's investigation shows that the Sami, as an Indigenous people, face major challenges today in preserving and developing their culture as a direct consequence of past and present Swedish state policy. Its review of historical research, together with the experiences shared by Sami individuals through written submissions, interviews, and discussions, demonstrates that the Swedish State unilaterally appropriated ownership of large parts of Sami lands.

Historically, independent Sami communities lived on, used, and cared for their lands and waters, developing their own culture, legal traditions, and languages. Over time, these communities came under increasing pressure from the territorial ambitions of neighboring states. Sami autonomy was gradually dismantled, particularly from the latter half of the eighteenth century and throughout the nineteenth century, through deliberate government policies. It was also undermined by the State's failure to intervene when regional and local authorities and officials encroached upon Sami rights to use land and water in ways that benefited the State, state-owned enterprises, and private settlers and commercial interests.

The earliest contacts between the Swedish Crown and the independent Sami communities – described as villages in Swedish historical records – consisted primarily of trade and taxation. The available evidence suggests that the Sami regarded taxation as payment in return for the Crown's recognition and protection of their lands. Sami customary law was recognized by the district courts, and local legal traditions were applied in resolving disputes in much the same way as elsewhere in the Kingdom.

As early as the seventeenth century, however, the Swedish Crown began unilaterally claiming Sami lands as part of Swedish territory. Through royal proclamations and active encouragement of non-Sami settlement, these lands were declared to belong to the Crown.

Recognition of Sami land rights – expressed through the *lappskatteland* and *skattefjäll* (traditional Sami areas for which individual Sami paid taxes to the Crown; hereafter Sami tax lands), and Sami

customary law governing the use of land and water – began to erode in the mid-eighteenth century. Jurisdiction was transferred from local courts to regional authorities, and, without consultation, the Crown delegated decision-making on Sami land rights to the County Administrative Boards.

During the nineteenth century, an Agricultural Boundary (*odlingsgränsen*) was established to protect Sami settlement and livelihoods. Throughout the century, however, this boundary was repeatedly crossed, and Sami rights to their lands were further weakened. The Agricultural Boundary established in 1867 applied only in Västerbotten and Norrbotten and represented a confirmation, albeit over a smaller area, of the Lappmark Boundary (*lappmarksgränsen*) established in 1749. During this period and afterwards, the State treated forests and mineral resources as Crown land, claiming the unilateral right to allocate them to private individuals and companies through land redistribution, concessions, and hydroelectric development.

In the overwhelming majority of cases, the Commission found no evidence that these transfers of land or the associated interventions took place with the consent of the Sami. In forest Sami areas, there are examples of Crown officials informing Sami communities that their rights to Sami tax lands had been converted into rights to practice reindeer husbandry.

Sami who were forcibly relocated were compelled to leave their homes, migration routes, and grazing lands, severing their ties to their ancestral territories. Sami families already living in the areas to which the relocated communities were sent were themselves displaced, and many lost the opportunity to continue their traditional way of life on lands that they and their ancestors had used for generations.

Interviews and historical testimony show that the Sami opposed these changes. Negotiations were conducted exclusively in Swedish, making it impossible for Sami rights holders to participate on equal terms or effectively defend their interests.

As a consequence of State policy, Sami communities were forced to leave areas they had inhabited and used since time immemorial. The foundations of traditional Sami livelihoods and customary land use, including hunting and fishing, were undermined, restricted, or entirely lost. This is particularly serious because, for the Sami, spiritual and cultural identity is inseparably connected to the land.

The Truth Commission therefore proposes measures to address this original loss of the connection to land and water, as well as the loss of Sami self-determination.

A Degrading View of the Sami

The handling of Sami land rights was reinforced and aggravated by an ideology that regarded the Sami as an inferior people and therefore neither deserving of nor capable of exercising the same rights and responsibilities as other citizens.

For those regarded as "real Sami", the administrative creation of Sami reindeer-herding communities (*samebyar)* combined with a paternalistic policy imposed a system of external control and the collectivization of reindeer husbandry. This excluded many Sami from the democratization process that the rest of the population gradually achieved. The consequences included unequal educational opportunities, loss of language, and the lasting effects of racial biology research on individuals and families.

Knowledge of this history remains limited among the wider Swedish population. This lack of awareness has allowed restrictive and degrading perceptions of the Sami to continue shaping public policy and Swedish society.

The Truth Commission therefore proposes measures to address the consequences of these attitudes and to strengthen Sami languages, Sami knowledge, and Sami culture and also the awareness of Sami knowledge and culture.

The Division of the Sami People

The State's policy of defining Sami identity solely through membership of a reindeer-herding community and limiting reindeer husbandry to a specific economic activity has had devastating consequences for the Sami as an Indigenous People. This policy differs significantly from those pursued in the other Nordic countries and has made the situation of the Sami in the Swedish part of Sápmi fundamentally different from that elsewhere in the Nordic region.

One particularly significant consequence of the State's unilateral redefinition of Sami land rights and its classification of Sami into different legal categories has been that different groups and individuals have been treated differently in many areas. These include rights to traditional lands, access to education, the use of Sami languages, and the degree of pressure to assimilate. This division has created deep conflicts within Sami society.

For those Sami who were excluded from the reindeer-herding communities, Swedish policy severed the essential connection between land, worldview, and systems of knowledge that is fundamenttal to Indigenous peoples. For those compelled into *lappbyar* (reindeer-herding communities that predated the current ones) and nomadic schools, government policy resulted in extensive control and segregation.

The Truth Commission therefore proposes measures relating to self-determination and to overcoming this division.

Discrimination Against the Sami

The historical division of the Sami people and the resulting internal fragmentation have in turn given rise to numerous discriminatory situations and processes that continue to affect the Sami today. These have had lasting consequences for Sami health, for the transmission of cultural heritage to future generations, and for continuing discrimination.

The Commission has followed the reconciliation process undertaken by the Church of Sweden and concludes that the Church, as part of the State during the relevant period, played an active role in suppressing Sami religious and cultural practices. It also participated in the policies of Swedification and assimilation that deprived many Sami of their connection to their ancestors' heritage, language, and culture.

The Commission further highlights the role of both the State and the Church in the dispersal of Sami cultural heritage, resulting both from deliberate decisions and from ignorance and neglect. The lack of knowledge among the majority population, elected representatives, and public officials concerning the Sami people's historical relationship with land and water, as well as their distinct culture and lan-

guages, has led – and continues to lead – to policies that segregate and discriminate against the Sami.

The Truth Commission therefore proposes measures relating to language, education, health, cultural heritage, and protection against discrimination.

The Human Rights of the Sami Are Not Fully Realized

Previous efforts have been made by both Sami and Swedish representatives to address these injustices and improve relations between the Sami people and the Swedish State. Criticism of Sami policy has long existed, initiated primarily by Sami representatives but also by others in Swedish society.

The Sami played a leading role in negotiating the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, and Sweden was among the first states to support it. Repeated reviews by United Nations monitoring bodies and expert mechanisms – findings confirmed by the Truth Commission's own investigation – show that Sweden has failed to fulfil its international obligations. As a result, it has failed both to address escalating problems, including discrimination, threats, resource exploitation, and the effects of climate change, and to meet the expectations held by much of the Swedish public regarding respect for human rights, equality, and the rule of law, principles that are also enshrined in the Constitution.

The Truth Commission therefore proposes measures to ensure that Sweden as a state acknowledges the injustice of its historical policies and fulfils the commitments set out in both its Constitution and its international obligations.

Calls to Action

The Truth Commission for the Sami People addresses the following calls to action to the Government of Sweden, the Church of Sweden, and other relevant state actors.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Swedish Parliament and the Government of Sweden to ensure respect for the status of the Sami as an Indigenous People by:

1. recognizing that the Swedish nation was founded on lands belonging to two peoples – the Sami and the Swedes – and that parts of these lands also bear Sami names and constitute Sami cultural heritage;
2. recognizing and making visible that Sápmi/Saepmie/Sábmie/Sábme extends across present-day national borders, and ensuring that Sami unity and freedom of movement across those borders are maintained;
3. recognizing the indivisible relationship between nature, land, water, and Sami culture in accordance with Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights; and
4. completing the process for Sweden to ratify ILO Convention No. 169 concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to protect and promote the human rights of the Sami by:

5. fully implementing the provisions of the Constitution, the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, and Sweden's international human rights obligations so that the Sami achieve effective, substantive equality with the rest of the population; and
6. removing structural barriers within Sweden that prevent the full realization of equal treatment and the human rights of the Sami.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to acknowledge historical injustices and actively promote redress and reconciliation by:

7. recognizing the historical injustices, abuses, and violations documented by the Truth Commission and acknowledging the harm they have caused the Sami people;
8. initiating a dialogue with the Sami Parliament and Sami civil society regarding the design of a continued national process for redress and reconciliation;
9. developing, in consultation with the Sami Parliament and Sami civil society, an official apology for the harm and injustice inflicted upon the Sami people. A special apology should urgently be presented to elderly Sami that were forced to attend nomadic school, other boarding school facilities or that were subjected to violations or abuse;
10. acknowledging and accepting responsibility for the divisive policies that, through legislation, education policy, and administrative decisions, separated Sami communities and individuals;
11. undertaking responsibility for investigating the State's policies and their consequences in areas where serious conflicts affect Sami both within and outside Sami reindeer herding communities;
12. initiating negotiations between the State and relevant parties to establish conditions for State-funded redress and other measures capable of reducing conflict and division while enabling all Sami to practice their culture;
13. establishing a National Centre for Redress and Reconciliation to preserve the material collected by the Truth Commission and disseminate knowledge arising from its work; and
14. establishing an independent mechanism to monitor implementation of the Truth Commission's calls to action and proposals, together with the measures agreed upon in cooperation with the Sami Parliament and Sami civil society.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to improve knowledge in Sweden about Sami history, society, languages, and culture by:

15. launching a nationwide initiative to increase public knowledge of Sami culture, history, and Indigenous rights;
16. strengthening teacher education and continuing professional development by making instruction on Sami society, Indigenous rights, and Sweden's international obligations compulsory;
17. ensuring that every pupil in compulsory and upper secondary education acquires fundamental knowledge of the history, culture, and rights of the Sami as an Indigenous people, with these requirements clearly reflected in the national curricula and governing documents;
18. ensuring that Sami perspectives are fully represented throughout the education system and in shared public institutions, and that the production of knowledge, media, and cultural material concerning the Sami takes place with Sami expertise and Sami influence;
19. ensuring that Swedish authorities and other bodies responsible for national and Sami affairs recognize and make use of Sami expertise, and that the Sami exercise genuine influence within these organisations; and
20. ensuring that all authorities and other stakeholders responsible for matters affecting the Sami people possess the knowledge required to fulfil their responsibilities.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the following state acto to acknowledge historical injustices and actively promote redress and reconciliation by:

21. ensuring that municipalities and regions, particularly those within the Sami Administrative Area, take concrete measures to promote redress and reconciliation with the Sami people;

22. ensuring that government agencies and publicly funded institutions actively acknowledge their historical relationship with the Sami people and implement measures promoting redress and reconciliation; and

23. ensuring that the Church of Sweden accepts full responsibility for the injustices, abuses, and violations in which it participated, and acknowledges and accepts responsibility for the economic benefits that the Church, directly or indirectly, derived from the State's and the Crown's appropriation of Sami tax 'lands.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to combat racism and discrimination against the Sami by:

24. strengthening long-term efforts to prevent and combat racism and discrimination directed at the Sami.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure the right of all Sami to practice their culture on traditional Sami lands by:

25. compensating the Sami people for the historical debt incurred by the State and the Crown through the loss of rights to Sami tax lands. Compensation for these historical injustices relating to Sami rights to their traditional lands should be provided by ensuring that the Commission's recommendations concerning land are implemented;

26. ensuring that the continuing displacement of the right to practice reindeer husbandry and of Sami cultural practices from traditional Sami lands ceases, in accordance with Indigenous rights and Sweden's international human rights obligations;

27. ensuring that Sami who are not members of a reindeer herding communities are able to practice their Sami culture on traditional Sami lands in accordance with the principles of Indigenous rights and Sweden's international obligations;

28. ensuring that Sami reindeer herders in reindeer herding communities based on concessions *(*a specific regional type of reindeer herding communities that require concessions by the state*)* are able to carry out reindeer husbandry on traditional Sami lands in accordance with the principles of Indigenous rights and Sweden's international human rights obligations, while taking measures to reduce conflicts within reindeer herding communities based on concessions;

29. ensuring that forest reindeer herding communities enjoy rights to hunting and fishing, as well as compensation for the granting of rights of use on State-owned land, in accordance with the principles of Indigenous rights and Sweden's international human rights obligations;

30. ensuring that the right to practice reindeer husbandry is treated on an equal footing with other usufructuary rights in Sweden, in accordance with the constitutional protection of property rights under the Instrument of Government/Constitution and Sweden's international human rights obligations. Members of reindeer herding communities should enjoy the same legal protection and degree of self-determination over the right to practice reindeer husbandry as holders of other usufructuary rights to land;

31. ensuring that State-owned companies and the National Property Board of Sweden (*Statens fastighetsverk*) conduct human rights due diligence, plan their operations with respect for the human rights of the Sami, and provide redress where commercial activities have caused violations;

32. ensuring that decision-makers responsible for matters concerning traditional Sami lands receive training in Sami rights and Sami culture, including the conditions necessary for reindeer husbandry, and in how consultations and formal consultation procedures should be conducted in close and effective cooperation with the Sami people;

33. ensuring that the current governance arrangements for the Laponia World Heritage Site become permanent;

34. ensuring that national parks and nature reserves on State-owned land within traditional Sami territories protect both valuable natural environments and Sami culture, including reindeer husbandry, and that all local Sami are given effective opportunities to participate in their management in a manner comparable to the governance model used in Laponia;

35. ensuring that environmental impact assessments fully address all significant consequences of land exploitation for Sami culture, languages, cultural heritage, and reindeer husbandry, including cumulative impacts and landscape-scale effects; and

36. ensuring that traditional Sami knowledge is systematically taken into account and integrated into impact assessments concerning traditional Sami lands.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure the Sami people's right to self-determination by:

37. fully implementing Sami self-determination in accordance with the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples and the interpretation of Articles 1 and 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, while ensuring the Sami people's right to effective participation in accordance with the Act on National Minorities and Minority Languages and the Consultation Act;

38. incorporating the principle of free, prior and informed consent (FPIC) into Swedish legislation; and

39. ensuring the Sami people's right to self-determination over both their tangible and intangible cultural heritage, as well as their influence over its management.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to strengthen Sami political influence and increase the Sami people's self-determination in matters affecting them as an Indigenous people by:

40. strengthening the objectives and policy framework governing matters relating to the Sami people;
41. strengthening the self-determination and resources of the Sami Parliament;
42. constructing a permanent parliament building for the Sami Parliament;
43. strengthening coordination of Sami policy within the Government Offices of Sweden; and
44. strengthening the requirement that all government inquiries include an assessment of the consequences of their proposals for the Sami people.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure Sami self-determination over Sami cultural heritage by:

45. recognising that authority over Sami cultural heritage rests with the Sami people and their institutions;
46. strengthening the capacity of Sami cultural heritage institutions so that the Sami people can preserve, manage, and develop their own cultural heritage;
47. strengthening Sami influence within Swedish institutions responsible for managing Sami cultural heritage and supporting ongoing and future initiatives that seek to ensure Sami influence in those institutions;
48. strengthening the protection of Sami cultural landscapes and strengthening Sami influence over the management of such.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government and relevant public authorities to ensure the repatriation of human remains by:

49. ensuring that the human remains of Sami individuals that are still held by Swedish museums and other institutions can be repatriated, with the State covering all costs associated with such repatriation processes; and

50. requiring relevant public authorities to examine their archives to determine whether Sami human remains collected for racial biology research were transferred to other institutions in Sweden or abroad. Where this has occurred, the remains should be located and arrangements made for their return from the institutions currently holding them.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure Sami self-determination over Sami cultural life by:

51. strengthening the capacity of Sami arts and cultural institutions and organizations;

52. actively encouraging and supporting cross-border cultural cooperation;

53. strengthening Sami influence within Swedish institutions responsible for Sami cultural life and supporting ongoing and future initiatives aimed at ensuring such influence.

54. ensuring that Sami perspectives are represented throughout the education system and in shared public institutions, and that the production of knowledge, media, and cultural material concerning the Sami is carried out with Sami expertise and Sami influence; and

55. designing initiatives relating to Sami children and young people in cultural life in accordance with Article 30 of the United Nations Convention on the Rights of the Child.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure support for the revitalization of the Sami languages by:

56. ensuring a long-term linguistic infrastructure for the Sami languages through language support functions and support structures within the media, the cultural sector, public administration, and other areas of society, complementing educational initiatives; and

57. establishing a sustainable linguistic infrastructure for the Sami languages and Sami pedagogy through local language centres, language support services, and other resources that complement formal education and strengthen the everyday use of the Sami languages.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to strengthen language education and other educational opportunities for the Sami by:

58. ensuring long-term and adequate funding for education in and through the Sami languages throughout the education system, from preschool to higher education and adult education;

59. increasing the availability of qualified teachers of the Sami languages and Sami knowledge through targeted investments in teacher education, continuing professional development, and workforce planning;

60. developing and making available high-quality teaching materials in the Sami languages and reflecting Sami perspectives, in close cooperation with Sami representatives and knowledge holders;

61. ensuring that education for the Sami is designed with genuine Sami influence, in accordance with Indigenous rights and the principle of self-determination;

62. expanding flexible and locally adapted forms of education that reflect the differing circumstances of Sami pupils and students, including the practical requirements of reindeer husbandry; and

63. raising Sweden's level of commitment under Part III of the European Charter for Regional or Minority Languages so that the protection afforded to the Sami languages is equivalent to that provided in Norway and Finland.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to safeguard the rights of Sami children and young people by:

64. ensuring that Sami children and young people are able to become functionally multilingual in Sami languages and Swedish; and

65. ensuring that Sami children and young people are able to develop a Sami cultural identity and practice their Sami culture.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure the right of the Sami people to equitable health by:

66. establishing a national framework for promoting Sami health;

67. establishing equitable health care, social services, and social work with the capacity to provide culturally safe services; and

68. ratifying Article 13(2)(c) of the European Charter for Regional or Minority Languages and implementing it at regional and municipal level.

The Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to ensure the effective implementation of minority rights by:

69. strengthening the long-term capacity of municipalities and regions within the Sami Administrative Area to fulfil their responsibilities under the Act on National Minorities and Minority Languages (No. 2009:724); and

70. introducing statutory provisions for supervision and oversight under the Act on National Minorities and Minority Languages (No. 2009:724).

71. Finally, the Truth Commission for the Sami People calls upon the Government to contribute to redress, promote reconciliation, and support a vibrant Sami society by reporting annually to the Parliament on how all of the Commission's calls to action and recommendations have been implemented.

Čiekŋalvuovdi

Sjeltie

Tjårvek

Gáidom

Lillfjället

Ubmeje

Eanonjálbmi

A-jaur

Hon var ju så himla bestämd på att hennes aska skulle spridas där.

Kvalöya

Oalloluokta

Vaksonjávrrie

Funäsdalen

Leaibejávri

Lövlund

DEL I

Luspe

Muorjevárri

Björkvattnet

Vesken

Kommissionens uppdrag och arbete

Dearna

Vuonatjviken

Mïhte

Ritsem

Njávve

Ánjávuopmi

Ammarnäs

Giemtsjön

Gäddede

Orusjohka

Väretsfjäll

Atoklimpen

Skäckra

Sundsvall

Åanghkere

Kalvmärkningsla

Rihčem

Ittonjárga

Rounala

Harrå

Bruksvallarna

Puoltikasvaara

Gröndalen

Samernas

Tjolt

Goabdesbakte

Strömudden

Kilpisjärvi

Åålae

Stentorp

Jukkasjärvi

Det finns ingen möjlighet att flytta på urfolk och tro att de ska ha sin tradition och samhörighet med någon mark någon annanstans än där de har sitt ursprung. För det är där man ska vara, det är den marken man tillhör.

Sállir

1 Kommissionens uppdrag

1.1 Sanningskommission för det samiska folket

I december 1993 proklamerade FN ett internationellt urfolksårtionde med målet att stärka internationellt samarbete i frågor som rör urfolk. Generalförsamlingen rekommenderade regeringarna att tillsätta nationalkommittéer eller liknande institutioner. De skulle ge urfolk möjligheter att aktivt medverka i arbetet med anledning av urfolksårtiondet. Den svenska regeringen tillsatte 1995 den så kallade urbefolkningsdelegationen. I delegationens slutrapport angavs följande:

> Exploateringen av land och vatten har lett till konflikter som fortfarande väntar på sin lösning. Samefolket har blivit en minoritet i sitt traditionella område och kommer sällan till tals i den demokratiska processen. Frånvaron av samerna i svensk historieskrivning och skolundervisning har lett till ett svalt engagemang i samhällsdebatten samt okunskap och fördomar om den samiska kulturen hos den svenska allmänheten. Mycket av samernas traditionella kunskap har gått förlorad. Detta är inte endast en förlust för samerna. Samiska värderingar och kunskap gällande miljö, natur, hälsa, familj och samhälle har ett allmänmänskligt värde.[1]

Delegationen genomförde också en studie om försoningspolitik i förhållande till urfolk för att lyfta fram de försoningsprocesser som inletts i flera västländer och för att peka på vikten av en sammanhållen, medveten och strategisk samepolitik. Studien var ett första initiativ till att etablera en sanningskommission i Sverige.[2] Bakgrunden till studien var den dåvarande jordbruks- och sameministern Annika Åhnbergs ursäkt riktad till det samiska folket 1998 när den internationella urfolksdagen firades i Tärnaby.[3]

---

[1] *Slutrapport från regeringens urbefolkningsdelegation,* publicerad den 23 mars 2005.
[2] Sametinget. 2021. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 6.
[3] *Slutrapport från regeringens urbefolkningsdelegation*, publicerad den 23 mars 2005.

Ursäkten – som inte ledde till någon vidare diskussion varken i regeringen eller riksdagen – ledde till att Jordbruksdepartementet år 2004 deklarerade att ursäkten för gångna tiders oförrätter skulle fyllas med innehåll.[4]

Det samiska folket har varit pådrivande för att en sanningskommission skulle bli verklighet. Den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra skrev 2008 till regeringen och krävde att en sanningskommission skulle inrättas. I februari 2012 lämnade fyra ledamöter i Sametinget in en motion där de yrkade på att Sametinget skulle arbeta för ett tillsättande av en oberoende sanningskommission. Motiven bakom motionen var bland annat de stora kunskapsbristerna i skolundervisningen och hos myndigheter. I samhället i stort saknades kunskap och kulturell förståelse för samer ansåg de. Motionen antogs av ett enigt plenum i maj 2014.[5]

I juni 2015 inledde Sametinget ett samarbete med Diskrimineringsombudsmannen (DO). I ett gemensamt uttalande konstaterade de att det samiska samhället i hög utsträckning präglats av den kolonisering som samerna utsatts för. I dess spår har diskrimineringen varit statligt sanktionerad. En referensgrupp med representanter från samiska organisationer och partier i Sametinget bildades. Genom rundabordssamtal och ett seminarium med internationella experter inhämtade referensgruppen kunskap och erfarenheter från andra sanningskommissioner.[6]

I juni 2019 lämnade Sametinget in en hemställan till Kulturdepartementet om att staten skulle finansiera en process för att inrätta en oberoende sanningskommission.[7] Året därpå fick Sametinget regeringens uppdrag att förbereda och förankra arbetet i det samiska samhället. Resultatet blev rapporten *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*.[8]

En stor majoritet av de samer som svarade på Sametingets enkät och deltog på möten under arbetet utryckte höga eller mycket höga förväntningar på en kommande sanningskommission. Flera svar uttryckte förväntningar om att kommissionen skulle gå till botten med

[4] G. Fur. 2016. Att sona det förflutna. I D. Lindmark & O. Sundström (red.) *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*, band 2, s. 179 och 181.
[5] Sametinget. 2021. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 6.
[6] Ibid. s. 6.
[7] Sametingets hemställan den 10 juni 2019, Ku2019/01253.
[8] Sametinget. 2021. *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket*, s. 9.

oförrätter och i förlängningen leda till förändring på flera olika sätt. Det påpekades att det var av stor vikt att en kommande oberoende sanningskommission skulle få ett brett uppdrag, stort handlingsutrymme och tillräckligt med tid och resurser. Sametinget påtalade slutligen vikten av att psykosociala stödfunktioner inrättas i samband med sanningskommissionens arbete, i samarbete med de nordliga regionerna och kunskapsnätverket för samisk hälsa.

I slutet av 2021 beslutade regeringen till sist att tillsätta en sanningskommission för det samiska folket.[9] I juni 2022 var samtliga ledamöter utsedda och det första sammanträdet hölls då i Sanningskommissionen för det samiska folket.

1.2 Direktiv, avgränsningar och kommissionens tolkning av uppdraget

Sanningskommissionen för det samiska folket har bedrivits i form av en statlig utredning och ett oberoende och självständigt organ som ska tolka och utföra det uppdrag som anges i direktivet från regeringen.

En sanningskommission är ett internationellt erkänt instrument som vuxit fram i samband med konfliktsituationer inom eller mellan stater där det finns behov av övergångsrättvisa (*transitional justice*) för att etablera normaliserade relationer. Sanningskommissionen är således inte en traditionell statlig utredning utan har ett mer strukturellt och långtgående mandat att lyfta fram och bedöma sanningen om de händelser som ligger till grund för konflikten. Sanningskommissioner är självständiga och oberoende såväl i förhållande till regeringen som till urfolk/minoriteter. De kan vara sammanlänkade med åtgärder som kan tänkas leda till försoning, men behöver inte vara det.

Sanningskommissioner upprättas i vissa fall för att komma till rätta med särskilt svåra och långt utdragna konflikter mellan grupper. De inrättas ofta sedan en öppen konflikt avslutats och de berörda parterna söker vägar för att bygga upp ett fungerande samhälle igen, i synnerhet när det handlar om övergången till ett demokratiskt styre efter en period av diktatur.

[9] Protokoll vid regeringssammanträde den 3 november 2021, Ku2019/01253, Ku2021/01031, Ku2021/02238.

Men kommissioner kan också användas för att behandla långvariga förhållanden av strukturell ojämlikhet som drabbat en viss grupp inom etablerade demokratier. Exempel på det är urfolk som i dag lever som minoriteter inom nationalstatsgränser och har förlorat självbestämmande och kulturella, materiella och andliga rättigheter.[10]

Sveriges val att inrätta en sanningskommission innebär indirekt ett erkännande av att Sverige delar likheter med andra stater som har, och har haft, ett kolonialt förhållande till andra folk. Koloniseringen har inneburit en etablering av en egen statsapparat, med lagstiftning och utbildning, på ett annat folks land, samernas. Statens förevändning för kolonisering är att urfolket är teknologiskt, socialt, politiskt, och/eller fysiskt underlägset. Men svensk historieskrivning och förvaltningslogik har inte sett Sverige som en kolonialmakt trots att Sverige vid upprepade tillfällen fått kritik från internationella granskningsorgan för sin politik och sitt hanterande av samers situation.

Sanningskommissioner skiljer sig från andra statliga utredningar eller kommittéer genom att de har ett bredare mandat och en mer långtgående uppgift än att lösa specifika frågor. De spelar en viktig roll genom att sätta händelser i det förflutna och pågående statlig politik i ett strukturellt sammanhang. De låter även dem som påverkats av denna politik komma till tals. Ett inrättande av en sanningskommission är början på en process med syfte att förändra relationen mellan två parter. Utgångspunkten är att minska den ojämlikhet som skadat relationen och fått konsekvenser för både minoriteten och majoriteten.

Processen handlar därför om att göra det möjligt för samer att få sina röster hörda. Hur har de upplevt statens politik? Kommissionen ska granska den historia som fått konsekvenser för både enskilda och det samiska samhället. Den ska förmedla en beskrivning av historien och dess konsekvenser till hela befolkningen, samt komma med rekommendationer för hur processen kan föras vidare.

Det är helt avgörande att Sanningskommissionen för det samiska folket är oberoende. Ledamöterna representerar inte intressegrupper eller politiska partier, utan har utsetts i samråd mellan Sametinget och Kulturdepartementet. Ledamöterna ska ha en bredd av kompetenser

[10] D. Solomons, P. Regan & S. Gudmarsdóttir, Trading justice for peace? Perils and possibilities s. 2; T. Johnsen. Negotiating the meaning of 'TRE' in the Norwegian context, s. 19. Artiklar i S. Guðmarsdóttir, P. Regan, D. Solomons, (red.), 2021, *Trading justice for peace? Reframing reconciliation in TRC processes in South Africa, Canada and Nordic countries*, AOSIS Publishing.

inom historia, juridik, politik, språk och kultur för att kunna sätta in granskning och vittnesmål i ett övergripande sammanhang.

Sanningskommissioner är sedan flera årtionden en internationellt erkänd mekanism för att granska konflikter inom stater och fyller därför en annan funktion än en utredning. Det är värt att notera att Sametingets begäran om en oberoende sanningskommission inte hörsammades fullt ut av svenska staten. Exempelvis har kommissionen inte fått de resurser som begärts av regeringen trots att FN:s specialrapportör och Europarådet påpekat vikten av detta.[11] Att Sanningskommissionen för det samiska folket bedrivits i form av en vanlig statlig utredning har försvårat arbetet eftersom det inte motsvarat det särskilda uppdrag som kommissionen haft.

Försoning bör ses som ett sista steg, och inte som en utgångspunkt för kommissionen. Erfarenheter från andra kommissioner visar att processer där människor lyfter fram tystade sanningar eller beskriver sina erfarenheter offentligt för första gången tar tid. Många varken vill eller kan berätta allt på en gång.

Arbetet med att erkänna och sona övergrepp, reparera förluster av tillit och återuppbyggnad av brustna relationer mellan individer och gentemot institutioner kräver en längre process av granskning och öppenhet. Den slutar inte med att en sanningskommission redovisar sin slutrapport.[12] Snarare är rapporten början på ett arbete som behöver genomföras och som måste omfatta hela samhället, såväl samer som icke-samer.

Sanningskommissionens uppgift är alltså bred. Den ska både vända sig till alla svenska medborgare, till politiker och till alla samer i den svenska delen av Sápmi. Sanningskommissionens uppgift är att lyssna och samla in vittnesmål, visa på konsekvenser, komma med rekommendationer, informera och utbilda.

[11] Joint Communication from Special Procedures, skrivelse från FN:s specialrapportörer Bernard Duhaime och Albert K. Barume till svenska utrikesdepartementet, 25 februari 2025, AL SWE 1/2025. Se även Visit to Finland and Sweden Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Fabián Salvioli, 22 juli 2024, p. 38.
[12] D. Solomons m.fl. 2021. Trading justice for peace? Perils and possibilities, s. 4.

Tabell 1.1 Huvudskillnader mellan sanningskommissioner och statliga utredningar

	Sanningskommissioner	Statliga utredningar
Fokus	Historiskt och relationellt. Att granska statens behandling av specifika grupper under längre tid.	Tekniskt, juridiskt, administrativt. Bereda underlag för lagstiftning, policy, etc.
Syfte	Erkänna historiska oförrätter, ge upprättelse, skapa försoning och öka kunskapen om historien.	Analysera en fråga, föreslå praktiska lösningar eller lagändringar.
Arbetssätt	Samla in personliga vittnesmål, berättelser och erfarenheter, ofta genom öppna dialogmöten och intervjuer, utöver arkivforskning.	Samla data, intervjua sakkunniga, skriva förslag.
Resultat	En slutrapport som beskriver sanningen om historien och förslag på åtgärder för att ”läka” relationer.	Ett betänkande som lämnar förslag på hur ett problem ska lösas/hanteras.

1.2.1 Uppdragets tre delar och avgränsningar

Sanningskommissionens uppdrag har tre delar och ska slutredovisas senast den 1 oktober 2026. Kommissionen ska:

- kartlägga och granska den politik som förts gentemot det samiska folket, och relevanta aktörers agerande vid genomförande av den politiken;
- synliggöra och sprida kunskap om samernas erfarenheter samt öka den allmänna förståelsen för samernas historia och för hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt sprida kunskap om kommissionens slutsatser om konsekvenserna av den förda politiken, samt;
- lämna förslag till åtgärder för att bidra till upprättelse och främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle.

Följande områden ingår inte i kommissionens uppdrag, enligt direktiven:

- granskning av Svenska kyrkan och dess roll efter den 1 januari 2000 då den skildes från staten;
- kartläggning och analys av rätten till renskötsel och därtill knutna rättigheter;

- beskrivning av övergrepp begångna av enskilda individer som gör att förövare eller utsatta kan identifieras;
- enskildas ansvar eller annat som kan komma under domstolsprövning, däribland frågor om ersättning;
- grundlagsändringar, samt;
- författningsändringar inom (den numera nedlagda) Renmarkskommitténs uppdragsområden.

I september 2025 beslöt regeringen om tilläggsdirektiv till kommissionen (dir. 2025:84). Utredningstiden förlängdes därmed till den 1 oktober 2026. Avgränsningen av kommissionens uppdrag ska kvarstå. I tilläggsdirektiven angavs att det inte heller fortsättningsvis ingår i kommissionens uppdrag att kartlägga och analysera vilken rätt till renskötsel och därtill knutna rättigheter som samer har och har haft och inte heller att föreslå författningsändringar inom de områden som omfattas av de direktiv som har gällt för Renmarkskommittén (dir. 2021:35 och dir. 2022:58).

1.2.2 Kommissionens tolkning av uppdraget

Kommissionen har ett brett mandat och dess uppgift är att närmare bestämma vilka områden som ska granskas och hur arbetet i ska bedrivas. Granskningen ska vara allsidig och uppdraget begränsas inte till en viss tidsperiod utan avser tiden fram till i dag. Kommissionen väljer vilka områden som ska granskas för att belysa de konsekvenser som den förda politiken inneburit för enskilda samer och för det samiska samhället. Granskningen ska utgöra en grund för förslag på åtgärder som främjar en försoningsprocess och ett livskraftigt samiskt samhälle. Mot bakgrund av detta har kommissionen gjort följande tolkningar:

- *Tid för det historiska perspektivet*: Det kan vara fråga om olika tidsperioder beroende på vilket område som kartläggs och granskas varför någon viss tidpunkt bakåt i tiden inte behöver fastställas. Det har dock påtalats att flera avgörande lagar och förordningar beslutades under 1600-talet och senare.

- *Vems politik*: ”Det allmännas” det vill säga riksdagens lagstiftning respektive Kungl. Maj:ts respektive regeringens förordningar, föreskrifter av nuvarande och föregångare till landstingskommuner (regioner) och kommuner (det vill säga politiskt fattade beslut på grundval av delegation från riksdagen).
- *Vilka aktörer har genomfört, vidtagit åtgärder och bedrivit verksamheter*: Detta innefatta centrala aktörer i olika nyckelpunkter i historien. Kungl. Majt:s/regeringens och andra av politiker beslutade förordningar (reglementen etcetera) har genomförts av centrala förvaltningsmyndigheter (till exempel Skolverket, Lantmäteriet, Skogsstyrelsen, Bergsstaten, Jordbruksverket med flera och motsvarande tidigare myndigheter) och av myndigheter och deras företrädare regionalt och lokalt, till exempel landsfogdar, länsstyrelser (landshövdingar), Lappväsendet, kommuner, domstolar, Svenska kyrkan och lärare i nomad- och folkskolorna.
- *Uttrycket ”granska”*: Med att granska avses i detta sammanhang att analysera och beskriva syftet och ideologin bakom den förda politiken, vilka medel som använts för att genomföra den samt analysera konsekvenserna den har fått för det samiska folket och enskilda grupper av samer.
- *Uttrycket ”politik som förts gentemot samerna”*: Uttrycket är inte närmare definierat i direktivet och det är knappast tänkt som en avgränsning enbart till politik som uttryckligen och specifikt tagit sikte på statens/det allmännas förhållande till det samiska folket. I uppdraget får därför anses ingå även att granska politik och genomförande av politik som inte varit direkt inriktad på att reglera samers levnadsförhållanden, samers rätt till mark etcetera. Således kan även generell politik, regleringar och genomförande som kom att få konsekvenser för samer genom inverkan på levnadsförhållanden i huvudsak specifika för samer ingå i granskningen. Uttrycket ”politik gentemot samerna” synes hänga samman med att direktivet avgränsats till att inte omfatta övergrepp som begåtts av enskilda (det vill säga andra än det allmänna) gentemot samer.
- *Uttrycket ”enskilda samers levnadsvillkor, hälsa och sociala liv samt det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv”*: Uttrycket i direktivet innefattar inte bara

sociala och kulturella förhållanden utan även ekonomiska och materiella konsekvenser.

- *Vilka områden ska granskas och belysas*: Direktivet lämnar helt öppet vilka specifika områden som kommissionen ska granska. Vägledning för att bestämma dessa hämtas från direktivet för att belysa konsekvenser av olika slag som den förda politiken har haft för enskilda samer och det samiska samhället och som gör sig gällande än i dag. Men också syftet att utgöra en grund för åtgärder som främjar en försoningsprocess och ett livskraftigt samiskt samhälle. Valet av områden som ska granskas och belysas ska således bestämmas av kommissionen.
- *Granskningen i relation till det som anges om Renmarkskommitténs direktiv*: Sanningskommissionen tolkar skrivningen om relationen till Renmarkskommitténs tidigare uppdrag som att kommissionen *inte får* lämna förslag om författningsändringar inom de angivna områdena. Eftersom markanvändning i Sápmi dels är en grundläggande och central del av urfolket samernas livsförutsättningar och kulturutövning, dels är det området där grova historiska oförrätterna mot det samiska folket skett, granskar kommissionen kronans/statens politik på området. Med beaktande av skrivningarna i direktiven lämnar Sanningskommissionen därför en rad *uppmaningar* till regeringen och statens företrädare i stället för förslag.

1.2.3 De av kommissionen valda granskningsområdena

Kommissionen har, efter att ha diskuterat olika alternativ, stannat vid att inrikta granskningen på fyra huvudområden. Det är områden som ledamöterna har bedömt är av särskild betydelse för den del av kommissionens uppdrag som avser att öka kunskapen och den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna. En viktig utgångspunkt för valda områden är Sametingets förberedande rapport. Vissa utgångspunkter för kommissionens förhållningssätt till kartläggningsuppgiften och till hur det arbetet bör utföras:

- Kommissionen kommer som en av sina utgångspunkter ha Sveriges folkrättsliga åtaganden, däribland FN:s generalförsamlings deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP 2007). En viktig utgångs-

punkt för kommissionens arbete är att samerna är ett urfolk, vilket innebär att samisk kultur är nära knuten till mark och vatten som traditionellt har brukats och att samernas rätt till mark och vatten hittills ensidigt definieras av svenska staten. Detta har begränsat det samiska folkets möjligheter att skapa livskraftiga samhällen med egen materiell och andlig kultur.

- En annan utgångspunkt är att det finns dagsaktuella konsekvenser av politiken gentemot samer som behöver förklaras i rapporten. Kartläggningen ska ge en förklaring till dagens situation, med konfliktytor mellan staten och samer, mellan samer och andra aktörer (företag och kommuner), mellan samer och lokalbefolkning, mellan grupper av samer och mellan samer och majoritetsbefolkning.
- Ännu en utgångspunkt är att politiken (och dess genomförande) har påverkat de uppfattningar majoritetsbefolkningen i dag har om samer, liksom samers egen uppfattning om sin kultur, sitt språk och sitt folk. Detta bör belysas.
- I kartläggningen bör det särskilt betonas att statens politik och dess genomförande (alternativt icke-genomförande) inte alltid varit enhetlig för hela det samiska området eller för hela det samiska folket. Dels har viss lagstiftning syftat till att skapa olika villkor för olika samiska grupper, dels har själva lagstiftningen tolkats eller implementerats olika av olika regionala eller lokala myndigheter.
- Det måste även analyseras och beskrivas att det samiska folket består av grupper med olika kulturer och språk som har särskilts av nationsgränser beslutade utan det samiska folkets medverkan.
- Vittnesmål och berättelser från enskilda ska ingå i konsekvensanalysen, som i sin tur ingår i kartläggningsarbetet. I vart fall delar av kartläggningsarbetet kommer därför inte kunna slutföras innan intervjuerna hållits, dokumenterats och analyserats. Intervjuer med efterföljande analys samt kartläggningsarbetet kommer under 2023 och 2024 pågå parallellt. Detta innebär att öppenhet även måste finnas för att områden utöver de som initialt övervägs kan komma att behöva kartläggas och belysas.

- Inom de områden där det redan finns forskning om politiken gentemot samer och dess konsekvenser för samer bör denna kunna användas som en viktig källa. Det förutses dock finnas brister i den befintliga forskningen där framför allt arkivforskning kommer att behövas. Samtidigt finns mycket som inte har dokumenterats och det som är dokumenterat ger framför allt information om myndigheters och majoritetssamhällets syn. Befintlig forskning kan ofta men inte alltid peka på områden som bör granskas närmare av kommissionen.

Granskning ska ske inom följande fyra huvudområden. Dessa är:

- Lagstiftning och gränsdragningar rörande mark och vatten med mera (området innefattar även exploatering av naturresurser).
- Tvångsförflyttningar av samer.
- Renskötselrätten (särskilt konsekvenserna av 1928 års renbeteslag).
- ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken, rasbiologin och skingring av det samiska kulturarvet (området innefattar även språk- och skolpolitik).

Huvudområdena innefattar fler delområden. Andra områden kan komma att bli föremål för granskning, till exempel som en följd av de berättelser som kommissionen kommer att få del av genom intervjuer och skriftliga berättelser.

1.3 Urfolksrättens betydelse för kommissionens uppdrag

Sverige har ratificerat ett antal internationella konventioner som skyddar samerna och deras rättigheter. Sanningskommissionen relaterar i en del delar till de folkrättsliga skyldigheter Sverige har kopplade till urfolks och nationella minoriteters rättigheter. För att förstå sammanhanget ges här en kort inledning.

1.3.1 Samerna är ett erkänt urfolk

Samerna är EU:s enda erkända urfolk. En vanlig definition av urfolk är att de härstammar från folkgrupper som bodde i ett land eller i ett geografiskt område som vid tiden för erövring, kolonisation eller när nuvarande statsgränser fastställdes och som har behållit en del av eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. Denna definition kommer från artikel 1 ILO-konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder och anses vara en del av internationell sedvanerätt som gäller även för de länder som inte har ratificerat konventionen.

Utmärkande för ett urfolk är viljan att bevara, utveckla och överföra sin etniska identitet, kultur och sina sociala institutioner och brukandet av sin traditionella livsmiljö till framtida generationer. Samerna har en lång historisk anknytning till de marker där de bedrivit och fortfarande bedriver sina näringar och utövar sin kultur. Relationen går tillbaka till tiden långt före nationalstaternas bildande.

Urfolk har ett förstärkt folkrättsligt skydd och särskilda rättigheter för att skydda sin kultur, arv och intressen. De har utsatts för historiska orättvisor som har resulterat i att de inte haft samma möjligheter som majoritetsbefolkningen att utöva sina rättigheter och leva sitt liv. Grundtanken bakom de internationella regelverk som utarbetats är därför att speciella åtgärder kan behöva vidtas för att urfolk ska kunna bevara och utveckla sin kultur på ett effektivt sätt och uppnå jämlikhet med majoritetsbefolkningen.

Särskilt viktig för den globala diskursen om urfolks rättigheter är ILO:s konvention nr 169 och FN:s generalförsamlings deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP).[13]

Internationella arbetsorganisationen (ILO) är ett av FN:s särskilda fackorgan som bevakar arbetsvillkor, diskriminering med mera, och var det första internationella organet som uppmärksammade urfolks rättigheter. ILO:s konvention nr 169 antogs 1989 och trädde i kraft två år senare. Enligt konventionen ska urfolk åtnjuta mänskliga rättigheter och grundläggande friheter och stater ska både vidta åtgärder mot diskriminering och främja urfolks sociala och ekonomiska rättigheter samt skydda deras andliga och kulturella värden. Detta innebär

[13] P. Johansson. 2008, *Samerna – ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005*, Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet, s. 122.

bland annat att åtgärder ska vidtas för att skydda deras mark, kultur och miljö.

I konventionen betonas särskilt markens betydelse för urfolken och det finns bestämmelser om deras rätt till mark som de under lång tid har innehaft eller brukat. Det starka band som urfolk har till sina traditionella markområden innebär att de har rätt till inflytande över hur områdena nyttjas. Konsultation som rör mark ska enligt artikel 6.2 konventionen ske i syfte att uppnå överenskommelse eller samtycke till föreslagna åtgärder. Detta ligger mycket nära urfolksdeklarationens krav på fritt och på förhand informerat samtycke (Free Prior and Informed Consent, FPIC).[14]

Internationella konventioner är juridiskt bindande för de länder som har ratificerat dem [anslutit sig till dem]. När det gäller folkrättens tillämpning i nationell rätt bygger den svenska rättsordningen på den så kallade dualistiska principen. Det innebär att folkrättsliga regler inte har någon omedelbar effekt utan måste införlivas med nationell rätt genom lagstiftning. Folkrättsliga principer kan dock ges betydelse vid tolkningen av gällande rätt, även om de inte har införlivats genom lagstiftning.[15]

Flera av principerna i ILO-konvention nr 169 finns också i FN:s urfolksdeklaration och i nationell lagstiftning i olika stater och anses i dag utgöra internationell sedvanerätt – såsom till exempel principer om urfolks rätt till att bli konsulterade, och artikel 8 som betonar att staten ska tas hänsyn till urfolks sedvänjor och sedvanerätt vid tillämpningen av nationell lagstiftning. Internationell sedvanerätt är juridiskt bindande för alla stater, oavsett om de formellt har ratificerat en konvention eller inte.

I dag har drygt 20 länder anslutit sig till ILO:s konvention nr 169, däribland Norge och Danmark. Sverige är medlem i ILO, men har inte ratificerat konventionen. En statlig utredning från 1999 konstaterade att Sverige inte kunde ansluta sig till konventionen förrän samer fått samma skydd för sin renskötselrätt som andra medborgare har för liknande rättigheter och samer har samma möjlighet att förfoga över de rättigheter som ingår i renskötselrätten som andra svenska medborgare har för sina rättigheter.[16] Sådana åtgärder har ännu inte

[14] M. Brännström och C. Allard, Brister i det rättsliga skyddet för samiska markrättigheter, se forskningsantologin, s. 757–.
[15] Se exempelvis Girjasdomen (NJA 2020 s. 3), s. 42, 52, där Högsta domstolen hänvisar till principen i en artikel i ILO-konvention nr 169.
[16] SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige*, s. 16.

vidtagits. Att Sverige fortsatt inte har anslutit sig till konventionen har under de senaste decennierna lett till upprepad kritik från både FN och Europarådet.

Urfolksdeklarationen antogs av FN:s generalförsamling den 13 september 2007 efter mer än två decenniers förhandlingar mellan företrädare för urfolken, stater, icke-statliga organisationer och FN-tjänstemän. Urfolkens deltagande var nödvändigt för att färdigställa dokumentet.[17] UNDRIP bygger på befintlig folkrätt, internationell sedvanerätt och människorättsliga konventioner, men sätter detta i en urfolkrättslig kontext. Urfolk erkänns som ”folk” med specifika kollektiva rättigheter[18], inklusive rätten till självbestämmande.

Till skillnad från ILO-konvention nr 169 utgör UNDRIP en deklaration och är därför inte i sig juridiskt bindande för stater. Deklarationen har emellertid stor normativ och politisk betydelse och ger vägledning för staters agerande i frågor som rör urfolks rättigheter. Flera av de principer som kommer till uttryck i UNDRIP anses dessutom återspegla eller bidra till utvecklingen av internationell sedvanerätt, vilket innebär att de kan vara rättsligt bindande för stater.[19]

Sverige röstade för UNDRIP och gjorde i samband med antagandet en röstförklaring som fortfarande gäller. I Sveriges röstförklaring anges att den svenska statens förhållande till det samiska folket är grundat på ”dialogue, partnership and self-determination, with respect and responsibility for cultural identity”. Rätten till självbestämmande kan, enligt röstförklaringen, uppfyllas med konsultation och samarbete. Principen om FPIC utgör inte en vetorätt i Sverige. FPIC uppfattades dock som en viktig metod med syftet att säkerställa verkligt samråd och dialog.[20] Sveriges röstförklaring är fortfarande giltig.

Utgångspunkten för urfolks rätt till självbestämmande enligt UNDRIP är att urfolk själva har rätt att bestämma om sin egen ekonomiska, sociala och kulturella utveckling och rätt att råda över sina egna naturresurser. Skyldigheten att konsultera urfolket för att uppnå

[17] R. Nilsson. 2021, *Att bearkadidh. Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituering*, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, s. 52; H. Minde, A. Eide & M. Åhrén, Mattias. 2007. FNs erklæring om urfolks rettigheter Politikk, selvbestemmelse og landrettigheter, *Tidsskrift for urfolks rettigheter*, Gáldu čála 4.
[18] De flesta bestämmelser rör urfolkens kollektiva rättigheter, vilket skiljer sig mot minoritetsrättigheter som uteslutande är individuella rättigheter.
[19] S. J. Anaya. 2004. Self-Determination: A Foundational Principle, *Indigenous Peoples In International Law*; Brännström & Allard, se forskningsantologin, s. 757–.
[20] C. Allard. 2026. Samers rätt till inflytande i beslut – En analys av lagstiftningen och dess begränsningar, *Svensk Jurist Tidning*.

deras fria informerade förhandssamtycke är centralt för urfolks rätt till självbestämmande.[21]

Urfolksdeklarationen har blivit ett redskap för att stärka relationen mellan urfolk och stater. FN:s expertorgan för urfolksrättigheter (EMRIP) är ett rådgivande organ under FN:s råd för mänskliga rättigheter. Organet stödjer stater i genomförandet av UNDRIP genom landsbesök och rådgivning om implementering och lagstiftning. EMRIP har bland annat granskat markintrång i samiska områden i Norge och lämnat rekommendationer för att stärka skyddet av samernas rättigheter.[22]

Det finns också en rad andra konventioner till skydd för samer. Rörande samers rätt till självbestämmande brukar man hänvisa till artikel 1 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter respektive artikel 1 i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Artikel 27 i konventionen och medborgerliga och politiska rättigheter har särskild betydelse för skyddet av samerna. Där anges att i de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter, ska de som tillhör sådana minoriteter inte förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk.

FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD) innehåller skrivningar om skydd för folk. Även artikel 30 i FN:s konvention om barns rättigheter samt artikel 8 (j) och 10 (c) i FN:s konvention om skydd av biologisk mångfald innehåller skrivningar till skydd av urfolk som Sverige är bundet av.

1.3.2 Samernas skydd enligt svensk rätt

I Sverige dröjde det till 1977 innan riksdagen slog fast att samerna har en särställning i Sverige. Enligt riksdagen skulle samerna ges möjligheter att ge uttryck för en egen språklig och kulturell identitet inom ramen för en intressegemenskap på samma sätt som andra grupper i samhället. Samerna skulle ges valfrihet att välja i vilken grad de ville behålla och utveckla sin ursprungliga identitet. Relationen mellan

[21] *The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A manual for National Human Rights Institutions*, 2013, s. 20.
[22] Se United Nations Experts on the Rights of Indigenous Peoples Conclude Visit to Norway, OHCHR, pressrelease 15 March 2024.

samer och majoritetsbefolkningen skulle bygga på en ömsesidig och omfattande samverkan. Ett förtroendefullt och vidgat samarbete bedömdes vara nödvändigt för att den samiska kulturen skulle kunna överleva. Samerna intog, enligt riksdagen, också en särskild ställning gentemot majoritetsbefolkningen och gentemot andra minoriteter.[23]

Sedan 2011 omnämns det samiska folket i grundlagen, se 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen (RF). Av bestämmelsen framgår det att samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas. I förarbetena till ändringen i regeringsformen 2011 betonades att det samiska folket har en särställning som erkänt urfolk i Sverige.[24] Enligt Högsta domstolen uttrycks genom bestämmelsen ett mål för all samhällelig verksamhet.[25] Samernas skydd som urfolk är mer omfattande än för andra minoritetsgrupper i Sverige eftersom de därigenom omfattas av folkrättens regler om ”folk” och rätten till självbestämmande.

Den samiska rätten till självbestämmande har till viss del utvecklats genom utformandet av Sametinget/Sámidiggi som myndighet, men det samiska folkets självbestämmande är mer omfattande än så. Sámidiggi inrättades den 1 januari 1993.[26]

Det samiska folket har renskötselrätt. Renskötselrätten är en särskild bruksrätt till fastighet, som grundar sig på urminnes hävd till viss mark och ger det samiska folket rätt att använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. Bruksrätten innebär framför allt att samer får använda mark och vatten för renbete, jakt och fiske. Rätten regleras i rennäringslagen (1971:437) där staten har bestämt att renskötselrätten bara får utövas av medlemmar i samebyar. Rätten utgör också egendom enligt 2 kap. 15 § regeringsformen och har motsvarande egendomsskydd som äganderätten.[27]

[23] Prop. 1976/77:80. *Om insatser för samerna*, s. 107–, bet. 1976/77:KrU43, rskr. 1976/77:289.
[24] Prop. 2009/10:80. *En reformerad grundlag*, s. 189 ff. KrU 1976/77:43.
[25] NJA 2020 s. 3 p. 92.
[26] Sametingets tillkomst behandlas närmare i avsnitt 5.4. Se även till exempel SOU 2001:101. *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare*, s. 107.
[27] Hur lagstiftningen rörande renskötselrätten utvecklats historiskt och hur den ser ut i dag beskrivs närmare i kapitel 4, 5 och 8.

1.3.3 Samerna som erkänd nationell minoritet

I december 1999 erkände riksdagen fem nationella minoriteter. Samerna har således erkänts både som urfolk och som en nationell minoritet. Erkännandet var ett resultat av att Sverige ratificerade Europarådets minoritetskonventioner, dels ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, dels den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Sverige har därmed åtagit sig att främja möjligheten för personer som tillhör nationella minoriteter att behålla och utveckla sin kultur och identitet; religion, språk, traditioner och kulturarv och att kunna delta effektivt och påverka samhället i olika avseenden. Genom ratificeringen av språkstadgan har Sverige åtagit sig att säkerställa användning av och aktivt främjande minoritetsspråk inom olika samhällssektorer såsom förvaltning, utbildnings- och domstolsväsendet, social omsorg, kulturliv och media samt säkerställa gränsöverskridande utbyte.

I april 2000 infördes lagen (1999:1175) om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar som gav samiskan särskild ställning i fem kommuner i Norrbotten. Lagen kom bara att gälla under en kortare period och ersattes i januari 2010 av lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724). Minoritetslagen ger samer rätt att använda sitt samiska språk i kontakt med myndigheter, och särskilda krav ställs på de 27 kommuner som i dag är så kallade förvaltningsområden för samiska. Inom området ska samer bland annat ha möjlighet till förskola och äldreomsorg på samiska. Myndigheter har generellt sett dessutom en skyldighet att aktivt främja och skydda det samiska språket och kulturen, de ska också samråda med samer i frågor som berör dem.

Minoritetslagen innehåller ett grundskydd i som innebär att myndigheter har en skyldighet att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och ge dem inflytande i frågor som berör dem. Grundskyddet, som gäller i hela landet, syftar till att skapa *en effektiv jämlikhet mellan samer som befinner sig i minoritetsställning och personer som tillhör majoritetsbefolkningen*. Samer ska ha samma möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och ha inflytande över frågor som berör dem som personer som tillhör majoriteten har. Grundskyddet ska tillämpas av myndigheter på lokal, regional och statlig nivå.

Grundskyddet i minoritetslagen ska tolkas och tillämpas i enlighet med internationell rätt som Sverige har åtagit sig att uppfylla, så

kallad fördragskonform tolkning. Det framgår bland annat av Högsta domstolens dom i Girjasmålet.[28] Av artikel 4.2 i ramkonventionen framgår att stater har en skyldighet att främja fullständig och effektiv jämlikhet mellan personer som tillhör nationella minoriteter och personer som tillhör majoritetsbefolkningen. Eftersom samer tidigare inte har haft och strukturellt inte har samma möjligheter som personer som tillhör majoriteten att behålla och utveckla sin kultur, krävs att staten vidtar särskilda positiva åtgärder tills effektiv jämlikhet uppnåtts. Det behövs också särskilda former för inflytande innan beslut fattas, eftersom de som tillhör nationella minoriteter har större svårigheter att komma till tals och påverka i en demokrati där per definition majoriteten bestämmer.

1.3.4 Rätt till konsultation

För att stärka samernas inflytande över sina angelägenheter infördes 2022 en konsultationsordning. Lagen (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket innebär att regeringen och statliga förvaltningsmyndigheter (och sedan 2024 även regioner och kommuner) är skyldiga att konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i ärenden som kan ha särskild betydelse för samerna.

Syftet med lagen är att säkerställa samernas rätt till delaktighet i beslutsprocesser på alla nivåer i samhället och att stärka samernas inflytande i frågor som särskilt berör dem. Konsultationen ska enligt lagen genomföras i god anda och fortsätta tills enighet eller samtycke uppnås, eller det konstateras att enighet eller samtycke inte kan uppnås i ärendet.[29]

1.3.5 Kritik mot Sveriges behandling av samer

Sverige har vid åtskilliga tillfällen fått internationell kritik av FN:s övervakningsorgan för bristande efterlevnad av samers rättigheter.[30] Det har till exempel handlat om att barn inte har fått den språkundervisning i samiska som de har rätt till eller att samer har utsatts för

[28] NJA 2020 s. 3 p. 93–94.
[29] 1, 2 och 11 §§ lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket. Den närmare innebörden av rätten till inflytande enligt minoritetslagen och rätten till konsultation behandlas i avsnitt 5.4.1.
[30] Se bland annat M. Brännström & C. Allard i forskningsantologin.

diskriminering och rasism i vardagen. FN:s rasdiskrimineringskommitté har framför allt påpekat att Sverige inte respekterar samernas rättigheter till reellt inflytande över användningen av mark och vatten inom de områden som samer traditionellt bebor och brukar.[31] Samers möjlighet att fortsätta bruka traditionella samiska marker har stor betydelse för samers möjlighet att kunna behålla sin kultur med traditionell markanvändning för renskötsel, jakt, fiske, slöjd insamlande av örter med mera. Tillgång till markerna har också stor betydelse för samers möjlighet att behålla samisk andlighet och traditionell samisk kunskap knuten till markerna.

Både FN-kommittén för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR) och FN:s råd för mänskliga rättigheter (UPR-granskningen av Sverige 2025) rekommenderar att Sverige stärker skyddet för samernas rättigheter genom att säkerställa ett effektivt genomförande av konsultationslagen och principen om fritt, förhandsgivet och informerat samtycke i frågor som berör samerna. CESCR lämnade rekommendationer 2024 till Sverige om full implementering av konsultationslagen och att tjänstemän bör få utbildning om lagen. Vidare rekommenderade kommittén att Sverige ska säkerställa, såväl i lagstiftning som i praktisk tillämpning, samernas rätt till fritt, förhandsgivet och informerat samtycke före beslut eller åtgärder som kan påverka dem. Staten ska vidare respektera samernas sedvänjor, institutioner och egna beslutsprocesser i frågor som berör dem.[32]

UPR granskningen uppmanar vidare Sverige att genomföra och följa upp sanningskommissionens rekommendationer, avsätta tillräckliga resurser för detta arbete samt utveckla en nationell strategi för samernas rättigheter i nära samverkan med samiska företrädare. Rekommendationerna omfattar även stärkta möjligheter för samiska organisationer att delta i konsultationer samt förbättrat skydd mot diskriminering och etnisk profilering av samer. Den svenska staten har noterat UPR-rekommendationerna, men har så här långt inte accepterad dem.

FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, Volker Türk, skrev så sent som i januari 2026 i ett brev till Sveriges utrikesminister Maria Malmer Stenergard att genomförandet av rekommendationerna från Sanningskommissionen för det samiska folket var en av de frå-

[31] https://www.levandehistoria.se/fakta/rasism/rasism-mot-samer, 2024-06-17.
[32] Economic and Social Council: Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden, 22 March 2024, E/C.12/SWE/CO/7.

gor som lyftes fram under Sveriges UPR-granskning. Högkommissarien framhöll att framsteg på detta område skulle vara välkomna och uttryckte samtidigt att FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter står redo att stödja Sverige i det fortsatta arbetet.[33]

Även Europarådets ministerkommitté har upprepade gånger framfört kritik mot samers bristande inflytande över traditionell samisk mark. Senast i februari 2024 antog de en rekommendation till Sverige för omedelbar åtgärd som gällde detta:

> Myndigheter måste säkerställa, i nära samråd med det samiska urfolket, att beslut på kommunal, regional och nationell nivå rörande användning av mark som traditionellt använts av samer inte negativt påverkar möjligheten för samerna att vidmakthålla och utveckla sin kultur, sitt språk och sin identitet. Myndigheterna ska innan de fattar beslut om exploatering på mark där samer traditionellt har levt, till fullo tillämpa lagen om konsultation med samer samt bestämmelserna om samråd (inflytande) i lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk.[34]

Europarådets rådgivande kommitté har uppmanat svenska myndigheter att fatta beslut i samråd med samerna i frågor som rör markexploatering där samer lever och har levt. Det ska gälla beslut på kommunal, regional och nationell nivå. På det viset kan myndigheterna säkerställa att besluten inte har negativ påverkan på samers möjlighet att vidmakthålla och utveckla sin kultur, sitt språk och sin identitet. I sammanhanget lyfts myndigheternas skyldigheter till samråd och konsultation enligt minoritetslagen (2009:724) och lagen (2022:66) om konsultation med det samiska folket.

Europarådets rådgivande expertkommitté har i sin femte rapport om Sverige understrukit att om det samiska folkets kontroll över sina traditionella marker inte skyddas i tillräcklig omfattning, hotas den samiska kulturen. Med tanke på det nära sambandet mellan kulturen och språket så kommer förlust av de traditionella markerna att gradvis leda till att också de samiska språken försvinner.[35]

Myndigheterna uppmanas att fortsätta att söka konsensus rörande ratificeringen av ILO-konvention 169 för att säkerställa samernas rättigheter som urfolk. Europarådets rådgivande kommitté konsta-

[33] Skrivelse, 8 januari 2026.
[34] Resolution CM/ResCMN(2024)3 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden, Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2024, p. 1.
[35] Fifth Opinion on Sweden of the Council of Europe Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, p. 105. https://rm.coe.int/5th-op-sweden-en/1680ae851a.

terade att den nya lagen om konsultation med det samiska folket är ett steg i rätt riktning. Den betonar dock att det finns ett utbrett missnöje över att myndigheterna inte tar hänsyn till deras synpunkter när det till exempel fattas beslut om gruvbrytning och om hur skogen ska brukas.

FN och Europarådet kritiserar också Sverige när det gäller diskriminering av och hatbrott mot samer. FN:s rasdiskrimineringskommitté har uppmanat Sverige att vidta åtgärder för att skydda samer mot diskriminering och hatbrott.

1.4 Sannings- och försoningsarbeten med urfolk och minoriteter

Den första dokumenterade sanningskommissionen inrättades 1974 i Uganda för att undersöka försvinnanden under Idi Amins regim. Under 1990-talet fick sådana kommissioner ökad betydelse, särskilt efter apartheidsystemets fall i Sydafrika. Den sydafrikanska sannings- och försoningskommissionen, verksam 1995–2002, blev en förebild för senare initiativ genom sitt fokus på vittnesmål och möjligheten till amnesti i utbyte mot sanningsenliga erkännanden. Liknande processer inleddes även i Latinamerika för att hantera diktaturernas brott mot mänskliga rättigheter, exempelvis i Chile och Argentina.

Under 2000-talet har sanningskommissioner även inrättats inom ramen för etablerade demokratier. De skiljer sig ofta åt från de tidigare genom att de fokuserar på långsiktiga politiska konsekvenser i länderna snarare än akuta rättsprocesser. Mandatet är ofta mer begränsat och kartlägger historiska skeenden i syfte att bidra till upprättelse för en specifik minoritet.

Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar kväner och lantalaiset bedrev sitt arbete i Sverige 2020–2023.

En gemensam utgångspunkt för sanningskommissioner är att de ska ge offren en röst, identifiera strukturell diskriminering och skapa förutsättningar för försoning. FN har sedan 2010 betonat vikten av dessa processer som ett sätt att hantera staters arv av våld och för-

tryck, samtidigt som varje land måste anpassa sin metod till sina egna förhållanden.[36]

1.4.1 Kanada

Kanadas Sannings- och försoningskommission (Truth and Reconciliation Commission, TRC) pågick 2008–2015. Kommissionen arbetade på regeringens uppdrag var specifikt inriktat mot sanning och försoning i relation till de internatskolor där ursprungsbefolkningen (*First Nations*, *Métis och Inuit*) tvingades gå under 1800- och 1900-talet. Syftet var att kristna och assimilera barn och ungdomar.

Över 6 500 vittnesmål samlades in. Kommissionen sammanställde även en rapport och en lista med *Calls to Action*, uppmaningar till den kanadensiska regeringen och andra centrala aktörer på olika nivåer, inklusive ursprungsbefolkningens självstyrande institutioner. *Calls to action* riktade sig också till aktörer inom sjukvård, utbildningsväsende, rättssystem, liksom politiska partier och högskolor.

Kommissionen inrättade också ett permanent, nationellt center för sanning och försoning, National Center for Truth and Reconciliation.

Chief Wilton Littlechild, tidigare kommissionär i Kanadas sannings- och försoningskommission, var en av de internationella experter som anlitades för att ge råd till Sametingets referensgrupp under förberedelsearbetet inför Sametingets ställningstagande om inrättandet av en sanningskommission för samerna i Sverige.

1.4.2 Grönland

Den grönländska försoningskommissionen inrättades 2014 av det grönländska självstyret (Naalakkersuisut) och avslutade sitt arbete i december 2017 genom att lämna över en slutgiltig rapport. Kommissionen skulle bearbeta konsekvenserna av kolonialismen och den danska statens påverkan på Grönland med fokus på försoning inom landet och en granskning av de historiska trauman som drabbat be-

[36] Inom FN:s människorättssystem har ett särskilt mandat inrättats i 2011 i form av specialrapportören för främjande av sanning, rättvisa, gottgörelse och garantier för icke-upprepning. Sanningskommissionen för det samiska folket har vid flera tillfällen haft kontakt med och informerat specialrapportören om kommissionens arbete och mandat. FN-resolution A/HRC/RES/18/7.

folkningen. Kommissionen skulle ursprungligen ha fokuserat på försoning mellan Grönland och Danmark, men den danska regeringen valde att inte delta i processen.

Kommissionen genomförde intervjuer och samlade in berättelser från dem som varit direkt berörda av tvångsförflyttningar, språklig diskriminering, och den nedvärderande synen på grönländare som existerade under kolonialtiden. Den föreslog bland annat inrättandet av en nationell handlingsplan för att skriva Grönlands historia, att bygga ett kunskapscentrum för historia och försoning och inrättandet av en försoningsfond. De föreslog också en offentlig debatt gällande en ursäkt till den äldre generationen som utsatts för tvångsförflyttningar och andra övergrepp.

I försoningsarbetet mellan Grönland och Danmark har även frågan om grönländska flickor och kvinnor som utan medgivande utsatts för tvångsingrepp inom vården behandlats.[37]

1.4.3 Sannhets- og forsoningskommisjonen (Norge)

Sannhets- och forsoningskommisjonen i Norge tillsattes av Stortinget i juni 2018 och överlämnade sin slutrapport till Stortingets presidentskap den 1 juni 2023.

I Norge arbetade en sannings- och försoningskommission 2018–2023 på uppdrag av Stortinget. Den kartlade den norska statens politik gentemot samer och kväner, norskfinnar och skogsfinnar.

Kommissionen föreslog bland annat att ett nationellt kompetenscenter med ansvar för forskning, dokumentation och försoning, en nationell satsning på att förstärka och revitalisera minoritetsspråken från förskola och uppåt samt att se till att lokala försoningsprocesser skulle inledas. Kommissionen ansåg också att hela det norska samhällets kunskaper om samer och andra minoriteter behöver öka. Den förespråkade också ett gränsöverskridande samarbete kring urfolksfrågor mellan de nordiska länderna.

Stortinget i Norge behandlade kommissionens rapport i november 2024 och beslutade 17 åtgärder för upprättelser och försoning. En officiell ursäkt från Stortinget har riktats till alla dem som drabbats av förnorskningspolitiken. Åtgärd nr 15:

[37] https://sv.wikipedia.org/wiki/Spiralskandalen (hämtad 2026-08-06).

> Stortinget vil formidle sin dypeste beklagelse for de overgrep fornorskingspolitikken innebar for samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Med dette ber Stortinget om unnskyldning for tidligere stortings aktive rolle i fornorskingspolitikken, og erkjenner ansvar for denne politikkens konsekvenser for grupper og enkeltindivider.[38]

Regeringen följer upp Stortingets beslut med anledning av behandlingen av Sannhets- och forsoningskommisjonens rapport. Besluten omfattar flera departements ansvarsområden och Kommunal- och distriktsdepartementet ansvarar för att samordna uppföljningsarbetet. Regeringen ska årligen redovisa för Stortinget hur uppföljningsarbetet fortskrider i samband med att statsbudgeten läggs fram. Redovisningen ska framgå av de berörda fackdepartementens budgetpropositioner. Stortinget har därutöver begärt att regeringen en gång per mandatperiod ska lämna en samlad skrivelse om försoningspolitiken och statusen i uppföljningen av kommissionens rekommendationer. En första skrivelse ska överlämnas år 2027. Sametinget har därutöver egen uppföljning av kommissionens arbete. Arbetet är strukturerat efter kommissionens fem ”huvudpilarer” och satsningar på regional nivå följs också upp.[39]

1.4.4 Samelaisten totuus- ja sovintokomissio (Finland)

I Finland pågick Sannings- och försoningskommissionens arbete 2021–2025. Förslagen från kommissionen grundade sig på information från 400 samer, ett tiotal experter och från 25 separata utredningar som kommittén beställde.

Kommissionens rapport presenterades i december 2025. Kommissionen föreslog bland annat en egen lag för den samiska renskötseln och egen förvaltning, att staten bör erkänna samernas fiskerättigheter i samernas hembygdsområde och att alla samiska barn och unga i Finland, oavsett bostadsort, ska ha rätt till att lära sig och utveckla sitt eget språk och sin egen kultur. Utifrån samråd med samer och separata utredningar kom de med 68 förslag för att förbättra samernas rättsliga ställning.

Kommissionen slog fast att vägen till försoning börjar när staten bekräftar och erkänner att finska staten grundades på två folks mar-

[38] Stortinget, 2024, *Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport – oppfølging av Stortingets vedtak*.
[39] https://sametinget.no/sannhets-og-forsoningskommisjonens-rapport (hämtad 2026-08-06).

ker, samernas och finländarnas och att staten åtar sig att föra en långsiktig och konsekvent samepolitik. Den föreslog att en enhet för samordning av samefrågor inrättas vid statsrådets kansli (motsvarigheten till svenska Regeringskansliet) och att den leds av en samisk statssekreterare.

Den finska regeringen har tillsatt en parlamentarisk arbetsgrupp för att ta fram ett förslag om hur en ursäkt till det samiska folket kan utformas.

1.4.5 Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset

Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset överlämnade sitt slutbetänkande *Som om vi aldrig funnits – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset* (SOU 2023:68) till regeringen i november 2023. Dessförinnan lämnades delbetänkandet *Då människovärdet mättes – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset* (SOU 2022:32) i maj 2022. Kommissionen tillsattes av regeringen 2020 och utredde den svenska statens assimileringspolitik under 1800- och 1900-talet.

Slutbetänkandet överlämnades ihop med två tillhörande publikationer: intervjuberättelser och forskarrapporter. Kommissionen bedömer att regeringen bör ta på sig ansvaret för en fortsatt sammanhållen försoningsprocess i nära samråd med minoriteten, myndigheter och andra berörda aktörer.

Kommissionens förslag till insatser som kan bidra till upprättelse och främja försoning är strukturerade utifrån följande övergripande mål: synliggörande och egenmakt, förverkligade och utökade rättigheter, språkrevitalisering och kulturfrämjande, samt stärkt nordiskt samarbete för språket.

I regleringsbrevet för 2025 beslutade regeringen att ge Länsstyrelsen i Norrbottens län i uppdrag att stödja statens pågående försoningsprocess med tornedalingar, kväner och lantalaiset i länet. Länsstyrelsen ska också verka för ökad kunskap om den historiska behandlingen av tornedalingar, kväner och lantalaiset i länet.

Regeringen har under 2025 och 2026 beviljat medel till minoritetens organisationer för det fortsätta arbetet med att förankra, diskutera och sprida kunskap om slutbetänkandet samt medel till Torne-

dalsteatern för att skapa en mobil utställning som ska sprida kunskap om tornedalingar, kväner och lantalaiset.

I oktober 2025 deltog kulturminister Parisa Liljestrand vid samlingen *Askel sovinthoon* – steg för försoning, som Svenska kyrkan och Svenska Tornedalingars Riksförbund anordnade i Karungi. Vid samlingen förmedlade statsrådet att regeringen erkänner ansvar för att de kränkningar som den svenska statens assimileringspolitik innebar för enskilda tornedalingar, kväner och lantalaiset har fått negativa konsekvenser för minoriteten, och att dessa konsekvenser lever vidare än i dag.

Svenska kyrkan har i maj 2026 riktat en ursäkt till tidigare arbetsstugeelever och deras familjer för de övergrepp de utsatts för.

1.4.6 Svenska kyrkans försoningsarbete med det samiska folket

Sanningskommissionens granskning av Svenska kyrkans agerande ska enligt direktiven begränsas till tiden före de ändrade relationerna mellan staten och Svenska kyrkan, det vill säga till tiden före den 1 januari 2000.

Svenska kyrkans försoningsprocess med det samiska folket är intressant att studera eftersom den, dels rör majoritetssamhällets historiska relation till samerna i en svensk kontext, dels för att kyrkans försoningsarbete nu kommit en bit på vägen och det finns lärdomar att dra från denna process. Statens och kyrkans agerande var historiskt sammanflätade och kyrkan kunde också dra fördelar för egen del av statens politik i norra Sverige. Bland annat gäller detta tillgodogörande av avkastning av mark som Svenska kyrkan har förvaltat och förvaltar i traditionella samiska områden. De historiska konsekvenserna av kyrkans agerande påverkar fortfarande samers liv, liksom den pågående försoningsprocessen och genomförandet av åtgärder för upprättelse och försoning.

Svenska kyrkan har genom historien haft en central roll i undanträngningen och förtrycket av det samiska folket. Dess agerande har påverkat samiskt inflytande, religion, kultur, kulturarv och identitet. Kyrkliga företrädare deltog genom sina ämbeten också i utformandet och genomförandet av statens politik vilket kom att styra samers liv. Kyrkan hade också egna intressen i relation till det samiska folket som kom att påverka kyrkliga företrädares agerande. Att precisera

och särskilja statens respektive kyrkans historiska agerande kan därmed vara svårt.[40] Under lång tid var Svenska kyrkan inordnad som en del av statsmakten och dess företrädare agerade i en myndighetsroll i relation till samerna. Personalens tjänster var statligt reglerade. Staten styrde i viss mån kyrkans verksamhet och även kyrkans markanvändning i norra Sverige.

I lokalsamhället hade präster och andra kyrkliga företrädare makt och auktoritet genom sina ämbeten. Deras handlande påverkade samers liv på olika sätt. Kyrkan var huvudman för utbildningsväsendet, ansvarade för folkbokföringen och för det som i dag betecknas som socialtjänst. I samband med relationsförändringen och skiljandet från staten 2000 konstaterade regeringen:

> Före 1800-talets mitt var samhället och kyrkan sammanvävda med varandra på ett sätt som vi i dag kan ha svårt att föreställa oss. Tillhörigheten till kyrkan uppfattades i allmänhet som identiskt med att vara svensk – kyrka och samhälle stod som gemensamma bärare av den dåtida enheten i värderingar och kultur. Kyrkan fungerade inte bara som en religiös mötesplats utan också som ett forum för sociala och allmänt samhälleliga frågor. Kyrkan hade vid denna tid ansvar för huvuddelen av samhällets omsorg i form av fattigvård, sjukvård och undervisning. Från mitten av 1800-talet inleddes en utveckling som innebar att kyrkans samhällsuppgifter successivt togs över av statliga och borgerligt kommunala organ.[41]

Kyrkans företrädare hade även uppgifter som innebar myndighetsutövning:

> Kyrkans ämbetsinnehavare hade alltså statliga tjänsteuppdrag som skolinspektörer och ledamöter i olika nämnder och styrelser som rörde skolan. En del hade parallella uppdrag och därför möjlighet att agera utifrån dubbla roller. Ett sådant exempel är Olof Bergqvist, biskop i Luleå stift […] både i sin ledande roll i domkapitlet och som ledamot i riksdagen. När kyrkans företrädare agerade via sina formella uppdrag inom t.ex. domkapitlet, i arbetsstugornas styrelser eller i kyrkoråden var de alltså företrädare för kyrkan men de var också myndighetspersoner och därmed en del av staten.[42]

---

[40] Frågan om hur kyrkans agerande kan skiljas från statens och hur enskilda personers agerande i förhållande till kyrkan som organisation kan ses har även behandlats i kyrkans så kallade vitbok, D. Lindmark & O. Sundström (red.). 2016. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna – En vetenskaplig antologi*, ”Vem bär ansvaret för kyrkans agerande mot samerna i historien? Några avslutande reflektioner”, s. 1123–.

[41] Prop. 1997/98:116. *Staten och trossamfunden – bestämmelser om Svenska kyrkan och andra trossamfund*, s. 17.

[42] Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset, *Som om vi aldrig funnits – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset*, SOU 2023:68 s. 459.

Trots att Svenska kyrkan i dag är ett självständigt trossamfund skiljt från staten, så kvarstår fortfarande vissa bindningar till staten. Svenska kyrkans uppdrag och former för dess organisering är reglerade i lag.[43] Svenska kyrkan har vissa lagstadgade uppdrag för det offentliga. Den förvaltar också omfattande specialreglerad egendom för vilken regeringen anger formerna för tillsyn. Kyrkan äger inte formellt dessa marker, men får tillgodogöra sig avkastningen av markerna, bland annat genom skogsbruk. I denna egendom ingår omfattande markområden i Sápmi, de så kallade prästlönefastigheterna i de nordliga stiften.

Redan innan relationsförändringen 2000 påbörjades en diskussion inom Svenska kyrkan om vikten av ansvarstagande för historiskt agerande mot det samiska folket. Internationellt tryck inom den världsvida kristna kyrkan satte press på Svenska kyrkan att hantera sitt historiska arv och tidigare övergrepp i relation till urfolket. Efter en flerårig process där Svenska kyrkan lät kartlägga de historiska relationerna bland annat genom en vitbok, framförde kyrkan en officiell ursäkt till det samiska folket 2021 och 2022.[44] Åtta åtaganden knöts till ursäkten och en handlingsplan togs fram för det fortsatta försoningsarbetet. Svenska kyrkan har också utvecklat en förändringsmodell för upprättelse och försoning efter nordisk samisk modell.

Svenska kyrkans dialog med det samiska folket har inte varit smärtfri och arbetet pågår. Att återupprätta relationer och att utjämna asymmetriska maktrelationer har visat sig vara utmanande. De centrala delarna i denna process handlar om tematik som sammanfaller med det som framkommer i Sanningskommissionens granskning av statens agerande – inflytandefrågor, rätten till mark och vatten, hänsynstagande av samiska intressen vid markanvändning, synliggörande av samisk särart, identitet, språk, kultur och samiska traditioner. Det handlar också om frågor kring likvärdighet, diskriminering, motverka fördomar mot samer och att stärka unga samer i deras identitet och livsmod.

[43] Lag (1998:1591) om Svenska kyrkan; lag (1998:1592) om införande av lagen (1998:1591) om Svenska kyrkan.
[44] Beskrivs närmare i kapitel 12.

Att studera Svenska kyrkans arbete med försoning närmare – även efter år 2000 – är således av intresse för den fortsatta statliga processen, även om Sanningskommissionens granskning av Svenska kyrkan endast avser tiden före 2000. Svenska kyrkan har också bidragit till Sanningskommissionens granskning med två nya studier rörande kyrkans historiska agerande i markfrågor.[45]

[45] Se kapitel 12. U. Claesson. 2026. *Svenska kyrkan som markägare i norra Sverige – En kyrkohistorisk rapport*; Å. Össbo. 2026. *Ankarede kyrkplats – Samisk markanvändning, nybyggeskolonisationen och kyrkans roll*.

2 Kommissionens arbete

2.1 Det samiska folkets delaktighet i kommissionens arbete

2.1.1 Samtalsmöten

Kommissionen har haft 29 samtalsmöten på olika orter i Sápmi och i några av de större städerna i Sverige under 2022–2024. Mötena har syftat till att sprida information om uppdraget samt att förankra kommissionens arbete hos det samiska folket och att skapa dialog. Ett viktigt syfte har varit att informera om möjligheten att dela sin berättelse vid en personlig intervju. Kommissionens intention med samtalsmötena har varit att skapa trygga forum där deltagarna kunde dela med sig av personliga erfarenheter och berättelser, med möjlighet för personliga samtal med kommissionens ledamöter och sekretariat efter samtalsmötet. Valet av mötesplatser har utgått från naturliga, traditionella samlingsplatser för samer i olika regioner. Samisk tolkning har använts vid behov för att möjliggöra deltagande och dialog med kommissionens medlemmar som inte förstår samiska. Samtalsmötena har genomförts huvudsakligen i rundabordsformat, utformat med hänsyn till samisk kultur och samiska traditioner kring dialog. Särskild vikt har lagts vid att besöka samtliga samiska språkområden. Kommissionen har också träffat unga samer och barn i särskilda fokusgruppintervjuer och totalt mött över 300 personer i de utåtriktade mötena.

Under samtalsmötena har det lämnats information om arbetet och hur man anmäler sig till intervjuer och att det funnits möjlighet att bli intervjuad på sitt samiska modersmål. De som visat intresse har kunnat anmäla sig via hemsidan, via mejl eller genom direkt kontakt med de personer i sekretariatet som haft hand om intervjuerna. Det har även gått att anmäla sig direkt under samtalsmötena. Tanken var

att få möta samisk allmänhet på dessa möten. Att skapa en trygg plats där samer kunde anmäla sig till intervju och ta upp viktiga ämnen kopplade till sanningskommissionen. Men det visade sig att även svensk allmänhet var intresserad och kunde delta vid mötena. Efter en incident på ett av samtalsmötena, då en grupp personer kom och hävdade sina rättigheter gentemot samer och försökte ta över agendan beslöt kommissionen att mötena skulle inledas med en allmän information om kommissionens uppgift och arbete och därefter en del där bara samer fick delta och delge sina synpunkter. Stämningen upplevdes som mycket obehaglig bland de samer som fanns på plats på mötet där incidenten inträffade.

2.1.2 Övriga dialoger

En viktig del av Sanningskommissionens uppdrag har varit att kontinuerligt föra en dialog med företrädare för olika samiska organisationer. För att säkerställa att urfolkets egna röster och perspektiv genomsyrar hela arbetet har en referensgrupp med företrädare för samiska organisationer varit knuten till kommissionen. Referensgruppen har bestått av representanter från Riksorganisationen Samerna, Landsförbundet Svenska Samer, Renägarförbundet, Samerådet, Same Ätnam, Sáminuorra, Samiska rådet i Svenska kyrkan och Svenska Samernas Riksförbund/SSR. Referensgruppen och kommissionen har haft två digitala möten per år där aktuella ämnen diskuterats. Frågor som avhandlats har bland annat varit utarmning av språk, kultur, den nedlagda Renmarkskommittén, vikten av kunskapsspridning, psykisk ohälsa, fördomar, förekomsten av hot och hat.

Dialog har kontinuerligt förts med en styrgrupp från Sámediggi, bestående av företrädare för de politiska partierna i Sámediggi. Sanningskommissionen har lämnat rapporter om arbetet och även lyft en del frågor till diskussion. Styrgruppen har kunnat ge sin syn på det fortsatta arbetet. I slutskedet av arbetet har Sanningskommissionen presenterat inriktningen på kommande förslag. I maj 2026 deltog även företrädare från Sanningskommissionen på Sametingets plenum för att lyssna på synpunkter på kommissionens tänkta inriktning på förslag.

I samband med kommissionens förankringsmöten med den samiska allmänheten har dialog förts med samiska institutioner och organisa-

tioner, Sametingets kansli och även kommunala samordnare i samiska förvaltningskommuner. Dialog har också förts med Amnesty Sápmi, Silvermuséet, Ájtte, Gaaltije, Aejlies, Viermie K, Giron Sámi Teáhter, sameföreningar med flera.

Sanningskommissionen har fört dialog och utbytt erfarenheter med norska respektive finska sannings- och försoningskommissionerna och även deltagit vid överlämnandet av deras respektive slutrapporter.

Erfarenheter har till viss del inhämtats från internationell urfolksexpertis kring försonings- och upprättelsefrågor och sanningskommissioner generellt. Ett studiebesök i Norge hösten 2025 har bidragit med kunskap om olika norska erfarenheter från arbetet med upprättelse och försoning som skett efter den norska kommissionens rapport.

Därutöver har dialog förts och kontakter tagits med bland annat en rad myndigheter samt med civilsamhällesföreträdare såsom Svenska kyrkan, Rädda Barnen, Institutet för mänskliga rättigheter och Amnesty Sverige.

2.1.3 Intervjuer och delade berättelser

Inom ramen för kommissionens uppdrag har mötena med de samer som valt att lämna sina vittnesmål varit helt centrala. Det är i dessa stunder, när en annan människas livsberättelse öppnas, som närvaro och lyhört lyssnande blir avgörande. De sekreterare och ledamöter som på uppdrag av kommissionen har mött berättarna har strävat efter att närma sig varje röst med öppenhet och respekt. Genom att låta berättelserna ta sin egen form och växa i sin egen takt har vi velat skapa ett utrymme där det som känns mest angeläget – minnen, spår av nuet och tankar om läkning – får bäras vidare. I dessa möten har insikten kommit att varje enskild berättelse bär något större. De är fragment av ett gemensamt minne, nycklar till att förstå hur historien fortsätter att leva i nuet. Genom dem blir det möjligt att ana både förlusterna och det som ännu består.

Sekreterarna och kommissionärerna har färdats långt, genom landskap och årstider, men framför allt genom människors liv. Mötena har varit nära – ibland vid ett köksbord, ibland i rörelse, ibland på avstånd. Röster har nått oss ändå. Det har funnits en vilja att berätta, trots tidens krav och livets tyngd.

Att lyssna har krävt mer än att bara höra. Det har krävt varsamhet, respekt, kompetens och en förståelse för det som inte alltid sägs rakt ut. Det har varit ett stort ansvar. I samtalen har sorg och vrede fått finnas, men också skratt, styrka och en stilla envishet. Ett ansvar som sträcker sig framåt, mot de som ännu inte berättat sina historier.

Det förflutna går inte att skilja från nuet. Det som en gång skedde rör sig fortfarande genom människors liv, från generation till generation. Sår och minnen bärs vidare – ibland tyst, ibland med kraft. Och ändå, mitt i detta, finns motståndet. Förmågan att leva vidare, att fortsätta. Det har gjorts försök att hålla båda dessa sanningar levande: det som gjort ont, och det som bär. Inte som motsatser, utan som något som samexisterar.

Det har också behövts en medvetenhet om det svåra i detta arbete. Om historien av misstro, om erfarenheter av att bli sedd men inte förstådd, lyssnad på men inte hörd. Det vi gör bär spår av det förflutna, och vi rör oss i ett landskap där makt och relationer alltid finns närvarande.

Försöken att fånga allt – det är omöjligt – men att ge plats åt något. Att skapa en öppning, där berättelserna kan få andas. Det som har delats med oss är mer än ord. Det är något som lever vidare. En stilla rikedom, bevarad för framtiden.

Och kanske är det just där, i det ofullständiga men levande, som något sant får synas – som en spricka i molnen där ljuset till slut hittar igenom.

2.2 Samers förväntningar på en sanningskommission och anledningar att lämna vittnesmål

I Sametingets arbete med en förberedande rapport inför Sanningskommissionens arbete, fick den samiska allmänheten möjlighet att svara på en enkät med öppna svar. Över 400 svar inkom och tillsammans med synpunkter från de dialogmöten som ordnats under förankringsprocessen sammanställdes en tematiserad tabell över de förväntningar som framkommit. Förväntningarna på en kommande Sanningskommission var höga eller mycket höga och innehåller; förväntningar på upprättelse och rättvisa, en opartisk och objektiv kommission, lyfta rasism och diskriminering mot samer, visa behovet av rätt till utbildning för samer för att återta språk, kultur och historia,

ett enat samiskt samhälle och ökat samiskt förvaltarskap och slutligen att Sanningskommissionens arbete ska leda till ökad kunskap och bättre utbildning om samer i det svenska samhället.

Under det arbete som pågått under flera år kan Sanningskommissionen konstatera att både förväntningar och därför, anledningar att lämna sina berättelser speglas mot de som framkommit i Sametingets förarbeten. I en skriftlig anonymt inlämnad berättelse kommer följande fram:

> Att ändra på något som svenska staten trummade in i svenskarnas medvetande under generationer kommer ta tid. Under förutsättning att svenska staten verkligen vill erkänna att staten gjorde fel mot oss samer. Jag är rädd att staten vill ha sanningskommissionen som något som de stolt kan visa upp på papper. Att, ”titta vad duktiga vi svenska staten är som tillsatt en sanningskommission”, och sedan begrava papperet i någon byrålåda och inte arbeta vidare med upplysningen hur bedrägligt svenska staten betett sig mot oss samer. Det är som att se en blodpöl på golvet och torka upp den och säga ”vad fantastiskt vi torkade upp blodpölen” och inte titta på varför det blir en blodpöl på golvet och åtgärda själva såret som det blöder ur. Det verkar vara statens filosofi.[1]

Anledningarna till att lämna sina berättelser kan också vara många. En av sekreterarna med ansvar för intervjuer säger så här:

> När jag intervjuade en áhkku (äldre kvinna SaN) på ett äldreboende som var så ensam, ingen kunde tala hennes språk och hon hade inga släktingar kvar i närheten, hon längtade bara hem, norrut, till släkten. Jag frågade varför hon ville lämna sin berättelse och hon sa att det var för att den samiska ungdomen måste få veta vad de äldre gått igenom, att vi måste själva berätta och dokumentera vår historia för kommande generationer.[2]

En yngre man motiverar sin berättelse så här:

> Nej, och sedan, jag har tänkt på det, det var väl också en anledning till att jag tänkte att jag vill bli intervjuad, det är ju som jag själv sitter och, ja jag läser ju om mycket annat härifrån, i alla frågor som rör samebyn, men jag har ju lyssnat på mycket bandspelningar, och då sitter ju de där då, de som var aktiva för hundra år sedan och säger ”Jag begriper inte vad det sa löna sig att jag sitter här och berättar en massa för dig”, men det är ju guld värt i dag.[3]

[1] S02024.
[2] Sekretariatet och 23094.
[3] 23066.

En av de yngsta intervjuade säger så här:

> För det här kommer vara enda gången någonsin som jag kommer att få yttra mig.[4]

Berättarna har på olika sätt framför önskemål om viktiga saker att granska. Men att gå alla önskemål till mötes har inte varit möjligt. Ett helt folk, ett samhällsskick att beskriva i både gången tid och nuet, får lämnas till framtiden att finna lösningar för. Det som kommissionen valt som granskningsområde och som i huvudsak följer den förstudien Sámidiggi arbetade fram, är beaktat och är analyserat. Men allt finns nu bevarat. Ett gediget dokument som speglar samers erfarenhet av konsekvenserna av den politik som förts i Sverige. De områden som berättarna önskat att kommissionen ska granska finns samlat i avsnitt 10.4.

2.3 Tre volymer

Sanningskommissionens arbete redovisas genom tre publikationer: en slutrapport, en forskningsantologi och en berättelsevolym. Alla dessa delar är lika viktiga och stödjer varandra. Tillsammans utgör de tre volymerna en helhet med tyngden fördelad på olika ben.

Slutrapporten, ska i enlighet med direktiven, redogöra för kartläggningen och granskningen av svensk förd politik och vad den fått för konsekvenser för den samisk-svenska relationens historia och samtid och att lämna förslag för en framtid där relationerna kan förbättras. Dessa är förslag som verkar för att hela och stärka samiskt samhälle och som kommer ställa krav på Sverige. Det är förslag som kommissionen hoppas stärker Sápmi och därigenom också Sverige. Rapporten lutar sig huvudsakligen på två kunskapskällor: forskning och livsberättelser från samer.

Den forskning kommissionen baserat rapporten på finns dels publicerad i kommissionens forskningsvolym *Marken, vattnet, tankarna – Konsekvenser för samer av svensk politik*, SOU 2026:15, dels i annan forskning som redovisas i noter.

Inför forskningsvolymen skickades det ut en förfrågan till de forskare och institutioner som på ett eller annat sätt samiskrelaterad forskning om att delge sina kunskaper och perspektiv på relatio-

[4] 24066.

nen Sápmi-Sverige i en gemensam forskningsantologi. Gensvaret från forskarsamhället var glädjande stort. Efter att ett stort antal kapitelförslag kommit in gick kommissionen vidare med att bjuda in alla bidragande författare till konferens för att vidare diskutera innehåll och kunskapsluckor, samförfattande vid överlappande områden och möjliga spridningar av ingångar och fördjupningar. Efter urval av kapitelförslag följde en period av författande, oberoende sakkunniggranskning, revidering och slutligen antagande av artiklar till volymen av kommissionens redaktionskommitté och hela kommissionen.

I forskningsvolymen finns en betydande del av samtida svensk och utländsk akademis samlade kunskap om Sápmi och dess relation till Sverige. Den granskning av svenska statens agerande i Sápmi genom tiderna som slutrapporten skildrar baserar sig i huvudsak på denna samlade forskning, men även annan forskning har använts. Där luckor funnits har relevant forskning som inte representeras i forskningsvolymen använts för att ge en så heltäckande och djuplodande bild som möjligt, inom ramen för kommissionens uppdrag.

Betänkandets andra stomme utgörs av alla de berättelser som samiska personer lämnat kommissionen. Ett urval av längre citat, samlade under ett antal teman, redovisas i berättelsevolymen, *”Jag ber marken tyst om lov”*.

2.4 De personliga berättelserna

De personliga intervjuerna har både haft narrativa och tematiska inriktningar. Den förstnämnda intervjuformen är spontan och öppen till sin form där den som intervjuar ”styr” samtalet så lite som möjligt. Intervjupersonerna har berättat om sin livsberättelse; från barndom till vuxenblivande och ålderdom. De tematiska intervjuerna har efterfrågat de specifika ämnesområden kommissionen valt som granskningsområden men även öppnat för andra teman.

Intervjuarna har arbetat flexibelt så att den person som velat ge sin berättelse fått tala om det som varit mest angeläget för hen men samtidigt har syftet med intervjuerna blivit uppfyllt, nämligen att berätta om erfarenheter av den politik som förts gentemot dem. I bägge fallen har teman som de intervjuade själva anser varit viktiga förts fram, teman som ibland överraskat och som kanske inte hade nåtts genom på förhand bestämda frågor.

Citat från intervjuer redovisas med angivande av informantnummer i fotnot. Citat från skriftliga berättelser anges med informantnummer och med ett S före numret. I Berättelsevolymen samt i bilaga 4 finns även en lista över de berättare som valt att framträda med namn.

2.4.1 Metod och principiella utgångspunkter

Kommission har antagit principiella utgångspunkter för arbetet med intervjuer av enskilda samer. Dessa utgångspunkter har fungerat som både etiska riktlinjer och metodstöd för intervjuer och analys. Detta har väglett hela kommissionens arbete. Utgångspunkterna har bestått av:

Öppenhet och transparens

Syftet med intervjuerna har tydligt kommunicerats både i möten och vid varje intervju. Intervjupersonerna har fritt fått berätta om sina erfarenheter. Kommissionen har även säkerställt att erfarenheter kopplade till de specifika kartläggningsområdena fångats upp.

Erkännande och anonymitet

Enskilda samers berättelser har varit centrala för att förstå politikens konsekvenser. Berättarna har både kunnat välja att vara anonyma, eller att namnges. Kommissionen har haft i fokus att både synliggöra berättelser och skydda individers identitet. De personer som valt att namnges och som citeras i någon/några av volymerna, redovisas i lista i slutet av rapporten.

Omsorg och kunskap

Intervjuerna har präglats av respekt för samisk kultur och erfarenheter. Intervjuarna behövde kunskap om historiskt förtryck och varit medvetna om maktobalansen. Intervjupersoner har kunnat välja språk för samtalet i avsikt att känna en så trygg miljö som möjligt.

Det förflutna gör sig påmint i nuet

Kommissionen har haft i minnet att historiska övergrepp och nutida erfarenheter hänger ihop och skapar ett pågående, intergenerationellt trauma. Samtidigt har även samiskt motstånd, överlevnad och resiliens lyfts fram.

Det dubbla perspektivet

Både individens upplevelser och de kollektiva konsekvenserna av statens politik har beaktats. Politiken riktades mot hela det samiska folket, men drabbade individer personligen.

Förtroende och medvetenhet om maktrelationer

Det finns en misstro mot forskning och utredningar, bland annat på grund av historiska övergrepp. Kommissionen har lagt vikt vid medvetenhet om sin maktposition och arbeta för att skapa förtroende och visa oberoende.

Samers självidentifiering i intervjuarbetet

Alla som identifierar sig som samer har kunnat delta. Det har var viktigt med bred representation (ålder, kön, geografi, näring) för att fånga olika erfarenheter. Kommissionen har inte styrt vilka grupper som skulle delta, men behövde ändå säkerställa mångfald i urvalet.

Vid intervjusituationer och bland de inskickade berättelserna finns ytterligare områden berättarna framfört som väsentliga att granska.

Samtliga berättelser, muntliga som skriftliga har varit ett viktigt underlag i kommissionens arbete. Av resursskäl har det varit nödvändigt att göra vissa prioriteringar och avgränsningar. Kommissionen har identifierat vissa områden som möjliga att fördjupa sig i, medan andra kan vara föremål för vidare undersökning. Vissa områden behandlas huvudsakligen i huvudbetänkandet, andra har en mer framträdande position i kommissionens berättelsevolym. I avsnitt 10.4.2 finns en lista över områden kommissionen bedömer som väsentliga att undersöka vidare och områden där det identifierats påtagliga forskningsluckor.

De framförda förslagen spänner över en bredd, från sådant som drabbat den enskilda individen, till konsekvenser av den förda politiken på kollektiv och mer strukturell nivå. Det har många gånger varit tungt för intervjupersonerna att berätta om svåra händelser.

Val av språk vid intervjutillfället

I Sametingets rapport *Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket* understryks att:

> De samer som vill berätta sin historia för sanningskommissionen ska kunna göra det utan avgränsningar och begränsningar.[5]

Vidare har i arbetet med att ta fram intervjuguider från kommission och sekretariat sagts:

> För att skapa ett så tryggt sammanhang som möjligt ska hänsyn tas till samisk kultur och samiska traditioner i intervjusituationen. Därför ska intervjupersonerna själva få välja vilket språk de vill bli intervjuade på och kommissionen ska sträva efter att ha beredskap för att tillgodose dessa önskemål.

För att skapa förutsättningar för intervjuer som tog hänsyn till den samiska mångfalden bestod intervjuarna av personer med olika språkliga, kulturella och regionala kompetenser. De intervjuade kunde själva välja om intervjun skulle genomföras på någon av de samiska varieteter som intervjuarna behärskade eller på svenska.

När det gäller stavningen på samiska, i de skriftliga inlämnade berättelserna, har dessa behållits även om de inte följer någon officiell ortografi.

2.4.2 Insamling av material

Det har för kommissionen varit viktigt att nå röster och erfarenheter från olika delar av såväl Sápmis kärnområden, som från hela Sverige. Det har snarast setts som en demokratisk möjlighet för alla samer att kunna komma till tals, varför samtalsmöten på olika geografiska platser med en öppen inbjudan har genomförts. I samband med dessa möten och andra av kommissionen ordnade möten, har information

[5] Sámediggi. 2020, Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket, s. 51.

förmedlats att människor som vill bli intervjuade givits möjlighet till det, antingen genom att boka tid i samband med kommissionens möte eller att de kan kontakta kommissionen. Kommissionen har särskilt lagt sig vinn om att försöka nå ut så brett som möjligt för att skaffa erfarenheter från:

- Samer med och utan kunskaper i de samiska språken
- Samer som står respektive inte står i röstlängden till Sámediggi
- Samer som lever utanför respektive inom de samiska kärnområdena.
- Samer som är eller inte är medlemmar i samebyar.
- Äldre samer och unga samer, annars en jämn och bred fördelning avseende ålder och kön.

Datum för sista anmälan till intervju justerades en aning på grund av logistiska utmaningar och sattes till den 15 februari 2024, vilket likaså blev sista datum för inlämning av skriftlig berättelse. Skriftligt och övrigt kompletterande material har varit möjliga att sända in till Sanningskommissionen från det första samtalsmötet i Umeå i november 2022.

Arbetet med att samla in berättelser pågick under tiden från den 27 februari 2023 till den 6 december 2024. De sekreterare och kommissionärer som och tagit emot berättelserna har försökt se till att intervjusituationen så långt möjligt utformats efter intervjupersonens önskemål för att skapa en så trygg miljö som möjligt, med respekt för samisk kultur och traditioner. Intervjupersonen har därför givits möjlighet att välja vilket språk hen föredragit att genomföra intervjun på och detta har man kommit överens om före själva intervjutillfället. Det har funnits möjlighet för denne att ta med en stödperson vid intervjutillfället eller intervjuas i grupp. Intervjuarna har ansvarat för att intervjun ägt rum på en lugn plats där man kunnat samtala ostört, för att skapa en trygg och trivsam stämning. Det har också givits möjlighet till kompletterande/uppföljande intervju. Se även *Intervjufrågor för livsberättelse och för insamlande av samers erfarenheter* i bilaga 3.

Minderåriga

Unga berättare, mellan 15 och 18 år har själva informerats om och samtyckt till intervjun och tagit ställning till om vad det inneburit för deras del (det vill säga vad Sanningskommissionens uppdrag innebär och hur intervjumaterialet kan komma att användas). Enbart när ungdomar mellan 15 och 18 år inte har uppnått en sådan mognad att de kunnat inse vad intervjun inneburit för deras del, har det blivit aktuellt att vända sig till vårdnadshavarna (som skriftligen ska samtycka, finns det två vårdnadshavare ska båda samtycka). Det har varit upp till den som intervjuar, att bedöma om informanten har uppnått en sådan mognad eller inte.

För minderåriga under 15 år har vårdnadshavare skriftligt samtyckt. Detta har varit aktuellt vid den fokusgrupp för barn, som anordnades i Ankarede under midsommaren 2023.

2.4.3 Metadata

Som nämnts ovan har kommissionen arbetat aktivt med att nå ut brett och få med så många olika perspektiv och erfarenheter från samer i hela landet. Eftersom det varit fritt för alla som identifierar sig som samer att anmäla sig till intervju har dock den slutgiltiga konstellationen av intervjupersoner varit avhängigt vilka som själva valt att anmäla intresse och genomföra intervjuer.

En fördelning av de intervjuade per kön visar att något fler kvinnor än män intervjuades, 151 kvinnor respektive 111 män.

Figur 2.1 Könsfördelning bland intervjupersonerna

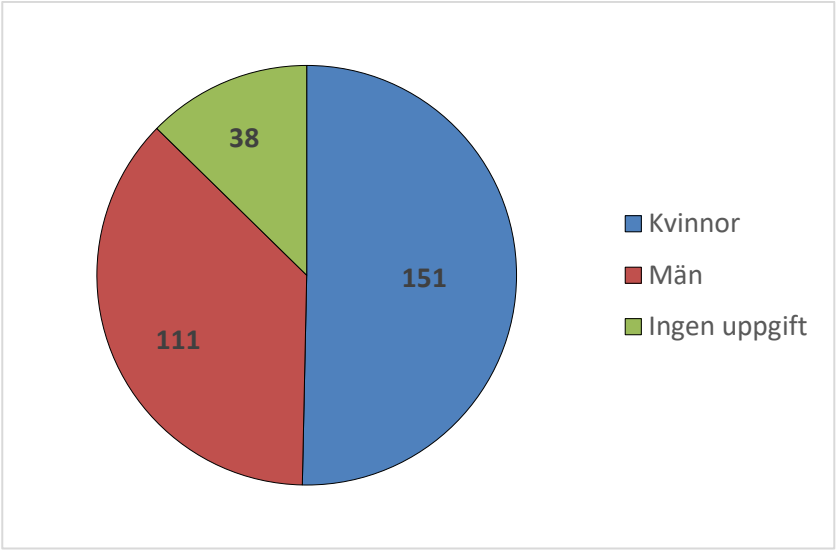

I en fördelning per åldersgrupp kan kommissionen konstatera att det var få personer under 18 år (fem i fokusgrupp barn + fyra unga personer) och relativt få i åldern 18–29 år (tolv personer) som anmälde sig till intervju. Fler personer i yngre medelåldern 30–49 år intervjuades, men de största åldersgrupperna återfanns i de äldre grupperna 50–67 år samt äldre än 67 år.

Figur 2.2 Åldersfördelning bland intervjupersonerna

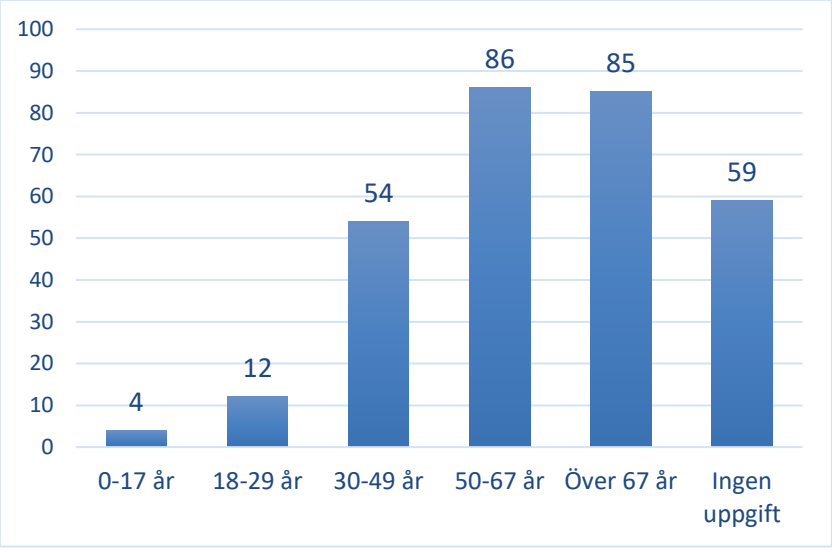

Bland de intervjuade var det en någorlunda jämn fördelning mellan de som angett att de är medlem i en sameby (122 personer) och de som angett att de inte är det (115 personer). För 63 personer finns ingen information om medlemskap. (Fokusgrupp barn beskriven i text ovan, finns ej presenterad i figuren.)

Figur 2.3 Medlemskap i sameby

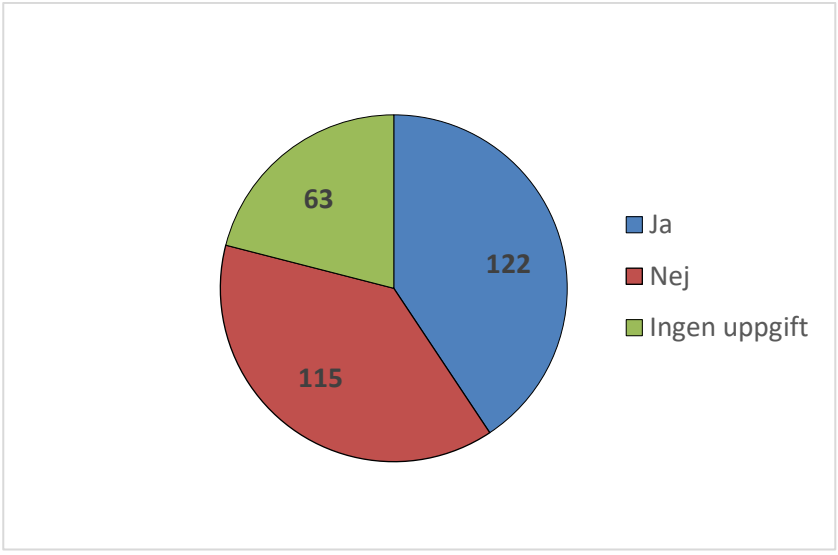

Av de intervjuade ingick däremot en klar majoritet i Sametingets röstlängd, vilket innebär att de får delta i valet till Sametinget.

Figur 2.4 Registrering i Sametingets röstlängd

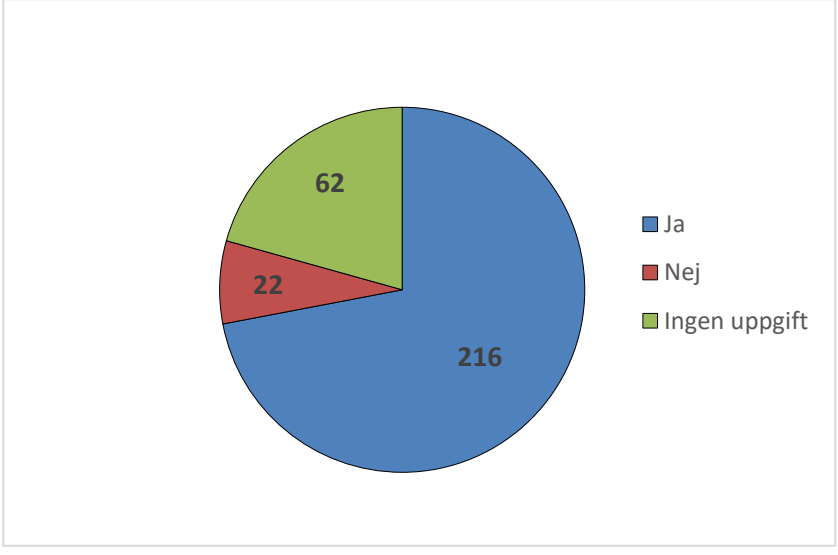

Bland de som intervjuades fanns det de som inte ville ange uppgift om kön, ålder, medlemskap i sameby och/eller uppgift om röstlängd. Det fanns också de som ville vara helt anonyma. Dessa personer är medräknade i kategorin ”ingen uppgift”.

2.4.4 Skriftliga vittnesmål

Utöver muntliga intervjuer har det varit möjligt för samer att skicka in sin berättelse skriftligt. Anledningen att lämna sin berättelse skriftligen kan variera. Så här skriver en berättare om sitt val av det skrivna mediet, i stället för det muntliga samtalet:

> Jag väljer att skriftligt lämna min berättelse, om jag lämnat den muntlig hade det varit en annan berättelse, mer detaljer och mer exempel. Jag väljer denna form då den är billigast för mig, jag besparar mig de känslor en muntlig berättelse skulle innebära, sorg över mitt folks, mina förfäders, mina föräldrars och mitt lidande, den vrede som jag känner och den uppgivenhet jag upplever. Jag lever ju med min släkts historia och det som min släkt gått igenom liksom att jag själv upplevt hur samer kan behandlas av överhögheten, dvs. samhällets tjänare, folket som utför statens vilja på lokal, regional och statlig nivå. Jag tror inte så mycket på sanningskommissionen och det den kommer att få uträttat, därför så är jag inte villig att betala med min muntliga berättelse, sanningskommissionens resultat kommer inte att bekostas av samhället i form av kompensation, det är åter de samiska vittnen som ska stå för notan genom att berätta om oförrätter och sedan må dåligt.[6]

De skriftliga berättelserna har behandlats och analyserats på samma sätt som de transkriberade intervjuerna/berättelserna.

2.4.5 Analys

Deltagare, material och metadata

Berättelsevolymen utgår ifrån analyser som gjorts av samtliga berättelser som gjorts muntligen och skriftligt inlämnade dokument. Därtill kommer mötesanteckningar samt erfarenheter från 29 samtalsmöten, möten med experter/grupper, Sametingets styrgrupp och samiska referensgruppen samt förstudie, sekretariatets och kommissionärens egna expertområden, samt möten med myndigheter på olika nivåer.

[6] S0923.

Direktivet och tolkning av direktivet har varit ledande för urvalet av granskningsområdena och intervjuguidens utformning. Granskningsområdena har varit:

1. Lagstiftning och gränsdragningar rörande mark och vatten med mera (området innefattar även exploatering av naturresurser).
2. Tvångsförflyttningar av samer.
3. Renskötselrätten (särskilt konsekvenserna av 1928 års renbeteslag).
4. ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken, rasbiologin och skingring av det samiska kulturarvet (området innefattar även språk- och skolpolitik).

Från berättarna, har metadata innehållande uppgifter som ålder, kön, bostadsort o liknade, med enkel statistik, genomlysts i avsnitt 2.4.3. Någon bortfallsanalys har här inte gjorts.

Urval

Efter samtalen med berättarna summerades huvuddrag i samtalen i centrala teman. Dessa teman sammanfördes därefter i ett större dokument. En första tematisering var således inledd. De tematiska rubrikerna sammanställdes därefter, dels utifrån kommissionens granskningsområden (se ovan), dels utifrån vad annat som framkommit i berättelserna. Tematisering har genomförts på liknande sätt i de skriftligt inlämnade berättelserna.

Kommissionens expertis och triangulering

En av kommissionärerna, professor emerita Marianne Liliequist har läst igenom, systematiserat samt sammanfattat samtliga transkriberade berättelser (inklusive de som översatts från samiska till svenska) och alla skriftligt inlämnade vittnesmål. Kommissionens ledamöter har regelbundet följt arbetet och läst transkripten vartefter de arbetats fram, för senare diskussion/inspel. Trianguleringsfrågor har beaktats genom att jämföra erfarenheterna från de personer som mött berättarna samt från de personer som genomfört arbetet med att transkribera.

Analys och teoretisering

Tematisk analys genomfördes med stöd av Framework analysis (FA) modell.[7] FA användes i syfte att komplettera och dra nytta av kunskap från de tidigare gjorda arbetena, som det arbete Sámidiggi utfört i sin förstudie och den litteratur som fanns i ämnet. Den medgav möjligheter att utvidga och komplettera redan tidigare insamlad kunskap. Den narrativa analysen gjordes i huvudsak enligt deskriptiv/deduktiv narrativt inifrån perspektiv, realistisk livsformsanalys.[8]

Viss teoretisering har gjorts, när det kommer till plats och platsens betydelse. Sekretariatet har lutat sig mot Tim Ingold och hans centrala idéer om människan i relation till miljön och att leva i världen, snarare än i den som observatör. Hans tvärvetenskapliga förhållningssätt, vilket också inkluderar skapande, material och praktik, har stött den analys som utförts.[9]

Tematisk kodstruktur

Analysverktyget NVivo togs i anspråk för att underlätta arbetet. Ett grundprojekt lades där upp, med all relevant informantdata som adekvat samtycke samt tillhörande kvalitetssäkrade transskript, skriftliga berättelser samt övrigt informantrelaterat material. Inför genomgång av tematisk struktur organiserades arbetet initialt med inspiration av Maxwells interaktiva modell av forskningsdesign (2025) för att identifiera mål och syfte, forskningsfrågor, validitet, metod och konceptuellt ramverk. En kodstruktur innefattande ett huvudtema och dess relation till underliggande/relaterade teman (noder) upprättades. Den tematiska kodstrukturen byggdes upp i förhållande till vilka större narrativ eller identifierade röda trådar, som bedömts vara relevanta att belysa och skriva fram, i relation till kommissionens direktiv och tolkning av uppdraget. Kommissionens arbete har i huvudsak kunnat använda den initiala tematiseringen för att snabbare identifiera relevanta vittnesmål i förhållande till olika tematiska struktu-

[7] J. Ritchie, J. Lewis, C. McNaughton Nicholls, & R. Ormston. *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers.* 2:a upplagan. (Pos Angeles: SAGE, 2014); D J. Ward, C. Furber, S. Tierney & V. Swallow. Using Framework Analysis in nursing research: a worked example. *J Adv Nurs,* 69 (11), 2013: 2423–2431.
[8] T. Bergqvist & J. Axelsson. Livsformer som skilda passions- och exploateringspositioner. I T. Bergqvist, G. Gillberg, L. Ivarsson (red). Arbete: passion och exploatering.
[9] T. Ingold. *Conversations with Tim Ingold: Anthropology, Education and Life*. (Scottish Universities Press, 2024.)

rers ”pusselbitar”. Därtill utökades den tematiska strukturen med nya teman som kom fram under arbetets gång. Ett nära samarbete i analysgruppen, med regelbundna analysträffar och gemensamt överenskomna tematiska strukturer har gjort att den tematiska kodningen synkroniserats och effektiviserats.

Teman

För varje tema finns som regel underrubriker och kortare beskrivningar. En mängd åtgärdsförslag har efterfrågats vid samtalen och på samma sätt som ovan beskrivits om teman, samlats på samma sätt och hanterats av sekretariat och kommissionens ledamöter. De teman som identifierats i till kommissionen inkommet material utöver de förvalda fokusområdena, blev så småningom: Exploateringar; Rovdjur; Erfarenheter av politik på strukturell nivå; Hälsa och identitet; Socialt liv; Kultur- och samfundsliv; Positiva och negativa aspekter ur intervjumaterialet; markerna; stolthet och styrka; kunskapsbristen om samer; rasism och diskriminering; samisk kunskap och andlighet; konsekvenser för renskötseln; kvinnornas roller i det samiska samhället samt vägar framåt. Dessa har legat till grund för berättelsevolymen. Det har även använts i analysarbetet för huvudbetänkande, mot de av kommissionen förvalda fokusområdena.

Avgränsningar och detaljnivå

Huvudfokus har lagts vid teman som varit gemensamma för gruppens berättare (skriftliga och muntliga), i de två stora grupperna både renskötarna och de som står utanför samebyarna, men också specifikt kategorierna kvinnor och ungdomar. I några mellanstora grupper som exempelvis skogssamer; koncessionsbyar; Vapstens lappby och Härjedalens samebyar har beaktats likväl som berättelser som stuckit ut bland alla dessa ovan nämnda grupper. Vårt riktmärke har varit att både ta upp de teman som majoriteten uttrycker och de teman som avviker och utmärker sig.

2.4.6 Genomförandet av intervjuarbetet

Intervjuerna har företrädesvis skett vid ett personligt möte på plats personen själv valt, men också förekommit via telefon och vid betydande del även som digitalt utformade möten.

Det har även kommunicerats att det funnits möjlighet att skriftligt dela sin berättelse med kommissionen eller komplettera sin intervju med skriftligt, bildligt eller annat material. Det har också funnits möjligheter att lämna dessa typer av material anonymt genom att posta sin berättelse eller mejla till kommissionen från en oidentifierbar e-postadress. Utifrån orsakerna till att intervjupersonerna har valt att lämna sina berättelser, har intervjuerna fått skiftande karaktär. Intervjuguiden har funnits som stöd i intervjuarens arbete.[10] Här fanns bland annat förslag på frågor för att underlätta samtalet kring livsberättelser samt stödfrågor för informanten att dela erfarenheter av den politik som förts gentemot samer, inom de sakområden som Sanningskommissionen beslutat att kartlägga och granska. Ibland har dock berättarna valt att fokusera på endast en eller någon specifik fråga, att låta sig intervjuas kring. Intervjuerna har genomgående omfattats av information och genomgång av samtyckesblankett, syftet med intervjun, sekretessfrågor och arkivering samt erbjudande om stödsamtal. Avslutningsvis har frågor om förslag till åtgärder för att bidra till upprättelse, ett livskraftigt samiskt samhälle och främja försoning, ställt till berättaren. Intervjuerna har spelats in och därefter har ljudfilerna transkriberats samt kvalitetssäkrats av intervjuaren. Möjligheter har givits för de berättare som önskat, att korrigera de utskrivna intervjuerna. Metadata har genomgående samlats in vid varje intervju, se avsnitt 2.4.3.

2.4.7 Stödsamtal

Att berätta om negativa erfarenheter och kränkande upplevelser för Sanningskommissionen har för många väckt starka känslor och obehag som ibland varit svåra att hantera. För att ge stöd till dem som lämnat vittnesmål har erbjudits alla intervjuade möjlighet till stödsamtal. Samtalen har genomförts av legitimerad psykolog eller kuratorer med samisk kulturkompetens och omfattat upp till tre samtal. Stödsamtalen har varit konfidentiella och heller inte dokumenteras av kom-

[10] Se bilaga 3.

missionen och kommissionen har heller inte haft information om vilka personer som valt att ta del av stödet. Syftet har varit att skapa en trygg möjlighet för berättare att bearbeta de känslor som väckts i samband med att de delat sina erfarenheter. Även sekretariatet har haft tillgång till stödsamtal under arbetets gång.

2.5 Kunskapsspridningen

2.5.1 Kommunikationsarbetet

Sanningskommissionen har med utgångspunkt från hemsidan www.sanningskommissionensamer.se, som lanserades i början av 2023, rapporterat fortlöpande om arbetet. På hemsidan har besökarna kunnat ta del av nyheter och information om arbetet, ledamöterna samt få baskunskap om samer. Hemsidan skapades även på tre samiska varieteter (lule-, nord- och sydsamiska) samt på engelska.

Genom att regelbundet skicka ut ett nyhetsbrev har kommissionen nått en målgrupp bestående av bland annat myndighetsfolk och organisationer, och genom att finnas på Facebook och LinkedIn har nyheter och annat material kunnat spridas till en större målgrupp. Komissionen har också synts i en annonstidning om nationella minoriteter som publicerades i Dagens Nyheter i början av 2025.

Tillsammans med filmbyrån Populate har kommissionen tagit fram en informationsfilm om arbetet.[11] Även två vittnesfilmer har producerats och använts i marknadsföring för arbetet.

På Bokmässan 2024 ordnade kommissionen ett panelsamtal tillsammans med UR, Utbildningsradion, panelsamtal med rubriken ”Finns det en samisk sanning?” som blev välbesökt. Under Bokmässan 2025 hölls ett samtal med utgångspunkt i forskningsantologin på Forskartorget och kommissionen medverkade i ett samtal och språk och revitalisering. Utåtriktade samtal om forskningsantologin har också skett på ett forskningssymposium vid Umeå universitet i mars 2026, ett antal seminarier vid Linnéuniversitetet (mars 2026), Lunds universitet (april 2026 i samarbete med Institutet för mänskliga rättigheter), Stockholms universitet (maj 2026 i samarbete med Sameföreningen i Stockholm) respektive Mittuniversitetet (september 2026).

[11] Filmen tilldelades Publishingprisets silverpris 2024 i klassen ”informationsfilmer individ”, som delas ut på en årlig gala för att uppmärksamma insatser inom kommunikation.

Kommissionen har även medverkat på Mänskliga rättighets dagarna 2024 och 2025 och Folk och Kultur 2025 och 2026 och Arctic Art Summit 2026.

Under senhösten 2025 hölls ett samtal om samers rättigheter på Forum för levande historia i Gamla stan, Stockholm. Syftet med samtalet var att beskriva, förklara och bredda förståelsen av urfolksperspektivet och de rättigheter som är knutna till samer, deras näringar och kultur.

Sanningskommissionen har funnits med på Jokkmokks marknad mellan åren 2023–2026 där man uppmärksammat utredningen på olika sätt. 2026 gjordes ett event tillsammans med ungdomsorganisationen Sáminuorra där ungdomar fick komma med egna åtgärdsförslag till kommissionens ordförande. Kommissionen har också arbetat kontinuerligt med pressutskick.

2.5.2 Utåtriktat arbete

För att synas och sprida kunskap om Sanningskommissionen och dess arbete har ledamöter och sekretariat deltagit på flertalet möten och tillställningar. Genom att vara på så många olika arenor som möjligt har både en samisk och en svensk allmänhet nåtts. För att ge några exempel:

- Samrådsmöten med samer.
- Möten med bland annat BRÅ, Brottsförebyggande rådet, MUCF, Myndigheten för ungdoms och civilsamhällesfrågor, och Forum för levande historia, Diskrimineringsombudsmannen, Institutet för mänskliga rättigheter, Stockholm Environment Institute.
- 29 samtalsmöten i svenska Sápmi och några svenska storstäder. Kommissionen har också träffat unga samer och barn i särskilda fokusgruppintervjuer och totalt mött över 300 personer i de utåtriktade mötena.
- Totalt har 300 människor nåtts genom dessa.
- Besök på SSR:s landsmöten, Svenska samernas riksförbund.
- Möten med företrädare för Kanadas ambassad och Norges ambassad.

- Deltagande på Samiska minnesdagen i Stockholm.
- Ett flertal forskningsseminarium i samband med lanseringen av forskningsantologin.

2.6 Begrepp och språkbruk

Det är kommissionens ansats att i så stor utsträckning som möjligt utgå från och (därigenom) normalisera samiska språk, formuleringar och (därur) perspektiv i sina texter. Detta har inneburit en rad ställningstaganden gällande texternas språkbruk.

2.6.1 Begreppet Sápmi i slutrapportens texter

Begreppet Saepmie/Sábmie/Sábme/Sápmi/Säämi/Sää´mm/Cāммь behandlas mer ingående i kapitel 6 *Begreppet Sápmi.* För användning av begreppet i slutrapportens texter har kommissionen beslutat att beroende på vilket geografiskt och kulturellt område textavsnittet i fråga behandlar så används den språkvarietet som är (mest) relevant för det området.[12] När hänvisningar görs till det större (avgränsade) området i fråga, formuleras det företrädelsevis inte som norra Sverige, Norrland eller dylikt, utan som Sápmis svenska delar, svenska delarna av Saepmie och så vidare.[13] Kommissionen föredrar formuleringen *delar* framför (den vanligt förekommande formuleringen) *sida av,* eftersom *sida av* bekräftar nationsgränserna och därtill implicerar att där finns *olika sidor* av Sápmi som på något sätt skulle stå i opposition mot varandra. Formuleringen *delar* eller *delar av* ligger närmare en samisk utgångspunkt och perspektiv på (det, i vissa bemärkelser och tid/rum, gränslösa) området i fråga. Olika samiska varieteter används för begreppet Sábmie där hänvisningen till området är av mer generell och mindre lokal karaktär.

[12] Saepmie (SaS), Sábmie (SaU), Sábme (SaL & SaP), Sápmi (SaN), Säämi (enaresamiska), Sää´mm (skolt/östsamiska) och Cāммь (kildingsamiska).
[13] Såvida inte annat bedöms relevant utifrån vad textavsnittet behandlar, exempelvis ”Statsföreträdaren ansåg att landets nordligare delar skulle […]”.

Figur 2.5 Karta över Sápmi – samernas land

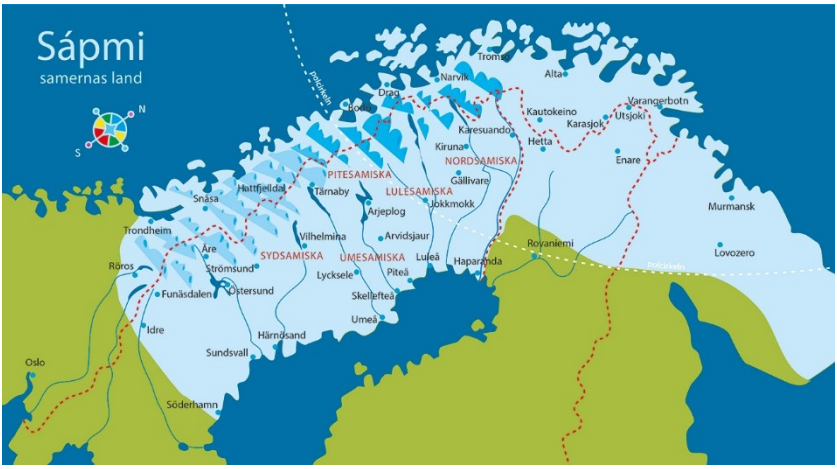

Bild: Anders Suneson, www.tecknadebilder.se, Samer.se.

2.6.2 Lokala platsbenämningar

När det i löpande text hänvisas till en mer specifik plats eller ort används ett system med ”samisk/svensk” platsbenämning den första gången en plats benämns, följt av enbart den samiska benämningen vid fortsatt hänvisning till gällande plats i texten som följer.

I citat eller referat av en specifik berättares utsaga används den språkvarietet för platsen som är relevant i förhållande till berättaren (i den mån det är känt). Det kan således skilja sig från platsens ursprungliga eller fastslagna språkområde. I de fall en berättare är anonym kan plats- och personnamn ha behövts utelämnas. Samma sak ifall en utsaga riskerat att röja tredje part på ett sätt kommissionen bedömt olämpligt.

I icke personbundna fall används Lantmäteriets kartor för att bedöma vilken samisk varietet som är relevant för området i fråga som avsnittet behandlar. Lantmäteriet utgår från godkänd ortografi och senast gällande beslut kring språkområden. Detta innebär att även för de orter och platser som har flera samiska namn i bruk så används enbart den varietet vars beslutade språkområde platsen befinner sig inom. Vilken språkvarietet som använts för att beteckna orten eller platsen anges som regel inte, exempelvis (SaL) och (sve) efter beteckningen i fråga. Detta av läsmässiga, omfångsmässiga och tidsmässiga skäl.

2.6.3 Begreppet samiska traditionella marker

Begreppet samiska traditionella marker kommer från internationell rätt där markerna i ILO-konvention nr 169 och urfolksdeklarationen anges vara ”lands which they traditionally occupy or otherwise use”[14] eller ”traditionally owned or otherwise occupied and used lands, territories, waters and coastal seas[15]. ILO 169 artikel 14 har i Sverige översatts med marker som de traditionellt bebor/traditionellt innehar eller nyttjar tillsammans med andra.[16]

Gränserna för samebyarnas rätt att bruka mark för renbete, jakt och fiske med mera har diskuterats bland annat i ILO-utredningen (SOU 1999:25) och av Gränsdragningskommissionen (SOU 2006:14) och där jämförts med den rätt medlemmar i samebyar har att bruka mark på grund av urminnes hävd eller sedvana. Gränsdragningskommissionen tog ställning till var de ansåg att den yttre gränsen för samebyarnas sedvanerätt till renbete gick. Den bedömningen gjordes dock i ett rättsläge som sedan dess har förändrats genom Högsta domstolens avgöranden i det så kallade Nordmalingsmålet[17] och Girjasmålet[18]. Av dessa vägledande avgöranden framgår att en friare bedömning av bevisning numera gäller för om en sameby har sedvanerätt eller rättigheter på grund av urminnes hävd. I bevisbedömningen ska man ta hänsyn till särdragen för samisk renskötsel och jakt och fiske, bland annat de långa förflyttningar som ingår i renskötseln samt de biologiska och vädermässiga förhållanden som påverkar renarnas vandringsmönster. Av Girjasmålet framgår också att en viss bevislättnad ska råda för en sameby som för talan mot staten eftersom utgången i målet är beroende av äldre förhållanden som till stora delar är svåra att utreda. Utredningssvårigheterna för samebyarna som har bevisbördan accentueras av att samernas historia under lång tid inte fanns dokumenterad i några samiska skriftliga källor. Domstolen ansåg därför att staten genom historien har haft avsevärt större möjligheter att dokumentera äldre förhållanden och att en viss bevislättnad därför är nödvändig för att en sameby ska ha rimliga möjligheter att

[14] ILO 169 art. 14.
[15] UNDRIP art. 25.
[16] SOU 1999:25 s. 120 ff.
[17] NJA 2011 s. 109.
[18] NJA 2020 s. 3.

tillvarata de rättigheter som kan vara knutna till av samer traditionellt brukade områden.[19]

Sammantaget innebär det rättsläge som gäller i dag att omfattningen av de marker där samebyarna anses ha sedvanerätt eller rättigheter att på grund av urminnes hävd bruka för renbete, jakt och fiske med mera fortfarande är osäker, men kan vara större än vad Gränsdragningskommissionen bedömde år 2006. Omfattningen av den mark som samer utanför samebyarna har brukat och fortfarande brukar för olika typer av traditionell samisk markanvändning är inte heller klarlagd.

När Sanningskommissionen använder begreppet traditionella samiska marker syftar vi på den mark som urfolk enligt internationell rätt innehar eller brukar, oavsett om dessa områden formellt har klarlagds eller erkänts som samiska traditionella marker i enlighet med svensk eller internationell rätt. Kommissionen konstaterar att avsaknaden av en samlad rättslig klarläggning av de traditionella samiska områdenas omfattning i Sverige inte utgör något hinder för att staten, att inom ramen för gällande rätt, stärka skyddet för samernas markrättigheter, både för renskötseln och för annan samisk traditionell markanvändning.[20]

Kommissionen hänvisar till FN:s deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP), artikel 25 och 26 som bygger på gällande internationell rätt, härunder ILO 169 artikel 14 och 15 och som erkänner bland annat urfolks rätt till traditionella marker, territorier och naturresurser samt deras rätt till fritt, förhandsgivet och informerat samtycke innan åtgärder vidtas som påverkar dessa områden. Kommissionen har använt UNDRIP artikel 25 och 26 som vägledning för tolkningen av urfolket samernas traditionella områden:

1. Urfolk har rätt till de landområden, territorier och resurser som de traditionellt har ägt, bebott eller på annat sätt brukat eller förvärvat.[21]

2. Urfolk har rätt att äga, bruka, utveckla och kontrollera de landområden, territorier och resurser som de besitter som en följd av

[19] Jfr särskilt artikel 27 i FN:s deklaration om urfolks rättigheter samt artikel 14.2 i ILO:s konvention nr 169 som ger uttryck för samma synsätt.
[20] Jfr UNDRIP art. 26 (3).
[21] Inofficiell översättning av artikel 26.1 gjord av Institutet för mänskliga rättigheter. Den engelska lydelsen: Indigenous peoples have the right to the lands, territories and resources which they have traditionally owned, occupied or otherwise used or acquired.

traditionellt ägande eller annan traditionell bosättning eller bruk, liksom de som de har förvärvat på annat sätt.[22]

3. Stater ska rättsligt erkänna och skydda dessa landområden, territorier och resurser. Sådant erkännande ska ske med vederbörlig respekt för de berörda urfolkens seder, traditioner och markförvaltningssystem.[23]

2.6.4 Begreppen berättare och berättelse

Att hänvisa till dem som intervjuats, lämnat skriftligt vittnesmål eller uttalat sig under samtalsmöten görs löpande i text och kan göras på olika sätt. Såväl begreppet ”informant” som ”vittne”, ”intervjuperson”, ”sagesperson” och ”sagastallanguoibmi (samtalspartner)” har problematiserats och kommissionen har slutligen landat i begreppet ”berättare”.

En invändning mot begreppet ”berättare”, och dess närliggande ”berättelse”, kan vara att det, i svenskspråkig kontext, riskerar föra tankarna till någonting mer eller mindre fabricerat. I samiskspråkig kontext görs däremot en distinktion mellan olika typer av berättare och berättelser, där begreppet muitalus (SaN) innebär en sanningsenlig berättelse och mainnas (SaN) innebär en saga eller typ av berättelse som inte behöver vara faktabaserad.[24] I samiskan finns på motsvarande sätt en skillnad mellan muitaleaddji (berättare) och mainnasteaddji (berättare) beroende på vad berättaren i fråga berättar om. Då denna viktiga nyans försvinner i svenskans översättning är den därför viktig att understryka för den icke samisktalande läsaren.

En (ytterligare) anledning att använda muitaleaddji och/eller berättare i rapportens texter har att göra med den viktiga ställning berättaren har i samisk kontext, där den muntligt traderade kunskapen genom berättandet är central.

---

[22] Som ovan artikel 26.2. Den engelska lydelsen: Indigenous peoples have the right to own, use, develop and control the lands, territories and resources that they possess by reason of traditional ownership or other traditional occupation or use, as well as those which they have otherwise acquired.

[23] Som ovan artikel 26.3. Den engelska lydelsen: States shall give legal recognition and protection to these lands, territories and resources. Such recognition shall be conducted with due respect to the customs, traditions and land tenure systems of the indigenous peoples concerned.

[24] I delar av Sápmi är innebörden av begreppet ”muitalus” inte en sanningsenlig berättelse. ”Vásáhus” är en erfarenhet, ”vásiheaddji” är den som erfarit något.

2.6.5 Begreppet renskötsel

Traditionell, naturbetesbaserad renskötsel är en bärande komponent för samisk kultur. Renskötsel handlar inte enbart om en viss boskapsskötsel, utan både kräver och bidrar till en nära kontakt med och stor kunskap om renens behov och om landskapet och dess skiftande förhållanden. Det är kunskaper som också omsätts verbalt och kommer till uttryck i de samiska språken. Då de samiska språken och vokabulären i påtaglig utsträckning utgår från och utvecklas genom renskötseln och genom förbindelse med naturmiljöer innebär det att förluster av marker – exempelvis till följd av exploateringar som förändrar ett naturområde i grunden – samtidigt innebär en förlust av språkanvändning och i förlängningen språklig nyans och rikedom.

Den samiska renskötseln ställer relationen till renen i centrum. För renskötaren handlar det om att renen ska kunna nyttja markerna fritt och följa sina behov genom att vandra mellan olika platser med olika bete som renen behöver under olika årstider. Att frakta renar med lastbil mellan olika årstidsbeten eller att utfordra renar med pellets är nödlösningar när inget annat står till buds.

Renskötseln är också en näringsform – något som ger ekonomisk avkastning. Begreppet ”rennäring”, som togs i bruk under 1970-talet och är vanligt förekommande i dag, placerar osökt renskötseln i relation till andra näringsformer. Väl där ställs renskötseln, som en näring, i jämförelse med andra näringar, exempelvis gruvnäringen. Eftersom renskötseln som näring har förhållandevis låg ekonomisk omsättning/avkastning blir maktförhållandena utifrån sådana (diskursiva) jämförelseprinciper ojämna. Antagen som enbart en näringsform missar man även renskötselns funktion och betydelse i termer av kulturarv, livsstil, renskötseln som språkbärande arena med mera. Denna problematik uttrycks bland annat av en av kommissionens berättare på följande vis:

> Hela det koloniala bygger på en strukturell rasism som man förvaltar väldigt ingående i dag emedan vi har förminskat vårt bevarandebehov av markerna till att enbart handla om renens betesro. Då blir vi till sist bara näringsidkare, vi är inte ett urfolk. Och den förvandlingen, från ett urfolk som har en tillhörighet till landet till att bli näringsidkare, det har varit en del av målet med kolonisationen från första början som vi själva då har anammat.[25]

[25] 23142.

De urfolksrättigheter som omfattar renskötseln tenderar även att försvinna ur tankemodellen när renskötseln behandlas som en näring jämte andra näringar. Därför väljer kommissionen att använda begreppet renskötsel eller naturbetesbaserad renskötsel framför begreppet rennäring, när annat inte är relevant (exempelvis med hänvisning till formulering i källtext och citat).

2.6.6 Sametinget

Kommissionen använder även de samiska benämningarna på Sametinget i rapporten, det vill säga Sámediggi, Sámedigge, Sámiediggie och Saemiedigkie.

2.6.7 Forskningsantologin

När det i rapporten hänvisas till kapitel i ”forskningsantologin” avses A-L. Drugge, G. Fur & J. M. Nordin (red.). *Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik.* Forskningsantologi från Sanningskommissionen för det samiska folket, SOU 2026:15.

2.7 Att granska historien

Historieskrivning innehåller alltid syfte, urval och tolkning och är därför aldrig total eller neutral. Däremot kan den vara mer eller mindre transparent och sannfärdig. Det är också därför som det i tider och platser av stora konflikter och motsättningar behövs nya historieskrivningar som ger plats åt flera sannfärdiga historier, som utmanar olika sidors uppfattningar om vad som varit. I Europarådets ramkonvention om nationella minoriteter skrivs explicit om behovet av en förändrad historieskrivning:

> […] det finns behov för en mångfald av perspektiv i historieundervisningen, som speglar en värdering av och uppmuntrar till kritisk reflektion över olika perspektiv, grundade i metodologiskt rigorös och oberoende historieskrivningar. Erfarenheten har dock visat att historieundervisning kan vara en alltmer svår, ifrågasatt och utmanande aspekt av utbildning […] en del staters koloniala förflutna kan också vara utmanande när det gäller att beskriva historiska fakta och levda erfarenheter hos individer

> på alla sidor och beakta en mångfald perspektiv på orsaker och konsekvenser av krig och konflikter […][26]

Filosofen Charles L. Griswold har skrivit om politiska ursäkter och inomstatliga konflikter och menar att det är angeläget att såväl urfolk som ättlingar till kolonialmakter att konfrontera och finna läkedom för en historia av koloniala övergrepp. ”Varje grupp definieras av en orättfärdig historia […] i betydelsen att historien skapat en fas av deras livsvillkor.” Nya förståelser av historien erbjuder en tänkbar framtid som inte är ”förutbestämd av övergrepp och förbittring i det förflutna” och där identiteter och samhällen inte är ”immuna mot förändring och därför […] inte immuna mot förbättring” [kommissionens översättning]. Sanningssägandet, att samer får möjlighet att berätta och lyssnas till om vad de upplevt, gör något med möjligheten att tänka sig en annan framtid. Vad den framtiden är måste bli en samverkan mellan samer och andra invånare, men på den nya grund som sanningssägandet och ett erkännande av fel och misstag skapar.[27]

Svårigheten i detta är att denna nya mer mångfaldiga historieskrivning inte kan föregå arbetet med att lyssna in de olika erfarenheter som avtäcks i sanningsprocessen. Nya historier växer fram ur de samiska vittnesmålen både nu och förr och ur den förståelse som i bästa fall sker när olika parter lyssnar till varandra, i detta fall ”staten” och ”samiska folket”. Det är därför problematiskt att ha *en* historieskrivning som utgångspunkt, eller bakgrund, till det som framkommer i vittnesmål och berättelser, utan den bör vara *ett resultat* av det.

Vi behöver granska historieskrivningar, och kontrastera dem, så som en gång Karin Stenberg, lärare och samisk medborgarrättskämpe, gjorde, eller de samer som presenterade en helt annan tolkning av sitt ursprung än den prästen Pehr Högström kom med på 1770-talet.[28] Ett nytt förhållningssätt till det förflutna, i betydelsen det som samer och svenskar gemensamt behöver lyssna och förhålla sig till, är lika mycket ett resultat av en sanningskommissions arbete som identifierandet av konsekvenser och åtgärder.

---

[26] Översättning till svenska från den första tematiska kommentaren till ramkonventionen av Europarådets rådgivande expertkommitté, s. 34. https://rm.coe.int/prems-104224-gbr-2568-framework-convention-thematic-commentary-no1-a4-/1680b1ff31.
[27] C.L. Griswold. 2007. Forgiveness. A Philosophical Exploration, s. 190–191.
[28] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd! En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket*; P. Högström. 1980. *Beskrifning öfwer Sweriges Lapmarker 1747*, s. 39; C. F. Hallencreutz (red.). 1990. Pehr Högströms Missionsförrättningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria, s. 55.

Att göra det hade krävt ett annat arbetssätt och andra resurser än kommissionen haft möjlighet att välja. Nu har arbetet tillgått så att vi har låtit våra granskningsområden utgöra den tematik som bakgrundskapitlen fokuserar på. De kapitlen är en sammanställning av befintlig forskning, både äldre och nyare. Vikten av att balansera en given historieskildring med samiska erfarenheter och perspektiv har lett till beslutet att i de flesta delar anknyta till såväl intervjuer, som andra nedteckningar av samiska erfarenheter, anspråk och röster. Fokus ligger på politiken och dess konsekvenser. Där det varit möjligt har också samtida debatt, ifrågasättanden och motstånd av och mot politiska beslut, handlingar och genomföranden lyfts fram.

2.7.1 Att granska historiska och nutida uttryck för rasism och diskriminering

När historiska händelser, handlingar, tankar och idéer ska granskas i en nutida kontext uppstår flera dilemman. Ett exempel är hur historiska uttryck för rasism och diskriminering mot samer ska förstås och hur ansvar för det förhållningssättet ska kunna utkrävas av aktörer i dag.

Begreppen rasism och diskriminering är relativt moderna begrepp med sinsemellan olika språklig och historisk bakgrund. I en svensk kontext fick de sin nuvarande betydelse först efter andra världskriget i samband med framväxten av det internationella arbetet för mänskliga rättigheter.

I FN:s konvention om avskaffande av rasdiskriminering (CERD) definieras det som: ”varje skillnad, undantag, inskränkning eller företräde på grund av ras, hudfärg, härstamning eller nationellt eller etniskt ursprung, som syftar till eller har effekten att begränsa eller förneka människors rättigheter och grundläggande friheter på lika villkor inom politik, ekonomi, socialt liv, kultur eller andra områden i samhället”.[29]

Diskriminering är enligt svensk lag när en individ missgynnas enbart på grund av vem den är, vad den tror på, hur den lever eller ser ut. Att diskrimineras innebär en kränkning av den mänskliga rättigheten till likabehandling.

[29] International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, art. 1.

Sett ur ett nutida perspektiv framstår de ojämlikheter och hierarkier mellan människor som Svenska kyrkan och staten en gång upprätthöll som tydliga uttryck för rasism och diskriminering och därmed som orättfärdiga. Under den långa tidsperiod som kommissionens granskning omfattar – från 1600-talet till nutid – har emellertid synen på sådana hierarkier varierat över tid.

En fråga som uppkommer vid historiska granskningar och ansvarsutkrävande är hur kommissionen ska tolka händelser som präglats av rasism och diskriminering i retrospektiv. Ett sådant dilemma handlar om att avgöra i vilken mån det är rimligt att utkräva ansvar av dagens beslutsfattare inom stat och kyrka för handlingar som deras företrädare begick för länge sedan, påverkade av de normer och juridiska ramverk som rådde vid den tiden.

Ett annat dilemma handlar om att förstå i vilken mån de kränkningar och övergrepp som samer utsattes för historiskt drabbade dem i egenskap av samer – och som därmed bör förstås som en del av den särskilda politik som medvetet riktades mot samer – och i vilken mån det var kränkningar och övergrepp som vid den tiden drabbade även andra minoriteter och sårbara grupper.

Ett ytterligare dilemma handlar om intentioner. Det finns i kommissionens granskning exempel på handlingar som kan ses som uttryck för en segregerings- och assimileringspolitik. Hur sådana handlingar ska bedömas i retrospektiv är inte en lätt fråga.[30]

Att granska kyrkans och statens historiska agerande utifrån dagens förståelse av rasism och diskriminering innebär således flera utmaningar. Begreppens innebörd och tolkning förändras över tid, men det är den nutida uppfattningen som är utgångspunkt för den granskning som sker i dag.

Att tolka statens och kyrkans agerande utifrån dåtidens kontext kan rimligtvis inte innebära ett automatiskt friskrivande från skuld och ansvar. Historiska händelser kan redan i sin samtid ha betraktats som kränkningar eller övergrepp gentemot samer. Utifrån en nutida förståelse om rättvisa och jämlikhet kan en granskning ske av handlingar, strukturer som tidigare osynliggjorts eller förminskats.

Kyrkans och statens handlingar kunde bottna i välvilja men var en del av en ideologi som nedvärderade samisk kultur, deras erfaren-

[30] Diskussionen om dilemman kring retrospektiva granskningar med rättvisa och gottgörelse i fokus är hämtat från Arvidsson, Malin, 2016, *Att ersätta det oersättliga: statlig gottgörelse för ofrivillig sterilisering och vanvård om omhändertagna barn*.

heter och kunskap. Den rasistiska och diskriminerande politik som fördes skadade samerna. Föreställningen att staten och kyrkan vill samers bästa vilar på ett paternalistiskt synsätt, där samer betraktas som oförmögna att själva avgöra sin framtid. Detta synsätt ligger bakom de regler som fortfarande finns kvar i rennäringslagen och som ger staten rätt att förfoga över samebymedlemmars rätt till jakt och fiske genom att upplåta rättigheterna till utomstående så länge det inte innebär avsevärd olägenhet för eller besvärande intrång i samebymedlemmarnas renskötselrätt. Det är ett synsätt som skiljer sig från hur andra bruksrätter regleras och skyddas enligt lag.

Det är därför viktigt att analysera vilka konsekvenser statens och kyrkans agerande har fått för samer i dag. Det är mellan nutidens samer och dagens företrädare för Svenska kyrkan och staten som en eventuell försoning och gottgörelse för det historiska agerandet kan genomföras.

2.8 Rapportens disposition

Slutrapporten är fördelad på två band, enligt följande. I band ett beskrivs Sanningskommissionens uppdrag (kapitel 1) och arbetssätt (kapitel 2). Vidare redovisas den historiska granskning som kommissionen genomfört. Den historiska granskningen (kapitel 3–5) följer en tematiskt kronologisk ordning, där vissa teman (exempelvis museiväsendets verksamhet i förhållande till det samiska) granskas i olika tidsepoker och andra behandlas i en och samma epok, även om dess olika skepnader i praktiken verkat i olika tidsepoker. Detta för att göra text och resonemang så läsvänliga som möjligt.

Band två inleds med kapitel 6–7 som behandlar frågeställningar kring samisk kultur och kulturarv som är av betydelse för förståelsen av de konsekvenser statens och kyrkans politik haft för samer.

I kapitel 8–12 redogörs för kommissionens slutsatser rörande de konsekvenser statens och kyrkans politik inneburit för samer och samiskt samhälle. I kapitel 13 presenteras kommissionens uppmaningar och förslag till åtgärder för upprättelse, försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. Slutligen redogörs i kapitel 14 för de konsekvenser kommissionens förslag bedöms medföra.

Hänvisningar till intervjuer och skriftligt inlämnade berättelser görs i fotnot med referens till dess enskilda nummer. Inga namn på berättare har angetts i anslutning till citat i denna rapport, däremot framträder alla som velat så med namn i bilaga 4.

Gobmovárri Nordånger Dikanäs Oarga Vallenäs Nattavaara Tjouren

Jag kommer från det heliga fjället som heter Atoklimpen
som brukar kallas för Aton och
Aton betyder den där.

Gäjka Purnu Kiruna Fjällåsen Viehtoreaipie Čohkkiras Leipojärvi Gállok Lycksele Suomabealde Malå Pajala Vålan Sárevuopmi Máláge Abelvattnet Ringsele Ađevuopmi Julev-ädno Åarga Sjulnäs Ankarede Björkvattsdalen Árjepluovve Sarvasudden Stora Sjöfallet Vuovosjaure Fären Grönvallen Bájil Kvikkjokk Stuor Julevjávri Tornedalen Ljusnan Önåsberget Huhttán Karats Ruvhten Gilbbesjávri Jiellevárre Snasenfjäll Romsa Udtja

DEL II

Kartläggning och granskning av förd politik – historisk och samtida bakgrund

Råneälven innehåller för lite vatten för att producera vätgas.
Ingen är tacksammare än vi för att
Råneälven
tydligen har för lite vatten.

3 Sverige expanderar och koloniserar i samiskt land (cirka 1600–1850)

Samer har levt och verkat i Sápmi sedan urminnes tider, långt före nordisk statsuppfattning. Arkeologin berättar att människor levt i området sedan inlandsisen smält. Fynd visar omfattande handelsnätverk redan för 3000 år sedan, att handelsförbindelserna skedde i främst i väst-östlig riktning och att den teknologiska utvecklingen följde samma rörelsemönster.[1] De fornnordiska sagorna berättar om välutbyggda kontakter mellan samer och nordbor vilket tyder på samiska bosättningar under yngre järnålder och tidig medeltid, söder om och utanför Sápmi som vi känner det i dag.[2] När nordbor dyker upp i de skriftliga källorna genom antika skriftställare nämns också samer eller samernas förfäder. För Tacitus eller något senare Jordanes, är det tydligt att Skandinavien präglas av många olika folk där skridfinnar (de som skred på snö, det vill säga åkte skidor) utgjorde en grupp.[3]

När i tid man kan börja tala om en samisk identitet eller etnicitet är svårare att bedöma. Men att samernas förfäder kommer just härifrån och att samisk kultur – med gemensamma nämnare inom språk, levnadssätt, uttrycksformer, filosofier, trosuppfattningar, politiska och juridiska system – uppstod och utvecklades i Sápmi och att dessa var väl etablerade före den nordiska statsuppfattningen och dess nationella ideal råder det inga tvivel om.

Samtidigt som till exempel religion och språk skiljde samer från andra språkgrupper, fanns det skillnader inom den samiska befolk-

[1] L.I. Hansen & B. Olsen. 2022. *Samernes historie fram til 1750.*
[2] S.M. Wang. 2023. *Decolonising medieval Fennoscandia: an interdisciplinary study of Norse-Saami relations in the medieval period*.
[3] B. Löw. 1956. *Johannes Schefferus och hans Lapponia.*

ningen. Förutom språkliga skillnader fanns det till exempel en tydlig skillnad i levnadsättet mellan människor som mestadels levde i fjällvärlden respektive i skogsland eller längs kusterna.[4] Trots dessa skillnader fanns likheter och även om det råder delade meningar kring vad som kan sägas vara ursprungligt samiskt, finns det källor som visar att det fanns kollektiv som getts namnet siidasamhället.[5] Siidan (SaN) disponerade ett område som övervakades och styrdes av en byarätt eller ting som fördelade marker och fiskevatten inbördes mellan hushållen. Siidan fördelade bytet från gemensamma jakter, vakade över gemensamma landområden och övervakade betalning av skatter. De hade även rättsligt ansvar och skulle lösa tvister, ofta genom skiljeförfarande.[6]

Under medeltiden och framåt växer ett mångkulturellt och flerspråkigt svenskt rike fram.[7] Kronan benämnde området där samerna var verksamma för ”lappmarken”, och detta område delades även in i olika ”lappmarker”, vilket främst var en indelning för handel och beskattningsmässiga frågor. Fram till mitten av 1500-talet hade birkarlar (handelspersoner som hade sin bas i kustsamhällen) privilegium på handeln med samerna. När det svenska riket började växa fram blev det viktigt att upprätthålla sin dominerande ställning i norr gentemot andra statsmakter. Ett medel för detta var att etablera beskattning över de människor som fanns inom de territorium riket önskade omfatta, oberoende av etnisk eller kulturell tillhörighet. Gustav Vasa avskaffade därmed birkarlarnas monopol och påbörjade ett nytt beskattningssystem med tillresande statliga fogdar som skötte skatteuppbörden och kronans handel i samtliga lappmarker. Skatten bestod bland annat av renhudar, silver och pälsverk. Därigenom inordnades samerna i den svenska statsmaktens struktur och underställdes svensk lag. Länge kompletterades dock sådan med

[4] G. Fur. 2006. *Colonialism in the Margins – Cultural Encounters in New Sweden and Lapland*, s. 44 ff.
[5] Den nordsamiska benämningen siida betyder by eller flyttlag och är inlånat till svenska som sita. Siida avser gruppen eller flyttningslaget och tillhörande renhjord samt betesland.
[6] Å. Össbo. 2014. *Nya vatten, dunkla speglingar – Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftsutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968*, s. 38 f; Fur. *Colonialism in the Margins – Cultural Encounters in New Sweden and Lapland*, s. 48; E. Solem, *Lappiske rettsstudier*, s. 81–86 och 97.
[7] SOU 1999:25. *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige*, s. 53 f.; SOU 2023:46. *Jakt och fiske i renbetesland*, s. 149.

regional sedvanerätt uttolkad på tingen med samiska nämndemän från trakten.[8]

Över lag förhöll sig den svenska statsmakten relativt varsam fram till omsvängningen under slutet av 1500-talet och tidigt 1600-tal med den så kallade ishavspolitiken och grundandet av kyrko- och marknadsplatser i inlandet. Dessa etableringar kom att utgöra plattformar för ökad skattläggning, monopoliserad handel och mission i Sápmi. Samer fortsatte emellertid att dominera delar av det boreala Sverige till långt in på 1700-talet. Ända fram till slutet av 1800-talet kunde samerna i mångt och mycket fatta autonoma beslut om naturresurserna i de områden de förvaltade.[9]

Sverige fick sina nuvarande landgränser så sent som 1905. Gränser mellan kungadömen och nationalstater i Norden har skiftat över tid och ofta justerats efter krig och konflikter. Så blev till exempel de södra delarna av landet – Skåne, Blekinge och Halland – del av Sverige efter freden med Danmark vid Brömsebro 1643 och Roskilde 1658. Finland och Sverige skildes åt 1809 efter krig med Ryssland, medan Norge 1814 ingick i en personalunion med svenska kronan som en del av slutfördraget efter Napoleonkrigen. Norska självständighetssträvanden ledde så till en upplösning av denna union 1905. Det är uppenbart och föga förvånande att historien om dessa förändringar av gränser och styrelseskick beskrivits på delvis olika sätt beroende på från vilken sida av konflikten den betraktas.

Till skillnad från denna historia om krig och konflikter har i alla de nordiska länderna historien om utvidgningen norrut betraktats som i det närmaste organisk. Finnmark och Nordland införlivades i Norge, Lappland i Sverige och Finland. Samer har inte själva skrivit om denna äldre historia, men några fragment finns noterade i svenska källor. De ger en mer konfliktfylld bild av hur detta införlivande gått till.[10] Karin Stenberg presenterade i sin bok *Dat läh mijhen situd* en utförlig beskrivning av hur Arvidsjaursamerna tolkade hela historien

[8] SOU 2023:46 *Jakt och fiske i renbetesland* s. 149; M. Brännström. *Juridisk Publikation 01/2018*, s. 27; N-J. Päiviö. 2011. *Från skattemannarätt till nyttjanderätt – En rättshistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet av 1500-talet till 1886 års renbeteslag*, s. 92 ff.; I. Bergman & L-E. Edlund. *Birkarlar and Sámi – inter-cultural contacts beyond state control: reconsidering the standing of external tradesmen (birkarlar) in medieval Sámi societies*, s. 53.
[9] G. Norstedt. 2018. *A land of one's own. Sami resource use in Sweden's boreal landscape under autonomous governance.*
[10] J. Tornaeus. 1747. *Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd* [1672]. Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 17:3, s. 25; P. Högström. *Beskrifning öfver de till Sweriges Krona Lydande Lapmarker År 1747.* Facsimileutgåva 1980 med kommentarer och efterskrift av Israel Ruong och Gunnar Wikmar. Norrländska skrifter 3, s. 39.

om hur Sverige tillskansat sig rätten till mark och resurser i deras land.[11]

Poängen här är att medan Sveriges övriga gränser dragits och ritats utifrån överenskommelser mellan Sverige och andra stater så har samerna inte haft någon centralmakt som försvarat gemensamma yttre gränser. Det är kännetecknande för urfolk världen över att man sällan organiserat sig i stater eller statsliknande strukturer. De stater som bildats som brittiska bosättarkolonier, som Australien, Kanada, Nya Zealand och USA ingick ofta avtal med urfolken. Andra europeiska kolonialmakter och de stater som bildats i kolonisationens efterföljd, som länderna i Sydamerika och i Norden, har inte ingått avtal med urfolken om deras territorium utan i stället inkorporerat dessa som del av den egna staten.[12] Det innebär inte att de koloniserande staterna inte erkänt urfolkens rätt i någon form. I Sverige erkändes och tillämpades dock som princip lokal samisk sedvänja i tvistemål om nyttjande av mark och vatten.[13]

I det följande beskrivs de processer som haft särskild betydelse och konsekvenser för hur samiska rättigheter påverkats av svenska kronans, senare statens, intressen, beslut och agerande från mitten av 1600-talet och fram till 1800-talets mitt. Ambitionen har varit att i mån av möjlighet foga in samiska röster, tolkningar och anspråk i beskrivningen av dessa processer.

3.1 ”Vårt eget Västindien”: Tanken om en svensk, inhemsk koloni

Den svenska gruvindustrins utveckling under tidigt 1600-tal lyfts ofta fram som inledningen av den svenska kronans kolonisering av Sápmi. Den inleddes 1634 när en större silverfyndighet gjordes i Násavárre/Nasafjäll, nordväst om Árjepluovve/Arjeplog. I området hade människor levt och verkat sedan inlandsisen hade smält undan. Arkeologiska undersökningar konstaterar mänsklig aktivitet i området redan för 9 000 år sedan. Fynd visar fångstgropssystem för vildrensjakt, samiska härdar, boplatser och mångtusenåriga föremål.[14]

[11] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd. En vädjan till svenska nationen från samefolket*, kapitel II–IV.
[12] K. S. Coates. 2005. *A Global History of Indigenous Peoples*, s. 173–202.
[13] G. Norstedt. 2026. Rättigheter inför rätta – det svenska rättsväsendets behandling av samiska rättigheter till land och vatten före 1800 (forskningsantologin).
[14] I. Bergman. 1995. *Från Döudden till Varghalsen*.

Vissa fynd tyder på att kontakter skett mellan samer och skandinaver redan under äldre järnåldern.[15] I och med Gustav Vasas införande av skatteplikt på fiske under mitten av 1500-talet finns så kallade fisketräskregister bevarade som källmaterial. De visade hur och av vem som markerna användes. Utöver samer i Arjeplogsområdet åkte kustbönder på jakt- och fiskeresor till vissa marker under tidigt 1600-tal, men det skulle dröja flera hundra år innan en svensktalande befolkning utgjorde majoriteten över den tidigare samiska.[16]

Händelserna kring Násavárre kan sägas markera starten på den svenska kronans mer konkreta åtgärder för en kolonisering norröver.[17] Ett brev som skrevs med anledning av silverfyndigheten vittnar om ambitionerna och förhoppningarna om en svensk silverfyndighet. Riksrådet Carl Bonde skrev till rikskanslern Axel Oxenstierna:[18] ”Man hoppas här, näst Guds tillhjälp, så skall där bliva de Svenskas Västindien” [dee Svänskas Wästindienn].[19] Referensen till andra koloniala projekt var tidstypisk och i Amerika (”Västindien”) hade spanska kolonisatörer gjort stora förmögenheter på ädelmetaller. Samer och Sápmi framställdes ofta vid den tidpunkten på liknande sätt som andra utomeuropeiska samhällen och platser som beskrevs av, och i förhållande till, europeiska tänkare och politiska röster.[20]

Gruvverksamheten krävde arbetskraft. Att utvinna silver i Násavárre var svårt och frakten av malm till bruket Silbbajåhkå/Silbojokk och transport av silver via Gråträsk/Jeärbmure till Piteå hamn innebar utmaningar. Infrastrukturen bestod nästan uteslutande av sjöar, älvar och stigar.[21] Gruvnäringen var beroende av samer från området, som mot skattelättnader och andra förmåner fick ansvara

[15] J.O. Westerberg. 1996. *Norrbottens synliga historia del 2.*
[16] A.C. Sjaggo. 2021. *Ortnamnen i Arjeplog/Árjepluovve – en berättelse om landskapet och folket.*
[17] Jfr N. Arell. 1979. *Kolonisationen i lappmarken*, s. 5.
[18] Oxenstierna var vid tidpunkten rikskansler men i praktiken regent, då drottning Kristina fortfarande var omyndig.
[19] J. Bromé. 1923. *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia*; *Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling,* bd XI, s. 82; Samma år (1634) reformerades statsförvaltningen i Sverige och länen och (dåtidens motsvarighet till) länsstyrelserna inrättades. En landshövding tillsattes som chef för varje län och agerade där som kungens befallningshavare. Länsstyrelsen fungerade som en sorts överpolismyndighet i länet, såg till att lag och ordning upprätthölls i domstolarna, svarade för undersåtarnas bästa och kontrollerade att fogdarna drev in skatterna på rätt sätt. Tillsammans med prästerna blir landshövdingarna inflytelsefulla röster gällande hur saker och ting står till i det område med den befolkning de förvaltar.
[20] J.M. Nordin & C-G. Ojala. 2018. Collecting, connecting, constructing: Early modern commodification and globalization of Sámi material culture. *Journal of Material Culture.* 23:1(2018):58–82.
[21] J. Malmgren & D. Avango. 2026. Gruvdrift i traditionellt samiskt område ur ett historiskt perspektiv (forskningsantologin).

för delar av transporten. Dessa hade kunskaper och metoder för att kunna färdas med last i landskapet. Silvret och annat gruvrelaterat material fraktades med båt eller renar och ackjor (slädar). I officiella direktiv underströks förvisso att de samiska arbetarna skulle behandlas väl, men verkligheten visade sig en annan.[22] Arbetsförhållandena blev med tiden så pass påfrestande (för såväl människa som djur) att en del samer flyttade till Norge, som styrdes av Danmark, för att komma undan arbetet med transporterna. Silverfyndigheten i Násavárre innebar en kortvarig aktivitet i området och hade efter 25 år gett många samer bittra erfarenheter. Än i dag lever berättelserna vidare, överförda genom jojk och annat berättande. I samband med gruvhanteringen i Huhttán/Kvikkjokk på Gierggevárre/Kierkevare och Silbbatjåhkkå skedde en liknande utveckling. Många av de anlitade samerna flydde från Pite och Lule lappmarker, något som försvårade bergverksrörelsens möjlighet att transportera malm och förnödenheter.[23]

Kronan gav privata investerare möjlighet att äga och driva gruvor med tillhörande verksamheter, genom bergsprivilegier.[24] Kengis bruk etablerades vid Duortnoseatnu/Torneälven när koppar- och järnmalm upptäcktes vid vad som kom att kallas Masuni /Masugsnbyn 1642 och något senare i Veaikevárri/Svappavaara. Nederländska entreprenörer övertog bruket och Axel Oxenstierna var en av dem som investerade i gruvan med privata medel.[25] I det som i dag är Kiruna kommun etablerades gruvor i Rágesvárri/Raggisvaara, Skáŋgaleapmi/Sjangeli, Pahtavaara, Veaikevárri och Gruvivaara.[26]

Gruvverksamheten krävde arbetskraft, bostäder och matproduktion. En utmaning för den tidiga gruvdriften var att omgivande områden saknade utbyggda jordbrukssamhällen som kunde förse arbetarna med förnödenheter. Kronan försökte uppmuntra till inflyttning genom att utlova privilegier som skattelättnader och undantag från att tjänstgöra i den svenska armén. Runt gruvorna växte mindre samhällen med en fast befolkning fram. Det flesta var inflyttade, men vissa var också samer som givit upp sin renskötsel.[27] Bergskollegium framhöll bergsbrukens betydelse, inte bara för statskassan, utan den

[22] J. Bromé. 1923. *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia*, s. 82–84.
[23] N. Arell. 1979. *Kolonisationen i lappmarken*, s. 5.
[24] Malmgren & Avango. 2026.
[25] S. Sörlin. 2023. *Framtidslandet,* s. 52–53.
[26] Malmgren & Avango. 2026.
[27] Malmgren & Avango. 2026.

såg dem också som en ”välgärning i den mänskliga odlingens tjänst”.[28] Bruksrörelsen gynnade samerna, framhöll man, som därigenom även civiliserades.[29]

Den tidiga gruvdriften var småskalig, men satte ändå spår i landskapet och i den samiska livsföringen.[30] I de övergivna gruvområdena är marken förgiftad.[31] Innan gruvetableringarna gjordes i Huhttán/Kvikkjokk, Násavárre och Svabbavarri/Svappavaara dominerades platserna av samisk markanvändning.[32] Gruvsamhällena tog områden i anspråk för bostäder och matproduktion. Gruvdriften krävde också vidsträckta system för energi och transporter. Därtill krävde gruvdriften skogsavverkning för tillverkning av ved och träkol. Ett antal skogslagar stiftades för att garantera bruken den nödvändiga skogsråvaran.[33]

De ekonomiska utmaningarna blev i de flesta fall alltför stora för den tidiga gruvdriften. Verksamheterna blev därmed inte långlivade. Bristen på närliggande jordbruk och välutbyggd infrastruktur gjorde att de flesta gruvor lades ner efter en tid och lämnade spår av gruvdrift i landskapet.[34] Andra gruvsamhällen växte och blev mer långlivade och exempelvis gruvan i Veaikevárri/Svappavaara lever än i dag med en gruvdrift som har varit i gång sedan 1650-talet.[35]

3.2 Sápmi som skatteland

3.2.1 Lappskatteland

Under 1600-talet prövade kronan flera sätt att beskatta samerna och samtidigt uppmuntra en värdefull handel med skinn, pälsvaror och torrfisk. Då gränserna till Danmark/Norge och Ryssland var oklara önskade kronan knyta samerna till svenska kronan och deras kunskap om gränsområdena var av stor betydelse. En allt för tung beskattningsbörda eller för hårda pålagor i samband med bergverksamheten kunde tvinga samer att flytta eller till och med fly över till den norska sidan, till nackdel för svensk kronans intressen. Justeringar av skatten

[28] Sörlin. 2023, s. 53.
[29] Se Gerard De Geer 1896 i Sörlin 2023, s. 53.
[30] Malmgren & Avango. 2026.
[31] J.M. Nordin. *The Scandinavian Early Modern World*, (Routledge, 2020), s. 242–243.
[32] Malmgren & Avango. 2026.
[33] Ibid.
[34] Ibid.
[35] Ibid.

gjordes vid flera tillfällen. Johan Graan, landshövding i Västerbotten, fick i uppdrag av Kungl. Maj:t att lösa transportproblemen vid bruken. Han försökte finna ett sätt att befolka landet samtidigt som samernas livsföring och markanvändning inte påverkades negativt. Han föreslog att ”lappmannanäringarna”, det vill säga samernas renskötsel, jakt, fiske och samlande, skulle kunna samexistera med ”lantmannanäringarna” eller jordbruk och boskapsskötsel, då kreatur skulle kunna hållas på gräsmarker och i lövskogar, som han hävdade att samerna inte behövde för renbete. För att klargöra var utrymme fanns för svenska och finska nybyggare att slå sig ner inledde Graan ett arbete att upprätta en jordebok, ett arbete som aldrig slutfördes, men som pekar på att han uppfattade samernas skatteland som likställda med skattejord i övriga riket. Graans förslag ledde till det första Lappmarksplakatet 1673, som utlovade vissa privilegier till nybyggare som slog sig ner i lappmarken. Det fick dock inget större genomslag, men genom 1695 års skatteomläggning förändrades en personell lappskatt till en grundskatt för varje by och det skatteland varje same brukade skulle noteras i en ny jordebok. Skatten blev genom det en jordskatt, liksom i övriga riket.[36]

Först 1751 etablerades gränsen mellan Sverige och Norge som fortfarande gäller i dag, och 1809 tillkom en gräns mot Finland-Ryssland. Innan dess hade den svenska kronan markerat ett territorium som sitt genom att beskatta de människor som levde och verkade i området. Det hade i viss utsträckning gjorts sedan lång tid tillbaka, via birkarlasystemet[37] Under 1600-talet ändras detta och birkarlarnas privilegier togs bort. Skattebetalarna knöts i stället direkt till kronan och det tydliggjordes vilka landområden som skulle beskattas.

Genom att skattlägga samer, som verkade i områden som kronan hade intresse av, erkändes och registrerades samtidigt land- och vattenområden som samerna nyttjade. De så kallade lappskattelanden innebar att en familj eller släktgrupp hade ensamrätt till naturresurserna på ett avgränsat markområde. Lappskattelanden innebar en rätt till mark för samerna och påminde om skattemannarätt för bönder. Samernas skatteland kunde ärvas, säljas eller bytas bort av ägarna på samma sätt som bönders skattejord. Det fanns som mest flera hundra lappskatteland i den svenska och finska lappmarken.

[36] *Övre Norrlands historia* III, s. 63; *Samernas Vita Bok* 2:1, s. 218; F. Hultblad. *Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*, s. 38, 74 och 86.
[37] För distinktion mellan beskattade samer i de nordligaste respektive Umeå och Ångermanna lappmarker, se G. Norstedt. 2011, *Lappskattelanden på Geddas karta*.

I samband med skatteomläggningen 1695 upprättades en jordebok som var tänkt att fungera som en fullständig förteckning över lappskattelanden, men arbetet slutfördes aldrig. Gränserna för de enskilda lappskattelanden baserades på tidigare upparbetade ägandeförhållanden till olika områden för olika samiska familjer.[38] Samtidigt konkurrerade de olika rikena sinsemellan om kontrollen över samiska skattelandsinnehavarna. I vissa områden var skattläggningen konfliktfylld och en och samma skattebetalande same kunde genomgå tre olika skatteuppbörder från Sverige, Danmark-Norge och Ryssland.[39] Det finns rapporter om hur samer i Torne lappmark motsatte sig att betala skatt till den svenska kronan. Flera ska ha stupat på bägge sidor i konflikten.[40]

Tvister som rörde nyttjandet av land och vatten inom ett skatteland uppstod emellanåt. Fram till 1750 avgjordes konflikter och frågor om lappskattelanden, liksom böndernas skattejord, hos häradsrätten. Samiska nämndemän utgjorde som regel en majoritet i häradsrätten när frågor som rörde lappskattelanden avgjordes. Häradsrätterna baserade sina domar om lappskatteland på det samiska samhällets sedvanerätt.[41] Det gällde dock inte häradsrätterna i området Jämtland/Härjedalen, där samer hade nyttjanderätt och betalade skatt för skattefjäll. I Jämtland var dock samerna inte representerade i häradsrätternas nämnder men domstolarna tillämpade även där samisk sedvana i tvister om nyttjanderätt till mark.[42] Där fanns särskilda lappförsamlingar, vilket innebar att samer sällan mötte övrig befolkning i kyrkan. I de ordinarie församlingarna tillkännagavs kungörelser. Samerna i Jämtland kunde därmed inte ta del av kungörelser, av bland annat länsstyrelsens avvittringsbeslut som rörde deras traditionella samiska marker.

Samernas starka rätt till sina skatteland försvagades från mitten av 1700-talet. Då flyttades besluten om lappskatteland från häradsrätten till landshövdingeämbetet, nuvarande länsstyrelserna.[43] Dåtidens motsvarighet till länsstyrelserna började hävda att lappskattelanden var statlig mark. De tog succesivt över rätten till förvaltningen

[38] B. Marklund. 1999. *Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800,* s. 8.
[39] I. Ruong. 1982. *Samerna i historien och nutiden*, s. 47–50.
[40] Se Fur. 2026, s. 284.
[41] Se Norstedt. 2026.
[42] Ibid.
[43] L. Lundmark. 2002. *”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm” Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*, s. 61.

av samernas områden. Från sekelskiftet 1800 var skiftet definitivt.[44] Även om samerna fortfarande ansågs vara lappmarkernas ursprungliga invånare dominerades riksdagen av ett synsätt som innebar att samer var nomader som endast *nyttjat* marken, men inte kunde anses ha utvecklat någon äganderätt till den.[45]

Genom den första renbeteslagen från 1886 försvann lappskattelanden.[46] Det tidigare systemet, som innebar att lappskattelanden brukades av samiska familjer som själva avgjorde hur andra fick använda markerna, togs bort.

> Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Men ändå hade släkten ett lappskatteland, mark som man under lång tid använde och likt bönderna i de södra delarna av landet betalade skatt för. Där jagade, fiskade och levde man. Enda skillnaden var att bönderna av staten sågs som rättmätiga ägare till den beskattade marken, samerna inte. Intressant är att riktigt stora brott inte behöver göra så stort väsen av sig. Några formuleringar på ett papper, knappast med något medbestämmande och informerat samtycke från dem det berörde. Så tvingades våra förfäder att bli nybyggare på sitt tidigare skatteland, allt i kolonisationens namn. Och man tog inte bara marken utan också en stor del av stoltheten och möjligheten att fortsätta leva som samer.[47]

3.2.2 Skattefjällen i Jämtlands län

I nuvarande Jämtland och Härjedalen har det under lång tid funnits samer. Viss begreppsförvirring har emellertid rått beträffande dessa samers hemortsrätt i lappmarkerna. Det sammanhänger bland annat med att de båda landskapen fram till 1645 var en del av Norge och därför, under den tid de svenska lappmarkerna tog form, inte knöts till den svenska förvaltningen. Även de naturgeografiska förutsättningarna var annorlunda. Kommunikationerna var inte knutna till älvdalar som mynnade ut i Bottenhavet. Kontakterna med Norge var vanligare och avgränsningen mot bondebygden mera oklar. Mellan Bottenhavet och fjällen låg Storsjöbygden som ett eget viktigt handelscentrum med en liknande funktion som kustområdena längs Bottenhavet. Kuststäderna Härnösand och Sundsvall försökte inordna

[44] P. Lantto. 2000. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*, s. 14.
[45] P. Lantto. 2015. *Samerörelsen i Sverige från slutet av 1800-talet till i dag. En berättelse om förändring och kontinuitet*, s. 61.
[46] Se avsnitt 4.4.
[47] S02424.

Jämtland och Storsjöområdet i sina handelsdistrikt, men de lyckades aldrig få bukt med jämtlandsböndernas och jämtlandssamernas egna handelsrutter till svenska och norska städer.[48]

I Jämtland och Härjedalen såg kronans beskattning av samerna därför något annorlunda ut än i Norr- och Västerbotten. När Jämtland och Härjedalen blev svenskt 1645 blev samerna i landskapen beskattningsbara för den svenska kronan. De områden som den enskilde samen betalade skatt för att få bruka, motsvarande lappskattelanden i Norr- och Västerbotten, gick i Jämtland och Härjedalen under benämningen ”skattefjäll”. Det verkar inte ha förekommit någon indelning av markerna i byar. De marker som samerna betalade skatt för var fördelade mellan olika familjer.

En stor skillnad i Jämtlands län, i förhållande till de två nordliga länen, var att Jämtland inte fastställde någon lappmarksgräns. Skattefjällens gränser utgjorde gränsen för det som i dag, efter utökning genom de så kallade utvidgningshemmanen, kallas renbetesfjällen och utgör nuvarande samebyars åretruntmarker.[49]

Skattläggningen av samerna i Jämtland och Härjedalen efter freden synes enligt anteckningar i skattelängder, bevillningslängder och jordeböcker ha dragit ut något på tiden. För Jämtland upptogs i 1646 års jordebok samer till skatt endast för socknarna Kall, Offerdal och Hammerdal.[50] År 1717 skattlades Tåssåsfjäll i Ovikens socken, 1720 skattlades Skars- och Helagsfjällen i Härjedalen då det framgick av domboken 1720 att dessa fjäll dessförinnan ”en tid varit brukade av flylappar utan avgift”.[51] De skattefjäll som samerna brukade verkar vid 1600-talets mitt ha varit mer obestämda områden än vanliga hemman. Det råder en osäkerhet kring om samerna på dessa fjäll hade några fasta gränser för sitt bruk av marken.[52]

Under perioden 1645–1889 insynades (upprättades) totalt 28 skattefjäll i Jämtlands län. Enligt övergångsbestämmelserna till 1886 års renbeteslag trädde den nya lagens bestämmelser i kraft först den 1 januari 1889. Då indelades de samer som var inrymda på något av skattefjällen i Jämtlands län i stället i nio lappbyar; Oviksfjällens, Åre, Kalls, Offerdals, Hotagens, Frostvikens, Storsjö och Tännäs samt i

[48] SOU 2006:14. *Samernas sedvanemarker,* s. 159.
[49] Se avsnitt 3.3.1.
[50] SOU 1922:10. *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*.
[51] L. Rumar. 2014. *Historien och Härjedalsdomen. En kritisk analys*, s. 79. Med flylappar torde här förstås samer som brukade marken för renbete, jakt och fiske utan att betala någon skatt.
[52] NJA 1980 s. 1 och 195.

Idre lappby i Dalarna.[53] Lappbyarna har från den tiden fram tills i dag justerats till antal, områdesmässigt och bytt namn, men områdena är i princip desamma i dag som då.

I ett beslut 1894 avskrev länsstyrelsen skatten från de tidigare skattefjällen med hänvisning till den då nya renbeteslagen, vilket fastslogs av Kammarkollegium. Ett flertal skattefjällsinnehavare besvärade sig över beslutet eftersom de ansåg sig ha större rätt till landområdena än om skatten avskrevs, men besvären ogillades.[54] Därmed upphörde skattefjällen att existera som grund för skattläggning av enskilda samer.

3.2.3 Lappkodicillen – samernas Magna Carta

År 1751 fastställdes gränsen mellan Sverige (med riksdelen Finland) och Danmark-Norge i sin helhet. Stora delar av området i de nuvarande nordnorska och norra svenska delarna av Sápmi var dessförinnan ett gränslöst land, i den bemärkelsen att det inte i sin helhet var underkastat någon stats jurisdiktion.[55] Efter 1809 hamnade Finland under det ryska tsarväldet och sedan dess har nationsgränserna för Sverige sett ut som de gör i dag. Sápmi har delats upp, överlappas av och är inlemmat i fyra olika nationalstater.

Gränsöverenskommelsen mellan Sverige och Norge 1751 berörde samerna i ett stort sammanhängande område.[56] När en riksgräns för första gången drogs genom hela det samiska bosättnings- och bruksområdet, som tagits i besittning av Sverige i gränslandet mot Norge, påverkade det samerna i grunden. I samband med förändringen reglerade staterna förhållandet till den samiska befolkningen. Det gjor-

[53] Dalarna skulle genom kungligt brev den 31 december 1888 administrativt tillhöra Jämtlands lappbyar.
[54] SOU 1922:10 s. 72–73.
[55] Centrala samiske områden som Kautokeino och Ávjovárre (Karasjok) i nuvarande Norge låg under svensk jurisdiksion när gränsen fastställdes 1751. I den norska statliga utredningen NOU 1997:4 *Naturgrunnlaget for samisk kultur*, som är förarbete till Finnmarksloven beskrivs följande: ”Gjennom grensetraktaten mellom kongen av Sverige og kongen av Danmark Norge i 1751 kom det som nå er Indre Finnmark under dansk-norsk enejurisdiksjon. Frem til da hadde Sverige hatt den geistlige og verdslige jurisdiksjon, men Danmark-Norge hadde deltatt i skattleggingen av samene der. Traktaten ble inngått med Sverige fordi landet på den tid også omfattet det nåværende Finland. Til grensetraktaten var det også knyttet et tillegg om de grenseoverflyttende samenes rettigheter – Lappekodisillen. Den hadde stor betydning fordi finnmarkssamene og samene fra Nord-Finland, i henhold til den kunne flytte fritt med rein mellom de to landene. De finske samene drev også fiske i sjøen i Norge i hele denne perioden – til den såkalte grensesperringen i 1852.”
[56] Regeringens skrivelse 2004/05:79 om upphörande av 1972 års svensk-norska renbeteskonvention, s. 5; Lantto. 2000, s. 37 f.

des genom den så kallade Lappkodicillen, en bilaga till gränsöverenskommelsen och det första rättsliga dokument som reglerade samiska levnadsförhållanden.[57]

I Lappkodicillen fastslogs att de svenska och norska rikena, trots sina nyvunna suveräniteter i det nordligare området, inte hade för avsikt att gripa in i samernas rättigheter utöver det som ansågs vara nödvändigt. Gränstraktat och gränsläggningar mellan de nordiska länderna under århundradet från 1750–1850 fick enorma konsekvenser för samerna som folk. Familjer och bruksområden splittrades, ibland fram och tillbaka, mellan olika nationella jurisdiktioner och gränser styckade upp områden som tidigare varit sammanhållna. Tidigare hade samer som hamnade under norsk-danskt styre, som Kautokeino och Ávjovárre (Karasjok) fritt kunnat flytta till delar som nu blev svenska och samer från den finska delen kunnat fiska fritt längs norska kusten.

Staterna betraktade vid den här tiden samerna som ett gränsöverskridande folk som skulle bemötas med respekt.[58] En annan viktig del av kodicillen var av mer offentligrättslig art och rörde var den enskilde individen skulle vara undersåtar och vem som skulle utöva världslig och andlig jurisdiktion över territoriet.[59]

Lappkodicillen har kommit att ses som ett viktigt dokument för samiska rättigheter och brukar kallas för samernas *Magna Carta*. Betydelsen uppmärksammades tidigt inom samerörelsen och kodicillen beskrevs under 1920-talet som ”samernas grundlag”.[60] Dock innebar Lappkodicillen också begränsningar i förhållande till vad som tidigare gällt.

Av 30 § Lappkodicillen och dess förarbeten framgår att kodicillen inte endast syftade till att skydda renskötselrätten utan den samiska befolkningen som sådan. Historikern Steinar Pedersen samt det norska Samerättsutvalget har i sitt första betänkande från 1984 anfört att kodicillens syfte var att tillförsäkra skydd för den samiska nationen och samernas traditionella bruk av naturresurserna. Samerättsutvalget konstaterar vidare att den dansk-norska gränskommissarien Mangelsen

[57] Lappkodicillen innehöll detaljerade regler om medborgarskap (3–9 §§), rätt till land och vatten (2, 10 och 12–14 §§), neutralitet i krig (10 och 11 §§), intern förvaltning (15–21 §§) och om domsrätt (22–27 §§).
[58] L. Lundmark. 2008. *Stulet land – svensk makt på samisk mark*, s. 193.
[59] Regeringens skrivelse 2004/05:79, s. 5 f.
[60] Lantto. 2000, s. 37 f.

under kodicillens tillkomst särskilt starkt betonade vikten av ”Lappernes Conservation”. Samerättsutvalget anför vidare att:

> Reindriften var bare ett av flere næringsgrunnlag innen det samiske bruksområde, som ble delt av grensen. Skulle samene gis fullverdig beskyttelse og muligheter for å overleve som nasjon, måtte deres utnyttelse av naturressursene sees som en helhet. Konsekvensen av dette syn må bli at hele den grenseoverflyttende befolkning var vernet, ikke bare de som livnærte seg ved reindrift.[61]

Lappkodicillen används fortfarande i renbeteskonventionsärenden mellan Norge och Sverige. Svenska staten hänvisar till Lappkodicillen som gällande rätt eftersom ingen av länderna sagt upp kodicillen och det inte finns någon konventionsöverenskommelse mellan länderna. Den rättsliga osäkerheten – utan en nutida överenskommelse – skapar dock problem och konflikter.[62]

3.2.4 Lappmarksplakaten och bosättningspolitiken

I samband med silverfyndigheterna i Násavárre/Nasafjäll 1634 och de tidiga kolonisationsambitionerna började den svenska kronan föra en uttalad och aktiv bosättningspolitik som syftade till att foga in lappmarken i riket.[63] Bergverken behövde arbetskraft och för de gruvsamhällen som uppstod behövdes jordbruk.

Att bruka jorden ansågs under denna tid som en grundbult för det civiliserande samhället. Tongivande röster inom rikets styre och borgerskap framhöll att det fanns goda förutsättningar för att uppodla marken i norr.[64] Genom att utlova vissa privilegier ville kungamakten locka människor att flytta norrut och till möjligheten att odla marken.[65] De så kallade Lappmarksplakaten tillkom 1673 och 1695 och

[61] NOU 1984:18 *Om samenes rettsstilling*, s. 187; S. Pedersen NOU 1994:21 *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*, pkt. 3.6: Lappekodicillen og ressursbruken.
[62] Se till exempel https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/250-ar-gammel-konflikt_-_-norge-og-sverige-ma-ordne-opp-1.14115429. (Hämtade 2026-06-10.)
[63] Denna politik framträder bland annat i kungliga brev 1638 och 1646 samt genom Lappmarksplakatet 1673 samt 1695. Se Fur. 2026, s. 276.
[64] Se Sörlin. 2023.
[65] Definition av ”lappmark” enligt N. Arell 1979 s. 3: ”Historiskt-administrativt område inom de svenska samebydgerna. Lappmarkerna (Ume, Pite, Lule, Torne, Kemi) var ursprungligen (från mitten av 1300-talet till omkring 1600) handelsområden inom vilka birkarlarna innehade ett slags monopol på handeln med lapparna och lappmarksprodukterna. Lappmarkerna avgränsades senare (1584, 1751) främst i anslutning till samernas renbetesområden”. Definition av lappmarkerna enl Renmarkskommittén, SOU 2023:46. *Jakt och fiske i renbetesland*, s. 152:

gav de nybyggare som etablerade sig i lappmarken 15 års skattefrihet och rätten att, precis som samer, slippa tjänstgöra som soldat i den svenska armén.[66] Nybyggarnas uppgift var att odla upp marken och de fick generösa startstöd från staten i form av utsäde, kor och får.[67]

Lappmarksplakaten fick till en början, trots sina privilegier, inte särskilt stor effekt. Det blev ingen anstormning av nybyggen eller någon nämnvärd befolkningsökning. Samtidigt signalerade plakaten en politik vars syfte var att stärka centralmaktens kontroll av områdets befolkning och näringar.[68] Under 1700-talet och i synnerhet under 1800-talet intensifierades den bosättningspolitiska processen. Inom rikets förvaltning ansåg allt fler att det var önskvärt att odla upp mark och uppmuntra till nybyggen i norr. Samtidigt uttrycktes det återkommande en insikt om att detta land tillhörde samerna och att de trängdes undan.[69]

Tidiga kategoriseringar av samer: Skogssamer och fjällsamer

Redan under 1600-talet hade kronan delat in samerna i två grupper, fjällsamer och skogssamer. Det skulle komma att få ett stort inflytande på efterföljande uppfattningar om samisk kultur och tillhörighet. Det skogssamiska området sträckte sig (på mitten av 1600-talet) från Kemi lappmark i nordöst ned till skogslandet som omger Ångermanälven i söder, men en spridd samisk befolkning fanns långt ned i Mälardalen. Västerut gränsade det mot fjällterrängen och i öster de uppodlade kustbygderna. Säsongsvis nyttjades det vidsträckta skogssamiska området av kustbönder, för fiskets skull, och av fjällsamer som vinterbetesmarker för deras renar.[70] Vid mitten av 1600-talet hade nybyggare etablerat sig i vissa skogssamiska områden. Tillsammans med fjällsamerna kom deras näringar att konkurrera med skogssamernas näringsutrymme.[71]

”Begreppet lappmarkerna avsåg först områdena som delvis ligger i dagens landskap Lappland men som också sträckte sig ner till kusten och in i vad som i dag är Finland, fram tills lappmarksgränsen fastställdes under mitten av 1700-talet. Efter att gränsen fastställts syftade begreppet lappmarkerna på områdena väster om gränsen, dvs. motsvarande dagens landskap Lappland.”

[66] Lundmark. 2008, s. 42 f.
[67] Fur. 2026, s. 276.
[68] Ibid. s. 277.
[69] Ibid. s. 5.
[70] B. Marklund. 2015. *Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800.*
[71] B. Marklund. 1999. *Skogssamiska studier. Möten i kultur och näringar 1650–1800*, s. 8.

År 1671 förbjöds samisk nomadism utanför lappmarkerna. Lagen syftade till att begränsa nomadiska livsformer och tvinga icke bofasta samer till lappmarkerna. Ett annat syfte med lagen var också att tillhandahålla arbetskraft till gruvor och bruk i Norrbotten.[72] Resultatet av lagen lät emellertid vänta på sig och först under 1700-talet kom lagen att implementeras i större omfattning.

Vid skatteomläggningen 1695 knöts skatten till land, något som premierade de renskötande fjällsamerna samt den bofasta bondebefolkningen. Följderna för många skogssamer tycks däremot ha blivit i det närmaste katastrofala.[73] I skogssamiska Uhmeåbyn etablerades nybyggen redan på 1670-talet och vid slutet av 1700-talet hade den i stort sett upphört som skogssameby.[74] I skogssamiska Arvidsjaurbyn etablerades nybyggen förhållandevis sent, efter 1757, och den har överlevt till våra dagar. I dag utgörs skogssamernas kärnområde av Arvidsjaurs och Malå kommuner med utlöpare in i Arjeplog, Jokkmokk och Gällivare kommuner.[75]

3.2.5 Lappmarksgränsen 1749 och odlingsgränsen 1867

Länge trodde kronan att nybyggare och renskötande samer använde markerna parallellt utan att störa varandra. Det visade sig snart att det samiska levnadssättet med renskötsel, jakt och fiske, trängdes undan av de jordbrukande nybyggarna, först utmed kusten sedan utmed älvdalarna.[76] Konkurrensen om marken mellan nybyggare och samer ledde till att kronan beslöt att dela upp markanvändningen genom att anlägga den så kallade Lappmarksgränsen 1749. Den drogs i nord-sydlig riktning och gränsens syfte var att motverka att nybyggare bosatte sig väster om gränsen.[77]

Lappmarksgränsen respekterades inte av alla nybyggare. För att skilja ut området ytterligare beslutades därför 1867 att dra ytterligare

[72] Kongl. Maij:ts Placat, angående lapparnes flytiande från theras hemwister 9 maj 1671.
[73] G. Fur. Kolonisation och kulturmöten under 1600- och 1700-talen. I D. Lindmark & O. Sundström (red.) *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi* (härefter kallad Kyrkans vitbok) band 1, 2016, s. 252 f.
[74] Marklund. 1999, s. 8.
[75] Marklund. 2015 iii.
[76] Lundmark. 2008, s. 99.
[77] Lappmarksgränsen fastslogs 1751 i samband med att även gränsen mellan Sverige och Norge fastställdes.

en gräns, den så kallade odlingsgränsen.[78] Den drogs genom dagens Norrbotten och norra Västerbotten. Väster om odlingsgränsen fick inga nya nybyggen etableras.[79] Områdena ovanför odlingsgränsen kom att betecknas som ”områden anvisade till lapparnas uteslutande begagnande”.[80] Men även väster om denna gräns kom nybyggen att anläggas.

3.2.6 Avslutande diskussion om lappskattelanden

Samerna hävdade länge sin skattemannarätt, gentemot eller i relation till kronan och hade möjligheter att hänvisa till den i konflikter med gruvintressen och nybyggare. Ända fram till tidigt 1900-talet fans dock fog för att tala om en samexistens i vissa delar av Sápmi, där samer och nybyggare hjälpte varandra.[81] I andra områden ökade konkurrensen dramatiskt och förstärktes av att staten premierade en viss form av renskötsel; den nomadiserade fjällrenskötseln.

3.3 Från samiska skatteland till privatägd och statlig mark: Avvittringsprocesserna

Den rätt till mark som lappskattelanden inneburit försvagades successivt under senare hälften av 1700-talet. Från att samer hade kunnat disponera över sina skatteland och gå till häradsrätterna för att få tvister avgjorda på civilrättslig grund blev skattelandsinnehavarna tvungna att gå till länsstyrelsen och begära tillstånd för att få använda sina forna skatteland på en numera förvaltningsrättslig grund.[82]

[78] Odlingsgränsen 1867: ”Gränsen avsåg förhindra nybyggen på mark som ansågs olämplig för jordbruk, och skulle samtidigt skydda renskötseln. Inga nybyggen tilläts ovanför (väster om) odlingsgränsen, medan renskötsel var tillåten året runt där. Trots detta placerades ändå gruvan och samhället Kiruna ovan odlingsgränsen. De formella markägarna var den svenska staten, samt hemmansägare i Kurravaara och Jukkasjärvi byar, men traktens samer hade under århundraden nyttjat markerna för renskötsel, jakt och fiske med mera, jämte de bybor som hade sina utmarker här, och både jakt- och fiske bedrevs i området.” Malmgren & Avango 2026.
[79] En provisorisk odlingsgräns upprättades 1871. Den definitiva gränsen fastställdes 1890.
[80] Lundmark. 2008, s. 99.
[81] Det så kallade ”väärtisystemet” eller ”verdisystemet” beskrivs bland annat i SOU 2023:68. *Som om vi aldrig funnits – exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset*, s. 392–; Se till exempel Å. Campbell 1992. ”Om lapparna i svensk folktradition och etnocentrism.” I *Scandinavica et Fenno-Ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder*.
[82] Lundmark. 2008, s. 84 ff.

Kring 1800 blev det svenska jordägandet infogat i nya politiska och juridiska sammanhang. Det tidigare feodalrättsliga systemet och den månghundraåriga striden mellan kungamakt och aristokrati byttes mot en kamp mellan flera starka politiska intressegrupper, framför allt bönderna som fanns representerade i ståndsriksdagen.

I samband med de politiska förändringarna växte ett nytt äganderättsbegrepp fram. När Gustav III behövde skatteböndernas stöd i riksdagen 1789 beviljades en rad rättighetskrav från böndernas sida. Under de två följande decennierna fick ofrälse personers jordägande därigenom en helt ny innebörd. Skattebonden förklarades nu ha lika orubbligt ägande och samma dispositionsrätt som frälseman över frälsehemman, det vill säga samma jordägande som adeln och prästerna. Även kronobönder fick bättre besittningsskydd. Samerna, som även under den här tidsperioden saknade politiskt inflytande, lämnades utanför reformen om stärkt rätt till sina skatteland.[83]

I samband med den nya synen på äganderätt till jorden ville kronan en gång för alla skilja enskildas mark från kronans. Det skedde genom en administrativ process som kallades avvittring.[84]

Avvittringen i Norrland innebar att kronan först förklarade att den ägde all mark, utom de befintliga gårdstomterna och den uppodlade jorden. Samernas fasta visten med träkåtor och mjölkningsvallar räknades inte som ”gårdstomt”, därmed omfattades inte samernas skatteland av avvittringsstadgorna. Under länsstyrelsens ledning, höll lantmätare och avvittringsstyresmän förrättningsmöten med intressenter, granskade gamla ägohandlingar och upprättade förslag till hur markerna skulle fördelas mellan kronan och enskilda. Länsstyrelsen utsåg även en särskild ägoskillnadsrätt där tvister och överklaganden hanterades.[85]

3.3.1 Avvittringen i Jämtlands län

Enligt 1820-års avvittringsstadga för Jämtland och 1825-års stadga för Härjedalen var det huvudsakliga syftet med avvittringen att skilja kronans marker från enskildes ägor. Skatte- och kronohemman skulle genom avvittringen tillföras tillräckligt med kronomark för att täcka hemmanets behov av skog, betesmark och andra nyttigheter. Kronan

[83] Ibid. s. 74 ff.
[84] Jfr nutidens fastighetsreglering enligt fastighetsbildningslagen (1970:988).
[85] Lundmark. 2008, s. 80–81.

ville genom detta skapa hemman som kunde försörja innehavaren och dessutom betala vad som i dag motsvarar fastighetsskatt för innehavet. Avvittringsstadgorna för Jämtland och Härjedalen saknade helt föreskrifter som rörde skydd för skattefjällsinnehavarnas rättigheter och behov. I länsstyrelsens årliga rapporter till Kungl. Maj:t avseende avvittringen nämndes inte någon förekomst av samisk befolkning.[86]

De regionala förvaltningsmyndigheterna tog inte någon dokumenterad hänsyn till de samiska intressena vid avvittringen i Jämtlands län. Det medförde att stora områden, som utgjorde skattefjäll, avvittrades till privata hemman med jordbruksmarker och utmarker för fäboddrift och mulbete. Även skogsområdena i anslutning till skattefjällen avvittrades till privata ägare, områden som utgjorde grunden för renarnas vinterbete och mark för flytt mellan renbetesmarker.

Ett antal samer i Åre socken besvärade sig över avvittringen där byar och gårdar tilldelats stora arealer av bland annat samernas skattefjäll. Lantmätarna som utfört avvittringen yttrade sig över ärendet och förste avvittringslantmätaren Albin bekräftade att bönderna hade fått lov att inkräkta på marker som samerna av ålder utnyttjat för sina renbeten. På så vis, skrev han, frånskiftades Kungl. Maj:t och kronan stora marker ”till evig Skada för Lappallmogens renbeten”. Lantmätare Jacobsson bekräftade förste överlantmätaren Albins uppfattning genom att i sitt yttrande påpeka att ”fjellmännens rättigheter, der som annorstädes, helt och hållet lemnats åsido”. I sitt utslag i besvärsärendet den 31 mars 1851 erkände länsstyrelsen att invändningarna kunde vara berättigade, men eftersom saken inte överklagats inom de föreskrivna 30 dagarna, kunde avvittringsbeslutet inte ändrats då det vunnit laga kraft.[87]

När avvittringen i Jämtland och Härjedalen fortsatte blev samernas läge alltmer besvärligt och från flera socknar kom skrivelser om att samerna och renskötseln var på väg att gå under. Först 1841 reagerade Kungl. Maj:t och satte stopp för länsmyndigheternas framfart. Ett kungligt brev föreskrev att det inte fick avvittras mer jord till nybyggen innan samernas behov av marker tillgodosetts. Dessa marker skulle enligt brevet avgränsas noggrant och om markerna inte var stora nog skulle kronan tillskjuta mark för ändamålet.

[86] Rumar. 2014, s. 145–146.
[87] Civildepartementet, konseljakter den 15 mars 1853 nr 5 och den 20 mars 1857 nr 35 (RA).

Renbetesfjällen och utvidgningshemman

Den frikostiga avvittringen till bönderna i Jämtland och Härjedalen drabbade samerna hårt. En viktig fråga under arbetet med renbeteslagstiftningen inför 1886 års renbeteslag var i vilken grad skattefjällen räckte till för renarnas betesbehov under barmarksbetet. Utredningen kom fram till att skattefjällen behövde utökas innan den föreslagna renbeteslagen skulle kunna träda i kraft i Jämtland.

Genom ett riksdagsbeslut 1887 om finansiering och kungliga brev 1888 och 1889 beslöts det att kronan skulle köpa ett antal avvittrade hemman i anslutning till skattefjällen. Syftet var att utöka samernas renbetesmarker. Mellan 1888 och 1893 förvärvades jordbruksheмman om cirka 200 000 hektar i Jämtlands län för att utvidga av samernas renbetesland. Enligt ett kungligt brev 31 december 1888 och 4 april 1889 upplät kronan även Särna norra kronopark i Kopparbergs län för renbete (till nuvarande Idre sameby). De förvärvade utvidgningshemmanen utgör tillsammans med de avvittrade skattefjällen i Jämtlands län i dag de så kallade renbetesfjällen.[88]

3.3.2 Fjällägenheterna

Genom att 1915 inrätta upplåtelseformen ”fjällägenheter” kunde staten göra jordbruksverksamhet möjlig på ett utvidgningshemman. Staten arrenderade därmed ut en del av de hemman som köpts in till jordbrukare, ofta till säljaren, trots att marken var avsedd för renskötsel. Lappfogden Axel Frändén minns 1899 i ett brev till Kungl. Maj:ts befallningshavande i Jämtlands län om att staten, ”vanligen muntligen men stundom även skriftligen” avtalat med säljarna att de skulle få bo kvar på sina hemman och därvid bruka utängsslotter och beten.[89] Även samer kunde bli fjällägenhetsinnehavare och bedriva jordbruk, dock utan rätt att hålla renar.

För att underlätta för arrendatorerna utökades statens ansvar genom 1947 års kungörelse om ”norrländska fjällägenheter” till att även omfatta underhållet av byggnaderna på fjällägenheterna. Ansvaret för byggnaderna på och upplåtelserna av fjällägenheterna vilar

[88] M. Rolén & L. Thomasson. 1990. *Jämtlands och Härjedalens historia. Femte delen. 1880–1980*. s. 716–718.
[89] Skrivelse från lappfogden Axel Frändén till Kungl. Maj:ts befallningshavande den 21 september 1899. Lappfogdearkivet. Brevkoncept (nr 141).

fortfarande på staten och administreras av länsstyrelsen.[90] I dag finns det endast tio fjällägenheter kvar i Jämtland där det fortfarande bedrivs jordbruk. En kvinna berättar om att det var resoluta tag då fjällägenheterna avvecklades:

> Men den fjällägenheten där min farmor föddes och växte upp och där min pappa spenderade typ hela somrarna under sin uppväxt medan hans morfar levde då, den är nedbränd av staten i samband med att lägenheten återgick till kronan då som var skrivet i det här kontraktet de tvingades skriva på för att inte bli avhysta.[91]

I Norr- och Västerbotten, där avvittringen skedde senare, finns ett antal fastigheter som betecknas fjällägenheter, men som inte har samma återköpsbakgrund som fjällägenheterna i Jämtland.

Länsstyrelserna har sedan 1990-talet i uppdrag att helt avveckla fjällägenhetssystemet.[92] En man från Norrbotten berättar om sina erfarenheter av fjällägenheternas avskaffande:

> Det var som [att] med statens goda minne fick man kvarhålla sig på platsen som man har flyttat genom och bott i generationer på. Sedan helt plötsligt säger man: Nu ska vi sälja det här och ni får chansen att köpa det då. […] Morfars pappa fick kämpa för att få bosätta sig och sedan säger de åt honom att renarna kan du inte fortsätta med. Då skaffade de kor och hästar och sådana där saker, och jagade och fiskade och försökte med sin utkomst. Sedan bosatte sig, morfar fortsatte ju med det då, sedan fick de, jag vet inte när de började med fjällägenheterna men 1993 gjorde de om fjällägenheterna, tror jag det är, någon gång i början av nittiotalet. Och då säger staten så här då att vi kommer sälja bort alla fjällägenheter.[93]

3.4 Ordning och reda genom enhetlig tro: Statens kristna tvångsomstöpning av samiskt samhälle

Kyrkan agerade som en del av centralmakten för att kristna, civilisera och disciplinera undersåtarna. Trycket var hårt och kontrollerande över hela landet och generellt sett var det mindre påtagligt i samiska områden, där kyrkans närvaro var episodisk. Där lades dock en grund för uppfattningar om samer som hedningar, ogudaktiga och ocivili-

[90] Länsstyrelsen Jämtlands län. 2010. *Fjällägenheter, Slåtteräng ar och naturbetesmarker i Jämtland och Härjedalen.*
[91] 24033.
[92] Prop. 1994/95:100 bil. 10; Svar på skriftlig fråga 2000/01:133 om fjällägenheternas framtid.
[93] 23039.

serade. Kyrkans disciplinerande hand märktes olika i olika byar och ”lappmarker”. Särskilt tungt var det i de som låg nära kustområdena, som i Ume lappmark.[94]

Materiell vinning och ett kristnande av befolkningen utgjorde de viktigaste motiven för kronans kolonisering av Sápmi under 1600-talet. Kronan ansåg att den kristne guden hade välsignat Sápmi med rika naturtillgångar för att därigenom hjälpa samerna till ett kristet liv.[95] Det blev en viktig uppgift för den lutherska läran/kyrkan att kristna samerna. Även domstolsväsendet och skolan deltog i arbetet med att utplåna de katolska och de samiska religiösa traditionerna.[96]

En enhetlig tro var enligt den lutheranska ortodoxa skolan en förutsättning för en social ordning.[97] De tidiga samlarna, vetenskapsmännen och upptäcktsresanden bidrog till kristnandet genom sina framställningar av de samiska kulturella traditionerna som något primitivt och väsensskilt från det kristna livet, samt genom konfiskeringen, stölden, förflyttningen av väsentliga redskap för den samiska livsföringen från de samiska hemmen och samhällena.

Det var först i samband med upptäckten av malmfyndigheter under 1600-talet som en verklig utbyggnad av sockenorganisationen och präster på allvar etablerades i lappmarkerna. Kronan ville knyta området fastare till riket och ta kontroll över resurserna. Den viktigaste åtgärden blev att anlägga kyrkoplatser i lappmarkerna för att enbart vid dessa platser tillåta handel med samer. På varje plats skulle en präst installeras som representant för rikets intressen med uppgift att sprida kristendomen bland samerna.[98]

Kyrkan hade en negativ syn på samiska trossystem och hur de praktiserades och försökte på olika sätt förbjuda dessa för att i stället införa sina egna system. Inte minst gällde detta offerpraktiker och de sätt som samer använde för att etablera andlig kontakt genom trumman och jojken. Jojken blev stämplad som djävulens verk under 1600-talet eftersom den även användes av nåjder eller personer med liknande kunskaper för att nå andra medium. Det är oklart om det

[94] N. Lundius. 1905. Decriptio Lapponiae. I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv* 17:3.
[95] M. Snickare. 2026. Om stöld, förstörelse och samlande av samiska trummor (forskningsantologin), s. 306.
[96] H. Rydving. 2026. Religionskonfrontation och motstånd i den svenska delen av Sápmi under 1600- och 1700-talen (forskningsantologin), s. 975.
[97] D. Lindmark. 2006. *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen*.
[98] G. Norstedt. 2011. *Lappskattelanden på Geddas karta*, s. 11.

har funnits ett formellt förbud mot jojkande, men kyrkans demonisering av praktiken framgår av många källor.[99] Det starka fördömandet av jojken tog på sikt formen av en internaliserad stigmatisering av jojken där det fortfarande i våra dagar kan anses förkastligt att jojka i vissa samiska kretsar.[100] Som generellt sett fördömd har jojkande också kommit att fungera som en form av motståndsakt.

Mot slutet av 1600-talet insåg svenska myndigheter att många samer, trots alla kristnande insatser, inte hade övergivit sina traditioner. Det ledde till att Karl XI beordrade en grundlig undersökning av hela kyrkoorganisationen i lappmarkerna 1685, vilken visade på stora brister i arbetet med att kristna den samiska befolkningen. Prästerna anklagade samer för att de syndat och brutit mot kristna föreskrifter. Det ledde till en intensifierad religionskonfrontation mellan kyrkan och den samiska befolkningen. Den åtföljdes av en omfattande förstörelse av samiska trummor och ödeläggelse av heliga platser. Målet att kristna och disciplinera hela befolkningen innebar att grundläggande relationer i det samiska samhället omformades och förändrade samernas vardag.[101] Kyrkans krav på att delta i husförhör och nattvard, att ingå äktenskap, låta barnen döpas och de döda begravas genom kyrkans försorg skulle gälla samer såväl som alla andra svenskar.[102]

3.4.1 Samers svar på kristnandet

Det går att se hur samer förhöll sig till kyrkans tvångskristnande genom berättelser, språkliga uttryck och bevarade källor från 1600–1700-talet.[103] Vissa samer trotsade förbuden och arbetade aktivt för att bevara de inhemska traditionerna, andra omfamnade den nya läran, fogade sig till dess påbud och krav eller rent av engagerade sig i kristnandet av befolkningen.[104] Vissa trotsade kyrkans försök till omstöpning, trots stränga regleringar och straff.

De som satte sig upp mot kristendomen lät förstå att det inte fanns någon motsättning mellan att vara kristen och samtidigt bruka trum-

[99] K. Stoor. 2016. Svenska kyrkan och jojken, i Kyrkans vitbok band 2, s. 711–.
[100] Stoor. 2016, s. 715.
[101] G. Fur. 2016b. Kolonisation och kulturmöten under 1600- och 1700-talen, i Kyrkans vitbok band 1, s. 241–81.
[102] Ibid. s. 258 ff.
[103] Rydving. 2026, s. 975.
[104] Ibid.

man och offerpraktiker för att få hjälp i det dagliga livet.[105] Andra framförde ekonomiska argument för att bevara traditionerna, som att vissa riter var viktiga för jakt, fiske och djurhållning eller för att undvika att människor och djur råkade ut för olyckor. Sociala argument framfördes också där de betonade vikten av att upprätthålla tidigare generationers traditioner. Ett religiöst argument var också riternas betydelse för kommunikation med andra än de fysiskt närvarande.[106] Det fanns också dem som gick till kungs och argumenterade för legalisering av trumman, samt exempel i domboken för Torne lappmark på 1670-talet att samer jojkade i kyrkan som en slags motståndshandling.[107]

Källor vittnar även om hur vissa motsatte sig befolkningens plikt att närvara vid högmässor och andra kyrkliga högtider.[108] Det vanligaste straffet för att bruka trummor eller traditionella offerplatser var i första hand böter, i andra hand spöstraff. I enstaka kända fall dömdes den som ägnat sig åt ”trolldom” till döden.[109] Lagparagrafen avskaffades 1779, men samer kunde fram till 1942 straffas för spådom, signeri (besvärjelse) och vidskepelse i Sverige.[110]

Eftersom samer riskerade stränga straff om de fortsatte att leva och verka enligt sin tro så kom de att bli alltmer försiktiga. De som ville diskutera hemligheter kunde prata samiska, men präster, nämndemän och andra representanter för överhögheten kunde också ha lärt sig samiska. Då kunde man i stället använda sig av hemliga språk, som *jorteht-soptsese* på sydsamiska eller olika metaforer, *jortehtidh,* som förvillade alla som inte var införstådda med de underliggande betydelserna.[111]

Marknadsplatser var sammanhang där den samiska befolkningen skulle inta en försiktig hållning, eftersom där fanns många som kunde lyssna och avslöja om någon ägnade sig åt förbjudna traditioner. Präster, länsmän och andra utomstående kunde också oannonserat dyka upp i samiska hem och visten och på bar gärning ta dem som ägnade sig åt trumbruk eller utförde offerriter. Därför infördes ett

[105] Ibid.
[106] Ibid. s. 976.
[107] E. Axelsson. 2015. *Samerna och statsmakten. Vardagligt motstånd och kulturell hybriditet i Torne lappmark under perioden 1639–1732*.
[108] Ibid.
[109] Rydving. 2026.
[110] R. Christoffersson. 2016. *Svenska kyrkan och samiska trummor,* Kyrkans vitbok band 2, s. 667.
[111] Rydving. 2026, s. 977.

varningssystem med en särskild symbol på trummorna – *rist'baelkies* (”den kristna vägen”) – som aktiverades om någon obehörig var på ingående. Då gällde det att så snabbt som möjligt gömma undan trummor och andra föremål som inte var förenliga med det kristna tvånget. En femtedel av de sydliga trummor som finns bevarade har denna symbol.[112]

I lulesamiska traditioner benämns tiden innan den senare delen av 1600-talets religionskonfrontation för *goabdesájgge*, (trumtiden), eftersom man då kunde använda trumman fritt utan att riskera straff. Den stränga tid som följde har kommit att definieras genom uttrycket *at da sjaddin goabddájt tjiegadit,* (att man måste gömma trummorna). Epoken kallas inte för en tid utan trummor utan indikerar ett fortsatt bruk av samiska inhemska traditioner i hemlighet.[113]

Först fram mot slutet av 1700-talet förefaller samerna kunna betecknas som annat än nominellt kristnade, om ens då. Vissa källor och lämningar tyder på att kristna praktiker inlemmats i enskilda samiska områden och sammanhang. Sápmi var och är ett geografiskt vidsträckt område och ett kulturellt heterogent samhälle. I stor utsträckning hade dock samisk religion och samiska riter drivits under jorden och utövades endast i största hemlighet. Samtidigt hade många samiska institutioner tömts på sitt religiösa innehåll och utvecklats mot att bli enbart kulturella uttryck.[114]

3.5 Statens skolning av kristna undersåtar: Det svenska utbildningsväsendets kolonisering

En äldre man berättar om sin tid i nomadskolan och hur det kristna sammanhanget ingick som en självklar norm i undervisningen:

> När jag gick i nomadskolan, då skulle vi gå i kyrkan varje söndag i så kallad söndagsskolan. Vi fick ett sådant där kort som skulle stämplas efter kyrkan. Den som gick varje gång fick många stjärnor. En fullständig assimilering in i den kristna tron, att leva enligt den. Jag har alltid varit emot när de vill sätta upp en kyrka i våra fjäll, jag motsätter mig det, det ska inte vara någon kyrka där, kyrkan har ingen plats i våra fjäll.[115]

[112] Rydving. 2026, s. 978.
[113] Rydving. 2026, s. 980.
[114] Fur. 2016b, s. 258 ff.
[115] 23024.

Kyrkobesök som en del av utbildningen var inte något som introducerades med nomadskolan. Utbildningsväsendet i Sverige har gått hand i hand med kyrkan under flera hundra år. I dag är många samer kristna och skolan är sekulär. Dagens kyrka kan fortfarande bli en påminnelse om den assimilering och det tvångskristnande som samer utsatts för, som det blir för mannen ovan som lämnat vittnesmål till kommissionen.

Kyrkoväsendet ansvarade organisatoriskt och innehållsmässigt för utbildningen i Sverige från 1600-talet och in på 1900-talet. Under den tiden går det inte att skilja stat och kyrka åt. Arbetet med att omvända samer till kristendomen var inkluderat i framväxten av ett utbildningsväsende. Kyrkans mission var också en del av statens expansion och koloniala politik. Genom kristen undervisning skulle samer och andra svenskar bli goda lutherska undersåtar. Den kristna missionen kom att starkt påverka samernas världsbild och tro, först med hot, våld och förbud mot samisk tro och andlighet och över tid genom att kristendomen blev en integrerad del av den samiska kulturen.[116]

3.5.1 Ambitionen att fostra samiska präster

Redan 1619 utkom de första läroböckerna på samiska med ett påtagligt kristet innehåll, den ena var en ABC-bok med Luthers lilla katekes, den andra en sång- och mässbok. Den språkliga kvaliteten i böckerna var låg och det är tveksamt om böckerna gjorde någon stor praktisk nytta. De översättningar som gjordes visade att kyrkan var mån om att nå ut med den kristna läran och såg nyttan av att avvända samiska för det ändamålet. Användningen av samiska hade ett praktiskt syfte och inte ett kulturbevarande syfte.[117] Det fanns präster som lärde sig samiska, men de flesta använde tolk vid sina predikningar. Fram till mitten av 1700-talet kunde få samer förstå svenska. Fram till 1700-talet översattes ett femtontal olika publikationer till samiska som läseböcker, katekesen och kyrkohandledningar.[118]

[116] B. Norlin. 2017. ”Kyrkan, missionen och skolan”, i Daniel Lindmark och Olle Sundström (red.) *Samerna och svenska kyrkan – underlag för försoning*, s. 43.
[117] T. Forsgren. 1988. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850*, s. 6–11.
[118] O. Korhonen. 2016. ”Samiskan under fyra sekel i Svenska kyrkans arbete”, i Kyrkans vitbok band 2, s. 741–742.

Den första så kallade lappskolan inrättades 1619 i Piteå och Skytteanska skolan startade det första internatet för samiska pojkar i Likssjuo/Lycksele 1632. I samband med det infördes skolplikt för pojkar, oberoende av hur långt ifrån skolan de bodde. Syftet var att de skulle bli lärare och präster och sedan i sin tur undervisa andra samer i kristendom. Ingen hänsyn togs till om föräldrarna protesterade mot kravet. Pojkarna kunde tvingas till skolan med våld.[119] De samiska föräldrarna hade alltså lite eller inget inflytande över sina barns skolgång och undervisning. När barnen togs ifrån sina familjer tvingades de också att överge sitt språk och sitt kulturella och andliga sammanhang.[120]

Redan innan Skytteanska skolan grundades finns det dokumentation om att myndighetspersonen Daniel Thordsson Hjort reste runt i ”lappmarkerna” 1606 och försökte övertala föräldrar att låta honom ta med pojkar till Uppsala för studier. Av de tio pojkar han fick med sig på resan blev en sjuk och två rymde, de övriga sju inledde sina studier i Uppsala. Det är inte känt hur det sedan gick för dem. Genom en brevväxling mellan Gustav II Adolf och kyrkoherden i Piteå 1617 framgår det att kungen befaller kyrkoherden att ”ta till sig sex av lapparnas söner och instruera dem i bokliga konster”. Tre av dessa pojkar blev under 1630-talet inskrivna som studenter Uppsala och senare prästvigda.[121]

Samiska studenter försåg under den här tiden svenska lärde med information om samiskt liv, vilket bland annat utgjorde underlag till Johannes Schefferus bok *Lapponia*.[122] I bevarade reseberättelser från präster och missionärer i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet beskrivs i *Lapponia* samer och samisk kultur på ett ytligt och stereotypt sätt. Det var i dessa skildringar som präster och lärare började dela upp fjällsamer och skogssamer i relation till deras huvudsyssla, en indelning som fick stort genomslag i lagstiftning och i samers liv.[123]

[119] Rydving. 2026, s. 986.
[120] Fur. 2016b, s. 162–263.
[121] Rydving. 2026, s. 987.
[122] A. Klein. 2020. *Early Modern Knowledge about the Sami – a history of Johannes Schefferus' Lapponia and its Adaptations*, dissertation, Artic University of Norway, s. 135 ff.
[123] Norlin. 2017, s. 42.

3.5.2 Lappskolor och kateketer: 1700-talets mission

Riksdagen fattade 1723 beslut om att etablera en särskild samisk skolform.[124] När Kungliga Direktivet för Lappmarkens Ecklesiastikverk bildades 1739 innebar det att det fanns en samlad styrning över samers utbildning. Direktivets ledamöter bestod av representanter från både stat och kyrka.

Lappskolor etablerades i anslutning till kyrkoplatser i Sápmi.[125] Vid 1700-talets mitt fanns det totalt åtta skolor, internatskolor för sex samiska elever i varje lappmarksförsamling.[126] Eleverna undervisades och fick kläder, mat och husrum betalade av staten. De förväntades gå i skolan i två år och ha lärt sig de mest nödvändiga ur den kristna tron. Eleverna tillbringade all sin tid vid internatskolan, även under loven. De hölls under ständig övervakning av skolmästaren och var förbjudna att besöka sina föräldrahem innan de hade blivit fast förankrade i den kristna tron.[127]

En annan del av arbetet i den kristna missionen bestod av att översätta religiösa skrifter till samiska. Under ledning av prosten Pehr Fjellström i Likssjuo, konstruerades ett samiskt skriftspråk, ”sydsamiska bokspråket”, med utgångspunkt i umesamiskan. Det ska inte förväxlas med dagens sydsamiska. Bokspråket var ett blandspråk skapat av en olika talade varieteter i Lule, Pite och Ume lappmarker. Det tog inte särskilt stor hänsyn till nordsamiskan. Genom att skapa ett samiskt skriftspråk hoppades kyrkan på att kunna sprida den kristna läran bland samer både söder och norr om Lule lappmark. Översättningarna innebar början på ett samiskt skriftspråk, trots att bokspråket var ett helt konstruerat språk som ingen same talade.[128]

Idén om att rekrytera präster bland unga samiska män övergavs i mitten av 1700-talet. Det sammanföll med tillkomsten av en ny lärarkategori, de så kallade kateketerna. Som ett komplement till undervisningen i de fasta lappskolorna reste kateketerna runt och under-

[124] Ibid. s. 46.
[125] E. Blind. 2015. *Trehundra år av samisk skolhistoria* i (red. K. Huuva och E. Blind) *När jag vad åtta år lämnade jag mitt hem och jag har fortfarande inte kommit tillbaka – minnesbilder från samernas skoltid* (Även kallad Nomadskoleboken), s. 61, 64 och 68.
[126] Norlin. 2017, s. 46.
[127] D. Lindmark. 2016. ”Svenska undervisningsinsatser och samiska reaktioner på 1600- och 1700-talen”, i Kyrkans vitbok band 1, s. 351 ff.
[128] O. Korhonen. 2016. ”Samiskan under fyra sekel i Svenska kyrkans arbete”, i Kyrkans vitbok band 2, s. 753 och 759.

visade de samiska barnen i deras hem.[129] Kateketerna rekryterades bland eleverna i lappskolorna. De fick viss vidareutbildning och i uppdrag att följa nomadiserande samer för att undervisa dem i läsning och skola dem i den kristna läran.[130] Den kristna missionen förändrades i takt med pietismens framväxt och blev mindre tvingande, med större betoning på personlig och frivillig omvändelse. För att vinna samernas förtroende och övertyga dem om att den lutherska tron var den rätta krävdes det inte bara att prästerna behärskade samiska utan också en förståelse för samiska traditioner, samhällsstrukturer och invändningarna mot en omvändelse.[131]

3.5.3 Ambulerande och stationär undervisning: Skolreformer under 1800-talet

Under 1800-talet genomfördes flera reformer av skolväsendet för samer. Huvudfrågan gällde hur undervisningen skulle utformas – via fasta skolor eller via ambulerande kateketer. Idén att undervisningen skulle ske på samiska blev också svår att genomföra, särskilt i Torne lappmark eftersom samerna där talade nordsamiska och de läromedel som fanns var skrivna på sydsamiskt bokspråk. Av det skälet användes läroböcker på finska i Torne lappmark.[132]

Många av de stationära lappskolorna lades ner i och med en reform 1818. En ny organisation inrättades med fyra missionärer och 27 ambulerande kateketer.[133] Under 1830-talet hårdnade emellertid den interna kritiken även mot det systemet eftersom det var svårt att genomföra i praktiken. De nomadiserande samerna vistades högst ett par veckor på samma plats och visade lågt intresse för undervisningen. De hade fullt upp med fiske och skötsel av renhjorden. Kateketerna ansåg heller inte att lappkåtorna fungerade väl för att bedriva undervisning i. Efter en omfattande inspektion av förhållandena i lappmarkerna inrättades 1846 återigen den stationära undervisningsformen.[134]

[129] D. Lindmark 2016, s. 355 f.; S. Anderzén. 2016. ”Kyrkans undervisning i Lappmarken under 1800-talet: En ständigt pågående process för att finna fungerande arbetsformer”, i Kyrkans vitbok band 1, s. 375.
[130] B. Norlin & D. Sjögren. 2016. ”Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och utmaningar”, i Kyrkans vitbok band 1, s. 407.
[131] Fur. 2016b, s. 246.
[132] Anderzén. 2016, s. 395–396, Korhonen 2016, s. 753 och 759.
[133] Anderzén. 2016, s. 379 f.
[134] Ibid. s. 380–387.

Karin Stenberg, lärare och samisk medborgarrättskämpe, riktade skarp kritisk mot kåtaskolorna som hon menade inte etablerades för samers bästa, utan snarare utifrån statens ekonomiska intresse av att bevara renskötseln.

> Om ändringen till ett dylikt skolsystem hade gjorts av svenska myndigheterna utan ”lappallmogens” hörande. Och de svenska myndigheternas utgångspunkt vid ordnandet av Petrus Laestadius skolväsendet var den vanliga, felaktiga: ”lappen skall vara lapp och inte vänjas vid några svenska vanor, ty då blir han oduglig som renskötare”. Det vill säga – svenskarna ha i alla tider givit katten i lappen men varit mån om att – för sitt eget behov bibehålla renarna. ”Lappens själ” – vad betyder den i jämförelse med renens kropp. Den senare kan svensken äta – den förra kan svensken inte förstå.[135]

I takt med folkskolans etablering under 1800-talets senare hälft och i och med samhällets sekularisering blev utbildningsväsendet mer enhetligt. I samband med 1842 års folkskolestadga tog socknarna över kyrkans ansvar för skolan. Det försvagade kyrkans påverkan på samiska barns skolgång.[136] Nya aktörer etablerade sig inom utbildningsområdet, bland andra Svenska Missionssällskapet. Även ambulerande læstadianska missionsskolor för samiska barn hade inrättats i de norra lappmarkerna.[137]

En större reform av lappskolan dröjde till 1896. Genom revideringar 1877 återinfördes kateketskolorna och det stadgades att undervisningen skulle bedrivas på svenska om eleverna förstod språket. Den stora förändringen vid reformen 1896 var att lappskolorna döptes om till lappfolkskolor och integrerades i samma regelverk och med samma principer som den allmänna folkskolan. Kyrkoherden och skolrådet i församlingen skulle ansvara för skolornas tillsyn. Det svenska språkets ställning som undervisningsspråk befästes från och med 1877 års revidering.[138]

Vid 1900-talets början var undervisningen för samer fortfarande bristfällig. Det fanns fem olika utbildningsvägar; lappfolkskolor, kateketskolor, vinterkurser, allmänna folkskolor och missionsskolor. Men omkring hälften av alla samer hade inte gått i någon form av skola. Elsa Laula uppmärksammade denna ojämlikhet i utbildningsfrågan i

[135] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat Läh Mijen Situd.* I Å. Össbo, B. Marklund, L.M. Nilsson & K. Stoor (red,). 2020. Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”, Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid, s. 90–91.
[136] Anderzén. 2016, s. 385.
[137] Norlin & Sjögren. 2016, s. 409.
[138] Ibid. s. 408 ff.

skriften *Inför lif eller död* (1904). I den summerade Laula hur staten genom den kristna missionen hade svikit samerna i fråga om en jämlik utbildning:

> Orsaken ligger i det helt naturliga skälet, att lappen icke ägnas någon uppmärksamhet i upplysningshänseende. Ända till dess Lappska missionen inrättade skolor däruppe bland fjällen hafva vi lappar icke haft någon undervisning. […] Skulle lappen däremot få tillägna sig den undervisning som de svenska barnen åtnjuta, skulle nog bildning och intelligens äfven vinna insteg i Lappland. Till ofvan nämnda skolor – andra skolor finans ej – bidrager staten endast med en ringa skärf, men månne ej den svenska staten har skyldighet att bland den lappska befolkningen inrätta skolor, om ej sådana som de svenska så dock drägligare skolförhållanden?[139]

3.5.4 Att tvingas överge sin världsbild – samers motstånd och försvar

Kyrkan och prästerna ställde höga krav på att samerna skulle följa kristna påbud. De måste närvara vid marknadsplatser vid särskilda tider på året, de skulle delta i husförhör och låta registrera nyfödda och odöpta barn. Att ingå äktenskap och hålla begravningar enligt kristen sed ingick också, liksom att ta nattvard och kunna katekesens texter. Prästernas krav på kristen praktik gällde alla svenskar och tog sig successivt in i samernas vardagsliv på ett sätt som var omöjligt att värja sig ifrån. Dessa krav var desamma för samer som för alla kronans undersåtar. För samerna innebar den kristna missionens krav på omvändelse dock något mycket mer genomgripande än för många andra. I kontakten med kyrkans och kronans företrädare befann sig samerna i underläge, inte minst på grund av att kommunikationen med präster och fogdar skedde på svenska som var ett främmande språk för samerna. Den kristna omvändelsen innebar också att samerna tvingades kapa banden till det allra mest fundamentala, till den andliga världen och sättet att betrakta världen på.[140]

När samiska barn skiljdes från sina föräldrar för att undervisas vid internatskolor fick det djupgående sociala, psykosociala och kulturella konsekvenser, både för familjerna och för djupt rotade levnadssätt. Familjerna berövades den kunskapstradition som tidigare förmedlats mellan generationer. Platsen för lärandet flyttades från hemmet,

[139] E. Laula. 1904. *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena*, s. 26.
[140] Fur. 2016b, s. 262–263.

marken och det lokala samhället till kyrkan och skolan. Präster och lärare tog över rollen som fostrare och kunskapsförmedlare.[141]

Det finns många exempel på samernas motstånd mot den kristna omvändelsen. Redan under 1600-talet visar rapporter från kyrkans missionärer på olika former av motstånd. Det framgår att missionen inte lyckats på det sätt kyrkan hade förväntat sig. Rekryteringen av unga samiska pojkar till prästyrket blev inte så framgångsrik som kyrkan hade förväntat sig. Mellan 1584 och 1876 utbildade sig endast tio samiska pojkar till präster.[142]

Det fanns också motståndshandlingar som visade hur samer höll de kristna sederna ifrån sig och försvarade sin egen kultur. Det kunde handla om att begränsa den information man gav om sina egna sedvänjor till svenskar eller kyrkans företrädare. I en del fall handlade det om att samer som ställdes inför krav på kristen omvändelse uttryckligen hänvisade till att de ville hålla fast vid de traditioner som de var vana vid och som gått i arv från deras förfäder.

Samuel Rheen, präst och missionär på 1600-talet, beskrev i sin rapport *En kortt Relation om Lapparnes Lwfwarne och Sedher, wijd-Skiellsser, sampt i många Stycken Grotwe wildfarellsser* sitt intryck av samerna. Han skrev att de verkade älska Gud men ändå tycktes vilja hålla fast vid sina förfäders ”villfarelser”.[143] Noteringen skulle, från ett samtida perspektiv, kunna tolkas som att det viktiga för de samer Rheen mötte var att försvara sin egen kultur och inte i första hand motsätta sig en kristen gudsbild.

Samer visade motstånd genom att hålla fast vid sina religiösa och traditionella sedvänjor. En del fortsatte att offra till sina egna gudar, andra vägrade att ta med sina barn till skolor eller marknadsplatser där de skulle undervisas av missionärer. Även så långt söderut som i Gästrikland och Uppland finns exempel på vidmakthållna samiska praktiker under 1700- och 1800-talen.[144] En del samer fortsatte att begrava sina döda i skogen enligt samisk sed.[145]

[141] Norlin. 2017, s. 45.
[142] Ibid. s. 42.
[143] Fur. 2016b, s. 265.
[144] J.M. Nordin, & S. Olofsson. 2026. Fördrivningspraktiker och motståndsstrategier. Kronan och samerna i Mellansverige under 1700-talet. (Forskningsantologin), s. 85–121.
[145] Norlin. 2017, s. 42.

3.6 Exotisering och konfiskering av samiska föremål: Samlarnas koloniala historia

Redan tidigt väckte det geografiska och kulturella Sápmi ett stort intresse bland europeiska kultur- och forskningsinstitutioner. Under 1600–1700-talet besökte forskare, upptäcktsresande, samlare, missionärer, präster och andra ämbetsmän samiska hem och heliga platser för att samla in föremål. Det kunde handla om föremål som enligt kronan och kyrkan var förbjudna att inneha. Det blev på modet att i de europeiska samhällenas övre skikt att skapa samlingar, museum eller mer eller mindre publika samlingar av konstverk och andra föremål som kom från fjärran länder och kulturer som ansågs exotiska. Samiska gievrieh/trummor och sieiddit/sejtar (heliga spektakulära naturliga formationer av sten eller trä) var särskilt eftertraktade med högt samlarvärde.[146]

Gievrie (SaS) har en central position i den kristnande historien och i den samiska motståndskampen gentemot den kristna missionen. Trummornas faktiska betydelse och användningsområden i de samiska samhällena är omgärdat av viss osäkerhet eftersom dokumentationen uteslutande gjorts genom utifrån-blick – bland annat av dåtidens museiväsendes aktörer. Men att gievrie var ett viktigt instrument i den samiska praktiska och profana vardagen är väl känt, tillika ett praktfullt exempel på duodji.[147]

De kristna missionärerna och kyrkan förknippade gievrie med hedendom och trolldom. Därför var det förenat med risk för stränga straff, inklusive dödsstraff, att inneha eller använda en trumma. Därtill representerade gievrie en kulturell och religiös självständighet som inte accepterades av den lutherska kyrkans krav på enhetlig tro (för social kontroll).[148] De flesta trummor konfiskerades, brändes och slogs sönder under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. En del trummor gömdes undan och bevarades.

---

[146] I sydsamiska områden kallas trumman *gievrie*, i lulesamiska *goabdes* på nordsamiska *goavddis* och på umesamiska *geävrrie.* Precis som ordet för trumma skiljer sig åt mellan olika områden finns också kulturgeografiska skillnader i den traditionella trummans form, material och symboler. Det gör att det kan framstå missvisande att tala om exempelvis goavddis när det i själva verket handlar om geävrrie. I föreliggande avsnitt, där ett ord för trumma uppträder, använder vi sydsamiskans gievrie. Detta då de största samlingarna konfiskerade, bevarade trummor kommer från sydsamiska områden – och då det är kommissionens ambition att i så stor utsträckning som möjligt använda samiska begrepp i detta betänkande.
[147] R. Christoffersson. 2010. *Med tre röster och tusende bilder: om den samiska trumman*.
[148] Snickare. 2026, s. 314.

Som kittlande förbjudet och symbol för den exotiske andre kom gievrie, ofta kallad ”trolltrumma”, att få en prominent position bland samlare och inom det tidiga museiväsendet.[149] Det första museet i Sverige brukar anses vara vetenskapsmannen och samlaren Johannes Schefferus Museum Schefferianum, etablerat på 1660-talet i Uppsala.[150] Professor Schefferus var mycket intresserad av samisk kultur och det geografiska Sápmi. Utöver det vetenskapliga verket *Lapponia* (1673), där många av hans informanter var samer, står han för den första avhandlingen som behandlade frågan om kolonier och kolonisering vid ett svenskt universitet.[151] Ett viktigt syfte med *Lapponia* var att skriva fram samiska andliga praktiker på ett sätt som motverkade den centraleuropeiska rädslan för dem som trollkunniga – eller snarare att den svenska militärmakten skulle understödjas av trolldom ifall den anlitade samer i trupperna. Schefferus framstår ha varit nyfiken på samisk kultur och på det stora hela positivt inställd. Samtidigt bidrog hans vetenskapliga studier till att länge befästa bilden av samer som invandrare till ett Sápmi befolkat av andra folkgrupper.[152]

Museum Schefferianum hade högt anseende i likasinnade kretsar och Schefferus tog emot många besökare. Källor från den tiden visar hur särskilt gievrie och seidi fascinerade besökare och samlare. De samiska föremålen skulle komma att utgöra något av ett måste för varje ansett museum i Europa vid denna tid.[153]

3.7 Tvångsfördrivningar av samer i 1700-talets Saepmie/Mellansverige

En kvinna som har lämnat sitt vittnesmål till kommissionen berättar om sin släkt som bodde i Ockelbotrakten i Gästrikland. Hennes morfars och farfars släkter var samer, men hennes förfäder behövde gömma undan det samiska:

[149] E. Manker. [1938] 1950. *Die lappische Zaubertrommel – eine ethnologische Monographie.*
[150] M. Snickare. Kontroll, begär och kunskap. Den koloniala kampen om Goavddis. *RIG. Kulturhistorisk tidskrift*, 97:2(2014):65–77.
[151] Fur. 2026, s. 277.
[152] B. Löw. 1956. Johannes Schefferus och hans Lapponia. I Schefferus, J. Lappland, s. 9–23; R.H. Bergesen. Dutch Images of Indigenous Sámi Religion. Jan Luyken’s Illustrations of Lapland. *Acta Borealia*, 32:2(2015):103–124.
[153] Snickare. 2014; J.M. Nordin & C-G. Ojala. Collecting, Connecting, Constructing: Early Modern Commodification and Globalization of Sámi Material Culture. *Journal of Material Culture* 23:1(2017):58–85.

> Jag får ofta frågan om vi verkligen kan vara samer, det går ju inte att bevisa, för det är inte inskrivet i kyrkböckerna. Då tänker jag som så här, i och med att man skulle fördrivas om man visade upp sin samiskhet och inte var sockenlapp, då gick det ju att bli svensk i stället. Så om man skrivs in med svenska namn i kyrkböckerna, oftast förvanskade ju prästerna namnen, och köpte en bit mark och var stadigboende, även om man levde som same fortfarande, så kom, kunde man komma undan.[154]

Kvinnans vittnesmål handlar framför allt om morfadern som både jojkade och talade samiska. Att kunna överleva i naturen som same, att jaga småvilt och att slöjda var andra traditioner som överförts mellan generationerna i hennes släkt. Med bofastgörandet betraktades samerna från myndigheternas sida ändå inte som samer. Hennes berättelse är ett exempel på hur urfolkets liv i Mellansverige osynliggjordes genom assimilering och felaktiga uppfattningar.

Arkeologer och etnologer har dock visat att samer under mycket lång tid levt på platser utanför det område som i dag kallas Sápmi (saN)/Saepmie (saS). I Mellansverige har samers liv varit en integrerad del av det mångkulturella samhälle som präglade det förmoderna Skandinavium.[155] Ändå etablerades en föreställning hos kungen och myndigheterna under 1600- och 1700-talet att samerna hade lämnat sina hem i norra Saepmie för att leva ett nomadiserande liv längre söderut. Det bidrog till synen på samer som ett främmande folk som borde återbördas till ”lappmarken”. En sådan missuppfattning cementerades i lagar och regleringar och blev på så sätt den ideologiska utgångspunkten för fördrivningar av samer norrut.[156]

Processen att avhysa och fördriva nomadiserande samer från södra Saepmie/Mellansverige pågick redan på 1600-talet men nådde sin kulmen under början av 1700-talet. Fördrivningar av samiska familjer genomfördes bland annat till Norrbotten, Västerbotten och Jämtland.[157]

Under 1600-talet kom flera bestämmelser på nationell och lokal nivå som syftade till att fördriva samer från Heelsege/Hälsingland, Daalon/Dalarna, Gästrikland och Uppland. Det första reglementet kom 1641 efter att ärkebiskopen i Uppsala uttalat att alla samer borde återvända till norra Sverige. Några år senare, 1645, stiftade Hälsinglands tingsrätt ett lokalt förbud om att fördriva alla nomadiserande

[154] 24030.
[155] Nordin & Olofsson. 2026, s. 88.
[156] Ibid.
[157] Ibid. s. 90.

samer från landskapet, och 1652 kom en lokal bestämmelse om att allmogen i Hälsingland inte fick ge härbärge eller försörjning åt nomadiserande samer.[158] Ett nationellt förbud mot nomadism trädde i kraft 1671 i och med *Lagen mot samers flyttande från sina hemtrakter* som byggde på föreställningen om samers nomadiserade livsstil som en form av lösdriveri. Bakgrunden till lagen var oron för förlust av arbetskraft inom gruvnäring i norr och de särskilda samiska kompetenser som ansågs behövas där, i kombination med en önskan om att få kontroll över nomadiserande undersåtar.

3.7.1 Ökad kontroll och assimilering

I och med Fredrik I:s tillträde på tronen 1720 inleddes en period av mer återhållsam svensk utrikespolitik. Det gav kronan större möjligheter att rikta in sig på inrikes angelägenheter. Nya lagar stiftades för att öka inkomsterna till statskassan genom ökad beskattning och kontroll över skogarnas resurser i Mellansverige. Kungen hade ett starkt jaktintresse och ansåg att samernas livsstil skadade skogen bland annat genom jakten på skogsfågel. Kronans vilja var också att bli av med nomadiserade livsformer som likställdes med ”lösdriveri”.[159]

En annan aspekt var att från kronan hade ett intresse av att behålla det samiska hantverket och arbetskraften i norra Sverige. Samiska hantverkare försåg den växande svenska armén med handskar, mössor, kängor, jackor och väskor. De arbetade också i gruvor och bruk i Lule och Torne älvdalar som nyligen öppnats.[160]

Under sina första år drev kungen aktivt på för att de ”lösdrivande samerna” skulle avhysas från markerna i Mellansverige och sändas norrut. Korrespondensen mellan kungens ämbete, och ibland med kungen själv, och landshövdingar, visar att förvisningen av samer var en prioriterad fråga för kungen. Magnus Palmqvist, landshövding i Gävleborgs län, uttrycker sin tvekan i sin brevväxling med kungen över uppgiften att fördriva de lokala samerna. Han ställer frågan hur han bör prioritera när det gäller resande, romer och samer som efter den ryska ockupationen av Finland sökte skydd i Sverige.[161]

[158] Ibid. s. 88–89.
[159] I. Svanberg. 1999. *Hästslaktare och korgmakare: resursutnyttjande och livsstil bland socken-lappar.*
[160] Nordin & Olofsson. 2026, s. 89.
[161] Ibid.

Landshövdingen i Västerbottens län, Johan Grundell, fick ta emot förvisade samer i sitt län. I ett brev till kungen beskrev han att de inte hade plats att ta emot flera och att de som redan fördrivits till länet borde få återvända till sina ursprungliga marker söderut. Landshövding Carl Gustaf Bielke i Västernorrlands län (som vid tiden också innefattade Gävleborgs och Jämtlands län) försökte se till att samer inte fördrevs norrut genom att på olika sätt argumentera för att de inte utgjorde ett hot mot skogarna.[162]

3.7.2 Samiskt motstånd mot fördrivningarna

Tvångsförflyttningarna av samer från bland annat Gästrikland, Hälsingland och Dalarna till Västerbotten och Jämtland genomfördes framför allt under 1720–1730-talet. Dokument från den tiden visar hur samer gått samman och genom suppliker[163] uttryckt önskan om att inte förflyttas. Av källorna framgår att de hade en stark koppling till de markerna som de levt och verkat på under generationer.

Brevväxlingen mellan landshövdingar och kronan/kungen visar exempel på hur samer rymde under deportationerna och att bondebefolkningen ibland sympatiserade med samerna och hjälpte dem att fly. Det framkommer också i brevväxlingar att det fanns landshövdingar som insåg att tvångsförflyttningarna innebar att samerna skickades till en för dem helt okänd landsände med främmande språk och traditioner och där samerna skulle sakna möjlighet att försörja sig.

Den första kända suppliken från samer som bad om att inte bli förvisade omtalas 1728. Själva suppliken finns inte bevarad men refereras till i noteringar från inrikes civilexpeditionens diarium, kungens kansli för civila frågor. Där noteras att:

> Jon Larsson och Lars Jonsson, Lappar anhålla, att få blifwa qwar i Helsingeland wid och omkring Söderhamns stad i skogarna.[164]

Jon Larsson och Lars Jonsson hade blivit gripna i enlighet med lösdriverilagen eftersom de var nomadiserade och möjligen renskötare. I en anteckning från landshövdingen i Västernorrland, Carl Gustaf Bielke, i form av en skrivelse till kung Fredrik, verkar landshövdingen

[162] Ibid.
[163] En supplik är en böneskrift och användes som en skrivelse med en begäran av något slag som skickades till kungen från en individ eller en grupp.
[164] RA, Inrikescivilexpeditionen, CI a:5 1727 januari no 52, återgivet i Nordin & Olofsson. 2026, s. 11, fotnot 38.

argumentera för de två samernas sak, trots att den dåvarande lagstiftningen förbjöd nomadism söder om lappmarksgränsen.

> […] finner jag en suplique som har eder Kongl. Maj:t några [lappar] ifrån Helsingland i underdånighet insinuerat, och deruti anhållit at i nåder tillåtas få ther uti orten förblifwa […][165]

I ett brev till kung Fredrik formulerar Bielke ett förslag om hur situationen kan lösas genom att samerna skulle kunna stanna om de inte utgör ett hot mot jakten och skogen, utan i stället bli bofasta.

> [...] så synes den inrättningen derwid kunna tagas, at en á 2ne (samer) uti hwar sokn sätta sig nedr uti byarna och fråntagas, med strickt förbud at ej fara med skiutande på skogarna utan hålla sig wid församlingarna, och ärlägga . ordin. utskylder af bidra. och mantalspenningar.[166]

Av brevet att döma verkar landshövding Bielke haft förståelse för samernas situation och det orimliga i att fördriva dem från platser där de levt i generationer till okända platser i norra Sverige. I brevet anger han vidare:

> [...] att så wähl thesse som flere här i nedre orterna kringstrykande [lappar] förnimmer ifrån långl. tider barn efter barn hafwe här i landet haft sitt uppehälle och aldrig sett lappmarkerna ...[167]

Jon Larssons och Lars Jonssons supplik är den första kända skriftliga begäran från samer i Mellansverige i ett försök att sätta stopp för tvångsförflyttningen mot norr. Den visar att de kände till att en supplik var ett juridiskt och politiskt vapen som kunde användas för att motsätta sig fördrivning.[168]

I maj 1730 skrev en annan grupp samer, Anders Hindersson, Hindrich Mårtensson, Erich Hindersson, Nils Andersson, Siuhl Hindricsson och Matz Larsson i Dalarna en liknande supplik. De bad om att slippa förvisas med hänvisning till att de inte ägde någonting, att de hade bott på platserna i generationer och att de inte hade någon möjlighet att försörja sig norröver. De skrev att deras ”förfäders fäder var födda här och till sina döda dagar hade sin försörj-

[165] HLA, Gävleborgs läns landskansli, A III b:32, s. 372–374, återgivet i Nordin & Olofsson. 2026, s. 95.
[166] Till hans Kongl. Maj:t ang Lappar. Gefle landar. Canc. D-6 maj 1728 (HLA, Gävleborgs läns landskansli, A III b:32, s. 372–374), återgivet i Nordin & Olofsson. 2026, s. 95–96.
[167] Ibid.
[168] Nordin & Olofsson. 2026, s. 96.

ning”. En andra supplik från samma grupp samer inkom till kungen i juli 1730:

> […] uti Dalarna kläckta och borna, därest våra förfäder jämväl över hundrade år hava haft sitt tillhåll, och således så väl uti det rätta [lapska] språket, som uti deras seder oförfarna, skola vi nu efter förbemälta publikation oss till lappmarkern begiva, så måste vi nödvändigt så väl till vår andliga, som timliga välfärd lida skeppsbrott.[169]

I ett annat utdrag ut suppliken framhåller de fördrivningens följder för dem själva och deras familjer vad gäller möjligheten att försörja sig i ”lappmarken”, en plats där de ansågs ha sitt ursprung men där de aldrig varit och inte hade några möjligheter att försörja sig.

> […] wÿ usle och af wärlden helt förachtade Lappmän skohla ifrån denna ort med wåra hustrur och Barn afskaffas och til Lappmarcken försändas, hwarest wÿ aldrig warit [...] fast mindre någon ägendom derstädes äga, icke heller kunna wÿ sen, uti wår enfaldighet [...] att wÿ derstädes kunna försörja och nära oss, […] Aller underdånigste På skogen mellan Sundborn och Swerdsiö Socknar wistande Ander Hindersson Hindrich Mårtensson Erich Hindersson Nils Andersson Siuhl Hindricsson Matz Larsson.[170]

Brevet visar att samerna var väl medvetna om att deras språk, seder och andliga traditioner skiljde sig från de som rådde för samerna i ”lappmarkerna”. En fördrivning norrut skulle göra att de hamnade i ett främmande sammanhang.

3.7.3 Bofastgörandet

Landshövding Carl Gustaf Bielkes förslag om bofastgörande i brev till Fredrik I 1728 var ett sätt att slippa genomföra fördrivningen av de två samerna Jon Larsson och Lars Jonsson. Genom att föreslå att de kunde ge upp sitt nomadiserade liv och i stället bli bofasta och försörja sig på hantverk och jakt kunde de stanna kvar i Västernorrlands län. Bielkes lösning var ett sätt att följa lagstiftningen mot lösdriveri och den strävan från myndigheterna att få stopp på, eller begränsa, samernas nomadiserande livsföring i Mellansverige.

Den rättsliga grunden var kronans tjänstehjonstvång och kravet på att kunna visa laga försvar. Det betydde att alla undersåtar skulle uppfylla minst ett av fyra villkor: att vara i någons tjänst, ha en titel,

[169] Citerad i Nordin & Olofsson. 2026, s. 97–98.
[170] Ibid. s. 105–106.

äga mark eller ha ett yrke.[171] Efter Bielkes initiativ 1728 spred sig bofastgörandet av samer i Mellansverige. I slutet av 1700-talet hade en majoritet av socknarna i Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Jämtland, Medelpad och Ångermanland kontrakterat bofasta samer. Bofastgörandet av samer var alltså inte ett initiativ som kom direkt från kungen eller utifrån lokalsamhällets intressen. Det utvecklades på en mellannivå i kronans förvaltning som ett sätt att följa dåtidens lagar och kanske för att till viss del skydda samer från att fördrivas.

Det var också ett försök att assimilera samerna och att bli av med konkurrensen om skogarnas resurser. Men det etniskt definierade kontraktsanställningssystemet underlättade också myndigheternas kontroll och beskattning. Systemet gjorde att samer som anställdes av de lokala sockenstämmorna tvingades anpassa sig till en bofast livsstil. Anställningarna innefattade sysslor med låg status, som att avliva och flå hästar och hundar, men också specialiserat hantverk samt jakt på skadedjur som björn, varg, lo och järv. Erbjudandet var inte frivilligt – alternativet till anställningarna var att tvångsförflyttas till ”lappmarkerna”.[172] Genom lagstiftning försvårades och förhindrades samernas traditionella sätt att leva. Men det fanns också de som stannade kvar och fortsatte med renskötsel och jakt trots förbuden. En del samer fortsatte att leva ett helt eller delvis nomadiserande liv. Systemet med kontraktsanställningar blev mindre vanligt under andra hälften av 1800-talet i takt med den allmänna moderniseringen av samhället.[173]

3.7.4 Avslutande diskussion

Fördrivningen av samer från Mellansverige under 1700-talet genomfördes på grund av myndigheternas bristande kunskap kring att det funnits en skogssamisk befolkning i Mellansverige sedan lång tid tillbaka.

Fredrik I var en drivande kraft bakom den repressiva politiken. Bland åtgärderna fanns såväl fängelsedomar, tvångsförflyttningar och påtvingade kontraktsanställningar. När landshövdingarna försökte genomföra kungens vilja i praktisk handling, stötte de på oväntat hårt motstånd från både samer och bönder. Brevväxling mellan länshövdingar och hovet visar att allmogen ibland ställde sig på samer-

[171] Nordin & Olofsson. 2026, s. 97.
[172] Ibid. s. 88 och 92–93; Svanberg. 1999.
[173] Nordin & Olofsson. 2026.

nas sida, samt att det fanns myndighetspersoner som försökte argumentera för att samerna inte skulle förflyttas. Detta tyder på att samerna rimligtvis inte utgjorde det främmande och oönskade inslag i dåtidens samhälle som kungen ville göra gällande.

Det påtvingade bosfastgörandet innebar att fördrivningarna av samer från Mellansverige successivt upphörde under 1730-talet. Från 1750-talet och framåt infördes nya former av förtryck. Det infördes förbud för samer att bära vapen, samer var tvungna att lämna ifrån sig sina gevär under djurens lektid och när fåglarna låg på ägg. Syftes sades vara att skydda beståndet av skogsfågel och till viss del älgstammen. Insamlandet av bössor och den statistik som fördes hade också syftet att kontrollera antalet arbetsföra samer i socknarna och se till att de var fastboende och att vuxna hemmavarande barn var anmälda till tjänst hos bondebefolkningen.

Det samiska motståndet mot kungens försök att kontrollera och begränsa samers traditionella livsformer tog sig flera uttryck. En del samer skrev suppliker, andra flydde från arrest och deportationer.

Kronans fördrivningspolitik hade begränsad framgång. Många samer blev fastboende, men de samiska traditionerna och kulturutövandet upphörde inte. Dessutom fortsatte en del samer att leva nomadiserande liv trots förbud och repression långt in på 1800- och 1900-talet. Arkeologiska fynd som gjorts så långt söderut som Östervåla socken i Uppland, tyder på att vissa samer höll fast vid traditionell småskalig renskötsel fram till 1800-talets andra hälft och i Hälsingland in på 1900-talet. Andra fynd visar att traditionella samiska näringar fortsatte att vara betydelsefulla. Tenntrådsslöjd, skinnslöjd, korgmakeri, jakt och renskötsel var viktiga näringar även sedan de blivit bofasta.

Även om fastboendet satte stopp på fördrivningarna innebar det inte slutet för den kontrollerande och repressiva hållningen gentemot samerna. I slutet av 1800-talet och några decennier framåt inledde länsstyrelsen tvångsförflyttningar av renskötande samer från norra Lappland söderut.

De tvångsförflyttningar som kom att ske hundra år senare, skiljer sig i tid, plats, riktning och omedelbara motiv, men fördrivningarna av samer kan förstås som uttryck för en gemensam kolonial logik. Under 1700-talet motiverades förflyttningarna av samer från Mellansverige till lappmarkerna med att deras jakt och rörliga livsform var ett hot mot kronans intressen och mot samhällelig ordning. Under

1900-talet grundades besluten att förflytta samer söderut från Lapplands nordliga delar på statens försök att lösa rennäringspolitiska och gränsadministrativa problem. Den svenska staten hävdade rätten att omdefiniera det samiska rummet och rätten att flytta samer utifrån statens och majoritetssamhällets behov. De olika förflyttningarna kan därmed förstås som uttryck för en kontinuerlig strävan att reglera och kontrollera det samiska territoriet.

4 Nationalism, industrikolonialism och samisk mobilisering (cirka 1850–1950)

Mot slutet av 1800-talet var Sverige en förhållandevis utarmad nation med utbredd fattigdom och omfattande migration till mer lovande delar av världen. Befolkningen livnärde sig i stor utsträckning som jordbrukare och torpare. Rikets norra **halva** och dess inland var jämförelsevis glest befolkat, samtidigt levande med nomadiserande och bofasta samer, andra nybyggare, kustbönder och stadsbor.

Naturvetenskap och teknisk utveckling hade nått högt anseende i västvärlden och det stora industriella genombrottet stod för dörren i Sverige. En ny bild av nationen växte fram, där man hoppades kunna erövra en modern form av fredlig stormaktsställning i världen genom vetenskap, konst och teknik.[1] I detta blev det geografiska och kulturella Sápmi högintressant för den svenska staten, näringslivet och landets vetenskapliga och kulturella institutioner. Särskilt Lappland och Norrbotten lyftes fram som ”Framtidslandet” inom svensk politik, näringsliv och litteratur. Här fanns exploaterbara naturresurser som skog, malm och älvar, ovärderliga för den önskade moderniseringen. Teknologiska landvinningar och politiska drivkrafter ledde till en explosionsartad industrialisering, naturresursexploatering, infrastrukturutbyggnad och befolkningstillväxt i Sápmis svenska delar under det tidiga 1900-talet.[2]

Det samiska samhällets relation till staten förändrades från relativ autonomi till en situation med ökad statlig kontroll, kolonialisering och kulturell marginalisering samtidigt som en politisk organiseringen bland samer växte fram. Lappskattelanden fanns kvar en tid in på 1800-talet men förlorade successivt sin betydelse i takt med kronans

[1] Sörlin. 2023, s. 20.
[2] Sörlin. 2023.

konfiskering av mark. Något många som kommissionen samtalat med vittnar om.

> Min mors släkt kommer från skogssamiskt område. Det som det inte talas så mycket om är hur många skogssamiska familjer avhystes från sina visten sedan deras mark kommit under skogsbolag. Stora förmögenheter byggdes upp av skogsbolag under slutet av 1800-talet. Den ”fantastiska industriella utvecklingen” byggde ofta på ganska ljusskygga metoder. Det berättas i vår släkt att morfars mamma inte kunde läsa och satte sitt bomärke på ett papper. Det visade sig sedan att hon gett bort marken och familjen avhystes från sitt viste Sjulnäs cirka år 1900. Det mer kända vistet Koppsele, där släktingar bodde, tömdes år 1900.[3]

Kolonisationen intensifierades genom nybyggen, inrymningar[4] och jordbrukets utvidgning i Sápmi. Renskötseln, fisket och jakten fortsatte att vara en central del av försörjningen för många samer, men konkurrensen om mark och resurser ökade.

De fennoskandiska statsgränserna, som är aktuella i dag, formaliserades och stängdes. Den nomadiserande befolkningen fick inte längre förflytta och försörja sig på sina marker som tidigare. Splittringen av Sápmi fick både omedelbara och långtgående konsekvenser för det samiska folket som helhet, olika grupper av samer och för samiska individer. En omedelbar följd av den då förda nationalistiska gränspolitiken var att den nomadiserande renskötande befolkningen inte längre tilläts färdas och försörja sig i sina ursprungliga marker. Det föranledde i sin tur en, av staten kallad, ”dislokation” av samiska familjer och individer. På nordsamiska kallad *bággojohtin* eller *bággosirdin* – tvångsförflyttning.

Det ökade intresset för Sápmi gick också hand i hand med en ökad kunskapsproduktion med skildringar av områdets natur- och kulturförhållanden. Men vems kunskaper och perspektiv gav avtryck i den svenska samepolitiken?

Sedan länge hade den kunskapsförmedlande rollen i fråga om samer framför allt legat hos kyrkan. I samband med vetenskapens bredare samhälleliga genomslag under 1800-talets senare hälft förflyttades successivt denna roll till företrädare för naturvetenskapen. Vetenskapen, i sin tur, influerades under denna tid av evolutionistiska och socialdarwinistiska tankegångar, där föreställningar om olika människoraser och till dessa tillskrivna kvaliteteter kom att sätta långt-

[3] S00324.
[4] Inrymning var en historisk juridisk och administrativ process där individer (i detta fall nybyggare) tilldelades rätt att bruka ett visst lappskatteland utan att ha äganderätt.

gående prägel på Sveriges och Sápmis relation. Samer, särskilt det nomadiserande samhället, placerades enligt sådana synsätt i ett tidigt, förmodernt stadium jämfört med jordbruks- och industrisamhällen. Denna primitivisering ledde till en paternalistisk politik gentemot samer, där de ansågs behöva beskydd från den svenska statsmakten. Lappfogdarna agerade mellanhand mellan samerna och myndigheterna, men blev också ett sätt för staten att öka sin kontroll över renskötseln och markfrågorna. Lappfogdarna, och senare länsstyrelsen, fick alltmer makt att besluta i frågor som är centrala för samiska familjers liv, som renskötsel och rätten till jakt och fiske.

Riksdagen önskade bättre kunskaper om de nordliga områdena och företog flera studieresor hit. Inom kommittéväsendet syntes det tilltagande politiska intresset för Sápmi och antalet utredningar som rörde renskötsel, samiska sociala förhållanden, kultur och land växte under det tidiga 1900-talet.[5] En föreställning som florerade under denna tidsperiod var den om den nomadiserande fjällrenskötseln som det genuint samiska. Denna föreställning influerade och reproducerades genom svensk samepolitik, tillämpades genom lagstiftning och kom att fortsatt prägla samiskt rättsläge och samhälle.[6]

Med nationalromantiska strömningarna behövde också det samiska få en plats i berättelsen om den nationella gemenskapen. Museiväsendet, konsten och litteraturen fyllde här viktiga funktioner som kulturförmedlare med sina framställningar av det samiska i relation till det svenska. Barn- och ungdomslitteraturen fick en nationsbildande roll och vände sig till en större läsekrets.[7] Genom kulturinstitutionerna och litteraturen förmedlades bilden av det samiska som någonting exotiskt, annorlunda och statiskt.

Samtidigt som intresset för det samiska var stort, fanns runt sekelskiftet 1800–1900 få representationer av det samiska i text eller bild upptecknade av samer själva. Framställningar av det samiska formades i stor utsträckning utifrån svenska (eller andra icke-samiska) förståelser och perspektiv. Dessa bilder av det samiska både influerade och influerades av den samtida samepolitiken. Detta kritiserades under det tidiga 1900-talet då samiska röster i allt större utsträckning nådde

[5] Totalt avges 42 betänkanden som uteslutande rör samer och/eller lappmarksfrågor under perioden 1905–1944. Det sker förvisso en ökning av antal angivna betänkanden överlag under samma tidsperiod, men samefrågornas relativa andel visar samtidigt på ett större intresse från statsmakternas sida än tidigare. Se C. Karlsson. 2000. *Vetenskap som politik. K. B. Wiklund, staten och samerna under 1900-talets första hälft.*
[6] Mörkenstam. 1999; Lantto. 2000.
[7] Bjurström. 1982; Conrad. 2018.

offentligheten. Att samer inte fick eller gavs samma förutsättningar att företräda sig själva och sina intressen och rättigheter i förhållande till statsmakten kom att skarpt kritiseras och utmanas från samiskt håll. En markant samisk politisk mobilisering tog vid, vilket lade grunden för det organiserade Sápmi vi känner i dag.

4.1 Statsgränserna stängs

I slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet fick renskötseln alltmer konkurrens av den ökade bosättningen, jordbruket och exploateringen av mark genom tjärbränning, sågverk och gruvor. Samers markrättigheter, som tidigare grundades på sedvanerätten, försvagades gradvis. Under 1800- och 1900-talet ökade spänningarna mellan nationella intressen och samernas rätt till renskötsel. När de fennoskandiska statsgränserna stängdes blev det kulmen på en utveckling där samernas rätt till sina marker under mycket lång tid successivt försvagades i förhållande till staten.

Tvångsförflyttningar av samer från norra Sverige söderut började diskuteras i slutet av 1800-talet som en direkt följd av utvecklingen mellan de nordiska länderna. Gränsdragningen mellan Sverige och Norge 1751 följdes av en gränsreglering mellan Sverige och Finland/Ryssland 1809, mellan Norge och Ryssland 1826 och Finland och Sovjetunionen 1920 och 1944. 1905 upplöses unionen mellan Sverige och Norge. I och med gränsdragningarna splittrades det samiska området mellan fyra länder.[8]

När Sverige avstod Finland till Ryssland efter kriget 1808–1809 blev lappkodicillens juridiska status osäker. Varken Finland eller Ryssland hade undertecknat kodicillen, men respekterade den under 1800-talets första hälft.[9] Lappkodicillen hade införts 1751 som ett sätt att skydda sedvanerätten, det vill säga samernas urgamla rätt att röra sig fritt över gränserna med renarna. I takt med att nybyggares intressen fick allt starkare företräde lade staten gradvis allt mindre vikt vid samernas rätt till marken. Häradsrätterna, som hade löst marktvister med utgångspunkt i det samiska samhällets sedvanerätt i en-

[8] Lantto. 2000, s. 38.
[9] Historiker har dock påtalat att Ryssland ändå erkände gränsöverenskommelsen och därmed även bihanget (Lappkodicillen). P. Lantto. 2014. The Consequences of State Interventions: Forced Relocations and Sámi Rights in Sweden, 1919–2012. *The Journal of Ethnology and Folkloristics*. Vol. 8. 2014, s. 56–57.

lighet med lappkodicillen, tappade inflytande till förmån för centralmyndigheter som landshövdingeämbetet (nuvarande länsstyrelsen). Vid sekelskiftet 1900 hade staten etablerat en byråkratisk överordning, där länsstyrelsen och lappfogden i allt högre grad styrde över renskötseln.

På 1830-talet inleddes förhandlingar mellan Ryssland och Sverige-Norge för att få till stånd ett formellt avtal, men länderna kunde inte komma överens. Ryssland stängde därför gränsen mellan Norge och Finland-Ryssland för renskötsel 1852, vilket drabbade renskötseln, framför allt i Finnmark.

Samer i Sápmis norska delar anpassade sig snart till den nya situationen. Eftersom gränsen mellan Sverige och Finland fortfarande var öppen för renskötsel kunde ett stort antal renskötarfamiljer med stora renhjordar från Guovdageaidnu/Kautokeino få svenskt medborgarskap och flytta till Gárasavvon/Karesuando. Vissa samer blev svenska medborgare enbart på pappret och fortsatte att låta sina renar beta i Norge och Finland. Andra familjer gjorde en reell flytt till Gárasavvon. På det sättet kringgick många bestämmelserna runt de stängda gränserna.[10]

4.1.1 Renbetesmarker i Norge stängs

Samerna i den svenska delen av Sápmi hade länge haft rika sommarbeten i de nordliga fjorddalarna och på de kustnära öarna i Nordatlanten. I Norge trängde jordbrukare allt längre upp längs fjälldalarna under 1800-talets lopp. Konkurrensen om marken ökade och från 1840-talet kom högljudda klagomål i Norge över de ”svenska” renarna på den norska marken. En annan effekt av Rysslands stängda gräns 1852 var att renarnas bete i Troms fylke[11] ökade markant när renskötarna från Karesuando-området förde sina renar till Romsa/Troms för sommarbete. Samtidigt förändrades renskötseln från självhushållning till köttproduktion, vilket innebar större renhjordar. De nya förhållandena påverkade relationen mellan unionsstaterna Sverige och Norge negativt. Efter utdragna förhandlingar tillkom 1883 års felleslag[12] som reglerade den gränsöverskridande renskötseln.

[10] Lantto. 2000, s. 38.
[11] Norges fylken är de norska förvaltningsområdena som motsvaras av län i Sverige.
[12] Förordning rörande de lappar som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge (SFS nr 29).

Regleringen innebar att samer i Sverige enbart fick låta sina renar beta i Norge från den 1 maj till den 1 oktober. Samer på den norska sidan fick beta sina renar i Sverige under årets övriga månader. Ett fritt så kallat gränsbete fick ske någon mil på vardera sida gränsen. Lagen fick stor betydelse för den svenska statens samepolitik och en ny ordning skapades som reglerade samernas förhållanden.[13]

Eftersom den ryska gränsstängningen från 1852 inte hade fått önskad effekt beslutade Ryssland 1889 att även stänga den svensk-finska gränsen för renskötsel. Det ökade på en gång drastiskt pressen på de svenska renbetesmarkerna i norr. Därmed stängdes kryphålet för renskötarna från Guovdageaidnu/Kautokeino. En del renskötare som hade skrivit sig i Gárasavvon/Karesuando flyttade tillbaka till Norge, medan andra blev kvar i Sverige. En del av dem som blev kvar flyttade söderut till andra lappbyar i Norrbotten. Det blev inledningen till de omflyttningar av nordsamer till sydligare områden som kom att ske i stor skala i den svenska lappmarken under 1900-talet.[14]

Gränserna förblev stängda. Lars Norberg, även kallad Udtja-Lasse, ledde den svenska kommissionen i förhandlingen om en ny renbetes-konvention i början av 2000-talet. Han påpekar i sin beskrivning av de historiska skeendena att det hade funnits en möjlighet för Norge och Sverige att hålla gränserna för renskötseln öppna från 1852 och framåt. Den ryska tsaren hade föreslagit att samerna från den finska delen av Sápmi skulle få fortsätta att utöva sitt traditionella fjordfiske i Norge mot att de norska finnmarkssamerna fick behålla sina vinterbeten på finska sidan om gränsen. I förslaget ingick också att de finska samerna skulle få uppföra några enkla byggnader för förvaring av båtar och fiskeutrustning. Byggnaderna tolkades dock som ett potentiellt säkerhetshot av den norska regeringen som under unionstiden med Sverige bedrev en självständig samepolitik.[15]

Regeringarna i unionen Sverige-Norge avvisade förslaget som hade kunnat skydda en gränsöverskridande renskötsel. Följden blev att Ryssland stängde gränsen. Ett nytt förslag från Ryssland kom 1859. Ryssland föreslog att landet skulle avträda den nordligaste delen av finska Lappland, området norr om Enare träsk, till Norge. Gränsen som delade upp norska och finska samer skulle därmed försvinna och alla samer hamna inom Sverige-Norges gränser. Unionen tackade

[13] Lantto. 2000, s. 38; SOU 2006:14 s. 102; Lundmark. 2008, s. 193; U. Mörkenstam. 1999. *Om Lapparnes privilegier – Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*, s. 82.
[14] Lantto. 2000, s. 38; SOU 2006:14 s. 101 f.
[15] L. Norberg. 2007. *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure,* s. 25–28.

dock nej även till detta.[16] Skälen bakom avvisandet bottnade troligen i en reell oro för ett ökat ryskt inflytande och rörlighet på Nordkalotten. Gränsen mellan Ryssland och Sverige-Norge var därför politiskt känslig.[17]

Den norske historikern Steinar Pedersen skriver i sin doktorsavhandling 2008 att hotet om stängning av gränsen i själva verket kom lägligt för den norska regeringen. Konflikterna mellan icke-samiska jordbrukare och samiska renskötare i området hade ökat och förnorskningens ideologi hade slagit igenom. Det innebar att många hade en nedvärderande och negativ syn på renskötseln. Den norska regeringen hade därför inget intresse av att skydda de norska renskötarnas rättigheter.[18]

Den svenska regeringen förhöll sig passiv och lämnade över den delen av sin utrikespolitik till Norge, trots att det var den svenska regeringen som annars hade ett utrikespolitiskt ansvar i unionen.[19]

4.1.2 Renbeteskonventioner med grannstater

När unionen mellan Sverige och Norge upplöstes 1905 ville norrmännen hindra samer att flytta över gränsen. Att stänga gränsen för svensk rennäring blev en del av Norges självständighetmarkering. På den norska sidan fanns en irritation över att de svenska renarna betade på den norska sidan.

Vid förhandlingar i Karlstad 1905 gick Sverige med på att senarelägga den tid på året när samer på svensk sida fick flytta sina renhjordar in i Norge. Samerna i Jämtland och Härjedalen förlorade samtidigt all renbetesrätt i Norge.[20]

En man i övre medelåldern som lämnat vittnesmål till kommissionen berättar hur unionsupplösningen blev den historiska startpunkten för förlusten av mark:

[16] Ibid. s. 35.
[17] Eventuellt spelade också oro för att ryssar skulle flytta fram positionerna i frågor om rätten till fiske i Varangerfjorden.
[18] S. Pedersen. *Lappkodisillen i Nord 1751–1859 – fra grenseavtale og sikning av samernas rettigheter til grensesperring og samisk ulykke*. *Diedut*, nr 3 (2008):483–485.
[19] Norberg. 2007, s. 28.
[20] SOU 2006:14 s. 102 f. och 211 ff.; Lundmark. 2008, s. 194.

> Det började redan … 1905 när Norge stängde […] gränserna. […] ja, men det började med att de inte fick flytta in i Norge utan de tog kåtorna, men då hade de ju … renarna inne i Norge, men det där har ju [skett] successivt, så de områden vi hade förut, de har vi inte i dag.

Mannen påpekar att det ofta talas om de tvångsförflyttningar som skedde i Norrbotten, men att de också skedde i Jämtland, som en konsekvens av att de norska betesmarken begränsades.

> Ja, utom inom den här, den sameby som jag är [i], ja, men allihop har ju flytt när inte det fanns … bete i Norge så de flyttade ju, […] Så nästan varenda en i de här samebyarna, de härstammar från Norra Jämtland. […] för de rymdes ju inte, det vart alldeles för trångt då.[21]

En man i yngre medelåldern från Frostviken berättar att han alltid vetat om att han har släkt i Jämtland men inte förrän i vuxen ålder förstått att de tvångsförflyttats som en följd av svenska statens försök att lösa beteskonflikten med Norge. Genom att leta i arkiv fick han reda på vad som hände under perioden 1900–1925. Farfaderns fastrar och farbröder tvångsförflyttades under den tiden, medan farfarsfadern blev kvar:

> Och då ville man i stället för att, ja man försökte förhandla med Norge i ett första skede men det gick väl inte så bra. Så då i stället för att förhandla med Norge så tog man då de här samerna som var i Frostviken, de var ju långflyttare de flyttade ju ner till Sundsvall och Hudiksvall så långt som till Söderhamn. Och för att få bukt med vinterbetningen i västra Jämtland och få bukt med sommarbetningen här [i Frostviken] så tog man ju folk härifrån och flyttade dem ner till Jämtland i stället.

En del tvångsförflyttades från Frostviken till Handölsdalen:

> Ja, Handölsdalen, Jovnevaerie och så är det till och med Idre. En del hamnade till Jovnevaerie först men sedan flyttade de till Idre den familjen. […] Så det är, de är överallt, i jämtlandsbyarna det är väl kanske bara Tossåsen och Mittådalen som kanske inte är, och Ruvhten kanske inte har någon större inflyttning, men de här andra byarna har ju härstamningar från Frostviken allihop.[22]

Flera av dem som har lämnat vittnesmål till kommissionen tar upp unionsförhandlingarna som en tidpunkt i historien där den svenska staten svek samerna i den svenska delen av Sápmi genom att staten inte stod upp för deras intressen och rättigheter. Den svenska staten

[21] 23043.
[22] 23066.

gav efter för önskemål från den norska regeringen. Därigenom öppnade staten för ännu vidare begränsningar av samiska rättigheter.

Flera kommissioner utreder renbetesfrågan

I början av 1900-talet var samernas sociala situation ett viktigt debattämne i riksdagen. Inrikes- och utrikespolitiska omständigheter ledde till ett omfattande utredningsarbete under de två följande decennierna. Flera kommissioner och ett skiljedomstolsförfarande behandlade renbetesfrågan.

Samtidigt som 1919 års lappkommitté utredde frågor kring renskötsel, publicerades 1920 skriften *Dat läh mijen situd!,* skriven av Valdemar Lindholm på uppdrag av Karin Stenberg, som representerade samer i Árviesjávrrie/Arvidsjaur. I skriften vände sig Stenberg till kommittén och riksdagen, i syfte att ge uttryck för samiska perspektiv, i synnerhet sydsamiska och skogssamiska erfarenheter. I skriften framfördes bland annat krav på att samer skulle anses politiskt jämställda med svenskar, få större inflytande över sina marker, renskötseln och lappadministrationen. Samiska barn skulle få undervisning på samma nivå som övriga skolbarn i Sverige. Det är dock oklart hur stor påverkan skriften hade på kommitténs arbete.[23]

Renbeteskonventionen 1919 – spärrade betesområden

Den renbeteskonvention som slutligen undertecknades mellan Sverige och Norge 1919 saknade referens till lappkodicillen. Det fick allvarliga följder för många samebyar, särskilt i de nordligaste byarna Geaggánvuopmi/Könkämä, Lávdnjitvuopmi/Lainiovuoma, Sárevuopmi/Saarivuoma och Dálbma/Talma. Konventionen medförde att stora delar av de norska betesområdena stängdes av för svensk renskötsel.

Där renskötseln tilläts begränsades antalet renar kraftigt. Sommarbetningen för samerna från svensk sida i till exempel Troms fylke minskade med cirka 75 procent mellan åren 1923 och 1985.[24] Eftersom samerna i Karesuando och Jukkasjärvi socknar redan tidigare drabbats av gränsstängningen mot Finland och förlust av vinterbetes-

[23] Lantto. 2000, s. 109; Össbo m.fl. 2020, s. 82–83 och 106.
[24] H. Prestbakmo. 2007. *Bardu og Målselv – "østlappenes" land?* s. 63–78.

land så blev situationen mycket svårhanterlig.[25] De svenska samerna förlorade därmed stora delar av sina sommarbetesland i Norge och följden blev att de tvingades slakta runt 17 000 renar.[26]

Det låg i Norges intresse att bli av med de svenska renarna, men den svenska regeringen försökte inte hindra det.[27]

En överenskommelse mellan Sverige och Finland ingicks 1925. Den gav samerna i den svenska delen av Sápmi rätt att via de årliga förflyttningarna till och från beteslanden i Norge använda sig av flyttningsvägar över finskt område.[28] Avtalet innebar att Sápmi återigen blev uppdelat utifrån de nya statsgränserna.

Flera samer som kommissionen intervjuat betraktar de stängda gränserna som ett svek från den svenska staten. Sverige lät Norge få igenom sina krav i den nya konventionen.

En man från en släkt som blev tvångsförflyttade efter gränsstängningen, anser att den svenska staten inte stod upp för de svenska samernas rättigheter i förhandlingarna:

> Men att Sverige inte liksom, när Norge […] säger så här ja men svenska medborgare ska bara härifrån, att Sverige aldrig har tagit sitt ansvar riktigt, alltså att mota och säga att det här är inte godtagbart, för det här är folk som har levt här. Alltså dom har levt här […] om dom hade sagt det 1913, det här är folk som är, det här är deras marker, dom är beroende av att vara här hela tiden.[29]

Lars Norberg kritiserade det faktum att förhandlingarna inför 1919 års renbeteskonventionen hölls hemliga. De samer som påverkades blev inte konsulterade eller ens informerade om att den svenska regeringen förhandlade i deras ställe. Han beskriver den svenska och norska regeringens hållning som ett svek mot samerna:

> Åren efter unionsupplösningen etablerade de svenska och norska regeringarna det mönster som alltjämt präglar hanteringen av de svenska samernas rättigheter på andra sidan om gränsen. Mönstret går ut på att Sverige offrar sina samers rättigheter för att komma överens med Norge.[30]

[25] SOU 2006:14 s. 102 f. och 211 ff.
[26] Norberg. 2007, s. 51.
[27] Norberg. 2007, s. 51.
[28] Konvention mellan Sverige och Finland angående renar i gränsområdena. Helsingfors den 9 maj 1925. Se också SOU 1968:16. *Rennäringen i Sverige*, s. 42.
[29] 24006.
[30] Norberg. 2008, s. 49.

Vid Sanningskommissionens möte med lokala samer i Gárasavvon i juni 2023 framkom uppgifter om att de administrativa gränsdragningarna även senare inneburit skada för lokala samer.[31]

Renbeteskonventionen 1919 ersättes så småningom av en ny 1972[32] som i sin tur förde med sig fler stora omställningar för renskötande samer i Sverige och Norge. Konventionen innebar en markant minskning av sommarbetesområdena i Norge eftersom den innebär att ytterligare 70 procent av renbetesrätten försvann för de svenska samerna.[33] Konventionen upphörde 2005 och staterna har under längre tid förhandlat om en ny konvention.

Sametingen i Norge och Sverige samt Svenska Samernas Riksförbund och Norske Reindriftssamers Landsforbund har i dialog med de norska och svenska regeringarna arbetat vidare med frågan om en ny norsk-svensk renbeteskonvention. Syftet har varit att utarbeta en konvention som tillvaratar samtliga parters rättigheter och intressen. Den samiska arbetsgruppen överlämnade sitt förslag 2014.[34] En ny renbeteskonvention mellan Sverige och Norge har hittills inte upprättats och förhandlingarna fortsätter.[35]

4.2 Bággojohtin: Statens tvångsförflyttningar i Sápmi

Att historiskt redogöra för statens tvångsförflyttningar av samer från traditionella marker och definiera dem i tid och rum är ingen enkel uppgift. Beskrivningen är dessutom beroende av vad som ska räknas som en tvångsförflyttning.

Det nordsamiska begreppet för tvångsförflyttningar är bággojohtin. Det kan förstås som enskilda eller grupper av samers flyttning från en plats till en annan på initiativ av eller som en följd av indirekt eller

[31] Vid Sanningskommissionens möte med lokala samer i Karesuando i juni 2023 framkom uppgifter om att svenska lappväsendet 1971 brände ner samiska bostäder på norska sidan, i Skibotn-området utan samernas vetskap. Samerna fick inte hämta några ägodelar innan, de informerades inte ens om att bränning skulle ske. Alla inventarier och källkar som man lämnat brann upp och ingen ersättning utgick för det som gått förlorat. Sanningskommissionen noterar i sammanhanget att en sådan åtgärd måste ha krävt samarbete mellan svenska och norska myndigheter. Ytterligare information om detta har inte gått att få fram.
[32] Lagen som infördes i Sverige med anledning av konventionen brukar kallas ”Sjuttitvåan”, SFS 1972:114.
[33] Regeringens skrivelse 2004/05:79, s. 6 f.; Lundmark. 2008, s. 199 f.
[34] https://sametinget.no/naring/reindrift/norsk-svensk-reinbeitekonvensjon (hämtad 2026-08-06).
[35] https://www.sverigesradio.se/artikel/omtag-for-svensk-norsk-renskotselkonvention publicerad 11 augusti 2025 (hämtad 2026-08-06).

direkt tvång från statens eller myndigheters sida. Som indirekt tvång skulle man till exempel kunna se möjligheten att stanna kvar under premissen att assimileras till svensk kultur och levnadssätt.

En kvinna från en skogssamisk släkt vars familj flera gånger avhysts från sina visten sammanfattar det med orden:

> Min familj har utsatts för tvångsförflyttningar flera gånger genom tiderna. Ibland har det varit genom tydliga myndighetsdirektiv och ibland har det varit genom att levnadsförhållandena omöjliggjorts och livssituationen har tvingats lösas. […] Min farmors familj kom ursprungligen från Kautokeino till Saarivuoma i slutet av 1800-talet sedan de utestängts från sitt vinterbete i Finland i samband med gränsdragningen mellan Finland och Sverige. Den flyttningen var inte myndighetsstyrd, men den tvingades fram för att försörjningen och livsuppehället skulle klaras. De levde av renen och renen måste ha bete.[36]

Tvångsförflyttningar är en kontinuerlig kedja av händelser genom historien – från den moderna svenska statens etablering under 1600-talet till dagens exploatering av naturresurser och undanträngning av renskötseln i Sápmi.

Följande avsnitt tar upp de tvångsförflyttningar som skedde i större skala efter stängningen av de nordiska ländernas riksgränser i början av 1900-talet. Eftersom tvångsförflyttningarna haft så omfattande konsekvenser för renskötseln tas den också i viss mån upp i andra kapitel i betänkandet.

4.2.1 Tvångsförflyttningar under 1900-talet

Redan under 1890-talet gjorde Länsstyrelsen i Norrbotten försök att flytta samer söderut, men lyckades endast i begränsad omfattning på grund av att samerna gjorde motstånd.[37] I samband med händelseutvecklingen efter sekelskiftet med unionsupplösning och den nya renbeteskonventionen 1919 blev situationen alltmer akut för myndigheterna.

[36] S00324.
[37] Lantto. 2014, s. 57.

Tvångsflyttningarna från Karesuando

Som ett sätt att försöka minska renantalet i norra Sápmi instiftades en ny lag som gjorde det möjligt för länsstyrelsen att besluta om tvångsslakt av renar. Myndigheterna kunde därmed agera på ett annat sätt än tidigare och följden blev att antalet renar minskade och en omfattande omflyttning skedde. Mellan 1923 och 1932 tvångsförflyttades närmare 300 renskötare och 16 500 renar från Gárasavvon/Karesuando och Čohkkiras/Jukkasjärvi söderut till samebyar i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, Árviesjávrrie/Arvidsjaur, Árjepluovve/Arjeplog, Suorssá/Sorsele och Deärnná/Dearna/Tärna socknar.[38]

De mest omfattande flyttningarna skedde till södra Norrbottens län där det uppstod trängsel på betesmarkerna och starka motsättningar i fråga om kultur och driftsformer. På de platser där de förflyttade samerna togs emot hade 1910-talets vintrar varit svåra och medfört att antalet renar minskat. En konsekvens av att det kom fler renar till områdena, blev att de renhjordar som redan fanns där inte fick möjlighet att återhämta sig och nå sina ursprungliga storlekar.

I Elin Anna Labbas bok *Herrarna satte oss hit* tecknas, med grund i intervjuer av tvångsförflyttade renskötare, en bild av hur förflyttningarna upplevdes av samerna själva. Ett genomgående drag i berättelserna är den brådska med vilken myndigheterna verkar ha handlat. Unga par fick skynda sig att gifta sig för att kunna flytta tillsammans. De flyttansökningar som fram till 1925 behövdes för att myndigheterna skulle kunna genomföra förflyttningarna fick i en del fall ordnas i efterhand, när flytten var genomförd. För en del samer kom beskedet om flytt sedan de lämnat sin sommar- eller vinterboplats. I stället för att snart komma tillbaka till markerna och fick de ta hastiga avsked av både mark, boplatser och släktingar. En del hann överhuvudtaget inte ta farväl.[39] En berättare talar om moderns liv efter tvångsförflyttningen:

[38] Siffrorna är hämtade från Gränsdragningskommissionen (SOU 2006:14. *Samernas sedvanemarker*), s. 102. Det förekommer dock även andra uppgifter om antal renar och renskötare som tvångsförflyttades.
[39] E-A. Labba. 2020. *Herrarna satte oss hit – om tvångsförflyttningarna i Sverige*, s. 21–27 och 32.

> När man blir i ett sånt liv, vad blir man då? Jag tror ju att hon blev väldigt bitter, för många sa ju att hon är så sträng […] Och så när jag hör om henne när hon var uppe i Tromsö att dom satt och sjöng. Och så tänker jag att hon har ju sjungit, men hur blev hon där. Vad hände och vem blev hon efter det? Hon fick aldrig möjlighet att komma tillbaks.[40]

Vandringar till okända marker

Utöver osäkerheten om den plats som samerna skulle komma till var flytten i sig i många fall en stor prövning. En del vandrade så långt som 60 mil. Familjer med många små barn tvingades dela på sig för att alla skulle klara av flytten, vilket ledde till att familjerna hamnade på olika platser och splittrades.[41] I andra fall hade familjerna fått löfte från lappfogden om ekonomisk hjälp med flytten eller beskrivningar av den nya platsen. Beskrivningar som i vissa fall inte visade sig stämma. En del försökte stanna utmed vägen hos släktingar, men tvingades att flytta vidare.[42]

En man som intervjuades på 1970-talet när han var 80 år, berättar att han frivilligt anmälde sig att flytta från norra Lappland sedan hans fru hade dött i barnsäng.

> Vi flyttade Västerut och kom till Jokkmokk, men där så fick vi inte vara ifred. Jag hade tänkt mig att stanna i Jokkmokk och jag sa att jag flyttar inte härifrån. Här har jag min mosters söner som hjälper mig. Men då kom polisen och hotade att om jag inte flyttade vidare så skulle de med tvång flytta vidare med betalda drängar och bevakningspersoner som skulle betalas av mig. De skrämde mig så jag var tvungen till att flytta vidare västerut.[43]

En man som intervjuades 1965 berättar om när han som åttaåring förflyttas från Gárasavvon till Árjepluovve med sin familj 1923. Flytten påbörjades i början av februari, i slutet av april var familjen framme på den nya platsen. Själv fick han sitta i släden men vissa sträckor åkte han skidor. Det var inte lätt att lämna släkt och vänner och flytta till något helt okänt, berättar han:

---

[40] 24006.
[41] Labba. s. 52, 62.
[42] Labba. s. 105, 145.
[43] Intervju från Folkminnes- och dialektarkivet i Uppsala (Ulma), arkivnr Bd3018, accessionsnr 41215:1, intervjuare: Inger Egemyr Blind 1978, översatt från samiska av Lars Anders Sikku 2020.

> Man flyttade strax utanför och förbi staden [Kiruna], och jag kommer ihåg att man köpte mat för hela sommaren. Man köpte hundra kilos säckar med mjöl, socker och kaffe som packade i ackjorna som skulle räcka över sommaren, man visste ju inte om det fanns mat dit man var på väg. Man fraktade dessa tunga ackjor hela flyttningen, det var ingen lätt flyttning.[44]

En kvinna som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen berättar om hur tvångsförflyttningen följt med under hela hennes liv:

> Tvångsförflyttningarna är ju så här, det är ju en så dunkel sak på sitt vis, därför att det påverkar en så dunkelt, som man inte förstår själv. Alltså, man … nu är det såhär, att nu blir jag känslosam … och det har att göra med att jag kan inte beskriva hur den har påverkat mig. Men alltid när jag kommer till den här frågan så blir det jobbigt och, det är som att, den är nedärvd. Alltså, på nåt vis, är smärtan nedärvd, fast jag, jag är ju liksom uppvuxen under konvention, alltså i de samebyar jag är född upp i, och dit jag har flyttat, så har ju 1919-års konvention påverkat hela tiden. Och det har jag hört om i hela mitt liv, alltså, det diskuterades i mitt hem.[45]

Renar som försökte vända hemåt

Tvångsflyttningarna var inte bara svåra för samerna, utan också för renarna. De tvingades dra tungt och att färdas över marker som de inte var vana vid eller kände till. Många renar försökte vända tillbaka norrut, ledda av sin instinkt, och gick bort sig på vägen i försök att komma tillbaka till sina gamla betesmarker. Den man som intervjuades på 1970-talet och som tvångsförflyttats som barn berättar om denna aspekt av flytten:

> Vi var tvungna att bevaka hela tiden för renarna ville tillbaka norrut. En gång så smet renarna, så vi vände, vi hann inte i kapp ledarrenarna förrän efter två mil. [...] Ja, dom vände. För oss tog det ett och ett halvt dygn att få tillbaka hela renhjorden.[46]

Andra renägare hade inte samma tur utan förlorade stora delar av sin renhjord och blev därmed också av med sin ekonomiska trygghet.[47]

---

[44] Intervju från Folkminnes- och dialektarkivet i Uppsala (Ulma), arkivnr Bd2507, accessionsnr: 41212, intervjuare: Olavi Korhonen 1965, översatt från samiska av Lars Anders Sikku 2020.
[45] 24006.
[46] Intervju från Folkminnes- och dialektarkivet i Uppsala (Ulma), arkivnr Bd3018, accessionsnr 41215:1, intervjuare: Inger Egemyr Blind 1978, översatt från samiska av Lars Anders Sikku 2020.
[47] Labba, t.ex. s. 126 och 129–134.

Ny lag gjorde tvångsförflyttningarna tvingande

Fram till 1925 var tvångsförflyttningarna på ett formellt plan frivilliga. De skulle föregås av anmälningar, men bland vittnesmålen finns berättelser om hur lappfogden utövade stor press för att få människor att flytta och ibland mot löften som inte infriades.[48] Ofta stod valet mellan att förflyttas eller att sluta med renskötseln.

När renhjordarna ökade igen under 1920-talet ansåg staten att nya tvångsförflyttningar kräves. Eftersom det hade blivit trångt i Jåhkåmåhkke, Árjepluovve och Váhtjer i Norrbotten gick flyttningarna under 1920- och 1930-talen till Västerbotten och Jämtland.

I och med Lagen om minskning i vissa fall av renantalet i lappby[49] kunde tvångsförflyttningar beslutas utan någon föregående utredning eller flyttanmälan. Det var lappfogden som bestämde vart familjerna skulle flyttas och den som vägrade, eller tredskades som det står i lagen, kunde dömas till böter.[50] När det blev för mycket renar i ett område kunde lappfogden också besluta om tvångsslakt.

> Renskötarna behöver inte längre skriva på ansökningar, nu kan myndigheterna enklare flytta dem mellan samebyar hur de vill. Lappväsendet får ett verktyg som de tidigare saknat.[51]

4.2.2 ”Det blev en invasion och undanträngning”

För de samer som redan bedrev renskötsel på de platser dit de tvångsförflyttade kom orsakade de nya renskötselmetoderna problem. Utöver att det blev trångt i markerna så upplevde de att deras mindre hjordar ”drunknade” när renhjordarna från norr anlände och började växa.

En äldre kvinna som är född i södra Sábmie berättar om de historiska tvångsförflyttningar som genomfördes till hennes område:

> De som tvångsförflyttades kom ju med en flock renar norrifrån. Lappfogdarna och deras assistenter bestämde ensidigt var samerna norrifrån skulle placeras. Över hela fjällkedjan har den ursprungliga samiska befolkningen fått lida förluster av land på grund av detta.

[48] Labba, s. 39.
[49] SFS 1925:181.
[50] Labba, s. 89–91.
[51] Labba, s. 89.

Hon berättar vidare hur det gick till när hennes släktingar fick veta att det skulle komma renskötare från norr:

> Min egen familj fick ingen information i förväg. Vi blev tillsagda att vi ska färdas dit, möta upp dem som kommer och guida dom till det ställe där de ska vara. Det var ordergivning. Protesterna från den ursprungliga befolkningen tystades ned av lappfogden. Där kom människor som var främmande för oss. De hade inte samma språk så det gick inte att kommunicera med varandra. De hade en helt annan renskötsel. Det blev en undanträngning av den befolkning som fanns på plats. Man gav åt en grupp på bekostnad av en annan. Det kan aldrig bli lyckosamt.[52]

Med tvångsförflyttningarna av samer och renhjordar från norr till söder avsåg staten att bidra till en bättre förvaltning av renbetesmarkerna. De nomadiserande samerna ansågs mer ”ursprungliga” än samer som levde längre söderut, eftersom de med sin intensiva renskötsel ansågs ha blivit influerade av svensk kultur och därmed ha mindre fallenhet och kunskap om renskötsel.

Att flytta nomadiserande samer söderut skulle, sett från myndigheternas perspektiv, vara ett sätt att hjälpa och inspirera sydsamer att utveckla mer avancerade och autentiska renskötselmetoder enligt den extensiva renskötseln som bland annat innebar större hjordar och nomadisering. Ett annat uttryck för den paternalistiska hållningen från myndigheternas sida var att de under en period anordnade utbyten där renskötare från Karesuando togs till Västerbotten för att visa upp olika renskötarmetoder för de västerbottniska renskötarna. De ansågs behöva lära sig det av samerna i norr.[53]

Under 1920- och 30-talet manifesterades det samiska motståndet tydligt, särskilt i Árjepluovve i Norrbotten. Här uppstod starka konflikter mellan de tvångsförflyttade samerna och de som redan bodde i området.[54] Missnöje och protester framfördes via insändare i tidningen Samefolket men också på möten som lappväsendet höll med samebyar i Västerbotten. Renskötarna där hävdade att de inte kunde ta emot fler inflyttade och att de behövde markerna själva.[55]

En äldre kvinna som tillhör en renskötande familj som fick ta emot inflyttande samer på sina marker, berättar att konsekvenserna för henne själv och släkten blev svåra, inte minst för att det redan hade varit en utmanande tid för familjens renar. Att det kom ytterligare

[52] 23113.
[53] Lantto. 2014, s. 58–59.
[54] Ibid. s. 58–59.
[55] Labba, s. 104–105.

renar till området blev dödsstöten för renskötseln på hennes pappas sida av släkten:

> […] Inom min fars släkt blev undanträngningen mycket brutal. I det område som min fars släkt hade, hade det varit en lång rad nödår som gjorde att renantalet hade minskat kraftigt. Till det området hänvisades de som kom. Min fars släkt fick aldrig en chans att bygga upp sin renhjord efter nödåren utan de tvångsförflyttade kom och övertog marken. Det blev en invasion och undanträngning. Vi hade ganska tama renar som mjölkades; en intensiv renskötsel. De som kom hade en extensiv renskötsel med stora hjordar. Det här är en tragik. [56]

De uppkomna spänningarna och svårigheterna var huvudanledningen till att regeringen tillsatte 1930 års lappkommitté som fick i uppgift att föreslå lösningar på problemen. Utredningsarbetet kantades dock av svårigheter och en riksdagsmotion, till vilken en grupp framträdande samer var knutna, riktade skarp kritik mot arbetet.

Ett problem var det ökade antalet renar på betesmarkerna i Norrbotten. Det var dels ett resultat av tvångsförflyttningarna, dels av att renhjordarna vuxit under 1920-talet. Efter flera uppmaningar till renskötare om att frivilligt minska renantalet genomförde länsstyrelsen 1931 tvångsslakt av renar i Arvidsjaur. Bland dem som drabbades var majoriteten samer som tvångsförflyttats från Karesuando. Tvångsslakten skapade starka protester från samiskt håll och avslutades året därpå, 1932.[57]

4.2.3 Senare tvångsförflyttningar

Från 1930-talet och framåt inleddes en mer storskalig markanvändning i form av jordbruk, skogsbruk, vägbyggnationer och vattenkraft. Utbyggnaden av vattenkraften fick en stor negativ påverkan på samiskt traditionellt levnadssätt när det gäller renskötsel och bosättningar.

Käringsjön/Fjällsjön var från början ett höst- och vårviste för renskötarna i Tännäs lappby i Härjedalen, senare blev det även ett huvudviste. Under 1950-talet ville samer som bodde vid Fjällsjön att en bilväg skulle dras till sjön, men länsstyrelsen ansåg att kostnaden var för hög. I stället föreslog länsstyrelsen att hela byn skulle flyttas till Prennehke/Brändåsen, mellan Neassa/Tännäs och Sörvattnet, där det redan fanns ett vägnät. En del boende ansåg att det var bäst att flytta,

[56] 23113.
[57] Lantto. 2000, s. 176–180.

medan andra ville vara kvar. Följden blev ändå att nästan hela byn flyttade.[58]

En kvinna uppvuxen i Käringsjön minns flytten 1955 då hon var tolv år:

> Det var ju så att vi ville få mer bekvämligheter, vi ville få en väg till Käringsjön […] Och vi ville få elektricitet. Och vi ville få dra in vatten i våra hus, men vi ville ju inte flytta. […] Vår mening var ju inte att flytta. Det var elva familjer, de som var i aktiv ålder och de som var i medelåldern och som hade familj och barn. De äldre människorna blev ju kvar.

Käringsjön är ett område som har haft stor betydelse för samer under mycket lång tid säger hon:

> Ja, det är ju en gammal bosättning, och den är från sextonhundratalet och innan dess så var det här ett samiskt bosättningsområde. Det fanns många kåtatomter där innan husen hade kommit upp.[59]

Kvinnan säger att Brändåsen var en slags ”provby” för en flytt av en hel by. Det fanns planer på andra liknande förflyttningar i Sápmi, till exempel i Jänsmässholmen, men just där blev en flytt aldrig av.

Förflyttningarna som skedde under 1900-talets senare decennier hade inte samma inslag av tvång från myndigheternas sida, men samerna som bodde i byarna rycktes upp från sina hem och från sina traditionella boplatser.

4.2.4 ”Tvångsförflyttningarna tar aldrig slut” – dagens återverkningar

Tvångsförflyttningarna splittrade de samiska siidorna och därmed själva familjebegreppet, som byggde på breda släktband och kollektivt ansvar. När släkter skildes åt förlorade barn viktiga uppfostrare och äldre sitt nätverk, samtidigt som svenska myndigheter påtvingade en snävare syn på familj som enbart föräldrar och barn. Effekten blev en djupgående upplösning av traditionella samiska familjestrukturer.

Av vittnesmålen till kommissionen framgår att tvångsförflyttningarna inte bara påverkade samer historiskt utan hade även återverkningar på kommande generationer. Flera intervjupersoner har släkt som har varit med om tvångsförflyttningar. De berättar om hur

[58] E. Ljungdahl. 2013. *Ruvhten Sijte – historia, kulturmiljöer och turism*, utgiven av Länsstyrelsen Jämtland och Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum.
[59] 23072.

tyst det har varit om förflyttningarna i deras familjer. Föräldrar, mor- och farföräldrar ville inte prata om det som de har varit med om. En reva i familjernas släkthistoria hade uppstått. Några intervjupersoner berättar att de själva har skaffat sig information ur böcker och andra källor när ingen i familjen velat prata om händelserna.

Några yngre intervjupersoner upplever att det finns en generell tystnad i släkten som de har svårt att få grepp om. Det är ett vakuum som de växt upp med men inte har haft möjlighet att förstå innebörden av. En person beskriver att hen först i vuxen ålder reflekterat över varför delar av hens släkt finns i norra Sverige och först då förstått att det beror på tvångsförflyttningarna. En annan ung person säger att det finns ett ordlöst och nedärvt motstånd mot att prata om tvångsförflyttningarna i hans släkt.

”Varför pratar inte ni om det här någonsin?”

Det är tydligt hur tystanden skapar en känsla av tomhet och osäkerhet kring identiteten. En ung kvinna vars släkt utsatts för tvångsförflyttning beskriver hur hennes situation som renskötare påverkats:

> Tvångsförflyttningarna vill inte mamma och mormor tala så mycket om. I vår sameby finns det både nordsamer och sydsamer. Tyvärr finns det fortfarande spänningar inom gruppen. Jag tycker det börjar minska även om fördomar finns kvar. Förlusten av språket är väldigt jobbig och då blir det jobbigt för sydsamer. Misstänksamhet finns i den äldre generationen men börjar försvinna.[60]

En annan ung kvinna vars farfar och farmor var med om tvångsförflyttningar med sina familjer beskriver även hon en tystnad. Det är svårt för tredje generationen att greppa vad den tystnaden egentligen handlar om:

> […] Och jag vet inte om det är någonting som kommer då från farfars far men det är som att det är någonting som bara gror där och som man inte kommer över. För jag tänker, vid det här laget är alla döda men jag tror ändå inte när de levde att de pratade om det.

[60] 23036.

Hon funderar på om den där tystnaden kan vara något som gått i arv:

> Nja, det är väl nedärvt kanske till min generation också. Ja, vad är det, och vad är det annars, ja, folk som inte har lärt sina barn samiska, alltså sådana grejer, som man tänker att undrar om det beror på det här eller om det … är nomadskolor eller vad det nu är. […] Ja. Eftersom ingen säger någonting så tänker jag, ja, det är så här, det bara är. [61]

Den intervjuade kvinnan beskriver det ordlösa motståndet mot att ta upp ämnen i familjen som är laddade. Det är inte alltid enkelt att veta var man ska börja leta efter svar i sin egen släkt.

”Innan ni kom så fiskade vi i den här sjön”

De som tvångsförflyttades tvingades anpassa sig till nya marker men också en ny kultur och ett nytt språk. Medan en del anpassade sig, led andra av en hemlängtan som höll i sig hela livet.

En äldre kvinna berättar om sin mamma som i sjuårsåldern tvångsförflyttats från Gárasavvon till Jåhkåmåhkke-området. Efter flytten levde hon med en hemlängtan som präglat både hennes eget liv och familjens:

> […] Min mamma levde ju på något sätt i en tanke om att paradiset fanns norrut på något sätt, och det präglade ju hela hennes barndom, hennes längtan. Som jag förstår så hade hon nog också pratat finska som barn för hon hade ett finskt lexikon som hon läste väldigt mycket i.
>
> Jag tror att hon otrivdes med att vara bofast i hela sitt liv. Jag tror att hon hade en längtan tillbaka till nomadlivet. Det kan jag ta många exempel på, vad hon tyckte om och vad hon … ja, bland annat, då på den tiden flyttade de ju med renar, alltså med rajd på vårvintern när du for upp, då följde vi alltid med rajden varje vår och sedan fick vi åka skidor hem tillbaka, men det var viktigt för henne att följa med rajden en bit. Så jag tror att hon längtade tillbaka till nomadlivet […]. [62]

Trots mammans hemlängtan talas det aldrig om den tvångsförflyttning hon varit med om. I stället berättar kvinnan att allt hon vet om tvångsförflyttningarna har hon läst sig till på egen hand:

> Man pratade ju aldrig om det. Det var som att det inte hade existerat. [63]

[61] 23091.
[62] 24041.
[63] 24041.

En kvinna i övre medelåldern berättar om en känsla av att inte riktigt höra hemma på den plats hon bor på, trots att hon är född där. Hennes pappa tvångsförflyttades från Čohkkiras-området till Västerbotten med sin familj när pappan var elva år. Trots att hon är medlem i samebyn upplever hon ett visst mått av främlingskap utanför samebyn och en sorg över att hon inte har återtagit sitt språk:

> […] Men språket är … ja, det vet du också, man kan inte förklara det. […] det hör ihop med den där andra sorgen med tvångsförflyttning och i alla fall jag, jag är ju född här också men jag vet inte, det är någonting att man inte riktigt är hemma i olika sammanhang. Det kan som sticka till om man hör en föreläsare som bara pratar om ursamerna här och det fattar ju jag också men vi har som inte valt att komma in i de härs land och nu är vi här. Jag vet inte när man ska bli accepterad på något sätt, både med språk och ja, det är någonting, det hör ihop med allt med språk. Med renskötsel tror jag, det är som in, känns det som i alla fall i samebyn att vi är accepterade och respekterade. […] alltså jag har fått höra sådana saker av bybor som, de är väl samer, de är då i röstlängden och de kan säga sådant här – ”innan ni kom så fiskade vi i den här sjön” – alltså ett tag hade jag tänkt skriva en dikt eller någonting som hette ”Innan ni kom” för man fick höra så mycket.[64]

Djupa sprickor och konflikter

I områden som tvingades ta emot de tvångsförflyttade vittnar många av de intervjuade om erfarenheten att möta en främmande samisk kultur, ett språk och andra renskötselmetoder. Många vittnar om att deras släktingar trängdes undan, och att de själva lever med konsekvenserna att vara hindrade från att bedriva renskötsel, att jaga och fiska på sin mark. De beskriver också att inte får vara en del av samebyn. En del säger också att de än i dag lever på en plats präglad av splittring mellan samer.

En man från en familj som står utanför samebyn berättar hur situationen skapar en djup spricka i hans familj. Medan farbrodern fortsatte att strida om rätten att bedriva renskötsel valde hans pappa att sluta med renskötseln. Situationen skapade konflikter mellan bröderna som de aldrig lyckades lösa under sin livstid:

[64] 24053.

> Till slut sa min pappa att det går inte att fara dit längre för det blir bara tjafs. Sedan träffades de inte de senaste 30 åren av sina liv. Men min pappa ville inte gå in i konflikten och hade inte någon ambition att fortsätta med renskötseln på det sättet min farbror hade. Detta slet isär deras relation […].[65]

Det är tydligt att valet att fortsätta med renskötseln var viktigt för farbrodern också eftersom den symboliserade samiskt liv. Broderns livsval att inte fortsätta blev så laddat att relationen inte gick att rädda.

Splittring inom en del samebyar är någonting som intervjupersoner lyfter fram som allvarliga konsekvenser av tvångsförflyttningarna. Den har skett mellan de individer som förflyttats, de som stannade kvar, men också mellan dem som levt på de marker där de tvångsförflyttade skulle leva ihop med dem som bott där tidigare med olika bakgrunder och samiska identiteter. Det finns dock också berättelser om att dagens förhållanden ser annorlunda ut.

”Det är ju statens politik”

Statens ansvar för den rådande situationen är ett annat gemensamt tema som intervjupersonerna tar upp oavsett vilken bakgrund de har i förhållande till tvångsförflyttningarna.

En kvinna i övre medelåldern vars farfar tvångsförflyttades från Finland anser att båda sidor har fallit offer för statens agerande:

> Jag tycker det är lite tragiskt, jag tänker just det här med … den här rättegången nu, jag tycker det är tragiskt. Det är ju ingen som har fel och ingen rätt egentligen utan det är samma och jag tycker det är tragiskt just det här för det har säkert blivit, alla känner alla och att det blir så. Det är ingens fel, varken den ena eller de andra, det är ju staten som har gjort det. Det är som du säger, Herrarna satte hit oss, det är ju så.[66]

En man i övre medelåldern, vars släktingar blivit tvångsförflyttade, anser att de tvångsförflyttningar som genomförts från Karesuando är väl belagda:

> För historien om oss är ju så långt tillbaka i tiden att vi inte ska behöva … gå under vittne och ed och berätta vår historia, den finns ju där. Alla vet ju vad tvångsförflyttningarna gjort med folket i Karesuando, det är så tragiskt så, och jag är så nära blandad med det så det är ju … ja, jag får ta fram en toalettrulle om jag ska berätta hur illa en del människor blir

[65] 23118.
[66] 23031.

> behandlade på grund av tvångsförflyttningarna än i dag, och det här har skett på trettiotalet. Det är inte så konstigt att man blir lite … koko i hjärnan, jag tycker att det är så hemskt. […][67]

En äldre kvinna tillhör en släkt som hon anser har trängts undan på grund av tvångsförflyttningarna. Hon har kämpat för att få behålla de renmärken[68] som gått i släkten. men att försöka bli medlem i samebyn menar hon inte är någon idé eftersom många före henne försökt det utan resultat. Hon menar att staten helt ignorerat hennes situation och att det är staten som är skyldig – inte andra samer.

> Men det är ju statens politik. Det går ju inte att vara arg på de andra samerna utan staten använde ju den politiken att de bara ville ha renskötare i samebyar, alltså samebymedlemmar, som de ville förhandla med. De andra, de skulle bara försvinna ut ur sameland och ja, slukas upp av det svenska samhället.[69]

Många av de intervjuade som talar om tvångsförflyttningarna lyfter fram att konflikter mellan dem som tillhör släkter som tvingades bort från sina marker och de som bodde på de mottagande platserna är en konsekvens av statens agerande. Därmed är det statens ansvar att försöka lösa problemen.

4.2.5 Avslutande diskussion

De tvångsförflyttningar av samer som skedde på initiativ av staten och myndigheterna, och som genomfördes i större skala efter statsgränsernas stängning i början av 1900-talet, var ett försök från statens sida att lösa problemet med att det inte fanns tillräckligt betesutrymme för renskötarna och deras renhjordar på den svenska sidan av Sápmi.

De tvångsförflyttningar som genomfördes hade sin grund i en beslutskedja som staten och myndigheterna kontrollerade fullt ut. Besluten var kopplade till att makten gradvis under århundraden försköts från det samiska samhället till staten och dess myndigheter. När renbeteskonventionen trädde i kraft 1919 förändrades förutsättningarna för renskötseln i grunden. Det samiska självbestämmandet ersattes av statlig kontroll.

---

[67] 23042.
[68] Renmärke är ett antal snitt i renens öron som utgör ett djurs ägarbevis och används för att identifiera vilken person eller sameby som äger renen. Renmärken är registrerade och kan efter ett visst antal år avregistreras om de inte används aktivt.
[69] 23137.

För många av dem som lämnat vittnesmål till kommissionen är historien och det som ledde fram till tvångsförflyttningarna i högsta grad närvarande i nuet. Tvångsförflyttningarna innebar stora omställningar när det gäller språk och levnadssätt. Samer i de nordliga delarna av Sápmi pratade nordsamiska, finska och ofta norska, medan samerna i de sydliga delarna talade andra samiska språk som sydsamiska, och oftast svenska. Förflyttningarna innebar ofta svåra och långa vandringar där renskötare förlorade sina renar. Renarna dog eller försökte ta sig tillbaka hem. Släkter och ibland även familjer, splittrades.

Mer än hundra år har gått sedan de flesta tvångsförflyttningarna genomfördes. Dess följder påverkar fortfarande de efterlevande, bland annat genom de rättsprocesser som förts om rätten till markerna, till renskötsel, jakt och fiske.[70] Svårigheterna att bli medlemmar i samebyarna för en del av de samer som redan fanns på de mottagande platserna är en annan fråga som skapar konflikter i vissa områden. Motsättningar påverkar i högsta grad många samers liv än i dag.

Genom historien har samer tydligt uttryckt sitt missnöje och gjort motstånd. Även de samer som tvingas ta emot nya renskötare till sina marker har protesterat tydligt. Även om myndigheterna i vissa fall genomför förflyttningar, med syftet att lösa reella problem, har det funnits många tillfällen för myndigheterna att förutse vilka konsekvenser tvångsförflyttningarna skulle få. Men de har ändå fattat beslut om att genomföra dem.

Tvångsförflyttningarna är en del av en kolonial praktik, där staten under flera sekler tagit sig rätten att omplacera, förflytta och på olika sätt förändra samers livsvillkor. Konsekvenserna innebär att samer berövats möjligheten att leva sina liv med utgångspunkt i traditionella samiska näringar och levnadssätt.

Ingrepp har motiverats med ekonomiska, politiska eller ideologiska skäl, medan de i grunden handlat om att ta makten över samers liv. Förflyttningar och fördrivningar är inte isolerade händelser utan en del av ett återkommande handlingsmönster.

[70] https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/i-rorelse/samiska-forflyttningar/baggojohtin---tvangsforflyttningarna (hämtat 2024-04-10).

4.3 Splittrande segregering och assimilering av samiskt samhälle: ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken

> Under alla omständigheter är det ju smickrande för oss att gång efter annan få höra, att ”lapp skall vara lapp”, dvs. att den samiska nationen är den enda, som utgått ur Skaparens hand så fullkomlig, att den ej behöver utvecklas, utan kan och bör vara ”sig själv nog”.[71]

Så uttryckte sig Karin Stenberg ironiskt om den politik som fick genomslag runt sekelskiftet 1900. Politiken brukar kallas ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken och var som starkast under de första decennierna, men spelade en betydelsefull roll ända fram till andra världskriget.

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken kan förstås som ett försök att politiskt (och juridiskt) definiera vem som är same. Det ledde till ett förhållningssätt som, utifrån konstruerade kategorier, delade in samer i två separata grupper och behandlade grupperna olika utifrån skilda målsättningar.

I de första renbeteslagarna från slutet av 1800-talet beskrevs den gode renskötaren som nomad och rennäringen som en särskild levnadsform i behov av bevarande.[72] Enbart den fjällrenskötande nomaden bekräftades som samisk identitet. De ansågs vara ”lappfolkets verkliga kärna” med bäst hand om renarna.[73] Den här föreställningen la grunden för det som blev ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens idealiserande av nomaden och idén om att den fjällsamiska kulturen i sin traditionella utformning skulle skiljas ut och isoleras, för att garantera dess överlevnad. Något som i förlängningen antogs gynna hela den svenska nationen.[74]

Begreppet ”lapp-skall-vara-lapp” myntades av dåvarande kyrkoherde i Gárasavvon, Vitalis Karnell, som i en artikel från 1906 skrev om samernas politiska organisering:

> När en lapp eller lappska börjar spatsera i Stockholm i mer eller mindre vanställd lappdräkt, när lapparna börja bilda föreningar och hafva sin egen tidning, när de börja tillegna sig folkhögskolebildning, då är det totalt slut med dem som lappar och då blifva de de eländigaste människor man gärna kan tänka sig … Gynna gärna lapparna på allt sätt i deras näring, gör dem till sedliga, nyktra och nödtorftigt bildade människor,

[71] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd*. (Citerad i Össbo m.fl. 2020, s. 23.)
[72] Mörkenstam. 1999, s. 93–94.
[73] Ibid. s. 94.
[74] L. Lundmark. 2002. *”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm” Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. s. 95; Lantto 2000, s. 41; M. Ericsson. 2024. *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversik*t, s. 71.

> men låt dem icke läppja på civilisationen i öfrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall lapp vara.[75]

4.3.1 Föreställning om att samerna riskerar att duka under

Det som kom att kallas ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken växte fram under slutet av 1800-talet i en tid av industrialisering och nybyggarkolonisation i Sápmis svenska delar. Konflikt om markerna mellan samer och nybyggare blev allt vanligare, och samernas kontakter med den pågående samhällsutvecklingen och de inflyttades seder och bruk ökade. Det medförde ett växande intresse hos olika aktörer för det samiska folket och deras roll inom majoritetssamhället.

Bland både forskare och ledande debattörer fanns en spridd övertygelse om att samerna var dömda att duka under inför den ”mer utvecklade” västerländska ekonomins och kulturens framfart. Föreställningen om att mänskligheten kunde delas in i starka och civiliserade kulturer å ena sidan, och svaga och primitiva kulturer å andra sidan, tog avstamp i tidens kulturhierarkiska tolkningsmodeller. Denna uppfattning etablerades trots att statistik visade att antalet samer var konstant vid 1800-talets slut.[76] Antalet samer som levde av renskötseln hade däremot minskat, vilket till stor del berodde på att renbetesområdena blivit kraftigt beskurna genom avvittringen i Sápmis svenska delar.

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken baserades på övertygelsen om att samernas undanträngning var oundviklig. Den ena sidan i samhällsdebatten förespråkade att samerna på grund av hotet om undergång behövde införlivas i det svenska samhället. Den andra sidan ville satsa på att försöka bevara den samiska kulturens och livsstilens särart. Det ledde till en kombination av både assimilering och segregering, som blev kännetecknande för ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken. Den gick ut på att lyfta ut det som ansågs av svenska forskare och politiska aktörer som det genuint samiska, det vill säga den extensiva renskötseln, och bevara den genom att skydda den från influenser från det svenska samhället. De samer som inte ägnade sig åt denna sorts ren-

[75] V. Karnell. 1906. Lapparna och civilisationen, *Dagny-tidning för svenska kvinnorörelsen*. Vol. 9:2, s. 47–48.
[76] Mörkenstam. 1999, s. 96.

skötsel skulle i stället assimileras och införlivas med den övriga svenska befolkningen.

4.3.2 Rasbiologiska idéströmningar och nationalekonomiska motiv

I slutet av 1800-talet fick kulturhierarkiska tolkningar, socialdarwinism, samt idéer om rasbiologi och rashygien inflytande på naturvetenskapen. Det påverkade hela samhället inklusive den allmänna uppfattningen om samer. När ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens ursprung varit föremål för undersökning, har olika studier betonat delvis olika ideologiska strömningar och motiv för förståelsen av den politiska linje som växte fram. Det finns därför inget ensidigt svar på frågan om politikens ideologiska grund, utan mer troligt spelade flera olika tankeströmningar in.

Likväl menar vissa att ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken på ett ideologiskt plan innebar en övergång från en kulturhierarkisk paternalism som rått under 1800-talet till en politik som präglades mer av rasbiologiska idéer.[77] Från att samer betraktats som en lägre stående kultur i relation till den svenska och ansetts vara i behov av skydd, började statliga företrädare under 1900-talet fokusera mer på idéer om att dela upp människan i olika raser, där vissa ansågs vara underställda andra. Samer tillskrevs både positiva och negativa karaktärsdrag som grupp. Och tanken var att samepolitiken skulle utformas efter dessa specifika karaktärsdrag.

De fjällrenskötande samernas egenskaper var många gånger idealiserade. De beskrevs som en prydnad för sitt folk som varje dag utförde bragder i ur och skur på fjället.[78] Men även om samerna inte betecknades som en underlägsen ”ras” av alla, var den allmänna uppfattningen att de saknade de egenskaper som krävdes för att leva i en mer ”utvecklad” kultur.[79] Samerna ansågs vara förutbestämda att arbeta som nomadiserande renskötare, eftersom deras fysik och sinnelag gjorde dem olämpliga för andra yrken och miljöer.[80] Det var enbart som renskötare på fjället de kunde komma till sin rätt. Deras största fiende var därför att komma i kontakt med den överlägsna

[77] Lundmark. 2002, s. 42–43, 63.
[78] Ibid. s. 72.
[79] Lundmark. 1998, s. 98.
[80] P. Lantto. 2012. *Lappväsendet – Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971*, s. 25; Mörkenstam. 1999, s. 112.

civilisationen, som riskerade att få dem att lämna sitt ursprungliga liv. Det skulle bara resultera i enskildas elände och fattigdom.[81]

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken drevs också av nationalekonomiska motiv. Beslutsfattarna ansåg att ett nomadiserande liv var av stor vikt för renskötseln som en lukrativ ekonomisk näring.[82] Redan i de första renbeteslagarna framkom att fjällsamerna ansågs ha bättre hand om renarna än skogssamerna. Enligt statliga företrädare fanns det områden i fjällvärlden som inte kunde användas för någon annan näring än renskötsel. Så länge renskötseln bedrevs på ett tillfredsställande sätt var den till ekonomisk fördel, både för samerna och för den övriga bofasta befolkningen i norra Sverige. Det blev därför en nationalekonomisk angelägenhet att de nomadiserande fjällsamerna förblev nomader med god hand om renarna och de skulle därför skyddas från skadlig kontakt med civilisationen.[83]

4.3.3 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politikens dubbla syfte och utformning

Med sin grund i rasbiologiska föreställningar och nationalekonomiska motiv var syftet med ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken att hålla kvar fjällrenskötande samer i sin traditionella livsföring, samtidigt som de samer som inte räknades till den kategorin skulle försvenskas och assimileras.

Statliga företrädare ansåg att fjällsamernas kultur hotades om de fick erfarenhet av ett modernt, svenskt levnadssätt. Då skulle även de vilja bo i hus och lämna det nomadiserande livet som de var så väl lämpade för. Idén om segregering av de fjällrenskötande samerna var därför en central linje i ”lapp-skall-vara lapp”-politiken.[84]

Den andra linjen var att övriga samiska grupper skulle assimileras in i det svenska samhället eftersom deras levnadsformer, identiteter och näringar hade uteslutits ur det som av statsmakterna betraktades som det genuint samiska. Dessa grupper var i majoritet och bestod av skogsrenskötande samer, bofasta samer som kombinerade renskötsel med annan sysselsättning och samer som enbart ägnade sig åt andra sysselsättningar än renskötsel, så som jakt och fiske. Från poli-

[81] Lundmark. 2002, s. 64–65.
[82] Mörkenstam. 1999, s. 99.
[83] Ibid. s. 99.
[84] Lantto. 2000, s. 41.

tiskt håll betraktades dessa grupper inte längre som ”riktiga” samer, eftersom de i allt för stor utsträckning redan tagit del av en kultur och sysselsättning som inte ansågs inbegripet i ”det samiska”. Tankesättet hade kopplingar till koloniala föreställningar om *den Andre* som en motsatsbild till majoritetsbefolkningen. Endast som traditionell nomad i fjällvärlden var kontrasten mellan samen och svensken tillräckligt stor. Andra levnadssätt som även svenskar identifierar sig med kunde därför inte betraktas som samiska.

Bofasta samer och de utanför renskötseln var lättast att kategorisera som ”dömda” till assimilering. De skogsrenskötande samerna betraktades däremot som en bekymmersam avvikelse, eftersom de representerade en skadlig blandning av civilisation och nomadism och ett levande bevis på vad som sker när två inkompatibla världar möts.[85]

Skogsrenskötseln var den renskötsel som hade bedrivits under lång tid, men av statliga företrädare betraktades den som en ”fördärvad” fjällrenskötsel. Därför skulle även den gruppen assimileras och deras renskötsel utraderas. Tidens store ”samekännare” K. B. Wiklund hävdade att skogsrenskötseln var så skadlig för jordbruket att den till och med borde förbjudas i lag.[86] En viktig aspekt bakom den målsättningen var att skogsrenskötseln till stor del bedrevs inom områden där statsmakterna ville öka exploateringarna, till skillnad från fjällrenskötseln som bedrevs på platser som inte kunde nyttjas för andra näringar, så som jordbruk.[87]

I renbeteslagen som reglerade de samiska rättigheterna, först från 1886 och sen 1928, var kategoriklyvningen tydlig. Bara den renskötande gruppen tillerkändes rättigheter, medan den icke renskötande gruppen lämnades utanför. Den samiske professorn Israel Ruong myntade begreppet ”kategoriklyvning” för att beskriva hur renbeteslagarnas uppdelning mellan samer med rättigheter och de som saknade dem skar som en skarp kniv genom samiska grupper och skiljde på människor som naturligt hörde ihop.[88] Det är en talande beskrivning av vilka långtgående konsekvenser som ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken kom få.

[85] Lantto. 2000, s. 46.
[86] Ibid. s. 46.
[87] Ibid. s. 45.
[88] Ibid. s. 125.

4.3.4 ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken i praktiken

Föreställningen om ”lapp-skall-vara-lapp” institutionaliserades i hög grad genom den fristående myndigheten Lappväsendet, som inrättades i samband med de första renbeteslagarna och fanns kvar fram till 1971. När staten startade nomadskolan 1913 – specifikt förbehållen nomadiserande samers barn – var det ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens mest konkreta uttryck i praktiken. Men det fanns fler exempel på politisk tillämpning som är värda att belysa.

Att de nomadiserande renskötarna betraktades som ”verkliga” samer innebar att de i viss utsträckning fick behålla sina samiska rättigheter, men utan att själva få bestämma över dem; det gjorde staten. De skulle segregeras och skyddas från det som statliga företrädare ansåg vara skadligt och fördärvande. Övriga samiska grupper som inte räknades som samer förlorade sina rättigheter och skulle försvenskas. Det här medför att ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken fick olika konsekvenser för samiska grupper. Men gemensamt för alla var att inga samer med självklarhet fick välja hur de skulle leva sina liv. Det bestämdes åt dem av statliga företrädare som ansåg sig veta bättre.

Den komplexa bosättningsfrågan

I frågan om samers rätt till bosättning är det tydligt att den kretsade kring hur beslutsfattare försökte förhindra samer från att lämna fjällrenskötseln.[89] Men bosättningsfrågan visade sig bli mycket komplex eftersom den inte bara rörde samers boendeformer utan även frågor kring näring och kultur.[90]

Genom renbeteslagarna 1889 och 1898 förändrades samernas rätt till bosättning. Tidigare hade samernas besittningsrätt till skattefjäll och lappskatteland medfört en rätt för innehavaren att bygga bostadshus med tillhörande byggnader. Men i och med 1886 års lag försvann den rättigheten och de icke-renskötande samernas situation försvårades avsevärt. Den nya renbeteslagen innebar att en renskötande medlem i lappbyn hade rätt att bygga en bostad och nyttja den så länge denne var medlem i lappbyn.[91]

[89] Lundmark. 2002, s. 95.
[90] E. Torp. 1992, Från kåtor till egnahem – samerna och den statliga bostadspolitiken. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*, s. 107.
[91] Ibid. s. 110.

Samerna å sin sida förespråkade att de skulle få bygga egna hus och menade att eftersom området ovanför odlingsgränsen och på de jämtländska renbetesfjällen var reserverat för samer skulle de få använda det som de själva önskade.[92] Lappväsendet däremot uttryckte en stark oro över vilka konsekvenserna skulle bli om staten tillät ökad bofasthet bland renskötande samer. Myndigheten befarade att kvinnor och barn i renskötande familjer skulle bli förslappade och slutligen gå under.[93] Även regeringen såg ett behov av omedelbar offentlig kontroll över samernas bosättning. Statens företrädare fick nämligen reda på att det ”i ganska stor utsträckning förekommit, att lappar utan särskilt tillstånd slagit sig ned” inom renbetesområden.[94]

Att det hade skett berodde på att samerna och myndigheterna tolkade renbeteslagen olika. Oklarheten kom av att lagstiftaren i renbeteslagen inte hade räknat med att samer skulle vilja bygga hus. Därför föreskrev lagen att renskötande samer hade rätt att ta virke till ”bostad” ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Medan samerna tolkade ”bostad” som ”hus”, avvisade myndigheterna den tolkningen med bestämdhet.[95] Att vara bofast hade till viss grad varit tradition bland samerna sedan tidigare, men nu blev bofasthet lagstridigt. De som upptog fast bostad inom renbetesområdet skulle hädanefter avhysas. Det faktum att den fasta bosättningen bland samerna tilltog vid den här tiden betraktade regeringen som ett hot mot den rennäring som de med alla medel ville ”skydda”. Samtidigt var den ökade bofastheten i själva verket ett resultat av de ökade begränsningarna för renskötseln som staten bidragit till.[96]

Eftersom renskötseln ansågs vara ”det näringsfång, för vilket lapparna lämpa sig bäst och tillika det enda, som kan lända till ekonomiskt utnyttjande av de stora fjällområdena i rikets nordligare delar”[97] menade beslutsfattarna att det inte fanns någon anledning att hjälpa renskötande samer att bosätta sig. Snarare kunde det diskuteras om inte föreningen av renskötsel och bofasthet borde omöjliggöras genom lag.[98] Att samerna själva föredrog bofasthet var inget

[92] Lundmark. 2002, s. 97.
[93] A. Amft. 2000. *Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, s. 72.
[94] Torp. 1992, s. 111.
[95] Lundmark. 2008, s. 160; Lundmark. 2002, s. 97.
[96] Torp. 1992, s. 110–111.
[97] Kungl. Maj:ts Proposition citerad i Torp. 1992, s. 111.
[98] Ibid.

tillräckligt argument i sammanhanget, eftersom de inte ansågs förmögna att själva överblicka konsekvenserna av sitt handlande.[99]

I riksdagsdebatten 1917 uttryckte justitieminister Hasselrot att renskötande samer under inga villkor fick bosätta sig i hus. Därför borde riksdagen överväga att stifta en lag som uttryckligen förbjöd renskötare att bo i hus. Inte heller de som lämnat renskötseln och ännu var arbetsföra skulle tillåtas fast bosättning. Då var det bättre att ge dem förmånliga lån till att skaffa renar. Enligt Hasselrot kunde man möjligen göra ett undantag för skogssamerna.[100] Att bevara deras renskötsel ansågs inte vara någon angelägenhet av större vikt.[101] Genom en kompromiss fick regeringen igenom sina krav på att renskötande samer inte skulle tillåtas bo i hus. Kungl. Maj:t skulle från fall till fall avgöra om eventuella undantag.[102]

Samernas första landsmöte organiserades 1918 i Östersund, som en direkt följd av riksdagsdebatten. Den viktigaste punkten under landsmötet var bostadsfrågan. Mötet antog en resolution som var en protest mot uppfattningen att samerna förslappas av att bo i hus. Landsmötet motsatte sig också att lagen genom rättsregler hindrade samer från att bygga bostadshus. Mötesdeltagarna vädjade om att den som ägnar sig åt renskötsel borde, efter anmälan hos vederbörande länsstyrelse, få uppföra boningshus för sig och sin familj inom renbetesområdena.[103]

När den nya renbeteslagen trädde i kraft 1928 berördes bostadsfrågan återigen. I lagen angavs att samer inom renbetesområdet nu fick uppföra ”tältkåta eller annan kåta med lapsk eldstad” eller ”i den mån för renskötselns drivande erfordras ... stuga eller därmed jämförlig bostadsbyggnad”. Det visade sig emellertid att de möjligheter som 1928 års lag gav i fråga om lägenhetsupplåtelser till samer på kronomark var för begränsade. Länsstyrelsen i de tre nordligaste länen ställde sig bakom en hemställan från samiska ombud och framhöll att bidragen till byggnader och odling var för små. Vid samernas andra landsmöte i Arvidsjaur 1937 var bostadsfrågan återigen en av de viktigaste på dagordningen. I en resolution krävde landsmötet bättre bostäder

[99] Lundmark. 2008, s. 164.
[100] Ibid. s. 163.
[101] Lundmark. 2002, s. 104.
[102] Lundmark. 2008, s. 166–167.
[103] Torp. 1992, s. 113.

för renskötande samer, eftersom kåtorna ansågs undermåliga och ohygieniska.[104]

Det dröjde till 1950 innan samer fick rätt till egnahemslån för att bygga en bostad inom renbetesfjällen, och det var först 1959 som samer fick samma rätt till bostadsbidrag som andra svenska medborgare. Det är också först då som lappfogdar började ge upp försöken att hindra samer från att överge den nomadiserande renskötseln.[105] I verklig mening var det under 1960-talet som den sociala bostadspolitiken i praktiken kom den samiska befolkningen till del.[106] Så sent som 1970 ansågs det dock nödvändigt att i Socialdepartementets socialkatalog särskilt påpeka att möjligheten till bostadsförbättringslån även gällde samer och romer.[107] En kvinna som lämnat sin historia till kommissionen berättar om hur kränkande det var för hennes föräldrar att inte få bestämma över sitt eget hus:

> Det var ju så här att de skulle bara bo i fjället ett tag, men i modern tid ville de ha hus här nere i Ammarnäs. Men de fick inte bygga vart de ville. Huset fick inte se ut […] hur de ville. Utan de blev anvisade en plats och det vart i skuggsidan, i urkkun, här i Gávtsjávrrie då […] Helst behövde de ju inga hus. För dom skulle inte få bygga egentligen för de skulle ju bara bo i kåta. Lapparna skulle bo i kåta. Och samma var det när jag skulle bygga här i Ammarnäs. på 80-talet, då skulle jag inte heller få bygga där, för jag var ju, vi var ju renskötare. Behövde inte, man skulle inte bo i hus.[108]

Särskilda samiska ålderdomshem byggs

De särskilda samiska ålderdomshem som byggdes under första halvan av 1900-talet var ytterligare ett exempel på hur ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken omsattes i praktiken.

Från mitten av 1800-talet och framåt väcktes de socialpolitiska frågorna till liv och synen på de fattiga förändrades successivt. Från att vara lokala angelägenheter blev gruppen fattiga (eller medellösa) alltmer uppmärksammad från nationellt håll.[109] Redan 1851 lyftes frågan om särskild fattigvård för samer genom en motion i riksdagen.

---

[104] Ibid. s. 114.
[105] Forum för levande historia (författare Martin Ericsson). *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversikt*, s. 79.
[106] Torp. 1992, s. 107.
[107] Lundmark. 1998, s. 123.
[108] 23129.
[109] L. Karlsson & M. Liliequist. 2016. ”Fattigauktioner och samiska ålderdomshem: Synen på äldre samer i samband med åldringsvården”. Kyrkans vitbok band 2, s. 887–888.

Som motivering av varför de var berättigade till statlig hjälp anfördes att staten tillåtit nybyggarna att tränga undan samerna från sina marker och att renskötseln var en särskilt riskabel näring.[110]

Fram till 1918 års fattigvårdslag var det nästan uteslutande kyrkan som bedrev fattigvård och fattade beslut i fattigvårdsärenden. Den tidigare fattigvården av äldre på landsbygden hade inkluderat inackordering, auktioner, fattighus och tiggeri. Men när ansvaret att inrätta ålderdomshem hamnade hos kommunerna förbjöds fattigauktioner och tiggeri.[111]

Biskop Olof Bergqvist i Luleå stift spelade en central roll för de första samiska ålderdomshemmen, liksom han spelade för att nomadskolreformen genomfördes. År 1909 börjar Bergqvist samla in pengar till det första samiska ålderdomshemmet som invigdes 1911 i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk. Därefter uppfördes ett liknande hem i Árjepluovve/Arjeplog 1913. Biskop Bergqvist samlade även in startkapital till hemmen i Gárasavvon/Karesuando och Čohkkiras/Jukkasjärvi. När kommunerna ålades ansvaret för fattigvården och därefter förordnades att uppföra fler liknande ålderdomshem, övertogs Bergqvists ålderdomshem av kommunens fattigvårdsstyrelse.[112]

År 1927 fattades beslut om statsbidrag till lapska ålderdomshem, som innebar att staten skulle stå för de största kostnaderna. Kommunerna menade att samerna var en statlig angelägenhet eftersom de inte var bofasta och därför inte tillhörde någon kommun.[113] Enligt beslutet skulle det i Norrbotten finnas ett hem i varje ”lappkommun”, i Västerbotten skulle två eller tre hem byggas och tre i Jämtlands län.[114] Beslutet föregicks av en grundlig utredning. När 1919 års lappkommitté skickade ut en förfrågan till alla ”lappkommuner” var samtliga överens om att det vore bäst att vårda de gamla samerna på särskild anstalt. Det ansågs missgynna både samerna och ”de bofasta” att grupperna beblandades. Samerna ansågs ha svårt att anpassa sig efter de bofastas vanor, kosthåll och allt för påkostade lokaler, liksom de bofasta hade lika svårt att förlika sig med samernas oförmåga till ordning och regelbundna tider.[115] En sakkunnig i lappkommittén skriver att ”Lappen måste ha lite snuskigt omkring sig, särskilt de

[110] L. Andersson. 1996. Lapphemmen i Norrbotten. *Socialmedicinsk tidskrift*. Nr 7–8 (1996), s. 417.
[111] Karlsson & Liliequist. 2016, s. 889.
[112] Andersson. 1996, s. 419–420.
[113] Ibid. s. 419.
[114] Ibid. s. 421–422.
[115] Ibid. s. 421.

äldre, det är en naturlag, lika gammal som människan. En lapp över 80 år i ren skjorta, är en anakronism".[116]

Enligt förslaget skulle hemmen i möjligaste mån ta hänsyn till samernas tidigare levnadssätt och efterlikna samiska bosättningar. Föreståndarinnan för hemmen tillsattes av en lokal styrelse, men inget krav ställdes på kunskaper i samiska. Det ansågs bra om hon var någorlunda förtrogen med "lapparna" och deras förhållanden. I styrelsen fanns representanter från kommun, stat och samer. Att kommittén ansåg att samerna behövde särskilda, statliga, ålderdomshem, eftersom de skiljde sig så pass mycket från andra svenskar att de inte kunde dela boende med dem, gick stick i stäv med tidens resonemang om likställdhet i andra politiska frågor.[117] En person berättar om det samiska ålderdomshemmet i Čohkkiras:

> Från början var det så att de, runt 1920-talet, att de äldre samerna bodde hos bofasta lite här och där, de bodde hos sina verddet för att de inte fick plats på ålderdomshemmet eftersom samerna inte fick bo i det svenska ålderdomshemmet eller tillsammans med svenska äldre, så det var en fullständig segregation.[118]

Personen berättar att ålderdomshemmet senare stängdes och tillägger:

> Jag minns inte vilket år det var, men det stod tomt första åren efter de gamla fått flytta ut, det var både gamla samer och övriga bybor, eftersom byborna kunde också få bo där om det fanns plats, men samerna fick inte bo någon annanstans. Samerna kom från Kiruna-området, men byborna kunde bo på ålderdomshemmet i Kiruna, för där fanns ålderdomshem och sanatorium, men till ålderdomshemmet kunde de inte skicka samerna, står det i kommunprotokollen, för samerna skulle inte bo på svenskarnas ålderdomshem, på Sanatoriet kunde de placera friska samer för de var friska. Så på det viset delade man in, enligt svenskens rasdiskriminering.[119]

Även i den senare fattigvårdsutredningen från 1924 framkom hur viktigt det var att separera samer från majoritetsbefolkningen. Utredningen förordade dessutom separering mellan fjällsamer och skogssamer, samt mellan renskötande och icke-renskötande samer. I första hand skulle fjällsamer över 60 år få en plats på ålderdomshemmen och därefter, i mån av plats, skogssamer. Det gjordes även en åtskillnad

[116] Citat i Ibid. s. 421.
[117] Ibid. s. 422.
[118] 23024.
[119] 23024.

mellan nordsamer och sydsamer i relation till majoritetsbefolkningen. I ålderdomshemmen för sydsamer kunde även icke-samer inhysas, medan hemmen i Norrbotten endast skulle bebos av samer, på grund av nordsamernas säregna levnadsförhållanden och unika vanor.[120] I utredningen tillskrevs samer särskilda egenskaper och karaktärsdrag. Särskilt de fattiga, gamla, och icke-renskötande samerna tillskrevs negativa egenskaper, bland annat lathet och snålhet. Dessutom anklagades de för att så fort som möjligt tillskansa sig fattigvårdsstöd.[121] I enlighet med ”lapp-skall-vara-lapp”-föreställningen var det de fjällrenskötande samerna som ansågs som skyddsvärda och i första hand hade rätt att inhysas på de särskilda ålderdomshemmen.

Mot slutet av 1940-talet började de samiska ålderdomshemmen att ifrågasättas. Från politiskt håll ansågs det inte längre självklart att en separering var nödvändig eller gynnsam för samerna. Vid den här tiden fanns en oenighet bland samer själva, vissa ansåg att det var bättre att slippa särbehandlas, medan andra påpekade ”lapphemmens” betydelse för bevarandet av den ”lapska” kulturen. Alla var dock eniga i missnöjet med att de hade för lite att säga till om. I 1952 års åldringsvårdsutredning slogs det fast att de särskilda statliga bidragen inte gynnat statens strävan att jämställa samerna med den övriga befolkningen. Året därpå beslutade riksdagen att lägga ned de samiska ålderdomshemmen.[122]

4.4 Renbeteslagarnas påverkan på samiskt samhälle

4.4.1 1886 års renbeteslag

I förarbetena till 1886 års renbeteslag angavs att det huvudsakliga syftet med lagen var att lagfästa de rättsliga förhållanden för den renskötande delen av den samiska befolkningen som redan gällde före lagens tillkomst.[123] Så blev det också i flera avseenden, men i realiteten förändrade lagen på ett fundamentalt sätt förutsättningarna för det samiska folket i Sverige att leva traditionella samiska liv på traditionell samisk mark.

[120] Karlsson & Liliequist. 2016, s. 900–901.
[121] Ibid. s. 901 och 904.
[122] Ibid. s. 423.
[123] Prop. 1886:2. *Förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige och till lag angående renmärken*, s. 36.

Av förarbetena till lagen och den diskussion som fördes i riksdagens debatter inför införandet framgår att regelverket, genom avskaffande av det gamla systemet med skatteland och införandet av en ny juridisk företeelse, renskötselrätten, var svårt att inlemma i befintligt rättssystem rörande nyttjande av marker. Till det ska läggas att dåtidens idépolitiska strömningar hade stor inverkan på lagens syfte och innehåll. Följande citat under riksdagens beredning av ärendet från ledamoten von der Lancken inför införandet av 1886 års renbeteslag illustrerar vilka idépolitiska och juridiska problemställningar som hanterades:

> Här gäller det ej att, utgående från en bestämd klar rättsgrundsats, med samvetsgrannhet afväga de olika rättigheter och skyldigheter, som med logisk konseqvens deraf följa. Den lagstiftning, som är här i fråga, skulle jag snarare vilja karakterisera såsom ett fredsfördrag mellan två olika kulturer, två olika folk, af hvilka det ena står på höjden af den menskliga bildningen och det andra icke hunnit öfver de första stapplande stegen af framåtskridandet.[124]

Även om man i riksdagen alltså var medveten om att de renskötande samerna hade juridiska rättigheter ansåg man att majoritetsbefolkningens kultur och synsätt skulle vara styrande för den nya lagstiftningen.

1886 års renbeteslag föregicks av en utredning från 1882 års lappkommitté vilken hade till uppgift att ta fram lagförslag i syfte att reglera förhållandet mellan de svenska samerna och landets bofasta befolkning. Huvudfrågan var förhållandet mellan renskötseln och jordbruksnäringen, framför allt när det gällde vinterbetet på enskild, privatägd mark. Den inställning kommitténs majoritet kom att inta till frågan om sedvanerätten till vinterbete på enskild mark sammanfattades på följande sätt:

> En dylik önskan har låtit sig förnimma från jordegare, å hvilkas områden Lapparne vintertiden plägat taga sina visten, och är lätt förklarlig, enär Lapparnes uppehåll på en ort kan jemväl under vintermånaderna vålla skada. Den skulle också vara berättigad, om Lapparnes ifrågavarande flyttningar ej företoges i följd af ett verkligt behof, och om alltså Lapparne kunde utan men från denna sin flyttningsrätt afstå. Den redogörelse, komiterade lemnat för de förhållanden, under hvilka Lapparne drifva sin renskötsel, torde emellertid till fullo ådagalägga, att Lapparne i regeln ej utan att lida skada kunna afstå från sina flyttningar i den utsräckning,

[124] Riksdagens protokoll 1886, andra kammaren, 3 band., nr 40, s. 10.

> hvari dessa hittills egt rum, och att för den skull någon till inskränkning derutinnan ledande bestämmelse ej bör gifvas.[125]

Kommitténs majoritet uttryckte alltså sitt stöd för samernas sedvanerätt. Men det tycks bara ha gällt fjällsamernas rättigheter. En äldre man från Gällivare skogssameby beskriver hur lagstiftningen kom att påverka flera generationer av renägare genom bötfällande:

> På 1960-talet har min far också blivit polisanmäld. Den där lagen trädde ju i kraft, att vi inte fick stå i vägen för fjällrenskötsel och den jordbrukande befolkningen. På somrarna fick vi inte vara, vi blev skadeståndsskyldiga om renen råkade beta, trampade ned odlingar. Jag har varit som liten pojke och vaktat de där odlingarna så inte renarna ska trampa.
>
> **Vad var det för odlingar?**
> Det är de här grannbyarnas Skröven och Hakkas och. Men än värre var det ju för min farfar och på den tiden, slutet på, när han föddes, när min farfars far och min farfar, då var det enorma konflikter. De fick betala enorma skadestånd för att en del bönder la i system att de skulle tjäna pengar. År 1900 skrev de här grannbyarna här, Hakkas, Leipojärvi, Mäntyvaara till riksdagen också och klagade på vår renskötsel, att vi var i vägen. Och den här grannfamiljen här, de här Raatukka, de hade renhjorden norranför, då vart det då 1920 så var de tvungna att, då hade de enorma konflikter där med de där nybyggarna. De torkade höet i som typ hässjor, då hade de här ställt in 300 hässjor för att skydda dem att de inte blev skadade, och ändå fick de renar skjutna. Och sedan på 1900-talet ungefär, då gjorde de här Purnu-renskötarna och Nattavaara, de här tillsammans en flera mil genom skogen ett stängsel för att inte renarna skulle trippa ut på de där slåttermyrarna.[126]

Samtidigt betonades det i lagens förarbeten att rätten till renbete, jakt och fiske gällde på statlig som på privat mark. I lagförarbetena hänvisades det till att samerna hade använt marken innan nybyggarna kom dit och gjorde anspråk på den. I Särskilda utskottets utlåtande konstaterades att:

> Lappen var den som först tog de nordliga trakterna af vårt land i besittning. Innan den första nybyggaren fällde det första trädet i Norrlands skogar var lappen redan där. Under århundradet har landet från Kölens fjällrygg till Bottenhafet varit den obestridt nyttjade betesmarken för hans renar. Och den förste besittningstagarens rätt till jorden måste anses bättre än den, som senare tillkommit.[127]

[125] Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., kommittébetänkande nr 1, s. 82.
[126] 23143.
[127] Särskilda utskottets utlåtande 1886:1 s. 18.

De nybyggare som fick privat äganderätt till mark genom avvittringen måste därför acceptera att samerna hade rätt till renbete, jakt och fiske på deras mark.

Utöver huvudfrågan om vinterbetesrätt föreslog lappkommittén att renskötseln skulle regleras på så sätt att Lappmarken skulle delas in i byområden. Varje område skulle tillhöra en samfällighet av ”lappar”, en lappby[128], som hade rätt att med andra renskötare uteslutande vistas i området. Under sommartid skulle bara de samer som själva hade rätt till att uppehålla sig i en lappby område, eller vilkas förfäder hade tillhört lappbyn eller inom dess område haft rätt att vistas, få uppehålla sig med sina renar.[129]

Kommittén föreslog således att de tidigare systemen för renskötseln med enskilda lappskatteland och skattefjäll skulle ersättas med ett system indelat i lappbyar med kollektivt ansvar för renskötsel. Frågan om skattefjällsbreven och lappskattelandens rättsliga status i förhållande till de föreslagna bestämmelserna om inrättande av lappbyar med en kollektiv rätt att bedriva renskötsel inom ett visst område gavs inte något vidare utrymme i vare sig kommitténs utredning eller i propositionen och kom heller inte till uttryck i lagen. Avsikten synes dock ha varit att systemet med lappskatteland och skattefjäll skulle avvecklas successivt av sig själv, utan närmare reglering i lag.

Vidare föreslogs bestämmelser om att Kungens befallningshavare (den äldre motsvarigheten till länsstyrelsen) skulle ges en omfattande behörighet att besluta om lappbyarnas inre och yttre angelägenheter (se vidare avsnitt 4.5 angående Lappväsendet).

Förslaget mötte inte något nämnvärt motstånd i Norr- och Västerbotten. Den år 1751 fastställda lappmarksgränsen och den år 1890 slutligt fastställda odlingsgränsen reglerade i huvudsak renbetesområdet i de två nordligaste länen. I Jämtlands län där avvittringen, till skillnad från i Norr- och Västerbotten, redan genomförts möttes däremot förslaget av motstånd, framför allt i frågan om vinterbetesrätt på enskild mark. Kommittén ansåg dock att vinterbete utanför skattefjällen hade sedvanligrättslig grund och uttryckte därvid följande:

> Då nu inom Jemtlands län Lapparne från ålder och intill våra dagar fått under vintern opåtaldt flytta kring med sina hjordar, och först å de allra senaste tiderna från den jordbrukande befolkningens sida några invändningar deremot förnummits, samt ostridigt är, att odlingen trängt in på

[128] Kommissionen använder begreppet lappby när det hänvisas till lagstiftning innan 1971 års rennäringslagstiftning då begreppet sameby infördes.
[129] M. Martinsson. 2026. *Vägen till Girjasdomen, om samernas rätt till jakt och fiske*.

> stora områden, hvilka ursprungligen endast af Lappar begagnats, så synes det antagandet fullt berättigadt, att Lapparnes flyttningar vintertiden inom Jemtlands län äro grundade i sedvanerätt.[130]

I 1886 års renbeteslag angavs i 1 § att samerna var berättigade att, under iakttagande av de i lagen meddelade föreskrifterna, uppehålla sig med sina renar i vissa närmare beskrivna områden och där betjäna sig av land och vatten till underhåll för sig och sina renar. Inom den statliga fjällmarken som inte kunde användas för odling, ”de för lapparne afsatta land”, skulle de renskötande samerna ha företräde till bruket av marken för renskötsel, jakt och fiske. Det var endast om de inte själva behövde allt bete, jakt eller fiske som utomstående i begränsad omfattning fick använda marken. Ett villkor för sådana upplåtelser av slåtter, jakt eller fiske var att de inte skadade eller skapade olägenheter för samerna (22 § i 1886 års renbeteslag). Beteckningen ”de för lapparne afsatta land” ändrades i 1898 års renbeteslag till ”de områden som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade” (31 §). Samtidigt angavs att med detta avsågs kronomarken ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen.[131]

Lagen innehöll ingen definition av vem som skulle anses som ”lapp”, men av dess förarbeten, som ovan beskrivits framgick att den var tillämplig för samer som beskattades för inkomster av renskötsel, eller hade lappskatteland eller liknande inrymningar. Samer som inte bedrev renskötsel berördes inte alls av 1886 års lag. I 1 § paragrafen fastställdes även samernas vinterbetesrätt under perioden oktober – maj i de trakter där ”lapparne efter gammal sedvana hava besökt”.

Av lagens 5 § framgick att året runt-markerna skulle delas in i lappbyar. I en lappby fick inte andra samer uppehålla sig under sommartiden med sina renar än de, som själva erhållit rätt till det, eller vilkas förfäder hade tillhört samebyn eller haft rätt att vistas inom dess område. Kungens befallningshavare skulle verkställa indelningen i lappbyar.

Om en same ville få rätt att flytta till en annan lappby skulle han enligt 6 § ansöka om det hos kungens befallningshavare. Kungens befallningshavare skulle då inför häradsrätten höra samerna i den by

[130] Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., Lappkommitténs betänkande s. 70.
[131] SOU 2001:101. *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare*, s. 263.

som personen ville flytta till och på vissa andra sätt som beskrevs i bestämmelsen ta fram fullständig utredning om huruvida utrymmet i samebyn medgav inflyttningen. Om det fanns utrymme och flyttningen bedömdes som lämplig kunde kungens befallningshavare meddela sökanden rätt att flytta till lappbyn.

Av 7 § framgick att om kungens befallningshavare kom fram till att det i en lappby fanns fler samer som hade rätt att vistas med sina renar än vad det fanns utrymme, så att trängsel därigenom uppstod eller skada orsakades, kunde kungens befallningshavare efter att samerna i såväl denna lappby som i den eller de lappbyar dit inflyttning kunde komma i fråga hade hörts inför häradsrätten, och fullständig utredning i övrigt hade åstadkommits, hänvisa en eller flera personer att flytta till närmaste lappby där utrymme fanns och där inflyttning kunde ske utan olägenhet. Det är med stöd av denna bestämmelse som länsstyrelsen genomförde de påföljande tvångsförflyttningarna.

De rättigheter som enligt lagen ingick i renskötselrätten var, förutom renbete, bland annat rätten till skogsfång, jakt och fiske. I 21 § föreskrevs dock att samerna inte fick upplåta de rättigheter som ingick i renskötselrätten. Det skilde sig från vad som gällt före lagen. Medlemmarna i lappbyn fick inte som förut bestämma om de själva ville utnyttja bete, jakt och fiske eller upplåta det till utomstående mot ersättning. Sådana upplåtelser skulle i stället hanteras av staten, dock med ersättning till lappbyarna för intrången. Motsvarande reglering kvarstod i senare renbeteslagar och kvarstår i dagens rennäringslag. I den paternalistiska andan som rådde vid tiden för införandet av 1886 års lag uttalade sig kommittén i sitt betänkande angående samernas förmåga att själva ombesörja upplåtelser av rättigheter såsom jakt och fiske på samebyarnas marker enligt följande:

> I enahanda syfte, att ej den ene Lappen må till skada för den andre förfoga öfver förmåner, hvilka tillagts flera Lappar gemensamt, har varit angeläget att uppställa den grundsats, att någon upplåtelse af rätt till jagt och fiske å de för Lapparne afsatta land ej må komma till stånd, med mindre de Lappar, hvilka ega rätt att å landet uppehålla sig, dertill samtycka. Enskilde Lappar må alltså ej ega att företaga dylika upplåtelser. Men ej heller åt Lapparne såsom en samfällighet synes det böra vara öfverlåtet att derutinnan förfoga. Betänker man, huru föga egnadt ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel, så torde finnas lämpligast att åt Konungens Befallningshafvande uppdraga ärenden af dylik art; och synes Konungens Befallningshafvandes rätt i förevarande fall böra

> sträcka sig derhän att, äfven om samtliga Lappar kunde finnas villige medgifva upplåtelse, Konungens Befallningshafvande dock må pröfva, huruvida sådan må ega rum.[132]

Svenska lagstiftare ansåg alltså att samer varken individuellt eller kollektivt var kompetenta att fatta beslut om frågor som rörde deras rättigheter och egendom och att kungen därför borde vara deras förmyndare.

4.4.2 1928 års renbeteslag

Lagstiftningsarbetet inför 1928 års lag pågick under lång tid. En utredning tillsattes 1895 som hade till uppdrag att särskilt utreda vinterbetesrätten i Jämtlands län och eventuellt föreslå andra ändringar i 1886 års renbeteslag. Utredningen resulterade 1898 i vissa mindre ändringar av 1886 års lag. Därefter tillsattes 1919 års lappkommitté som fick i uppdrag att bland annat utreda vilka åtgärder som borde vidtas för att vidmakthålla, värna och trygga den nomadiserande befolkningens tillvaro. Lappkommittén skulle också utreda lämpligheten av en förening av renskötsel med jordbruk såväl för samernas egen del som för den jordbruksidkande befolkningen i de trakter där renskötsel bedrevs i en sådan ordning.[133]

1919 års lappkommitté skilde på samer som bedrev och samer som inte bedrev renskötsel, men noterade att samer som bedrev renskötsel också kunde vara bofasta och ägna sig åt jordbruk parallellt med renskötseln. I så fall betraktade lappkommittén dem som skogslappar. Kommittén hade gjort beräkningar av yrkesfördelningen bland samerna i riket, och kommit fram till att en tredjedel av dem var renskötande, men att resterande två tredjedelar inte var det. Av de renskötande samerna var det endast en fjärdedel som ägnade sig uteslutande åt renskötsel.[134] Lappkommittén anmärkte att 1898 års lag enbart var tillämplig på renskötande samer, fastän det inte framgick av dess ordalag.

Lappkommittén gjorde därefter ett antal uttalanden om samernas renskötselprivilegium:

[132] Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., Lappkommitténs betänkande, s. 106.
[133] SOU 1923:51. *Förslag angående lapparnas renskötsel m.m.*, s. 6–8.
[134] SOU 1923:51 s. 70–72.

> Kommittén utgår i likhet med 1898 års renbeteslag från den uppfattningen att rätten att driva renskötsel med anlitande av mark, varöver renägaren icke förfogar, bör, på sätt av ålder ägt rum, tillkomma uteslutande dem, vilka äro att räkna till den lappska allmogen. På grund härav och då även vissa andra förmåner, som omförmälas i lagförslagen, äro bundna vid egenskapen av att vara lapp, har kommittén icke kunnat undgå att taga ställning till frågan, under vilka förutsättningar en person skall anses tillhöra nämnda allmoge. Uppenbart är, att kommittén härvid tillmäter härstamningen och bruket inom familjen av det lappska språket den största betydelsen. Emellertid kan i anseende till den rasblandning mellan lappar och andra folkslag, som sedan århundraden pågått särskilt å nu ifrågavarande trakter, härstamningen enligt kommitténs mening icke ensamt få vara bestämmande i frågan, utan böra rimligtvis jämte härstamningen även andra omständigheter komma i betraktande. I sådant hänseende torde i främsta rummet vara avgörande, huruvida vederbörande för egen del driver fjäll- eller skogsrenskötsel. I övrigt bör vederbörlig hänsyn tagas även till traditionerna inom familjen och således, dock endast under vissa förutsättningar, jämväl den, som kan påvisa lappsk härstamning, men icke för egen del har renskötsel till yrke, kunna komma i åtnjutande av de särskilda, för lapparna avsedda privilegierna.[135]

Kommittén menade alltså att den måste ta ställning till vem som skulle definieras som same och hur det skulle gå till. Språket ansågs som en viktig indikator, liksom härstamning, men då samer och bondebefolkningen länge gift in sig med varandra kom kommittén fram till en mer konstruktivistisk syn på identitet, som beaktade traditioner, erfarenheter och kultur. Med tanke på de uppfattningar om raser som var dominerande inom den samtida forskningen är kommitténs ställningstagande värt att understryka.

I propositionen till 1928 års lag framförde departementschefen att det i 1898 års lag, som i allmänhet inte var tillämplig för andra samer än de som ägnade sig åt renskötsel, inte fanns några kriterier för hur man skulle avgöra om en person skulle anses som same eller inte. Departementschefen uttalade att renskötseln var en priviligierad näring för samerna, och övergick därefter till frågan om vilka personer som privilegiet borde tillkomma.[136]

Den sakkunnige som arbetat fram förslagen från 1919 års lappkommitté hade uttalat att det inte framstod som lämpligt att låta administrativa åtgärder som kyrkobokföringen vara avgörande för

[135] SOU 1923:51 s. 74.
[136] Kungl. Maj:ts proposition 1928 nr 43, *Förslag till Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*, s. 54 f.

vem som hade rätt att bedriva renskötsel. Däremot ansågs det lämpligt att i lagen ange de förutsättningar, under vilka personer av samisk härkomst kunde komma i åtnjutande av rätten att bedriva renskötsel och därmed förenade förmåner. I det sammanhanget ansåg den sakkunnige det som rimligt och naturligt att från rättigheten i första hand utesluta sådana samer, vilkas förfäder i vissa led hade övergett renskötseln och ägnat sig åt annat yrke. Departementschefen anslöt sig principiellt till den sakkunniges uppfattning, men tillade att det också borde finnas en möjlighet för en länsstyrelse att medge en annan same än den som uppfyllde lagens rekvisit om yrke att bedriva renskötsel om det fanns synnerliga skäl för det.[137]

I 7 § angavs att för renskötselns bedrivande skulle samerna alltjämt vara indelade i lappbyar. Åretruntmarkerna skulle fördelas mellan lappbyarna av kungens befallningshavare, efter hörande av de samer vilkas rätt var i fråga. Kungens befallningshavare kunde också verkställa den ändring i indelningen som var påkallad. Även vinterbetesmarker kunde gränsbestämmas om det var möjligt och lämpligt.

I 8 § angavs vilka som hörde till en lappby. Dessa var:

a) samer som inom lappbyn bedrev renskötsel eller biträdde med det,

b) samer som inom lappbyn bedrivit eller på stadigvarande sätt biträtt i renskötsel men som upphört med det och inte stadigvarande ägnat sig åt ett annat yrke, dock inte tjänare från en främmande lappby,

c) samer som fick tillstånd av kungens befallningshavare att flytta till lappbyn, och

d) hustru och hemmavarande barn till en sådan same som avsågs i a–c, samt änka och omyndigt barn till en avliden sådan same, även om de själva inte bedrev eller biträdde i renskötsel.

I 9 § angavs bland annat att om en same ville flytta med sina renar till en lappby skulle han söka tillstånd till det hos kungens befallningshavare i det län som byn tillhörde. Denne skulle höra samerna i lappbyn samt, där inflyttningen kunde beröra en same i ett annat län, även kungens befallningshavare i det länet. Om utredningen i ärendet visade att det fanns utrymme inom lappbyn, och om inflyttningen bedömdes lämpligen kunna ske, skulle befallningshavaren meddela tillstånd till flytten. Motsvarande förfarande skulle tillämpas om en

[137] Prop. 1928:43 s. 61 f. och 65.

same ville flytta till en lappby för att bedriva renskötsel med de renar som redan fanns i byn.

En same fick enligt 10 § inte lov att uppehålla sig med sina renar på en främmande lappbys område. En sameby skulle enligt 11 § ha en byordning, som skulle innehålla de föreskrifter som var nödvändiga i fråga om bland annat förhållandet mellan samerna i byn.

I övergångsbestämmelserna till lagen angavs att den som med laga rätt bedrev renskötsel vid lagens ikraftträdande skulle anses ha rätt till renskötsel även om han inte uppfyllde de förutsättningar som angavs i 1 § om att rätt till renskötsel enligt lagen tillkom den som var av samisk härkomst förutsatt att hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke bedrivit renskötsel eller biträtt med det. Vad som i lagen sades om samer skulle tillämpas även på sådana personer.

Det var alltså staten som fattade beslut om vilka samer som fick bli medlemmar i lappbyarna. Villkoret för att kunna bli det var att man som stadigvarande yrke bedrev renskötsel eller hade anhöriga som gjort detta. Kunde en same uppfylla dessa krav fick man fortsätta bruka mark för renskötsel, jakt och fiske; det som i lagen kallades renskötselrätt. Kunde en same inte det fick man inte bruka marken för renskötsel, jakt och fiske. Det fick som följd att samer som bedrev jordbruk, jakt och fiske och hade några renar ofta inte ansågs uppfylla kraven för att vara medlemmar i lappbyarna.

I många berättelser som lämnats till Sanningskommissionen så framkommer det vad 1928-års renbeteslag inneburit för samer:

> De hamnade utanför samebyn, men de har ju varit som … många av de här släktingarna, de har aldrig slutat vara samer för det. Utan det har ju varit som vanligt men du kan ju förstå egentligen vad jävligt, att man måste fråga någon annan – får jag doppa ner kroken i den där sjön?

Mannen fortsätter berätta om hur det ser ut i dag och de konsekvenser det har i till exempel i Sametinget:

> Men … man ska ju komma ihåg att … alla ryms ju inte inom en sameby, inte och bedriva rennäring. Allihop kan inte ha renar, betet är begränsat. Men visst var det väl olyckligt att det skulle bli en sån skillnad på folk och folk. […] men Sametinget, ett oenigt sameting. Det säger ju själv att vi ska dra åt samma håll allihop. Vi är en liten minoritet som är utsatt, allihop ska väl dra åt samma håll men vi drar åt olika håll.[138]

[138] 23043.

Särskild reglering för skogssamebyar

För skogsrenskötselns rättsliga ställning innebar en av bestämmelserna i 1928 års renbeteslag att den i vissa fall fick stå tillbaka för den jordbrukande befolkningen och för fjällrenskötseln (som i sin tur också fick stå tillbaka för den jordbrukande befolkningen).[139] Skogssamerna och skogsrenskötseln hade sedan den första renbeteslagstiftningens och avvittringsstadgans tillkomst gått skiftande öden tillmötes. Från att lagstiftaren mot slutet av 1800-talet bedömt skogsrenskötselns försvinnande som en naturlig process markerade lagstiftaren med 1928 års renbeteslag skogsrenskötselns underordnade ställning i förhållande till fjällrenskötseln.[140]

Detta kan ses mot bakgrund av att synen på skogsrenskötseln var negativ runt sekelskiftet. Skogsrenskötseln beskrevs då enligt staten som en försämrad variant av fjällrenskötseln. Det rörde sig i själva verket om en gränsdragningsprocess där staten ville bestämma vem som skulle anses tillhöra den samiska gruppen.[141] Vid framväxten av den svenska samepolitiken gjordes en definition av samiskhet. Samtidigt som ett syfte från statens sida var att anpassa och försvenska samerna, skapades och framhävdes en tydlig och enhetlig samisk identitet – den nomadiserande renskötarens – som var den samiska levnadsform som avvek mest från den svenska kulturen. Det var endast denna som ur lagstiftarens synvinkel legitimerade särskilda rättigheter. Lagstiftaren tydliggjorde att samisk kultur utanför renskötseln inte ansågs existera och alla förslag som utgick från en annan föreställning om samiskhet omöjliggjordes och handlingsutrymmet för dessa samer begränsades.[142] När det gällde skogssamerna ansågs de ha överskridit sina gränser och närmat sig den svenska kulturen och var därför ur statens synsätt, såsom uttryckts i forskningen, ”en oanvändbar och förkastlig hybrid”.[143]

En äldre skogssamisk man berättar hur borttagandet av lappskattelanden och införandet av kollektiva renbeteslagar kom att påverka den skogssamiska kulturen och renskötseln i hans familj:

[139] Se 3 § 3 mom. i 1928 års renbeteslag.
[140] Skogssamerättsutredning, Sametinget, 1997, s. 82.
[141] Lantto. 2000, s. 46.
[142] Mörkenstam. 1999, s. 109 ff.
[143] Se citat i Gunnar Broberg, *Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900.* (Lychnos, 1981–1982), s. 67; återgiven i Lantto 2000, s. 46.

> Och förbjöd då skogslappen att vara renskötare. Så då vart det ju som kastade i ett ingenmansland. Pappa, han fortsatte ju med renskötsel, han lyckades ju vara renskötare i hela sitt liv trots allt, men han var ju tvungen att odla upp då för att kunna hålla en ko eller två kor och några getter, och det gjorde han ju. Han byggde ladugården, den var klar 1902, då bodde de i ladugården då tills huset var klart 1912 och då efter det, då skaffade han väl något kreatur. För farmor var ju skattelandsskriven, och pappa hade ju börjat då, ja, han var ju renskötare […] Då förlorade de det och som sagt, de skulle bli bönder. Och många var ju tvungna att sluta genom att skattelanden försvann, och man blev väl skogsarbetare och lite av varje, och sålde, många sålde ju sina renmärken och de köptes ju upp av … ja, det var ju bönder inom Piteå som skaffade renar.[144]

Den svenska samepolitiken präglades som tidigare nämnts av två olika linjer: dels en segregeringspolitik gentemot de renskötande fjällsamerna som skulle isoleras i möjligaste mån från det omgivande samhället och bevaras som nomader, dels en assimileringspolitik gentemot de samer som stod utanför renskötseln. Skogssamerna befann sig i en slags mellanposition.[145] Den äldre skogssamen som lämnat sin berättelse till Sanningskommissionen fortsätter berätta i sitt vittnesmål hur detta kom att påverka speciellt hans far:

> Och där skrev man in en paragraf, paragraf 3:3, och där skrev man om skogslappen var till förfång, för skogsbruk, nybyggare och fjällrenskötsel så ja, man ägde rätt att ta bort dem […] Hur vet jag inte, men bort skulle de då, om den där paragrafen skulle infrias, och den var ju kvar ända till 1972. Ja, pappa och många med honom, fick ju vara rädda i hela sitt liv.[146]

Bildande av koncessionssamebyar

Genom 1928 års renbeteslag infördes också reglerna om koncessionsrenskötsel för att staten skulle lösa en gammal stridsfråga om renskötseln sommartid i områden närmast Gálaseatnu/Kalixälvens och Duortnoseatnu/Torneälvens älvdalar.

År 1917 antogs skärpta bestämmelser för att få bort renar som året om hölls nedanför lappmarksgränsen. De bestämmelserna kom inte att tillämpas i praktiken och sedvanan att även sommartid hålla renar i vissa socknar utanför lappmarken levde vidare. Lagstiftaren valde därför att avskaffa förbud mot sådan renskötsel och i stället införa

[144] 23087.
[145] Lantto. 2000, s. 46.
[146] 23087.

lagliga former genom koncessionsrenskötsel. Koncessionsrenskötsel innebär att den som är same kan få tillstånd av länsstyrelsen (koncession) att driva renskötsel i Norrbottens län nedanför lappmarksgränsen inom område där renskötsel av ålder förekommer under hela året. Koncession innefattar rätt för koncessionshavaren att driva renskötseln även med egna renar och med skötesrenar som tillhör den som äger eller brukar en jordbruksfastighet, som helt eller delvis är belägen inom den del av länet där koncessionsrenskötsel får bedrivas.[147]

För skogssamerna i Muonio – som sedan länge blivit åsidosatta – innebar det att de först 1933 kunde påbörja sitt renskötselarbete i ett koncessionssystem där strukturen var överordnad deras försök att skapa en renskötsel som motsvarade alla andra skogssamers utanför detta system. En man som tillhör en koncessionssameby berättar vad systemet medförde:

> Det var på grund av att vi håller till i norra Tornedalen och det är nedanför lappmarksgränsen, och den här gränsen, det är egentligen bara en administrativ gräns men om man håller till nedanför den, då fick vi sämre rättigheter. Och det här koncessionssystemet tillkom på grund av att bönderna skulle ha möjlighet att äga några renar för att köra hem myrhö till sina kor och därför blev det någon typ utav tillstånd, vi bedriver vår renskötsel på nåder för de drog det bara snabbt under lappmarksgränsen fast vi alltid har bedrivit en skogssamisk renskötsel. Och därtill har den här kampen tilltagit, men dels så handlar det också om i grunden det här med skogssamer att det har ju pågått en assimileringspolitik också i början av 1900 och vi här uppe i norra Tornedalen, dels har vi också fått lida av det men dels så kom det här koncessionssystemet och det har ju tagit bort en del av vår identitet och våra rättigheter på grund av olika orsaker. I dag artar sig det i att våra barn till exempel, det är ingen självklarhet att de får ha kvar sina renmärken.[148]

Han fortsätter förklara vad det innebär i praktiken för dagens renskötsel i deras område:

[147] Koncessionsrenskötsel beskriv enligt följande i SOU 2001:101: ”Förutsättningarna för att bedriva renskötsel i Norrbottens läns koncessionssamebyar skiljer sig från övriga områden genom att ägare av jordbruksfastigheter i området får äga högst 30 renar per hushåll. Fastighetsägarnas renar sköts av en samisk koncessionshavare som har fått tillstånd av länsstyrelsen att bedriva renskötsel i området. Vanligtvis råder det ett anställningsförhållande mellan koncessionshavaren och fastighetsägarna. Koncessionsrenskötseln bygger på tanken att skötesrenägarna, dvs. ägare eller brukare av jordbruksfastigheter inom koncessionsområdet, är villiga att upplåta sina marker till renbetning.”

[148] 23104.

> Om det hade varit en skogssameby, då hade det varit andra regler. Så det här är som en del utav kampen, dels är det det att vi måste ansöka om att få sköta våra renar hos länsstyrelsen vart femte år. Då måste vi liksom tigga – kan vi få sköta våra renar i fem år till? Och då ger de ett speciellt tillstånd för någonting som varit naturligt för oss i hundratals år. Det är det vi har gjort, samma släkte har hållit till på samma områden i flera hundra år men vi anser att det är ett övergrepp från staten och vi anser att de bör återställa bruten rätt. Och det här är en kamp som vi har fört i många decennier, så nu hoppar jag lite fram till nutid här. Det är egentligen att man bedriver sin renskötsel på nåder även fast släkten alltid har jobbat med renar, alltså långt tillbaka i tiden. Och det här fick ju stora rättsliga konsekvenser också, dels det här med att det är många av våra nära släktingar och samer, de får inte ha renmärke i samebyn och det innebär att den utarmas mer och mer så jag är orolig över att det här är sista generationen renskötare, så illa är det. Det är klart att om man inte ens får ha renmärke, då förlorar man ju … det är ju inte lika roligt att komma tillbaka och delta på rengärden om man inte själv får fullt ut vara del av det hela. Sedan är det andra rättsliga saker som att vi inte ens får ta lite slöjdvirke om man ska hårdra det hela, vi får inte ens ta slöjdvirke för att kunna slöjda, det får man i en skogssameby. Det känns som att man är lite tredje klassens samer eller vad man ska se det som, att man är här och sköter renar på nåder och blir motarbetad från alla håll.[149]

Förändrade genusrelationer genom 1928 års renbeteslag

I den första renbeteslagen från 1886 gjordes ingen formell skillnad mellan kvinnor och mäns möjligheter att bedriva renskötsel. Genom den nya lagstiftningen 1928 förändrades lagstiftarens syn på kvinnors roller i renskötseln och kvinnors medlemskap i samebyn kopplades till deras olika relationer till lappbyns män, som hustrur, döttrar eller änkor. Genom att renskötseln betraktades av lagstiftaren som ett helt och hållet manligt yrke – vilket inte motsvarade det samiska samhällets verklighet – tillmättes inte kvinnorna någon egen ställning i lagen. I ett skriftligt vittnesmål som skickats till Sanningskommissionen beskrivs skillnaden mellan det samiska synsättet på kvinnor och det svenska och vilka konsekvenser det fick inom lappbyarna och senare samebyarna:

[149] 23104.

När lappfogden kom till byn för att hålla sina årliga sammanträden, var det några kvinnor med då?
– Det förekom nästan aldrig, det var bara husbönderna som var med. Jag brukade dock vara med, därför att mötena brukade hållas i vårt hem. Lappfogden tyckte emellertid inte om det och brukade be mig gå ut. Men jag svarade honom och att eftersom jag var husmor i huset, så skulle alla andra gå ut innan jag gjorde det.

Varför fick du inte vara med?
– Lappfogden tyckte inte om att jag framförde mina åsikter. Jag tyckte inte om att han kom till oss och bestämde hur vi skulle sköta våra renar, och jag framförde det till honom. Jag sa att han borde skämmas för att han kom och gav goda råd åt gamla erfarna samer, som sysslat med renarna sen barnsben. Han som inte kunde urskilja åt vilket håll renarna gått, om spåren efter dem blivit lite översnöade eller vinden blåst snö på spåren.

Myndighetsherrarna försökte på alla sätt bestämma över våra liv och vårt arbete. Men jag brukade protestera. Talet fastnade inte i munnen på mig.

Var männen vid mötet ivriga att protestera om det var något som de ansåg fel?
– Inför myndigheterna kvittade det väl egentligen lika om man sa något eller satt tyst. Men det var många som var underdåniga myndighetspersonerna och ville inte stöta sig med dem, men jag var inte rädd, därför att jag visste att de inte kunde ta mitt bröd ur munnen på mig. Jag har också framfört min åsikt till de samiska männen utan att fråga om lov först.

Jag anser det inte riktigt att vi samekvinnor inte haft rätt att yttra oss vid byasammanträdena. Att det enligt lappfogden skulle vara förbjudet. Vi hade mycket att ansvara för i hemmet och också i renskötselarbetet. Vi ansvarade för ved till kåtan, uppfostran av barnen, mathållningen. När köttet tog slut skulle husmodern se till att en ren slaktades. Behövde någon av barnen en ny päls för vintern, så skulle husmodern se till att några renkalvar blev slaktade, så att man fick pälsskinn. Vi samehusmödrar har ansvaret för hela det vardagliga livet, men det är klart att ska en kvinna bestämma ska hon också själv delta i det arbetet hon bestämmer över. Hon ska inte bara bestämma. Hade renbeteslagen skrivits av samerna själva så skulle nog situationen vara mycket annorlunda i dag också för samekvinnorna.[150]

Samiska mäns och kvinnors rättstatus påverkades olika av ett förändrat civilstånd. Männens rättigheter förändrades inte av äktenskap. För kvinnorna var det däremot av avgörande betydelse vem de gifte sig med. De kvinnor som innehade renskötselrätt och gifte sig utanför

[150] S00423.

den av staten definierade kretsen av ”priviligierade” samiska män förlorade sin rätt, vilket i praktiken innebar att de tvingades lämna renskötarlivet. Undantag från denna huvudregel skulle endast göras i speciella fall och då det förekom kunde kvinnans ägande (renantal) begränsas och en tidsram sättas. Ytterligare en konsekvens av lagens utformning var att samtidigt som samiska kvinnor kunde förlora sin renskötselrätt kunde icke samiska kvinnor genom äktenskap få del av renskötselrätten. Detta ledde till sociala spänningar och konflikter inom renskötarsamhället, nämligen mellan samiska kvinnor och ingifta kvinnor.

Det är anmärkningsvärt att staten, som historikern Andrea Amft konstatera, genom 1928 års lag inför ett husbondevälde bland renskötande samer i stort sett samtidigt som kvinnors rättigheter stärks i övrigt i samhället. Denna utformning av lagen varade fram till år 1971 då lappbyarna omvandlades till samebyar och de samiska kvinnorna inom renskötseln formellt jämställdes med männen.[151]

En man från Gällivare skogssameby förklarar hur lagstiftningen påverkade renskötselrätten i hans familj:

> Jo, det fördes ju en sådan politik att lappfogden bestämde vilka som var renskötselberättigade skogssamer. Det var han som la kolumnerna, han bestämde också vilka som inte fick vara renskötare. Jag nämnde ju de här X, de stod under icke-renskötselberättigade och mina fastrar som gifte sig med de där X flyttades också, två till icke-renskötselberättigade och mina fyra andra fastrar miste renar och renmärke när de gifte sig med icke-renskötselberättigade. Det var lappfogden som styrde det där. Till exempel, det här är min farfars far som vi kommer ifrån, då hade han en bror och hans döttrar, han var ju renskötare, blev flyttade av lappfogden till icke-renskötselberättigad. Det är samma, min farfars döttrar blev flyttade och fyra miste alla renar. Av sex flyttades fyra till icke-renskötselberättigade och fyra var tvungna att sluta, miste allting.[152]

4.5 Lappväsendet: Statlig kontroll och förmyndarskap

Enligt förarbetena till 1886 års renbeteslag var det övergripande syftet med lagen att reglera förhållandet mellan den renskötande befolkningen och den bofasta befolkningen. Förutom den ovan beskrivna kollektiviseringen av renskötselrätten, indelningen i lappbyar och

[151] SOU 2001:101 s. 179; Amft. 2000, s. 78 f.
[152] 23143.

avskaffandet av de individbaserade skattefjällen och lappskattelanden infördes även en omfattande utvidgning av länsstyrelsernas funktion som tillsyns- och kontrollmyndighet. Länsstyrelserna fick genom 1886 års lag ett mycket stort inflytande över samebyarna, över medlemmarna i samebyarna, över renskötseln inom samebyarna och över de renskötselrättigheter som lagen fastställt. Även om dessa omfattande förändringar knappt står omnämnda i förarbetena så framgår detta tydligt i författningstexten i både 1886 års renbeteslag, och i 1886 års lag angående renmärken.

Länsstyrelserna fick genom 1886 års lag kontroll och beslutanderätt över bland annat samebyarnas flyttvägar (4 §), indelningen i samebyar (5 §), enskilda samers frivilliga flytt mellan samebyar (6 §), tvångsförflyttning av samer mellan byar (7 §), kontroll över de inom varje sameby utsedda ordningsmännen (9 §), upplåtelser av mark, jakt, fiske och andra nyttigheter inom samebyns område (22 §) och vissa andra kontroll- och tillsynsfunktioner samt kontroll över renmärkesadministrationen enligt lagen angående renmärken. Det var ur det perspektivet tydligt att lagstiftaren avsåg att arbetet med att uppnå det övergripande syftet med lagen, det vill säga att komma till rätta med slitningar mellan renskötande samer och bofasta bönder samt andra till renskötseln anknutna problem, skulle ledas och lösas av länsstyrelserna.

En stor förändring för den enskilde samen var att rätten att själva upplåta de rättigheter som ingick i renskötselrätten förbjöds och att länsstyrelserna i stället fick ett lagstadgat förmyndarskap att, i samebyarnas ställe, ombesörja alla sådana upplåtelser inom respektive sameby (22 §). Skälet för detta angavs i förarbeten till 1886 års lag vara att ”*lappsamfund*” som rättighetshavare ansågs vara ”*föga egnat att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel*”.[153]

Genom revideringen av renbeteslagen 1898 infördes även krav på att samebyarna skulle ha så kallade byordningar som reglerade renskötsel internt i varje sameby. Byordningarna fastställdes av respektive länsstyrelse.[154]

[153] Riksdagens protokoll 1886, 2 saml., 2 avd., 1 band., Lappkommitténs betänkande s. 106.
[154] 9 § SFS 1898 N:r 66.

Genom införandet av 1928 års renbeteslag infördes vidare en möjlighet för länsstyrelserna att under vissa omständigheter besluta om tvångsslakt av renar.[155]

Sammantaget kan konstateras att de första renbeteslagarna innefattade en mycket omfattande statlig kontroll och förmyndarskap över den renskötande samiska befolkningen i Sverige. Stora delar av den organisationen, kontrollen och förmyndarskapet som då växte fram och finns kvar än i dag.

Särskilda statliga statstjänstemän

Inför 1886 års renbeteslag hade det uppstått en hel del konflikter mellan renskötande samer och bofasta bönder, framför allt i Västerbotten och Jämtland. Dessa problem beaktades av 1882 års lappkommitté. Kommittén ansåg att det problemet behövde lösas och framhöll att det därför var nödvändigt att tillsätta särskilda statliga tjänstemän.

> […] för vissa orter, der förhållandet emellan den bofasta befolkningen och Lapparne vore mindre godt, der stridigheter och öfvergrepp dem emellan förekomme.[156]

Det var dock inte enbart den rådande konflikten mellan renskötande samer och bofasta bönder som föranledde kommittén att föreslå att en särskild statstjänsteman för ändamålet. Även mer långsiktiga skäl spelade in, såsom behovet av tillförlitlig information rörande samerna och deras förhållanden. Länsstyrelsernas nya roll enligt 1886 års lag uppdagade problemet att det saknades tjänstemän med tillräckliga kunskaper om samiska förhållanden, vilket länsstyrelsen i Västerbotten gav tydligt uttryck för i sitt yttrande över lappkommitténs betänkande:

> Den Konungens Befallningshavande […] tillerkända beslutanderätt förutsätter en så omfattande kännedom om lokalförhållanden i lappmarken, om lapparnes och renarnes natur och sedvanor, att den antagligen inte egas av någon Länsstyrelse, hvilken således nästan uteslutande måste lita sig till underordnade tjenstemän, de der äfwen, i synnerhet innan de under någon längre tid hunnit sätta sig in i förhållandena och

[155] 39 § SFS 1928 Nr 309.
[156] Utlåtande av 1882 års lappkommitté över diverse handlingar rörande konflikten mellan renskötare och bofasta i Jämtlands län, 1883-08-25. Justitiedepartementets arkiv, konseljakter 1886-06-04, nr 11–14.

> samla erfarenhet, måste vara utsatta för betänkliga misstag och bristande insigt i hithörande ämnen.[157]

Förutom att fylla kunskapsluckan om de samiska förhållandena borde den, av kommittén föreslagna, särskilda statliga tjänstemannen, av uppenbara skäl även ha god insikt i det fjällnära jordbruket, för att kunna jämka mellan dessa båda intressen.[158] Kommitténs förslag till 1886 års renbeteslag saknade dock bestämmelser som reglerade behörighet och befogenhet för en sådan statlig tillsynsfunktion i.

De första lappfogdarna och lapptillsyningsmännen

Till skillnad från Västerbottens länsstyrelse ställde sig Jämtlands länsstyrelse positiv till kommitténs förslag om att tillsätta särskilda statliga tjänstemän och 1885 inrättades den första lappfogdetjänsten i länet. Syftet med tillsättandet av lappfogden i Jämtland var i huvudsak att söka komma till rätta med konflikterna mellan renskötande samer och bofasta bönder i den södra delen av länet[159]

I Norrbotten var det stängningen av den finsk-svenska gränsen år 1889, och det därav ökade renantalet i Karesuandotrakten, som föranledde inrättandet av den första lappfogdetjänsten. Lappfogdeförordnandet kopplades här speciellt till de planerade tvångsförflyttningarna till Arjeplogområdet, där den tilltänkte lappfogden inledningsvis skulle överse flyttningarna, för att därefter förhindra att konflikter uppstod mellan de nyinflyttade och lokala renskötarna i förhållande till den bofasta befolkningen i Arjeplog.[160]

I Västerbotten tillsattes den första lappfogden år 1894. Förordnandet knöts till att söka medla och lösa konfliktsituationerna mellan renskötande samer och bofasta bönder i både Sverige och Norge.

Till följd av de stora geografiska områdena att täcka in och arbetsuppgifternas omfång blev det till en början, i Norr- och Västerbotten, klart att lappfogdarnas arbetsbörda var för omfattande för en ensam tjänsteman. Därför genomfördes på prov inrättandet av en ny tjänst under lappfogdarna, de så kallade lapptillsyningsmännen, under 1913 respektive 1914. I Jämtland tillsattes de första lapptillsyningsmännen

[157] Länsstyrelsen i Västerbotten till regeringen, 1883-11-16. Justitiedepartementets arkiv, konseljakter 1886-06-04, nr 1.
[158] Lantto. 2012, s. 86.
[159] Ibid. s. 86 och 87.
[160] Ibid. s. 87.

först 1937. Sedermera inrättades även tjänster som lappfogdeassistenter. Till slut fanns det inrymt på länsstyrelserna en liten tillsynsorganisation som hade till uppgift att övervaka och styra lappbyarna, dess medlemmar, renskötseln, nomadskolefrågor, tvångsförflyttningar, lokala konflikter med mera. Denna tillsynsorganisation kom sedermera att betecknas *lappväsendet*. Från ett vittnesmål inlämnat till kommissionen berättar en man från norra Norrbotten:

> Den lokala tillsyningsmannen var underställd lappfogden, […] han hette Johan Henrik Nilsson från Övre Soppero. Predikanten August Lundberg skriver i Lappska missionens vänner, LMV:s verksamhetsberättelse 1929, att tillsyningsmännen utmätte fjällsamerna med 1000-tals kronor i böter för nybyggarnas uppätna och utestående hö.[161]

Enligt de första förordnandena med instruktion för lappfogdarna var lappfogdarna direkt underställda Kungl. Maj:t. vilket förutsatte en nära samverkan, men samtidig självständighet, i förhållande till länsstyrelserna i respektive län.

Konflikt mellan lappväsendet och samer

Mellan 1880- och 1950-talet varierade samepolitiken; från tidig ”lappskall-vara-lapp”-politik till ökat samiskt självbestämmande och stärkta mänskliga rättigheter under efterkrigstiden. Detta medförde att även lappväsendets arbetsuppgifter varierade under perioden. Skiftande förhållanden och arbetsuppgifter mellan länen gör det svårt att generellt bedöma hur de samer som stod under lappväsendets kontroll och förmyndarskap påverkades av lappväsendet. En framträdande röst från 1920-talet var tidigare nämnda Karin Stenberg som i skriften *Dat läh mijen situd* beskrev sin syn på samtidens lappväsende och lappfogdar:

> Lappfogdarna, som från början tillsattes för att indriva skatterna i Lappland […] hava numera fått en annan uppgift: att vara ett slags ”högsta vårdare över renskötselns bedrivande” – i överensstämmelse med *svenskarnas* uppfattning om, hur renskötsel skall bedrivas. Vi sameh ha *intet* som helst medinflytande på valet av en dylik fogde, vilken dock genom sin makt och myndighet kan utöva det ödesdigraste inflytande över oss och vår näring. […]
>
> Emellertid är det ju inte att vänta, att dessa stora herrar, lappfogdarna, skola besvära sig med att följa oss i vårt dagliga liv och ”kontrollera” och

[161] 24040.

> ”reglera” alla våra handlingar, ord och tankar. Det hinna de för resten inte. Men att lämna oss i frihet att själva sköta vår näring kan naturligtvis inte gå an. Vi måste bevakas – man måste ”hålla tummen på ögat på lapprackarne” som det så vackert heter, väl icke i de officiella skrivelserna, men desto mer i de officiella tjänstemännens tal och handlingar.
>
> För att så riktigt komma oss till livs har man nyligen inrättat (åtminstone i Västerbottens län) en s.k. lapptillsyningsmanna-inrättning. Det är en institution, som består av ”små” lappfogdar, kallade lapptillsyningsmän, vilka K. Bfhde tillsätter för varje lappby, och vilka tillsyningsmän sortera under den egentliga lappfogden i länet. Dessa lapptillsyningsmän äro ej sameh utan rekryteras uteslutande ur svenskarnas led och äro vanligtvis en nybyggare, en f.d. timmertummare eller en f.d. fjärdingsman. De skola följa med sameh på dess färder och, som det heter, ”övervaka och kontrollera renskötseln” och då icke minst efterlevnaden av byordningen.[162]

Stenberg problematiserade vidare hur lappväsendets kunskapsbrist och makt över renskötande Sápmi ledde till rättsosäkerhet genom den jävsituation som fanns inbyggd i strukturen för att pröva de renskötande samernas frågor.

> När så en same, – enligt lappfogdens och lapptillsyningsmännens mening, – befinnes ha överträtt byordningen, väcker lappfogden åtal mot samen och kallar in lapptillsyningsmännen som vittnen. Dessa, själva angivare, vittna nu och svärja i egen sak – och vi same stå där rättslösa. Vår rätt blir blott att – betala böterna.
>
> I detta sammanhang bör nämnas, att i Västerbottens län finnas icke mindre än tre kontrollerande myndigheter över oss sameh (förutom naturligtvis alla de myndigheter, som kontrollera och dömma över oss i vår egenskap av svenska medborgare). De äro först lappordningsmännen – som visserligen utses av same själva, men valet är underställt lappfogdens gillande – över dem lapptillsyningsmännen, utsedda och förordnade av lappfogden, och så sist lappfogden, förordad av K. Bfhde och utnämnd av K. M:t.
>
> Ett dylikt regemente, där våra egna intressen och åsikter helt och hållet förbisetts eller direkt och medvetet trampats under fötterna av svenskarna måste naturligtvis i längden bli rent av outhärdligt för oss sameh.

Den svenska samepolitiken under den aktuella tidsperioden medförde en rad omfattande förändringar för den samiska befolkningen. Den tidigare ordningen med individuella skatteland, där den enskilde samen själv styrde över familjens verksamhet på markerna, byttes år 1886 tvärt ut mot kollektiv renskötsel inom ramen för lappbyar där staten,

[162] Stenberg & Lindholm. *Dat läh mijen situd. En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket,* 1920. Citerad ur Össbo m.fl. 2020, s. 79–81.

genom lappväsendet, hade en omfattande kontroll och styrning av lappbyns verksamhet. Att gå från självbestämmande och enskild verksamhet till en kollektiv, myndighetsförvaltad verksamhet skapade av uppenbara skäl en mängd konfliktytor, både internt i kollektivet och externt med den förvaltande myndigheten och andra. En av de som lämnat sin berättelse beskriver en händelse:

> […] på 1940-talet, min far blev tillsagd att han får inte ha några renar och lappfogden X som var den starke mannen på den tiden, han var hela tiden på min far att han inte får ha renar och till slut blev min far så förbannad så han drog ut sina renar och sa det till den här lappfogden att nu kan du sälja dem om du har den rättigheten, men han kunde inte det. Men i alla fall, så det var hela tiden lappfogden och de så kallade markägarna som räknades.[163]

En annan renskötare påminner om tidsrymden:

> Bara 50 år som vi fått vara myndiga![164]

Sammantaget kan konstateras att de renskötande samerna under den aktuella tidsperioden blev utsatta för ett omfattande system för statlig kontroll och förmyndarskap genom lappväsendets försorg. Dåtidens samepolitik skapade genom sitt innehåll och struktur, av uppenbara skäl, ett konfliktfyllt förhållande mellan lappväsendet/staten och de renskötande samerna. Konflikter som fortfarande i dag i många delar lever kvar genom länsstyrelsens fortsatta roll som tillsynsmyndighet.

4.6 Att föra sin egen talan: En tidig våg av samisk mobilisering

Hela 1900-talet präglades av en politisk organisering och mobilisering bland samer för ett ökat självbestämmande över land och kultur. Sporadiska försök gjordes även tidigare, men motarbetades av staten och blev kortlivade.[165] Det finns exempel på att samer genom historien använde möjligheten att ”gå till kungs” för att protestera mot makten och framföra sin rätt.[166] Det samiska folket har aldrig varit

[163] 23105.
[164] 23129.
[165] I. Seurujärvi-Kari. 2010. ”We are no longer prepared to be silent.” The Making of Sámi and Indigenous Identity within the International Indigenous Movement from 1970 to 2008. I E. Mundal & H. Rydving (red.). *Samer som ”de andra”, samer om ”de andra”. Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten.*
[166] Se avsnitt 3.7.2 om 1700-talets suppliker i Dalarna och Gävleborg.

passivt och under tidigt 1900-tal ökade mobiliseringen och nådde större framgångar än tidigare. Det lade grunderna till dagens samiska organisering. Sociopolitiska rörelser som arbetar-, kvinno-, nykterhets- och frikyrkorörelser växte parallellt fram i samhället under samma tid. Många samer som skulle komma att bli tongivande för den samiska rörelsen, var engagerade i de sociopolitiska rörelserna och fick kraft av samtidens rättvisesträvande anda och de möjligheter som öppnades när människor organiserar sig.[167]

Samtidens nya tryckteknikska möjligheter tillvaratogs. Flera viktiga skrifter och böcker författade av samer publicerades och samer fick röst i offentligheten som inte hade varit möjligt tidigare. Tidningen *Lapparnes Egen Tidning* (i dag, *Samefolket*) gavs ut för första gången 1904 och blev ett viktigt språkrör för samers rättigheter och den samiska rörelsen.[168] Organiseringen sågs inte med odelat blida ögon av aktörer som hade inflytande över svensk samepolitik. ”Lapp skall vara lapp”-politiken rimmade illa med ett samiskt samhälle kapabelt och beslutsamt att föra sin egen talan, men där fanns också interna meningsskillnader i det samiska samhället gällande strategisk utveckling för folket.[169]

Samernas organisering kan delvis förstås som en reaktion mot statens och samtidens idéströmningar kring kulturers hierarkiska utvecklingsnivåer och föreställningar om det genuint samiska.[170] Tidigare nämnda Elsa Laula och Karin Stenberg blev viktiga aktörer och drivkrafter. Båda riktade skarp, offentlig kritik mot de förvridna föreställningar om samer som präglade svensk samepolitik. De framhöll att samer behöver föra sin egen talan och ha makten över sin egen representation.[171] En central del av kritiken gällde den svenska statens tilltagande anspråk på att exploatera marken i samiska områden. Stenberg beskrev statens anspråk som en svensk kolonisering i en tid där kolonialbegreppen omgärdades av negativa associationer.[172]

[167] S. Broch Johansen. 2015. *Elsa Laula Renberg. Historien om samefolkets stora Minerva*; Lantto 2020, s. 67.
[168] Lantto. 2020.
[169] Ibid. s. 65.
[170] Ibid. Mörkenstam. 1999.
[171] V. Hirvonen. 2008. *Voices from Sápmi. Sámi Women's Path to Authorship.*
[172] Fur. 2026.

4.6.1 Gemensamma intressen förenade till makt

> För en tid tillbaka, låt oss säga 30-à 40-tal år, kommo de svenska nybyggarne och frågade vänligt om de kunde få slå sig ned och odla upp en bit mark. Lappen såg i detta förhållande ingen som helst orsak att neka den arbetsamme mannen. […] Så gick väl några år och en vacker dag infinner sig vederbörande synemän och kungör för den olycklige lappen att han icke längre äger rättighet till den gröda, som af honom vidare inbärgas.[173]

Det skrev Elsa Laula (1877–1931) i sin skrift *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena* 1904. Hon beskrev ”lapparnas existensfråga” där samernas äganderätt till sina lappskatteland lyftes fram som själva grundfrågan. Skriften är den första samiskt författade publikationen som gavs ut på svenska. Elsa Laula (gift Renberg) var sydsame, uppvuxen i Vilhelminaområdet i södra Lappland/Västerbotten. Hon var central för den tidiga samiska organiseringen och starkt pådrivande för att kvinnor skulle engagera sig gemensamt.[174] Hon var med och bildade de första kända samiska förbunden och föreningarna mellan 1904–1910 Lapska Centralförbundet och Vilhelmina-Åsele lappförening sedermera Faepmien Saemien Siebrie, sameföreningen Brurskanken samiske lag och kvinnoföreningen Brurskankens samiske kvindeforening. På grund av bristande resurser blev Lapska Centralförbundet inte särskilt långlivat och ombildas till Lapparnas Centralförbund i Staare/Östersund 1918. Laulas skrift *Inför lif eller död?* utgjorde i stort sett förbundets hela politiska program och blev en bilaga till den motion som tidigare lämnats till riksdagen, 1908.[175]

Elsa Laula var starkt pådrivande för en breddad samepolitik som omfattar alla samer.[176] Hon var mycket kritisk till den paternalistiska hållningen gentemot samer som präglade samtiden. Laulas budskap till samerna var att organisera sig.

> När vi stå en och en kunna vi föga eller litet uträtta. Gemensamt hafva vi dock ett intresse, och detta intresse måste förenas och blifva en makt. […] Ingen enda lapp får saknas i vår förening. Det är de betryckta, som skola föra sin talan fram i ljuset, och detta på ett fullvärdigt, parlamentariskt sätt.[177]

[173] E. Laula. 1904 [2003]. *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena*, s. 15.
[174] I. Åhrén. 2023. *Elsa Laula (1877–1931)*.
[175] Samefolket. *Elsa Laula – en berättelse om hopp, kärlek och envishet*. 2:7(2017):7–11.
[176] Lantto. 2020.
[177] Laula. 1904, s. 28–29.

Skriften vände sig till både samiska och svenska läsare. Med den svenska läsaren i åtanke, och en förhoppning om att kunna ”ändra svenskens uppfattning”, beskrev Laula de orättvisor som den svenska staten förorsakar det samiska folket. Hon problematiserade framställningen av samer som nomader, alkoholmissbrukare och tiggare. Problemen behövde förstås som en konsekvens av den koloniala politiken, enligt Laula. Hon var tidig med att öppet kritisera svenskarnas bristande kunskaper om samer och den rådande kulturhierarkiska politiken.[178]

> Man sätter sig icke in i lappbefolkningens förhållanden utan betraktar det hela som en föråldrad brokig tafla bredvid svenskens högre kulturstadium.[179]

När Laula publicerade sin skrift 1904 skedde samtidigt historiska initiativ för samisk politisk mobilisering i Sápmis norska delar. I sjösamiska miljöer i Finnmark knöts motståndet till etableringen av den samiskspråkiga tidningen *Sagai Muittalægje.* Tidningens redaktör och utgivare Anders Larsen hade ambitionen att skapa ett starkt, medvetet och kulturellt samlat samiskt samfund, oberoende av näringsrelaterad livsstil.[180]

4.6.2 Det första samiska landsmötet hålls

Det första samiska landsmötet hölls den 6 februari 1917 i Tråante/Trondheim. Det var Elsa Laula som tog initiativ till mötet och det arrangerades av Brurskankens Lappkvindeforening. Mötet avhandlade främst renskötselns villkor och den pågående förhandlingen mellan Norge och Sverige om en ny renbeteskonvention. Samtidigt manifesterade det första samiska landsmötet någonting nytt. Samerna är ett folk – ett etniskt, kulturellt samfund, oavsett statliga, språkliga och livsföringsbetingade åtskillnader.[181] Den 6 februari kom senare att utnämnas till den samiska nationaldagen eller ”Samefolkets dag”. I dag firas den runtom i Sápmi och har på senare tid även uppmärk-

[178] Hon problematiserade särskilt jordbrukskoloniseringen av renbetesområde, odlingsgränsen och rättigheter för de samer som pressats ut ur renskötseln, men hon tog också upp tillgången till politiskt inflytande för samer i Sverige, rätten till land, skola och utbildning (Sannhets- og forsoningskommisjonen, s. 244).
[179] Laula. 1904, s. 15.
[180] Sannhets- og forsoningskommisjonen. 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogsfinner*, s. 244.
[181] Ibid. s. 246.

sammats av svenska institutioner och media. Den utgör inte en officiell flaggdag eller röd dag i Sverige, något som kommissionen anser bör förändras. Följande år hölls landsmötet i Staare och sedan dess har landsmöten hållits på olika orter i Sápmi och i Stockholm.

4.6.3 Samisk röst i ord och bild

Johan Turis uppmärksammade *Muitalus sámiid birra* (*Min bok om samerna*) (1910) var ett annat av de tidiga försöken att skildra samisk kultur och kunskaper utifrån ett inifrån-perspektiv: ”så att folk slapp fråga, slapp få det om bakfoten och slapp förvrida det.”[182] Bildkonstnären och berättaren Johan Turi tillhörde en renskötande familj från Guovdageaidnu/Kautokeino som flyttades till Talma sameby i Sverige under 1870-talet till följd av gränsdragningarna mot Norge. Här blev han vän med den danska konstnären och folklivsforskaren Emelie Demant och LKAB:s disponent Hjalmar Lundbohm. De bidrog båda till utgivningen av Turis bok som blev den första skön- och facklitterära bok som gavs ut på samiska.[183] Genom boken gav Turi röst åt några centrala samhällskritiska perspektiv på den intensifierade exploatering som skedde av naturresurser i Sápmi och på de konflikter som uppstod. Genom texter och illustrationer skildrades samisk traditionell kultur och kunskaper i förhållande till den omgivande samhällsutvecklingens villkor. Turi visade på den samiska rätten till landområden i ett omstritt territorium där detta inte längre var självklart.[184] Boken blev en enorm succé och den gavs snart ut i nordsamiska och danska upplagor samt översättes till bland annat svenska, tyska, engelska och japanska.[185] De politiska aspekterna i boken hamnade något i skymundan eftersom den av den europeiska läsekretsen mottogs och lyftes fram som ett exotiskt verk.[186]

[182] J. Turi. 1910 [2011]. *Muitalus sámiid birra*, s. 11.
[183] M. Svonni. 2015. *Johan Turi's narrative technique.*
[184] K. Kuutma. 2002. *A Sami Ethnograph and A Seto Epic*, s. 155.
[185] H. Gaski. Forord. I J. Turi. *Muitalus sámiid birra.*
[186] C. Cocq. 2008. *Revoicing Sámi Narratives.*

4.6.4 Skogssamisk talan om svensk kolonialisering

Kampen om rätten till land och självrepresentation fortsatte under 1900-talets första decennier och fördes på flera håll i Sábmie. Karin Stenberg var en skogssamisk lärare och företrädare för Arvidsjaursamerna. I den politiska kampskriften *Dat läh mijen situd! En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket* skrev hon skarpt och initierat om svensk kolonisering utifrån samernas perspektiv, särskilt om skogssamernas situation.[187] Hon efterfrågade samernas rätt till sin mark, rätten till sin historia och rätten till att fritt utveckla sina näringar – grundläggande aspekter av de sedermera fastslagna internationella urfolksrättigheterna och frågor som är högst aktuella även i dag.[188]

Stenberg kommenterade och problematiserade svensk kolonisering av samiskt land och folk offentligt. Hon höll inte med om statens beskrivning att den organiskt utvidgar sitt territorium. Hon kritiserade tvärtom den maktutövning som ligger bakom den kontroll över samiskt land som staten utövar. Stenbergs skrift blev därmed politiskt sprängstoff. Sveriges agerande jämfördes med vad andra europeiska kolonialmakter genomför. Samer fick utstå det som andra urfolk fått göra när makthavare koloniserat länder.[189]

Samtidigt som Stenberg kritiserade den svenska staten så vill hon inte se några fundamentala omvälvningar av systemet. Hon såg på många sätt upp till den svenska kulturens värderingar. Men hon fördömde djupt de våldsamma koloniala förtryckarmetoder som förekom och den materiella världens utveckling beskrevs i huvudsak negativt, driven av vinningslystnad.[190]

I boken *Dat läh mijen situd* fanns en tydlig kritik mot den historieskrivning om samer och det samiska som nästan uteslutande skrivits av andra än samerna själva. Stenberg vände sig emot en gängse föreställning om samer som ”vankelmodiga”, det vill säga oeniga eller ambivalenta i frågor som rör det samiska samhället. Den felaktiga föreställningen spelade det icke-samiska förmyndar- och företrädarskapet i händerna, ansåg hon.

[187] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd. Dat läh mijen situd* betyder ”det är vår vilja”.
[188] Fur. 2026.
[189] Ibid.
[190] J. Kihlert. 2020. *Upplysning, kulturstadier och slöjor.* Dat läh mijen situd *som en internationell post-kolonial text.* I Össbo m.fl. 2020.

> Avstånden, de olika naturförhållandena i olika delar av Lappmarkerna samt de olika levnadsförhållanden, varunder olika trakters sameh uppväxt och utvecklats, göra sålunda, att i vissa frågor icke något allmängiltigt svar kan ges, varför uttalanden, som gjorts av olika trakters sameh nog kunna stå i synbar strid mot varandra.[191]

Dat läh mijen situd ansågs stridslysten av vissa inom dåtidens samerörelse. Trots att Stenberg i sak hade sina allierade föregångare och att boken (i viss mån) utgick från anföranden av de politiska profilerna Gustav Park och Torkel Tomasson under landsmötet i Staare 1918, ansåg den senare (som även var redaktör för tidningen *Samefolket*) detta, även om han också berömde publikationens kamp mot fördomar om samer.[192] Rent stilmässigt präglades det samtida samiska motståndet av en lugnare och mer diplomatisk ton än den Stenberg gav uttryck för.[193]

Stenberg ansåg som många andra, att ”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken var en metod för att bibehålla ”lappens väsen.” Det handlade inte om någon omtänksam räddningsinsats för ett utdöende folk. I stället synade hon den påstått humanistiska politiken och beskrev den som en metod för att säkerställa att staten skulle komma över de råvaror som gynnar statens finanser. ”Svensken *vill* inte förstå, för skulle han göra det skulle den ekonomiska och materiella strukturen försättas i fara.”[194]

Karin Stenberg lyfte redan i sin stridsskrift från 1920 behovet av särskild utbildning för och av samer. Samernas folkhögskola grundades 1942 i Sorsele med Svenska Missionssällskapet som huvudman, i syfte att förbättra möjligheterna för samiska ungdomar och hjälpa dem att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Verksamheten flyttades efter några år till nybyggda lokaler i Jokkmokk. Vid skolans tillkomst betonade biskop Bengt Jonzon att utbildningen särskilt skulle uppmärksamma samernas språk, historia, kultur och yrkesliv.

År 1972 övergick skolan till att styras av en stiftelse med representation från Jokkmokks kommun och samiska organisationer som SSR och Same Ätnam. Skolan var under lång tid unik då den, tillsammans med universiteten, var den enda platsen i Sverige som erbjöd studier i samiska språk. Förutom språk har sameslöjd och samiska näringar haft en central roll i utbildningen. Genom åren har skolan fungerat som

[191] Stenberg & V. Lindholm. 1920, s. 23.
[192] Lantto. 2020, s. 109.
[193] Kihlert. 2020, s. 146.
[194] Ibid. s. 150.

en viktig arena för samiskt identitetsarbete, där målet varit att stärka elevernas självkänsla och förmåga att arbeta för sin egen kultur.[195]

4.6.5 Den tidiga samerörelsens splittrade och enade folk

Den tidiga samiska politiska mobiliseringen betonade både det samiska folkets enhetlighet och mångfald. Det föreslogs en rad åtgärder för att bistå och stärka renskötande samer och dem som lämnat eller stod utanför renskötseln.[196] Idéerna vann emellertid inget gehör hos statsmakten. Den fortsatte att driva linjen att samiska politiska frågor uteslutande var renskötselfrågor. Samer som föll utanför den inramningen ingick därmed inte i politikområdet.[197] Det medförde i sin tur att samiska företrädare och organisationer tvingades utgå från renskötseln för att bli accepterade och därmed framstå som trovärdiga inför statsmakten.[198]

Den tidiga samerörelsens ifrågasättande av statens kategorisering av samer lyckades inte påverka svensk samepolitik. Det samiska folket enades däremot i det samiska organisationsväsende som växte fram under tidigt 1900-tal. Organiseringen grundade sig på etnicitet och inte på sysselsättning. Ett uttalat mål var att bilda lokala och rikstäckande organisationer för att bättre kunna föra sin talan i förhållande till staten. Men det handlade också om att skapa respekt för det samiska och att ”träda ur de begränsningar som den svenska samepolitiken innebar.”[199]

De rikstäckande organisationerna Same Ätnam (1945) och Svenska Samernas Riksförbund, SSR (1950) är fortsatt verksamma i dag. Same Ätnam verkar för främjandet av samisk historia, traditioner, språk, konst och duodji. SSR bevakar bland annat renskötselintressen och samtliga lappbyar och sameföreningar anslöt sig till organisationen under 1950-talet.[200] Samisk ungdomar organiserade sig under 1940-talet genom SAMU, en organisation som blev kortlivad, därefter grundas Sáminuorra som är verksam än i dag.

[195] J. Hansson. Samernas folkhögskola och de samiska språken 1942–1990. *Nordic Journal of Educational History*, 3:1(2016):95–119.
[196] Lantto. 2020.
[197] Lantto. 2020; Mörkenstam. 1999.
[198] Mörkenstam. 1999.
[199] Lantto. 2020, s. 298.
[200] Ibid. s. 298.

Många lokala sameföreningar som bildades för mer än 100 år sedan är fortfarande verksamma. Vikten av det samiska föreningslivet, organisationerna och (därigenom) de samiska mötesplatserna är något som lyfts fram av många av dem kommissionens samtalat med.

4.7 Olika utbildning för samer: Skolpolitikens segregering och assimilering

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken fick sitt mest tydliga uttryck i organiseringen av samers skolgång under 1900-talets första hälft. Med nomadskolreformen 1913 separerade staten medvetet fjällrenskötande samers barn från andra samers barn. Genom olika utbildningssammanhang skulle de fjällrenskötande barnen segregeras i särskilda skolor och de bofasta och skogsrenskötande barnen skulle assimileras genom den ordinarie folkskolan.

Sedan början av 1600-talet hade Svenska kyrkan varit djupt involverad i utbildningsfrågorna, inklusive organiseringen av samers skolgång. Men under 1800-talets senare del försvagades kyrkan och dess inflytande över området. Vid 1900-talets början fanns det fem olika skolformer för samiska barn: stationära missionsskolor, lappfolkskolor, vinterkurser, ambulerande kateketskolor samt ordinarie folkskolor. I dessa skolor fick nomadiserande samers barn undervisning sida vid sida med barn till skogssamer, bofasta samer, och svenska, icke-samiska, barn. Förutom de samiska språkvarieteterna användes svenska och finska i undervisningen. Finska var det traditionella kyrkospråket i norra Norrbotten vid den här tiden.[201] Det brokiga skolsystemet innebar dock problem eftersom undervisningen inte kom alla nomadiserande barn till del och höll bristande kvalitet. Kritiken mot undervisningsformerna riktades från fler håll, bland annat från samiskt håll. Elsa Laula konstaterade i sin skrift ”*Inför lif eller död?* att samernas skolgång var klart sämre ordnad än för andra svenska barn.[202]

> Skulle lappen däremot få tillägna sig den undervisning, som de svenska barnen åtnjuta, skulle nog bildning och intelligens äfven vinna insteg i Lappland. Till ofvan nämnda skolor – andra skolor finnas ej – bidrager staten endast med en ringa skärf, men månne ej den svenska staten äfven

[201] O. Kortekangas. Nomadskolans språkpolitik 1909–1945. (Forskningsantologin), s. 516.
[202] S. Henrysson & J. Flodin. 1992. *Samernas skolgång till 1956*, s. 12.

> har skyldighet att bland den lappska befolkningen inrätta skolor, om ej sådana som de svenska, så dock drägligare skolförhållanden? [203]

Domkapitlet i Luleå fick i uppdrag av Kungl. Maj:t att utreda hur den samiska utbildningen kunde omorganiseras. Det var stiftets biskop Olof Bergqvist som själv beredde ärendet och presenterade sitt förslag 1909.[204] Han fick hjälp av Vitalis Karnell, som tidigare kritiserat lappfolkskolorna för att de skapade lust till bekvämlighet bland de samiska barnen. Karnell ansåg också att det var bortkastade pengar att ge nomadiserande samer en onödig folkskoleutbildning.[205] Biskop Bergqvist blev den starkast drivande kraften vid genomförandet av 1913 års nomadskolreform. Därför beskrivs reformen som kyrkans sista betydande intervention i samiska utbildningsfrågor.[206] Förslaget innebar att de äldre skolformerna lades ned och en ny enhetlig organisation bildades. En man från norra Norrbotten som lämnat sin berättelse till kommissionen har länge funderat över de konsekvenser som kåtaskolorna orsakade och kopplat ihop dem med hög barnadödlighet. Han berättar att Olof Bergqvist själv skrivit om detta i sina memoarer 1939 och säger:

> Förklaringen började med direktiven till kåtaskolreformen, den reform som biskop Olof Bergqvist själv bestämt. Orsaken var kylan i tältkåtan […].[207]

Bergqvist och Karnell drevs av uppfattningen att den nuvarande undervisningen för samer inte var ändamålsenlig. Bergqvist befarade att fjällrenskötande samer var på väg att lämna renskötseln och bli bofasta utan förankring i säkra försörjningsmöjligheter. Statsmakterna hade uppmärksammats på samernas förändrade boendemönster. Fler samer än tidigare lämnade sitt nomadiserande levnadssätt och blev bofasta under åtminstone någon del av året. Enligt statsmakterna hade samerna också blivit sämre renskötare på grund av mer extensiva renskötselmetoder, med renhjordarna som tillåtits sprida ut sig över större områden och bevakas mer på håll.[208] Staten ville förhindra den utvecklingen. Om barnen till nomadiserande samer

[203] Laula. 1904.
[204] Norlin & Sjögren. 2016, s. 414.
[205] Lundmark. 2002, s. 76.
[206] Norlin & Sjögren. 2016, s. 416, 404.
[207] 24040.
[208] D. Sjögren. 2010. *Den säkra zonen: motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*, s. 45.

skyddades och segregerades från andra barns skadliga inflytande skulle fjällrenskötarna kunna hållas kvar i sin ”naturliga” livsform. Denna föreställning var också den drivande idén bakom ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken. När ecklesiastikminister Fridtjuv Berg lade fram propositionen om nomadskolor vid 1913 års riksdag proklamerade han i likhet med detta synsätt att undervisningen inte fick utformas så att den drog bort samerna ”ifrån det för dem naturliga och för deras fastvaro som ras nödvändiga nomadlivet.”[209]

Många studier har undersökt syftet bakom nomadskolans införande och framhävt delvis olika motiv.[210] Men Karnells och Bergqvists argument för en segregerad skolgång för barn till fjällrenskötande samer var framför allt nationalekonomiska. Renskötseln ansågs vara den rätta näringen för samer eftersom det var ekonomiskt mer lönsamt och stabilt att valla renar i fjällen än att bedriva jordbruk. Målet för statens företrädare var att utnyttja landets resurser så ändamålsenligt som möjligt. Nomadskolans syfte blev därför att bidra till att rennäringen bevarades och effektiviserades.[211] Genom utbildningspolitiken skulle den förmodat skadliga utvecklingen med ökad bofasthet och beblandning med majoritetssamhället hos samerna förhindras, och samerna skulle i stället ledas tillbaka på rätt spår.

Det mest centrala inslaget i den nya skolformen blev att barn till nomadiserande föräldrar skulle undervisas vid en särskild skola – nomadskolan. Medan barn till icke-nomadiserande samer undervisades i den ordinarie folkskolan ihop med andra svenska barn. En bärande tanke är idén om att civilisation och nomadliv inte var förenligt, utan i konflikt med varandra. Denna kategoriklyvning får genomslag i utbildningsväsendet med långtgående konsekvenser.

Det finns vittnesmål från samer som intervjuats av kommissionen som berättar om upplevda schismer mellan nomadiserande samer och icke-nomadiserande samer, särskilt i berättelser från skoltiden då detta blev särskilt påtagligt. En kvinna i pensionsåldern ger en talande beskrivning:

[209] Lundmark. 1998, s. 99.
[210] Se kortfattad genomgång i C. Svonni. 2023. *Utbildning för samer: ambitioner och praktiker i nomad- och sameskolan från 1950-tal till 2010-tal*, s. 34.
[211] O. Kortekangas. 2017. Nyttiga medborgare i nomadskolan – statliga, samiska och nordiska perspektiv under tidigt 1900-tal. Vägval i skolans historia. Artikel i tidskriften *Skolans vägval.*

> Just det här att staten delade upp oss och sa att du är same och du är inte same det tycker jag liksom att, det förföljer oss hela tiden.[212]

En annan kvinna beskriver sina negativa känslor inför att hon och hennes kompis inte tilläts gå i nomadskolan:

> Vi har pratat om att vi är ledsna för att vi inte fick gå på nomadskolan i Ånge, att vi inte kvalade in. I Ånge gick ”dom riktiga samerna”. I min skola fick vi ingen undervisning om samisk historia och kultur eller det andliga. Det har triggat mig och motiverat mig att söka mina rötter.[213]

4.7.1 Nomadskolan ska rädda den fjällsamiska kulturen

Nomadskolan var i grund och botten förbehållen barn till nomadiserande samer, och för dessa var nomadskolan obligatorisk. En viktig princip var att de nomadiserande samernas barn inte skulle vänjas vid ett bofast liv och inte heller vid alltför bekväma förhållanden. De skulle dessutom isoleras från onödig kunskap som riskerade att locka barnen till att överge renskötseln. Nomadskolan kan beskrivas som inrättandet av en ”säker zon”.[214] Ett skydd mot svenska kulturella intryck som ansågs vara i konflikt med samebarnens naturliga anlag. Enligt Vitalis Karnell skulle nomadskolan dessutom få samer som nyligen blivit bofasta att återgå till ett nomadiserande liv i kåtor.[215]

Organisatoriskt stack nomadskolan ut. Den var statlig och helt fristående från de kommunalt drivna folkskolor som fanns parallellt i de områden där samer levde. Skolan var uppdelad i två stadier: den vandrande skolan (årskurs 1 till 3) och den fasta skolan (årskurs 4 till 6). Den vandrande skolan var från början förlagd till fjällområdena om sommaren så att de yngre barnen skulle få äta och sova i föräldrarnas närhet. Tanken var att den vandrande skolan skulle följa fjällrenskötarnas förflyttningar och därför skedde undervisningen i tältkåtor. Den fasta nomadskolan förlades till tätorterna i skogslandet. Den blev efterhand internatbetonad med särskilt uppförda hushållskåtor där barnen bodde under spartanska förhållanden för att bibehålla det traditionella levnadssättet.[216] Utvecklingen av nya byggnadslösningar skedde successivt genom återkommande försök med

[212] 23015.
[213] 23035.
[214] Sjögren. 2010, s. 63.
[215] E-O. Oscarsson. Rastänkande och särskiljande av samer. Kyrkans vitbok, s. 949–950.
[216] D. Sjögren. 2016. Nomadskolans införande, genomförande och innehåll. Vägval i skolans historia. 2016. Artikel i tidskriften *Skolans vägval*.

olika material och tekniska konstruktioner.[217] Undervisningen skedde för det mesta i etablerade skolbyggnader men nomadskolans barn separerades rumsligt ifrån skolbarnen som gick i ordinarie folkskola.[218]

Kritik mot nomadskolan och samiskt motstånd

Samers kritik mot nomadskolan var utbredd redan från start. Många föräldrar vägrade sända sina barn dit de första åren.[219] Motståndet var särskilt utbrett i Västerbotten, där ett flertal nomadskolor stod tomma eftersom inga elever infann sig.[220] I stället satte föräldrarna sina barn i folkskolan eller i någon av missionsskolorna, som fanns kvar för skogssamiska och bofasta samers barn. Vissa föräldrar folkbokförde sina barn hos en bofast släkting eller granne för att de skulle slippa gå i nomadskolan.[221] Kritiken mot skolformen handlade inte bara om undervisningens lägre ambitionsnivå och kvalitet, utan också om den undermåliga materiella standarden. Läkare varnade för att hushållskåtorna kunde ha hälsovådliga effekter på barnen.[222] Vid samernas landsmöte i Östersund 1918 kritiserade den samiska rättighetskämpen Gustav Park även det faktum att eleverna undervisades på ett språk som inte var deras modersmål[223] och den paternalistiska tanken att samer inte var kapabla att välja sin egen väg och framtid.[224] En kvinna berättar om sina minnen från nomadskolan:

> Det ena är nomadskolan där det inte fanns, där man inte kunde prata samiska, det är språkfrågan jag vill lyfta fram. Och min moster, hon är död sen många år tillbaka, men hon sa till mig att jag var samisktalande innan jag började på nomadskolan. Det vet jag inte om det var sant eller om det var en önskedröm. Det har du säkert hört själv flera gånger. Jag kan aldrig själv minnas att jag pratade samiska, alltså innan jag började skolan, att jag hamnade i någon pinsam situation och ingen förstod vad jag sa när jag pratade samiska, det är helt raderat. Och jag minns ju min barndom men inte att jag pratade samiska. Men i alla fall, då vi började på nomadskolan då var det svenska som var huvudspråket. Och det fanns

[217] Sjögren. 2010, s. 82.
[218] Sjögren. 2016.
[219] E-O. Oscarsson. ”Kåtasystemet ägde det allra närmaste samband med lapparnas sedvänjor – Om det samiska motståndet och vittnesmål om missförhållanden på nomadskolan”. I K. Huuva & E. Blind (red). 2016. *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka": minnesbilder från samernas skoltid*, s. 86–88.
[220] Ibid. s. 90.
[221] Ibid. s. 102.
[222] Ibid. s. 88.
[223] Norlin & Sjögren. 2016, s. 427.
[224] Kortekangas. 2016.

> ju dom som var samisktalande och nordsamisktalande men nej, det var svenska språket som var majoriteten och personalen var ju inte heller samisktalande. Det var ju blandat, någon var same men sen var resten svensk personal, så språket lyftes inte fram. Och läromedlen vi hade dom var jättegamla, jätteomoderna, och lärarna, vi hade Stina Gaup Westerlund hon var ju samisktalande, hon var från Torneträsk, men gift i Arjeplog, men hon pratade inte heller samiska. Vi hade en helgalen lärare på mellanstadiet, han var svensk, jag tror han var utplacerad, han funkade nog inte som lärare i svenska skolsystemet, så han kunde inte heller samiska. Jag tror aldrig jag hörde samiska på nomadskolan och jag gick där i 6 år.[225]

Lärarna i nomadskolan behövde inte ha samma kompetens och utbildning som vid undervisning i folkskolan och skolgången i nomadskolan var kortare i jämförelse med folkskolan och med en läroplan som skilde sig åt.[226] Enligt flera personer som lämnat sina berättelser till kommissionen påverkade det nomadskolelevernas självkänsla och fortsatta utbildningsmöjligheter. En kvinna beskriver insikten om att hon och hennes familj fått en annan undervisning än andra svenska barn under samma tid. Hon och hennes syskon gick i skolan på 1960–70-talet när nomadskolan hade bytt namn till sameskolan. Hennes pappa gick i skolan när den fortfarande kallades nomadskola:

> Det kan jag bara känna själv, när jag började i sjuan på vanlig skola så hörde jag av mina kompisar att dom hade läst om det och det som vi aldrig hade läst om. Så nu när jag är vuxen och så här pass gammal så kan jag ju se mönstren; vi hade en annan utbildning helt enkelt. Det är ju en grej som är märklig, konstig; att man har försökt få oss att tro att vi är sämre än andra på något sätt.[227]

En annan kvinna lyfter fram att nomadskolornas förkortade och sämre utbildning var något som både ekonomiskt och psykiskt skadat alla samiska familjer.

> Det är inte lathet, slarv, ignorans eller kapacitetsbrister som placerade individerna på denna fattigdomsnivå. Det var den svenska statens åtskiljningspolitik som tvingade in individer i den. Det går att hävda i efterhand att gruppen samer liksom alla andra människor mycket väl kunde ha hamnat där ändå. Men det är bara spekulationer. De fick aldrig chansen att visa vare sig sina färdigheter eller brister därför kan vi aldrig få veta vilken kapacitet de verkligen hade.[228]

[225] 24009.
[226] Lantto. 2000, s. 45, 82; Norlin & Sjögren 2016, s. 431.
[227] 23033.
[228] S03424.

Nomadskoleinspektörens särskilda befogenheter

På många håll uppstod olika svårigheter som gjorde att implementeringen av nomadskolesystemet blev otillfredsställande. Genom förändringar som genomfördes 1916 inrättades en inspektör som var direkt underställd domkapitlet i Luleå. De lokala skolrådens inflytande över nomadskolan togs därmed bort. Nomadskoleinspektören skulle se till att nomadskoleväsendet var ”ändamålsenligt anordnat”, vilket bland annat innebar att han utformade kursplaner och reglementen för skoldistrikten, köpte in läromedel, anskaffade undervisningslokaler och bostäder åt lärarna och elever, anställde och avskedade lärare, utbildade flera av dem, inspekterade skolorna och rapporterade om skolorna till Skolöverstyrelsen (SÖ).[229] En viktig uppgift var också att övervinna samernas motstånd mot nomadskolan. Vitalis Karnell blev den förste nomadskoleinspektören. En konsekvens av förändringen blev att inflytandet över nomadskolan koncentrerades till inspektören och domkapitlet. Verksamheten var inte längre församlingarnas gemensamma ansvarsområde. Det ledde i sin tur till att nomadskolan inte följde standardhöjningen i ”lappmarkens” övriga skolväsende under 1920- och 30-talet. Bedömningen av vilka barn som skulle gå i nomadskolan övergick till nomadskoleinspektören och lappfogdarnas.[230] Inrättandet av en nomadskoleinspektör innebar sammantaget att maktbefogenheter knöts till en enskild person på ett sätt som saknade motstycke i sin samtid.[231]

Sorteringsuppgiftens praktiska svårighet

Från början var det de lokala skolråden som skulle sortera elevklientelet i antingen nomadskola eller folkskola. Utgångspunkt för kategoriseringen var i första hand livsform, alltså om familjerna betraktades som bofasta eller inte. Bofasta samers barn skulle gå i folkskola och när det gällde skogssamerna var det graden av bofasthet som skulle avgöra. De familjer som nomadiserade i ganska stor utsträckning skulle ha sina barn i nomadskola. De barn som kom från relativt bofasta familjer skulle i stället bevista folkskolan.[232] Men enligt 1913 års nomadskolestadga kunde även barn till samer som gått från

[229] Sjögren. 2010, s. 66.
[230] Norlin & Sjögren. 2016, s. 431.
[231] Sjögren. 2010, s. 69.
[232] Lundmark. 2002, s. 78–79.

nomadliv till bofast liv gå i nomadskolan. Gränsdragningarna var ofta svåra att göra eftersom kategoriseringstanken var baserad på en ”idealbild” av samiska levnadsförhållanden som inte stämde överens med verkligheten.[233] Skolråden tolkade kategoriseringsprinciperna olika och det ledde till att uppdelningen av de samiska barnen skiljde sig åt beroende på var de bodde.

Ett exempel är Árjepluovve där samer kategoriserades som nomader trots att de övergått från nomadliv till bofast levnadssätt, så länge de ansågs ha bibehållit samiskt språk och samiska seder. I Árjepluovve räknades även skogssamerna som nomadiserande i sammanhanget. Ett annat exempel är Jukkasjärvi församling, där principen om fallenhet för och uppfostran inom renskötsel ansågs vara den viktigaste principen när eleverna till nomadskolan skulle väljas ut.[234]

Befogenheten att sortera barnen togs över av nomadskoleinspektören eftersom principen att ”fel” barn inte skulle beblandas ansågs vara så viktig. Själv syftet med den särskiljande nomadskolan riskerade annars att äventyras. Men även nomadskoleinspektören hade svårt med sorteringsuppgiften.[235]

4.7.2 Livet för barnen i nomadskolan

> Sameskolan tog bort hela min identitet, min familj, släktingar och mitt yrke som renskötare. Jag blev svensk och är svensk i dag, fastän det finns en rot i mig som säger jag är same, men kan inte bli det. Jag är vad nomadskolan ville att jag skulle bli.[236]

Erfarenheter från nomadskolan dyker upp i många intervjuer som genomförts av kommissionen. Det är både egna minnen och berättelser som förts vidare från tidigare generationer. Det är svårt att ge en heltäckande och rättvis bild av hur livet på nomadskolan såg ut för barnen som gick där, eftersom den personliga upplevelsen skiljer sig åt. Dessutom verkar det ha varit relativt stora skillnader mellan olika nomadskolor och olika tidsperioder. Erfarenheterna från nomadskolan är med andra ord blandade. Det finns de som anser att skolan var bra och att det inte fanns någonting att klaga på. En man som gick i sameskolan på 1970-talet säger så här:

[233] Sjögren. 2010, s. 109.
[234] Sjögren. 2010, s. 109–110.
[235] Sjögren. 2010, s. 110.
[236] S03524.

> Min skolgång, han var bra. Jag tycker det var bra. […] Och jag kan då inte säja att vi hade en sämre skolgång utbildningsmässigt.[237]

De positiva erfarenheterna bottnar ofta i upplevelsen av att det fanns en stark gemenskap och sammanhållning bland de samiska barnen i skolan, och att vissa lärare eller annan personal kunde vara uppskattade av eleverna. Men den samlade bilden skildrar trots allt en statlig institution som på flera sätt var problematisk och som många gånger lämnade djupa spår i barnen som placerades där. I den kommande delen beskrivs ett antal återkommande teman som framkommer av kommissionens intervjumaterial.

Många upplevde stor utsatthet

> Jag och mina syskon brukar säga så här: Det är konstigt att vi inte har blivit alldeles galna.[238]

Ett återkommande tema i berättelserna från nomadskolan är upplevelsen av fysisk och psykisk utsatthet, och att vara utlämnad åt en institution. Graden av utsatthet varierar mellan berättelserna, allt från regelrätta övergrepp till brist på värme och omtanke från personalen beskrivs. Många vittnar om att skolans anställda var olämpliga att ta hand om barn och att eleverna blev både fysiskt och psykiskt bestraffade. Det kunde handla om slag, örfilar eller annan aga. Barnen kunde bli inlåsta, utsatta för rasism, bli utan mat, ställas i skamvrån, kallade fula ord eller beläggas med utegångsförbud. Flera vittnar om tvångsmatning när de inte åt upp. Det serverades ofta mat som barnen inte var vana vid hemifrån. En äldre kvinna minns en maträtt som många hade svårt för och som vissa fortsatte avsky resten av livet.

> Sen var det fiskbullar och fiskbullar hade jag aldrig ätit, jag fick det och jag spydde i tallriken. Och då tog föreståndaren mig i nacken, det var bara att äta upp allt, spyor och allt.[239]

En kvinna i 80-årsåldern som gick i nomadskola berättar att hon stängde in sina känslor och inte kände någonting trots att hon blev slagen av lärarna.[240] Hon beskriver att det bland lärare fanns ett om-

[237] 23043.
[238] 23076.
[239] 23015.
[240] 23021.

fattande hat gentemot barnen på skolan. En äldre man beskriver hur en lärare var sadist och kunde slå barnen tills de skrek. Han säger att nomadskolans lärare bestod av allt ”avskum” som ”inte platsade i svenska skolan”.

> Och det fanns, det kom ju en läkare ifrån Mörsil till skolan. Han såg ju de där sönderslagna ändarna på ett par killar, ”Ja de har åkt kälke”, sa de. Men jag har frågat jämnåriga, det var likadant på, aga var tillåten. Det var ett uppfostringssätt. […] Och då var det statens nomadskolor, så hette det.[241]

Barnen i nomadskolan fick till stor del klara sig själva. De vuxna beskrivs i många fall som frånvarande utan riktig koll på hur barnen mådde. Det ledde ibland till mobbning och slagsmål mellan eleverna på skolan. Ett fåtal av de intervjuade skildrar att barn utsattes för sexuella övergrepp av vissa lärare. En kvinna i övre medelåldern berättar om sin pappas lärare. Läraren skulle alltid ha två pojkar hos sig på natten, men kunde trots det arbeta kvar som lärare i tio år. Det här var övergrepp som barnen inte kunde berätta om för någon, utan de ”bar på det där svåra hela livet”.[242] Vissa återger tiden på nomadskolan som ett stort lidande, en kamp och ren skräckupplevelse. En äldre kvinna skildrar nomadskolan som det svåraste i hennes liv. Även om själva undervisningen kan ha varit bra beskrivs upplevelsen att bli lämnad som sjuåring som fruktansvärd:

> Man kom dit med sin förälder och blev lämnad. Och de här vuxna som arbetade där, man kunde aldrig vända sig till dem, aldrig, jag förstår inte, en sjuåring. Du måste ju ha någon vuxen att vända dig till när det blir svårt och när du är glad. Så det tycker jag är det mest fruktansvärda på denna skola, och det var mycket straff, den kontakten man hade med de vuxna var genom straff. Det var ofta straff. […] Jag fick leva med att det kunde vara hot, och jag skulle förhöras, men som sagt så överlevde jag tack vare att jag var duktig i skolan. […] Och de här straffen var fruktansvärda, och jag kan se när jag tänker tillbaka på de många barn som fanns där, så förstår ju jag, jag har själv läst mycket kring det här med pedagogik, jag har förstått när jag tänker på det att jag inte var ensam att ha det jobbigt. Vi var många, de flesta av oss hade det tufft.[243]

En annan aspekt av utsattheten i nomadskolan handlar om de undermåliga förhållanden som barnen levde under. En del återger att det var ont om riktig mat, att det var kallt om vintrarna och att eleverna

[241] 23077.
[242] 23144.
[243] 23015.

tvingades sköta olika hushållssysslor. En intervjuperson i övre 80-årsåldern beskriver att toaletterna på skolan låstes klockan sju på kvällen. Därefter tvingades eleverna utföra sina behov i hinkar, som de fick tömma nästa morgon.[244]

De rasbiologiska undersökningar som, med personalens hjälp, genomfördes på nomadskolorna under framför allt 1920–1930-talet,[245] utgjorde en särskild form av utsatthet och skyddslöshet som präglar mångas erfarenheter från skolan. I kommissionens intervjumaterial finns ett antal exempel på personer med egna minnen av att ha blivit mätta och tvingas lämna blodprover. Men de flesta skildrar sina släktingars erfarenheter. En person i övre 70-årsåldern berättar om undersökningar som gjordes så sent som på 1950-talet i nomadskolan.

> De tog blodprover på oss stup i ett. Det har jag senare lärt mig att det var en som hette [namn]. Han var en av rasbiologierna. Han skulle undersöka hälsan bland samiska barn. Metodiken var under all kritik. Vi fick ingen återkoppling på varför blodproverna togs.[246]

En särskild form av utsatthet präglar de skogssamiska barnens upplevelser, som i vissa fall placerades i nomadskolan. Flera intervjupersoner beskriver hur både lärare och elever gjorde skillnad på de olika barnen utifrån ”lapp-skall-vara-lapp”-föreställningen om att icke-nomadiserande samer var mindre värda och mindre ”äkta” samer. En man som började skolan i början av 1950-talet kände sig som en utomjording på skolan. Vid något tillfälle ska en lärare ha sagt: ”Nu ska jag slå in vett i de här skogsråttorna.” Hela skolgången beskriver han som en kamp mot hatet som fanns mot just skogssamer.

> Ja. Och … jag fick ju inte fara hem i första och andra klass annat än jul och påsk, och när man då ja, otrivs och blir bemött med sådant … ja, det var ju som ett hat. […] man var hatad för att man var skogslapp.

Den här värderande uppdelningen mellan olika samer var något som kom till uttryck även i skolundervisningen.

> Så hade vi han som då var skolchef eller … ja, eller magister, jag vet inte, jag tror det var i femte klass eller … vi hade då vad som hette naturlära, och då hade vi läst om olika folkslag, så kom vi fram till lappar, jodå, det fanns fjällappar och skogslappar, men då redogjorde han noga att det här med skogslapparna, de skulle snart utplånas för vi hade inget

[244] 23021.
[245] Se mer under avsnitt 4.8.
[246] 23113.

> berättigande. […] och efter en sådan lektion, då kan du tänka dig, saker blev inte bättre.[247]

Beskrivningar av en förlorad barndom

> Men just det här att vara på sameskolan, att bo hemifrån, att flytta hemifrån, det gör ju saker och ting med en människa.[248]

Ett annat tema som framkommer av berättelserna är traumat att tvingas flytta hemifrån och lämna sina föräldrar. Det har förföljt många resten av livet. Flera beskriver svårigheten som det innebar att komma till en helt okänd miljö – med främmande kultur, språk och människor – och bara ha väldigt begränsad kontakt med ursprungsfamiljen. En kvinna beskriver det som att de ”egentligen var skolans barn”.[249] Den första tiden var för många den svåraste, när barnen som 7–8-åringar flyttade in på skolan. Ibland hade de aldrig varit hemifrån tidigare. Vissa beskriver sedan hur de hårdnade med tiden och tvingades stänga av sina känslor för att klara av separationen från föräldrarna och den hårda miljön på skolan. En person beskriver det som att kopplingen till föräldrarna behövde kapas för att man skulle kunna överleva.[250] För många blev tiden på nomadskolan aldrig lättare, utan de grät sig till sömns om kvällarna och blev förtvivlade varje gång de tvingades åka tillbaka till skolan efter att ha varit hemma på besök. Vissa berättar att de bara fick åka hem under skolloven, andra att de även fick åka hem under vissa helger. För många ledde den glesa kontakten med familj och föräldrar till en försämrad relation dem emellan. En kvinna beskriver att hennes föräldrar i praktiken förlorade sitt barn, eftersom hon blev som en främling för dem:

> Jag brukar säga till min syster att jag inte kände min mamma, inget ont i henne, men jag menar att de förlorade ju sina barn, de förlorade sina barn, hur de skulle möta oss. Det kom en liten främling där hela tiden, för varje gång kom det hem en ny unge. […] Sen var det ju lite så också att vi blev svenskar, försökte ju bli svenskar, vi försökte ju hålla på så där. Jag tycke egentligen synd om mina föräldrar när jag tänker på dem, att de förlorade sina barn.[251]

[247] 23087.
[248] 24035.
[249] 23015.
[250] 24035.
[251] 23015.

En äldre kvinna beskriver hur hon bara fick komma hem till jul och sommar:

> Det var ju grymt. Det var ju hemskt. Och det var hemskt grymt att de tog ifrån oss vår barndom, vi fick inte vara med våra föräldrar och vi fick inte, de tog ifrån oss vår kultur. För när vi kom till skolan så fick vi inte tala samiska och vi fick inte, vi skulle inrätta oss i det svenska samhället, det var ganska grymt. Det var det. Och vi hade ingen närkontakt med våra nära och kära och släkten, jo vi hade ju varandra, med det var barnen det.[252]

Flera berättar att besöken hemma präglades av den sorg och oro det innebar att snart behöva åka tillbaka till skolan igen. En man beskriver hur han ”åkte taxi hem på fredag kväll och så gruvade man sig på lördag och så söndag bar det i väg igen. Äh, det var hemskt.”[253] Många berättelser skildrar hur separationen från föräldrarna har levt kvar och fått konsekvenser för dem under det fortsatta livet som vuxna. En kvinna beskriver vad hon kände när hon växte upp och hur det påverkade henne:

> Jag hade kronisk hemlängtan ända tills jag fick egna barn, och jag förstod inte i vuxen ålder varför jag inte tyckte om söndagar speciellt mycket eftersom det var vemod, söndag var vemod, och även när jag var vuxen. Jag kunde som inte förstå vad det var, inte förrän jag tänkte på att ja, men det har ju blivit präglat sedan min nomadskoletid att det var söndagarna, var tredje söndag i alla fall som vi åkte hemifrån, och det var den värsta dagen eftersom vi kunde som inte göra någonting, det var i stort sett bara att packa gråta, och vänta på taxin som kom två. Så söndag var inte roligt hemma heller, det var som en avskedsdag.[254]

En man i övre medelåldern förklarar hur han tror att hans pappa kände sig när han tvingades från sitt hem:

> Jag skulle lätt kunna tänka mig att detta att farsan blev lyft hemifrån från sina föräldrar skapade ett stort tomrum för honom. X, som han tvingades lämna för att gå i nomadskola var paradiset för honom. Han bara längtade tillbaka dit. Det spelade nog roll för hans alkoholmissbruk. Han har inte berättat så mycket om hur det var i skolan bara det här att dom alla låg och grinade på kvällarna. Och att det var så skönt att komma hem till jul och hur jobbigt det var när de skulle tillbaka efter loven. Det har nog påverkat.[255]

[252] 23072.
[253] 23180.
[254] 23017.
[255] 23034.

Språkpraktikens paradox och det kulturella tvånget

> När jag började skolan var jag fullständigt samiskspråkig. I nomadskolan där jag började blev vi bannade om vi talade samiska. Där tryckte personalen ner en på det viset. Där upplevde jag rasism från personalen med undantag för ett par stycken. De var inte alls lämpliga att jobba på det stället, det förstår jag nu som vuxen.[256]

Nomadskolans förhållningssätt till de samiska språken tar stor plats i de personliga berättelserna som kommit kommissionen till del. Av statliga företrädare ansågs samiskan, till skillnad från finskan, ha viss legitimitet och existensberättigande som ett gammalt språk i Sverige.[257] Trots det kom svenskan ändå bli självklar norm i undervisningen.

I nomadskolans första stadgar reglerades inte undervisningsspråket, i beslutet från 1913 stod enbart att finska inte längre ska vara undervisningsspråk.[258] Men i propositionen 1909 till nomadskolans etablering gavs en mer positiv bild av samiskan än i tidigare skolstadgor. Enligt propositionen skulle samiska tillåtas i geografiska områden där föräldrar önskade det. Men i områden där svenska språket redan etablerats skulle svenska användas.[259]

I praktiken varierade dock inställningen till samiskan mellan olika nomadskoleinspektörer. Den ursprungliga hållningen var att samiska till en början var nödvändigt i områden där barnen inte kunde svenska när de började skolan. Men så snart som möjligt borde de gå över till svenska.[260] Noteringar från sammanträden visar att föräldrar upprepade gånger framförde önskemål om mer undervisning på samiska, något som ibland verkar ha fått stöd av inspektörerna men utan att det ledde till några större förändringar.[261] Samtidigt stödde många samer idén om att undervisningen skulle bedrivas på svenska. Hemma fick de lära sig samiska, i skolan skulle de få lära sig svenska. Det här var före man var medveten om det starka sambandet mellan språk, kultur och identitet.[262]

Nomadskolans främsta syfte var att utbilda professionella och effektiva fjällrenskötare och i det sammanhanget spelade samiskan

[256] 23113.
[257] O. Kortekangas. 2026. Nomadskolans språkpolitik 1909–1945. (Forskningsantologin), s. 516.
[258] Lundmark. 2002, s. 83.
[259] Kortekangas. 2026, s. 518.
[260] Lundmark. 2002, s. 83.
[261] Kortekangas. 2026, s. 528.
[262] Lundmark. 2002, s. 83.

en underordnad roll.[263] Dokumentation från nomadskolenspektörer mellan 1917 och 1945 visar att även de som hade en positiv inställning till samiskan ville först och främst uppnå en modern och effektiv undervisning. Förutsättningen för det ansågs vara att svenska användes som undervisningsspråk. Samiska användes i viss utsträckning som hjälpspråk, men det varierade stort mellan olika skolor och lärare.

När regelverket uppdaterades 1925 blev svenska det språk som i första hand skulle användas inom undervisningen, eller som det uttrycktes i stadgan: ”där ej särskilda förhållanden annat föranleda”.[264] Något generellt förbud mot samiska i nomadskolan infördes aldrig, men lokala förbud förekom.[265]

Av intervjumaterialet blir det tydligt att det inte har funnits någon entydig språkpraktik som gällt överallt, utan att skillnaderna varit stora mellan olika nomadskolor och under olika perioder.

Flera personer berättar att samiskan aldrig användes i skolan. Några säger att det berodde på att det var förbjudet för elever och personal att tala samiska. Andra uppger att det berodde på personalens bristfälliga språkkunskaper. En kvinna i 50-årsåldern berättar att hon fått lära sig ytterst lite samiska i skolan, trots att de egentligen kunde ”bada i språket” eftersom det bara var samiska barn i skolan. Hon återger hur det var för hennes pappa när han gick i samma skola som barn:

> När han kom dit så kunde ju inte han svenska, hans modersmål var helt och hållet samiska. Då var det förbjudet att tala samiska, det vart förbjudet 1913 om jag inte minns fel. Då skulle dom samiska barnen lära om. När han kom dit, då har jag hört berättas av andra också i hans ålder, att när dom kom dit och inte pratade svenska, då fick dom höra trots att det var en sameskola, så fick dom höra att de skulle få lära sig ett fint språk och dom skulle lägga bort sitt språk samiskan. Dom skulle få lära sig ett fint språk och det var svenska. Så det har jag känt och tänkt; vad gör det med ens identitet?[266]

En man berättar om varför det inte talades samiska i hans hem:

> Farsan kan ju men det var någonting. Han sa att han vart tvättad med tvål och vatten i munnen när han saemistidh. Första tre veckorna, sedan var det färdigt, då var det slut med saemien, som han har berättat åt mig

[263] Kortekangas. 2026, s. 522.
[264] SFS 1925:511. *Kungl. Maj:ts stadga ang. nomadundervisningen i riket*. Stockholm: Nordstedts, 1926, 1377.
[265] L. Huss. 2026. Den samiska språkkampen. (Forskningsantologin); Kortekangas 2026, s. 488.
[266] 23033.

> […] Så det där tog de ur han ganska fort för han pratade bara saemien här han flyttade och började skolan.[267]

Otso Kortekangas påtalar i sin artikel i kommissionens forskningsantologi kopplingen mellan svenska språket och modernitetstanken. Han menar att, även om samiskan tolererades av utbildningsauktoriteterna, var idén om rennäringens modernisering så dominerande att modernitetens språk – svenskan – fick en allt starkare ställning i nomadskolorna.[268] Det skapade en paradox när nomadskolan å ena sidan skulle bevara den ”autentiska” samiska kulturen och livsstilen, men å andra sidan skulle vara en plats där det samiska språket inte skulle används eller lärs ut. Vilket för många ledde till en upplevelse av att komma längre bort från vad som uppfattades som samisk kultur.[269] En paradox som påtalades av samerna vid tiden. Vissa har senare dragit slutsatsen att nomadskolans syfte i första hand var att utbilda så goda renskötare som möjligt och på det sättet bevara den samiska rennäringen. Att bevara den samiska kulturen och det samiska språket var av underordnad betydelse.[270] Den här paradoxen framkommer tydligt i de personliga berättelser som kommissionen fått ta del av. En äldre man beskriver det han utsattes för som ett kulturellt tvång eftersom undervisningen var baserad på den svenska synen, och att barnen aldrig fick leva som samer trots att de gick på nomadskolan som de trodde skulle vara samisk.

> Och jag minns skolan, att det var den förändrade hela människan, hela mig. Det var inte den människan som varit hemma i kåtan, det var en svensk, som inte kunde samiska. Jag fick inte prata samiska. Jag kunde inte ett ord svenska när jag började skolan och samtidigt så skulle jag lära mig något där, på svenska. Man var som instoppad i en säck och det är väldigt tydlig språkdiskriminering att vårt språk inte dög till någonting. Och samtidigt undervisa oss på ett främmande språk, vilken galenskap. Att undervisa barn på ett språk som de inte kan, det var ju så dumt så det knappt är sant. Det är samma sak som att skicka svenskar till Kina och sätta barnen i kinesisk skola och lära sig kinesiska.[271]

[267] 23059.
[268] Kortekangas. 2026, s. 514.
[269] C. Svonni. 2023. *Utbildning för samer: ambitioner och praktiker i nomad- och sameskolan från 1950-tal till 2010-tal*, s. 18.
[270] O. Kortekangas. 2017. *Tools of teaching and means of managing*, s. 90–95; Sjögren 2010, s. 49.
[271] 23024.

De allra flesta uppger att samiskan var frånvarande i nomadskolan och att det i stället var svenskan som i första hand skulle läras ut och användas. I de fall det inte var tillåtet att tala samiska överhuvudtaget finns flera vittnesmål om att skolbarnen kunde utsättas för fysisk bestraffning om de pratade sitt samiska modersmål. De fick inte heller prata samiska på rasterna, det såg de vaktande lärarna till. En kvinna i medelåldern berättar att det samiska språket fattas henne och förklarar varför.

> Jag förlorade samiskan via min morfar då som vart slagen i skolan och han gick på nomadskola. Så när han pratade samiska vart han slagen av lärarna och hela den baletten. Sedan så måste det ha hänt någonting med honom för han förde ju inte samiskan vidare till sina barn så jag tror att ja, det känns som att den politiken som fördes mot honom då som renskötande nomadskolebarn, den funkade.[272]

När samiska tilläts i nomadskolan, även som en del av undervisningen, beskriver många att undervisningen var begränsad och av låg kvalitet. Flera återger att de bara läste samiska några enstaka timmar i veckan och att inlärningen ofta försvårades av att lärarna själva inte kunde språket. Många elever upplevde att det fanns en skamkänsla knuten till samiskan, att det var ett språk som ansågs mindre värt än svenskan. Det bidrog också till hämmandet av barnens språkutveckling. För de allra flesta innebar tiden på nomadskolan att deras samiska språk successivt togs ifrån dem. Det skapade en stor sorg och förlust för barnen. Inte minst eftersom relationen med familj och släkt i många fall blev lidande, när barn, föräldrar och släktingar inte längre hade ett gemensamt språk.

Trots att samiskan var så lågt prioriterad i nomadskolan och att det i många fall ledde till att samer förlorade sitt språk eller valde att inte föra språket vidare när de själva blev föräldrar, pågick på vissa håll en dold kamp för språket. En äldre man berättar att hans mamma fortsatte att prata samiska, trots förbudet hon hade upplevt under sin nomadskoletid.

> Man fick inte tala språket. Min mor sa det; både staten och kyrkan har tagit ifrån mig så mycket, men ingen ska ta ifrån oss språket. Så i min barndom pratade vi bara samiska hemma. Och det är jag väldigt glad att mina föräldrar gjorde.[273]

[272] 24054.
[273] 23037.

4.7.3 Folkskola och arbetsstuga/elevhem

De samiska barn som inte kategoriserades som nomadiserande fjällsamer fick inte gå i nomadskola. De fick i stället gå i ordinarie folkskola och fick i många fall bo i arbetsstugor. De första arbetsstugorna i Norrbotten inrättades efter det stora nödåret 1902 på orter där det fanns folkskola. Den ursprungliga idén kom från verksamheter som etablerades i Stockholm redan under 1880-talet. Till stugorna kom de fattigaste arbetarbarnen efter skolan för att få tillsyn och lära sig enklare sysslor. Men arbetsstugorna i Norrbotten var annorlunda eftersom de fungerade som tillfälliga hem för fattiga barn som saknade möjlighet att ta sig till skolan. De samiska barnen bodde ofta långt från den lokala folkskolan i så kallat väglöst land, och många tvingades därför lämna sina hem och flytta in på arbetsstugorna under läsåren. I vissa fall bodde barnen som inte kunde ta sig till skolan i stället inackorderade i svenska familjer. Gemensamt för en stor grupp samiska barn var att de behövde flytta hemifrån till svenska miljöer för att kunna gå i skolan.

År 1954 kommunaliserades arbetsstugorna och bytte namn till elevhem, men verksamheten fortsatte under liknande former i kommunal regi långt in på 1960-talet. Det innebar att systemet med arbetsstugor/elevhem fanns kvar under närmare fem decennier. Arbetsstugorna fanns i Norrbotten, Västerbotten och Jämtland.

Arbetsstugorna var från början ett välgörenhetsprojekt. Men 1913 bildas Centralstyrelsen för Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor i Luleå. Biskop Olof Bergqvist, som dessutom utredde och var drivande bakom nomadskolreformen, var en av de engagerade i verksamheten.[274]

Stiftelsens ekonomiska resurser grundades till en början på donationer, kollekt och diverse insamlingar. Men verksamheten blev tidigt beroende av statsbidrag för samisktalande respektive finsktalande barn, samtidigt som kommunerna också bidrar ekonomiskt. Även kyrkan var involverad i verksamhetens utformning, bland annat var präster delaktiga i flera av de organ som styrde arbetsstugorna.

Arbetsstugornas verksamhet och syfte kan förstås ur olika perspektiv. Men från att ursprungligen varit inriktad på att ge barn i behov en plats för mat, sömn och enklare arbetsutbildning, riktade orga-

[274] Amnesty Sápmi. *Biskop Olof Bergqvist och den svenska rasbiologin*. https://amnestysapmi.se/biskop-olof-bergqvist-och-den-svenska-rasbiologin.

nisationen alltmer in sig på att skapa goda svenska medborgare.[275] Det var något som utmärkte arbetsstugorna i norra Sverige jämfört med dem i södra. Arbetsstugorna i den svenska delen av Sápmi kom att fungera som en del av den statliga försvenskningspolitiken. Barnen fostrades i det svenska språket och kulturen, det gällde inte bara samer utan också tornedalingar som bodde på arbetsstugorna i dessa regioner. Arbetsstugorna, såväl som folkskolan, spelade en viktig roll i processen att försöka göra dessa samer till goda svenska medborgare. En äldre man som togs från sitt hem som barn och placerades på arbetsstuga berättar att de svenska i barnen i området fick åka buss till skolan. För honom hade det också varit närmare att ta bussen hemifrån till skolan. Men i stället fick han bo i arbetsstugan och gå hela vägen därifrån till den lokala skolan.

> Det där var ett sätt för, staten hittade på det där, att de skulle fostra samebarnen då. Det var speciella regler för oss.[276]

4.7.4 Livet för barnen i folkskola och arbetsstuga

> De sår som arbetsstugorna gav barnen har påverkat dem under resten av livet. Det har dessutom fått till följd att det samiska språket försvann för dem.[277]

Så berättar en kvinna i en till kommissionen inlämnad berättelse. Forskning om samiska barns skolgång under 1900-talets första hälft fokuserar i princip uteslutande på nomadskolan. Barns erfarenheter från arbetsstugor (senare kallade elevhem) och folkskola har hamnat i skymundan och är mindre granskat. Men det finns en stor mängd vittnesmål från dessa miljöer genom det intervjumaterial som kommissionen har samlat in. Det framgår tydligt att även om syftet med nomadskolreformen och uppdelningen av samer var att ge dessa grupper olika utbildning, finns flera likheter mellan barnens upplevelser av skoltiden. En sådan likhet är att även barn som gick i vanlig folkskola tvingades flytta hemifrån i tidig ålder för att bo på internat. En annan är den utsatthet och isolering som barnen på arbetsstugan också upplevde. Flera intervjupersoner uppmärksammar att även samiska barn som inte gick i nomadskola separerades från sina föräldrar, blev

[275] SOU 2023:68 s. 329.
[276] 23048.
[277] S00824.

illa behandlade och utsatta för övergrepp, tvingades till rasbiologiska undersökningar och levde under undermåliga materiella förhållanden. En kvinna i övre 80-årsåldern berättar om upplevelsen av att tillbringa sin barndom på arbetsstugan:

> Vi bara togs hemifrån och var borta flera månader, ingen som fråga någonting. Det var bara att hålla käften. Dom hade så pli på en vet du så att jag tänker på det, att man visa aldrig humör och man sa aldrig vad man tyckte och tänkte. Det var alldeles tyst när vi åt så man kunde höra en knappnål falla där. Alltså, alla var så där … Annars fick man en hurvel, stå inne på toaletten och skämmas, det var alltid straff när man gjorde någonting eller sa någonting. Man var kuvad, man vågade inte säga något.[278]

På samma sätt som med nomadskolan är erfarenheterna från arbetsstugorna/elevhemmen och folkskolan blandade och varierar över tid. Eftersom arbetsstugans syfte delvis var att omhänderta barn som levde under fattiga förhållanden, vilket inte var fallet med nomadskolan, kan det antas att arbetsstugan i fler fall innebar en positiv förändring för barn som kunde hjälpas ur fattiga hemmiljöer. Men de negativa erfarenheterna löper trots det som en röd tråd genom många av de personliga berättelserna om tiden på arbetsstugorna/elevhemmen.[279]

Hädanefter används enbart beteckningen ”arbetsstuga” eftersom verksamhetens bytte namn till elevhem först 1954. Men av informanterna att döma blev de som bodde på de senare elevhemmen utsatta för samma förtryckande mekanismer och mobbning som de som bodde i arbetsstugorna.[280]

Medveten försvenskning och uteslutning från det samiska livet

> Men då började processen att bli svensk och den var ju smärtsam. För att kunna gå i svensk skola måste man vara svensk, det är bara så. Och när jag väl hade lärt mig språket så hade jag ju löst koden, sedan var jag supersvensk, det hade jag fått lära mig att man måste vara.[281]

[278] 23135.
[279] Se kapitel 2.4 för diskussion om intervjumetod och vilka konsekvenser det får för vad som framkommer av intervjuerna.
[280] Detta framkommer i flera intervjuer, bland annat 23028, 23056, 24041, 24052, 24080, S00823.
[281] 24041.

En erfarenhet som framträder i berättelserna om arbetsstugan och folkskolan är institutionernas assimilering av de samiska barnen, något som inneburit en oerhörd förlust för dessa personer och efterföljande generationer. I de ordinarie folkskolorna togs ingen hänsyn till elever med andra modersmål än svenska, vilket ledde till språklig assimilering.[282] Dessutom innebar boendet på arbetsstugan att barnen helt separerades från det samiska hemmets språk och kultur. Svenska var umgängesspråket på arbetsstugan, vilket förstärkte assimileringen ytterligare. En äldre kvinna återger att de som barn fick lära sig att hugga ved, laga mat och sy på arbetsstugan, men att det bara var svenska traditioner som lärdes ut. Hon beskriver att ”det var en väldig försvenskning i det också.”[283] Fråntagandet av samisk kultur, språk, sammanhang och identitet återkommer i berättelserna. En person berättar om sin gammelmormor som skildes från familjen för att bo på arbetsstuga, och de långtgående konsekvenserna av det.

> Att det inte bara var familjen, utan hon skildes i hög grad från sin historia och kultur och arv och kanske delvis språk, i alla fall att använda det som det främsta språket, och också då hur, ja men såklart, den … förlusten har fått konsekvenser för flera generationer, min mormors generation och min mammas generation och fortfarande för min generation och fortfarande för mina barns generation.[284]

Den assimileringspolitik som barnen utsattes för ledde många gånger också till en kluven identitet och känsla av rotlöshet. Vissa känner sig varken som riktig same eller som riktig svensk. En kvinna i medelåldern beskriver att ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken sorterade bort hennes mamma eftersom hon inte längre skulle klassas som same. I stället fick hon flytta till arbetsstugan som sjuåring där hon till stor del tappade sin samiska identitet:

> Den [identiteten] är ju jätteviktig verkligen, så hon beskrev ju ”hela livet har jag stått och bresat över ett krondike, ena sidan är lapp och den andra är svensk”. Och hon visste egentligen att hon var lapp, men jag tror aldrig att hon kände sig riktigt hel, för hon fick inte fortsätta vara i kulturen, så hon hade bara fått med sig bitar […][285]

[282] Kortekangas. 2026, s. 516.
[283] 23156.
[284] 23005.
[285] 24070.

Förutom folkskolans och arbetsstugornas försvenskning beskriver många berättare den stora sorg det innebar att familjerna själva inte fick bestämma i vilken skola barnen ska gå. Många som inte tilläts gå i nomadskolan längtade dit och kände sig utestängda från det samiska livet. En äldre kvinna beskriver tvånget ovanifrån och att inte själv få välja:

> Det var som att det var ett A- och B-lag i den samiska världen och hade man då oturen att tillhöra B-laget så fick man bli svensk. Att tvingas till att lämna sin kultur för att svenska staten hade bestämt att det skulle vara på det här sättet, det skulle jag vilja lyfta fram. Det påverkar en människa hela livet.[286]

En annan äldre skogssamisk kvinna beskriver hur hon gick förbi nomadskolan varje dag på vägen från arbetsstugan till den svenska skolan, och funderade över varför hon inte fick gå i nomadskolan i stället.

> Då fick vi fara till Jokkmokk. Där bodde vi på arbetsstugan. Det var för fattiga inlandsbarn. Jag tyckte det var så hemskt, att vi skulle bo där och inte fick gå på sameskolan.[287]

En äldre man berättar att han gick i nomadskola under drygt två år, en tid som han upplevde som väldigt positiv. Men en dag hämtades han därifrån och sattes i ”bondskola” eftersom det hade framkommit att hans familj inte hade renar, och därför fick han inte gå kvar i nomadskolan.

> Första övergreppet var ju när de tog ett beslut om att jag inte var same och lyfte ut mig från mitt språkliga och kulturella hemvist till ett annat språk och till en annan kultur.[288]

Upplevelser av rasism, mobbning och utanförskap

> Jag kan säga att min mamma hade oerhört negativa erfarenheter utav sina år på arbetsstugan, som längst ner i hierarkin under byungarna då.[289]

Ett annat tema i intervjumaterialet är den rasism och mobbning som de samiska barnen i folkskolan och arbetsstugan utsattes för. Skillnaden gentemot barnen på nomadskolan – som också upplevde krän-

[286] 24041.
[287] 24019.
[288] 24016.
[289] 23148.

kande behandling från personal och omgivande samhälle – var att nomadskolebarnen befann sig i en miljö där alla barn hade samisk bakgrund. Det kunde finnas en social rangordning i den miljön också, men i den ordinarie skolan och på arbetsstugorna måste de samiska barnen förhålla sig till barn med annan bakgrund. Där upplevde många att den samiska identiteten var längst ner i den kulturella hierarkin. I intervjuerna beskrivs att de utsattes för glåpord och andra trakasserier av både vuxna och barn, för att de var samer. En kvinna berättar att hon gick i grundskolan på en plats där människor inte tycker om samer:

> Ja, det är inte så länge sedan jag fick höra att jag är en fet, ful, lat lappjävel och jag tycker att det är de orden som har följt mig hela min uppväxt här i [ortnamn].[290]

En man berättar om bemötandet från de andra barnen i skolan där han gick.

> Jag är inte så stor, men att slåss, det lärde jag mig, och det var en otrolig rasism i skolan naturligtvis för de här bondeungarna kom ju hemifrån med hemmets rasism och tog med sig det till skolan. För ungar blir inte rasister av sig själva.[291]

Flera berättar att de dumförklarades av lärare eftersom de inte kunde svenska när de började skolan. De hade därför svårt att ta till sig undervisningen som bara var på svenska. För en del elever tog det lång tid innan de vågade börja prata det nya språket och kunde lära sig saker i skolan. En person berättar att vissa elever skickades i väg till uppfostringsanstalt eftersom de inte kunde svenska.

> Därför att du var inte, du var mindre bemedlad i huvudet. Ansågs det. Jag ansågs ju vara – inte var jag vanlig pojke utan jag var ju, jag hade ju mindre i huvudet.[292]

Förutom diskriminering från svenskt håll vittnar flera även om utsatthet inom den egna gruppen, som en konsekvens av rasbiologiska idéer och ”lapp-skall-vara-lapp”-föreställningar. En kvinna berättar om mammans och mosterns erfarenheter. Mamman hade turen att få gå i en ganska homogen grupp under en tid då ”man inte riktigt hade börjat prata om rasbiologin”. Men det var värre för intervju-

[290] 24008.
[291] 24016.
[292] 24014.

personens moster som föddes i slutet av 1930-talet och gick i en folkskola där det var svårt att vara ”hundra procent lapp”.

> Sedan, min mamma gick ju där uppe och hon har väl ändå inte beskrivit det som så illa men hennes yngsta syster, då hade man byggt en skola närmare hemmet, närmare centralorten, och där var det förfärligt att gå skola för där hade man, då var det lite senare så rasbiologin hade slagit igenom och alla var ju lappar mer eller mindre men man kunde vara mer och man kunde vara mindre. Så de som var kanske till hälften lapp eller fjärdedelslapp, de var ju som fint folk och då kunde de mobba de som var sämre, och det sämsta, det var ju att vara hellapp och min yngsta moster, hon hörde ju till lappunga då från ett speciellt ställe, de var ju hellappar och det var det sämsta man kunde vara, så hon blev ju mobbad för hon var ju lappunge. Och då kunde det vara de som var kanske till hälften lapp som mobbade, alltså du vet, de var egentligen ganska lika och i dag skulle vi säga att det var samma sort men de gick efter rasbiologin och sorterade, och kunde man då vara bättre än någon annan, då var man det.[293]

Det dubbla utanförskapet är framträdande i berättelser från dem som inte fick gå i nomadskola eftersom de skulle försvenskas. I svenska sammanhang blev de bedömda utifrån hur svenska de uppfattades vara, i samiska sammanhang blev de bedömda utifrån hur samiska de uppfattades vara. En diskriminering från två håll och att bli utestängd från båda gemenskaperna upplever många berättare som smärtsamt och det fortsatte att prägla livet efter skolan. En kvinna beskriver hur hon utsatts för mobbning först av barnen i skolan och sen av jämnåriga i släkten eftersom hon inte kunde tala samiska.

> Så jag var mobbad i [platsnamn] för att jag var same och jag var mobbad där uppe i fjälls för att jag inte var same. Jag var bara trottoarlapp.
>
> Ja. Den här mobbningen som jag vart utsatt för på båda sidor, och så på jobbet sen, det har ju drabbat mig hela livet. Gång på gång har jag blivit mobbad. Det är ju som att jag, jag vet inte. Jag går hos psykolog för det nu, som 50-åring. Jag fick det till slut, i fjol.[294]

4.7.5 Nomadskolans omvandling och framtid

En stor mängd utredningar rörande utbildningsfrågorna tillsattes under 1940- och 1950-talen och det svenska skolväsendet gjordes om i grunden. Vid slutet av 1930-talet påbörjades ett förändringsarbete av nomadskoleverksamheten. I en riksdagsskrivelse från 1939,

[293] 23156.
[294] 23018.

som blev vägledande för kommande decenniers utbildningspolitik som rörde nomadskolan, framgår att nomadskolan skulle sträva efter att utvecklas mot att bli en fullt likvärdig skola vad gäller undervisningskvalitet. Den nya inställningen förespråkades av alla inblandade aktörer, även lappfogdarna, länsstyrelse i Norrbotten och Västerbotten samt Domkapitlet i Luleå, som alla tidigare motsatt sig samernas behov av fullvärdig utbildning. En anledning till omsvängningen var att politiska företrädare misstänkte och oroade sig för att renskötseln inte skulle kunna försörja alla renskötande samer i framtiden. Lapputredningen från 1930 hade visat att renskötande samer åren framöver skulle bli tvungna att försörja sig inom andra näringar.[295]

De föreslagna förändringarna av nomadskolan ledde till att hela nomadskolväsendet ifrågasätts. När den ursprungliga idén att hålla kvar nomadiserande samernas barn inom renskötseln genom begränsad undervisning inte längre var eftersträvansvärd, uppstod frågan om nomadskolans funktion och mening. Skolpolitiken präglades över lag alltmer av tanken på enhetlighet och en gemensam skolgång inom samma organisatoriska ram.

Vid den här tidpunkten hade emellertid nomadskolan fått högt anseende inom det samiska samhället. Från att samers missnöje med nomadskolan inte hörsammats överhuvudtaget, hade deras synpunkter på skolans verksamhet fått successivt mer gehör. Efter stora protester på samemötet i Arvidsjaur 1937 som framför allt rörde skol- och hushållskåtornas hälsovådliga effekter på barnen, hade dessa kåtor försvunnit och stegvis ersatts av skolhem i slutet av 1940-talet. ”Lappskall-vara-lapp”-politiken var på tillbakagång och 1944 utnämndes den pitesamiska språkforskaren Israel Ruong[296] som första samiska nomadskoleinspektör. Han bidrog till att nomadskolornas standard höjdes och att undervisningen anpassades mer efter samernas egna önskemål om en likvärdig skola. Samtidigt som hänsyn togs till bevarande av samiskt språk och samisk kultur.

Nomadskolan övergick 1962 från att vara obligatorisk för nomadiserande samers barn till att vara öppen för alla samiska barn. Nomadskolan, numera Sameskolan, lyftes alltmer fram från samiskt håll som en betydelsefull samisk institution som inte kunde ersättas av andra institutioner i det svenska samhället.[297]

[295] Sjögren. 2010, s. 121.
[296] För mer om Ruong se bland annat O. Korhonen. 1986. Israel Ruong som språkforskare. *Oknytt*: 1–2, 1986, s. 9–13.
[297] Sjögren. 2010, s. 130.

4.7.6 Avslutande diskussion

Kring sekelskiftet förändrades samepolitiken och riktade in sig på att försöka bevara och skydda den fjällsamiska kulturen och renskötseln i sin traditionella utformning. Samtidigt skulle övriga samiska grupper under den här tiden försvenskas och upptas i majoritetssamhället. Genom ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken genomfördes både segregering och assimilering av det samiska folket. Det tydligaste exemplet på detta var organiseringen av samers skolgång under 1900-talets första decennier. De samiska barnen kategoriserades utifrån en idealbild av samiska levnadsförhållanden och blev placerade i antingen nomadskola eller svensk folkskola. Nomadskolans ändamål var att skapa så bra renskötare som möjligt, utifrån statsmakternas uppfattning om vad det innebar. Det skulle ske genom en anpassad skolan som bland annat innebar mindre och begränsad undervisning, internatvistelse med lägre materiell standard och en rumslig isolering från det svenska samhället. De personliga berättelser om att vara barn i nomadskolan beskriver många gånger en svår, utsatt och tröstlös tid, då barnen tvingades lämna sina hem, förlorade sitt språk och i förlängningen sina band till den samiska gemenskapen.

För de samiska barn som i stället sattes i den ordinarie folkskolan var det politiska ändamålet att assimilera dem. Även dessa barn togs ifrån sina hem och placerades på arbetsstugor eller inackorderades i svensktalande familjer, som en del av försvenskningspolitiken. Bland de personliga berättelserna från dessa institutioner är den smärtsamma upplevelsen lika stor. Specifikt för den gruppen är erfarenheter av de mer långtgående assimileringsförsöken som ofta gav förödande och bestående resultat, att inte höra hemma någonstans och att bli illa behandlad från två håll.

Konsekvenserna av utbildningspolitiken under det första halvseklet är många. En av de mest framträdande är att den bidrog till splittring av det samiska samhället. Av berättelserna framgår hur oerhört stor påverkan som uppdelningen har haft på såväl individer, och familjer som på det samiska folket i stort. Det har inneburit sönderslagna gemenskaper på alla nivåer. En annan avgörande konsekvens är frångtagandet av samiskt språk, samisk identitet och kultur som framför allt de barn som skulle försvenskas har erfarit. Men även hos barnen i nomadskolan finns den erfarenheten, där det svenska språket och synsättet ofta var norm. Gemensamt för barnen i både folkskolan och

nomadskolan är de sociala och psykiska konsekvenser som kommer av att ha tvingats lämna sin familj som litet barn och spendera formativa år i en främmande och ofta hård och kärlekslös miljö. Flera av dem som intervjuats av kommissionen lyfter fram att de har drabbats av psykisk ohälsa i olika former som ett resultat av dessa erfarenheter.

Förutom det har nomadskolans begränsade undervisning bidragit till att eleverna som gick där fått sämre utbildnings- och arbetsmarknadsmöjligheter jämfört med andra. För barnen som gick i den reguljära skolan och bodde på arbetsstuga är erfarenheter av utanförskap och utestängning från den samiska gemenskapen och möjligheten att leva ett samiskt liv många gånger den svåraste konsekvensen.

Gemensamt för den beskrivna utbildningspolitikens alla konsekvenser är att det handlar om förluster, sämre förutsättningar än andra, sår och trauman som riskerar att föras vidare i generationer.

4.8 Rasbiologisk ideologi och politik i Sápmi

En man som lämnar sitt vittnesmål till kommissionen reflekterar över vad den rasbiologiska praktiken och den bakomliggande ideologin har haft för betydelse för synen på samer i dag:

> Mina förfäder har även blivit utsatta för skallmätningar och förödmjukande behandlingar av statens tjänare. Denna process påbörjades i slutet av 1800-talet. Fotograferingar av nakna samer och kategoriseringar av skilda slag ingick i de metoder som användes. Syftet med denna verksamhet var att påvisa att samerna var lågt stående varelser. Den syn på samerna som lanserades i samband med denna process har tyvärr präglat synen på samerna även in i vår tid.[298]

De rasbiologiska undersökningarna och den rasbiologiska ideologin är att betrakta som övergrepp och kränkningar anser de flesta personer som kommissionen talar med. Majoritetssamhället får inte glömma det som hänt. En äldre kvinna tycker å sin sida att det talats tillräckligt om rasbiologin:

> Jag tycker det är dags att vi lägger av oss offerkoftan, det blir ju inget bättre om vi håller på att prata jämt och ständigt om det där [rasbiologin] det har hänt och det var hemskt men nu måste vi blicka framåt![299]

[298] S00223.
[299] 23164.

Många av de berättare som talar om rasbiologin gör dock kopplingar till samers situation i dag. En del berättare har också läst om Herman Lundborg och andra rasbiologer för att ta reda på mer om det som hände. Flera personer nämner att de själva får ta reda på fakta om Rasbiologiska institutets verksamhet och om de plundringar av samiska gravplatser som skett. Det är ämnen som de inte fått lära sig om i skolan. En flicka i skolåldern berättar att hon tagit initiativ till att hålla föredrag om rasbiologin i sin klass eftersom hon upplever att många inte känner till det som hänt:

> Som nu det var inte så länge sen då hade jag en presentation om rasbiologin för min klass. Vi skulle ju ha, prata om ett ämne i tio minuter så valde jag samernas historia. Och djupdök lite i rasbiologin och det var uppskattat, det var så här, men vi visste inte det här. Nej det är klart ni vet inte, för det har varit väldigt tyst om det.[300]

Många av berättarna som berör rasbiologin i sina vittnesmål kopplar samman rasbiologin med samernas situation i dag.

4.8.1 Rasbiologins framväxt

Den rasbiologiska forskningen växte fram ur den fysiska antropologin, ett forskningsfält inriktat på att undersöka människans biologiska variation och utveckling. De kvantitativa mätningarna av människokroppen och sökandet efter generaliserande svar gick hand i hand med 1800-talets och början av 1900-talets tidsanda av modernitet, upplysning och rationalitet.[301] Ledorden följde samhällets nationalistiska strömningar och idén om att det var vetenskapens uppgift att komma till rätta med sociala missförhållanden.

Den fysiska antropologin intresserade sig för människors olikhet med utgångspunkt i skillnader mellan individer, ett sätt att få mer kunskap om människokroppen. Forskningen präglades av tidens föreställningar. Inom eugeniken, arvshygienen, ville forskarna stärka det som anses vara ”goda” arvsanlag. Forskningen utgjorde samtidigt

[300] 24096.

[301] Rasbiologi används för att beskriva en forskningsinriktning som innefattar studier av den mänskliga rasens variation. Rashygien används ofta för att beskriva den praktiska tillämpningen av rasbiologin med målet att minska ”degenereringen” av den svenska folkstammen. För en mer utförlig begreppsdiskussion, se C. Persson (2023), *Forskningsstudie angående rasbiologiska undersökningar av tornedalingar, kväner och lantalaiset i Sverige* i SOU 2023:68.

grunden till den moderna genetiken som innebar viktiga medicinska upptäckter.[302]

I och med rasbiologin tolkades människokroppens olikheter som tecken på värde och förmåga och kopplades samman med hela grupper som benämns ”raser”. Föreställningen om människoraserna värderades utifrån en kulturhierarkisk syn där vissa grupper sågs som mer högtstående än andra.

Vid den här tiden utvecklades en teori som utgick från föreställningen att svenskarna utgjorde en ”ren ras” som hade varit bosatt i norra Sverige under tusentals år. Samer kom att anses vara relativt sena invandrare till Sverige en tanke stod i kontrast till 1800-talets uppfattning om samer som Skandinaviens urinvånare.[303] Rasbiologerna ansåg att det svenska folket var det mest ”oblandade” i världen eftersom det hade levt så länge i ett och samma land.

I kölvattnet av dessa ideologiska strömningar genomförde läkarna Gustaf Retzius (1842–1919) och Carl Magnus Fürst (1854–1935) en rasinventering 1902. De massundersökte över 45 000 värnpliktiga. Enligt Retzius och Fürst visade undersökningen att det fanns viktiga variationer i försökspersonernas kranier beroende på var de bodde. Skillnaderna var små, men de resultat som presenterades gav ett intryck av att det rörde sig om stora skillnader. De med minst önskvärda egenskaper fanns, enligt läkarna, i nordligaste Sverige.[304]

Rasbiologin fick genomslag i universitetsvärlden och 1915 blev rasbiologi ett vetenskapligt ämne vid den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet. Fakultetens förste docent blev Herman Lundborg.[305]

Lundborg byggde vidare på idén att den svenska befolkningen hade haft goda arvsanlag som sedan blandats upp med sämre anlag från folk som invandrat till Sverige. Lundborgs och andra rasbiologers främsta uppgift blev att kartlägga befolkningen, hålla de dåliga arvsanlagen borta och undvika ”rasblandning”.[306]

---

[302] J. Marks. 1995. *Human Biodiversity – Genes, Race and History*, s. 99–101.
[303] Johannes Schefferus beskriver på 1600-talet samerna som ett folk med ursprung utifrån, medan 1800-talets forskare som Sven Nilsson och Erik Gustav Geijer föreslår att samerna är Skandinaviens äldsta befolkning. Mot 1800-talets slut lanserar Yngvar Nielsen och och Oscar Montelius åter teorin om samerna som senare invandrare.
[304] M. Ericsson. 2024, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversik*t, s. 183 ff.; M. Hagerman. 2016. *”Svenska kyrkan och rasbiologin”*, artikel i Kyrkans vitbok band 2, s. 963 ff.
[305] https://sv.wikipedia.org/wiki/Herman_Lundborg.
[306] G. Broberg. 1995. *Statlig rasforskning – en historik över Rasbiologiska institutet*, s. 56–60.

4.8.2 Statens institut för rasbiologi

Statens institut för rasbiologi, även kallat Rasbiologiska institutet, inrättades i Uppsala 1922 efter ett riksdagsbeslut 1921. En av de främsta pådrivarna bakom etableringen var Herman Lundborg, som blivit professor och utnämnts till institutets första chef.[307] Han och andra medlemmar i föreningarna Svenska sällskapet för rashygien och Mendelska sällskapet i Lund (som fokuserade på genetik och växtförädling) verkade för institutets bildande.

Föreningarna skapade ett effektivt nätverk med vetenskapsmän, politiker, kulturpersonligheter och företagare över hela landet. Genom artiklar och föreläsningar spred de budskapet att en degenererad folkstam var ett stort samhällshot. Föreningarnas medlemmar var samhällsmedborgare från det övre samhällsskiktet – kända riksdagspolitiker och akademiker – och de nådde ut med sitt budskap.[308]

Herman Lundborg ansåg att de som är bäst utrustade fysiskt, moraliskt och intellektuellt skulle uppmuntras att fortplanta sig. Det var därför det, enligt honom, var nödvändigt med rasbiologisk forskning. Han ansåg även att så kallad rasblandning var skadlig. Med utgångspunkt i sina teorier inledde Lundborg sina egna rasbiologiska undersökningar i Sápmi. Lappland var särskilt intressant att studera i fråga om rasblandning eftersom giftermål mellan samer, finnar och svenskar var vanligt där.[309]

En äldre kvinna som intervjuats av kommissionen hittar släktingar i arkivbilder från rasbiologiska undersökningar som gjorts av Herman Lundborg.

> När jag läser också vad hans syfte var, att det är en ras som inte ska beblanda sig med andra, för då vet man inte vad konsekvenserna blir. Att de är mindre vetande, alltså det är … fruktansvärt, ett övergrepp verkligen.[310]

Från början var Lundborgs intresse inte samerna, utan tornedalingarna. Idén om att den samiska befolkningen skulle kartläggas individ för individ med skallmätningar, fotograferingar och register i den så kallade ”lappundersökningen” fick han efter några år. Han byggde vidare på den undersökning som Gustaf Retzius och Carl Magnus Fürst

[307] Se https://sv.wikipedia.org/wiki/Herman_Lundborg.
[308] Broberg. 1995, s. 7 ff.; Persson 2021, s. 22 ff.
[309] Lundmark. 2002, s. 133.
[310] 23026.

genomfört 1902 och som visat en ökad rasblandning i de nordligaste delarna av Sverige.

Undersökningarna finansierades både av offentliga anslag från medicinska fakulteten vid Uppsala universitet och av enskilda privata finansiärer. Hjalmar Lundbohm, disponent på LKAB 1898–1920 bidrog både ekonomiskt och praktiskt till etableringen av det rasbiologiska institutet. Lundbohm var mycket intresserad av rasbiologi. Han bidrog till att fältstudier gjordes och med sitt inflytelserika nätverk blev han betydelsefull för arbetet med att samla in samiska kvarlevor för olika sorters mätningar.[311]

De rasbiologiska undersökningarna ändrade form och karaktär flera gånger och pågick under ett par decennier. En stor mängd data och fotografier samlades in. Herman Lundborg gjorde återkommande resor under 23 år men var ändå inte klar med sin ”lappundersökning” när han gick i pension 1935.[312]

4.8.3 De rasbiologiska undersökningarna

Herman Lundborg genomförde sina första rasbiologiska undersökningar i Sápmi 1912. Genom ett riksdagsbeslut några år senare finansierades de rasbiologiska studierna genom ett särskilt anslag från riksdagen.[313]

De flesta rasbiologiska exkursionerna i Sápmi gjordes under 1920- och 1930-talet. Mellan 1922–1935 gjordes ett 80-tal expeditioner till bland annat Gávtjávrrie/Ammarnäs, Deärnná/Dearna/Tärnaby, Vualtjere/Vilhelmina, Árviesjávrrie/Arvidsjaur, Provhke/Ljusnedal, Láttevárri/Lannavaara och till norra Jämtland.[314]

”Lappundersökningens” mål var att registrera alla samiska familjer 100–200 år bakåt i tiden och att utföra fysiska mätningar, främst genom skallmätningar. Medicinska undersökningar genomfördes också där rasbiologerna och deras assistenter kontrollerade ”nerv- och sinnessjukdomar, lungsot och lyten.”[315]

---

[311] Persson. 2023, s. 50–52.
[312] L. Lundmark. 2007. *Allt som kan mätas är inte vetenskap: en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet*, s. 16 f.; Hagerman. 2016, s. 963 och 971 ff.; Persson. 2021, s. 46.
[313] Lundmark. 2002, s. 133.
[314] Pirak Sikku. 2026. Rasbiologiska materialets ursprung i Sápmi – en konstnärlig resa i skallmätarnas spår (forskningsantologin), s. 12 ff.
[315] Lundmark. 2002, s. 135.

All data som samlades in analyserades och tillfördes den antropologiska forskningen. Den blev också en del i uppbyggnaden av det institutets arkiv.

Mätningar av kroppar, skallar och sinnestillstånd

Uppgifter från Rasbiologiska institutets undersökningar framgår av de journaler som finns bevarade. Den information som samlades in var ålder, födelseort, social ställning, utbildningsnivå samt uppgifter om föräldrar och syskon. Läkaren gjorde en anatomisk undersökning där kroppsvikt, hull, ögonfärg, hårfärg, ögonbryn, näsans och ryggens form registrerades. I journalen fanns också rutor för olika mått som kroppslängd, axelbredd, bäckenbredd, huvudets bredd och längd, käkens vidd, näshöjd, näsbredd, öronens höjd och blygdhöjden.[316] Tanken är att forskarna med hjälp av måtten skulle använda speciella formler för att räkna ut personens ras.[317]

I samband med undersökningarna fick lapptillsyningsmännen också enligt ett frågeformulär beskriva varje undersökt person. Individens sinnestillstånd angavs på en skala från ”mycket begåvad” till ”sinnessjuk.” Karaktären skulle betecknas som ”god”, ”mindre god” eller ”bråkig”, ”supig” eller ”lättsinnig.” Social duglighet bedömdes enligt skalan ”dugande”, ”skötsam”, ”mindre skötsam” eller ”odåga.”[318] Rasbiologerna använde också blodanalyser för att undersöka rasblandningens betydelse.[319]

Brevväxling från de rasbiologiska expeditionerna vittnar om att flera forskare och läkare av etiska skäl kände sig tveksamma och olustiga inför undersökningarna, särskilt när det gällde att fotografera avklädda personer.[320]

[316] Blygdhöjd togs fram genom att bäckenets höjd mättes när kvinnan låg på rygg, Pirak Sikku. 2026.
[317] Pirak Sikku. 2026, s. 18.
[318] Broberg. 1995, s. 29; Hagerman. 2016, s. 983.
[319] Lundmark. 2002, s. 135.
[320] Pirak Sikku. 2026, s. 8.

Minnen av skallmätningar

De flesta samer som undersökts inom ramen för Rasbiologiska institutets verksamhet finns inte i livet längre. Bland dem som intervjuas för kommissionen finns några exempel på personer som har minnen från undersökningarna. En äldre kvinna berättar om vad hon är med om som barn:

> […] Det kommer jag ihåg när dom kom till Udtja och mätte skallar och … […] Nej, jag minns att jag tyckte det var knepigt att dom, man fattar ju inte vad dom sysslar med. […] Mätte skallen. Det var hemskt egentligen. Jo, dit kom alla möjliga slags forskare. […] det var väl kanske för att det var en speciell by.[321]

En anonym kvinna som lämnat sin berättelse till kommissionen skildrar hur hon blev utsatt för rasbiologisk undersökning under sin skoltid under 1950- eller 1960-talet.

> Det var när jag gick i ettan eller i tvåan och klassen blev kallad till läkarundersökning som skulle ske på en annan skola, vi gick på skolan som låg en bit bort. Läraren följde inte med utan klassen gick själv dit bort. Kommer ihåg att det luktade klor i lokalerna som var på bottenvåningen. I ett omklädningsrum fick vi klä av oss till trosor och kallades in en och en till undersökningsrummet. ”Här har vi en söt lappflicka”, sa systern som inte var gammal eller ung. Jag var ju kort i växten. ”Jaha, då ska vi göra en undersökning”, svarade läkaren. Han var stor. Lång med stora händer. Gammal i mina ögon, jag vet inte. Han pratade inte som jag eller vi i stan. Håret var ljust eller grått. Jag var blyg. Läkaren plockade i sin svarta väska och tog fram ett runt metallföremål. Satte föremålet på mitt huvud. Nämnde centimeter och skrev. Tog fram ett passarelikt föremål och mätte fingrarna, käke, näsan och tårna där han mätte avstånd mellan lederna. Pannan mätte han också. Tittade mig i ögonen och skrev något. ”Du har många färger i ögonen. Brunt, grönt och blått”, vände sig till systern och fortsatte. ”Det var underligt att hon har så många färger.” När han var klar sa han till sköterskan. ”Det var en söt lappunge.”

När hon går tillbaka till omklädningsrummet frågar klasskompisarna varför hon har varit där inne så länge. Hon frågar kompisarna om de också fått olika kroppsdelar mätta, men det fick de inte. Läkaren hade bara tagit vikt, längd och tittat på deras öron och ögon. När hon kom hem och berättar för sin mamma om undersökningen blir hon inte trodd.[322]

[321] 24019.
[322] S00123.

Det är tydligt att de som mättes och fotograferades inte fick information om undersökningarnas syfte. Intervjupersoner som vittnar för kommissionen säger att familjemedlemmar och släktingar som fotograferats och undersökts troligen inte fått veta vad undersökningarna skulle användas till.

En kvinna i yngre medelåldern resonerar om vilka spår de rasbiologiska undersökningarna kan ha lämnat hos dem som utsätts.

> […] Tänk om någon skulle komma fram till mig i dag och säga det att nu ska du ta av dig kläderna och så ska du ställa dig här. Om jag fantiserar vidare i ett småkallt rum och jag ska posera – vad hade det gjort med mig som människa och dessutom att känna att jag inte vågar säga nej för jag har varit utsatt för övergrepp. Jag vet att det spelar ingen roll om det är en nära eller utomstående, att i vissa lägen så är det, du säger inte nej fast allt i dig skriker att det här vill inte jag göra. Dessutom så är det här, ja, det kanske är skolans lärare, det är … församlingens präst, och vem skulle sätta sig upp mot de auktoritära personerna under 1920-tal, utan då gör man bara som de säger hur obehagligt det än är.[323]

Av vittnesmålen framgår att många blir starkt berörda av att få se sina familjemedlemmar avfotograferade och i vissa fall avklädda. De uttrycker både avsky inför och medlidande för det som familjemedlemmar utsatts för av rasbiologerna och deras assistenter.

Nomadskolorna hjälpte rasbiologerna

Forskarna var beroende av hjälp från lokalbefolkningen under sina exkursioner. Folkskollärare, präster, fotografer och andra lokalbor hjälpte till med boende, resor, bärare, båtskjuts och annat praktiskt. Det krävdes ofta kunskaper i samiska för att forskarna ska få komma hem till familjer som skulle undersökas.

Rasbiologerna vände sig till nomadskolorna för att undersöka samiska barn, men även vuxna och äldre som bodde på ålderdomshem utsattes för påtryckningar för att de skulle låta sig mätas.[324]

Samer som var lokala auktoriteter hjälpte till att skapa legitimitet åt undersökningarna, de bidrog till att minska misstänksamheten gentemot de främmande vetenskapsmännen och deras instrument. En ung kvinna reflekterar över att samer och andra svenskar uppfattar undersökningarna som intressanta och viktiga:

[323] 23003.
[324] Broberg. 1995, s. 28, Lundmark. 2008, s. 217.

> Min mormors far blev intervjuad av Rasbiologiska institutet. Jag hittade bilder av honom på Carolina Rediviva […] De rasbiologiska undersökningarna uppfattades lite olika. Dels tyckte man det var märkvärdigt att så stora herrar kom och vägde och mätte och ställde frågor. Man kände stolthet och trodde att de tyckte samerna var viktiga eftersom dom kom och undersökte dem. […] Men man kände också – i alla fall så småningom – att det var integritetskränkande. De som undersöktes fick inte bestämma något själva i samband med undersökningarna. När folk så småningom förstod hur undersökningarna hade använts så kände de att de hade förödmjukat sig att bli fotograferade och skallmätta. Det finns foton där min mamma, min mormor och min mormors far är uppställda för att de här rastillhörighetsfotona ska tas. Man ser fortfarande ner på samer.[325]

Artiklar i tidningen Samefolket från 1920- och 1930-talen beskrev att många hade en neutral och ibland positiv bild av de rasbiologiska undersökningarna. En artikel i Samefolket 1925 innehöll en artikel från den första nordiska raskonferensen som hölls i Uppsala och Stockholm arrangerade av Herman Lundborg. Artikeln avslutades med orden ”Om några år torde ett stort rasbiologiskt arbete om de svenska lapparna kunna föreligga i tryck. Det kommer att gagna lapparna själva.”[326]

I en annan artikel i Samefolket 1933 recenserades resultatet av den rasbiologiska forskningen publicerad i boken *The race biology of the Swedish lapps, part 1* (1932). Recensionen var positiv och inleddes med rubrik och ingress: ”Samefolket i vetenskaplig belysning. Ett imponerande verk, som icke saknar sitt praktiska värde”. I recensionen nämns att undersökningarna varit av ”ganska ömtålig natur” men att:

> Lundborg och hans medhjälpare gått fram med all önskvärd hänsynsfullhet och pietet såväl vid insamlandet av materialet, bearbetningen av detsamma som vid utformandet av de slutsatser, som grunda sig därpå. Problemet har, som sagt, sina ömtåliga sidor, som fordra varsamhet vid behandlingen. Men glädjande nog finns det inga anmärkningar att framställa i den vägen.[327]

I de båda artiklarna lyftes värdet av den rasbiologiska forskningen fram inom två områden. Forskningen ansågs visa att samerna hade sitt ursprung i Asien och att de därefter vandrat in i Skandinavien österifrån. Med forskningsresultaten som grund ansåg artikelför-

[325] 23009.
[326] Samefolket 1925, (nr 3), *Undersökning av sames rasförhållanden*, s. 21.
[327] Samefolket 1933, (nr 1), *Samefolket i vetenskaplig belysning. Ett imponerande verk som icke saknar sitt praktiska värde*, s. 7.

fattaren att man var nära ”kolonisationsproblemets lösning.” Det betydde att man kunde bevisa att samer för varje ny generation övergett nomadlivet och blivit bofasta. I artikeln slogs det fast att ” […] allt talar nu för större utsikter till en lösning efter praktiska och naturliga linjer”.

Det går inte att säga om artiklarnas positiva hållning till den rasbiologiska forskningen var representativ för tidsandan som rådde. De utgör en berättelse om synen på samer än en hur samerna ser på sina liv och vilka ställningstaganden de gör.[328]

Patrik Lantto påpekar i sin avhandling *Tiden börjar på nytt* att Samefolket skrevs av en liten krets personer och kan därför inte anses vara representativ för en bredare samisk opinion. Det var ofta ledande samiska företrädare som skrev artiklarna.[329]

Artiklarna visar att det saknas en problematisering av den rasbiologiska forskningen. Den assimilatoriska och paternalistiska hållningen var stark även bland dem som ansåg sig vilja skydda samiska intressen.

4.8.4 Insamling av samiska mänskliga kvarlevor

Under 1800-talet och tidigt 1900-tal genomfördes insamlingar[330] av mänskliga kvarlevor på olika platser i Sápmi. Samlingar med kvarlevor av samiskt ursprung bygges upp vid Karolinska Institutet i Stockholm, vid Uppsala universitet och vid Lunds universitet inom ämnena antropologi och anatomi, och senare rasbiologi. Särskilt kranier ansågs kunna bidra med värdefull information till den rasbiologiska forskningen.[331]

---

[328] Redaktör och ansvarig utgivare för Samefolket var under perioden 1904–1905 samt 1918–1940 Torkel Tomasson, som själv var same och uppväxt i en renskötarfamilj, Samefolkets historia – Samefolket.

[329] Lantto. 2000, s. 18–20.

[330] Begreppet insamling används för att beskriva hur forskare beslagtog mänskliga kvarlevor under perioden. Carl-Gösta Ojala skriver i sin artikel *Att samla de döda – Insamling av samiska mänskliga kvarlevor under 1800-tal och tidigt 1900-tal* (forskningsantologin s. 427–428) om begreppet insamling: ”Detta är ett komplext begrepp som inrymmer många olika slags ideologier och praktiker inklusive konfiskering, gravplundring och ren stöld. Insamling används som ett samlingsbegrepp, vilket inte innebär att det handlar om en etiskt försvarbar hantering av mänskliga kvarlevor. Dessa Ideologier och praktiker har en mycket längre historia, och involverar även insamlingen av samisk materiell kultur under 1600- och 1700-tal, då inte minst samiska religiösa föremål var eftersökta av forskare och samlare, såsom de samiska heliga trummorna.”

[331] Ojala. 2026, s. 431.

De rasbiologiska insamlingarna av mänskliga kvarlevor kunde inte ske utan hjälp från lokala läkare, forskare, resenärer och kyrkliga företrädare. Ett utbyte och en handel med mänskliga kvarlevor skedde både inom Sverige och med utlandet. Efterfrågan skapade motivation till att genomföra utgrävningar.[332]

Det var framför allt kranier från samiska gravar som samlades in från gravplatser och kyrkogårdar. I Karolinska Institutets samiska samling nämns platser som Likssjuo/Lycksele, Geärggiesuvvane/Stensele, Árjepluovve/Arjeplog, Jåhkåmåhkke/Jokkmokk, Gárasavvon/Karesuando, Muoniovaara och Guovdageaidnu/Kautokeino.[333] Insamlingar av kranier och skelett gjordes vid utgrävningar och plundringar av gravar. Det skedde som regel utan de avlidnas eller deras anhörigas godkännande. Det togs ingen hänsyn till de anhörigas känslor och önskemål.[334]

Utgrävningar och plundringar av gravar

Utgrävningar och plundringar av gravar genomfördes bland annat i Márkan/Markkina/Enontekis, Rounala, Akamella och Likssjoe/Lycksele.

På Márkan/Markkina/Enontekis gamla kyrkogård, nordväst om Gárasavvon/Karesuando på den finska sidan av gränsen genomförde svenska och andra utländska utgrävningar på 1830-talet. Lars Levi Læstadius, kyrkoherde i Gárasavvon och senare i Bájil/Pajala, samordnade och guidade forskare när gravarna i Márkan plundrades i jakten på samiska kvarlevor. Han deltog även själv i plundringar.

Læstadius verkade inte se några etiska hinder för gravplundringarna. I en brevväxling med en av forskarna som deltagit i en expedition vid Markkina 1846 tipsade Læstadius forskaren om att komma till kyrkogården under den kalla årstiden för att i en vintergrav[335] leta upp kroppen efter ett samiskt spädbarn.[336]

[332] Ojala. 2026, s. 430.
[333] Ojala. 2026, s. 438.
[334] Även andra minoriteter ingick i samlingarna liksom personer från fattigvården, fängelser och från andra socialt utsatta grupper, se Ojala 2026, s. 429.
[335] Vintergravar användes förr under vinterhalvåret. På grund av tjälen i marken var det ofta omöjligt att genomföra traditionella jordbegravningar under vintern. För att hantera detta grävdes gemensamma, djupa gravar – så kallade vintergravar – redan under hösten, innan marken frös. I dessa kunde flera kistor förvaras tills det blev möjligt att genomföra en ordentlig gravsättning på våren. Se Kaliff, Anders och Ostigård, Terje, 2020, *Likbrud, sykdommer og oldnordiska gravskikker*, Occational Papers in Archaelogy 69, Uppsala universitet.
[336] Ojala. 2026, s. 434.

En annan plats där insamlingen av mänskliga kvarlevor genomfördes är Rounala kyrkogård, nordväst om Gárasavvon. Där grävde länsmannen Karl Bäcklund i Muonio, Finland, på 1880-talet upp ett tiotal kranier på kyrkogården. De sändes till Helsingfors universitets anatomiska samlingar.[337]

Den Anatomiska institutionen i Uppsala lät genomföra en utgrävning vid Rounala 1915. Den stöddes ekonomiskt av Regnellska fonden, civilministern och landshövdingen Oscar von Sydow (1873–1936) samt av LKAB.[338] Två skelett och 21 kranier grävdes upp och fördes till Anatomiska institutionen.[339]

En annan utgrävning skedde på Akamella kyrkogård vid Muonioälven. Det var den finländske medicinstudenten Edvard Pfaler som vid en utgrävning 1878 samlade in minst 25 kranier och eventuellt ett barnkranium. Enligt den dokumentation som gjorts i efterhand var kranierna mycket välbevarade och bedömes därför komma från begravningar som ägt rum bara några decennier tidigare.[340] Det innebär att familjemedlemmar och släktingar mycket väl kan ha varit i livet när plundringarna skedde.

Utgrävningar och plundringar av samiska gravplatser skedde även betydligt senare. Ett sådant exempel är Soejvengeeles grav vid Aatoeklibpie/Atoklimpen i Tärnaby. År 1952 genomförde Ernst Manker, etnolog från Stockholm, en arkeologisk undersökning i samarbete med Gunnar Westin, chef för Länsmuseet i Västerbotten och Nils Axelsson, boende i området. Utgrävningen skedde som en del i ”Lappmarksundersökningen.” De fann mänskliga kvarlevor i graven och rester av björk och näver. Manker tolkade det som att kroppen troligen begravts i en ackja, en samisk släde. Han tog med sig skelettrester till Stockholm och lovade i ett brev till Nils Axelsson att föra tillbaka Soejvengeeles kvarlevor. Löftet infriades först 50 år senare efter att sameföreningen Vadtejen Saemiej Sijte drivit frågan om att återbörda kvarlevorna.[341]

[337] Ibid. s. 436.
[338] Ibid. s. 435.
[339] Ibid. s. 436.
[340] Ibid. s. 437.
[341] J. Heinerud. 2011. *The repatriation of Soejvengelle*, s. 2–6.

Motståndet från lokalbefolkningen

Lokalbefolkningen motsatte sig och ifrågasatte utgrävningarna av de samiska gravarna. Det framgår tydligt av anteckningar som forskarna själva gjort under sina insamlingar i Sápmi. I vissa fall beskriver de hur de använt olika knep för att få tag på kvarlevorna utan att befolkningen skulle upptäcka utgrävningarna. De letade upp avlägset belägna kyrkogårdar eller genomförde plundringarna på nätterna. Lokalbefolkningen kallas för ”vidskepliga” i sin inställning till kvarlevorna.[342]

Laestadius beskrev i en artikel om de gravar som grävts upp under den franska La Recherche-expeditionen till Nordkalotten (1838–1840). Læstadius var expeditionens värd, guide och lokale expert. De använde en lokal dödgrävare för arbetet för att försöka blidka motståndet från den samiska lokalbefolkningen:

> […] Här fann President Gaimard, Hrr Robert och Sundewall en stor skatt, kanske det bästa fynd de gjorde under hela resan, nemlingen 2 tunnsäckar fulla med Lappskallar och menniskoben. Presidenten sjelf blef på slutet mycket ifrig att samla hvar enda benskärfva, som kom opp ur grafven. Doktor Sundewall fruktade endast, att vårt dödgräfvararbete kunde komma ut bland Lappallmogen, hälst vi hade med oss en Dödgräfvare från Karesuando, som gräfvde upp grafvarne.[343]

I en annan artikel berättas att Laestadius i samband med en utgrävning vid kyrkogården i Márkan/Markkina/Enontekis fick en fråga från en kvinna ur lokalbefolkningen om vad som skulle hända på uppståndelsens dag när skallarna var skilda från kropparna med tusentals kilometer. Svaret framgår inte av artikeln.

Den samiska befolkningens smärtsamma och traumatiska upplevelser av gravplundringarna lyfts fram och diskuterats mer i dag jämfört med tidigare. Samiska grupper för fram krav på återförande och återbegravning för att få till stånd en läkandeprocess. I flera fall har återbegravningar också skett.

[342] Ojala. 2026, s. 438.
[343] Franska wetenskapliga expeditionen till Spitsbergen, *Norrlands-Posten* (Nore). Nr 72. (1838.)

Insamling av döda kroppar för forskning

Under 1800-talet skedde också insamlingar av döda kroppar för att dissektioner inom anatomisk och medicinsk forskning. Inom den medicinska vetenskapen fanns en syn på den döda kroppen som samhällsnyttig, medan allmänheten ofta var skeptisk eller visade ren motvilja mot genomförandet av dissektioner eller obduktioner.[344] En man född i Västerbotten berättar om en händelse:

> Och då berättade änkan att det kom dit fina farbröder i fina kläder som ville köpa kroppen. De ville ha den, men det hade hon svårt att tänka sig. Men, hon var fattig och han var ju död gubben, så att säga, så de fick väl några kronor där. Och det där berättade hon direkt till sin svärdotter som berättade det till min mor, och jag har kollat upp det där också i dödsboken och det står att han är begravd, det betyder ju absolut inte att han är jordfäst, för ibland så skiljde ju prästerna på det också, för jordfästning det är ju ytterligare ett steg. Och med tanke på vad man har sett att olika präster har gjort så tror jag lite vad som helst på det där. Och jag kan inte säga någonting säkert, men jag tycker att det verkar lustigt, i och med att det är en väldigt enkel, rak kommunikationsgång, direkt ifrån svärmodern till svärdottern och så sedan till min mor. Det har gått raka vägen och det är inga rykten som har florerat lite hur som helst. Så jag tycker att det verkar lite speciellt det där. […] Jag kan inte till hundra procent säga att det är så, men det är så det har berättats i de närmare kretsarna. Från öga till öga så att säga.

Mannen får frågan om han vet något om vilka de där fina herrarna var:

> Nej. Jag har funderat, jag såg ju va Laestadius med, han var ju med och vad heter det, plundrade gravar, och vid något tillfälle hade han ju haft fransmän med sig, och då skrev han efteråt någonstans i sina avhandlingar att han hade ett gäng fransmän och att det var rena guldgruvan då de hade fått ta en hel säck med skallar och ben och så där, rena guldgruvan. Så det finns ju i Frankrike då också.[345]

Inom den medicinska vetenskapen fanns det under 1800-talet ett stort intresse för kroppar som avvek från den föreställda normen. De flesta kroppar som samlades in för dissekering kom från dem som var fattiga och från dem som ansågs avvikande. En förordning 1880 möjliggjorde insamlandet av döda kroppar från Stockholms arbets- och försörjningsanrättningar (som fattighus) och fängelser i de fall släktingarna inte hade råd att bekosta en begravning. Detta betraktades

[344] H. Franzén. 2022. *Kroppar i förvandling, Obstetriska och embryologiska samlingar vid Uppsala universitet cirka 1830–1930*, s. 63.
[345] 23157.

som ett sätt för den döde att betala tillbaka till samhället. Efter att ha använts i forskningen begravdes kvarlevorna men ibland blev hela eller delar av kroppar kvar på anatomiska institutioner.[346]

En kvinna från Västerbotten berättar när hennes morbror i 14–15-årsåldern blir sjuk och avled på sjukhus:

> […] Och då hade de, så sa pappa ja men de skulle ha den ariska rasen, det hade de talat om. […] Och vi var inte värda mer än hundarna som kröp på backen. De hade han fått höra. De hade inget värde. Om de nu hade en lång skalle eller kort skalle … och så skulle jag fråga han mer, men då lade han locket på. […] Jo så en sak till i det där. Mamma hade två bröder och en syster. […] Då bodde de ju i Tjulträsk. Och då vart han sjuk, den ene brodern och det bar i väg på lasarettet. Och det var i Lycksele. Och så hade det gått ett tag så ringde de och sa att han hade dött, att han var död. Ja, men då skulle ju mormor och morfar fara ner och hämta han då. Kommer dit, han fanns inte.[347]

Kvinnan berättar att händelsen inträffa på 1920- eller 1930-talet och att morföräldrarna aldrig fick tillbaka kroppen. Hon får inte heller fram någon information vid sina efterforskningar Hon funderar på om han kan ha varit en av dem vars kvarlevor har hittats och sedan repatrierats.

4.8.5 Kyrkans roll i de rasbiologiska undersökningarna

Att kyrkliga företrädare också var anhängare till den rasbiologiska ideologin är väl belagt. Biskopar och präster spred rasbiologiska idéer i olika sammanhang när ideologin var som starkast.

De lokala prästerna spelade en avgörande roll för de rasbiologiska undersökningarnas praktiska genomförande. Genom prästerna kunde Herman Lundborg få detaljerad information om församlingsmedlemmarna. Det kan ha handlat om deras levnadssätt, ärftliga sjukdomar, funktionsnedsättningar och information som i rasbiologiskt perspektiv kunde betraktas som svagheter och tecken på rasblandning.[348]

Prästerna var vid den här tiden självklara auktoriteter och deras roll var en förutsättning för att skapa förtroende och legitimitet bland

[346] J. Werner. 2015. Att bestämma över andras kroppar, Röda rummet, nr 3–4, s. 13; se även F. Svanberg. 2015. *Människosamlarna. Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige cirka 1850–1950*.
[347] 23129.
[348] SOU 2023:68 s. 506–507; Hagerman. 2016, s. 961.

lokalbefolkningen. Många hade både respekt och en personlig relation till den lokala prästen. Prästen Georg Bergfors i Vazáš/Vittangi blev vän med Herman Lundborg och lät honom bo i sitt hem under hans rasbiologiska exkursioner i Sápmi. Bergfors hjälpte också Lundborg att få tillgång till kyrkoböcker för att hitta familjer att undersöka och guidade honom till specifika familjer.[349] Den laestadianska predikanten August Lundberg är en annan person som hjälpte till under expeditionerna.[350]

4.8.6 Rasbiologiska institutets material och arkiv

Det material som samlas in under de omfattande fältstudierna systematiserades och arkiverades i Rasbiologiska institutets arkiv. När det lades ned 1959 överfördes delar av verksamheten till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. I dag förvaras arkiv- och bildmaterialet i Uppsala universitetsbibliotek. Det består av korrespondens, verksamhetsberättelser, diarier, räkenskaper samt en stor samling fotografier. Totalt finns cirka 12 000 fotografier bevarade, de flesta är porträttbilder tagna 1916–1937.[351] Fotografierna finns i 108 album, varav 42 album innehåller porträtt av samer.[352] I samlingen finns även album märkta med kategorier som ”finska typer”, ”judar” och ”gotländska typer”.[353]

Flera personer som lämnat vittnesmål till kommissionen berättar att de hittat arkivbilder på familjemedlemmar som fotograferats i samband med rasbiologiska undersökningar. En äldre kvinna berättar om ett besök till arkivet i Uppsala. Det stod inga namn under fotografierna:

> […] och då hittade jag ju min aehtjieaahka och det här mina seasah men jag hittade inte aajja.

Kvinnan berättar att hon först tvekat inför att titta i den pärm som innehåller bilder på nakna personer. När hon sedan gör det får hon en chock när hon ser sin farmor:

[349] Persson. 2023, *Forskningsstudie angående rasbiologiska undersökningar av tornedalingar, kväner och lantalaiset i Sverige*, i SOU 2023:68 s. 51.
[350] G. Snellman. 2023. Laestadianerna, språket och överheten i svenska Tornedalen fram till 1970 i SOU 2023:68 s. 51; Persson 2023, s. 52.
[351] www.Rasbiologiska institutets arkiv och fotosamling – Uppsala universitet hämtat 2025-10-28.
[352] Uppgifter från Pirak Sikku är 108 album varav 42 album med bilder på samer (Pirak Sikku. 2026, s. 2), men på Carolina Rediviva står det 105 album (2025-10-28).
[353] Rasbiologiska institutets samling fotografier (alvin-portal.org); Rasbiologiskt arkiv väcker känslor – Minoritet.se (hämtat 2024-06-14).

> […] det värsta var det att då ser jag min aehtjieaahka och hon var ändå över 50 år, tänk att stå där i olika positioner. […] Ja, naken. Vilken skam för henne, alltså jag blev så chockad. Först var jag så arg och jag vart så ledsen och sedan kom det här skammen över mig, men fy att de bara kunde utsätta henne, min lilla aahka som jag var så mycket hos, nej det var fruktansvärt. […] Och då pratade jag med den här damen och jag sa det att jag är helt i chock, det är så fruktansvärt så jag vill bara skrika rakt ut och då sa hon det, du ska veta det, i den här, det är det mest besökta, hon sa att här har folk skrikit, de har gråtit och varit arga, hon sa att det är så många känslor som har kommit ut härifrån.[354]

En äldre kvinna som också hittar bilder på sin farfar när hon besöker arkivet berättar att hon hittat både bilder av och anatomiska anteckningar om farfadern:

> […] och alla måtten de hade på sig och hur det var, vilken ställning de hade i familjen och hur gamla de var och allting. Det var tjugo spalter, ögon var det på slutet och hår och så. Och så i det där fotoalbumet, och där finner jag farfar, naken, i sex nakenbilder, framifrån, bakifrån, från sidan. Ja men alltså det var hemskt. […][355]

Kvinnan berättar att hennes farfar aldrig hade samedräkten på sig och funderar på om farfadern senare i livet kanske inte ville visa sin samiska identitet utåt.

En äldre kvinna som besökt arkivet är förberedd på att hon kan hitta bilder på sin tjidtjie [mamma] och aahka [mormor/farmor], men att det ändå blev en chock att se dem:

> Ja, och där fanns min aajja och där fanns en bild på aahka och aajja och tjidtjie och så en, två, tre morbröder. […] Alltså för mig är det ett övergrepp utan dess like, För mig är det en förnedring, ett utnyttjande av ett folk som. Ja, men de förstod inte varför de skulle göra det här. Och hur en människa kan få tillåtelse att göra det här. Och jag kan inte föreställa mig hur de måste ha upplevt det, jag kan inte det. Det måste ha varit fruktansvärt.[356]

Gemensamt för intervjupersonernas berättelser är de starka känslor arkivbilderna skapar. I de flesta fall har de inte fått någon möjlighet att tala med släktingarna om det som hänt. En berättare kände vid tillfället att det kan vara svårt att veta hur man ska förhålla sig till det i efterhand.

[354] 24029.
[355] 23164.
[356] 23026.

Erfarenheten ofta en hemlighet i släkten

En man i övre medelåldern berättar att hans pappa aldrig talade om det som hänt. Mannen tror att han vet varför, att fadern ville skydda sina barn från händelsen:

> […] och sedan tror jag att det kan ju vara så att de dessutom skämdes för att de har blivit utsatta, att berätta att jag stått naken framför en svensk som fotograferar, vem berättar det? Det är inte så lätt. […] Så där finns ju en historia av rasism som har levt vidare på, ja, det är bara formen som har förändrats.[357]

Flera berättar om familjemedlemmar och släktingar som blivit utsatta för rasbiologiska undersökningar och kopplar ihop det med en rasism som inte enbart hör till det förgångna.

En kvinna i övre medelåldern berättar att hennes pappa har talat om att han blir fotograferad i samband med en rasbiologisk undersökning men att andra släktingar, som hon också hittat arkivbilder på, däremot aldrig nämner någonting:

> Min pappa har berättat att han blev fotograferad från alla håll och vi har varit ned till Uppsala och sett de där fotografierna. Men man kan ju säga att hade dom inte gjort det hade fotona inte funnits. Dom visste väl inte vad dom skulle användas till. Den här avklädningen var väl inte så trevlig. Men det är inte någon av mina förfäder, farfar eller någon som har berättat om det här. Aldrig någonsin. Men jag har ju ser den i de här böckerna. Vi har ju några i min släkt med mycket speciella utseenden och dom finns med i böckerna. Dom plockade väl ut dom som dom tyckte såg mest exotiska ut, antagligen. Det fanns ju också något kapitel om hur sjuksköterskor såg ut och värmlänningar.[358]

Kvinnan nämner också att det kan finnas ett värde i att ha bilder från den tid då det inte var så vanligt med fotografier, även sammanhanget som de tas känns obehagligt.

[357] 23162.
[358] 23010.

”Det här är Sveriges historia”[359]

Hur ska institutionerna förhålla sig till fotografierna i arkiven? Bör arkiven hållas öppna för allmänheten så att vem som helst kan få se dem? Bör de skyddas från insyn från andra än familjerna? Det är frågor som tas upp av flera intervjupersoner.

En äldre kvinna som besöker ett arkiv i Uppsala hjälper arkivet att namnge personerna på bilderna. Hon anser att det är viktigt för den som vill studera materialet senare.[360]

De flesta som tar upp frågan om Rasbiologiska institutets material anser att det är problematiskt att vem som helst kan titta på bilderna. En kvinna berättar om obehaget hon känt:

> […] alltså tänk att vem som helst kan gå in dit och fota av de här nakna barnen, kan fota av min släkting och ta med sig det där kortet ut på mobiltelefonen. Det här är ju typ en åtgärd, det här måste ju, jag vet inte, det här måste ändras. Jag vet inte vem som ska äga det, jag förstår allt det här med forskning men det handlar ändå om människors, om barn som är nakna och utsatta och i mina ögon är man ju … så jag vet inte, jag tycker det värst av det här är att vem som helst kan gå in dit, man behöver bara ha ett lånekort.[361]

En pojke i skolåldern har sett bilderna själv. Kunskapen om att hans mammas familj blivit fotograferade och undersökta när de gick på nomadskola påverkar honom:

> Det gör ont […], jag tycker att det är så sjukt att det fortfarande är ett problem, alltså att det fortfarande är problematiska saker inom det ämnet som finns kvar och som fortfarande är vid liv. […] Och att det är öppet för allmänheten att liksom titta på. För det är ju privata saker, det är ju ens släkt och familj som alltså blev forskade på som några labbråttor liksom. Alltså det känns inte, det är inte rättvist att de ens har kvar det. Ja allt det där, jag blir skitarg på det. Jag känner att det är fel.

På frågan om hur han tycker att fotografierna ska bevaras svarar han att han inte anser att universitetet ska ha kvar dem:

> För de säger ju fortfarande att det är forskning liksom, fast det är det ju inte ens, det är bara kränkande mot de som blev utsatta? Och jag tycker att det är fel att de ser det som sin egendom, att det är deras bilder, och att, jag vet inte, det känns fortfarande som att hela den grejen är vid liv på sätt och vis. Och att det inte har blivit rättfärdigat på något sätt än. Och jag tycker att det är jättesorgligt. Och ja, men jag tycker att hela

[359] 23026.
[360] 23164.
[361] 24053.

> ens släkt borde lämnas in till den familjen. Alltså alla bilderna och så. Det ska ju inte vara öppet för allmänheten, det är inte något man ska dela med sig av som om man är stolt över det eller något. Alltså, för det är verkligen motsatsen. Det är bara vidrigt.[362]

En kvinna i yngre medelåldern anser också att fotografierna ska flyttas från Uppsala. Hon anser inte att alla bilder ska tillgängliga för allmänheten, men menar de måste hållas öppna för dem som vill leta efter släktingar.

> […] jag tycker absolut att det här fotografiska arkivet ska förflyttas någonstans till Sápmi, det ska inte vara i Uppsala, och jag menar de här nakenbilderna och så ska absolut inte finnas tillgängliga för allmänheten och kanske inte något material ska var tillgängligt för allmänheten men någonstans måste det också finnas möjlighet till släktingar som fortfarande, ja, men kanske inte har hittat sina släktingar fast man vet att de finns där eller man befarar att de finns där, att den … möjligheten någonstans måste finnas kvar, tänker jag, att man inte helt kan stänga det arkivet, för jag menar, det för verkligen någonting med en när man varit där och sett bilderna och på något sätt omfattningen, storleken på pärmarna och tyngden och allt på något sätt det materialet som levandegör ett historiskt skeende.

En äldre kvinna är kluven inför frågan om Rasbiologiska institutets material ska vara öppet för allmänheten eller inte. Hon vill skydda personer i sin familj och släkt men hon anser samtidigt att det som skett måste bli mer känt:

> Det är lite tudelat det där, för jag känner att det här måste alla få veta om […] Det här måste alla få till sig att det här är Sveriges historia, så här har det sett ut. Det är vårt eget folk som har betett sig så här. Jag vet inte, jag har inte tänkt så här att jag skulle hämta ut min tjidtjie på. Nej, för de är inlåsta, då är det ju bara en liten, liten grupp som får till sig det här. I skolorna, jag fick ju aldrig lära mig någonting om mitt eget folk.[363]

Om bilderna sprids till allmänheten är det ännu en kränkning för de efterlevande.

Den som vill se fotografierna har kunnat besöka Uppsala universitetsbibliotek och beställa fram fotoalbumen. Numera får besökare enbart ta del av fotografierna digitalt via en särskild dator som bokas i förväg. Albumen är så slitna att de inte tål att hanteras. Det krävs fortfarande ett fysiskt besök på biblioteket för att få tillgång till bil-

[362] 24084.
[363] 23026.

derna, och fotografierna av de avklädda personerna måste besökaren specifikt be att få se. Det görs för att de mer känsliga bilderna inte rutinmässigt ska exponeras och för att besökare inte av misstag ska få se bilder som kan upplevas som obehagliga och traumatiserande.[364] Amnesty Sápmi anser att det faktum att bildmaterialet i arkivet är öppet för allmänheten är en kränkning i sig för de avbildade och deras efterlevande. De anser att en kommitté bör tillsättas för att undersöka hur Rasbiologiska institutets fotografiska material ska hanteras.[365]

4.8.7 Avslutande diskussion

Intresset för rashygien och föreställningen om att raser existerade byggde på några forskares intresse i frågan. När Herman Lundborg gick i pension var hans rasbiologiska undersökningar ifrågasatta. Hädanefter inriktade sig institutet mer på medicinsk genetik När resultaten från Lundborgs ”lappundersökning” efter många års förseningar slutligen publicerades innehöll den inte de svar som Lundborg hade utlovat. Institutets nya chef Gunnar Dahlberg slog fast att ”rasbiologi [är] ett uttryck för nationella fördomar och har inget med vetenskap att göra”.[366]

Historikern Lennart Lundmark anser att de rasbiologiska undersökningar som Rasbiologiska institutet genomförde inte fick någon egentlig betydelse för den samtida samepolitiken.[367] Men institutets omstöpta verksamhet innebar inte att den nedlåtande synen på samer helt försvann ur det allmänna medvetandet.

En anonym person beskriver att hennes mamma blir bestraffad för att hon pratar samiska i skolan:

> Utöver allt detta blev vi utsatta för andra övergrepp, till exempel rasbiologin med skallmätningar, fotografering där man var tvungna att klä av sig nakna inför främmande människor och blev stämplade som en lågt stående ras. Skammen blev så tung för många att man helt ville förtränga att man var same. Även gravskändningar var vanliga under lång tid. Så sent som på 1950-talet grävde man upp våra förfäder på Lycksele gamla

[364] Information som delgavs vid kommissionens studiebesök på Carolina Rediviva den 8 oktober 2025.
[365] Amnesty Sápmi. Det rasbiologiska bildarkivet – rekommendation. Brev inskickat till Sanningskommissionen för det samiska folket 2025-09-07.
[366] Lundmark. 2022, s. 142.
[367] Lundmark. 2024, s. 221.

> kyrkogård! Helt sjukt! Som tur är har vi äntligen kunnat återbegrava dem där de hör hemma.[368]

En kvinna i övre medelåldern berättar att hon som vuxen begär ut sin sjukjournal och då får veta att hon mättes på olika sätt när hon som barn låg inlagd på sjukhus på 1960-talet:

> Dom passade på. Och dom diskuterade det här med mina gener. Jag höll på att svimma när jag läste det, jag var så upprörd […].[369]

Berättelsen ger en inblick i hur föreställningar om ”det samiska” kan finnas med även i sammanhang där det inte finns direkt nedvärderande motiv bakom. Det lever ändå kvar fördomar kopplade till en samisk etnicitet. De existerar fortfarande i de stereotyper och negativa föreställningar som kopplas till den samiska kulturen och språket. Det vittnar även dagens rasism mot samer om.[370]

Objektifierade och ”mindre vetande”

Det är inte känt för barn och barnbarn hur mycket deras äldre släktingar kände till om vad de rasbiologiska undersökningarna gick ut på. Vissa samer uppfattar undersökningar och fotograferingar som förnedrande och skrämmande, medan andra uppfattar forskningens intresse som något positivt och som på sikt kan leda till fördelar för det samiska folket. Det förtar inte det faktum att rasbiologins ideologi och syfte är djupt problematiska, grundade på fördomar och patriarkala maktstrukturer. Rasbiologin sprider en nedvärderande syn på samer, som får allvarliga konsekvenser i kommande generationer.

Av historiska källor och annan dokumentation framgår det att forskarna i regel inte informerar samerna om hur bilder och känsliga uppgifter ska användas.

Eleverna i nomadskolorna undersöktes utan att rasbiologerna förklarade syftet eller frågade efter samtycke från föräldrarna. Samiska barn och föräldrar anses inte behöva någon detaljerad information eller ges möjlighet att själva ta ställning till sin medverkan i undersökningarna. Det var inte unikt för samer utan en del av det dåtida hierarkiska samhället och den höga ställning läkare och vetenskapen

[368] S00624.
[369] 23010.
[370] Se kapitel 10.

hade på den här tiden. När de som utsattes stängdes ute från undersökningarnas kontext blev de objekt. De blev objekt för ett syfte som de valts ut till på grund av sin etnicitet.

En anonym person som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen skriver om att den rasbiologiska ideologin fortfarande präglar synen på samer som mindre vetande:

> Att känna sig mindre värd och se i folks ögon att ”jaha, du är same” som en nedvärderande syn på samer är tärande för självförtroendet och att folk i allmänhet fortfarande tror att samer har en lägre intelligens på grund av rasbiologin och statens tidigare förehavanden är svårt att tvätta bort ur folks medvetande. Det är som att staten vill att den gemene svensken över lag fortfarande ska tro att med samer kan man fortfarande göra lite som man vill med, deras rätt till mat och vatten kan man totalt strunta i.[371]

De efterlevandes trauma

Den skada som Rasbiologiska institutets undersökningar orsakade mäts tydligast i de efterlevandes trauma över det som hänt. Rastänkandet legitimerar kolonialism, segregation och ojämlikhet och dagens samer ser de rasbiologiska undersökningarna som allvarliga kränkningar.

En kvinna i yngre medelåldern har en äldre släkting som varit med om en rasbiologisk undersökning resonerar:

> […] alltså min mormors syster vill inte prata så jättemycket om det som har varit men ja, i alla fall så har vi pratar bland annat om andra världskriget och rädslan för Hitler och hur man såg vad som hände i Europa och att man visste vad som kunde hända för samer om ja, men om Sverige skulle bli ockuperat för vilka var mest registrerade och katalogiserade i Sverige och där fanns ju alla samer liksom.[372]

En man i yngre medelåldern har släktingar som finns med i Rasbiologiska institutets förteckningar:

> Nej men alltså det enda att hantera det, det är ju att faktiskt göra det man kan för att det inte händer igen. Och då behöver det inte handla om just specifikt det samiska folket utan det handlar lika mycket om det romregister som det polisen har i Malmö eller vad som helst, alltså det är ju ett enormt övergrepp.

[371] S02024.
[372] 23005.

De upplevelser som hans släktingar var med om påverkar också honom själv:

> Och kanske inte, alltså när man kommer som någon generation senare så handlar det ju också om att man faktiskt på något sätt känner, eller jag kan känna att man bär också sina förfäders förnedring. Alltså att man inte har fått räknas till en hel människa […] Jag menar det är ju någonting som de aldrig fick någon upprättelse för. Och det är väl en sorg jag kan känna, att, jag menar jag har möjlighet att sitta här och bre ut mig och berätta om mig själv och vad jag tänker och tycker men de fick aldrig den möjligheten, som faktiskt var de som faktiskt blev utsatta för de grövsta övergreppen. Och det är ju någonting som jag aldrig, och det går ju aldrig att reparera. Den skadan för dem är ju för alltid.[373]

4.9 Den samiska kroppen i forskning och praktik

Inom pediatrik, genetik, hematologi och även inom odontologin, tycks det ha förekommit ett fortsatt intresse för den samiska anatomin och fysiologin in på 1960-talet. Rapporten ”*De nomadiserande samernas barn. Tillväxt, utveckling och hälsotillstånd*”[374] gavs ut av barnkliniken vid Akademiska sjukhuset i Uppsala 1962. Den tar upp de skillnader som finns mellan de nomadiserande samernas barn, företrädesvis från Norrbotten men även från södra Saepmie och övriga svenska barn. Särskild tonvikt läggs vid barnens tillväxt, fysisk utveckling, hälsotillstånd, relation till ärftliga sjukdomar samt ekonomiska och sociala förhållanden. Rapporten bygger på undersökningar av 450 nomadskolebarn vid skolhem i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Barnen är 7–14 år, hälften flickor, hälften pojkar. Det framgår av rapporten att skolhemmens personal hjälpte till vid undersökningarna och att ett särskilt tack riktas till nomadskoleinspektör Israel Ruong och även till läkare och sjuksköterskor i Norrbotten läns landsting.

En kvinna i Jämtland berättar:

> Vet du att det kom en buss, och det har jag funderat över, vad fasen, jag tror jag var med om det två gånger, eller en gång minns jag det i varje fall, och då fick man en femkrona. Man fick fem kronor om man gick in i den där bussen och lämnade blod. Det är klart, fem kronor, det var

[373] 24049.
[374] T. Mellbin. 1962. *De nomadiserande samernas barn. Tillväxt, utveckling och hälsotillstånd.*

> mycket för en unge, och jag … ja. Och jag vet, vem har jag pratat om det där med, jag undrar, vad var det där för syfte?[375]

Undersökningarna finansierades av landstinget i Norrbotten, den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet och Svenska sällskapet för medicinsk forskning. Barnens syn, hörsel, luftvägsinfektioner, födelsevikt, blodstatus undersöktes. Blodprover togs för bland annat bestämning av antikroppar mot infektionssjukdomar, blodgruppstillhörighet, även urinprover togs. Barnens pubertetsutveckling kontrollerades liksom underbenens form, det föreställt karaktäristiska sameutseendet, hår- och ögonfärg, förekomst av karies och kvalitén på tandemaljen. Röntgenundersökningar genomfördes för att upptäcka tuberkulos och parasiter. Syftet tycks ha varit att studera de nomadiserande samernas isolering. Särskilt nordsamernas dåliga bostadsstandard tros ha påverkat barnens hälsa. Rapportförfattarna vill därför särskilt studera hur de tvångsförflyttade nordsamiska barnen utvecklats på nomadskolorna i södra Norrbotten. Skillnaderna i barnens i kostvanor och levnadsstandard var stora:

> skillnaden i storlek mellan råttor av identisk ras, som fått liten respektive riklig mängd föda under den första levnadstiden, kvarstår under hela livet trots obegränsad tillgång på föda […] För att få en uppfattning om skillnader i ras mellan de undersökta samebarnen och den övriga befolkningen och om skillnader mellan samebarn i olika områden utfördes bestämning av blodgrupper och haptoglobintyper […][376]

Barnens förmåga att känna smaken av fenylthiocarbamid, en kemisk förening, ofta använd vid genetiska experiment, testades också.

Rapporten är fylld med känsliga personuppgifter och det saknas information om barnen eller föräldrarna tillfrågats och gett sitt samtycke till att uppgifterna publiceras. Det framgår inte om det samiska folket har någon nytta av undersökningens slutsatser, om det finns någon forskningsnytta framgår inte.

När samiska skolbarn tvingades lämna blodprover under perioden 1950–1970 fick de pennor som tack. I Dearna/Tärnaby togs det blodprov på elever i årskurs 4–6. Det var en grön, trång militärbuss som kom till skolan och där utfördes provtagningarna.[377]

Barnen utsattes för kroppsundersökningar och provtagningar men ett fall också ett rorschachliknande test. Rorschachtestet är ett pro-

[375] 24029.
[376] Mellbin. 1962, s. 10.
[377] 24095, 24029.

jektivt, psykologiskt test där man tolkar bläckplumpar för att få information om en persons personlighet, känslor och tankemönster. Det används främst inom psykiatri och psykologiska utredningar, men dess vetenskapliga värde diskuteras.[378] Kvinnan som berättar om det senare, var då i 13–14 års åldern, gick i 7:an eller 8:an på sameskolan i Gällivare. Alla barnen i klassen fick göra detta.[379] En kvinna född på 1960-talet läser sin journal i vuxen ålder och får se att alla hennes kroppsdelar mättes på barnkliniken i Umeå, till och med naglarnas utseende antecknas.[380] En kvinna född på 1950-talet bor på internatet i Mittådalen och berättar om hur barnen väcks mitt i natten för att ta en tablett som husmor delar ut.[381] I byn Mittådalen får även vuxna gå till Samegården i slutet av 1950-talet där personer med apparater mäter något som kanske var cesiumhalt i blodet.

> Just exemplet med blodprovstagning har förekommit även på arbetsstugorna. En äldre kvinna, vilken gick i skola i så kallad arbetsstuga, berättar om att utsatts för det. Hennes mor försökte komma i kontakt med sjuksköterskan som utförde dessa men fick aldrig någon kännedom vare sig innan eller efter händelsen eller varför det skedde.[382]

Det finns än i dag en misstro bland samer mot svensk hälso- och sjukvård och myndigheter. En kvinna berättar om sin kortväxte son och bemötandet de får angående sonens längd och den behandling han ska få med tillväxthormoner:

> Men samtidigt så vet jag också att han har samma längd som min morfar hade och det vet jag tack vare att jag de sista fem åren har sett de här rasbiologiska undersökningarna. Men det som var jobbigt, det var ju också, det var ju massa dokument som vi hela tiden skulle fylla i, intervjuer. En lärare på skolan skulle också fylla i något formulär och en gång när vi var då på sjukhuset, det var min man som följde med då, då har han berättat hur läkaren sa angående motiveringen då för sonen att ja, men du vet, du blir mycket lyckligare om du gör det här.[383]

[378] M.B. Frothingham. 2024. Rorschach Inkblot Test: Definition, History & Interpretation. *Simply Psychology*. (Hämtad 2026-05-21.)
[379] 24009.
[380] 23010.
[381] 23055.
[382] 23164.
[383] 23069.

Misstroendet mot hälso-, vård- och sociala tjänster har många bottnar och kan bland annat kopplas till historiska trauman.[384,385] Tänkbart är här minnena från rasbiologin. I en berättelse tydliggör en man, inställningen hos hans mor (som var sjuksköterska och vårdlärare) vilken också hade kännedom om tveksamma medicinska experiment på barn, samiska barn och andra, och ständigt hade en rädsla för nazisterna.[386]

4.10 Levande utställningar

Ett populärt fenomen i Europa under 1800-talet var ”levande utställningar”. Fenomenet med att ställa ut människor hade en lång historia men kom att öka betydligt under perioden. Människor som representerade andra kulturer än den europeiska borgerligheten färdades runt i cirkusliknande sällskap och visades upp mot betalning. Samer var ett populärt inslag. De representerade ett vilt, kargt och mystiskt norr. Christina Catharina Larsdotter var inte bara var same utan led dessutom av en sjukdom som gjorde henne extremt lång. Hon kallades Stor-Stina eller The Lapland Giantess och var 2,18 meter lång vid sin bortgång. Hon fick stor uppmärksamhet vid den första världsutställningen i London 1851.[387]

De ”levande utställningarna” hade med sig etnografisk rekvisita för att förstärka kulturella olikheter och framställningens äkthet. Vissa föremål hamnade därefter i de framväxande kulturhistoriska museernas samlingar. Museerna inspirerades av de ”levande utställningarna” med sina rekonstruerade miljöer där föremål placerades ihop med människofigurer och uppstoppade djur. Fenomenet blev en del av en kolonial europeisk samtid, som såväl understödde som förstärkte synen på andra än vita européer som just någonting annat, något ociviliserat av mindre mänsklig kvalitet. Antropologer genomförde också skallmätningar på de utställda människorna vid de offentliga evenemangen.[388]

[384] M. Bals & A-L. Turi. *Å snakke om fornorskningsår i det kliniske møtet.* Föredrag Karasjok 2012-10-31; L. Daerga, P. Sjölander, L. Jacobsson & A. Edin-Liljegren. The confidence in health care and social services in northern Sweden – a comparison between reindeer-herding Sami and the non-Sami majority population. *Scand J Public Health*, 40(6), 2012, s. 516–522.
[385] Daerga m.fl. 2012.
[386] 23090.
[387] Å. Lundgren. 2024. *Sápmis jättinna – sanningen om Långa lappflickan.*
[388] E. Silvén. 2026. Museernas samiska samlingar – en komplex och kraftfull resurs (forskningsantologin).

Det finns goda skäl att ifrågasätta under vilka makt- och arbetsförhållanden ”de utställda” verkade och i vilken utsträckning de tog del av utställningarnas genererade intäkter. Samtidigt kan de genomgående kritiska perspektiven på levande utställningar nyanseras något eftersom samer och andra urfolk möttes under utställningsturnéer och på det sättet fick kontakt med andra folk som utsätts för samma behandling. Den innebar även att en önskan att se världen och skaffa sig nya erfarenheter.[389]

Det framkommer att samer som deltog fått viss ersättning. Christina Catharina Larsdotter fick tack vare sin Europaturné som utställningsobjekt betalt så att hon kunde köpa tillbaka sitt förlorade föräldrahem och vid sin hemkomst bli den första kvinnliga hemmansägaren i Máláge/Malå. Efter Larsdotters bortgång, vid ringa 35 år, togs kvarlevorna ur graven och skelettet fördes till Karolinska institutets anatomiska samlingar. Länge trodde man att det skulle ha förstörts då anatomiska museet brann 1892, men delar av skelettet återfanns långt senare i Karolinska institutets magasin. I maj 2024 återbördades Larsdotters kvarlevor till Malå kyrkogård.[390]

4.11 Att samla, bevara och definiera det samiska: Museiväsendets intressen i Sápmi

Det samiska kulturarvet har både samlats in och skapats genom statliga och privata muséer och arkiv. Under 1600- och 1700-talen utsattes samiska ceremoniella föremål för en korseld mellan kyrkans fördömande konfiskering och de tidiga samlarnas exotiserande fascination. Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal intensifierades dokumentation och samlande av samiska föremål och det immateriella kulturarvet. Nordiska museet, Skansen, Etnografiska museet, Nationalmuseum, Historiska museet, Naturhistoriska riksmuseet, Institutet för språk och folkminnen (Isof) ihop med hembygdsmuseer och andra lokala och regionala museer etablerades. Universitetsmuseer som Lunds universitets historiska museum (LUHM) och Gustavianum (Uppsala universitetsmuseum), tillsammans med läns- och stadsmuseer som Helsingborgs och Göteborgs stadsmuseum, Kulturen i Lund har också samiska samlingar.

[389] C. Baglo. 2011. *På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*.
[390] Lundgren. 2024.

4.11.1 Den ”utdöende” kulturen blir museal

Det blev en viktig uppgift för museerna att rädda kvar minnet av det förindustriella samhället, både allmogesamhällets kultur och den samiska kulturen. De evolutionära tankegångar som präglade tidsperioden placerade ”nomaden” som en representant för det enkla, följd av ”bonden” i ett nästa steg av den evolutionistiska kedjan från primitivism till civilisation. För forskare intresserade i människans evolution blev således nomadiserande samer ett viktigt studieobjekt.[391]

Museernas antropologer och etnografer skapade utställningar i linje med samtidens uppfattningar om ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens samer.[392] Föreställningen att samer var utdöende gav också museer, forskare och andra samlare anledning att dokumentera och samla in representativa föremål. Insamlingen skedde med sådan frenesi att vissa föremål försvann närmast helt från Sápmi. Ládjogahpir – en kvinnlig samisk huvudbonad – är ett föremål som sedan tidigt 1900-tal och fram till våra dagar i princip enbart kunnat återfinnas i nordiska och centraleuropeiska museers samlingar.[393] Goavddis/trumman, ett annat exempel.

4.11.2 Det ”genuint samiska” ställs ut

Nordiska museet och Skansens grundare Artur Hazelius (1833–1901) och hans efterträdare Ernst Manker (1893–1972), var viktiga aktörer i fråga om samiskt kulturarv på museer. Nordiska museets tidiga expeditioner i Sápmi influerades av läkaren och etnologen Gustaf von Dübens skildringar av samer.[394] Man sökte efter föremål som motsvararen på förhand bestämd bild av det samiska. Det skulle göra föremålen begripliga för besökarna på museerna och som forskningsmaterial. Det var enbart föremål från fjällsamisk nomadisk kultur som ställdes ut och beforskades. Skogssamiska och sjösamiska kulturer ansågs alltför närliggande och influerade av bondekulturen. Det innebar att de inte betraktades som lika genuint samiska som de fjällsamiska och därmed heller inte lika värda att dokumentera.[395] Fastboende samers liv i Mellansverige, eller snarare majoritetssamhällets

[391] M. Bäckström. 2010. *Att skapa lappar: Om en debatt och två expeditioner till lappmarkerna*.
[392] Silvén. 2026.
[393] O. Pieski & E-K. Harlin. 2020. *Ládjogahpir – Máttaráhkuid gábagahpir*.
[394] Se Gustaf von Düben. 1873. *Om Lappland och Lapperne. Företrädesvis de svenske.*
[395] Bäckström. 2010.

syn på detta, dokumenterades genom flera frågelistor från Nordiska museet och folkminnesarkiven under 1900-talets första hälft.[396]

Ernst Manker var en tongivande etnograf, som dokumenterade, samlade in och beskrev den samiska kulturen under 1930-talet och framåt. Manker var intendent vid Nordiska museet med ansvar för forskning, samlingar och utställningar om samiskt liv.[397] Eva Silvén har studerat Mankers liv och gärningar, och påtalar att Manker kan ses som en ”välvillig kulturessentialist” i sin syn på den nomadiserande renskötseln. Den är den samiska kulturens ’kärna’”. Samtidigt var Manker kritisk till ”lapp-skall-vara-lapp”-politikens konservativa strävan. Han motsatte sig inte samernas modernisering. Han kände sympati för dem och deras politiska strävanden, enligt Silvén. Den rådande tidsandan avspeglar sig ändå i Mankers insamlande och hans verksamhet vid Nordiska museet. Det var just den ”förmoderna” nomadiserande renskötarkulturen som ställdes ut, bevarades och berättades. I en av sina texter skriver Manker: ”[V]i låg ute för att studera det gamla, det försvinnande, innan det var för sent.”[398]

Majoriteten av alla de samiska föremål som samlats in av de kulturhistoriska museerna representerar vardagslivet i äldre tiders nomadiserande renskötselkultur. I Nordiska museets samlingar finns runt 8 000 objekt med samisk anknytning. Det är trummor, sejtar, föremål från offerplatser och gravar, samt kläder, smycken, husgeråd, verktyg, seldon och andra bruksting. Föremål som visar att nomadiserande samer använder porslin, kikare, gummistövlar, resegrammofoner, kepsar, symaskiner, väckarklockor finns inte med i samlingarna. Moderna vardagsföremål utelämnades eftersom ”moderniteter inte stämde med bilden av det primitiva, naturnära nomadlivet som skulle bevaras för eftervärlden”.[399] Det bidrog till att skapa bilden av samisk kultur och livsföring fruset i tiden.

Muséer och universitet bidrog i sitt arbete aktivt med att hålla ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken levande och samerna sammankopplade till den förmoderna nomadiserande renskötseln. De bidrog till en starkt beskuren bild av det renskötande Sápmi genom att exkludera moderniseringen som sker bland renskötande samer. I Ernst Mankers samtida dokumentation framträder däremot en annan bild som skildrar en mer samtida och heterogen bild av det samiska. Först några

[396] I. Svanberg & M. Tydén. 1999. *I nationalismens bakvatten: om minoritet, etnicitet och rasism.*
[397] Silvén. 2026.
[398] Ibid. s. 379.
[399] Ibid. s. 378.

decennier efter Mankers död började muséerna att dokumentera samtiden.[400]

4.11.3 Insamling av jojk

I det tidiga 1900-talet ökade också intresset för att dokumentera och samla kulturella fenomen som folkmusik. Jojken dokumenterades i både notskrift och genom ljudinspelning. Järnvägstjänstemannen och musikern Karl Tirén (1869–1955) intresserade sig för att dokumentera jojken. Han genomförde insamlingsresor med stöd av Folkmusikkommissionen och Naturhistoriska riksmuseets etnografiska avdelning (i dag Etnografiska museet).[401]

Tirén skrev exalterat till sin gode vän tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger om sin nyvunna inblick i jojkens funktion. Tirén hade lärt sig att det finns en jojk för varje sameby, släkt, familj och individ och att varje spädbarn har sin egen jojk. Han beskrev jojken som en bys eller människas ”ledmotiv.” Han beskrev hur personjojkarna användes vid bröllop, där brud och brudgums jojkar jojkas tillsammans. Ett annat sätt är att ungdomar retas med varandra genom att jojka hemliga förälskelser. Tirén förklarade att inte enbart samer har sin personliga jojk, det har även kungen och en rad andra statliga företrädare. Jojken var inte enbart en människas musikaliska förlängning. Norge, Sverige, Ubmeje/Umeå stad, Ubmejejiännuo/Umeälven, Vidduoljiännuo/Vyöddalejiännuo/Vindelälven, Lájssuo/Laisälven, Tjårvek/Hornavan har sin jojk, liksom sjöar skogar, fjäll och älvar. Djuren har sin jojk, hästen, renen, älgen, björnen, svanen, gåsen, storskraken, lommen, anden, taltrasten och snösparven. Tirén beskrev att även engelsmännen har sin jojk, liksom en jojkar till tåget och ångbåten, och meddelar att den mest högståndiga musikaliska kulturen kunde finna sin gelike i den (primitiva) samiska.[402]

Duodjár Maria Johansson, född Persson, (1877–1960) från Arjeplogområdet var Tiréns främsta källa och ovärderliga guide i jojkens rike. Hon lyfte fram sin brors otroliga jojkkännedom och förmåga, men berättade också att skambeläggandet av jojken tystat brodern på äldre dagar.[403]

[400] Ibid.
[401] https://svensktvisarkiv.se/samiska-roster/karl-tiren (hämtad 2025-10-27).
[402] G. Ternhag. 2019. *Song of the Sámi. Karl Tirén – the Yoik Collector*.
[403] Ibid.

Mellan 1909 och 1915 genomförde Tirén en omfattande jojkinsamling med omkring 500 upptecknin gar i notskrift och 300 fonografinspelningar. Han publicerade en sammanställning på tyska, *Die lappische Volksmusik,* 1942, i svensk översättning 2024, *Den samiska folkmusiken*.

Tirén samlade jojkar från ett stort geografiskt område. Han antecknade noggrant vem den individuelle jojkaren i inspelningen var och var de befann sig. Det gjorde sällan andra samtida samlare. Han dokumenterade också både jojkande män och kvinnor och ovanligt nog en mängd yngre jojkare. Det vanligaste var att samla in traditionell musik genom att fånga det äldsta; ju äldre desto bättre.[404] Det har tolkats som att hans intresse för jojktraditionen inte enbart var retrospektiv. Han värderade den som en levande tradition, i kontrast till hur samtida museer betraktade den samiska kulturen.[405] Tiréns arbete gick inte enbart ut på insamling och dokumentation av jojk. Han ägnade stor möda åt att sprida kunskap om jojken och höja dess anseende till samma nivå som annan högtstående musik.[406]

Jojkarna som dokumenterades fick successivt förtroende för honom. Han stötte även på motstånd, inte minst från laestadianska samhällen där jojken hade en stigmatiserad position.

Dokumentationen av jojken ledde inte till att jojken per se skingrades. I dag betraktas jojken som ett immateriellt kulturarv. Dokumentationen ledde till att kunskaper och färdigheter inte försvinner. Det går att problematisera hur jojken tolkats, hur notskriften gjorts och om det riskerat att förvränga kunskaperna om de historiska jojkarna i återtagandeprocesserna. Är det verkligen en ”spontan” jojk när den spelas in? Tiréns jojkarkiv är utan tvekan en viktig kunskapskälla för samtida jojkare och forskare. Jojkarkivet erkändes 2025 som världsminne av UNESCO. Det är första gången ett urfolks kulturuttryck fått en sådan utmärkelse. Arkivet är tillgängligt via webbplatsen Samiska röster som drivs av Svenskt visarkiv, Isof och Ájtte.

[404] Ibid. s. 107.
[405] Ibid. s. 108.
[406] Ibid.

4.11.4 Samiskt kulturarv i landskapet och samlande praktiker

Att flytta eller ta saker från platser, rista in klotter på äldre träbyggnader och/eller förstöra på andra sätt, förekommer på många ställen i det samiska landskapet. Det samiska kulturlandskapet kräver ett tränat öga och en stor respekt och det är inte alla gånger det är självklart att det rör sig om ett kulturlandskap. I en berättelse från norra Sápmi, som lämnats till Sanningskommissionen, beskrivs hur samiska fornlämningar har skadats.[407]

En sprängning i ett berg i Norrbotten för beredskapsändamål med uppsättning av en mast, skändade en offerplats från 1500-talet. Siejdde/Seiten, en skogssamiskt jaktseite, flyttades från platsen av en järnvägsläkare och den hamnade sedermera på Nordiska museet. Den man som lämnat sina uppgifter till Sanningskommissionen kring detta, skriver att han frågade Fortifikationsverket hur det gick till när de byggde anläggningen och inte uppmärksammade att det var en offerplats. Han framför:

> Att man kunde bygga en krigsanläggning på mina förmödrars/fäders offerplats tycker jag är ett brott som måste granskas av er [Sanningskommissionen för det samiska folket].

Frågan sändes, enligt uppgiftslämnaren, också till Länsstyrelsen i Norrbotten som svarade att platsen inte bedöms som fornlämning eftersom den inte uppfyller alla lagens kriterier för fornlämning och menade att platsen därför inte hade något skydd. Utifrån mannens uppgifter, verkar radiomasten ha uppförts 1968 eller tidigare. Han refererar också till ett svar han fått från aktuell länsstyrelse som menat att vid tiden för mastens uppförande kunde länsstyrelsen inte ställa krav på arkeologisk utredning och det är dessvärre inget som kan åtgärdas retroaktivt. Fornminnesbrott enligt 21 § kulturmiljölagen har en preskriptionstid på två år.

Seitens slutliga öde är höljt i dunkel. Vid Nordiska museet har gjorts aktiva efterforskningar av seiten i de så kallade Rosendals samlingarna. Av katalogkortet som upprättades i samband med inlämningen av seiten år 1893 framgår att det rör sig om:

> En seite av i jakthänseende mer ovanlig form samt delar av ett skinn från offerplatsen […].

[407] S00126.

Flera av seitarna som fanns på museet, placerades på Skansens Offerholme. Under 1930-talet avvecklades offerholmen och flera av seitarna förkom. Det verkar dessutom inte heller finnas några fotografier kvar. Spåren slutar alltså på Skansen.[408]

4.12 En bit ”orörd natur” som samhällsresurs: Framväxt av statens naturskyddade områden

Under denna epok sker också framväxten av nationalparker och naturreservat i Sverige. Det får konsekvenser för samisk tillgång till land. I kommissionens berättelsematerial berörs ”hotet” med nya nationalparker i Sápmi. Här ges en kort bakgrund för att öka förståelsen för den utveckling som sedan sker från 1950-talet framåt och som kommer att påverka samerna i hög grad.

4.12.1 Upplevelser och friluftsliv – turismen i Sápmi

Vid sekelskiftet 1800–1900-talet tilltog turismen i de svenska delarna av Sápmi och norra Sverige i och med infrastrukturell utbyggnad som tillgängliggjorde området. Storslagen fjällnatur och samisk kultur utgjorde exotiska och lockande turistmål vid den tiden. Naturromantik och naturen i norr var del i nationalromantiskt och samlingsideologisk, nationalistisk anda under sent 1800-tal till 1920/1930-tal. Svenska Turistföreningen, STF, bildades 1885, med påfallande nordlig inriktning.[409] De första nationalparkerna inrättades. I naturskyddslagstiftningen väljer man begreppet ”nationalpark” framför ”naturpark” för att betona det nationella syftet med skyddet. Turismen blev allt mer en folkrörelse i den nationella gemenskapens tecken.[410] Under perioden 1890–1920/1930-talet betonas kärleken till naturen som ett element i den nationella samlingsideologin och STF tar medvetet på sig uppgiften att ena nationen kring naturen.[411] Turismen tog fart i Jämtland och Härjedalen medan turismen omkring Giebmegáisi/Kebnekaise och Nihkkáluokta kom i gång i samband med att järnvägsnätet byggdes ut. År 1903 invigdes Riksgränsbanan mellan

[408] S00126.
[409] Sörlin. 2023, s. 109–22.
[410] Ibid. s. 109.
[411] Ibid. s. 110.

Kiruna och Narvik. Giebmegáisi lockade med sina höga toppar och Nihkkáluokta var sista utposten. Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet (”Nordens Niagara”[412]) och Bårjås fall gestaltades av konstnärer och skribenter innan utbyggnaden av vattenkraft i Luleälven.

4.12.2 Lag (1909:56) angående nationalparker

Lagen föregicks av en statlig utredning.[413] Angående samiska enskilda rättigheter inom nationalpark anfördes i det betänkande:

> Om nationalparken ligger inom områden, där lapparne äga uppehålla sig med sina renar, böra lapparnes rättigheter lämnas i hufvudsak oförkränkta. Dessa rättigheters utöfvande har hittills icke ägt märkbart inflytande på naturlifvet, och lappbefolkningen är så intimt förenad med naturen inom sitt territorium, att den så att säga kompletterar denna. Det skulle utan tvifvel vara olämpligt att företaga något, som kunde beröfva en lappländsk nationalpark det särskilda intresse som förlänas densamma genom det lappska folkelementets närvaro.[414]

Enligt 1 § var det förbjudet att ”förstöra eller skada fast naturföremål eller ytbildning, att inmuta mineralfyndighet eller bortföra mineral, att fälla eller skada växande träd eller borttaga växter eller växtdelar, att jaga, fånga eller afsiktligt döda djur af hvad slag det vara må eller att från ort till annan föra dödadt eller fångadt djur eller skada eller bortföra ägg, rom eller bo, att uppföra byggnad eller stadigvarande bostad, verkställa odling eller beta kreatur samt att uppsätta annons- eller reklamtafla, anbringa inskrift eller inristning eller vidtaga annan för naturskönheten störande anordning”.[415]

Enligt 2 § ”skall hvad stadgats i 1 § ej leda till inskränkning i enskild rätt, som må vara uppkommen, då området afsättes till nationalpark, eller i de rättigheter till bete, skogsfång, jakt och fiske, som äro lapparna medgifna, dock att jakt å björn ej må äga rum. Ej heller vare lapparna förvägradt att medföra de för deras renhjordars bevakning nödiga hundar.”

---

[412] https://www.smhi.se/kunskapsbanken/hydrologi/mansklig-paverkan-pa-sveriges-hydrologi/stuor-muorkke-stora-sjofallet (hämtad 2026-08-12).
[413] SOU 1909:5. *Rörande åtgärder till skydd för vårt lands natur och naturminnesmärken.*
[414] Ibid. s. 50.
[415] Prop. 1909:102. *Förslag till lag angående naturminnesmärkens fredande, lag angående nationalparker och lag innefattande tillägg till förordningen den 14 april 1866 angående jords eller lägenhets afstående för allmänt behof.*

Genom proposition 1909:125 inrättades Sveriges första nationalparker; Sarek, Stora Sjöfallet, Peljekaise, Abisko, Sonfjället, Gotska Sandön, Garphyttan, Ängsö och Hamra. Vid valet av områden gavs ekonomiska intressen störst betydelse. Dessa områden nyttjades inte för utvinnande av naturresurser och det framhölls att turism skulle kunna ge dem ett ekonomiskt värde. De naturvetenskapliga motiven hamnade i skymundan då det endast fanns begränsad kunskap om det vetenskapliga intresset för de områden som utvalts.[416]

4.13 Den storskaliga industrialiseringen och naturresursexploateringen av Sápmi

Det stora industrigenombrottet i Sverige skedde under perioden 1870–1920. Hänsyn för renskötseln eller annan samisk markanvändning syntes inte i någon större utsträckning i regler rörande exploatering av mark, inte heller togs sådan hänsyn i praktiken. Ett exempel på detta var byggandet av malmbanan från Kiruna till Narvik. Det påpekades att denna järnväg skulle kunna leda till att renar blev påkörda i stor omfattning och att det borde förhindras genom att sätta upp stängsel längst järnvägen men så skedde aldrig.[417] Inte heller fick samebyarna någon ersättning för mark de förlorade genom gruvbrytningen i området Kiruna och Gällivare.

4.13.1 Skogen och virket

Utnyttjandet av skog har en lång historia i Sverige. Innan staten började ta skogsområden i Sápmi i anspråk bestod skogslandskapet huvudsakligen av glesa skogar med grova träd och död ved i olika stadier. Skogarna var rika på bland annat lav och utgjorde ett välfungerande beteslandskap för renen. Från början var statens användning av skogen begränsad till områden nära jordbruksmarker och bosättningar. Efter att jordbruksbygder etablerats började sågverksindustrin expandera norr- och västerut omkring 1850. Skogsbrukets expansion gick snabbt, och redan 1870 var Sverige världens största exportör av sågade stockar, varav en stor andel avverkades inom ren-

[416] E. Ödmann, E. Bucht & M. Nordström. 1982. *Vildmarken och välfärden: om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, s. 109, 111 och 189.
[417] L.P. Niia & G. Norstedt. (red.). *Gabna sameby i förändringens tid 1890–1940*.

skötselområdet. Skogsbruket bedrevs främst genom selektiv avverkning, där de bästa träden valdes ut. Denna metod var delvis positiv för renskötseln, eftersom den ytterligare öppnade upp de redan glesa skogarna, vilket gynnade tillgången på lav.[418]

Grunden till den statliga skogspolitiken lades vid 1858 års riksdag då beslut togs om att statens skogsinnehav successivt skulle öka. Fram till mitten av 1800-talet förvaltade Kammarkollegiet de statliga skogarna, men för att kunna bedriva skogsförvaltning på ett mer effektivt sätt inrättades 1859 en ny myndighet – Skogsstyrelsen[419] – som bland annat skulle övervaka statens skogar. Under 1800-talet, särskilt under den senare hälften, kom larmrapporter om att den svenska skogen höll på att ta slut. Den första skogsvårdslagen infördes 1903 och innehöll bestämmelser om återplantering efter avverkning. Den nuvarande Skogsstyrelsen bildades 1941 och blev ett centralt ämbetsverk.[420]

Under slutet av 1800-talet/början av 1900-talet uppstod konflikter mellan skogsbruket och renskötseln eftersom det påstods att betande renar skadade ungskogen (dessförinnan hade diskussioner om renskador nästan uteslutande gällt jordbruket). Regeringen tillsatte en undersökning som visade att skadorna på grund av renbetning var minimala. Diskussionen fortsatte och nya undersökningar gjordes med liknande resultat.[421]

Den negativa utvecklingen för det skogssamiska samhället som pågått sedan slutet av 1700-talet påverkades också av skogsindustrins expansion. Samtliga skogssamebyars betesområden kom att ligga inom den zon där skogsbruk bedrevs. Hela skogsrenskötselområdet var alltså till slut skogsbruksområde, vilket i jämförelse med fjällrenskötsel innebar en större konkurrens om betesmarken.[422]

[418] Sandström m.fl. 2026, s. 5 f.
[419] År 1883 bytte Skogsstyrelsen namn till Domänstyrelsen (vars uppgift reglerades i 1884 års skogsordning) samtidigt som de statliga jordbruksegendomarna överfördes dit. Domänstyrelsens namn ändrades 1921 till Domänverket.
[420] SOU 2002:40. *Statlig skog och skyddad mark*, s. 22.
[421] SOU 2006:14 s. 103 f.
[422] Ds U 1981:10. *Skogsrenskötsel: markanvändning, markanvändningsproblem och näringssituation*, s. 34; B. Marklund. 2026. ”Skogssamernas färdvägmot 1900-talet – en studie u konsekvenserna av statlig politik”. (Forskningsantologin.)

4.13.2 Marken och malmen – gruvindustrins utbredning i Sápmi

I mitten på 1800-talet rådde en liberal syn på malmfyndigheter i Sverige. Genom den så kallade inmutningsrätten kunde vem som helst som upptäckte en malmfyndighet på statens mark[423], få ensamrätt att utnyttja den och dela vinsten med markägaren.[424] Staten, som ville främja exploatering, avsade sig sin ägarandel. Denna praxis lagstadgades 1855, och upptäckarens ställning stärktes ytterligare genom 1884 års gruvstadga.[425]

Vid sekelskiftet 1800–1900 blev den svenska statens inställning mer protektionistisk.[426] Fler regleringar infördes och staten ökade sitt inflytande över gruvnäringen, särskilt i Norrbotten.[427] År 1902 infördes ett inmutningsförbud i Norrbotten, som senare utvidgades till Västerbotten och Jämtlands län.[428] Detta förbud gällde fram till gruvlagen trädde i kraft 1940[429] som ersattes av en ny lag 1974 och senare av den nuvarande minerallagstiftningen 1992.[430]

Den industriella revolutionen

Den industriella revolutionen bidrog till att det, både inom landet och internationellt, fanns en stor efterfrågan på högkvalitativ järnmalm. Efterfrågan drev på utvecklingen av en mer effektiv stålframställning. År 1855 uppfanns den så kallade bessemermetoden för framställning av stål, och tre år senare blev en svensk den förste i världen att använda den praktiskt, vilket möjliggjorde billig tillverkning av högkvalitativt stål. Detta kom att bidra till ett stort uppsving för den svenska järnhanteringen, då även malm med hög fosforhalt kunde bearbetas billigt och i stor skala.[431]

---

[423] B. Jonsson. 1969. *Staten och malmfälten. En studie i svensk malmfältspolitik omkring sekelskiftet*, s. 11–12.
[424] SOU 1969:10. *Ny gruvlag*; s. 4, Jonsson 1969, s. 11.
[425] Prop. 1974:32. *Förslag till gruvlag m.m*., s. 28; Jonsson 1969, s. 36.
[426] S. Hansson. 1992. Malm, räls och elektricitet – Skapandet av ett teknologiskt megasystem i Norrbotten 1880–1920, i P. Blomqvist & A. Kaijser (Red). 1992. *Den konstruerade världen – tekniska system i historiskt perspektiv,* s. 47; Jonsson. 1969, s. 48.
[427] Jonsson 1969, s. 7.
[428] SOU 1969:10 s. 43.
[429] Prop. 1974:32 s. 29.
[430] Dagens minerallagstiftning (SFS 1991:45) kom även att ersätta lagen om vissa mineralfyndigheter samt lag om inlösen i vissa fall av rätt till gruva med mera.
[431] https://www.jernkontoret.se/sv/stalindustrin/stalindustrins-historia; Hansson. 1992, s. 49.

Utbyggandet av järnvägarna var avgörande för gruvindustrins expansion. Bessemermetoden möjliggjorde billig produktion av räls och järnvägshjul, vilket underlättade järnvägsbyggen.[432] År 1882 fick ett engelskt företag tillåtelse att bygga en järnväg mellan den norsk-svenska gränsen och hamnen i Julevu/Luleå, en del av malmbanan.[433] Den del som sträcker sig mellan Julevu och Váhtjer/Gällivare stod provisoriskt färdigbyggd sex år senare.[434] Malmen från Váhtjer kunde nu förflyttas med tåg i stället för som tidigare med hästar och renar. Protektionistiska röster i Sverige var dock missnöjda med att malmbanan var i engelsk ägo. Som svar på detta beslutade svenska staten 1889 att stänga malmbanan. Nedstängningen innebar en stor ekonomisk förlust för det engelska bolaget och två år senare köpte svenska staten järnvägssträckan. År 1897 fick geologen Hjalmar Lundbohm i uppdrag att bland annat utreda järnmalmens utbredning och volym i Gironvárri/Kirunavaara och Luossavárri/Luossavaara inför ett stundande riksdagsbeslut om förlängning av malmbanan.[435] Året därpå beslutade riksdagen och det norska stortinget att förlänga malmbanan, från Váhtjer via Giron till Viktoriahamn (Áhkanjárga/Narvik) i Norge.[436]

LKAB

I huvudsak är det området kring Giron, Luossavaara-Kiirunavaara, och Gällivare malmfält som åsyftas då man talar om de norrbottniska malmfälten. Sedan 1957 är det den svenska staten som bedriver gruvdrift i området genom statliga Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag (LKAB), men gruvdriften har inte alltid varit under statligt ägandeskap utan grundades redan år 1890 av privata aktörer.[437] Under samma tidsperiod såg svenska staten ett behov av att utöka sitt inflytande över de svenska naturresurstillgångarna. Ett första steg mot utökat inflytande fick svenska staten genom att som ovan nämnt köpa malmbanan. Genom järnvägsavtalet kom svenska staten att erhålla fyra

[432] https://www.jernkontoret.se/sv/stalindustrin/stalindustrins-historia.
[433] https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/malmbanan.
[434] Jonsson. 1969, s. 43.
[435] C. Persson. *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar*. 2011, s. 67.
[436] Hansson. 1992, s. 48–50.
[437] Persson. 2011, bilaga 2.

aktier i LKAB och säkra ytterligare inflytande. Ett inflytande som sedan genom åren successivt ökade.[438]

Hjalmar Lundbohms tid vid LKAB

Från 1898 till 1920 var Hjalmar Lundbohm platschef och senare förste disponent för LKAB. Han anställdes för att undersöka järnmalmens utbredning och platsen för ett framtida gruvsamhälle, vilket senare blev Giron.[439] Hjalmar Lundbohm beskrivs ofta som Girons grundare[440] och spelade en central roll i relationen mellan LKAB och det omgivande samhället, inklusive relationen till samerna.[441] Lundbohm hade ett kluvet förhållningssätt till den samiska befolkningen; samtidigt som han företrädde en exploatering som han visste hade stor negativ inverkan på de renskötande samernas liv hade han en romantiserad bild av det samiska folket och ansåg att behandlingen av samerna var förkastlig.[442]

Hjalmar Lundbohm var präglad av idéer om kulturell olikhet och särartspolitik och ansåg att samer skulle skyddas från ”civilisationens degenererande kraft”.[443] Han var god vän med Herman Lundborg, chef för rasbiologiska institutet,[444] och stödde hans arbete ekonomiskt såväl som genom sitt kontaktnät.[445] Hjalmar Lundbohm och Herman Lundborg delade tankar om ”rasernas” olikhet, men hade olika skäl. Medan Lundborg ansåg att samer var en lägre stående ras, såg Lundbohm den samiska kulturen var unik och i behov av skydd. Att samerna skulle kunna bo och leva som de alltid gjort ingick i hans vision om gruvsamhället Kiruna.[446] På grund av denna övertygelse om kulturell olikhet var Hjalmar Lundbohm bland annat negativ inställd till att anställa samer vid gruvan, något som hindrade den samiska befolkningen från att ta del av den växande gruvindustrins ekonomiska fördelar.[447] Hjalmar Lundbohm var pådrivande i att idéer om kulturell olikhet skulle prägla flera delar av samhället, så

[438] Hansson. 1992, s. 51.
[439] Persson. 2011, s. 67.
[440] https://lkab.com/vilka-vi-ar/en-historia-om-lkab (hämtad 2026-08-12).
[441] O. Broberg & K. Rönnbäck. 2020. Aednan och Bolaget – Ett kolonialt perspektiv på gruvbrytning i Sápmi vid 1900-talets början. *Historisk tidskrift 140:3*, s. 492.
[442] Persson. 2011, s. 133–134.
[443] Broberg & Rönnbäck. 2020, s. 494.
[444] Se avsnitt 4.8.
[445] Persson. 2011, s. 138.
[446] F. Bremmer. 2017. *Vilket jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström*, s. 129–130.
[447] Broberg & Rönnbäck. 2020, s. 494.

som utbildningsväsendet. Han var exempelvis med i den utredning som ledde till det segregerade nomadskolesystemet.[448]

Boliden

Första världskriget innebar att den svenska importen av vissa metaller försvårades. Till följd att detta fanns det en oro i Sverige gällande tillgången till råvaror som var nödvändiga för utvecklingen av den svenska industrin. För att förbättra tillgången till de industrinödvändiga råvarorna genomförde svenska staten, tillsammans med näringslivet, metalleftersökningar i främst norra Sverige.[449]

År 1924 hittades guldmalm på Fågelmyran nordväst om Skiellet/Skellefteå. Fyndigheten utvecklades till att bli Bolidengruvan.[450] År 1929 hittade företaget Boliden genom efterforskningar koppar i Lávere/Laver, nordväst om Bihtám/Piteå och exploatering påbörjades.[451] Dessa är bara två exempel: sedan produktionsstarten har Boliden AB brutit malm i nästan 30 olika gruvor i Skellefteåbältet i Sápmi[452] och i Stihkienjohke/Stekenjokk, även det i Sápmi.[453] För att säkerställa produktion av silver, guld och koppar startade Boliden 1931 ett smältverk i Rönnskär[454] Smältverket såväl som flera av gruvorna är fortfarande i drift i dag.

Gruvexploateringens konsekvenser

Många av de gruvor som etablerades i Sápmi kom att få stor ekonomisk betydelse för Sverige. Exempelvis svarade Kirunagruvorna 1913 för mer än hälften av Sveriges järnmalmsexport.[455] Den samiska befolkningen hade svårt att ta del av de ekonomiska fördelarna med exploateringarna. Samerna som sedan länge bebodde och utnyttjade fler av de områden som påverkades av den norrländska malmexploater-

[448] Persson. 2011, s. 136.
[449] Avango m.fl. 2022. Heritage for the future: narrating abandoned mining sites. *Resource extraction and arctic communities: the new extractivist paradigm*, s. 209.
[450] https://www.sgu.se/mineralnaring/svensk-gruvnaring/historiska-gruvor.
[451] Avango m.fl. 2022, s. 209.
[452] https://www.boliden.com/sv/verksamhet/gruvor/bolidenomradet.
[453] Lantbruksstyrelsen, 1968. *Stekenjokkutredningen: utredning rörande vissa företags inverkan på renskötseln inom Vilhelmina södra och Frostvikens norra lappbyar med förslag till framtida renskötsel inom byarna*. Dnr H.1300/63.
[454] https://www.sgu.se/mineralnaring/svensk-gruvnaring/historiska-gruvor.
[455] Sörlin. 2023, s. 86.

ingen hade exempelvis inte, rätt till den ersättning som erbjöds fastighetsägare vilka drabbades negativt av exploateringen.[456]

Samtidigt drabbades samernas renskötsel negativt av gruvdriften och infrastrukturen kring den (så som infrastruktur för transport och energi). Det skapades barriärer och störningszoner, flyttvägar blockerades, myrmarker torrlades, renbetesmarker förorenades på grund av läckage med mera. Detta innebar att samernas rätt att bruka marken för renbete, jakt och fiske inskränktes utan ersättning för detta. Renskötseln påverkades negativt av utbyggnaden av malmbanan, då renar kördes ihjäl och vandringsmönster behövdes göras om.[457] Andra traditionella samiska näringar så som fiske påverkades negativt av gruvorna i Kiruna då fisken utarmades av de nyinflyttade arbetarna som kommit till området för att arbeta i gruvan.[458]

Samiskt motstånd mot gruvindustrin

I tidigare nämnda *Dat läh mijen situd! En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket* från 1920 utgjorde kritiken mot gruvbrytningen en viktig utgångpunkt för Karin Stenbergs och Valdemar Lindholms kritik mot svenska staten.[459] Trots detta och trots gruvexploateringens reella negativa konsekvenser för samerna ledde gruvindustrin och exploateringen av naturresurser under 1900-talets första hälft inte till någon större samlad reaktion från det samiska folket.[460] Samerna i Norrbotten påbörjade först 1937 sin politiska mobilisering när Jukkasjärvisamerna, som på grund av gruvdrift och järnvägsutbyggnad förlorat stora områden renbetesmark, bildade en sameförening.[461] Under 1940-talet begärde renskötande samer i Rautasvuoma och Kaalasvuoma ersättning för intrånget bland annat gruvnäringen haft på deras renskötsel. Uppmärksamheten kring, och mobiliseringen mot, industrins inverkan på den samiska renskötseln var dock fortsatt relativt låg även under 1940-talet.[462]

[456] Broberg & Rönnbäck. 2020.
[457] Ibid. s. 491.
[458] Malmgren & Avango. 2026.
[459] Broberg & Rönnbäck. 2020, s. 492.
[460] Lantto. 2000, s. 71, 115.
[461] Ibid. s. 291.
[462] Ibid. s. 271–272.

4.13.3 Älvarna och vattenkraften

De större älvarna i Sápmis svenska delar rinner upp i fjällen i väst och mynnar i Bottniska viken i öst.[463] Sedan urminnes tider har älvarnas fisk varit väsentlig för människan och annat liv. De har också fungerat som far- och transportleder, såväl sommar- som vintertid. Spår från äldre bosättningar och annan mänsklig närvaro hittas ofta i älvdalarna. Älvarnas stränder är och har många gånger varit viktiga betesmarker för klövdjur som renar. De samiska språkvarieteternas traditionella geografiska hemvister följer samma väst – östliga utbredningar som älvarnas färdväg genom landskapen mellan kust och fjäll. Historiskt sett har de flesta vattendragen i Sápmis svenska delar och i Sverige nyttjats som kraftkälla, exempelvis för kvarnar, sågverk, smedjor och järnbruk.[464]

Redan under 1400-talet utgjorde laxfisket en betydelsefull inkomstkälla för den svenska kronan och kyrkan. Laxholmen i Julevädno/Lule älv var navet för denna handel, där den största delen av fångsten såldes till Stockholm varifrån en del skeppades vidare ut i Europa. År 1621 överlät kronan sin del av fisket till den då nygrundade Luleå stad och fortfarande in på mitten av 1800-talet stod försäljningen av lax för cirka åttio procent av stadens totala inkomster.[465]

Under 1800-talet blev älvar och vattendrag i Sápmi intressanta ur skogsindustriellt perspektiv. Flottningens historia i Sverige sträckte sig från medeltiden, men kulminerade under 1800- och 1900-talen med den växande sågverksindustrin. Flottning var det huvudsakliga sättet att transportera timmer från skogarna till sågverk och hamnar vid kusten. Verksamheten minskade i omfattning under 1900-talet och upphörde i de flesta älvar under 1970- och 80-talen.

Arbetet inför vattenkraftutbyggnaden

Mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet inleddes den statliga vattenkraftsutbyggnaden i Sverige, vilket också markerade starten för den storskaliga naturresursexploateringen av Sápmi. Merparten av vattendragen i svenska Sápmis inland och fjällområden

[463] Julevädno/Luleälven, Duortnoseatnu/Torneälven, Ubmejeiednuo/Umeälven, Ångermanlandälven, Indalsälven, Gáláseatnu/Kalixälven, Dalälven, Seldutiedno/Syöldateiednuo/Skellefteälven.
[464] I. Bergman & I-M. Mulk 2026. Kulturarv i samiska landskap – kunskap och kulturmiljövård. (Forskningsantologin.)
[465] J. Hentati. 2023. *Älven i mig*, s. 233–234.

ansågs av politiska företrädare vid denna tid ligga under statlig ägo. Därför bedömdes potential för vattenkraft finnas framför allt i norra Sverige. Vattenfallskommitténs utredning som pågick mellan 1899–1904 var startskottet för utbyggnaden. Av utredningen framgår att staten ansåg sig vara ägare till 271 vattenfall av ”större betydelse”, vilket utgör cirka 15 procent av vattenkrafttillgångarna i landet. En stor andel av dessa vattendrag fans i Norrland, och många inom samiska renbetesmarker.[466]

Utbyggnad av vattenkraft för elektricitetsproduktion ansågs vara en uppgift av stor nationell betydelse eftersom den förväntas befria landet från tidens importberoende av kol.[467] Även kommunikationsväsendet, särskilt järnvägen, och den inhemska industrin, ansågs bli gynnade av större nationell tillgång på elkraft. Efter Vattenfallkommitténs utredning bildades Kungliga Vattenfallsstyrelsen 1909, föregångare till dagens Vattenfall AB. En av deras första arbetsuppgifter var att utreda möjligheterna till utbyggnad av vattenkraft i Lule älvar. Utbyggnaden i Porjus påbörjades redan året därpå.[468]

Parallellt med tillsättandet av Vattenfallsstyrelsen pågick arbetet med att förbereda en ny vattenlagstiftning.[469] Enligt politiska företrädare fanns behov av lagstiftning som var anpassad till de stora möjligheter för resursutnyttjande som hade synliggjorts. Med första världskrigets utbrott blev den politiska önskan att minimera det externa beroendet av energiförsörjning ännu mer akut och kriget innebar att de tveksamheter som tidigare fanns rörande att – delvis på jordbrukets bekostnad – gynna vattenkraftsutbyggnad, nu fick ge vika.[470] I riksdagen fanns en stor och grundläggande enighet om behovet av en ny vattenlag som specifikt skulle främja utbyggnaden av vattenkraften. En stor del av de vattendrag som berördes låg dock inom samernas traditionella renbetesmarker och utgjorde både viktiga vårbetesmarker och transportleder.[471] En lulesamisk kvinna skriver till kommissionen:

[466] P. Lantto & Å. Össbo. 2011. Det åsidosatta folket. Samerna, renskötseln och de första planerna på en storskalig utbyggnad av vattenkraften i Sverige. I P. Lantto (red). *Oknytt*. (2011-02-01), s. 65.
[467] Å. Össbo. 2014. *Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftsutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968*, s. 72.
[468] Lantto & Össbo. 2011, s. 68–69.
[469] Ibid. s. 69.
[470] Ibid. s. 70–71.
[471] Ibid. s. 72–73.

> Min bitterhet mot Vattenfall är kännbar och sorgen att veta att förfädernas kåtaplatser med friska ängar och hjortronmyrar är under vatten gör att jag inte kan besöka historien. Man stöter på ortnamn på platser i vissa äldre berättelser, som inte längre existerar." Jag känner mig trots detta att jag är ett med markerna, förmodligen för att gamla tiders nomadiserande finns i mig och jag kan glädja mig åt det jag har.[472]

Osynliggörande av samerna och deras rättigheter i processen

De nationalekonomiska och säkerhetspolitiska värden och intressen som stod på spel i vattenkraftfrågan var av sådan tyngd att särintressen som renskötseln och samerna redan tidigt hamnade i skymundan. De första renbeteslagarna hade stiftats under samma period som vattenkraftsfrågan började uppmärksammas, bland annat i syfte att skydda samerna och renskötseln. Trots det vägde samernas juridiska rättigheter att bruka mark och renskötselns intressen mycket lätt i frågan om vattenkraftutbyggnaden.[473] När regeringen i sin proposition till ny vattenlag 1918 kopplade vattenkraften till utvecklingen av "befolkningens allmänna välstånd", blev det tydligt att en liten minoritetsgrupp som samerna inte tilläts stå i vägen för vad som betraktades som nödvändiga framsteg för det svenska samhället.[474]

I den vattenfallskommitté som inledde vattenkraftfrågan på allvar, nämndes inte den grupp som kommer påverkas allra mest av planerna – nämligen samerna och särskilt de renskötande – mer än i bakgrundsbeskrivningen av odlingsgränsen och avvittringen. Förutom ett fåtal nybyggen i de tilltänka områdena tycks kommittén i stor utsträckning sett framför sig ett tomt och öde landskap, där staten som markägare var fria att verka. Att samerna levde i och brukade dessa områden, liksom att de hade markrättigheter som borde ha påverkat ramarna för utbyggnaden av vattenkraften, togs det ingen hänsyn till.[475]

Vattenfallskommittés totala avsaknad av fokus på samiska rättigheter återupprepades under de fortsatta diskussionerna om vattenkraften. I regeringens proposition 1908 rörande inrättandet av Vattenfallsstyrelsen, konstaterades kort att ett stort antal av de vattendrag som kunde bli aktuella för en utbyggnad låg på renbetesmarker ovanför odlingsgränsen. Denna mark betecknades i de första renbetes-

[472] S01224.
[473] Lantto & Össbo. 2011, s. 80.
[474] Ibid. s. 81.
[475] Ibid. s. 74.

lagarna som ”mark för lapparnas uteslutande begagnande.” Det ledde dock inte till någon vidare diskussion rörande hur samernas rättigheter skulle hanteras i dessa frågor.[476]

I förslaget till ny vattenlag diskuterades hur lagen förhöll sig till flottnings- respektive fiskerilagstiftningen, men inte till renbeteslagstiftningen. På motsvarande sätt diskuterades statens rätt till marken enbart i relation till markägare, vilket uteslöt nomadiserande renskötare eftersom de enligt statens synsätt inte kunde äga mark.[477] I propositionen till vattenlag 1918 betonades att hänsyn tagits till jordbrukets och fiskets intressen, och att även flottningen och vattendragens funktion som farled tillgodosetts. Frånvaron av samerna och renskötselns rättigheter och behov sticker ut, bland annat frågan om vattendragens funktion som centrala flyttleder för renskötseln. I den politiska diskurs som framställde vattenkraftfrågan som att nationens framtida väl står på spel, var samerna effektivt och strategiskt osynliggjorda.[478]

I kommissionens intervjumaterial finns det berättare som även beskriver problemet med den bristfälliga inventeringen av samiska boplatser innan vattenkraftsutbyggnadens påbörjas. Eftersom samiskt viktiga platser var osynliggjorda för majoritetssamhället togs ingen hänsyn till dem. En berättare beskriver de gamla bosättningarna som värdefulla ”skatter” som var gömda överallt i landskapet men som ingen tänkte på. Att ingen inventering gjordes innebar att många av dem senare dränktes under vatten och försvann.[479] I Bergman och Mulks artikel i kommissionens forskningsantologi beskrivs hur inga arkeologiska undersökningar genomfördes inför den första regleringsetappen vid Bårjås/Porjus respektive Suorvvá/Suorva. Inför den andra etappen vid Suorvvá/Suorva gjordes en arkeologisk inventering, men då var området redan skadat.[480]

Den vattenlag som så småningom röstades igenom var tänkt att underlätta utbyggnad av vattendrag, samtidigt som den skulle skydda vissa andra intressen. Men renskötseln skrevs aldrig in som en av de näringar att ta hänsyn till och fick således inget skydd i vattenlagen. Samtidigt skyddas andra näringar, såsom jordbruk, fiske och skogsbruk genom flottningen.[481] Renskötseln, dess utövare och deras bruks-

[476] Ibid. s. 75.
[477] Ibid. s. 76.
[478] Ibid. s. 76.
[479] 24065.
[480] Bergman & Mulk. 2026, s. 343.
[481] Å. Össbo. 2026. Dämningar och kraftuttag – effekter av svensk politik och praktik kring mark och vatten i Sápmi. (Vol. 1, 2026, forskningsantologin) s. 208.

rättigheter till mark har på så sätt osynliggjorts inom den arena där övriga sakägare har en självklar plats. Renskötarnas rättsställning blev därför svagare än jordbrukarens och fiskenäringens.[482]

Diskriminering i praktiken

Genom 1918 års vattenlag gjordes en storskalig utbyggnad av vattendragen möjlig, och med lagen försvagades andra egendomsägares juridiska ställning till förmån för de statliga utbyggnadsintressena.[483] Men eftersom renskötarnas rättigheter att bruka marken inte behandlades med samma respekt som andra sakägares, såsom jordbrukarens och fiskenäringens, kom det innebära en diskriminering av just renskötarnas rättigheter i praktiken. Bland annat i frågor om ersättning. Eftersom ersättningarna var utformade för de näringar som omnämns i vattenlagen och det var svårt att översätta reella värden mellan jordbruk och rennäring, drabbade det renskötseln och dess utövare negativt.[484]

Ett annat exempel på negativ särbehandling av samer var hur bestämmelser om ersättning för bostäder, eller jord som sattes under vatten eller skadades tillämpades. Eftersom renskötaren enbart betraktades som nomad utan fast bostad, ansågs denne inte kunna berövas sin bostad, utan främst visten – vilka var möjliga att flytta. Samernas kulturområden likställdes inte heller med de agrara områdena vilka hade sitt skydd i vattenlagen.[485] På så sätt uteslöts de även i bedömningen av dessa bestämmelser.

Statliga företrädare såg samerna som nomadiserande renskötare utan samma koppling till specifika markområden som till exempel jordbrukare. Dessutom betraktades skyddet för deras renskötselrätt inte som jämställd med skyddet för äganderätten. Det bidrog sammantaget till ett ekonomisk missgynnande av de renskötande samerna. På så sätt blev områden där endast samer bodde ”billiga” för staten att dämma.[486] Samtidigt kunde deras rättigheter som renskötare inte användas som grund för att en utbyggnad av vattenkraften skulle förbjudas.[487]

[482] Ibid. s. 215.
[483] Lantto & Össbo. 2011, s. 77.
[484] Össbo. 2026, s. 215.
[485] Lantto & Össbo. 2011, s. 79.
[486] Össbo. 2026, s. 209.
[487] Lantto & Össbo. 2011, s. 81.

En person som lämnat sin berättelse till kommissionen tvingades som barn flytta tre gånger med sin familj på grund av vattenregleringen och beskriver den otillräckliga ekonomiska ersättningen.

> Så här i efterhand förstår man sedan att den ekonomiska kompensation mina föräldrar och andra sakägare fick för att boplatserna och renbetesmarkerna dämdes var långt ifrån värderade skador för all framtid. Den ekonomiska kompensationen var dessutom inte skattefri utan året efter beskattades summorna så det var stora summor som återbetalades tillbaka till staten via restskatt. Ja, så var det när staten genom Vattenfall lurade våra förfäder och föräldrar, och våra marker och boplatser offrades till förmån för välfärdens elproduktion.[488]

En särskilt förfördelad grupp

Samerna var inte den enda grupp och renskötseln inte den enda näring som drabbades av vattenkraftsutbyggnaden. Men samerna befann sig i en svagare position än andra grupper. På grund av föreställningar om samer som omyndiga i ekonomiska frågor och idén om ”lapprivilegiet” som konstituerats genom 1928 års renbeteslag, såg sig staten som beskyddare av samers rätt i förhållande till andra.[489] Det gjorde att renskötarna inte tilläts agera som självständiga juridiska personer i rättegångar, utan företräddes av de statligt utsedda lappfogdarna. Jordbrukare hade, liksom renskötarna, inte heller någon egentlig juridisk rätt till kompensationsmark såvida inte särskilda avtal slutits. Skillnaden var dock att jordbrukare fick agera självständigt, utan förmynderi från lappväsende, länsstyrelse och kammarkollegium.[490]

När det gäller ersättning för renbetesmarker fick varken enskilda samer eller, till en början, ens lappbyar ersättning för markförlusten.[491] Om det utdömdes ersättning för förlorade betesmarker till renskötare slussades den till den så kallade lappfonden. De medel lappfonden förfogade över användes sedan till att stödja renskötseln som näring i allmänhet. Det är därför inte säkert att de enskilda renskötare som drabbades genom ett projekt fick tillgodogöra sig hela ersättningen. Det innebar att renskötarna diskrimineras i förhållande till fastighetsägare och arrendatorer som fick ersättning för sin arrendemark.[492]

[488] 24062.
[489] Össbo. 2014, s. 242–243.
[490] Ibid.
[491] Össbo. 2026, s. 209.
[492] Ibid.

Bland kommissionens intervjumaterial finns flera röster som beskriver de ofördelaktiga avtal som deras äldre släktingar i dåtidens lappbyar i princip tvingades skriva med Vattenfallsstyrelsen/Vattenfall. Vissa beskriver hur lappbyarna stod maktlösa utan stöd från advokat, andra beskriver hur advokaterna som skulle vara på deras sida mer eller mindre lurade dem. Många gånger verkar det handla om bristande kunskap om och insyn i vattenkraftens konsekvenser för renskötseln, framför allt hos statens representanter som saknade förståelse för renskötselns förutsättningar. I andra fall hade samerna själva svårt att förutse hur markerna och vattnen skulle komma att påverkas av vattenkraftsutbyggnaden. En person beskriver upplevelsen av okunniga advokater.

> Samebyn representerades av en advokatbyrå som även var ombud för några enskilda sakägare. När jag tänker tillbaka så kan jag inte känna någon tilltro för advokaterna och advokatbyråns kompetens och kunskap att kunna framlägga vattenregleringens inverkan och konsekvenser av renskötseln och dess utövare.[493]

Icke renskötande samer och fiskesamer hade en delvis ännu sämre situation då deras samiska jakt- och fiskerättigheter inte täcktes in genom medlemskap i ”lappbyn”. Samiska nybyggare som ägde mark var däremot jämställda med andra jordbrukare. Det fanns områden där markarrenden upplåtits till bland annat renskötare som lämnat renskötseln, på platser där avtal redan slutits om vattenkraftexploateringar.[494]

Även om vattenkraftutbyggnaden ledde till en allmän standardhöjning i samhället som även nådde och kunde gynna samerna, dröjde det i flera fall längre innan den kom samerna till del.[495]

Julevädno/Luleälven

Julevädnos geografiska namn brukar delas upp i tre. Den som omnämns som Stuor Julevädno/Stora Lule älv, den som omnämns som Unna Julevädno/Lilla Lule älv och där dessa två grenar går ihop, faller flera hundra meter och bildar det som kallas Julevädno/Lule älv eller Luleälven.

[493] 24062.
[494] Össbo. 2014, s. 243.
[495] Össbo. 2026, s. 216–219.

Innan statens beslut om att bygga om älven för vattenkraft, år 1910, utgjordes Julevädno av en lång rad forsar, fall och lugnare partier. Mellan åren 1910–1977 byggde Kungliga Vattenfallstyrelsen/Vattenfall in sig i älven och förändrade fundamentalt dess flöde, artbestånd och karaktär genom sexton dammar, femton vattenkraftverk och fyra regleringsmagasin.[496]

Det saknas övergripande studier som synliggör hur vattenkraftsutbyggnaden har påverkat samiska samhällen, livsföring och markanvändning i hela den svenska delen av Sápmi.[497] Däremot har enskilda projekt i förhållande till renskötseln studerats och utretts, framför allt utbyggnaden av Julevädno/Lule älv.[498] Kraftverken i Julevädno står för den i särklass största delen av vattenkraftbaserad elproduktion och de största kraftverken har också byggts här. Det innebär dock inte att andra utbyggda älvar haft mindre påverkan på samiskt liv och livsföring.

Bårjås/Porjus kraftverk och Suorvadammen

Den första dämningen av Julevädno/Luleälven skedde i Bårjås/Porjus mellan 1910–1914. Vattenfallen i Bårjås var innan utbyggnaden tre: Tjeureskårtje, Routikårtje och Porjusfallet.[499] Reseskildrare hade flitigt beskrivit hur storslagna de var.[500] I området intill fallen levde endast en bofast familj – samen Erik Abraham Olofsson Rim tillsammans med hustrun Anna-Kajsa Nilsdotter och deras fem döttrar.[501] I övrigt fungerade älven och dess stränder i området runt Bårjås som flyttningsled och betesmark för Sirkas och Sörkaitums lappbyar, nuvarande samebyarna Sirges och Unna Tjerusj.[502]

En av Kungliga Vattenfallsstyrelsens första uppgifter var att säkra den elektriska energin för malmtransporten med järnväg i norra Sverige. Valet stod mellan ett kraftverk i Torneälv eller i Stora Luleälv. Eftersom agrara näringar skulle skyddas i första hand, ansågs Porjus ha många fördelar. Enligt Vattenfallstyrelsen var Porjus be-

[496] Hentati 2023, s. 27–28.
[497] Össbo. 2014, s. 3.
[498] Össbo. 2014, s. 3. Se not nr 15 Össbo. 2014, s. 4 för enskilda projekt utöver Julevädno; I forskningsantologin skriver Bergman & Mulk om konsekvenser av vattenkraften i Julevädno utifrån arkeologiska och kulturarvsperspektiv.
[499] Hentati. 2023, s. 71.
[500] Hentati. 2023, s. 70; Se STF:s årsskrifter 1913 och före.
[501] Össbo. 2014, s. 33.
[502] Året runt mark för Sirges.

läget i vad som betraktas som vildmark med få berörda, till skillnad från den jordbruksbygd som skulle påverkas i Torneälvdal. Styrelsen valde Porjus som därigenom blev det första steget mot den totala industrialiseringen av Stora Luleälv och det extensiva intrånget i ett viktigt samiskt kultur- och renbetesområde.[503]

Byggandet av Porjus kraftstation skedde före vattenlagens tillkomst och belyser hur en lokal domstol förbiser en del av befolkningen i sitt närområde. Området som skulle dämmas – stränderna kring Stora Porjusselet – var en del av Sirkas och Sörkaitums lappbyars flyttleder och betesmarker.[504] Lokala sakägare hade liten möjlighet att försvara sina rättigheter gentemot Kungliga Vattenfallsstyrelsens/Vattenfalls utbyggnad. Sakkunniga biträdde häradsrätten i handläggningen, men bland dessa fanns ingen representant för renskötseln eller lappväsendet.[505] Utbyggnadsprojektet kring Stora Porjusselet uppmärksammade inte området som renbetesland. Därför vägdes inte dränkta stränder, påverkan på området som transportvägar, allmänna vattenvägar eller fiskets betydelse för renskötseln in i bedömningen.[506] Inverkan på fiske och kommunikationer ansågs utredda utan att samerna ens nämns. Problemen som sedan uppstod blev inte föremål för domstol utan hanteras vid sidan om, av bland andra lappfogden, landshövdingen och byggnadschefen i Porjus.[507]

På grund av behov att kunna reglera vattenflödena i Bårjås/Porjus påbörjades strax därpå bygget av Suorvadammen 1919. Dämningarna innebar intrång i den nyligen tillkomna nationalparken Stora Sjöfallet.[508] För att exploatering av det stora sjösystemet i nationalparken skulle vara möjlig bröt riksdagen ut området ut nationalparken, med godkännande från Kungliga Vetenskapsakademin som ansvarade för tillsyn av landets nationalparker, eftersom vinsterna från kraftverket bedömdes bli stora. Från naturvårdande instanser höjdes kritiska röster, där områdets naturvärden och turistiska kvaliteter framhävdes. Däremot lyftes inte konsekvenserna för den samiska lokalbefolkningen.[509]

Den stora dammen i Suorva förändrade snabbt landskapet för samtliga bosatta och verksamma i området. När den stod färdig 1923 och

[503] Össbo. 2014, s. 75.
[504] Lantto & Össbo. 2011, s. 75.
[505] Össbo. 2014, s. 77.
[506] Össbo. 2014, s. 77–78.
[507] Lantto & Össbo. 2011, s. 75.
[508] Össbo. 2014, s. 75.
[509] Bergman & Mulk. 2026, s. 341.

tillförseln av vatten till Stora Sjöfallet strypts började vattnet i sjöarna ovanför dammen stiga. Det steg över stränder, skogar, betesängar, boplatser, kåtor, matbodar och getstall. Vid sin maximala höjd nådde den åtta meter ovan den ursprungliga vattennivån. De stränder, öar och landtungor som tidigare fogade samman de många små sjöarna hamnade under ett och samma vatten. Det som kommer att kallas ”havet”. Efter några år höjde Vattenfallstyrelsen vattnet i dammen igen, och sedan igen och igen. Regleringar som i folkmun kallas Suorvasettan, Suorvastvåan, Suorvastrean och Suorvasfyran.[510]

”Vad händer med människor när deras plats dränks under vatten?”[511]

Frågan ställs av en sydsamisk kvinna i en av kommissionens intervjuer. Statens industrialisering av vattendragen i norra Sverige påverkade alla i områdena runt vattendragen och hade en rad negativa konsekvenser för samerna. De mest påtagliga för renskötseln var renbetesmarkernas minskade omfång och sämre kvalitet.[512] På grund av en omvandling, och ibland utplåning, av kulturlandskapen försämrades renskötselns förutsättningar för många samer. Omvandlingen innebar att marker, flyttleder, visten och hemmiljöer dämdes över av vatten från kraftverken och dammarna. Det innebar att fisket försvårades eller helt förstördes.[513] Bland de berättelser som lämnats till kommissionen är det flera som skildrar att de tvingas flytta från sina boställen eftersom de hamnat under vatten. Vissa beskriver hur viktiga markområden blev överdämda, att man kunde ”lägga ut tio fiskenät men bara få en enda fisk” och att det som en gång var ens hem plötsligt försvann under vattenmassorna. En berättare beskriver dessa förluster som det är omöjligt att sätta ett pris på.

> Det var fem kalvmärkningsuddar som blev totalt begravda när de höjde vattennivån i Stensjön, när de hade byggt dammen och släppte på vatten så försvann de här oersättliga kalvmärkningsgärdena. Så fint var det att ha fem stycken vid samma sjö och särskilt en som vi kallade Stoerrenjuana och där var en naturlig beteshage som vi ser det i dag alltså. […] Där försvann en naturlig beteshage som inte går att ersätta.[514]

[510] Hentati. 2023, s. 113–114.
[511] 23122.
[512] Össbo. 2014, s. 248.
[513] Össbo. 2014, s. 253.
[514] 24065.

Många gånger fick omvandlingen av landskapet konsekvenser i flera led. En aspekt som dyker upp i ett antal intervjuer är att när flyttvägarna har dämts över tvingades renskötarna transportera renarna på andra sätt, exempelvis med lastbil, när de skulle flyttas mellan olika betesområden. Det innebar stora extra kostnader för berörda renskötare som vissa intervjupersoner menar att de som förstört flyttlederna borde stå för. Den vattenkraft som brukar framställas som miljövänlig har alltså medfört ökat användande av fossila bränslen på grund av biltransporter.[515] En annan konsekvens i ett nästa led kunde vara hur renarna påverkades när de tvingas bort från sina välbekanta platser. En person ger ett exempel på det.

> För innan de dämde det där stora magasinet i Akkajaure så fanns det några områden som var väldigt mycket land på vår sida om älven, du hade strömfåran nästan på andra sidan sjön […] Men när de dämde upp det där så hamnade allt under vatten. Det tvingade ju upp renarna på högfjället och det vet jag att de tyckte var hemskt. För det är inte bara rovdjur utan då ska du kämpa med väder och vind och ha tur under den där perioden när kalvarna föds för de blir ju så mycket mer utsatta uppe på högfjället än de är på en skyddad liten backe nere i tallskogen.[516]

Att renbetesmarkerna drabbades negativt innebar en ytterligare devalvering av de samiska rättigheterna, eftersom de hade institutionaliserats i renskötselrätten. Med förlorade betesmarker och myndigheters ovilja att utöka eller repatriera marker för renskötseln måste också antalet renskötare minska och renskötseln rationaliseras för att ekonomiskt kunna bära de som var kvar. Det ledde bland annat till att kvinnor, barn och äldre många gånger inte kunde utföra sysslor som de förut haft och att renskötarnas samlade framtidsutsikter krympte när möjligheten att bedriva och utveckla renskötseln minskade.[517]

Förutom de materiella och ekonomiska konsekvenserna var de kulturella och känslomässiga följderna av vattenkraftutbyggnaden påtagliga. När landområden krympte innebar det en förlust av kunskaper kopplade till markerna och för många en stor sorg över att ha mist tillgång till sina traditionella visten, som förts vidare i generationer.[518] En person som lämnat sin berättelse beskriver hur traumatiskt det var att som barn tvingas se sina lekplatser och boplatser

[515] M-B. Öhman. 2026. Lule älv – samiska perspektiv på etnosvensk tekniknationalism och vattenkraftexploateringar (forskningsantologin), s. 245.
[516] 24047.
[517] Össbo. 2014, s. 253 och 248.
[518] Össbo. 2026, s. 219.

försvinna under vattnet och gång på gång behöva lämna sitt hem. Det har satt spår för livet och beskrivs som ”en barndomsuppväxt som fortfarande smärtar”.

> En oerhört tragisk upplevelse att se hur marken förändrades från frodiga strandängar till mark som blev som öken där gyttja, sten samt rötter från träd blivit vattensköljda.[519]

En annan berättare beskriver hur hemskt det var när hen insåg att främmande personer skulle komma och ödelägga platsen där hen vuxit upp, varit trygg och mått gott. Att senare återvända innebar att gamla minnen väcktes till liv.

> Alltså det var en sorgvandring för mig. Alla de här stigarna från olika ställen och de slutade vid sjön, de fanns inte längre. Jag är glad att jag har den här skatten inom mig, jag ser de här bilderna, det tog många år, det här. Vi bodde på nya stället, hjärtat var kvar.[520]

Utöver de nomadiserande fjällrenskötarna drabbades fler samiska grupper av vattenkraftutbyggnaden. Bland andra de samer som blivit jordbrukare vars liv och näring också påverkades negativt när den ärvda jorden dränktes. Men skillnaden från renskötarna var att jordbruket inte hade lika stark koppling till specifika platser och i princip gick att uppta på annat håll.[521]

När ytan för fjällrenskötarnas betesmarker minskade till följd av vattenkraftens etablering ledde det även till ett ökat tryck på skogssamernas områden. Med mindre yta att samsas om skapades en dominoeffekt som ledde till slitningar inom renskötarsamhällena.[522]

Att vattenkraftutbyggnaden har haft stora negativa konsekvenser för fisket, inte minst i Lule älv, drabbade alla som levde längs älven vilket inbegrep flera grupper; hemmansägare, fastboende utan ägor, samiska renskötare – såväl fjällsamer som skogssamer – och fiskesamer. Förutom att fisket var betydelsefullt för självförsörjning och ekonomiska inkomster hade det också ett stort rekreations- och själsligt värde.[523] Hur fiskesamer, som har fiske som huvudsaklig verksamhet men inte är medlemmar av dagens samebyar och därmed står utanför sina rättigheter, blev särskilt svårt drabbade av vattenkraftens

[519] 25062.
[520] 24065.
[521] Össbo. 2014, s. 196 och 252.
[522] Össbo. 2026, s. 220.
[523] Öhman. 2026, s. 247.

följder behandlas mer utförligt i May-Britt Öhmans artikel i kommissionens forskningsvolym[524].

På grund av ett osynliggörande av samernas rättigheter och intressen i planering och genomförande av vattenkraftutbyggnaden blev vattenkraften billig för statens representanter.[525] Genom att åsidosätta samernas rätt till markerna och på så sätt slippa ett laga expropriationsförfarande som skulle innebära ersättning till berörda samer, blev det möjligt för staten att göra ekonomiska vinster på vattenkraften. Även om det inte går att säga huruvida det var ett bakomliggande motiv.[526]

Samiskt motstånd

Under 1950-talet började opinionen och motståndet mot vattenkraftsutbyggnaderna märkas tydligare. Mobiliseringen mot exploateringen kom bland annat från samiskt håll. Sámiid Riikkasearvi/Svenska samernas riksförbund (SSR) som hade bildats 1950 tillsatte exempelvis en vattenregleringskommitté 1955.[527] Kritiska samiska röster återfanns även tidigare än så. Exempelvis vid 1942 års översyn av en utredning kring samiska frågor underströk renskötaren Lorentz Fjällberg från området kring Buvriejaevrie/Burvattnet att ersättningar från vattendomstolen skulle gå till enskilda samer i stället för till den statliga lappfonden.[528]

[524] Se Öhman. 2026.
[525] Össbo. 2014, s. 249.
[526] Össbo. 2014, s. 239.
[527] Össbo. 2026, s. 213.
[528] Össbo. 2026, s. 223.

5 Samtidshistorisk era (cirka 1950 till i dag)

1950-talets Sverige präglades av snabb ekonomisk tillväxt, en utbyggd välfärdsstat och en snabbt växande industrialisering. Förändringarna fick betydande konsekvenser för samisk kultur och näringar. Med en övergång till centraliserat näringsliv, utbildning och samhällsservice avfolkades inlandet och människor fick färre möjligheter att försörja sig där de bodde. Statens politik gentemot samerna präglades fortsatt av ett kolonialt förhållningssätt, där ekonomiska och territoriella intressen ofta vägde tyngre än samiska rättigheter och behov.[1]

Statens hantering av naturresurser påverkade alltmer samernas markanvändning. Efter andra världskrigets slut 1945 genomfördes en rad storskaliga vattenkraftsutbyggnader, framför allt i Sápmis älvar. Utbyggnaden gjorde betydande intrång på samiska marker.[2] Gruvdrift, skogsbruk och vindkraftsetableringar hade successivt ökat exploateringen. Utbyggnaderna skedde inom ramen för ett system som ofta inte erkände samers rättigheter som likvärdiga andras rättigheter. Samisk markanvändning ses som ett särintresse, medan statliga och industriella aktörer ges fördelar genom lagstiftning, infrastrukturinvesteringar och bestämmelser om riksintressen. På 1980-talet etableras riksintressena vilket gör stora delar av det samiska kulturlandskapet till ett område utsatt för konkurrens av andra användningsområden. I konkurrensen hamnar renskötseln ofta i underläge.[3]

I samband med kärnkraftsolyckan och miljökatastrofen i dåvarande sovjetiska Tjernobyl 1986 förorenade det radioaktiva nedfallet stora delar av Sápmi. Det ledde till att renkött under flera år inte kunde

[1] Lantto. 2012.
[2] M-B. Öhman. 2026. Lule älv – samiska perspektiv på etnosvensk tekniknationalism och vattenkraftexploateringar (forskningsantologin); Å. Össbo. 2026. Dämningar och kraftuttag – effekter av svensk politik och praktik kring mark och vatten i Sápmi (forskningsantologin).
[3] P. Lantto. 2010. Riksintressen och urfolksintressen – en problematisk relation. I *Samefolket*, nr 3–4.

säljas. Händelsen visar hur teknologisk utveckling också kan innebära stora samhällsrisker och allvarliga konsekvenser för traditionella näringar och urfolkssamhällen.[4] Katastrofen ledde till ökad medvetenhet om behovet av särskilt skydd för samisk kultur och försörjning i det nationella krisberedskapssystemet.

Under 1960- och 1970-talet växte en ny våg av samisk politisk och kulturell mobilisering fram. Drivkrafterna var bland annat motstånd mot assimileringspolitik, krav på språkliga och kulturella rättigheter, kombinerat med ett ökat deltagande i internationella urfolksforum.[5] Ett omfattande arbete med språkrevitalisering, samisk utbildning och etablering av samiska kulturinstitutioner inleddes.[6] Arkiv- och museiväsendet började engageras i frågor om repatriering av samiskt kulturarv och återförande av dokumentation från statliga och vetenskapliga samlingar till samiska arkiv och museer.[7]

Perioden blir till en tid där samiska röster hörs alltmer för att kräva inflytande, erkännande och självbestämmande. Ett konkret resultat blir att Sametinget inrättades 1993. Det får ett begränsat politiskt mandat och är samtidigt en statlig myndighet, något som väcker diskussion om hur graden av faktisk självbestämmanderätt ser ut.[8]

Efter andra världskriget blir mänskliga rättigheter en bärande del av den globala världsordningen. FN grundas i oktober 1945 med syftet att värna fred, säkerhet och mänskliga rättigheter. Inrättandet av Europarådet 1949 läger grunden för länders gemensamma åtaganden inom områdena demokrati, mänskliga rättigheter och rättssäkerhet. Värnandet om Europas nationella minoriteter inklusive urfolket samerna blir så småningom en viktig del i Europarådets arbete. Samtidigt tar befrielserörelser i världen en allt större plats och kräver att länder avkoloniseras och blir nationellt självbestämmande. De koloniala systemen monteras ned, och principen om självbestämmande[9] blir en universell mänsklig rättighet genom FN:s konventioner.

---

[4] E. Åhman. 1988. Tjernobyl och renskötseln. *Samefolket*, nr 4.
[5] R. Kuokkanen. 2020. *Restructuring Relations: Indigenous Self-Determination, Governance, and Gender*.
[6] V. Hirvonen. 2008. *Voices from Sápmi. Sámi Women's Path to Authorship* (DAT, 2008); Huss. 2026.
[7] Nilsson Stutz. 2026. Mänskliga kvarlevor, samlande och repatriering ur ett internationellt perspektiv (forskningsantologin).
[8] Se Sametinget. 2022. Sametingets årsberättelse till regeringen 2021.
[9] Principen om självbestämmande innebär en kollektiv autonomi, det vill säga att ett folk har rätt att själva bestämma sin politiska status och fritt utveckla sin ekonomi, kultur och samhällsliv – utan yttre tvång eller inblandning.

I Sverige växer en politik fram under 1970-talet som är positiv till språklig och kulturell mångfald. Samernas status som urfolk erkänns formellt av riksdagen 1977.[10] Den svenska minoritetsspråkspolitiken utvecklas gradvis, och EU-medlemskapet 1995 blir ytterligare en drivkraft att stärka skyddet av nationella minoriteters (historiska minoriteters) språk och kultur.

Under 1990- och 2000-talet blir Sveriges förhållningssätt till urfolksrättigheter en allt viktigare fråga. Internationella instrument som FN:s deklaration om urfolksrättigheter (UNDRIP) och ILO:s konvention nr 169 om urfolk och stamfolk i självstyrande länder lyfter fram centrala frågor om självbestämmande, rätt till mark och traditionell kunskap. Sverige har ännu inte ratificerat ILO 169, vilket leder till återkommande kritik från såväl samiska företrädare som internationella organ. Debatten om samernas rätt till land, kultur och inflytande i samhällsutvecklingen är fortsatt levande och aktualiseras genom rättsprocesser, miljökonflikter och frågor om delaktighet och självbestämmande.[11]

5.1 ČSV! – En andra våg av samisk mobilisering

Under 1960-talet intensifierades den etniska och politiska mobiliseringen i Sápmi. Statens stigmatiserande, begränsande politik gentemot samer och ett tilltagande exploateringstryck på markerna mobiliserade samerna i ett motstånd. Inom det samiska samhället skedde samtidigt ett återtagande och revitalisering av kulturella aspekter. Kampen för att som enat kollektiv återta stolthet och status i sina samiska identiteter drivs genom konst, musik, teater, litteratur och festivaler. De kulturella uttrycken fungerar som markörer för en samisk nation och ett folk.[12] Samtidigt börjar samiska företrädare aktivt att driva frågan om urfolksstatus för det samiska folket och blir viktiga aktörer i utvecklingen av den internationella urfolksrätten som sker under denna period.[13]

[10] Samernas ställning som ”folk” skrevs in i den svenska grundlagen 2011.
[11] FN:s kommitté för mänskliga rättigheter (2019). *Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden*.
[12] H. Horsberg Hansen. 2014. Beauty and Truth. Dialogues between Sami art and art historical research. I *Beauty and Truth/Čáppatvuohta ja duohtavuohta. Dialogues between art and art historical Research*.
[13] K. Somby. 2024. *Sámi entering and shaping a globalised World – Nordic Indigenous political, activist and intersectional movements 1968–1990.*

Slagordsfrasen *ČSV* myntades under 1970-talet och betecknar en rörelse bland samer. Akronymen, som ofta får stå för Čájet Sámi Vuoiŋŋa kan översättas ”visa samisk själ”. Den användes först litterärt och kom ur behovet att uttrycka en tillhörighet i en kollektiv samisk identitet med kulturell stolthet, sammanhållning och konstruktiv, framtidsoptimistisk handling.[14] Frasen anammades av samer som arbetar politiskt och får en mer omfattande betydelse. ČSV-rörelsen jämfördes med de samtida Red Power- och Black Power-rörelserna[15] och fungerar som ett uppvaknande och upprop för samer, och en konfrontativ hållning gentemot majoritetssamhället.[16] Rörelsen blir betydelsefull men engagerar inte alla samer. Likt hur Karin Stenbergs kamp genom (bland annat) *Dat läh mien situd* (1920) har den av vissa ansetts alltför stridslysten. Slagordet och dess mobiliserande, revitaliserande innebörd används sedan 2010-talet återigen inom politiska och konstnärliga kretsar.[17]

5.1.1 ”Den samiska renässansen”

Slutet av 1960-talet brukar betecknas som ”den samiska renässansen”. En mer självdefinierad, mångfacetterad, politiserad och organiserad konstnärlig arena växte fram. Även om konstnärliga föregångare och traditionella praktiker har fortsatt inflytande på den samiska konsten omfamnas nu nya tekniker. En modern samisk visuell konst utvecklas och många konstnärer engagerar sig aktivt i den samtida kulturella och människorättsliga rörelsen. Under lång tid har naturen haft en framträdande roll i den samiska konsten. Nu utvecklas den till ett mer metaforiskt tema som berör politiska frågor om skydd för samiska land och vatten.[18] Konstnärskollektivet Sámi dáidujoavku eller Máze joavku/Masigruppen, som bildades med säte i den norska orten Máze/Mase under sent 1970-tal, spelar en central roll i dessa sammanhang.[19] Kollektivet bestod av ett antal konstnärer varav vissa, exempelvis Britta Marakatt-Labba, hör till Sápmis mest framstående och erkända i dag, såväl nationellt som internationellt. Andra konstnärer i Máze

[14] L. Stien. 2000. ČSV. *Ottar*, 4(2000):24–26.
[15] V. Stordahl. 1998. *Same i den moderne verden Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn*.
[16] I. Bjørklund. 2000. *Sápmi: Becoming a Nation. The Emergence of a Sami National Community.*
[17] M. Sandström. 2020. *Dekoloniseringskonst. Artivism i 2010-talets Sápmi.*
[18] H. Horsberg Hansen. 2010. *Fluktlinjer. Forståelser av samisk samtidskunst.*
[19] V-P. Lehtola. 2014. Homecoming of Sámi Artists. Masi group as the initiator of the modern Sámi art. I *Saamelaista nykytaidetta/Dálá Sámi dáidda/Sámi Contemporary*.

joavku vars verk har symbolisk betydelse för tidsandan som kan nämnas är Keviselie/Hans Ragnar Mathisens kartbilder av Sabmi och Synnøve Persens utkast till det som blir den officiella samiska flaggan.[20]

Máze joavkus verksamhet fick stort inflytande på såväl bilden av samisk konst som på den samiska konstens status i nordisk konstkontext. Likt samtidens nationella och internationella strömningar bland marginaliserade grupper var också Máze joavku inriktad på att påverka konstinstitutionerna. En drivkraft var att organisera den samiska konstkåren för att stärka förutsättningarna för samiska konstnärer och den samiska konstens anseende. Bland annat arbetade gruppen för att bilda ett samiskt konstcentrum, vilket resulterade i etableringen av Sámi Dáiddačehpiid Searvi och Sámi Art Centre (i dag, Sámi Dáiddaguovddáš/Sami Center for Contemporary Art) i Kárášjohka/Karasjok. Det stärker den samiska visuella konsten som under 1970- och 1980-talet antar en framträdande roll i konstruerandet av samiska identiteter, tillsammans med litteratur, musik och teater.[21]

Konstnärer med huvudsaklig hemvist i Sápmis svenska delar är högst delaktiga i arbetet med institutionaliseringen av den samiska konsten. Samtidigt kommer dessa institutioner att etableras i Sápmis norska delar, vilket i viss mån och på sikt resulterar i att förutsättningarna för konstnärer verksamma i de norska delarna är bättre än för dem i de svenska delarna. Någon liknande organisering av den samiska konsten på svensk sida sker inte under denna tid. Först under de senaste fem-tio åren har behovet av ett mer organiserat kulturliv i Sápmis svenska delar – och stärkta möjligheter för samnordiska, gränsöverskridande verksamheter – diskuterats mer målmedvetet. Det har resulterat i nätverket Viermie K som representerar olika konst- och kulturinstitutioner i Sápmis svenska delar.

5.1.2 Áltákonflikten

Konflikten om Guovdageain- ja Álttáeatnu/Kautokeino- och Altaälvens utbyggnad för vattenkraft pågick under slutet av 1970-talet, och blev en symbol för samisk motståndskraft och rättighetskamp. I protesterna gick samiska och andra miljöaktivister samman för att

[20] Ibid.
[21] Ibid.

skydda älven, omgivande samhällen och renbetesområden från ödeläggning. Masigruppens konstnärer engagerade sig påtagligt i konflikten och skapar verk som direkt rörde denna eller den samtida samiska kultur- och rättighetskampen i en vidare bemärkelse.[22] Kampen om Álta/Alta kulminerade 1979–1980 med hungerstrejksprotester i Oslo och den dittills största norska polisinsatsen gentemot samer och miljöaktivister.[23] Konflikten fick stor nationell och internationell uppmärksamhet och satte ljuset på den norska statens hantering av samiska rättigheter och bristande förvaltning av samisk kultur. Trots denna uppmärksamhet, tillsammans med intensiva protester och en betydande solidarisk uppbackning från samtidens nationella miljörörelse och internationella urfolksrörelse, beslutade den norska staten att gå vidare med vattenkraftutbyggnaden i älven.[24] Samerna förlorade slaget om Áltá. Samtidigt hade händelserna betydelse för den samepolitiska och rättsliga utvecklingen i Norge genom att Sametinget bildas och ILO-konventionen 169 ratificerades. Áltákonflikten får därigenom ett symboliskt värde i termer av att det samiska folket framgångsrikt gör motstånd och vinner ett ökat inflytande över sitt eget samhälle.[25]

Áltás symbolvärde kan också förstås inom ramen för tidens större kulturella revitaliseringsprocesser, där gamla och nya uttrycksformer, som kolten, jojken och flaggan, används aktivt och medvetet för att symbolisera samiskhet och positionera det samiska folket som ett eget folk, med en egen nation i relation till majoritetssamhället.[26] Synliggörandet av samiska kulturella markörer har dessförinnan länge inneburit en risk för stigmatisering, men börjar nu omkodas till någonting positivt.[27] I dagsaktuella konfliktsituationer, som till exempel Gállok/Kallak, eller i den mer allmänna kampen för respekterade samiska rättigheter och mobilisering av samisk rättighetsrörelse dras ofta paralleller till Áltá.[28]

---

[22] Horsberg Hansen. 2010; Lehtola. 2014.
[23] Ibid.
[24] B. Marakatt Labba. 2010. *Broderade berättelser*; L.M. Hjorthol. 2013. *Alta. Kraftkampen som utfordret statens makt.*
[25] C.M. Briggs. 2006. Science, local knowledge and exclusion practices: Lessons from the Alta Dam case. *Norwegian Journal of Geography.* 60:2 (2006):149–60.
[26] Jfr H. Gaski. 1987. *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetiske diktning*.; A. Amft. 2000. *Sápmi i förändringens tid. En studie av samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv.*; T.R. Hilder. 2012. Repatriation, Revival and Transmission: The Politics of a Sámi Musical Heritage. *Ethnomusicology Forum* 21.2(2012):161–79.
[27] V. Stordahl. 1998. *Same i den moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn.*
[28] Sandström. 2020.

5.1.3 Jojken ljuder igen – och kamp under (officiell) samisk flagg

Under denna tidsperiod framträdde jojken som en uttrycksform av betydelse både som kulturell identitetsmarkör och som motståndsmedel. Från att ha motarbetats av kyrkan och i det närmaste försvunnit, särskilt ur offentligheten, började jojken under 1970-talet att återtas som ”samiskt signum” och användas såväl privat som av musikartister och i politiska syften.[29]

I samband med den 13:e Samekonferensen i Åre 1986 antas både en samisk nationell flagga och nationalsång. Efter det stora 100-årsjubileet 2017 av ”samisk organisering” och det första samiska landsmötet i Tråante beslutas om en nationaljojk: Sámi eatnan duoddariid av Nils-Aslak Valkeapää. Samernas nationalsång, eller Samesläktets sång, Sámi soga lávla, är baserad på en dikt skriven av Isak Saba som publiceras i tidningen *Sagai Muittalægje* 1906. Den har tonsatts av Arne Sørli och melodin antas på den 15:e Samekonferensen i Helsingfors 1992. Både sångtext och jojktext finns översatta från originalens nordsamiska till andra samiska språk.[30]

Den samiska flaggan är densamma för alla samer, oberoende vilken nationalstat man tillhör. Under den 13:e Samekonferensen i Åre 1986 beslutas det hur flaggan ska se ut. Samerådet utlyser en tävling för att skapa en gemensam samisk flagga. Det vinnande bidraget blir Astrid Båhls förslag. Förändringen från den tidigare inofficiella flaggan, designad av Synnøve Persen, blir ett tillägg med den gröna vertikala linjen och cirkeln över de rektangulära fälten i flaggan. Den röda halvcirkeln representerar solen och den blå, månen. Båhl kallar flaggan för Sámit leat beaivvi mánát/Samerna är solens barn. Officiella samiska flaggdagar blir den 6 februari, Samernas nationaldag, till minne av det första landsmötet i Tråante/Trondheim, 1917, den 25 mars Marie bebådelsedag, en traditionell samisk helgdag, den 9 augusti FN:s internationella urfolksdag och 29 november Elsa Laula Renbergs födelsedag.[31]

[29] Gaski. 1987; Hilder. 2012.
[30] https://samiskeveivisere.no/article/det-samiske-flagget (hämtad 2025-11-06).
[31] Sámiráđđi. ”Nationella symboler” https://www.saamicouncil.net/se/nationella-symboler (hämtad 2025-11-06).

5.2 Att tala med egen stämma: Framväxten av samiska kulturarenor

5.2.1 Samisk berättarkonst i teater och film

Den samiska teaterscenen växte under 1970–1990-talen fram som central arena för kulturellt och politiskt uttryck i Sápmi. Institutionella samiska teatrar etablerades parallellt i norska, svenska och finska delarna av Sápmi genom teatrarna Beaivváš, Dálvadis och Rávgoš. Trots olika konstnärliga inriktningar förenas de i ett gemensamt arbete med att både spegla och forma samisk identitet. Redan från start betraktas teatrarna som politiska verktyg. Det beror dels på att samiska språk nu tar plats på scen – en symboliskt betydelsefull handling i en tid präglad av språkförlust och assimileringsprocesser – dels på att föreställningarna tematiserar centrala frågor i det samiska samhället. Bland dessa återfinns generationskonflikter, språkbarriärer mellan samer och majoritetssamhällen, nationsgränsernas splittring av Sápmi samt konflikter kring exploatering av naturens resurser. Samisk mytologi och historia är också återkommande inslag, vilket ytterligare stärker teaterns roll i pågående revitaliseringsprocesser.[32]

Beaivváš utvecklar under 1980-talet en uttalad ambition att skapa ett ”samiskt sätt” att göra teater på, vilket omfattar allt från manus och scenografi till skådespeleri. Detta är en medveten kontrast till klassisk västerländsk teatertradition, som uppfattas som bärare av koloniala normer. Målsättningen är att skapa ett större identitets- och nationsbygge där samiska uttryck ska stå i centrum. Samtidigt möter denna linje ett motstånd, och i takt med att produktionen ökar blir det svårt att enbart arbeta med samiskt material. Under 1990-talet öppnas teatern därför för fler influenser, och tematiskt riktas fokus mot samhällsfrågor som våld i hemmet, homofobi, suicidalitet samt samisk samtidshistoria, som miljöförstöring, krig och nomadskola.

Den tidigare eran hade präglats av samisk folknationalism men nu möjliggörs en kreativ hybriditet, snarare än en kompromiss mellan olika traditioner. Samtidigt fungerar den samiska teatern som en samisk ambassadör gentemot majoritetssamhället. Den balanserar mellan att stärka samiska språk och identiteter och att göra dessa be-

[32] V-P. Lehtola. 2009. *Staging Sami Identities. The Roles of Modern Sami Theatre in a Multicultural Context – The Case of Beivváš Sami Teáht*er.

gripliga för en icke-samisk publik. På så vis har den samiska teatern en brobryggande eller förmedlande funktion.[33]

Denna förmedling återkommer även inom den samiska filmscenen, där den, liksom teatern, fungerat och fungerar som en arena där samiska perspektiv kan kommuniceras till en bredare publik.[34] Den samiska kulturella spelplanen blir en plattform där kritiska frågor om ojämlika maktrelationer och koloniala mönster kan behandlas på sätt som blir accepterade ur både samiskt och svenskt perspektiv.[35] I en mediekontext där samer ofta framställts genom konflikter och problem[36] visar forskning att kulturarenan erbjuder ett mer accepterat utrymme för att behandla frågor om ojämlika maktrelationer och koloniala mönster. Det har på så vis gett samiska konstnärer möjlighet att påverka diskursen kring det samiska och därigenom bidra till förändring i ett bredare samhällsperspektiv.[37]

Genom att samiska kulturinstitutioner växer fram, med ägandeskap över berättelsen, leder det också till att framställningarna av det samiska blir mindre stereotypa. Det visar forskning som studerat den samiska filmindustrins utveckling.[38] Då filmatiseringar som skildrar språkpolitik, diskriminering och historiska övergrepp i samtida kontexter får en icke-samisk publik möjlighet att kunna identifiera sig med problematiken på nya sätt, vilket i sin tur bidrar till att lyfta upp samiska frågor på den politiska agendan.[39]

Den samiska kulturarenan med sina institutioner blir central för politisk mobilisering, identitetsskapande och revitalisering. Genom att kombinera konstnärlig innovation med samhällskritik bidrar de till att förändra både det samiska och majoritetssamhällets förståelse av samisk kultur, historia och framtid.

[33] Ibid.
[34] T. DuBois. 2000. Folklore, Boundaries and Audience in ”The Pathfinder”; I. Dokka. 2015. From conceptions of Sami culture in Norwegian film to an independent Sami film expression.
[35] A-L. Ledman. 2012. *Att representera och representeras. Samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966–2006.*
[36] Ledman. 2012; K. Sehlin MacNeil & R. Lawrence. 2017. *Samiska frågor i gruvdebatten 2013 – nya utrymmen för ohörda diskurser.*
[37] Ledman. 2012.
[38] I. Dokka. 2015.
[39] Ibid.

5.3 Pan-samisk och internationell organisering

5.3.1 Samisk organisering över landsgränserna

Med start på 1950-talet organiserade sig det samiska folket över landsgränserna. Vid den första Samekonferensen i Jokkmokk 1953 lades grunden för Nordiskt Sameråd, en pan-samisk kulturpolitisk institution för samiska medlemsorganisationer i de fyra länder som ingår i Sápmi. Sámiráđđi/Samerådet inrättades 1956 och är en av världens äldsta urfolksorganisationer, Sápmis svenska delar ingår SSR, Sáme Ätnam och Boazoeaiggádiid oktavuohta/Renägarförbundet. Sámiráđi/Samerådets kulturella samarbete sköts av en kulturnämnd med målet att öka kunskaperna om samisk kultur, främja kulturinstitutioner och Samerådets samarbeten, samt att dela ut kulturstöd. Verksamheten baseras på det som beslutas under den stora Samekonferensen, som arrangeras vart fjärde år.[40]

Sedan 2000-talets början har sametingen i Norge, Finland och Sverige slutit ett avtal om nordiskt samarbete. Samiskt Parlamentariskt Råd (SPR) består av lika många ledamöter från vartdera sametinget och de ryska samerna och Samerådet har observatörsstatus i SPR. Det övergripande syftet med SPR är att stärka det gränslösa samarbetet mellan samerna och att föra en gemensam samisk talan internationellt, inte minst tillsammans med andra urfolk, i EU, inom Europarådet och vid arktiska parlamentariska konferenser. SPR är en av de fem permanenta medlemmarna i Arktiska rådet. SPR har rekommenderat respektive sameting och regeringarna i Sverige, Norge och Finland att ratificera utkastet till Nordisk samekonvention. Förhandlingar pågår sedan 2011 och länderna har ännu inte landat i en konvention.[41]

5.3.2 Samiska ungdomars organisering och gemensamma plattformar

Ungdomsorganisationen Sáminuorra grundades 1963, från början som en ung avknoppning till SSR kallad Svenska Samernas Riksförbunds Yngre råd. Syftet är att ta tillvara samiska ungdomars intres-

[40] https://www.saamicouncil.net/se/sameradet (hämtad 2026-11-06).
[41] https://sametinget.se/spr?lang=sv (hämtad 2025-11-07). Se kommissionens bedömning under avsnitt 13.7.

sen och främja deras kunskap om och aktning för den samiska näringens och kulturens egenart och värde. På 1970-talet skapades en ungdomsorganisation fristående från SSR som tog namnet Sáminuorra. Organisationen hade två ordinarie platser i Sametingets ungdomsutskott. Sáminuorra har drivit på och omformat det samiska samhället med ungdomlig röst. Sáminuorra tog initiativ till de samiska konfirmationslägren, vilket fungerar som en viktig arena där många ungdomar träffas och känner samhörighet. I intervjuerna med kommissionen finns många röster som lyfter att lägren betytt mycket för identiteten och gemenskapen.[42] En man från Giron/Kiruna berättar:

> Så det var ändå, det var rätt … det var svårt att hitta sin identitet. Sedan gick jag konfirmationen som sagt i Ammarnäs och det var någonstans där jag började känna den där riktiga samhörigheten med gruppen på något sätt.[43]

5.3.3 Samers organisering internationellt

På 1960- och 1970-talet organiserade samer sig tillsammans med andra urfolk och genomdriver förändringar som bland annat resulterar i FN:s urfolksorgan.[44] Den första internationella urfolksorganisationen World Council of Indigenous Peoples (WCIP) bildades 1975. Två år senare tilldelades många urfolksorganisationer rådgivande status av FN och 1982 instiftades FN:s Working Group for Indigenous Populations. Det internationella samarbetet mellan olika urfolk stärktes ytterligare när FN:s permanenta forum för urfolksfrågor inrättas 2000. Urfolks inflytande i den internationella debatten får nu en designerad plattform.[45]

Den globala urfolksrörelsen och framväxten av internationella urfolksrättighetsorgan fick stor betydelse för samer som urfolk och för egenskapen att vara ett urfolk starkt relaterat till mänskliga rättigheter och jämlikhet i förhållande till andra folk och nationer.[46] Samer var starkt pådrivande i utvecklingen av den internationella urfolksrätten

[42] Sáminuorra. Sáminuorras historia. (2026) https://www.saminuorra.org/saminuorras-historia (hämtad 2026-06-25).
[43] 23039.
[44] I. Seurujärvi-Kari. 2010. ”We are no longer prepared to be silent.” The Making of Sámi and Indigenous Identity within the International Indigenous Movement from 1970 to 2008.
[45] C. Green. 2009. *Managing Laponia. A World Heritage as Arena for Sami Ethno-Politics in Sweden*, s. 64; K. Somby. 2024.
[46] Seurujärvi-Kari. 2010, s. 269.

och organiseringen.[47] Samerna räknas än i dag till ett av de mest välorganiserade urfolken i världen.[48] Deras inträde på den internationella urfolksrättighetsarenan möttes initialt med en viss avvaktande hållning från övriga urfolksrepresentanter, då samerna uppfattas som ”vita”. Vid WCIP:s första internationella urfolksmöte (1975) var det först när Nils-Aslak Valkeapää (Áillohaš) jojkar som den samiska kulturella särarten framträdde och samerna accepterades som urfolk.[49] När WCIP:s andra världsmöte hölls två år senare i Giron/Kiruna var det samiska folket värdar för en internationell politisk konferens för första gången. Till världsmötet kom 52 delegater från urfolksvärldens alla hörn och flera hundra personer, de flesta samer, deltog i konferensen. Deltagarna diskuterade Sápmis fundamentala samhälleliga och politiska utmaningar ihop med människor som för första gången kan relatera till samernas erfarenheter av förtryck i andra, liknande, situationer.[50] Den då 18-årige Krister Stoor, ledamot av Sanningskommissionen, minns dagarna som formgivande:

> Det var första gången jag upplevde att vi var i majoritet.[51]

5.4 Samiskt inflytande och självbestämmande

Efter andra världskriget prioriterades individers rättigheter inom FN. Frågor kring särskilda rättigheter för minoriteter[52] fick länge stå tillbaka. FN införde 1966 skrivningen att minoriteter inte får förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, artikel 27.[53]

Vid den här tiden är särskilda rättigheter för urfolk inte aktuella. Urfolk ses som ekonomiskt, socialt och kulturellt utsatta minoriteter och få av FN:s medlemsstater tänkte på särskilda rättigheter för skydd och bevarande av urfolkens kulturer. Traditionen var i stället

[47] Somby. 2024.
[48] Seurujärvi-Kari. 2010, s. 271.
[49] Harald Gaski, återgiven i S. Angell. *Davvi Šuvva 1979 – Internasjonal urfolksfestival i Karesuando* (Stiftelsen Lásságámmi, 2015).
[50] Somby. 2024, s. 15–16.
[51] Krister Stoor kommentar under arbete med texter till föreliggande slutrapport.
[52] På regional nivå tog Europarådet redan 1950 fram den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) som uttryckligen nämner minoriteter i en artikel om förbud mot diskriminering.
[53] Johansson. 2008, s. 95 ff.

att försöka ”civilisera” dem. Inställningen förändrades gradvis när paralleller till rasismen mot urfolk och den nazistiska ideologin blev tydlig för många stater. Staterna kom fram till att lösningen var att sluta behandla urfolk som separata grupper i samhället och i stället arbeta utifrån att de skulle omfattas av samma demokratiska fri- och rättigheter som alla andra. Under 1960-talet uppmärksammades att urfolk ofta lever under dåliga sociala och ekonomiska förhållanden. Välfärdsstrategier infördes utan urfolkens medbestämmande. Demokratisering och nya strategier ledde trots det till en ny debatt om urfolks självbestämmande. Det ledde till att urfolken kunnat mobilisera sig politiskt i större utsträckning. Kampen för rättigheter bedrivs nu på olika nivåer globalt med omfattande kontakter mellan urfolk världen över.[54]

5.4.1 Rätten till självbestämmande

Urfolks rätt till självbestämmande härleds från skrivningar som återfinns i en rad FN-konventioner. Rätten till självbestämmande utvecklas som en del av rörelsen för att ge nationer och folk, som utsatts för kolonialism, verktyg för att återta sin autonomi, styra sin framtid, skapa beslutsordningar för detta och ta kontroll över sina resurser.[55]

Enligt artikel 1 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (CCPR) har alla folk rätt till självbestämmande. Med stöd av denna rätt får de fritt bestämma sin politiska ställning och fritt fullfölja sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. En likalydande skrivning finns i artikel 1 i FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR). Även FN:s konvention om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (CERD) innehåller skrivningar om skydd för folk. Sverige har ratificerat dessa konventioner.

Av artikel 27 i CCPR framgår att etniska, religiösa eller språkliga minoriteter inte får förvägras rätten att, i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp, ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk. När det gäller urfolk har tolkningen av begreppet kultur i artikel 27 utvecklats över tid och anses omfatta urfolks ekonomiska och politiska institutioner,

[54] Ibid.
[55] UN Human Rights Council. *Free, prior and informed consent: a human rights-based approach, Study of the Expert Mechanism on the Right of Indigenous Peoples*, 10 aug. 2018, A/HRC/29/62, p. 6.

språk, religion och de marker de behöver för sin försörjning. Genom ILO-konventionen nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder har rätten till självbestämmande kopplad till kulturell integritet och skyddet av land, territorier och naturresurser preciserats ytterligare.

FN:s deklaration om urfolkens rättigheter (UNDRIP) utvecklar förståelsen av urfolks självbestämmande och anger en rad områden där de har rätt till fritt informerat förhandssamtycke innan beslut tas. I inledningen av deklarationen anges att urfolk är jämställda med alla andra folk. FN erkänner alla folks rätt till särart – rätten att vara olika, att betrakta sig själva som olika och att respekteras som sådana. Enligt artikel 3 har urfolk rätt till självbestämmanande och därmed rätt att fritt bestämma sin politiska ställning och fritt fullfölja sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. Rätten till självbestämmande i artikel 3 utgör också grunden genom vilken övriga rättigheter i urfolksdeklarationen kan förverkligas.[56] I utövandet av rätten till självbestämmande ingår även en rätt till autonomi eller självstyre i frågor som rör interna och lokala angelägenheter, samt rätten till metoder och medel för att finansiera dessa självstyrande funktioner (artikel 4).

Urfolk har även rätt att delta i beslutsfattandet i frågor som kan påverka deras rättigheter. Det kan ske genom representanter som de själva väljer och de har rätt att upprätthålla och utveckla sina egna institutioner för beslutsfattande (artikel 18). Den interna autonomin förutsätter därmed någon form av institution som kan hantera frågor och delta i staternas beslut i frågor som berör urfolket.

Trots att Sverige inte ratificerat ILO-konvention nr 169 så framgår det av Högsta domstolens dom i Girjasmålet att en bestämmelse i konventionen kan utgöra en del av en internationell sedvanerätt kopplad till urfolk. I så fall ska sådana bestämmelser ges betydelse vid tolkning av gällande rätt i Sverige.[57]

Enligt folkrätten brukar självbestämmanderätten delas in i intern och extern självbestämmanderätt. Intern självbestämmanderätt innebär att ett urfolk har rätt att inom den existerande staten bestämma över sin egen politiska, ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. För samerna handlar det bland annat om inflytande över egen identitet och grupptillhörighet, språk, utbildning, kultur, traditio-

[56] UN Human Rights Council. *Efforts to Implement the United Nations Declaration on the Right to Indigenous Peoples: Indigenous Peoples and the Right to Self-determination*, 4 aug. 2021, A/HRC/18/75, p. 8.
[57] NJA 2020 s. 3, p. 130.

nella näringar och förvaltningen av områden och resurser som är viktiga för det samiska samhället. Extern självbestämmanderätt avser urfolkets rätt att fritt bestämma sin internationella och politiska status, och representera sig själv internationellt och i kontakt med majoritetssamhället. Sammantaget innebär självbestämmanderätten att urfolk ska kunna bevara och utveckla sina samhällen samt ha ett reellt inflytande över beslut som berör deras framtid.[58]

Självbestämmandet innebär en rätt att som grupp besluta om sin egen framtid och sin egen relation till den nationalstat man lever inom. Samiskt självbestämmande har av forskare beskrivits som något tudelat, dels som en rätt till att fatta beslut om förhållanden som bara berör samer (i huvudsak en språklig och kulturell autonomi), dels som en rätt till reellt, effektivt deltagande i offentlig myndighetsutövning som både berör samerna och samhället som de är en del av.[59]

En annan viktig aspekt av självbestämmandet är ett urfolks koppling till vissa territorier. I urfolksdeklarationen anges kopplingen till markerna som ett fundament för urfolks liv och kultur och möjligheten för urfolkens kulturella, framtida överlevnad. Därför måste urfolk även ha ett starkt inflytande över hur dessa resurser förvaltas.[60] Principen om fritt och informerat förhandssamtycke (Free prior and informed consent, FPIC) grundas i rätten till självbestämmande och är, enligt FN:s expertmekanism för urfolksrättigheter, ett sätt att operationalisera denna rätt.[61] Principen om fritt och informerat förhandssamtycke – som förutsätter reellt inflytande och effektivt deltagande för ett urfolk – gäller också inom en rad olika områden (artiklarna 10, 11, 19, 28, 29 och 32).

Urfolks rätt till självbestämmande är mer långtgående än rätten att bli konsulterad. Konsultation innebär en rätt till en process och en rätt att involveras i ett beslut. Rätten till självbestämmande däremot är framför allt en materiell rättighet och en rättighet att få utöva genuint inflytande över utfallet av en beslutsprocess. I en konsultation är staten skyldig att med ärliga avsikter (”in good faith”) involvera urfolket i en beslutsprocess och göra sitt yttersta för att hitta

[58] L.S. Vars. 2010. *The Sámi People's Right to Self-Determination*.
[59] Se till exempel R. Nilsson. 2021. *Att bearkadidh – Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituerin*g, s. 53.
[60] Ibid. s. 59–60.
[61] UN Human Rights Council, *Free, prior and informed consent: a human rights-based approach, Study of the Expert Mechanism on the Right of Indigenous Peoples*, 10 aug. 2018, A/HRC/29/62, p. 7.

en konsensuslösning. Men om en sådan inte går att finna så har statens vilja företräde.[62]

I en av de underlagsrapporter som den finska Sannings- och försoningskommissionen beställde beskriver folkrättsprofessorn Martin Scheinin att urfolksrättigheter är relationella eftersom de utvecklats, dels i en medvetenhet om historiska orättvisor som drabbat urfolk, dels i ett sammanhang där rättigheterna förhåller sig till majoritetsbefolkningen och en stat med ett maktövertag. Scheinin menar att urfolksrättigheterna också kan ses som urfolks rätt till det förflutna (kopplingen och relationen till marker), rätten till en nutid (bevara sin särart och en levande urfolkskultur som kan föras över till nästa generation) och rätten till en framtid som folk (rätten till självbestämmande i frågor som påverkar framtida generationer).[63] Försoning och upprättelse är, enligt Scheinin, inte möjlig i relation till staten utan att historiska orättvisor (det förflutna) erkänns, den kulturella särarten accepteras och skyddas vid behov med särskilda ekonomiska medel (nutiden) och att samerna ges självbestämmande i frågor som rör deras livsvillkor genom intern beslutanderätt och genom fullt förverkligande av FPIC-principen (framtiden).[64]

5.4.2 Erkännande av samernas särställning

En central del i den samiska kampen att bevara sin särart som folk har under lång tid varit kravet att få någon form av officiell status och självbestämmande i respektive land. Den sjunde nordiska samekonferensen i Gällivare 1971 uttalade:

> Vi är ett folk i minoritet uppdelade på flera nationalstater med små möjligheter att påverka vår egen situation om ej dessa stater ger oss särskilda möjligheter därtill. Det är nödvändigt, om vi i framtiden skall kunna bevara vårt folk med ett livskraftigt kulturliv, att vi erkänns som en etnisk grupp och får stöd och inflytande i frågor som angår oss.[65]

I Sverige dröjde det till 1977 innan riksdagen fastslog att samerna har en särställning i Sverige. Samerna är en etnisk minoritet och i egenskap av ursprunglig befolkning i sitt eget land anses de ha en

[62] Se M. Åhrén. 2016. *Indigenous Peoples' Status in the International Legal System*, s. 225.
[63] M. Scheinin. 2024. *Kansainväliset alkuperäiskansa oikeudet ja niiden toteutuminen Suomessa – Selvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*, Valtioneuvoston julkaisuja 2024:25, s. 13–.
[64] Scheinin. 2024, s. 56.
[65] Uttalandet finns återgivet i SOU1989:41. *Samerätt och sameting,* s. 122.

särskild ställning gentemot majoritetsbefolkningen och andra minoritetsgrupper. Utgångspunkten var dock fortfarande att samerna anses vara en minoritet och resonemanget bygger på statens konventionsåtaganden till skydd för minoriteter.

Sameutredningen tillsättes i december 1970 och hade i uppdrag att lämna förslag bland annat kring samers sysselsättning, möjligheterna att bevara sitt språk och utveckla sin kultur. Behovet av en sådan utredning framfördes på Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1968.[66] I propositionen som följde Sameutredningen anfördes att staten har ett särskilt ansvar för samerna. Samhällets stöd till samers kultur måste också ge utrymme åt andra bedömningar än de som görs om andra minoritetsgrupper i Sverige.

> Det ligger ett särskilt ansvar i att stödja samiska organisationen och institutioner, och i att hävda ett samiskt näringsunderlag, framför allt inom rennäringen, för att den samiska kulturen över huvud taget skall kunna bestå.[67]

Målet för samhällets insatser för stöd till samerna skulle utgå från uttalade jämlikhets-, valfrihets- respektive samverkansmål. Samerna skulle få möjlighet att ge uttryck för en egen språklig och kulturell identitet inom ramen för en intressegemenskap på samma sätt som andra i samhället. De skulle fritt få välja i vilken grad de vill behålla och utveckla sin ursprungliga identitet. Relationen mellan samer och majoritetsbefolkningen skulle bygga på en ömsesidig och omfattande samverkan. Ett förtroendefullt och vidgat samarbete bedömdes vara en nödvändig förutsättning för den samiska kulturens fortlevnad. Därför skulle olika former av stöd ges till samisk kultur och näringar, det samiska utbildningsväsendet och samiska organisationer.[68]

Vid Nordiska samerådets konferens i Romsa/Tromsö i juni 1980 antogs ett samepolitiskt program, som framhöll samernas status som ett folk med egna traditioner, egen kultur, egna näringar och egna rättigheter till land och vatten. I Sverige drev det samiska civilsamhället på frågan under tidigt 1980-tal.[69]

I riksdagen motionerades om en ny utredning för att inrätta ett samiskt folkvalt organ efter mönster från Finland och Norge. Det

[66] SOU 1975:99 s. 37 och 1975:100. *Samerna i Sverige – Stöd åt språk och kultur*.
[67] Prop. 1976/77:80. *Om insatser för samerna*, s. 107–, bet. 1976/77:KrU43, rskr. 1976/77:289.
[68] Prop. 1976/77:80 s. 108.
[69] Bland annat Same Ätnams årsmöte i Karesuando i maj 1981; uttalade Svenska Samernas Riksförbund september 1981.

skulle underlätta dialogen med samerna och ge dem ett organ för gemensamma intressen.[70]

5.4.3 Sametinget inrättas

I december 1982 tillsatte regeringen Samerättsutredningen, som skulle utreda möjligheterna att stärka samernas rättsliga ställning i frågor som rörde rennäringen, behovet av ett samiskt organ som kunde företräda samerna och föreslå insatser för att bevara och utveckla det samiska språket. I direktiven begränsades dock uttryckligen utredningens handlingsutrymme i fråga om självbestämmande. Departementschefen anförde följande i direktiven:

> Jag vill här framhålla att varken ett ev. nytt organ eller något annat samiskt organ bör tilläggas några konstitutionella befogenheter, t.ex. medbestämmanderätt i lagstiftningsfrågor. En sådan ordning skulle komma i strid med de principer som regeringsformen bygger på. Inte heller bör någon ordning med vetorätt för samiska organ vad gäller förvaltningsbeslut införas.[71]

Av regeringsformen framgick redan 1982 att etniska minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas (RF 1 kap. 2 §). I ett första delbetänkande 1986 genomlyste Samerättsutredningen urfolks skydd enligt folkrätten och konstaterade:

> Sammanfattningsvis hävdar vi att Sverige på folkrättslig grund har förpliktelser gentemot samerna på olika sätt. Sverige måste avstå från sådana ingrepp i naturen att de naturliga förutsättningarna för rennäringens fortbestånd äventyras. Sverige måste vidare sörja för att nödvändiga resurser tryggas för den samiska kulturens fortlevnad och utveckling. Det sagda kräver beaktande i såväl lagstiftning som rättstillämpning. Det måste också beaktas inom förvaltning och administration, centralt och regionalt.[72]

Samerättsutredningen föreslog ett tillägg i regeringsformens bestämmelse för att markera samernas särskilda ställning som ”etnisk minoritet och urbefolkning” och att det motiverades av Sveriges folkrättsliga förpliktelser.[73] I bedömningen betonades artikel 27 i 1966 års

[70] Motion 1981/82:1628, Stina Eliasson m.fl. Möjligheten att inrätta ett sameparlament.
[71] Vissa frågor om samernas ställning i Sverige, dir. 1982: 71, dir. 1983:10.
[72] SOU 1986:36. *Samernas folkrättsliga ställning*, s. 16.
[73] SOU 1989:41 s. 85–86.

FN-konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, där kultur, språk och religion omnämns:

> Det folkrättsliga skyddet enligt artikel 27 får således anses innebära ett erkännande av att samerna som etnisk minoritet har behov av att åtgärder vidtas från samhällets sida så att samekulturen och det samiska språket kan fortleva och utvecklas samt att tillgången till mark och vatten åt de samiska näringarna tryggas.[74]

Värnandet av kulturen innefattade också ett skydd för förutsättningarna för kulturen, som exempelvis rennäringens utnyttjande av marker. Sverige måste därför avstå från ingrepp i naturen som kan äventyra rennäringens fortbestånd.[75]

Samerättsutredningen föreslog en särskild lag om samiska förhållanden, en samelag, med bestämmelser om främjande av samisk kultur och samfundsliv, främst genom att inrätta ett representativt folkvalt samiskt organ – ett sameting.[76] Behovet av ett sameting motiverades med åtta punkter:

1. Ett representativt folkvalt samiskt organ med offentligrättslig ställning innebär ett erkännande av samernas status som ett eget folk.
2. Samerna har folkrättsligt stöd för att själva få bestämma över sin kulturella och därmed i viss mån näringsmässiga utveckling. Detta förutsätter en viss grad av autonomi och ett organ där denna kan utövas.
3. Samerna i Sverige behöver ett gemensamt organ för att behandla samefrågor och för att utforma samepolitiken. Det bidrar till en enhetlig samisk syn på olika frågor och stimulerar debatten såväl bland samerna som i samhället i övrigt.
4. En övergripande bevakning av samiska rättigheter till mark och vatten förutsätter ett särskilt organ som kan medverka i samhällsplaneringen och se till att samiska intressen beaktas.
5. I kontakten med myndigheter och andra är det en fördel för samerna om de företräds av ett organ som är representativt för hela den samiska befolkningen. Det är också en fördel för myndigheterna som därigenom kan utgå från att de besked de får från samerna verkligen uttrycker det samiska folkets vilja.

[74] Ibid. s. 120.
[75] Ibid. s. 27.
[76] Ibid. s. 147.

6. Ett folkvalt samiskt organ bidrar till en ökad identitetskänsla och känsla av gemenskap hos samerna. Detta kan till exempel leda till ökad aktivitet och stimulans i sameföreningarna.
7. I ett nordiskt perspektiv finns starka skäl för att inrätta ett svenskt samiskt folkvalt organ, eftersom ett sådant organ redan finns i Finland och beslutats i Norge. Sådana nationella organ är av avgörande betydelse för Nordiska samerådets ställning.
8. Ett samiskt organ kan på ett positivt sätt bidra till ett ökat intresse för samiska frågor bland allmänheten och hos massmedia.[77]

Det föreslagna Sametinget borde bland annat verka aktivt för att stärka den samiska kulturen genom offensiva åtgärder. Utredningen lämnade även förslag för att stärka rennäringens förutsättningar. Ytterligare klargöranden tillkom kring renskötselrättens rättsliga natur genom Skattefjällsmålet[78] och därför angavs det att Sametinget skulle bevaka samiska intressen i samhällsplaneringen:

> Det bör därvid särskilt åligga sametinget att se till att rennäringens intresse beaktas vid utnyttjandet av mark och vatten.[79]

Vilken offentligrättslig ställning skulle Sametinget få? Skulle det betraktas som en myndighet eller något annat? Enligt direktiven fick inte Samerättsutredningen föreslå ett organ med konstitutionella befogenheter eller med vetorätt. Utredningen anförde att lagstiftningen inte innehåller någon definition av begreppet ”myndighet”, men vägledning kunde sökas i en rad karakteristiska kriterier som att Sametinget skulle inrättas efter beslut av riksdagen, att organisation, arbetsformer, uppgifter och arbetsformer i väsentliga delar skulle regleras i lag och att verksamheten skulle bekostas av allmänna medel.

> Sametinget skall vara representativt för hela den samiska befolkningen i Sverige. Det är emellertid inte fråga om att skapa någon samisk självstyrelse av den typ som den kommunala självstyrelsen utgör. Ännu mer uppenbart är att Sametinget inte kan jämföras med riksdagen. Inte heller synes kyrkomötet eller kyrkofullmäktige vara någon parallell. Det förhållandet att Sametinget inte är jämförligt med de nämnda organen talar för att sametinget bör betraktas och behandlas som en myndighet i RF:s bemärkelse. Sametingets uppgifter ger vid handen att det får karaktären av förvaltningsmyndighet. […] Vi anser det helt klart att det då bör

[77] Ibid. s. 87–.
[78] NJA 1981 s. 1.
[79] SOU 1989:41 s. 20.

> vara en förvaltningsmyndighet under regeringen. Vi anser det helt klart att det då bör vara en förvaltningsmyndighet under regeringen.[80]

Eftersom ledamöterna skulle utses genom val och Sametinget skulle därmed få en särställning och en viss autonomi, enligt utredningen. Detta skulle komma till uttryck i den grad av styrning som regeringen skulle utöva över Sametinget:

> För statliga myndigheter gäller, som nämnts, att regeringen har rätt att ge direktiv för verksamheten och att myndigheten i princip har att verkställa regeringens politik. I grundidén med Sametinget, att samerna i ett särskilt organ skall få sköta vissa egna angelägenheter, ligger inte bara att Sametinget skall överta en del uppgifter som innebär myndighetsutövning, utan också att Sametinget skall ha en förhållandevis självständig ställning gentemot staten och dess övriga organ. Sametinget får genom sin organisation och sitt ändamål en särskild ställning bland de statliga myndigheterna. Man kan därför utgå ifrån att regeringen iakttar återhållsamhet när det gäller att utöva sin direktivrätt gentemot Sametinget.[81]

Sametingets arbetsuppgifter skulle inte vara givna en gång för alla. På sikt vore det rimligt att utöka ansvarsområdet enligt utredningen.[82]

Flera av de sakkunniga i Samerättsutredningen valde att lämna ett särskilt yttrande i vilket de var kritiska till den föreslagna konstruktionen:

> Vi skulle emellertid önska att Sametinget finge formen av en samernas riksdag, men p.g.a. de kringskurna direktiven har detta inte varit möjligt att uppnå. Vi har därför fått acceptera konstruktionen och att Sametinget närmast kan ses som regeringens organ före ett samiskt.[83]

Justitiekanslern skrev i sitt remissvar att det inte fanns några avgörande hinder mot att Sametingets fullmäktigeförsamling ska kunna likställas med en beslutande kommunal församling och därmed ges en ställning som är sedvanlig för svensk rätt för folkvalda beslutande församlingar. Även JO, Riksdagens ombudsmän, ansåg att frågan om Sametingets status förtjänade ytterligare överväganden.

I den efterföljande propositionen skrev regeringen att det inte behövdes något omnämnande av samerna i regeringsformen, efter-

[80] Ibid. s. 159.
[81] Ibid. s. 158–160.
[82] Ibid. s. 20.
[83] Särskilt yttrande av Jörgen Bohlin, Nikolaus Stenberg, Per Mikael Utsi och Ingwar Åhrén, SOU 1989:41 s. 349.

som befintligt skydd bedömdes vara fullgott mot bakgrund av Sveriges folkrättsliga förpliktelser.[84]

Argumentationen i remissvaren förändrade inte regeringens uppfattning. Regeringen motiverade valet att instifta ett sameting i form av en förvaltningsmyndighet med att samerna redan 1977 erkänts ha en särställning. En särskild statlig myndighet med överblick över de samiska frågorna skulle främja den samiska kulturens utveckling förutsatt att samerna engageras i myndighetens verksamhet, ansåg regeringen. För att skapa ett samiskt engagemang borde myndigheten utformas på annat sätt än en traditionell myndighet. Modellen som föreslog fick ses som okonventionell men rättsligt möjlig att genomföra. Samerättsutredningen ansåg att det var viktigt att ge Sametinget viss autonomi över sin kulturella och näringsmässiga utveckling. Regeringen betonade att det inte var frågan om något självstyre. Departementschefen anförde i propositionen:

> Jag vill understryka den principiella betydelsen det har att detta organ för samiska frågor offentligrättsligt får ställning som en statlig myndighet under regeringen. Trots benämningen ”ting” är det inte fråga om något organ för självstyre, som skall verka i stället för riksdag eller kommunfullmäktige eller i konkurrens med detta organ. Samer som är svenska medborgare deltar i riksdags- och kommunalval som alla andra svenska medborgare. Det vore enligt min mening olyckligt om en del av Sveriges ursprungsbefolkning skulle skiljas ut från landets styrelse eller politiska liv.[85]

Resonemanget i propositionen kan tolkas som en sammanblandning av samers intresse av autonomi när det gäller frågor som värnar den samiska kulturen baserat på Sveriges folkrättsliga förpliktelser och samers intresse av att delta i det politiska livet i Sverige.

Enligt regeringen skulle Sametinget få ett antal myndighetsuppgifter och även få möjlighet att initiera frågor:

> Sametinget bör sålunda stå fritt att ta upp och ställa förslag i alla de olika frågor som tinget finner vara av särskilt intresse med hänsyn till en levande samisk kultur i landet. De medel som ställs till tinget förfogande bör tinget få använda för de ändamål de finner mest angelägna, förutsatt givetvis att det inte rör sig om med anslagna för ett bestämt ändamål.[86]

[84] Prop. 1992/93:32. *Om samerna och samisk kultur m.m.*, s. 30.
[85] Ibid. s. 33–35.
[86] Ibid. s. 38.

Den 1 januari 1993 inrättades Sametinget. Sametingslagen reviderats ett antal gånger.[87] Nya myndighetsuppgifter har också tillkommit bland annat i rennäringsfrågor, uppföljning av minoritetspolitiken och genom införandet av en konsultationsordning.[88] Med tillkommande uppdrag för Sametinget har nya frågeställningar kring utformningen av dessa regelverk och de faktiska resurser som avsatts för uppdragen väckts. Uppföljning av Sametingets verksamhet inom dessa områden har också visat på problem med reellt samiskt självbestämmande.

5.4.4 Sametingets konstruktion med dubbla roller

Sametingets dubbla roller som folkvalt organ och förvaltningsmyndighet är en utmaning. I oktober 2000 tillsatte regeringen Sametingsutredningen för att göra en översyn av Sametingets organisation och reglering. I uppdraget ingick bland annat att undersöka om Sametingets organisation och arbetsformer behövde tydliggöras.

Sametingsutredningen fann att Sametingets och samernas ställning behövde stärkas och att den valda modellen hade begränsningar:

> Ett grundläggande problem är Sametingets dubbla roller, det har till uppgift att driva den samiska politik som kommit till uttryck genom valet till Sametinget trots att det i sin egenskap av myndighet lyder under regeringen. Vi anser därför att det inte är ändamålsmässigt att Sametinget är en myndighet.[89]

Utredningen pekade på att det har skett en dynamisk utveckling av samernas folkrättsliga ställning sedan Sametingets tillkomst:

> Det är numera alltså ostridigt att samerna har en rätt till kulturell autonomi och att detta förutsätter en viss grad av självstyre. Detta förändrade synsätt skulle enligt vår bedömning möjliggöra en omprövning av Sametingets ställning som myndighet under regeringen.[90]

[87] Revideringar har bland annat rört tillsättande av nya ledamöter under en mandatperiod (prop. 1994/95:205) möjliggöra partistöd (prop. 1995/96:77), genomföra en rad förändringar i valfrågor (prop. 2003/04:86, prop. 2017/18:287, prop. 2023/24:92, prop. 2024/25:62) och genomföra organisatoriska förändringar (prop. 2017/18:287).
[88] Se prop. 2005/06:86, prop. 2008/09:158, prop. 2021/22:19.
[89] SOU 2002:77. *Sametingets roll i det svenska folkstyret*, s. 10.
[90] Ibid. s. 10.

Antingen måste Sametinget förbli en myndighet under regering eller riksdag eller också skulle Sametinget få ett visst självstyre. Ökat självstyre skulle i så fall kräva att regeringsformen ändrades och frågan utreddes närmare, ansåg utredningen.[91]

I Norge definierade man inte Sametingets ställning, eftersom det förutsågs att rollen och ställningen skulle utvecklas dynamiskt över tid. Sametingsutredningen konstaterade att det norska Sametinget har den starkaste politiska ställningen vid en nordisk jämförelse.[92] Den finska sametingsmodellen innebär att man i regeringsformen skrivit in att samerna enligt lag har kulturell autonomi.[93]

Regeringen borde förändra myndighetsstyrningen, enligt utredningen. Sametinget borde få ett enda ramanslag i statsbudgeten och ges större frihet att styra hur anslaget används:

> Sametinget intar en särställning i det svenska samhället. Vi anser att det är naturligt att Sametinget fritt kan förfoga över sina medel. Det ligger i linje med att samerna har rätt till kulturell autonomi, vilket medför ett behov av ett visst självstyre. Sametinget är också det som bäst känner till sin verksamhet och därför också är bäst skickad att fördela pengarna.[94]

Vid den här tiden bestod hälften av anslagen av rovdjursersättning. Det uttrycktes farhågor om att den kunde komma att påverkas om Sametinget fick större självständighet. Men Sametingstutredningen ansåg ändå att förändringen var nödvändig:

> Utredningens slutsats är att den enda framkomliga vägen för att skapa ett fungerande Sameting är att öka dess självständighet. Enligt vårt synsätt måste en verksamhet ha meningsfulla uppgifter för att kunna verka. När ansvaret för samiska frågor överförs till Sametinget kan dessa fritt debatteras och konflikter lösas i en demokratisk ordning. En förutsättning för att denna målsättning skall kunna realiseras är dock att regeringen föreslår riksdagen att i framtiden avsätta så mycket pengar för Sametinget att en verksamhet på rimlig nivå är möjlig. I gengäld får det av Sametinget sedan krävas att det fullt ut förmår axla ansvaret för Sametingets verksamhet.[95]

Det framfördes också skäl för att på nytt överväga om samerna borde tillerkännas en särställning i grundlagen, bland annat eftersom Sverige tillträtt Europarådets minoritetskonventioner.[96]

---

[91] Ibid. s. 10.
[92] Ibid. s. 131.
[93] Ibid. s. 133.
[94] Ibid. s. 11–.
[95] Ibid. s. 12.
[96] Ibid. s. 13.

I den proposition som följde hanterades även en del förslag från Rennäringspolitiska kommitté.[97] Regeringen valde att inte gå på Sametingsutredningens förslag om en tydligare roll för Sametinget. I stället fick Sametinget ytterligare myndighetsuppgifter. Propositionen kallades för *Ett ökat samiskt inflytande* och regeringen konstaterade:

> Myndighetsuppgifter som rör samiska förhållanden bör successivt överföras till Sametinget. I ett första skede bör Sametinget överta uppgifter från länsstyrelserna och Statens jordbruksverk som i huvudsak rör interna samiska förhållanden. Sametingsutredningens förslag om att det bör utredas om Sametinget kan vara ett organ för självstyre och om Sametingets uppgifter skall anges i lag bör inte genomföras. Frågan om en grundlagsreglering av samernas särställning som ursprungsbefolkning tas inte upp i det här sammanhanget. Förslaget om att Sametingets anslag i budgetprocessen skall utformas på ett generellt sätt bör för närvarande inte genomföras.[98]

Regeringen byggde således vidare på samma modell som tidigare, trots att Sametingsutredningen pekat på Sametingets svårigheter att klara sitt uppdrag inom befintliga budgetramar och de strukturella utmaningarna med de dubbla rollerna. Regeringen tog upp de strukturella problem som den dåvarande modellen skapat som argument för att inte förändra Sametingets förutsättningar. Resonemangen i propositionen skapade därmed ännu större otydlighet i Sametingets dubbla roller.

Regeringen framförde att en del remissinstanser – däribland samtliga berörda länsstyrelser och Statens jordbruksverk vars uppgifter föreslogs bli överförda till Sametinget – ifrågasatte om Sametinget hade ”den organisation, det förtroende och de resurser som krävs för ett utökat myndighetsansvar”. Regeringen konstaterade att Sametinget hade kritiserats för att inte i tillräcklig utsträckning ha förmågan att skilja mellan sina dubbla roller. Den pågående omorganisationen av Sametinget och ökade ekonomiska resurser ansågs ändå ge förutsättningar att hantera de nya myndighetsuppgifterna:

> Mot bakgrund av Sametingets särskilda förhållanden och de förhållanden som i övrigt råder i renskötselområdet finns det dock enligt regeringens mening anledning att föra över de nya uppgifterna successivt. Regeringen instämmer därvid i att den samiska självbestämmanderätten

[97] SOU 2001:101. *En ny rennäringspolitik, öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare*.
[98] Prop. 2005/06:86. *Ett ökat samiskt inflytande*, s. 35.

> i första hand bör ökas genom att Sametinget övertar myndighetsuppgifter som rör samiska förhållanden.[99]

Det regeringen valde att kalla ”ökat samiskt självbestämmande och inflytande” blev i själva verket ytterligare myndighetsuppdrag med fortsatt styrning från regeringen:

> Det samiska folket utgör emellertid ett sådant ”folk” som i folkrättens mening har rättigheter, inklusive rätten till självbestämmande. Hur det materiella innehållet i självbestämmanderätten skall se ut är dock till stor del en fråga mellan samerna och staten […] det samiska självbestämmandet […] ökas genom att Sametinget som myndighet successivt ges fler myndighetsuppgifter som berör samiska förhållanden. Det finns därmed inte anledning att utreda om Sametinget kan vara ett organ för självstyre.
>
> När det sedan gäller Sametingsutredningens förslag att samtliga Sametingets uppgifter bör anges i lag konstaterar regeringen att så länge Sametinget är en förvaltningsmyndighet under regeringen måste regeringen på vanligt vis kunna styra förvaltningen genom föreskrifter, direktiv och budgetbeslut. Då nya uppgifter successivt kommer att föras över till Sametinget från andra myndigheter skulle det vidare bli onödigt komplicerat att reglera dessa i lag när regeringen enligt regeringsformen kan besluta om dem. Utredningens förslag i denna del bör därför inte genomföras.[100]

När Sametinget inrättades förutsatte Samerättsutredningen att tinget skulle få en förhållandevis självständig ställning gentemot staten. Men det fick inget gehör hos regeringen:

> Utredningen rekommenderar regeringen att i framtiden i budgetpropositionen föreslå ett enda ramanslag till Sametinget. Regeringen anser att detta på sikt skulle kunna vara en rimlig konsekvens av att samerna intar en särställning i det svenska samhället. Frågan om hur en sådan överföring skulle kunna genomföras bör dock analyseras närmare, varvid hänsyn bl.a. måste tas till EG:s statsstödsregler. Mot denna bakgrund och med tanke på den organisationsförändring som Sametinget genomgår anser regeringen att det nu är för tidigt att genomföra ett sådant förslag.[101]

Vilka problem som regeringen ansåg kunde bli följden preciserades inte närmare. Det behövdes heller inget klargörande i regeringsformen konstaterade regeringen:

[99] Ibid. s. 37.
[100] Ibid. s. 38.
[101] Ibid. s. 38.

> Regeringen har tidigare gjort bedömningen att regeringsformen redan ger ett skydd för samerna som etnisk minoritet i Sverige och att någon ytterligare grundlagsreglering därför inte är nödvändig (jfr prop. 1992/93:32 s. 30 ff.). Samernas ställning i förhållande till andra minoriteter har i stället ansetts tillgodosedd genom de särskilda åtgärder som görs till skydd för den samiska kulturen, t.ex. genom Sametingets verksamhet. Efter detta uttalande har samernas ställning som ursprungsfolk stärkts i den internationella rätten. Samernas särställning har också fått ett grundlagsskydd i Norge och Finland. Frågan om en eventuell förnyad bedömning tas dock inte upp i det här sammanhanget.

Varken Samerätts- eller Sametingsutredningen fick enligt direktiven föreslå grundlagsändringar. Utredningarna påtalade dock behovet av att klargöra relationen mellan staten och det samiska folket. De underströk behovet av att hitta en modell som kunde ge det samiska folket en viss kulturell autonomi i enlighet med folkrättens principer. Regeringens avsikt med kommentaren i propositionen om samernas ställning i förhållande till andra minoriteter är oklart. Samernas relation till andra grupper behövde inte klarläggas, enligt tidigare utredningar. Sametingsutredningen för dessutom ett närmare resonemang kring vilka frågor en grundlagsutredning särskilt borde titta närmare på och det innefattar inte relationen till andra minoriteter.[102]

5.4.5 Stärkt grundlagsskydd för det samiska folket

I juli 2004 tillsatte regeringen en parlamentarisk kommitté för att göra en översyn av regeringsformen.[103] Enligt direktiven skulle den bland annat pröva om det fanns behov av att föreslå förändringar vad gäller skyddet för grundläggande fri- och rättigheter. Samerna omnämndes inte i direktiven men kommittén valde att revidera bestämmelsen om minoriteter i 1 kap. 2 § regeringsformen.

Grundlagsutredningen skrev i sitt betänkande 2008 att samerna intar en särställning bland de nationella minoriteterna genom att de även erkänns som ett urfolk.[104] Det förhållandet motivera att samerna bör omnämnas i 1 kap. 2 § femte stycket regeringsformen. Det föreslogs att bestämmelsen ändras så att den föreskriver att etniska, språkliga och religiösa minoriteter möjlighet att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas i stället för bör främjas.

[102] SOU 2002:77 s. 259–.
[103] En samlad översyn av regeringsformen, dir. 2004:96.
[104] SOU 2008:125. *En reformerad grundlag*, s. 457–458.

Den skarpare skrivningen motiverades med hänvisningen till Sveriges åtaganden enligt artikel 5 i Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter. Den innebär att staterna ska främja de förutsättningar som är nödvändiga för att de som tillhör nationella minoriteter ska kunna bibehålla och utveckla sin kultur och bevara de väsentliga beståndsdelarna av sin identitet, som religion, språk, traditioner och kulturarv.

Grundlagsutredningen lyfte fram att Sverige i FN röstat för deklarationen om urfolkens rättigheter 2007. Den slår fast urfolkens rätt till bland annat kultur, språk och institutioner, samt till självbestämmande i frågor som rör dem själva. Förslaget ansågs också ligga i linje med motsvarande grundlagsstadganden om samer i Finland och Norge.[105]

Utredningen behandlade inte frågan om Sametingets ställning eller status, trots att två tidigare utredningar pekat på behovet av en översyn.

Regeringen ställde sig positiv till grundlagsutredningens förslag och ändrade den föreslagna lydelsen av 1 kap. 2 § regeringsformen ytterligare från ”samerna” till ”samiska folket” som ett antal samiska remissinstanser krävde:

> Som flera remissinstanser framhåller ger emellertid den utformning som bestämmelsen har fått ett delvis missvisande intryck eftersom det samiska folkets särställning därigenom inte kommer till tydligt uttryck i lagtexten. För att tydligare spegla samernas särställning och ge uttryck för att samerna inte bara är en minoritet utan även ett urfolk bör bestämmelsen ges en annan utformning än den utredningen föreslår. I enlighet med Samerådets förslag bör det samiska folket omnämnas särskilt i målsättningsstadgandet. Regleringen kommer då också att ligga mer i linje med motsvarande regleringar i Norge och Finland.[106]

Den nya grundlagsbestämmelsen trädde i kraft den 1 januari 2011.

---

[105] I den finska grundlagen anges i 17 § tredje stycket att ”Samerna såsom urfolk samt romerna och andra grupper har rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Bestämmelser om samernas rätt att använda samiska hos myndigheterna utfärdas genom lag”. I 121 § fjärde stycket anges vidare, under rubriken Kommunal och annan regional självstyrelse, att samerna inom sitt hembygdsområde har språklig och kulturell autonomi enligt vad som bestäms i lag. I den norska grundlagen anges i 100 A § att det åligger statens myndigheter att skapa sådana förutsättningar att den samiska befolkningen kan bevara och utveckla sin kultur och sitt sociala arv. SOU 2008:125 s. 457.

[106] Prop. 2009/10:80. *En reformerad grundlag*, s. 190.

5.4.6 Kritik mot Sametinget och samers bristande självbestämmande och inflytande

I de intervjuer som Sanningskommissionen genomfört framkommer kritik mot Sametinget som delvis berör utformningen av dess uppdrag. Kritiken gäller bland annat förväntningar att Sametinget ska lösa de problem som det samiska samhället brottas med.

En man från södra Norrbotten förklarar sin syn på systemet så här:

> Sámediggi han lea geanohis organisašuvdna dál ja ráđđehussii sáhttá dát leat vuoitun. Ja das lea systemsivva dat ahte ráđđehusa ruhtadeamis, alltså eiseváldi ruhtadeapmi han doaibmá dan láđje, ahte dat eiseváldi mii geavaha ruđa bures, dat mii oažžu olu effekte ruđas, dat oažžu eanet ruđaid ja dat oažžu eanet bargguid. Dat organisašuvdna doaibmá bures, daidda sáhttá addit eanet bargguid. Ja dat eiseváldit mat eai geavat ruđaid bures das gos dáhpáhuvvá unnán dat ožžot unnibut ja unnibut ruđa ja eai oaččo goit eanet bargguid. Sámediggi galgá, jos bidjá Sámedikki ovtta eará eiseváldi báldii, Sámediggi galgá hoidet eiseváldi diŋggaid dego eará eiseválddit. Muhto dasa lassin bargat politihkain, alltså guoddit oalle stuorra overheadgolu mii lea Sámediggi, dievasčoahkkin, stivra ja lahtut, dat politihkalaš proseassa. Dat lea oalle garra overheadgolut mat bohtet dasa lassin. Ja ahte buohtastahttit Sámedikki eará eiseválddiiguin, dat ii šatta vuoiggalaš dan dihtii. Danin go sis eai leat diet politihkalaš överstruktura man dat fertejit máksit. Jos diesa ii váldde vuhtii, mun árvidan eiseváldi, stáhta, ráđđehusat 30 jagis eai leat váldán dasa vuhtii albmaláđje, dat oidnet ahte mii bidjat eanet ja eanet ruđaid dohko, muhto dat ii atte nu olu effekta […] Jos ráđđehus ii váldde vuhtii diesa, dat álo orru dego ahte Sámediggi lea ineffektiivva än andra myndigheter.

> Sametinget är en svag organisation nu och för regeringen kan det vara en fördel. Och det är ett systemfel, att regeringens beviljade medel, alltså myndighetens medel fungerar på så sätt att den myndighet som använder pengarna väl, får mycket effekt för pengarna, den myndigheten får mer pengar och fler uppgifter. Den organisationen fungerar bra och till den delegerar man mer arbetsuppgifter. De myndigheter som inte använder medlen bra eller producerar mindre, de får mindre och mindre medel och iallafall inte fler uppdrag. Sametinget, om man jämför det med andra myndigheter, ska ansvara över myndighetsutövandet som andra myndigheter, men dessutom politiken. Alltså ansvara över plenumsmöten, styrelsen, ledamöter och den politiska processen, en ganska stor overheadutgift som Sametinget ska bära. Det blir därför inte rättvist att jämföra Sametinget med andra myndigheter eftersom de inte har den politiska överstrukturen som de måste betala för. Om man inte tar hänsyn till det, och jag tror inte regeringen har gjort det på trettio år, så tänker de att vi beviljar mer och mer pengar men vi ser ingen effekt av dem […] Om

> man inte tar hänsyn till det från regeringen så verkar det alltid som Sametinget är mer ineffektivt än andra myndigheter.[107]

De finns också ett missnöje med att Sametinget saknar verktyg för att lösa problemen. Sametinget kritiseras för hur det utför sitt uppdrag som förvaltningsmyndighet, en del kritiker tar upp systemet som Sametinget är satt att administrera. En egenföretagare önskar att Sametinget ska göra mer:

> […] förstår inte varför det inte händer mer, borde kunna göra mer i språkfrågan, alla samer behöver tillhörighet men samtidigt måste renskötseln överleva – det är en svår ekvation, kanske det som bakbinder sametinget …[108]

Två kvinnor reflekterar över Sametinget:

> […] står på två ben – betjäna staten och vara parlament men utan att ha något inflytande, inte ens vetorätt, sametingets uppgift är att serva staten med dokument och utredningar …[109]

Sametinget administrerar bland annat den statliga rovdjursersättningen till renägare som drabbats av förluster. Ersättningssystemet och dess upplevda bristande finansiering skapar frustration och en känsla av rättslöshet hos många samer. En renskötare berättar:

> […] man har förskjutit rättsobjektet från den enskilda samen till Sametinget, en statlig myndighet […] herregud hur vi blir behandlade …[110]

En ordförande i en sameby beskriver hur byn tvingas förhandla med olika myndigheter om ett vinterbete som krymper, skogsavverkningar, vägar, vindkraftverk, dammar klimatförändringar och turism:

> […] ständiga förhandlingar med myndigheter, staten vill förhandla med Sametinget, en jävla leksaksmyndighet som inte värnar om renskötseln, vore bättre om SSR förhandlade med staten som sker i Norge.[111]

Kritik riktas också mot de förtroendevalda i Sametinget:

> Sametinget måste sätta sig ned och arbeta mer i samförstånd mellan partierna för att lösa konflikter i stället för polarisering …[112]

---

[107] 23100.
[108] 23060.
[109] 23119 a och b.
[110] 23024.
[111] 23059.
[112] 23039.

En kvinna från Jämtland beskriver farhågorna innan Sametinget bildades och vad konsekvenserna blivit för inflytande rörande rennäringen:

> […] i dag när jag ser den samiska kampen och debatten så kan […] jag undrar om det blev så bra verkligen för renskötseln ur renskötselns perspektiv. För jag vet inte om jag kan säga att rennäringen har blivit nämnvärt självbestämmande […] för alla vet ju att de marker som är nu, de kan inte härbärgera fler renägare, fler folk som vill ha sina rättigheter i fiske och jaktmarker och stugor, alltså det vet allihop att det är omöjligt. Samtidigt så känner ju jag också att ja, men visst, att alla saemieh har någon form av rätt men samtidigt en skyldighet också och det är den som jag känner att ja, man kan inte säga det högt heller, man kan inte, för då är man en rasist eller att man drar sig undan, ja, men alltså att man, ja, det är en jättesvår balansgång faktiskt.[113]

När Sveriges efterlevnad av folkrättsliga förpliktelser granskats internationellt inom FN-systemet respektive Europarådet har kritik framförts vid ett flertal tillfällen. Frågan om samiska folkets rätt till självbestämmande och inflytande är ett fokusområde, särskilt i relation till rätten till kultur och rätten till land och vatten. Sverige har upprepade gånger uppmanats att vidta åtgärder för att säkerställa att det samiska folket kan delta effektivt i beslutsprocesser. FN:s kommitté för mänskliga rättigheter har uppmanat till en översyn av befintlig svensk lagstiftning, politik och praxis som reglerar verksamheter som kan påverka det samiska folkets rättigheter och intressen. Syftet är att garantera ett meningsfullt samråd med de urfolkssamhällen som påverkas av förändringar och för att inhämta deras fria och informerade förhandssamtycke (FPIC) innan en ny eller utökad verksamhet inleds.[114]

Regeringen har å sin sida gett sin syn på hur man ser på samiskt inflytande med hänvisning till samernas särställning, grundlagsbestämmelsen, inrättandet av Sametinget och att allt fler uppgifter överförts till Sametinget.[115]

Sedan Sametingets tillkomst har urfolksrätten utvecklats ytterligare genom rättspraxis och internationella expertorgan har också uttalat sig om tolkningen av olika konventionsbestämmelser. FN:s kommitté för mänskliga rättigheter har bland annat sagt att det kan krävas positiva rättsliga åtgärder för att säkerställa effektivt samiskt deltagande. FN:s rasdiskrimineringskommitté har uppmanat Sverige

[113] 23017.
[114] Prop. 2021/22:19. *En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket*, s. 16–.
[115] Ibid. s. 15–16.

att vidta åtgärder för att förankra rätten att på förhand lämna fritt och informerat förhandsamtycke i lagen, i enlighet med internationella standarder.[116]

En skyldighet för förvaltningsmyndigheter att samråda med samer i frågor som berör dem infördes i januari 2010 genom lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Skyldigheten att samråda är central för att kunna förverkliga minoritetspolitiken och kommuner och regioner behöver utforma verksamheten utifrån dialogen som förs med samer lokalt. Kritik framförs återkommande mot att bestämmelsen i 5 § minoritetslagen inte efterlevs i tillräcklig omfattning. Myndigheters sätt att utforma samråden kritiseras också. Från samiskt håll kritiseras att bestämmelsen inte används i frågor som rör samisk markanvändning.[117]

För att bemöta kritiken och utveckla samiskt inflytande infördes en konsultationsordning i mars 2022. Regeringen anförde att Sverige ska fortsatt vara en förebild när det gäller respekten för mänskliga rättigheter. De konventioner som Sverige har ratificerat ska omsättas i konkreta åtgärder.[118] I propositionen hänvisade regeringen bland annat till artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, artikel 18 och 19 i urfolksdeklarationen, artikel 8(j) i FN-konventionen om biologisk mångfald, Europarådets ramkonvention till skydd för nationella minoriteter och rekommendationer från olika internationella granskningsorgan. Regeringen konstaterade att samernas ställning som urfolk ställer särskilda krav enligt folkrätten. Det räcker inte att utveckla skyldigheten att samråda enligt 5 § minoritetslagen:

> Att stärka samernas inflytande i frågor som särskilt berör dem ska även ses mot bakgrund av målsättningsstadgandet i 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen och att det samiska folket har en särskild ställning som urfolk.[119]

Ett antal remissinstanser var kritiska till förslaget till ny konsultationsordning och menade att förslaget inte fullt ut uppfyller urfolksrättsliga krav på rätt till delaktighet. Regeringen ansåg trots det att för-

[116] CERD/C/SWE/CO/22–23 punkterna 16 och 17.
[117] C. Allard. 2026. Samers rätt till inflytande i beslut – En analys av lagstiftningen och dess begränsningar, *Svensk Jurist Tidning* 2026, häfte 1, s. 30.
[118] Prop. 2021/22:19 s. 27–.
[119] Ibid. s. 28.

slaget var ett steg framåt och skulle bidra till en bättre efterlevnad av internationella åtaganden.[120]

Syftet med konsultationer är att främja det samiska folkets inflytande över sina angelägenheter. En skyldighet att samråda enligt annan författning ska så långt det är möjligt samordnas med konsultationer. Konsultationslagen ska tillämpas parallellt med lagstiftning som miljöbalken (1998:808), plan- och bygglagen (2010:900) och skogsvårdslagen (1979:429). En myndighet kan samtidigt uppfylla sin konsultationsskyldighet gentemot samerna enligt konsultationslagen och sin samrådsskyldighet enligt minoritetslagen. Konsultationsskyldigheten är dock begränsad när det gäller typen av beslut och av att vissa beslutsprocesser inte omfattas.[121]

Införandet av konsultationsordningen innebär nya arbetsuppgifter i en betydande omfattning för Sametinget, samebyar och samiska organisationer. Från och med mars 2024 omfattas även kommuner och regioner av konsultationsskyldigheten. Av budgetpropositionen för 2026[122] framgår att antalet förfrågningar om konsultation ökat mycket kraftigt och att antalet som Sametinget besvarat endast utgör en mindre andel:

Tabell 5.1 Genomförda och avböjda konsultationer enligt lagen (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket samt besvarade remisser, Sametinget, 2021–2024

Antal	2021	2022	2023	2024
Konsultationsförfrågningar	–	110	296	325
Avslutade konsultationer[1]	–	5	9	34
Avböjda konsultationer	–	77	202	281
Besvarade remisser[2]	265	264	326	310

Anm.: Information om antal genomförda samråd utelämnas på grund av förändrad ärendehantering som försvårar årsvisa jämförelser.

[1] Med avslutade konsultationer avses konsultation som Sametinget deltagit i och som avslutats under respektive år.

[2] Med remisser avses antal remisser som besvarats under respektive år.

Källa: Sametinget.

[120] Prop. 2021/22:19 s. 29–32.
[121] Se bland annat Allard. 2026.
[122] Prop. 2025/26:1. Budgetproposition, utgiftsområde 1, s. 38.

Under 2025 uppgick antalet konsultationsförfrågningar till 324. Sametingets årsredovisning visar att Sametinget valt att avstå konsultation i majoriteten av förfrågningarna eftersom de främst rört lokala ärenden. De flesta förfrågningarna rör markanvändning.[123]

Det har riktats kritik mot konsultationsordningen. Studier visar, enligt samiska företrädare, att den har fått begränsad effekt på samiskt inflytande. En översyn av bestämmelserna behövs:

> Sammanfattningsvis menar Sametinget och SSR att konsultationslagen i sig har så stora begränsningar att även om små justeringar kan göras i tillämpning och resurstilldelning, som leder till förbättringar, skulle det ha liten betydelse. Sametinget uttrycker att i ”hardcore”-ärenden får de inte komma in, de markfrågor som verkligen har betydelse för samerna är ju undantagna från konsultation.[124]

En del av problemet bedöms handla om kunskap hos myndigheter:

> Förståelsen hos svenska myndigheter om vikten av samiskt inflytande och delaktighet i beslutsprocesser är förhållandevis svag, och lagstiftning och förarbeten hjälper inte nämnvärt för att råda bot på kunskapsbristen. Det gäller oavsett om inflytande för samer ska ske via samråd enligt minoritetslagen eller under konsultationslagen. Man har inte heller klart för sig att konsultationer inte ”bara är en annan form för samråd”; samråd sker redan under olika slags lagstiftning. Det är inte heller ytterligare en ruta som bara kan bockas av.[125]

Inför granskningen av Sveriges efterlevnad av FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter 2023 framförde Institutet för mänskliga rättigheter att konsultationslagen är svagare än den urfolksrättsliga principen om fritt och informerat förhandssamtycke. Lagen har också en rad begränsningar. Civilrättsliga avtal och faktiskt handlande omfattas inte av lagen, viktiga beslutande instanser som miljöprövningsdelegationer vid länsstyrelserna omfattas inte, och bristande eller uteblivna konsultationer kan inte överklagas:

> Det är därmed oklart i vilken utsträckning samiska företrädare kan få rätten till konsultation prövad i domstol och hur rättspraxis på området kommer att utvecklas. Trots de utmaningar samebyarna står inför med såväl klimatförändringar som klimatomställningens industriexpansio-

[123] Sametinget, *Årsredovisning 2025*, s. 35.
[124] Allard. 2026, s. 33.
[125] Ibid. s. 35.

> ner har ingen extra finansiering tilldelats samebyarna för att stödja deras deltagande i konsultationsprocesser.[126]

Även Diskrimineringsombudsmannen har riktat kritik mot konsultationsordningen och uppmanar regeringen att göra en översyn av lagen så att den i större utsträckning motsvarar urfolksrätten.[127]

I april 2024 uppmanade Europarådets ministerkommitté svenska myndigheter att vidta omedelbara åtgärder för att säkerställa efterlevnad av konsultationslagen fullt ut, samt minoritetslagens samrådsskyldighet i beslut som rör traditionella samiska marker. Ministerkommittén uppmanade också regeringen att säkerställa effektivt samiskt deltagande i beslutsprocesser, enligt ramkonventionens artikel 15:

> improve, at all levels, the effectiveness of consultation processes, making them timely, inclusive, and meaningful, and ensure that persons belonging to the Sámi people and other national minorities are systematically consulted and able to participate effectively in decision-making processes on policy and legislative matters that are relevant for minority rights.[128]

Forskningsinstitutet Stockholm Environment Institute har undersökt hur konsultationsordningen fungerar. I en studie[129] från juni 2026 konstaterar forskarna att det råder förvirring inom många myndigheter när det gäller skillnaden mellan samråd och konsultation, och att man ofta blandar ihop för lagen centrala begrepp. Myndigheters dokumentation kopplade till konsultation är stundvis bristfällig eller icke-existerande, vilket försvårar institutionellt lärande. En stor utbildningsbörda har också fallit på samiska företrädare under lagens första år. Resultaten i studien visar att samiska parter involverats för sent i processer, och i skeden då möjligheterna att påverka är små, och att samiska företrädare ibland inte konsulteras alls trots att frågorna kan vara av central betydelse. Erfarenheterna kan leda till en frustration för samiska företrädare över den ytterligare börda som

[126] Institutet för mänskliga rättigheter. 2023. *Kompletterande information till FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter inför behandlingen av Sveriges 7:e periodiska rapport*, s. 9.
[127] Diskrimineringsombudsmannen. 2025 s. 85.
[128] Council of Europe, Resolution CM/ResCMN(2024)3 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden, Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2024, punkt 1 och 4.
[129] J. Westeson m.fl. 2026. *För lite, för sent – konsultationslagens bidrag till samiskt inflytande, 2022–2024*.

konsultationerna inneburit, i synnerhet eftersom de ofta inte lett till ökat inflytande.

> Det går inte att dra slutsatsen att konsultationslagen inte haft positiva effekter. De positiva utfallen handlar emellertid sällan om själva huvudfrågan i ett ärende […] Snarare har de exempel på samiskt inflytande vi kunnat identifiera handlat om möjlighet att påverka i marginalen. Med andra ord ser vi hur konsultationer kan ge möjlighet för samer att utöva inflytande, men enbart över små och förhållandevis obetydliga delar av beslutsfattandet.[130]

Forskarna menar att fler områden av relevans för det samiska folket borde omfattas av konsultationsskyldigheten och inte minst i markfrågor. Vidare bör centrala folkrättsliga principer införlivas i konsultationslagen, och tredje parts deltagande i konsultationer behöver regleras bättre för att säkerställa att det samiska inflytandet inte undergrävs. Myndigheters kunskap om syftet och intentionerna med konsultation behöver också förbättras. För att det ska finnas möjlighet till meningsfullt samiskt inflytande på sikt är det av högsta vikt att samiska företrädare konsulteras tidigare och på högre nivå i beslutsoch lagstiftningsprocesser än i dag, enligt forskarna.

5.4.7 Fortsatta problem med Sametingets konstruktion

Sametingets utmaningar på grund av dess konstruktion har bestått över tid. Forskarna Rebecca Lawrence och Ulf Mörkenstam har studerat hur konstruktionen påverkar förutsättningarna för Sametinget att genomföra sitt uppdrag.[131] På en extern nivå finns det motsättningar mellan den svenska statens intressen och det samiska folkets. Det påverkar Sametingets myndighetsutövning. Den interna nivån innebär den nuvarande konstruktionen att det kan skapas intressemotsättningar inom organisationen mellan de folkvalda, och kansliet när tjänstepersoner ska genomföra och ta ansvar för myndighetsutövning under regeringen.

Sametingets politiska roll att ta tillvara samiska intressen kan hamna i konflikt med myndighetsrollen. Ett exempel på det är att Sametinget inte har kunnat betala ut full rovdjursersättning till samebyar på grund av underfinansierade anslag från regeringen och endast

[130] Ibid. s. 5–6.
[131] R. Lawrence & U. Mörkenstam. 2012. Självbestämmande genom myndighetsutövning? Sametingets dubbla roller. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1(2012):207.

en del av beloppen som samebyar ansökt om har betalats ut. När fallet överklagades till domstol fann förvaltningsrätten att bristande medel inte utgjorde en rättslig grund för att neka utbetalning av full ersättning. Sametinget valde att inte överklaga domen, något som kritiserades av Jordbruksdepartement som ansåg att man inte agerat som en ansvarstagande myndighet. En av informanterna i Lawrence/Mörkenstams studie konstaterar:

> Vi tvingas välja mellan att följa våra hjärtan och se att renägare får ersättning för förlust, eller att följa regeringens linje och förlora det samiska folkets förtroende.[132]

Forskare anser att detta illustrerar en svår balansgång mellan att upprätthålla förvaltningstraditionen med självständiga myndigheter samtidigt som myndigheten lyder under regeringen:

> I just detta fall kan Jordbruksdepartementets agerande tyckas ligga på gränsen till ett så kallat ministerstyre. Än mer anmärkningsvärt är dock att denna sorts styrning av tingets dagliga verksamhet inte föreföll ovanlig, vilket tyder på att regeringens praktiska styrning av Sametinget markant avviker från den grundläggande tanken – som framförts ända sedan tingets inrättande – att regeringen skall vara ytterst försiktig i sin styrning, då det skall ha en ”självständig ställning gentemot staten.”[133]

Sametinget blev också måltavla för kritik när systemet med rovdjursersättning inte fungerar, enligt en informant:

> ”Sametinget hamnar i kläm när vi bara är utbetalande myndighet”, hävdade en informant och då ”blir vi boven om man inte får full ersättning. Vi kanske bör bli bättre på att informera att vi inte har mandat att bestämma.”

En annan informant anförde:

> Sametinget är som en klagoinstans, man är en del i ett mycket större förvaltningssystem som man inte råder över. Man betalar ut rovdjursersättningar enligt regelverket och får ta skiten för hela systemet.[134]

Studien pekade också på problemet att Sametinget hanterar samiska frågor som hör hemma på lokal nivå, vilket leder till en otydlighet i relation till samiska civilsamhället och samebyar. En ytterligare typ av problematik handlar om att Sametinget upplever att deras myndig-

[132] Ibid. s. 223.
[133] Ibid. s. 223.
[134] Ibid. s. 223.

hetsuppdrag är kraftigt begränsat när det gäller frågor som är viktiga för det samiska folket. Sametinget har inte mandat att agera överhuvudtaget. Ett exempel på det är gränsdragningarna i vad som är Sametingets uppdrag i relation till länsstyrelsernas. Informanter i studien ansåg att trots att Sametinget är en förvaltningsmyndighet så anses myndigheten jävig och inte tillförlitlig att hantera vissa frågor. Forskarna konstaterade att trots att regeringen har gett Sametinget utökade förvaltningsuppgifter, har Sametingets politiska mandat och befogenheter inte utökats. Det samiska inflytandet i samiska frågor likställs fortfarande med myndighetsutövning med koppling till samisk kultur och samhälle, enligt forskarna.

En konsekvens av Sametingets konstruktion är att dess legitimitet blir svår att upprätthålla. Det samiska folkets förtroende för det egna folkvalda organet riskerar att undergrävas. En informant i studien beskriver Sametinget som:

> en skvader, en hybrid, någonting som egentligen inte finns. Man har […] både myndighet och parlament i en väldig rörig sammanblandning. Jag tror att den som stod för den designen hade läst sin Machiavelli väl. Det finns inbyggda problem som inte går att lösa [med den nuvarande konstruktionen].[135]

I ett historiskt perspektiv överensstämmer konstruktionen väl med hur ett samiskt inflytande och deltagande tidigare organiserats:

> Det finns exempelvis tydliga paralleller mellan Sametingets konstruktion och den ordningsmannafunktion som fanns inom den statliga administrativa kontrollapparat, ”lappväsendet”, som växte fram i slutet av 1800-talet i syfte att hantera alla frågor rörande samerna på regional nivå, särskilt renskötseln, men också skolgång, fattigvård och beskattning. Ordningsmannen – som skulle övervaka att renskötseln i samebyarna följde den nya lagstiftningen – var vald av samebyn men förordnades av länsstyrelsen. […] Var ordningsmännen alltför lojala med länsstyrelserna och lappfogdarna, riskerade de att förlora samebyns förtroende och därmed sin legitimitet. Var de däremot alltför lojala mot samebyn, kunde de avsättas av länsstyrelsen och samebyn var tvungen att välja en ny ordningsman.[136]

[135] Ibid. s. 227.
[136] Ibid. s. 227.

Målkonflikten mellan samiska, respektive statens, intressen är på ett påtagligt sätt förbunden med Sametingets dubbla roller, enligt forskarna. Målen för myndigheten stämmer inte nödvändigtvis överens med det som den folkvalda församlingen prioriterar:

> Vid potentiella målkonflikter riskerar dock inte bara samiska intressen att hamna i konflikt med den svenska statens, utan risken för interna motsättningar inom Sametinget ökar också, vilket blir påtagligt i Sametingets dagliga verksamhet.[137]

Forskare lyfter fram att det finns oklarheter när det gäller rollfördelning mellan plenum, styrelse och kanslichef. Det försvårar uppdraget och riskerar att leda till en maktkamp mellan plenum och kansliet. Det finns inte heller medel avsatta för Sametingets politiska roll som folkvald församling. Sametinget saknar en stabil och förankrad identitet eftersom myndigheten ska uppfylla två olika funktioner med olika förväntningar. Det saknas också förutsättningar för ett ansvarsutkrävande – inom Sametinget, mellan Sametinget och det samiska folket och mellan Sametinget och staten. Det samiska folkets förväntningar på självbestämmande förverkligas inte. En informant sammanfattar:

> Jag anser att det största problemet är svenska statens inställning till samerna och Sametinget. Eftersom staten inte kunnat hantera samefrågorna […] kommer Sametinget och dess syfte i en mellanposition. Den svenska staten är endast intresserad av en ”fin” samisk fasad! Det samiska självbestämmandet är obefintligt! Förvaltningsmyndigheten styrs av regering och riksdag! Den folkvalda delen ska i princip bara föreslå hur den samiska kulturen och näringen ska utvecklas[138]

Samiskt självbestämmande utifrån en samisk förståelse är också föremål för forskning. Ragnhild Nilsson beskriver i sin forskning vad som kan karakterisera en sådan samisk förståelse av självbestämmande. I analysen utgår hon från en rad samiska begrepp och menar att innebörden av självbestämmande framför allt är relationell och kopplad till värden och kunskap i det samiska samhället. Mänskliga relationer och förhållandet mellan människor, djur, landskap och andlighet är sammanflätade, generationsöverskridande och knutna till en specifik plats. Alla beståndsdelar behövs för att det samiska samhället – och sättet att organisera sig lokalt i sijten – ska kunna *bearkadidh*/klara sig. Den förståelsen påverkar sättet att organisera sig:[139]

[137] Ibid. s. 228.
[138] Ibid. s. 232.
[139] Nilsson. 2021, s. 16.

> Självbestämmanderätten utgår i dag från att det är samerna som folk som konstituerar den kollektiva rätten till självbestämmande och det är samernas kollektiva rätt till land, vatten och naturresurser som framhålls. Om rätten till land och vatten ska bygga på sijtens samhällsordning och rättsuppfattning, samtidigt som självbestämmandet konstitueras utifrån ett folkbegrepp, uppstår utmaningar: dels hur man ska balansera samernas kollektiva rättigheter med de individuella rättigheter som finns inneboende i sijtesystemet, dels gällande hur de institutionella lösningarna för samiskt självbestämmande ska se ut på olika samhällsnivåer.[140]

När det gäller Sametinget konstaterar Nilsson att självbestämmande inte förverkligas:

> För det första att statens politik i ett historiskt perspektiv är avgörande, eftersom den tydligt har format både hur partierna och väljarkåren formerat sig genom de politiska skiljelinjer som uppstått och som institutionaliserats i partisystemet i dagens samepolitik. För det andra att statens politik i nutid – genom konstruktionen av Sametinget som en myndighet med väldigt begränsat inflytande i de frågor som är viktiga för det samiska samhället (nämligen frågor om mark, vatten och andra naturresurser) – får till följd att något egentligt samiskt självbestämmande genom Sametinget inte finns i dag. Sametingets politiska partier kan därför inte verkställa de frågor som deras väljare tycker är de viktigaste.[141]

Nilsson anser att det inte går att separera frågan om samiskt självbestämmande från förfogandet över land, vatten och naturresurser. Sametinget har dock inte de verktyg som krävs för att kunna lösa frågor som det samiska samhället brottas med:

> Efter Sametingets tillkomst blir det allt tydligare hur svårt det är att frigöra sig från den statliga politiken genom att Sametingets förslag till självbestämmande alltmer begränsas till att Sametinget som myndighet ska få överta myndighetsansvar över fler områden som språk, kulturarv, rennäring etc. Självbestämmandets faktiska innehåll, betydelse och omfattning formuleras överhuvudtaget inte. I stället fastnar Sametinget i konflikten rörande kollektiva vs individuella rättigheter kopplade till land och naturresurser. Konflikten om naturresurserna som en del av den interna autonomin gick inte att lösa innan Sametingets tillkomst och fortsätter att vara olöst även inom Sametinget.[142]

[140] Ibid. s. 18.
[141] Ibid. s. 46–47.
[142] Ibid. s. 207, 209.

I de granskningar av Sametingets myndighetsuppdrag som regeringen initierat framkommer liknande resultat som rör myndighetens konstruktion. Ekonomistyrningsverket (ESV) analyserade 2017 Sametingets arbete med intern styrning och kontroll och hur den använder statliga medel.[143] Det tudelade ansvaret och de ibland oklara ansvarsförhållandena inom Sametinget bidrar till att myndigheten har svårt att uppnå tillfredsställande intern styrning och kontroll. Därför behövs ändringar i ansvarsfördelningen. Vidare fann ESV att Sametinget i praktiken successivt får minskade anslag av regeringen och att det fanns otydligheter i regleringsbrevet kring hur och på vilket sätt förvaltningskostnaderna får belasta de olika sakanslagen.

Statskontoret analyserade 2023 om Sametinget fullgör sitt uppdrag, hur myndigheten använder sina resurser och om ledning, styrning och uppföljning är ändamålsenlig.[144] Statskontoret noterade att Sametinget under lång tid har haft problem med sin interna styrning och kontroll:

> Såväl regeringen som Sametinget har genomfört åtgärder för att komma till rätta med bristerna, men trots detta finns problemen kvar. Sametinget står också inför delvis nya utmaningar som till stor del beror på att efterfrågan på Sametingets kunskap och kompetens har ökat till följd av ökade krav på att använda mark och vatten i områden som brukas av rennäringen i Sápmi.

Sametinget ansågs inte fullgöra sitt uppdrag inom vissa områden och hinner helt enkelt inte med sina uppgifter. Det beror bland annat på brister i den interna styrningen, otillräckliga resurser och en ökad efterfrågan på Sametingets kunskap och kompetens. Bristerna påverkar också förtroendet negativt. Det påverkas negativt även på grund av att det finns motstridiga intressen inom Sápmi, och mellan det samiska folket och andra samhällsintressen.

Sametingets ledning, styrning och uppföljning är inte ändamålsenlig, enligt Statskontoret. Regeringens styrning begränsar dess handlingsutrymme och ett grundläggande problem är själva konstruktionen:

[143] Ekonomistyrningsverket. 2017. *Analys av Sametinget – Finansiering och intern styrning och kontroll*, rapport 2017:6.
[144] Statskontoret. 2013. *Självbestämmande på pappret men inte i praktiken? Analys av ledningen, styrningen och uppföljningen av Sametinget*, rapport 2013:17.

> Redan när myndigheten bildades byggdes flera spänningar in i Sametinget, bland annat i form av att myndigheten lyder under regeringen samtidigt som den också är ett folkvalt organ. Det förklarar en relativt stor del av de problem som vår analys visar på. Problemen har gjort det svårt att få de olika delarna av Sametinget att fungera som en helhet.
>
> En annan förklaring är att regeringen i sin löpande styrning inte har tagit tillräcklig hänsyn till syftet med Sametinget och de förutsättningar som organisationsformen ger. Regeringens styrning med regleringsbrev, särskilda beslut och finansiering med anslag från flera departement begränsar Sametingets självbestämmande. Styrningen försvårar också Sametingets möjligheter att bedriva verksamheten effektivt och rättssäkert. Vår analys visar att styrningen även leder till en dragkamp om resurser mellan den politiska delen och kansliet.
>
> Ledamöterna i plenum har inte preciserat och avgränsat Sametingets uppdrag på ett tydligt sätt utan gör en ambitiös tolkning av syftet och uppdraget. I kombination med att det saknas tydliga prioriteringar i den övergripande verksamhetsplaneringen har detta satt styrelsen i en situation där det är svårt att få ekonomin och verksamheten att gå ihop.[145]

Statskontoret fann att Sametingets organisationsform behöver ses över, men att det skulle ta för lång tid. I stället behöver regeringen och Sametinget gemensamt hitta lösningar. Statskontoret uppmanade därför regeringen att revidera villkor i Sametingets regleringsbrev och renodla finansieringen så att förvaltningsanslaget finansierar samtliga verksamhetskostnader. Regeringen behöver också se över vilka uppdrag som kan vara långsiktiga uppgifter och analysera om Sametinget har tillräckliga resurser för att bevaka samiska intressen i samhällsplaneringen. Statskontoret ansåg att Sametinget bör se över och uppdatera sin interna reglering och sina styrdokument för att bli mer heltäckande, bättre samordnade och tydligare. Sametinget borde enas om hur centrala verksamhets- och planeringsprocesser ska se ut och bli stabila över mandatperioderna. I regleringsbrevet för 2026 anges att Sametinget ska arbeta vidare för att komma till rätta med bristerna.[146] En man från Norrbotten säger:

> Sedan såg jag fram emot när Sametinget bildades, att nu, äntligen får vi en egen myndighet, det har inte hänt ett piss, inte ett skit, och de verkar inte vilja göra någonting heller. Där sitter de och bråkar hur kanslichefen fick sparken och smågrejer, men det viktiga i det här är ju att man ska kunna göra en gränsdragning på något sätt vars är samisk traditionell rennäring.[147]

[145] Statskontoret 2013, s. 8–.
[146] Regleringsbrev för budgetåret 2026 avseende Sametinget, 2025-12-18.
[147] 23042.

5.5 Diskriminering av samer: Förmyndarpolitik, stereotypa och fördomsfulla föreställningar, okunskap och bristande rättigheter

Samer i Sverige har under lång tid utsatts för diskriminering. Inte sällan har diskrimineringen sin grund i fördomsfulla och stereotypa föreställningar och idéer. Diskriminering av samer sker och har skett genom diskriminerande politik och lagar mot det samiska folket. Diskriminering förekommer även i möten mellan samer och majoritetssamhället. Den sociala diskrimineringen kan ses som en förlängning av den politik som förts och som över tid skapat ojämlika strukturer i samhället. Det har i förläningen lett till att samers rätt till likabehandling inte uppfylls.

Statsmakternas förhållningssätt gentemot samerna förändrades långsamt under andra halvan av 1900-talet. Samers rättigheter erkändes i högre grad och skydd mot diskriminering utökades jämfört med under tidigare decennier. Från 1950-talet och framåt rörde sig politiken bort från en direkt uttalad diskriminerande politik med rasistiska förtecken och mot ett erkännande av det samiska som en mångfacetterad och på pappret likställd kultur och identitet. Men trots det lever rasism, diskriminering och andra former av utsatthet kvar – något som blir tydligt i vittnesmål från samer i dag. Samers situation under 2000-talet har inte förbättrats i den omfattning som nutida lagar och konventioner föreskriver. Där rätten till icke-diskriminering och effektiv jämlikhet är kärnprinciper.[148]

Diskrimineringen av samer i nutid bör förstås som en konsekvens av statens tidigare politik mot samer och som en förlängning av den förda politiken med i omstöpt form. Den ”lapp-skall-vara-lapp”-politiska eran är över, men förmyndarpolitik, stereotypa och fördomsfulla föreställningar, okunskap och bristande skydd av rättigheter lever kvar i det svenska samhället.

[148] Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, artikel 4, I och II.

5.5.1 En brytpunkt i svensk samepolitik: Förändrad retorik men seglivad praktik

Först efter andra världskriget gick ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken i graven. Samtidigt började föreställningen om det samiska långsamt att förändras. Samer ansågs länge vara oförmögna att hantera sina egna angelägenheter och styra sig själva, eftersom de befann sig på en lägre kulturnivå och tillhörde en underlägsen ”ras”. Under 1900-talets första hälft utsattes samer för strukturell diskriminering, framför allt inom utbildnings-, bostads- och näringspolitiken.[149] När rasbiologiska argument och hänvisningar till den samiska kulturens lägre värde inte längre ansågs höra hemma i den nya tiden – präglad av ”modernitet” och ”upplysning” – började staten ta avstånd från den tidigare uttalat rasbiologiska och kulturhierarkiska diskursen. Men trots det kvarstår en paternalistisk syn och hierarkisk ordningen i praktiken. Det innebär en fortsatt ojämlikhet och diskriminering.

Den svenska statens relation till det samiska samhället präglas sedan 1950-talet en gradvis men långsam förskjutning från en öppen kombinerad assimilerings- och segregeringspolitik, baserad på ett kulturhierarkiskt synsätt, till att 1977 formellt erkänna samer som ursprunglig befolkning. Samerna får status som nationell minoritet 2000 och erkänns enligt regeringsformen som ett eget folk 2011. Sverige ratificerar också ett antal internationella och europeiska konventioner som rör minoriteters rättigheter och skydd mot diskriminering, som Europakonventionen 1952, FN:s konvention om avskaffandet av rasdiskriminering 1972, FN:s konvention om politiska och medborgerliga rättigheter 1976, Europarådets ramkonvention till skydd för nationella minoriteter samt Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk 2000.

Utöver nämnda konventioner har samer som urfolk speciella rättigheter som delvis skyddas genom ILO:s konvention om ursprungsfolk och stamfolk no. 169 samt FN:s urfolksdeklaration. Sverige har valt att inte ansluta sig till ILO-konventionen, men förbundit sig att följa urfolksdeklaration som antas av FN:s generalförsamling 2007. Eftersom urfolksdeklarationen inte är bindande på samma sätt som om Sverige hade ratificerat ILO-konventionen, är samers rättigheter i Sverige inte lika starkt skyddade. Dessutom har Sverige valt att inte tillämpa urfolksdeklarationens princip om fritt, informerat förhand-

[149] Se även kapitel 5 och 10.

samtycke fullt ut, vilket innebär att uteblivet samtycke från samer inte behandlas som en vetorätt. Lagen om konsultation i frågor som rör det samiska folket kom 2022 och är tänkt att främja samers inflytande över sina angelägenheter.

Även om svenska statens förhållningssätt gentemot det samiska folket har rört sig i en riktning mot erkännanden och skydd, har förändringarna i stor utsträckning varit symboliska. Viktig lagstiftning finns på plats, men den har inte implementerats. Sedan den första renbeteslagen från 1886 har samer utanför renskötseln varit juridiskt förbisedda och är fortfarande utestängda från lagfästa rättigheter att bruka mark och vatten. De renskötande samerna har inte självbestämmande över sin renskötselrätt och den är sämre skyddad mot intrång än vad andras liknande rättigheter är. De förändrade politiska mönster och strukturomvandlingar som krävs för att råda bot på diskriminering och marginalisering har i stort uteblivit.

Internationella påtryckningar

Förändringar i samepolitiken kring 1900-talets mitt berodde till stor del på händelser, rörelser och initiativ utanför Sveriges gränser. Det internationella inflytandet spelade en avgörande roll för att politiken tog en delvis ny riktning och spelade stor roll under hela det fortsatta seklet. Sedan 1960-talet har samer, liksom många andra urfolk, sökt sig bortom nationalstaten för att försöka påverka sin situation, där FN kommit att bli en särskilt viktig organisation.[150]

Efter andra världskriget och de paralleller som kan dras mellan nazismens ideologi och den assimilerings- och segregeringspolitik som pågår parallellt mot olika inhemska grupper, började nationalstaternas behandling av minoriteter att uppmärksammas. Mänskliga rättigheter blev en bärande del av den nya globala världsordningen, med FN och Europarådet i spetsen. Den internationella rätten tog därmed en ny riktning.[151] Den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna antogs av FN 1950. I artikel 14 deklareras förbud mot diskriminering av fri- och rättigheterna på någon grund, såsom kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan åsikt, nationellt eller socialt ur-

[150] P. Johansson. *Samerna – ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005.* 2008, s. 63.
[151] Ibid. s. 45.

sprung, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt.

Men det tog tid innan konventionerna slog igenom. Det skedde först under 1950- och 1960-talen, i samband med att fler och fler länder avkoloniserades. Folkens rätt till självbestämmande slogs fast i de båda internationella konventionerna om mänskliga rättigheter från 1966 (CCPR och CESCR). Vid den tidpunkten förknippas begreppet ”folkens självbestämmanderätt” dock i första hand med de länder i globala syd, som stod eller hade stått, under europeisk kolonial kontroll.[152]

En annan avgörande utveckling på den globala arenan var de urfolksrörelser som växer fram runt om i världen. Rörelserna stärkte de svenska samernas politiska organisering. Den första nordiska samekonferensen hålls 1953 och vid den andra konferensen tre år senare bildas Nordiska samerådet.[153] En politisk kamp för inflytande och förändring pågick från samiskt håll även under 1900-talets första hälft men först under 1950-talet gick de från reaktiv till mer aktiv form.[154] Det främsta genombrottet brukar beskrivas vara när Sámiid Riikkasearvi/ Svenska Samernas Riksförbund (SSR) bildas 1950. SSR:s arbete bidrog starkt till att svenska staten till sist började luckra upp den sedan länge förhärskande inställningen till samerna som en folkgrupp utan möjlighet att föra sin egen talan.[155]

Fortsatt ojämlika maktförhållanden

Under 1950-talet började mänskliga rättigheter uppmärksammas internationellt. Utvecklingen i kombination med en starkare nationell samisk organisering bidrog till att svenska statens förhållningssätt mot det samiska samhället långsamt förändras. Vid den här tiden var det framför allt individers rättigheter som prioriteras inom FN. Frågor kring särskilda rättigheter för minoriteter fick länge stå tillbaka och än mindre prioriterad var frågan om särskilda rättigheter för urfolk.[156]

[152] Ibid. s. 3.
[153] Ibid. s. 2.
[154] P. Lantto & U. Mörkenstam. Sami Rights and Sami challengers. The modernization process and the Swedish Sami movement, 1886–2006. *Scandinavian Journal of History*, s. 33:1. (2007), s. 28.
[155] P. Lantto. *Att göra sin stämma hörd: Svenska Samernas Riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962*. (Kulturgräns norr, 2003), s. 224; Johansson. 2008, s. 2.
[156] Johansson. 2008, s. 97–98.

I Sverige tilläts samerna alltmer att involveras i politiska processer som rörde dem själva. Men det var fortfarande statsmakterna som bestämde inom vilka områden de tilläts bli aktörer.[157] I ”mjuka” frågor som rörde samisk kultur fanns en större beredvillighet från statens sida att involvera samernas åsikter, till exempel nomadskoleverksamheten. I de mer betydelsefulla, ”hårda” frågorna däremot, som till exempel renskötsel, rättigheter och myndighetsutövning, fick SSR inte något inflytande över besluten. Relationen mellan staten och samerna förblev hierarkisk och präglades fortsatt av ojämlika maktförhållanden även om maktstrukturer och maktutövande var mer dolda än tidigare.[158]

SSR blev en viktig plattform för samiskt deltagande i den politiska debatten, men organisationen företrädde i första hand de renskötande samernas intressen under 1950-talet.[159] Det berodde på att renskötarna var i klar majoritet i SSR:s styrelse och på att organisationen verkar ha internaliserat statens stereotypa bild av samer som renskötare vid den här tiden.[160] De icke-renskötande samerna fick därför mycket begränsad uppmärksamhet i organisationens verksamhet. Så trots att samerna genom SSR blev en aktör på den politiska arenan och kunde föra fram sina åsikter, var det långt ifrån hela det samiska folket som representerades. Möjligheten till samiskt självbestämmande och inflytande som folk var fortfarande i stor utsträckning begränsad.

Rationalisering och en grupp bland andra

Under 1960-talet blev urfolks ofta dåliga sociala och ekonomiska förhållanden alltmer uppmärksammade i västvärlden. Välfärdsstrategier genomfördes för att förbättra de marginaliserade gruppernas levnadsvillkor. Syftet var att integrera och assimilera ursprungsfolken. Åtgärderna genomfördes i stor utsträckning utan att ursprungsfolken själva fick vara med och påverka sin framtid eller hur deras områden skulle användas.[161]

[157] Lantto. 2003, s. 222–223.
[158] Ibid.
[159] Från 1960 med Israel Roung som ny ordförande föreslås en mer inkluderande syn på samiskhet, där de icke-renskötande samernas situation skulle lyftas fram. Kultur skulle i stället för yrke definiera samer. Dock behåller renskötseln fortfarande sin centrala position inom SSR. Se P. Lantto & U. Mörkenstam. Sami rights and Sami challenges. The modernization process and the Swedish Sami movement, 1886–2006. *Scandinavian Journal of History*. 33:1(2007), s. 36.
[160] Ibid. s. 35–36.
[161] Johansson. 2008, s. 98.

Även i Sverige fanns idéerna om assimilering fortfarande kvar, men nu förklädda i neutrala ekonomiska termer inom ramen för välfärdsprojektet.[162] Renskötseln uppfattades vid den här tiden som en omodern och underutvecklad näring i behov av rationalisering för att bli en näring som alla andra. Även samerna skulle bli en grupp som alla andra, utan sin utmärkande nomadiserande livsföring och sina särpräglade traditioner, som samepolitiken tidigare i viss mån strävat efter att bevara. Dessa levnadsförhållanden ansågs nu stå i vägen för näringens rationalisering och därmed hindra samerna från att uppnå en socioekonomisk position likvärdig andra medborgares. Resonemanget baserades på ett ekonomiskt tänkande. Samer borde inte på konstgjord väg hållas kvar inom en näring som saknar ekonomisk bärkraft att försörja gruppen. I stället borde allt fler samer ägna sig åt andra yrken och inlemmas i majoritetssamhället.[163] Det innebar att det tidigare särskiljandet och segregerandet av de fjällrenskötande samerna nu skulle ersättas med en form av assimilering, som nu gällde för hela den samiska befolkningen.[164]

Den politiska idén kan ses som ett uttryck för att en kulturhierarkisk syn och ett paternalistiskt förhållningssätt alltjämt finns kvar. Samerna ansågs fortfarande inte kapabla att själva bestämma och styra över sina egna liv. När statliga företrädare inte längre ansåg att renskötaren i det moderna samhället behöver vara nomad för att garantera god renskötsel kunde strävan efter att göra samer till majoritetssvenskar även överföras till renskötande samer.[165] I det här sammanhanget sticker inte behandlingen av samer ut i jämförelse med behandlingen av andra grupper i samhället. Välfärdsidén bygger delvis på att alla ska behandlas lika och tilldelas samma förutsättningar. En konsekvens av politiken blir ett osynliggörande och en undanträngning av olika gruppers identitet och särart.

Samtidigt inleds ett skifte inom den politiska diskursen om det samiska. Från ett ensidigt fokus på renskötsel och vad som ansågs gynna den som näring, blir det samiska nu en språklig och kulturell minoritet. Men den svenska statens syn på vem som ska betraktas som same förblir i stort sett oförändrad. Bäraren av det genuint samiska ansågs fortfarande vara renskötaren, eftersom politikerna

[162] U. Mörkenstam. 1999. *Om lapparnas privilegier: Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*, s. 186.
[163] P. Lantto. 2012, s. 318.
[164] P. Lantto. 2003, s. 211.
[165] Mörkenstam. 1999, s. 186.

menar att den ”sanna” kulturen bäst har bevarats inom den gruppen.[166] Därför betraktades samers rätt till språk och kultur i stort vara tryggat så länge som renskötseln får det stöd den behöver för att överleva.[167]

De icke-renskötande samernas kultur, perspektiv och rättigheter går fortfarande under den politiska radarn. Stereotypa föreställningar om samiskhet definierat utifrån renskötsel fanns fortsatt kvar inom samepolitiken. Den hierarkiska ordningen mellan svenska staten och det samiska samhället bibehålls på så sätt, eftersom samer fortfarande frånkänns politiskt handlingsutrymme som folk.[168]

Krav på ökat inflytande och inkludering

Mot slutet av 1960-talet och under 1970-talet skedde vissa positiva framsteg gällande samiska rättigheter och skydd mot diskriminering. Under samma period förstärktes handlingsutrymmet och inflytandet till viss del för den renskötande gruppen i Sverige, som fortfarande betraktades som bärararen av det samiska. Genom 1971 års rennäringslag gavs samebymedlemmarna ökad bestämmanderätt om vilka som ska få bli medlemmar i samebyn, samt hur renskötseln ska bedrivas.[169]

I samband med den nya rennäringslagen avskaffades även Lappväsendet som sedan 1886 haft till uppgift att övervaka och kontrollera renskötseln och samerna. Samtidigt riktades kritik mot hur avskaffandet skedde, från samiskt håll. När myndigheten upphörde och ansvaret för rennäringsfrågorna överfördes till dåvarande lantbruksnämnderna var kontinuiteten från lappväsendet till den nya rennäringsorganisationen stor. Även tjänsterna tillsattes fortsättningsvis i stor utsträckning av majoritetssvenskar.[170]

Samers inflytande och självbestämmande var alltså fortfarande begränsad, och icke-renskötande samer förblev fortsatt marginaliserade. Svenska samer drabbades även fortsatt negativt av den nya gränsöverskridande renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge 1972, eftersom den ännu en gång inskränkte deras rätt till renbete och bruk av markerna i de norska delarna av Sápmi.

[166] Ibid. s. 171.
[167] Lantto & Mörkenstam. 2007, s. 35.
[168] Mörkenstam. 1999, s. 189.
[169] Se mer under avsnitt 5.8.1.
[170] Lantto. 2012, s. 304.

En period av utredningsiver som inte leder till förbättringar

Under 1980-talet påbörjades arbetet med att utforma en deklaration om ursprungsfolks särskilda rättigheter inom FN. Arbetet pågick mellan 1985–1993 och 1995–2006. I fokus för deklarationstexten stod urfolks rätt till självbestämmande.[171] Deklarationen skulle bli ett instrument i kampen mot de brott som begås mot mänskliga rättigheter, mot diskriminering och marginalisering av urfolk.

Successivt skedde en diskursiv förändring av den svenska samepolitiken under 1980-talet. Föreställningen om samer som folk – med en egen kultur och identitet – blir allt starkare och alltmer betydelsefull.[172] Den tidigare kopplingen mellan renskötsel och samiskhet försvann i stor utsträckning. Samisk kultur definierades nu som summan av gruppmedlemmarnas föreställningar, värden, symboler etcetera.[173] Det specifikt samiska inbegriper, vid sidan om renskötseln, framför allt språk, men även kulturella yttringar som fiske och slöjd.[174] Samtidigt var de samiska rättigheterna till mark och vatten, fortfarande avhängiga renskötselrätten.

Den förändrade föreställningen om den samiska gruppen föranleder en mer inkluderande definition av vem som ska räknas som same.[175] De stereotypa föreställningar och narrativ kring samiskhet som så länge hade dominerat började luckras upp.[176]

När samer erkänts som ursprungsfolk i Sverige fanns det frågetecken kring vad deras nya ställning innebär i praktiken. Mot bakgrund av det tillsattes den stora Samerättsutredningen 1982. Utredningen kom fram till att samerna folkrättsligt sett inte är att betrakta som ett folk, i den meningen att de har rätt till självbestämmande.[177]

Nu inleddes en period inom svensk samepolitik som kännetecknas av stort utredningsfokus. Sedan 1980-talet hade ett en lång rad statliga utredningar om samer och samers rättigheter genomförts. Men utredningarnas förslag hade inte följts upp i någon högre grad och få åtgärder hade implementerats för att säkerställa samers rättigheter.[178]

---

[171] Johansson. 2008, s. 131.
[172] Mörkenstam. 1999, s. 191 och 224.
[173] Ibid. s. 208.
[174] Ibid. s. 224.
[175] Ibid. s. 217.
[176] Ibid. s. 239.
[177] Johansson. 2008, s. 158.
[178] Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2, s. 95.

En åtgärd som trots allt genomfördes och som kan ses som ett försök att följa den internationella utvecklingen vid tidpunkten, är inrättandet av Sametinget 1993 – en händelse som antyder att staten tycker det är viktigt att kulturell autonomi tillerkänns den samiska gruppen och som kan tolkas som ett steg mot att ge samer ökat inflytande. Men eftersom Sametinget saknar reellt politiskt inflytande, har ett begränsat verksamhetsområde och inte tilldelas några särskilda rättigheter innebär det att bristen på inflytande och självbestämmande trots allt består.[179] Föresatsen att tinget ska ge samerna ett politiskt handlingsutrymme hamnar i skymundan. Fokus riktas i stället på att Sametinget ska verka för bevarandet och utvecklandet av samisk kultur, och vara den myndighet som har expertkunskap i samefrågor. Utfallet överensstämmer väl med det mönster som länge präglat samepolitik vad gäller vilka frågor som samer tilldelas inflytande över.[180]

Samtidigt som Sametinget inrättades infördes det samerna kom att kalla den fria småviltjakten på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Den innebar att småviltjakt uppläts i betydligt större omfattning än tidigare vilket skapade stora störningar för renarna i de områden där jakten bedrevs. Mot bakgrund av reformen demonstrerade och hungerstrejkade samiska aktivister vid Sametingets invigning. Sametinget förklarade, som ett av sina första beslut, sitt misstroende mot den ansvariga ministern vid tillfället. Småviltjaktreformen blev upprinnelsen till att Girjas sameby med stöd av SSR stämde staten 2009.[181]

När Sametinget inrättades tillerkändes samerna kulturell autonomi och det verkar som om ett kulturhierarkiskt synsätt en gång för alla förkastas. Men eftersom kultur inte anses föranleda särskilda rättigheter och staten bibehåller kontroll över renskötseln och bruket av mark och vatten, utökas inte samernas politiska handlingsutrymme som folk. En traditionell och paternalistisk ordning upprätthålls.[182] Det synliggörs inte att fortsatt rätt till bruk av de traditionella samiska markerna är en förutsättning för att den samiska kulturen ska kunna upprätthållas.

År 1989 öppnas till sist ILO-konventionen nr 169 för ratificering, men Sverige valde att inte ansluta sig till den och har fortfarande

[179] Mörkenstam. 1999, s. 224.
[180] Ibid. s. 214.
[181] P. Johansson & J. Karlsson Schaffer. Rättsmobilisering som metod för att hävda samiska markrättigheter i Sverige. (Vol. 2: 2026, forskningsantologin), s. 1057.
[182] Mörkenstam. 1999, s. 225.

inte gjort det. En stötesten i frågan om ratificering har hela tiden varit konventionens artikel 14, som behandlar samers – som urfolk – ägande- och besittningsrätt till land.[183]

5.5.2 2000-talet och framåt: Fortsatt ojämlikhet och utsatthet

5.5.3 Bristande likabehandling, rasism och diskriminering

Rasism mot samer

Rasism specifikt riktad mot samer drabbar personer som är eller antas vara samer och är inget nytt fenomen, även om själva begreppet är förhållandevis modernt. Den rasism som samer blir utsatta för i dag kan fortfarande ha kopplingar till rasistiska idéer med ursprung i rasbiologiska föreställningar. Men begrepp som ”etnicitet”, ”kultur”, ”civilisation”, ”nation” eller ”folkslag” har i stor mån ersatt rasbegreppets biologiska aspekter – samtidigt som begreppen bevarat dess särskiljande, och diskriminerande aspekter.[184] Det centrala i rasismens praktik är att biologiska eller kulturella faktorer attribueras åt de som konstrueras som ”annorlunda” eller ”den andre” i förhållande till majoritetsbefolkningen.

Etnisk/kulturell diskriminering och diskriminering i utövande av rättigheter

Rasistiska föreställningar kan i förlängningen leda till diskriminering av de personer som rasifieras. Etnisk/kulturell diskriminering sker när någon direkt eller indirekt missgynnas eller kränks genom särbehandling.[185] Inte sällan framträder ett större mönster vad gäller vilka grupper som utsätts, varför och på vilka sätt. Det tyder på att diskrimineringen är strukturell.

Samers erfarenheter av att diskrimineras som urfolk och nationell minoritet handlar främst om att inte få sina språkliga och kulturella rättigheter tillgodosedda, men också om bristande möjlighet att få sin rätt till inflytande tillgodosedd i de offentliga angelägenheter som

[183] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 97.
[184] Antirasistiska akademin. *Om begreppet rasism*. https://www.antirasistiskaakademin.se/rasism.
[185] Diskrimineringslag (2008:567).

berör dem.[186] Skyddet mot diskriminering i samers utövande av rättigheter är på flera punkter bristande.

För att uppnå principen om icke-diskriminering av samer krävs att staten både säkerställer ett effektivt skydd mot diskriminering och vidtar åtgärder som främjar tillgången till de rättigheter samer har som urfolk och nationell minoritet. Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter syftar till att främja fullständig och effektiv jämlikhet mellan personer som tillhör en minoritet och personer som tillhör majoritetsbefolkningen. De åtgärder som vidtas för detta ändamål ska inte betraktas som diskriminerande handlingar.[187]

Svenska myndigheter och andra aktörer undviker ibland att vidta åtgärder eftersom de kan uppfattas som en särbehandling av en särskild grupp individer. Det finns en strävan efter att behandla alla lika, men det kan leda till att samers särskilda behov inte uppmärksammas och indirekt leder det till diskriminering.[188] Problemet har också kommenterats av Europarådet som menar att ramkonventionen kräver en viss positiv särbehandling av de nationella minoriteterna.[189]

En person som intervjuats av kommissionen får frågan om den förda politiken lett till att samer diskrimineras:

> Ja, det har man ju upplevt det är klart, det gör man väl hela tiden, genom det här synsättet som staten har att man diskriminerar folk genom att man inte följer de lagar och paragrafer som finns. Det är väl en diskriminering om någonting att man inte är villig att leva upp till de lagar som man själv har gjort. Alltså staten har ju liksom i grundlagen fastslagit de samiska rättigheterna men man är inte villig att själv leva upp till dem. Det i sig är väl en diskriminering om någonting.[190]

Hatbrott

Ett annat av rasismens uttryck i praktiken är hat och hot mot samer. Hatbrott är ett samlingsbegrepp för vad som i svensk brottslagstiftning avser olaga diskriminering, hets mot folkgrupp, ärekränkning, samt brott där motivet helt eller delvis varit att kränka offret utifrån uppfattad etnicitet, hudfärg, nationellt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck.

[186] Institutet för mänskliga rättigheter. *Årsrapport 2026*. 2026.
[187] Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter, artikel 4.
[188] Rapport från riksdagen 2011/12:RFR11. *Kunskapsöversikt om nationella minoriteter*. 2011, s. 115.
[189] Ibid.
[190] 23032.

Det är inte gärningen i sig utan gärningspersonens motiv i form av fientlig eller intolerant inställning gentemot vissa grupper som avgör om ett brott bedöms vara ett hatbrott. Två regleringar som dock alltid är hatbrott är hets mot folkgrupp och olaga diskriminering.[191] Men vilket brott som helst – allt från klotter till mord – kan bedömas som ett hatbrott om det grundar sig på gärningspersonens negativa inställning till någon av de uppräknade grupperna.

Hets mot folkgrupp kriminaliserades 1948 och har ansetts utgöra grunden i det rättsliga arbetet mot rasism, främlingsfientlighet och religiös intolerans. Bestämmelsen om hets mot folkgrupp riktar sig mot den som hotar eller uttrycker missaktning mot en folkgrupp, eller en annan sådan grupp av personer, med anspelning på, bland annat, ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung. Bestämmelsen tar inte sikte på individers direkta utsatthet.[192]

Som ett komplement till straffbestämmelsen om hets mot folkgrupp kriminaliserades olaga diskriminering 1970, för att Sverige skulle leva upp till sina åtaganden enligt FN:s rasdiskrimineringskonvention. Diskrimineringsgrunderna är desamma, men olaga diskriminering avser skydda individer som tillhör de angivna grupperna. Straffbestämmelsen om olaga diskriminering har länge ansetts vara ineffektiv och bristfällig eftersom tillämpningen varit otillfredsställande med få fällande domar, trots ett relativt stort antal anmälningar. Det främsta problemet är kravet att styrka att ett avgörande skäl för en påstådd diskriminerande handling varit ras, hudfärg, etnicitet eller nationellt ursprung, trosbekännelse eller sexuella läggning.[193] Det innebär att skyddet mot hatbrott av vissa har bedömts som i praktiken svagt.

5.5.4 En passiv och otillräcklig hantering

Trots att samer utsatts för rasism och diskriminering under lång tid är det först under senare decennier som frågorna har uppmärksammats. Den första mer omfattande undersökningen av samers upplevda

[191] T. Enarsson & K. Åström. Rasistiska brott mot utsatta grupper – Särskilt om samer och romers möjlighet till individuell upprättelse. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskabs*. Nr 2 (2022), s. 256.
[192] Ibid. s. 256–257.
[193] Enarsson & Åström. 2022, s. 257–258.

diskriminering genomfördes av Diskrimineringsombudsmannen (DO) 1998.

De relativt få studier och rapporter som genomförts på temat beskriver bristen på tillräcklig kunskap om samers specifika erfarenheter av diskriminering och rasism som ett centralt problem. Det saknas i stor utsträckning förutsättningar för att redovisa omfattningen och utvecklingen av samers utsatthet. Samtidigt bedöms den kunskap som insamlats under de senaste 20 åren om diskriminering av samer och hindren för samers tillgång till lika rättigheter till stor del gälla än i dag.[194]

En viktig anledning till den otillräckliga kunskapen om samers utsatthet för rasism och diskriminering är att det saknas tillförlitlig statistik. Trots att samer under lång tid vittnat om en utbredd diskriminering återspeglas det inte i antalet anmälningar. Det beror dels på samers generellt sätt lägre tilltro till det svenska myndighets- och rättsväsendet,[195] dels på att diskrimineringslagen inte omfattar alla situationer där samer upplever sig bli diskriminerade.[196] Statistiken över antalet anmälningar av diskriminering och hatbrott antas rymma ett stort mörkertal. Det ökar risken för att problematiken förblir dold och leder till otillräckliga insatser.

En annan förklaring till den bristfälliga kunskapen är att den svenska officiella statistiken inte omfattar uppgifter om etnisk tillhörighet eftersom det är förbjudet enligt lag.[197] Det innebär att det saknas data som synliggör utsatthet och ojämlikhet på etnisk grund. Förbudet mot etnisk kartläggning har sin förklaring i historiska och nutida rättighetskränkningar av utsatta grupper. Men det går att få fram kunskap om olika gruppers upplevelser av diskriminering genom det som kallas för jämlikhetsdata. Jämlikhetshetsdata kan definieras som all information som är användbar för att beskriva och analysera jämställdheten mellan grupper i ett samhälle.[198] Sedan Sverige ratificerade rasdiskrimineringskonventionen 1972 har regeringen fått skarp

[194] Fifth Opinion on Sweden; p. 18 och artikel 6. https://rm.coe.int/5th-op-sweden-en/1680ae851a samt Europarådets rekommendationer p. 3 (Europarådets ministerråd/utrikesministrarna i Europarådet).
[195] Länsstyrelsen Stockholm, rapport 2025:13. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2024*, s. 7.
[196] Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2, s. 52.
[197] Personuppgiftslag (1998:204) 13 §.
[198] Den kan till exempel bestå av befolkningsundersökningar, insamlad utifrån principerna anonymitet, frivillighet och självidentifikation, klagomålsdata och diskrimineringstester.

kritik från FN och EU för avsaknad av nationella jämlikhetsdata. Den sortens data krävs för att kunna kartlägga och förstå ojämlikheter mellan grupper i samhället, och införa riktade åtgärder för att motverka diskriminering, enligt kritikerna.[199]

Den svenska statens nuvarande förhållningssätt gentemot det samiska samhället kan beskrivas som motsägelsefull och präglad av en politisk diskrepans mellan teori och praktik. I teorin säkerställs samers rättigheter i stor utsträckning, framför allt genom ratificering av internationella konventioner, men även genom stärkt nationell lagstiftning. Men i praktiken säkerställs inte rättigheterna. Inom minoritetspolitiken har både lagstiftning och insatser genomförts, men diskriminering av samer sker fortfarande som en följd av att minoritetskonventionerna inte säkerställs fullt ut. Förutom brister i tillämpningen av minoritetskonventionerna,[200] har samer under lång tid även diskriminerats i egenskap av urfolk. Politiken innehåller varken lagstiftning eller åtgärder som säkerställer samers tillgång till lika rättigheter och möjligheter, och det saknas en särskild urfolkspolitik intill minoritetspolitiken.[201]

Staten har under lång tid skjutit frågan om samers rättigheter framför sig, eftersom det finns en politisk ovilja att hantera situationen. Trots en lång rad statliga utredningar har få åtgärder vidtagits för att säkerställa samers rättigheter. I stället har staten överlåtit åt domstolar och lokalsamhällen att lösa problem och konflikter som den statliga samepolitiken lagt grunden för. Samerna hamnar i en särskilt utsatt och sårbar situation eftersom diskriminering, näthat och andra rasistiska brott ökar när problem och konflikter blir synliga.[202]

Sedan 2016 finns en nationell plan mot rasism, annan form av fientlighet och hatbrott. Den kompletteras 2022 med ett åtgärdsprogram inriktat på rasism mot samer. Handlingsplanen förnyas 2024 mot bakgrund av att Statskontoret bedömde att den ursprungliga

[199] Amnesty International. *Jämlikhetsdata.* https://www.amnesty.se/om-amnesty/jamlikhetsdata.
[200] Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2, s. 58–59.
[201] Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2023*. Rapport 2024:9, s. 30. Diskrimineringsombudsmannen. *Nationella minoriteters rättigheter – några iakttagelser och rekommendationer 25 år efter Sveriges ratificering av Europarådets minoritetskonventioner*. Rapport 2025:2, s. 97–98.
[202] Diskrimineringsombudsmannen. Rapport 2025:2, s. 18–19; Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5, s. 53.

var för svag.[203] Det särskilda åtgärdsprogrammet rörande rasism mot samer har inte förlängts sedan det löpte ut 2024. Trots att staten uppmanats av bland andra Europarådet att skyndsamt öka sina insatser för att förebygga och motverka rasism, hatbrott och hatretorik mot samer. Europarådets bedömning är att det svenska samhällsklimatet har hårdnat, med en ökad intolerans gentemot urfolk och minoriteter som följd.[204]

5.5.5 Sammanfattande skildring av samers utsatthet i dag

Samers utsatthet för ojämlik behandling i dag kan beskrivas som strukturell, normaliserad och med tydliga paralleller till historien.

En strukturell diskriminering med rasistiska förtecken

På grund av andras medvetna eller omedvetna föreställningar om samers grupptillhörighet utsätts samiska individer för rasism och diskriminering inom samtliga samhällsområden.[205] Diskriminering sker inom utbildning, myndighetsutövning, arbetsliv, inom tjänstesektorn och i media.[206] Även hatbrott och andra uttryck av rasism är vanligt förekommande i skolan, på arbetsplatser, i hemmiljö, på offentliga platser och i den digitala miljön. För dem som bär synliga samiska attribut, har samiskklingande namn och/eller har koppling till renskötsel är risken för rasism och diskriminering extra stor. Men alla med en samisk identitet kan utsättas.[207] Trakasserierna drabbar ofta samiska kvinnor på ett särskilt sätt när de bär traditionell klädsel.[208]

[203] Statskontoret. *Ett samlat grepp: Analys av den nationella planen mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott*. 2023:12. https://www.statskontoret.se/uppdrag-och-rapporter/rapporter/2023/ett-samlat-grepp--analys-av-den-nationella-planen-mot-rasism-liknande-former-av-fientlighet-och-hatbrott.
[204] Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter. *Femte yttrandet om Sverige*. 2023, punkt 7.
[205] Diskrimineringsombudsmannen. Rapport 2025:2, s. 56.
[206] Diskrimineringsombudsmannen. Diskriminering av samer – samers rättigheter ur ett diskrimineringsperspektiv. DO:s rapportserie 2008:1, s. 24.
[207] Brottsförebyggande rådet. Rapport 2024:5, s. 8.
[208] Institutet för mänskliga rättigheter. *Kompletterande information till FN:s rasdiskrimineringskommitté. Inför behandlingen av Sveriges 24:e och 25:e periodiska rapport*. 2025, s. 10.

Av en studie bland sametingsväljare[209] framkommer att 30 procent av dessa ofta eller ibland upplevt att de personligen utsatts för social diskriminering de senaste två åren, och av dessa uppger två av tre att diskrimineringen hade sin grund i etnicitet.[210] Nära 70 procent anser att samer som folk är diskriminerade, allra tydligast i frågor som rör mark och vatten.[211] I en studie från 2024 rapporterade 26,1procent att de utsatts för kränkande behandling under de senaste tre månaderna och 40,8 procent för diskriminering.[212]

I gruppen unga samer är den upplevda utsattheten större. I studien med sametingsväljare uppger sig samer under 30 år vara mer diskriminerade än de äldre.[213] Av Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors (MUCF) rapport 2025 framgår att nära hälften av alla unga samer upplever att de har behandlats illa eller trakasserats för att de är samer.[214]

Diskrimineringen av samer sker framför allt i mötet med andra i vardagen. Det är i skolan, på arbetsplatsen och på internet. Redan i DO:s rapport 1998 konstateras att samers utsatthet är störst inom ”publika platser”, jämfört med på arbetsmarknaden och i kontakten med myndigheter.[215] Men diskriminering i mötet med det offentliga Sverige sker också. I dag upplever sig hela 17 procent diskriminerade i kontakt med myndigheter, sjukvård, bank och äldreomsorg.[216] En person som intervjuats av Sanningskommissionen ger ett exempel på hur diskriminerande bemötande kan komma till uttryck:

[209] Att definiera vem som är same utifrån Sametingets röstlängd är inte accepterat av alla. För att bli upptagen i sametingets röstlängd krävs att du uppfattar dig som same och har eller har haft samiska som språk hemma, eller har föräldrar, far- eller morföräldrar som har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller har en förälder som är upptagen i röstlängden.
[210] U. Mörkenstam, R. Nilsson & K. Vernby. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. (Vol. 2: 2026 forskningsantologin), s. 920–921.
[211] Där är andelen som upplever diskriminering betydligt större bland personer som i första hand identifierar sig som samer, är väl integrerade i det samiska samhället och är medlem i sameby.
[212] J. P. A Stoor, P. E. Gustafsson, D. La Parra Casado & M. San Sebastián. Etnisk diskriminering och smärta i kropp och själ. (Vol. 2: 2026 forskningsantologin), s. 850.
[213] U. Mörkenstam, R. Nilsson & K. Vernby. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. (Vol. 2: 2026 forskningsantologin), s. 921.
[214] Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. *Att genomföra insatser som ska förebygga och motverka rasism mot samer.* Slutredovisning av regeringsuppdrag (KU 2022/01123), s. 9.
[215] A. Lange. *Samer om diskriminering. En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen* (DO). 1998.
[216] U. Mörkenstam, R. Nilsson & K. Vernby. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. (Vol. 2: 2026, forskningsantologin), s. 922.

> Jag sökte en tjänst på en domstol, det var en tidsbegränsad tjänst, jag var väl bara nyfiken på hur det skulle vara. Och jag var absolut kvalificerad […] men där diskuterade vi faktiskt vad man … alltså skulle göra åt mitt efternamn, hur det var ett problem i miljömålssammanhang […] Och jag blev så paff av det så jag skämtade bort det […] det är ett sånt exempel som jag tycker är ganska graverande, det här måste ju ha varit typ 2012. Så här i efterhand kan jag kanske tänka att det där skulle jag ju ha anmält.[217]

Av personliga berättelser framkommer att diskrimineringen av samer är strukturell, eftersom den genomsyrar så många delar av samhället och individens liv. Varje enskild händelse kan därför inte ses som ett isolerat problem, utan som uttryck för bredare strukturer av ojämlikhet. På initiativ av SVT Sápmi och SR Sameradion samlades det in berättelser om vardagsrasism via sociala medier under 2017.[218] En person som medverkar i sammanställningen berättar att utsattheten är där varje dag och illustrerar på ett talande sätt att problemet med diskriminering är större än att det kan lösas genom anmälningar av enskilda individers agerande.

> Just det där tillfället jag skrev om – när man går till läkaren. Då är man ganska sårbar till att börja med, oftast går man ju inte dit för att man mår jättebra, utan för att man behöver hjälp. Många reagerade jättestarkt på det jag skrev – att jag borde anmäla läkaren. Men samtidigt så händer det där ju varje dag. Det är ju därför det kallas vardagsrasism. Det var varken första eller sista gången det händer. Så jag vet inte ... ska man anmäla varenda person som utsätter en för vardagsrasism så är det rätt många som stryker med på den listan. Och rätt många av mina samiska vänner och jag själv har nog inte alltid förstått att det är vardagsrasism när man blir utsatt för det. Man är så van att det händer och på vissa ställen är man på sin vakt lite extra. […][219]

En annan person ger en innehållsrik skildring av allt som en samisk individ riskerar att tvingas leva med:

> Den strukturella rasismen genomsyrar allt. Jag minns en bussresa mot Umeå en vinter, då busschaufförен påbörjade resan med att över högtalaren berätta att vägarna var fulla med renar, följt av en konstpaus, och följande citat: ”Men kommer det en ren så kör vi bara på och mosar den, och står det någon lapp där så tar vi han med, så inte ska vi bli sena i dag inte”. Jag tror de flesta av oss samer bär på fler berättelser om vardags-

[217] 23045.
[218] Sveriges Radio Sameradion & SVT Sápmi. *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017.
[219] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 47.

> rasism än vad någon borde behöva. Vi möts av ständiga mikroaggressioner, som i sig själva för stunden alltför lättvindigt avfärdas som okunskap, eller unkna skämt, men som på sikt har en negativ psykisk inverkan på oss som ett folk. Vid bokmässan i Göteborg i höstas fick jag frågan av ett äldre par om det inte var svårt att leva i en kåta. När jag förklarade att jag bodde i en lägenhet som de flesta andra, så fick jag svaret, 'men vem hyr ut åt lappar?' Känslan av att ständigt behöva vara på vakt, både mot dem som i sin okunskap förminskar dig till en exotisk symbol för någonting Annorlunda, och de som öppet ser din etnicitet som en provokation och en legitim anledning att trakassera dig tär på själen. När du sänder en snap till mig med en ren och skriver åt mig att 'komma och hämta djuren, annars skjuter jag dem', trots att du vet att jag inte är renskötare, så minimerar du mig till en stereotyp, och överför ditt hat mot mitt folk på den starkaste symbolen för oss. Dina kommentarer om tjuvjakt på ren, eller diskussioner om hur samiska eller ej mina elever är, baserat på hur många procent av deras blod som är samiskt hjälper inte heller. 'Du kan ju inte bli arg bara för att jag säger lapp?' betyder i förlängningen 'ditt människovärde existerar inte, och din rätt till självdefinition är obefintlig'. Men vad vet jag, vi samer 'gnäller ju bara hela tiden'.[220]

Även om den politiska diskrimineringen är som mest påtaglig i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, upplever många samer att dagens sociala diskriminering är lika svår eller ännu värre. Enligt samiska företrädare och organisationer har läget försämrats under de senaste åren vad gäller rasism i Sverige. Nuvarande samhällsdebatt och politiska diskurs upplevs bidra till ökad polarisering genom att återge fördomar mot samer och ifrågasätta och förminska samers rättigheter.[221] En del äldre samer som lämnat sina berättelser till kommissionen beskriver att rasismen i exempelvis skolan och mötet med lokalsamhället var värre när de växte upp än den är i dag. Andra understryker att dagens situation på många sätt är värre än tidigare, och att utsattheten ökat på grund av sociala medier som skapar arenor för att öppet uttrycka fientlighet mot samer.

Många unga renskötare uppger att de negativa attityderna ökar, och flera nämner sociala medier som en bidragande faktor.[222] En yngre kvinna från södra Saepmie berättar om sina erfarenheter från sociala medier:

---

[220] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 38.
[221] Institutet för mänskliga rättigheter. *Kompletterande information till FN:s rasdiskrimineringskommitté. Inför behandlingen av Sveriges 24:e och 25:e periodiska rapport*. 2025, s. 12 och 4.
[222] Svenska Samernas Riksförbund. *Rasism och hatbrott mot unga renskötare*. 2020, s. 25.

> Det finns så otroligt mycket, det är så lätt för folk att skriva rasistiska saker och nedlåtande saker liksom om samer generellt och renskötare så klart, primärt liksom, för det blir de som står i skottlinjen på något vis. Och nu är ju inte jag, liksom någon renskötare själv ens, men man tar ju åt sig otroligt mycket. Det blir liksom, ja det blir jätteobehagligt. Och ja, det blir som en, både en öppen rasism men ändå en smygrasism, för dels så är ju vissa, eller de här Facebookgrupperna är ju liksom, ja men det blir ju så koncentrerat […] som liksom i stort sett sitter och hetsar upp varandra. Och ja, nej jag vet inte hur man ska förklara det riktigt. Men det är inte roligt att läsa inlägg på inlägg liksom hela tiden om att, ja … och där man också aktivt ser olika kampanjer, liksom att man försöker värva folk att gå med i och lobba för att, ja men, den stora frågan är ju som sagt markområdena och rätten till jakten och så där. […] och det är ju så lätt att som sagt skriva en massa kommentarer bakom en skärm, det blir ju någonting helt annat än att mötas fysiskt och säga samma sak. Och det blir ju så otroligt tydligt på sociala medier, man kastar ur sig så mycket. Kanske många gånger också utan att tänka på det, men många gånger för att faktiskt skada.[223]

Historiens förtryckande mönster lever vidare

Dagens utbredda utsatthet är till stor del en konsekvens av statens diskriminerande politik mot samer och de ojämlika strukturer som byggts upp över tid. Samer upplever än i dag att den historiska relationen mellan majoritetssamhället och det samiska samhället till stor del lever kvar. Det framkommer av både studier och personliga berättelser. Fortfarande beskriver samer att de bemöts utifrån seglivade föreställningar om dem som grupp. Dagens ojämlikhet mellan samer och majoritetsbefolkningen präglas till stor del av att det saknas erkännande av och uppgörelse med de historiska övergrepp som staten och dess representanter har begått.[224]

Ett område där detta visar sig är i samers kontakter med myndigheter, som fortfarande kan präglas av de historiska relationerna mellan myndigheten och den samiska befolkningen. DO:s bedömning är att gamla arbetssätt och föreställningar kan leva kvar inom verksamheter och att Sverige inte lyckats bryta fullt ut med det tidigare förhållningssättet och den tidigare förda politiken.[225] Än i dag upplever exempelvis samebyar att agerandet från länsstyrelserna inom renskötselområdet kan präglas av den så kallade ”lappfogdementaliteten” trots att

[223] 23133.
[224] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 90.
[225] Ibid. s. 88–90.

mer än ett halvt sekel passerat sedan systemet med lappfogdar och lappväsende upphörde. Samebyarnas medlemmar beskriver att deras synpunkter och expertis inte betyder något när myndigheterna fattar sina beslut.[226] En äldre man berättar om sina upplevelser i mötet med myndigheter och olika exploatörer:

> Man har ju suttit på en hel massa möten och man känner ju med en gång att det spelar ingen roll vad vi kommer med för deras inställning är att vi kommer med miljöbalken eller också med allemansrätten eller också kommer vi med EU-direktiv. Det spelar ingen roll vad ni säjer vi kommer köra över er lik förbaskat. Ibland så tänker jag är det jag själv som har blivit så kritisk och cynisk och ser allt så mörkt. Jag får sova på det här. Men när det har gått ett tag så ser man ju att trots allt är det ju på det här viset. Och då känns det – och där tror jag att jag har rätt – man vill ha bort oss, vi är i vägen i fjällvärlden. Man vill exploatera fjällvärlden för turismen och annan näring, vi är helt enkelt i vägen. Men det man många gånger inte förstår är att hade inte vi funnits i fjällvärlden så hade vi inte haft den fjällvärld som vi har i dag.

Han förklarar vidare varför det påverkar honom så mycket:

> För våran del är konsekvenserna så breda. Det är vårt levnadssätt, vårt mående, våra renhjordar. Det är så mycket som tar stryk, som vi mår så dåligt av.[227]

Ett annat exempel på koppling mellan historiska oförrätter och diskriminering i dag är förekomsten av språkförbud i bland annat skolor. Det kan handla om att samiska elever förbjuds att tala sitt modersmål med kompisar på rasterna, vilket har en tydlig parallell till språkpolitiken under stora delar av 1900-talet och vittnar om en kontinuitet mellan skolans historiska bemötande och dagens behandling av samisktalande.[228] En medelålders kvinna från Árviesjávrrie berättar:

> Och det är en slags rasism tänker jag också, vi har ju varit, vi fattar nog inte hur utsatta vi är för rasism heller. Vi är så ofantligt utsatta hela tiden för rasism. Jag tycker det är en slags rasism när barn inte får läsa samiska och att vi inte har fått lära oss samiska och har gett upp det och på sätt och vis kanske gett upp sin samiskhet också. Och det är en slags rasism att vi hela tiden liksom blir koloniserade, för vi blir hela tiden, vi är hela tiden under kolonisation liksom. Och att folk inte och att myndigheter inte förstår oss. Och att alla, jag är spyless.[229]

[226] Ibid.
[227] 23037.
[228] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 88.
[229] 23089.

Utöver det präglas samers relation till myndigheter till stor del fortfarande av att staten historiskt har definierat samer som renskötare. Det kan visa sig i att myndigheternas lagstadgade samråd i frågor som berör samer nästan uteslutande äger rum med samebyar.[230] Trots att majoriteten av samerna står utanför samebyarna och frågorna även berör icke-renskötande samer.

När det gäller hatbrott och andra former av rasism som samer utsätts för i dag, beskriver vissa att det har sin grund i samma ojämlika strukturer som möjliggjorde statens historiska förtryck av deras äldre släktingar.[231] En del ser dagens hatbrott och diskriminering som en logisk effekt av den pågående konflikten mellan samer och andra svenska markägare, som inga polisanmälningar kommer lösa och därför betraktas som lönlöst att anmäla.[232]

En annan aspekt av att historien fortsatt spelar roll är att samer generellt sett har lägre förtroende för myndigheter och statliga institutioner än andra medborgare. Århundraden av diskriminering med en politik som haft som mål att assimilera och segregera samerna har fört med sig bristande tilltro till samhällets instanser.[233] Det gäller inte minst polis och rättsväsende.[234] Rättsväsendet ses för många samer som ett av statens kolonialiseringsverktyg och en aktör som fortsatt står på majoritetssamhällets sida mot samer.[235] Samer upplever sig bli misstänkliggjorda vid illegal jakt på rovdjur, samtidigt som de själva inte får gehör när de polisanmäler brott som olovlig skoterkörning eller tjuvjakt på ren. Det finns också negativa erfarenheter av enskildas kontakter med polisen.[236]

En normalisering av vardagens utsatthet

Den utsattheten som många samer lever med verkar ha normaliserats över tid. I Brå:s rapport om hatbrott beskriver flera informanter att de som samer blir härdade av den rasism de utsätts för, att det finns

[230] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 27–28.
[231] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 60.
[232] Ibid. s. 56.
[233] Vid en tidig mätning genomförd 1998 av DO (dåvarande Ombudsmannen mot etnisk diskriminering) konstateras att rapporterad diskriminering av samer uppvisade ett ganska starkt samband med totalt förtroende för myndigheter, politiker och institutioner hos samer. Två myndigheter – domstolar och länsstyrelsen – uppvisade vid den tidpunkten särskilt starka samband mellan förtroende och upplevd diskriminering.
[234] Brottsförebyggande rådet. 2024; Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 29.
[235] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 29.
[236] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 56–57.

en mentalitet inom gruppen som uttrycker att ”det där ska man tåla” som same. Det uppges också vara en anledning till att brott inte alltid anmäls.[237] En äldre informant i BRÅ:s rapport säger sig ha upplevt väldigt lite rasism och aldrig några hatbrott. Men under intervjun framkommer det att han på arbetsplatsen fått frågan om han har ”något mer handikapp än att vara same?”. Han menar också att ”det är självklart att han har kallats lappjävel vid flera tillfällen”.[238]

Flera berättare beskriver hur de själva, eller äldre släktingar, förträngt mycket eftersom det är för smärtsamt att bära med sig. Det bidrar också till att upplevelserna normaliseras och att utsattheten riskerar att gå under radarn. En kvinna i medelåldern beskriver att normaliseringen kan fungera som en slags skyddsmekanism för att göra utsattheten lättare att leva med:

> Nej, men jag kan inte säga att jag blev mobbad i skolan för att jag var same eller någonting och jag har inte haft, jag är inte en sådan person som lätt blir påhoppad utan jag har haft ganska lätt socialt så där. Däremot var det väldigt mycket, alltså jag blev kallad ibland för lappjävel, alltså det var sådana här, det tugget kunde ju vara, men inte på ett sätt som gjort att jag är kränkt för livet, men däremot var det ingen positiv jargong kring renskötsel och samer, det kan man absolut inte påstå. Det var några andra samer i min skola och de gjorde väl typ vad de kunde för att ingen skulle veta att de var samer.[239]

Även barn och ungdomar upplever att rasistiska uttryck har normaliserats och är en del av deras vardag. Därför väljer vissa att inte öppet visa sin samiska identitet.[240] I en studie av unga renskötare uppger en majoritet att de inte har utsatts för hot. Men under intervjuerna framkommer det att de har fått utstå hot, men utan att de själva har upplevt det som hot. Det har normaliserats i ungdomarnas vardag, så pass mycket att det inte betraktas som något att bry sig om eller lägga tid på. Förutom en normalisering av själva utsattheten för hot och hat, har även ungdomarnas känslor av obehag blivit en normal del av vardagen. Exempelvis obehaget inför att deras identitet som renskötare kan avläsas på långt håll.[241]

---

[237] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 44.
[238] Ibid.
[239] 23141.
[240] Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. *Att genomföra insatser som ska förebygga och motverka rasism mot samer*. (Delredovisning av regeringsuppdrag KU 2022/01123.) 2024.
[241] Svenska samernas riksförbund. 2020, s. 8 och 17.

När en berättare som lämnat sin historia till Sanningskommissionen får frågan om hen blivit utsatt för diskriminering eller mobbning i vuxen ålder blir svaret:

> Nej inte så jag vill … jag kallar det inte, jag kallar det inte så. Det har varit så. Inga märkvärdigheter alls. Alla har blivit, ja någon gång, kallad lappjävel eller något liknande. Det har alla fått höra. Men jag har då inte tagit det desto mera bokstavligt.[242]

Exempel på samiska individers erfarenhet av rasism, kränkningar och trakasserier

En man från Kiruna säger:

> Jag vet inte hur många gånger jag hört lappjävel och ska du upp och trumma på fjället och så vidare. Det var faktiskt vuxna människor också. Jag var kanske i 14–15-årsåldern, det kommer jag ihåg en specifik situation. Vi åkte upp till Övertorneå och spelade match där och … alltså domaren var alltid en sådan där, man pratade med domaren om man tyckte att han gjorde fel saker och så där, och efter matchen så vet jag att han antingen kallade mig för lappjävel eller det var någonting han sa när det handlade om just det här med min identitet. Jag vet inte om han visste att jag var det eller om han läst i protokollet vad jag hette men han sa efter matchen, han sa det inte högt men han viskade något sådant där riktigt okvädningsord – jag vet inte, jag kommer inte ihåg om det vart anmält till Fotbollsförbundet, men jag kommer ihåg att det tog jättehårt på mig, att det var en vuxen människa, en människa som alltså var i 50-års åldern […] jag kände där i 15–16-årsåldern att, min pappa har ju ett svenskt efternamn och jag kände någonstans att ska jag byta, ska jag slippa det här, jag orkar liksom inte ta de här diskussionerna för det var mycket.[243]

En framträdande del av samers utsatthet är erfarenheter av rasism i möten med majoritetssamhället. I dagens rasism syns fortfarande spår av de rasbiologiska idéerna från början av 1900-talet.[244] Personer som antas vara samer riskerar att få höra stereotypa karaktärsdrag om dem, eller att bli utestängda och exkluderade i olika sammanhang. Det kan även förekomma hot, hat och våld mot samer eller andra trakasserier. På grund av upplevd rasism uppger endast 55 procent att de är helt trygga med att vara öppna med sin identitet, 30 procent

[242] 24014.
[243] 23039.
[244] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 24.

anger att de är ganska trygga och 15 procent att de inte alls är trygga.[245] Det är vanligt att personer som vittnar om personliga erfarenheter av rasism har många exempel på utsatthet genom generationer att berätta om. I en skriftlig berättelse beskriver en kvinna hur hon försöker greppa generationers upplevelser av rasism och diskriminering:

> Efter många samtal förstår jag att det bygger på strukturell rasism från barnsben, från generationerna innan, att det även är nedärvt. Samråd som bara är luft och inte betyder något. Att behandlas som luft, tvingas flytta från din familj när du bara är 6 år gammal, att få veta att din kultur och språk inte är något värt, när ingen beslutsfattare någonsin lyssnar på din samiska åsikt ur någon aspekt eller tar något positivt beslut, då blir man till slut pessimist. Det är som om ungdomens kämparglöd brutalt tryckts undan. Den glädjefulla livsgnistan i ögonen slocknat. Och nu känns det som om jag också håller på att hamna där. Till slut orkar man inte tänka något positivt om staten Sverige, man blir bara sur. Skitland.[246]

En kvinna i 60-års åldern berättar om sina erfarenheter från skoltiden:

> Och det här är jag uppväxt med i Sorsele, eller det var ju redan då vi bodde i Ammarnäs, då vi skulle ner en gång i månaden. Vi skulle till tandläkaren, vi skulle bada, lära oss att simma. Då han sade en gång [läraren] […]: ”Ja här kommer dom skitiga lappungarna igen och tror att dom ska lära sig simma”. Och då var det ju hela Ammarnäs skola, och alla var väl inte samer där.[247]

Av personliga berättelser framkommer att just rasistiska föreställningar inte sällan präglar och ligger till grund för den diskriminering och utsatthet som samer lever med. Till exempel genom referenser till nedsättande eller exotifierande stereotypa karaktärsdrag. Trots att ordet ”lapp” sedan länge betraktas som kränkande fortsätter det att användas i vardagligt tal. Det finns otaliga exempel på att behöva konfronteras med det bland vittnesmål och berättelser som samer lämnat. En äldre kvinna berättar om varför hon undvek att ta på sig kolten när hon åkte in till stan:

> Ja, då blir man kallad jävla lappar. Det fick vi heta i skolan.[248]

[245] Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2024*. Rapport 2025:13, s. 82.
[246] S03224.
[247] 23149.
[248] 23030.

En man från norra Norrbotten delar också med sig av sina erfarenheter från skolan, där många av de som lämnat vittnesmål upplevt utsatthet på grund av sin samiska identitet:

> Ja, nog har man väl fått höra det, kanske inte i lågstadiet, men det har ju ändå funnits där hela tiden, för mig att … Jag kommer inte, jag tänker, jag vet inte om det var på lågstadiet, men … men att man har varit lappjävel, det har man ju fått höra.[249]

Enligt DO:s rapport från 1998 var den mest framträdande formen av orättvis negativ särbehandling av samer just utsatthet för nedsättande tillmälen, som ”lappjävel” eller liknande. Då var det var tredje av de svarande som hade blivit utsatt för det minst 1–2 gånger, och var tionde person 5 gånger eller fler det senaste året.[250] Den utsattheten är fortsatt stor i dag. I det samlade materialet från Brå:s studie om hatbrott mot samer återkommer vissa nedsättande uttryck, där ”lappjävel” är det i särklass vanligaste, ibland tillsammans med uttalade hot eller fysiskt våld. Det förekommer även att ”lapp” eller ”same” används tillsammans med könsord eller misogyna uttryck. Andra uttryck anspelar på fördomar om vad som är ett samiskt utseende eller påstådda samiska karaktärsdrag. En kvinna berättar om när hon hade på sig kolt för första gången i ett offentligt sammanhang i Staare:

> Östersunds kyrka när man kommer ut, det är så vackert med Storsjön och så där. Då sa jag att jag måste få knäppa något kort så då gjorde jag det och så vänder jag mig om och så står X där och så sa jag att jag ska fota dig också. Då säger han, men vad var det där, och det var bara X och jag där och jag hade gaptan på mig. Då är det en bil som stannar nere på vägen, en dörr öppnas och så är det någon som skriker, han hör inte riktigt vad och räcker fingret. Vad skulle han räcka fingret åt? Det fattar ju jag att det var till mig.

Efter det har hon börjat fundera på vad man kan bli utsatt för:

> Jag har ju känt liksom att jag vill gå ut och känna att jag är stolt över att jag har samisk bakgrund och jag tycker liksom så här och så här, men samtidigt blir det ju också en rädsla för det som är, jag hade ju tänkt sätta en samisk flagga på bilen och genast blir jag varnad: – Ja, gör det om du vill ha din bil sönderslagen.[251]

En renskötare från södra Jämtland berättar om kommunens stigmatiserande förhållningsätt mot samer:

[249] 23165.
[250] Ombudsmannen mot etnisk diskriminering. 1998, s. 55.
[251] 23026.

> Jo … på det viset att … vi är … välkomna att komma med … kultur, kultursviden när det är samernas nationaldag. Och hålla tal och, det talas om oss och det är så underbart att ha en samisk befolkning i kommunen. Annars så märker man ju att det är samma där. En politisk ovilja. Det … yttrande till den här … Renmarksutredningen som kommunerna fick tillfälle att göra så ville dom inte alls ha med det vi tryckte på. Utan det blev ett eget yttrande. Och sen måste man ju tänka det också att kommun har ju, den kommun jag tillhör är ju … en turistkommun.[252]

Personliga upplevelser av rasism i form av både hat och exotifiering syns på många ställen i Sanningskommissionens intervjumaterial, där uttrycket ”lappjävel” ständigt återkommer och föreställningar som anspelar på rasbiologiska idéer. I ett flertal intervjuer beskrivs specifikt upplevelsen av att som same antingen bli exotifierad i södra Sverige – där anses det vara coolt att ha en samisk identitet, eller att bli hatad i norra Sverige – där är man bara en ”lappjävel”.

Förutom explicit rasistiska uttryck och attityder upplever samer också andra former av utsatthet, som kan ha sin grund i fördomar. Det kan handla om mobbning och kränkande bemötande i kontakten med andra medborgare eller myndigheter. En större andel samer än befolkningen i övrigt uppger att de någon gång under de senaste tre månaderna utsatts för kränkande behandling.[253]

> Vi sitter i möten med tjänstemän, chefer som sitter och hånflinar åt oss när vi beskriver vår situation. Man tar inte in över huvud taget vad vi säger utan de sitter och jaha, den har vi hört förr. Här är den värsta delen tycker jag för jag har varit så arg på de här sista mötena så jag har bara gått ut och grinat efteråt, för jag tycker mentaliteten är så fruktansvärd.[254]

Andra gånger kan det handla om mer subtila uttryck för ett visat ”ogillande”. På initiativ av SVT Sápmi och SR Sameradion samlades det in berättelser av vardagsrasism via sociala medier. I sammanställningen finns en stor mängd vittnesmål om att bli illa bemött och sämre behandlad på olika sätt. Vissa gånger finns tydliga paralleller till rasistiska föreställningar, andra gånger beskrivs den mer svårdefinierade utsattheten som inte alltid går att anmäla. En person ger ett exempel på det:

---

[252] 23044.
[253] Folkhälsomyndigheten. *Hur mår samer i Sverige? Resultat från en enkätundersökning om hälsa, livsvillkor och levnadsvanor bland samer*. 2023, s. 70.
[254] 23057.

> Vardagsrasism mot mig som same är när jag vet att någon man träffar på mataffären försökt sätta dit oss för djurplågeri och tjuvjakt (Karesuando, bland de enda orter där vi samer är i majoritet i Sverige). Vardagsrasism är när man får obehagliga blickar på stan när man bär traditionella kläder och accessoarer (Kiruna). Vardagsrasism är att bli satt i ett fack av omgivningen, lärare, klasskompisar och förväntas prestera och agera på ett visst sätt (Jokkmokk, Sveriges samevänligaste ort). Vardagsrasismen går inte alltid att anmäla.[255]

Spridning av stereotypa och fördomsfulla narrativ om urfolket samer

Inom majoritetssamhället förekommer också fördomsfulla narrativ om samer som grupp. Det politiska förhållningssättet mot samer historiskt har bidragit till att skapa stereotyper som lever kvar hos såväl individer som hos organisationer och system som samhället består av. Reproducering av stereotyper och generaliseringar ökar risken för att samer inte bemöts som individer, utan fortsatt kategoriseras utifrån olika föreställningar om dem.

Undermålig, bristfällig och felaktig information om samer och samers levnadsvillkor sprids fortfarande via exempelvis media och läromedel i grund- och gymnasieskola. Där den samiska identiteten återkommande likställs med nomadliv och renskötsel. Samer skildras också ofta som representanter för sin grupp, snarare än som individer. Rasistiska föreställningar om samiska karaktärsdrag och utseenden förekommer också. Eftersom allmänhetens kunskap om samisk identitet, kultur, historia och rättigheter är generellt sett låg blir det svårt för gemene man att bedöma om bilder som sprids reproducerar fördomar om samer eller inte.

Media spelar fortfarande en väsentlig roll för framväxten av och upprätthållandet av majoritetssamhällets attityd till och syn på samer. Särskilt som svenskar i allmänhet får sina kunskaper om samer från media.[256] Samer har länge upplevt att artiklar och inslag i tv och radio som publiceras har kränkande innehåll.[257]

---

[255] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag.* 2017, s. 15.
[256] SVT Nyheter. *Ny undersökning: Hälften av svenskarna vet väldigt lite om samer*. 2025. https://www.svt.se/nyheter/sapmi/ny-undersokning-halften-av-svenskarna-vet-valdigt-lite-om-samer.
[257] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 32–33.

Studier av den svenska dagspressens rapportering om samer visar att samer marginaliseras och framställs som annorlunda, underlägsna och mindre ”normala” än majoritetsbefolkningen. Skildringarna kan fortfarande vara stereotypa och ensidigt gestalta samer som bidragsberoende och bakåtsträvande bråkstakar, eller som exotiska och koltklädda renskötare.[258] Den journalistiska tekniken att ställa två perspektiv mot varandra för att låta båda sidor komma till tals, skapa större dramatik kring en händelse och locka till läsning, medför att samer ofta framställs som en minoritet som orsakar samhällsproblem eller är i konflikt med majoritetssamhället.[259] I mediala sammanhang kan även kommentarer och formuleringar som anspelar på negativa stereotypa narrativ om samer behandlas som ståndpunkter i en debatt, medan de i ett annat sammanhang skulle betraktas som rasistiska och kränkande uttryck.

Samer beskriver att det fortfarande är legitimt att tala om och beskriva samer på ett nedlåtande sätt och att det inte ifrågasätts på allvar av majoritetssamhället.[260] När fördomar om samer sprids och deras mänskliga rättigheter förminskas i det offentliga samtalet riskerar det att leda till ökad polarisering. I intervjumaterialet till kommissionen beskriver samer hur det är att leva med de fördomar som ständigt florerar. Särskilt framträdande är fördomen att samer bara är nomadiserande renskötare, att de inte kan försörja sig själva utan lever på bidrag, att de har för många rättigheter och privilegier med målet att ta över hela fjällen. Samer kan också anklagas för att ha lågt IQ, har problem med alkohol och beskrivas som gnälliga och bakåtsträvande.[261] Nedan följer ett antal exempel på bemötanden:

> Då får man känna när vi till exempel går på affären att dom tänker: ”Jaha där är dom där lapparna dom vill bromsa utvecklingen, dom unnar inte andra något, dom ska ha allting själva. Dom lever bara på bidrag. Dom förfogar över två tredjedelar av Sveriges yta. Dom är aldrig nöjda någon gång”. Då använder man det emot oss. Då undrar man var har vi någon fristad egentligen? Det känns att det bästa för både stat och allmoge det vore om vi försvann. Men då när vi är borta kommer dom upptäcka att då finns det ingen fjällvärld mer heller.[262]

[258] Eva J:son Lönn. Varför ska dom få? Vardagsrasism mot samer i läsarkommentarer på tre svenska nyhetssajter. *Kulturella perspektiv*. 2014:1, s. 43–44.
[259] Ibid. s. 45–46.
[260] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 32–33.
[261] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 41–42.
[262] 23037.

En kvinna berättar om hur hon försöker förstå hur historien har format henne och hur de talat i hennes familj om samer, trots att de själva var av samisk släkt:

> … jag har under väldigt stor del av mitt liv tänkt om mig själv som att jag är en sämre sorts människa, lägre stående människa. Ju mer jag har satt mig in i den samiska historien så förstår jag vad det kommer ifrån. Det är som att jag läker den här självbilden genom att förstå att det här är jättemånga människor som har med sig genom den politik som har bedrivits. Det känns på något sätt också som att jag har tappat kontakten med rötter, så flera hundra år tillbaka har mina förfäder och förmödrar varit renskötande men med en generation så bara klipps det och man vet ingenting för att det finns så lite att läsa på eller … ja, men källmaterial. Också ett sätt att leva som känns som att det hade varit viktigt att få behålla kontakt med […] det som också är viktigt att det framkommer, det är att jag också är uppvuxen med att man pratar om lappar som tjuvaktiga, inte pålitliga, giriga. Det är så vi pratat om oss själva.[263]

BRÅ:s rapport om hatbrott mot samer visar att hatbrott inte bara begås mot enskilda samer utan också mot gruppen samer. Klotter med hatiska budskap och skadegörelse av samiska symboler i offentliga miljöer är exempel på det. Rasistiska kommentarer i den digitala världen beskrivs som särskilt problematiskt. Mycket av det som skrivs uttrycker ord och begrepp med anknytning till rasbiologi, eller med anspelning på sådana uppfattningar.[264]

Fördomarna får allvarliga konsekvenser för samer. Trots stolthet inför sin samiska identitet väljer många att dölja den, att undvika vissa platser eller diskussioner och att censurera sig själva i umgänget med andra.[265] Sammanfattningsvis tvingas samer i stor utsträckning att förhålla sig till majoritetssamhällets föreställningar om dem som grupp.[266]

Hatbrott mot samer

Hat och hot mot samer är ett utbrett och allvarligt problem. Samiska företrädare har uttryckt stor oro över ett växande antal antisamiska händelser, som bland annat innefattar fientliga attityder och uttalanden, skador på egendom samt tortyr och dödande av renar.[267] Men problemets utbredning syns inte i statistiken. Flera rapporter visar

[263] 23023.
[264] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 42 och 41.
[265] Ibid. s. 61.
[266] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 32; Brottsförebyggande rådet. 2024.
[267] Europarådets femte yttrande, punkt 137, s. 38.

att det finns ett stort mörkertal när det gäller polisanmälningar av hot och hat mot samer, som beror av en lägre benägenhet att anmäla brott än andra grupper.[268] Den lägre benägenheten har strukturella förklaringar. Uppklarningsgraden för hatbrott mot samer är låg, samer har generellt lägre förtroende för rättsväsendet och hos samer finns en normalisering av att utsättas för olika brott i sin vardag.

I BRÅ:s rapport från 2024 beskrivs att verbala kränkningar är relativt vanliga i skolan och ofta förekommande i andra offentliga miljöer, men syns i stort sett inte i polisanmälningarna. Att brottsligheten i stor utsträckning är dold riskerar leda till att stöd och resurser till arbetet uteblir.[269] Dessutom påpekas i BRÅ:s rapport att det saknas tillräcklig kunskap om samers utsatthet för hatbrott och annan rasism. Det innebär ytterligare en risk för att förebyggande insatser uteblir.

Hat och hot mot samer förekommer i stor utsträckning och kan drabba alla. Samer som visar sin samiska identitet utsätts oftare, liksom renskötare eller de med samiskt klingande namn. Hatet mot samer tar sig olika allvarliga uttryck. Det kan röra sig om kränkande beskrivningar av samer till grövre rasistiska tillmälen, hot och våldsbrott.[270]

Den som blir utsatt för brott på grund av sin identitet eller sin grupptillhörighet upplever ofta brottet som värre och mer kränkande än den som utsätts för brott utan hatbrottsmotiv. Det kan förklaras av att brottet drabbar själva jaget hos en person, något som inte kan förändras, och som brottsoffret inte kan skydda sig mot. När offret tillhör en historiskt utsatt grupp kan kränkningen upplevas som ännu större och leda till en misstro mot rättsväsendet eller andra hjälp- och stödinsatser.[271] Hatbrott har inte bara större negativ påverkan på de personer som blir direkt utsatta, utan också negativa konsekvenser för andra personer med samma grupptillhörighet.[272]

En stor del av de hatbrott mot samer som ingår i statistiken handlar om brott mot renar, eftersom renen upplevs som tätt sammankopplad med samisk kultur och urfolkets rättigheter. Renar hetsas medvetet, de körs över med skotrar eller skjuts ihjäl. Det förekommer smitningsolyckor efter att någon kört på en ren och lösspringande

[268] Brottsförebyggande rådet. 2024; Svenska samernas riksförbund. 2020.
[269] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 81.
[270] Ibid. s. 8.
[271] Enarsson & Åström. 2022, s. 253.
[272] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 58.

hundar som jagar eller attackerar renar.[273] En berättare från kommissionens intervjumaterial beskriver en erfarenhet från sin arbetsplats:

> Det var en kollega där som var helt ny, hon visste inte att jag var same ... hon kom från Västerbotten. Och så hörde hon att vi pratade om nåt samiskt, och då ... då vräkte hon ur sig vad man ska göra när man kör bil längs Västerbottens landsvägar: 'Det gäller att ha rätt bil så att man bara kan gasa och klippa bakbenen på dom där renarna.'[274]

Enligt en studie om unga renskötare påverkas ungdomarna mer av de hot som riktas mot djuren än av de hot som riktas mot dem själva. Ungdomarna är påtagligt oroliga för att de inte ska kunna skydda sina djur, vilket också får effekter på deras välmående. Trots den tydliga kopplingen mellan ren och renskötare finns det ett mönster av att de inte tolkar hot mot renen som ett hot mot dem själva. Det innebär en risk för att brottsliga händelser inte anmäls.[275]

Även om samer utsätts för händelser som är brottsliga, klassificeras de inte nödvändigtvis som hatbrott. Det beror på att det krävs att det går att påvisa att det finns ett hatbrottsmotiv. När det gäller mycket av det som renskötare utsätts för aktualiseras särskilt den problematiken, eftersom brottsplatsen ofta är skogen eller annan avsides plats och det generellt saknas utpekade gärningspersoner och vittnen.[276] Utifrån tidigare forskning framgår att det är svårt att bevisa och bedöma ett rasistiskt motiv. Såväl domstolar som utredande poliser tenderar att göra en restriktiv tolkning och tillämpning av lagstiftningen. Hatmotivet har ofta behövt vara hela motivbilden för att det ska tas i beaktande, dokumenteras eller påverka straffet, trots att det inte är ett rättsligt krav.[277] En yngre kvinna berättar om hur polisens agerande kan påverka det övriga samhället:

> Och jag har ju fått det berättat för mig att, ja när de hade ett öppnande av vår nya sameby då så på invigningen ställer sig polisledningen, högsta ledaren där i området, alltså från den lokala polisen, och säger att, ja men något i stil med "Bara så ni vet, vi alla här i området är emot rennäringen". Och när man tänker, och polisen är ju liksom statens, det är ju en förlängd arm av staten. Och polisen på den tiden hade ju en annan, vad ska jag säga, en annan status bland folk, så jag tänker ju att det kan ha påverkat otroligt mycket de människorna som levde här då, att nej men

[273] Ibid. s. 46.
[274] 24092.
[275] Svenska Samernas Riksförbund. 2020, s. 10.
[276] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 46.
[277] Länsstyrelsen Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2023*. Rapport 2024:9, s. 40.

> vi ska vara emot rennäringen. Och det sätter ju också liksom lite ribban också för det klimatet som de kom till. Jag vet ju också att våra grannar skrev på en namninsamling, en protest mot att rennäringen skulle få nytt liv här i området eller ja leva vidare.[278]

En följd av det är att åklagare inte alltid väcker åtal för hatbrott. Om gärningspersoner inte uttryckligen säger något som tyder på en nedsättande syn på samer kan det vara svårt att bevisa hatbrott. Ett tydligt exempel på det är när hatet riktas mot just renar. När renar dödas brukar den juridiska rubriceringen bli stöld och/eller skadegörelse när polisen utreder fallet. Brottsrubriceringar som väcker besvikelse och ilska hos många samer, eftersom de inte anses reflektera allvaret av det som renskötaren, och renen, drabbas av.[279]

Som en konsekvens av den utbredda risken att utsättas beskriver vissa samer den mer eller mindre medvetna strategin att göra sig själva osynliga i olika sammanhang, för att undvika att hatet väcks och kommer till uttryck. Genom den otrygghet och de begräsningar i samers vardag som risken för hat och hot skapar, inskränks samers möjligheter att utöva sina mänskliga rättigheter.[280]

Samiska rättigheter aktiverar och kanaliserar hot och hat

I många fall finns det en direkt koppling mellan hot och hat riktat mot samer och falska föreställningar om samiska rättigheter. Samiska rättigheter kan beskrivas som en katalysator för allt från nedsättande tillmälen till brottsliga händelser. Både när framsteg sker i respekten för rättigheterna och när andra händelser inträffar som på något sätt berör rättigheterna, riskerar det att aktivera olika typer av påhopp. Många gånger bottnar det i majoritetssamhällets okunskap om samers rättigheter och historia. Flera samer upplever att de negativa attityderna hela tiden lever under ytan, men blir särskilt synliga när frågor om rättigheterna uppmärksammas. I intervjumaterialet till kommissionen skildras hur rättsprocesser blir som ”en ventil” genom vilken rasistiska åsikter flödar ut. En ung kvinna från Härjedalen berättar:

> Rasismen växte bland majoritetsbefolkningen under Härjedalsmålet. Det har avtagit sedan dess men det hade avtagit mycket snabbare om myndigheter hade klivit in och förklarat att vi har rättigheter som ska

[278] 24086.
[279] Samefolket, nr 3–4 2026, årgång 107. *Fängelse för 22-åringen som dödade renar*.
[280] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 81.

> respekteras. Men det gör ju aldrig myndigheter dom står ju bara passiva och ser på. I Lillhärdal finns det människor som åker omkring och försöker skaffa namnunderskrifter för att få bort oss i samebyn från markerna. Jag har funderat på att anmäla dem för hets mot folkgrupp så får väl polisen utreda det.[281]

Den pågående konflikten om samers rätt till mark och vatten är en tvist där olika intressen ställs mot varandra. De renskötande samerna kämpar för att deras renskötselrätt ska skyddas och värnas, samtidigt som en rad andra aktörer anser sig bli begränsade av renskötselrätten. Den så kallade ”gröna omställningen” som i huvudsak äger rum i Sápmi/norra Sverige gör att frågan om konkurrerande markanvändning av traditionell samisk mark särskilt aktualiserats under senare år. Gruvdrift, vindkraft, skogsbruk och utbyggnad av ledningsnätet gör anspråk på marken, liksom turist- och friluftsnäringen.

Den här verkligheten innebär att samer lever i en situation där latenta konflikter hela tiden riskerar att blossa upp. När markanvändning av traditionell samisk mark får ökad publicitet och synlighet ger det konflikterna ny näring. Mest påtagligt är det för samiska individer och grupper som bor inom de områden som berörs. Men det riskerar också att drabba hela det samiska kollektivet, när underliggande hat eller motvilja blossar upp i samband med lokala konflikter och riktas mot samer som folk. Antalet hatbrott mot samer tenderar att stiga under perioder när samiska frågor får ökad uppmärksamhet, i samband med rättsprocesser eller andra frågor som rör samers markrättigheter. Skyltar med samiska ortsnamn utsattes till exempel för skadegörelse när skyltarna introducerades i slutet av 1990-talet.[282]

Förutom att samiska rättigheter triggar i gång rasism, hat och kränkningar, kommer rasistiska och stereotypa föreställningar till uttryck inte sällan förklädda till kritik av samers rättigheter. Den riktar framför allt in sig på renskötselrätten, som är rätten att utnyttja områden för renskötsel, jakt och fiske. Renskötselrätten grundar sig på det långvariga bruket av markerna, som innebär att rätten existerar oberoende av svensk lagstiftning och inte är något som svenska staten har tilldelat samerna. Trots det finns en mer än 100 år lång historia av att från statligt håll betrakta och formulera renskötselrätten som ett privilegium. Det har skapat en pågående tradition

[281] 23036.
[282] Brottsförebyggande rådet. 2024, s. 9.

av att utmåla renskötande samer som en liten adlig elit som skaffat sig förmåner på majoritetssvenskens och andra samers bekostnad.

Genom den synen på samiska rättigheter som ett orättfärdigt privilegium, kan rasistiska och kränkande föreställningar om samer kanaliseras. Samtidigt som de riskerar att gå under radarn för vad som räknas som rasism. Inte sällan förmedlas en bild i den offentliga debatten av omvänd rasism, där det är majoritetssvensken som är negativt särbehandlad och förfördelad när det gäller mark-, jakt- och fiskerättigheter. I kontrast till det beskrivs samer i debatten som en nedbrytande maktelit i samhället, en grupp som bromsar utveckling och framåtskridande och som diskriminerar svenskar.

Bilden att renskötande samer är i ett överläge jämfört med övriga medborgare förmedlas och reproduceras återkommande på sociala medier, av traditionell media, inom den offentliga debatten, av politiska företrädare och andra aktörer. Det här leder i sin tur till att attityderna förändras:

> Jag tycker det håller på att bli tuffare igen, sociala medier hjälper till. Sådana som man tror är vänligt inställda, jag ser en del, man vet en del äldre gubbar som har varit i, de har jobbat på slakteri, de har varit rendragare, de har jobbat i det och nu har de, det är speciellt en person som gör att jag tänker så här nu, men som har dragit nytta av renskötseln men nu går i pension och så är man jaktintresserad och den här jakt- och fiskeutredningen och det här med Girjas, det gör ju att folk kryper fram ur sina små hål och nu jävlar är det okej att säga precis samma saker som man sa när Härjedalsdomen var och höll på, den processen då, nu är det här okej igen. Det är inte riktigt samma, jag hoppas inte att ungarna, jag har inte hört mina barn men jävlar i mig om de … jag är rädd att det kommer bli likadant eller att det är likadant men att man inte ser det.[283]

I samband med kampanjen som skulle belysa vardagsrasismen mot samer aktiverades motståndet. Som en motreaktion skapades en motsvarande ”hashtag” som skulle fånga svenskars utsatthet för rasism. En person som deltog i den ursprungliga kampanjen beskriver sin upplevelse:

> Jag tycker att kolonialismen syntes i samband med kampanjen. Jag kände att det fanns ett visst behov från svensk sida att förlöjliga hela diskussionen. Man såg allting som enskilda händelser: ”Jaja, synd om den personen som har fått höra det här.” Bara för att visa hur ”töntigt” det var så skapade man hashtagen vardagsrasismmotmigsomsvensk som en slags motpol, och för mig blev det en form av kolonisering av frågan.

[283] 23059.

> Inte en fysisk kolonisering i sig, men man tog över platsen och forumet med målet att tysta samiska röster. Vi hade skapat en plats för att diskutera vardagsrasism och ge folk möjlighet att lyfta frågorna och då gjorde man det till en icke-fråga och förlöjligade den.[284]

Samer är osynliggjorda och den svenska allmänheten saknar grundläggande kunskaper

Genom koloniala strukturer har en maktobalans mellan minoritet och majoritet skapats i samhället. Den kommer bland annat till uttryck i ett osynliggörande av samer och deras livsförutsättningar. Som en konsekvens av det långvariga osynliggörandet skapas stor okunskap om den samiska befolkningen, inklusive deras historia och rättigheter. Osynliggörande och okunskap är två aspekter av en upplevd utsatthet som ständigt återkommer i de berättelser som lämnats till kommissionen. Även om dagens bristande synlighet och kunskaper i första hand är omedvetna inom majoritetssamhället, beskriver vissa samer att de även möter en medveten ovilja hos andra svenskar att lära sig mer om det samiska.

Att samers kultur, historia, erfarenheter och rättigheter är dolda inom samhällets institutioner och diskurser beskrivs av många som ett stort problem. När samhällets arenor är utformade utifrån majoritetssvensken, utan hänsyn till de särskilda behov, rättigheter och förutsättningar som samer har, innebär det i praktiken att samer inte har likvärdiga möjligheter till exempelvis undervisning, språk, kultur, hälso- och sjukvård. Vissa känner sig marginaliserade och mindre värda av det. I en rapport av MUCF 2025 lyfts att samiska ungdomar i södra Sverige som inte har någon direkt koppling till traditionell samisk mark, kultur eller näring inte blir representerade i sammanhang där unga samers behov och villkor utreds.[285] Det belyser att det kan finns flera nivåer av osynliggörande inom en marginaliserad grupp.

Ett strukturellt osynliggörande leder till okunskap inom majoritetssamhället. Okunskap brukar beskrivas som en av samers värsta fiender och kunskapshöjande insatser på strukturell nivå är helt fundamentala för att en framtida försoningsprocess. Bristande kunskaper om samers kultur, historia, livsförutsättningar och rättigheter blir

[284] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 29.
[285] Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. 2024, s. 9.

en grogrund för fördomar, polarisering, konflikter, rättsförluster, hot och hat.

Många beskriver att det offentliga Sverige brister i sin kunskap om samers rättigheter. Det kan gälla myndigheter, statliga bolag, skola, hälso- och sjukvård. Rätten till språkundervisning säkerställs ofta inte av de statliga och kommunala myndigheterna. De samer som orka kämpa för att få sina rättigheter tillgodosedda möts – i stället för hjälp – ofta av brist på kunskap och fördomar.

Förutom kunskapsbrister hos det offentliga handlar många berättelser som kommissionen har fått om den brist på kunskap hos allmänheten som samer tvingas möta i vardagen. Fördomar och förutfattade meningar dyker upp på arbetsplatsen, i kommentarsfälten på sociala medier, inom universitetsväsendet och i mötet med nära vänner. Okunskapen beskrivs ibland som värre att bli utsatt för än rasism och hat. Kunskapsbristen är inte lika lätt att bara avfärda eftersom den beror på långvarig och strukturell marginalisering som den enskilde svensken inte lika självklart kan ställas till svars för. I många situationer vill majoritetssvensken uttalat lära sig mer, något som gör upplevelsen mer komplex eftersom okunskapen inte uppfattas som illa menad. Andra menar att i dag, när det finns information i överflöd ska okunskapen ses som ett medvetet val. En berättare beskriver varför okunskapen är så svår:

> Okunskapen är det svåraste tycker jag. Det är en sak med det här rena hatet. För där kan man på något vis känna att nu är du dum mot mig. Men när det kommer till okunskapen, och lögnerna, det som folk tror på som inte har någon verklighetsförankring alls. Det är så stort och svårt att ta i. Man måste hela tiden börja på den mest grundläggande nivån och informera om att samer finns, är ett urfolk och så vidare. Då känner man att det här måste folk verkligen lära sig i skolan i stället. Och det blir svårt att bemöta dem som kan så lite men ändå vill väl. De säger något som i princip innebär att de kallar mig korkad på grund av att jag är same och när jag lyfter det så blir det plötsligt jag som är dum. För den här personen vill ju bara väl. 'Jag vill ju bara väl mot dig som same.' Ja, fast du sa ju just i princip att jag är korkad. Och att jag inte klarar av någonting själv. För det är din uppfattning.[286]

Många beskriver känslan av att bära ett personligt ansvar för att tålmodigt utbilda andra i samisk kultur och levnadssätt. Det upplevs som utmattande, frustrerande och utmanande. Det är en upplevelse

[286] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 47.

av att ständigt behöva försvara och förklara sig. En person beskriver det så här:

> Och plötsligt ska jag vara ett lexikon som hon ska använda och så förväntas jag förklara. Jag kan inte säga att du får läsa på själv. För då betraktas jag, som hon sa, lite ogin. Som lite så där 'jaha, varför vill inte du berätta?'. Men jag har sagt det här hundra gånger, för så fort man träffar en ny person så får man börja om. Så fort det börjar en ny kollega så får man börja om med nej, alla samer bor inte i Norrland, alla samer har inte renar, därför jobbar vi så här med den samiska kulturen och identiteten och så vidare. Så marginaliseringen sträcker sig till gräsrotsnivå. Och det har varit effektivt, eftersom man har lyckats med att osynliggöra samer, Sápmi, totalt. Man har lyckats alienera det samiska fullständigt, för ingen kan någonting om man inte är same och är uppvuxen i en samisk kontext.
>
> Jag är ju en av dem som inte håller tyst, jag är en av dem som driver frågor, jag är en av de som står upp och säger 'Men du, vad var det du sa nu?', men alla gör inte det och vi ska heller inte behöva. Jag är också trött på att vara uppslagsbok för alla människor som inte kan någonting. Jag vet inte hur många gånger jag har använt meningen 'men googla för i helvete'. För förr eller senare tröttnar man.[287]

Flera unga renskötare beskriver att kunskapsbrister hos andra tar mycket tid i anspråk och riskerar att leda till konflikter. De väljer därför umgänge, miljöer och situationer utifrån målet att slippa möta okunskap. Även om ett sådant förhållningssätt kan skapa större trygghet är det samtidigt begränsande.[288] En undvikande strategi dyker upp i flera sammanhang. Personer vittnar om att de har slutat röra sig i olika kretsar, både verkliga och digitala, där de vet att okunskap och ignorans florerar. De orkar inte ständigt stå som representant för hela det samiska samhället, förmedla kunskap och försvara sig mot fördomar. Många orkar inte med att föra den dagliga kampen på individnivå som krävs av samer i dag. En person blir både uppgiven och sorgsen i mötet med människor som saknar grundläggande kunskaper om det samiska:

> […] Det är diskussioner som kan hålla på hur länge som helst. Mest okunskap, men det skär ju i hjärtat att folk inte vet bättre.[289]

[287] 23006.
[288] Svenska Samernas Riksförbund. 2020, s. 15.
[289] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 14.

Många samer beskriver att den rasism de möter ofta bottnar i just okunskap. Medvetet rasistiska åsikter och ideologier upplevs vara mer ovanligt. Därför anser de att bördan blir extra tung att bära när de på egen hand ska utbilda och sprida kunskap. Bland unga samer finns en stor oro över att den pågående samhällsomvandlingen i norra Sverige leder till ökade motsättningar och rasism. Därför är det extra viktigt att kunskapen om samer, deras rättigheter och historia stärks.[290]

En extrem form av osynliggörande dyker upp i vittnesmål som lämnats till kommissionen och handlar om att majoritetssvensken inte känner till att samer finns på riktigt. I enskilda fall vittnar samer om att de bemöts som om de vore en ”sagofigur”. Det här tas upp av en person som deltog i kampanjen för att synliggöra vardagsrasismen mot samer:

> Det var första året jag bodde i Göteborg, Jag stod vid en bar med min väninna och hennes vän som jag precis träffat. Vi väntade på bartendern och småpratade medan, plötsligt säger min vän (otroligt stolt), nickandes mot mig:
> – Hon är sam(e)!
> Vännen:
> – Va!? Finns de på riktigt! Jag trodde de var som älvor! Typ tomtar och troll.[291]

Bristande självbestämmande och inflytande som diskrimineringsgrund

Ett annat uttryck för diskriminering är samers bristande självbestämmande och inflytande. Som erkänt urfolk har samer mer långtgående rättigheter till inflytande, delaktighet och självbestämmande än andra nationella minoriteter.[292] Av urfolksdeklarationen framgår att samer har rätt till självbestämmande över sin politiska status och sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. Själva grundtanken i deklarationen är rätten till självbestämmande. Men den rätten är i hög grad ouppfylld och det innebär att samer, både som individer och folk, diskrimineras.

Rätten till inflytande enligt minoritetslagen gäller för enskilda samer och för samiska organisationer i alla myndighetsfrågor som

[290] Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. 2024, s. 3.
[291] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 36.
[292] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 83.

berör dem.[293] Rätten till inflytande är alltså inte begränsad till frågor av särskild vikt eller till när en myndighet ska fatta beslut. Det räcker med att det finns en verksamhet inom en myndighet som berör samer för att samer ska ha rätt till inflytande. Trots myndigheternas skyldighet till samråd finns det fortfarande stora brister i det samer har inflytande över och är delaktiga i. DO:s bedömning 2025 är att bestämmelserna om samråd inte verkar ha uppnått avsedd effekt.[294]

Europarådet, Länsstyrelsen i Stockholms län, Sametinget och andra samiska företrädare framhåller återkommande att samråden enbart har formen av informationsmöten. De inbjudna samerna ges envägsinformation från myndigheterna, utan reell möjlighet att påverka innehållet i de beslut som ska tas. Ibland är beslut redan fattade när samråd hålls, eller så tar myndigheterna inte hänsyn till det som framförs vid samråden. Myndigheternas bristande kunskap om samers rättigheter påverkar samerna negativt och myndigheterna känner inte alltid till sina skyldigheter gentemot urfolket.[295] En del samer beskriver dessutom att dagens samrådsskyldighet kom för sent ur ett historiskt perspektiv. En berättare som lämnat sin historia till kommissionen säger:

> Vi brukar säga det, vartenda samråd jag är på nu så brukar jag säga det att det är 50 år för sent. Det finns ingenting att samråda om något mer.[296]

För samerna har konsultationslagen från 2022 medfört en ökad rätt till inflytande. Lagen föreskriver att regeringen, statliga förvaltningsmyndigheter, regioner och kommuner ska konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i ärenden som kan få särskild betydelse för samerna, vilket ska tolkas som ”direkt inverkan på samernas språk, kultur, näringar eller ställning som urfolk”.[297] Det är främst Sametinget som konsulteras, men i vissa fall ska konsultation även genomföras med berörda samebyar eller samiska organisationer. Ärenden som enbart gäller enstaka samer omfattas inte, inte heller sådana som är av generell karaktär och kan antas påverka hela befolkningen. Sametinget har fått ett visst tillskott av medel i detta syfte, men inte SSR eller samebyarna.[298] Konsultationsordningen omfattar dock inte alla

[293] Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, artikel 5.
[294] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 84.
[295] Ibid. s. 84–85.
[296] 23044.
[297] Westeson m.fl. 2026, s. 13.
[298] Ibid. s. 7.

frågor av relevans för samerna. En rad undantag som gäller inte minst markanvändning och naturresursutnyttjande gör att det har ifrågasatts om lagen verkligen kan anses säkerställa Sveriges folkrättsliga åtaganden.[299]

I en första utvärdering av konsultationslagen dras ett antal slutsatser. En av dessa är att myndigheterna brister i tillämpningen av lagen. Framför allt involveras samiska parter för sent i processerna, de ges för kort tid för verkligt inflytande och myndigheterna uppfyller inte de fördjupade skyldigheterna som konsultation innebär jämfört med samråd.[300] Dessutom påpekas att myndigheter, inklusive Regeringskansliet, inte sällan har svårigheter att förstå vad som är av betydelse för det samiska folket och vilka ärenden som därför bör konsulteras.[301] En andra tendens är att konsultationslagen leder till en avsevärt större arbetsbelastning för samiska parter som sällan vägs upp av motsvarande grad av ökat inflytande. Många gånger har de samiska parterna tvingats förklara lagen för myndighetsföreträdarna, vilket inneburit en avsevärd utbildningsbörda. En sista slutsats är att även om konsultationer kan leda till visst samiskt inflytande, sker det sällan i ärendenas huvudfrågor. Snarare har det handlat om möjlighet att påverka på marginalen och/eller att skademinimera, snarare än att utöva meningsfullt inflytande i sak.[302] Det finns således stort utrymme för förbättring av både lagen och dess tillämpning, där det är staten som bär ansvaret för att alla inblandade aktörer har de förutsättningar som krävs för att kunna delta på ett effektivt och kvalitativt sätt.[303]

För att kunna påverka beslut genom konsultation och samråd krävs att samiska företrädare är en så jämbördig part som möjlighet med egna likvärdiga institutionella förutsättningar.[304] I det sammanhanget sticker samer som urfolk med ett folkvalt organ ut, jämfört med övriga nationella minoriteter. Men Sametinget är samtidigt en myndighet under regeringen, något som innebär att det saknar reellt politiskt inflytande.[305] Dessutom har det under flera års tid påpekats att Sametinget saknar tillräckliga ekonomiska, personella och kapacitetsmässiga

[299] C. Allard. Samers rätt till inflytande i beslut – en analys av lagstiftningen och dess begränsningar. *Svensk Juristtidning*. 2025.
[300] Westeson m.fl. 2026, s. 23.
[301] Westeson m.fl. 2026, s. 45.
[302] Westeson m.fl. 2026, s. 23.
[303] Ibid. s. 50.
[304] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 86.
[305] Se mer under avsnitt 5.4.

resurser för att kunna hantera alla ärenden på ett tillfredsställande sätt, inte minst konsultationer och samråd.[306] På så sätt är de institutionella förutsättningarna för inflytande och delaktighet bristfälliga och begränsade.

Samma problematik finns hos samebyarna, som inte har de resurser som krävs för att genomföra alla samråd och konsultationer på jämbördig nivå som myndigheterna. Det handlar om bristande tid, ekonomi och personella resurser. Exempelvis skulle det behövas utbildade jurister i alla samebyar, med den expertkunskap som frågorna kräver. Dessutom medför kostnadsreglerna stora finansiella risker och påfrestningar på samebyar som försöker hävda samiska markrättigheter i domstolar. Att tvister kring samers markrättigheter är kostsamma och att samebyar står utan rättshjälp och rättsskyddsförsäkring har under lång tid föranlett kritik från civilsamhällesorganisationer, FN-organ och myndigheter, såsom DO och Sametinget. Utöver den ekonomiska och psykiska påfrestning som varje enskilt rättsfall medför tar det resurser från samebyarnas ordinarie verksamhet som många gånger redan är ansträngd.[307]

Många samer i samebyar upplever att de i sina kontakter med länsstyrelser och myndigheter inte har någon reell möjlighet till inflytande. De har endast begränsad möjlighet till dialog. Renskötare har under lång tid varit frustrerade och känt sig maktlösa över att de inte bedöms vara experter i renskötselfrågor eller i frågor som rör de områden som de levt inom i generationer. I stället är upplevelsen att samers rättigheter, kunskap och opartiskhet ständigt ifrågasätts i de fall som de anlitas som sakkunniga.[308] Det tyder på att det finns ett strukturellt problem med ojämlik behandling av kunskap som skapar en känsla hos samebymedlemmar att det är meningslöst att delta i samråd. En person som lämnat sin berättelse till kommissionen beskriver det så här:

> Renskötande samer är den enda yrkesgruppen i det här landet som inte är experter på sitt eget område, och det spelar ingen roll om du är 80 eller 90 år och har jobbat hela livet, du är inte expert. Då kommer det någon liten skäggprydd nisse med glasögon på näsan och säger ”nej, nej, nej, så här är det”. Det irriterar mig något fruktansvärt, och jag har sett det och jag har hört det och jag har upplevt det.[309]

[306] Länsstyrelsens Stockholm. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2023*. Rapport 2024:9, s. 53.
[307] P. Johansson & J. Karlsson Schaffer. (Vol. 2, 2026, forskningsantologin), s. 1051 och 1055.
[308] Diskrimineringsombudsmannen. 2025, s. 89; Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 28.
[309] 23047.

Bristen på samiskt inflytande i frågor som rör samer gäller även för samer utanför samebyar. Det är sällan samer utanför samebyar bjuds in till samråd, trots att de också påverkas av de verksamheter som planeras. Rätten till inflytande enligt minoritetslagen gäller alla enskilda samer och samiska organisationer. Samer påtalar dessutom att det kan upplevas som kränkande att kommuner använder den samiska kulturen, traditionerna och näringarna, som till vardags motarbetas av kommunen, i marknadsföring utan att samer själva involveras och kompenseras.[310]

Säkerställandet av det samiska folkets rätt till självbestämmande, inflytande och delaktighet har återkommande bedömts som otillräckligt.[311] FN och EU har upprepade gånger uppmanat den svenska regeringen att vidta åtgärder som stärker samernas möjlighet till inflytande.

Förtryck leder till intern diskriminering

Många personliga berättelser vittnar om att ojämlik behandling förekommer inom det samiska samhället och hur viktigt det är att den erfarenheten släpps fram i ljuset. Den diskriminering som vissa samer utsätter andra samer för är en direkt konsekvens av statens långvariga diskriminering och förtryck av samer som folk. Inom forskningen är det ett välkänt fenomen och kallas för lateralt eller inomgruppsligt våld. Fenomenet uppstår som en följd av de asymmetriska maktstrukturer som bland annat ett kolonialt förtryck leder till.

Teorin om våldstriangeln förklarar hur den asymmetriska maktstrukturen möjliggör kulturellt våld (fördomar), strukturellt våld (regler, normer) och fysiskt, eller hot om fysiskt, våld, mot den förtryckta parten. De olika formerna av våld förstärker varandra och skapar en enorm press på dem som utsätts. Det föder i sin tur en ny form av våld – den inomgruppsliga. På grund av det utsatta läge som en underställd grupp befinner sig i, tenderar dessa grupper att rikta sin ilska och frustration mot sina egna i stället för mot den förtryckande makten. Det kan handla om mobbning, förtal, fysiska och psykiska övergrepp, sabotage, social utfrysning och skambeläggning. Det här inomgruppsliga våldet riskerar dessutom att verka bekräftande

[310] Diskrimineringsombudsmannen. 2008, s. 28.
[311] Institutet för mänskliga rättigheter. *Årsrapport 2025*. 2025, s. 142.

på de fördomar som redan finns om minoriteten, som exempelvis brukar handlar om att gruppen är konfliktbenägen och inte kan hantera sina egna angelägenheter. Vilket i sin tur spär på det kulturella våldet ytterligare, som spär på det strukturella och det fysiska, i en ond våldscykel. Därför är det viktigt att den här problematiken, som fortsätter att skada samer, blir belyst.[312]

Inom det samiska samhället finns det här inomgruppsliga våldet och kommer tydligt fram i kommissionens intervjumaterial. Framför allt beskrivs diskriminering av dem som inte anses vara tillräckligt ”äkta” samer. Det handlar oftast om samer som inte är fjällrenskötare, inte är medlem i sameby, inte kan sitt samiska språk och/eller inte är upptagen i Sametingets röstlängd. Det kan också vara kopplat till att man lämnat det geografiska Sápmi, att man inte har tillräckligt starka samiska släktband eller först nyligen börjat återta sin samiska identitet.

Den här inomgruppsliga diskrimineringen är nära förbunden med statens långa historia av att ha varit den som definierat det ”genuint” samiska. Och då enbart knutit det samiska till nomadiserande renskötsel. Den här uppdelningen lever kvar än i dag, inte minst inom vissa sfärer av det samiska samhället, och den riskerar att ytterligare förstärkas och leva vidare när majoritetssamhällets kunskapsnivåer är fortsatt låga.

Bland dem som lämnat berättelser om olika former av inomgruppslig diskriminering är det framför allt samer som står utanför renskötseln som vittnar om exkludering och kränkande behandling. Men även skogssamer och samer som bedriver koncessionsrenskötsel uttrycker en särskild utsatthet. Enligt en studie som mätt sametingsväljares självupplevda diskriminering, anger 19 procent att de diskriminerats på samiska mötesplatser av andra samer.[313]

Inom intervjumaterialet finns många berättelser om att själv eller hela familjer blivit utstötta från det samiska samhället, eftersom de inte klassats som ”äkta” same. Att bli kallad nedsättande epitet som ”halvlapp” ”nysame”, ”fusklapp”, ”halvblod”, ”kontorssame”, ”lattesame” är vanligt förekommande bland intervjumaterialet. Den här formen av diskriminering, eller intern rasism som vissa kallar det, sker i alla möjliga miljöer och sammanhang. I vissa fall kan exkluderingen

[312] K. Sehlin MacNeil. Förtryck leder till lateralt våld. Ingår i: *Samefolket*, 2017, ISSN 0346-0320, nr 7.
[313] Mörkenstam, Nilsson & Vernby. Upplevd diskriminering leder inte till politisk marginalisering bland samer. (Vol. 2, 2026, forskningsantologin), s. 922.

ske inom samma familj eller släkt. Ett exempel på det är en person som berättar att hen nekats fiskerätt i den gemensamma familjesjön av de egna kusinerna i samebyn.[314]

Många som utsätts för den här formen av diskriminering vittnar om ett dubbelt utanförskap som konsekvens, att varken höra hemma i det samiska samhället eller i det svenska majoritetssamhället. En person beskriver det som en känsla av att inte vara samisk nog för att ha rättigheter, men inte heller svensk nog för att vara svensk.[315] En annan berättar att om man står utanför samebyn är man inte värd någonting och flera beskriver att man betraktas som en turist om man inte är samebymedlem. Det blir tydligt att man riskerar att bli trakasserad och exkluderad i både samiska och svenska miljöer. Vissa beskriver det dubbla utanförskapet som ett trauma eller som en identitetskris. En person som lämnat sin berättelse säger:

> När det gäller det samiska har jag inte känt att jag tillhör. Vi tillhörde ju inte samebyn. Alla kämpade ju på sin jordplätt och sin gård för att överleva. Vi fick inte någon social anknytning till en grupp uppe i det samiska där de flesta befann sig. Om man är nära renskötseln är det lättare att behålla sin kultur [...]
>
> […] När man lämnade renskötseln och började bruka marken på ett torp blev man ändå inte upptagen i det svenska nybyggargruppen. Man fick inte åtnjuta de rättigheterna heller.[316]

Men det finns också erfarenheter hos samer som är renskötare och samebymedlemmar av att utsättas för förtryck och påhopp från andra samer. En person säger att det kan vara hemskt att vara samebymedlem och att det är allmänt ”vedertaget” att det bara är synd om samer utanför samebyarna:

> Det är så inrotat i systemet och … det som är inrotat, jag måste ta upp den samiska politiken också. Alltså vi är ju i ett inflammerat område där samer utanför samebyarna har väldigt starkt fotfäste, och det känns som de och lokalbefolkningen tillsammans jobbar med det här förtrycket mot renskötande samer. Så känner jag, att det är någonting, det är inte bara majoritetsbefolkning eller svenskar som är en del i min bakgrund utan det är även andra samer som har varit otäcka.[317]

[314] 24037.
[315] 24052.
[316] 23009.
[317] 23070.

För vissa har hela livet varit en kamp för att höra hemma och bli accepterad inom den samiska gemenskapen. Även om man blivit illa behandlad av majoritetssamhället och tvingats utstå rasism och trakasserier från det hållet, är den största sorgen att inte ha blivit fullt ut accepterad och välkomnad av de egna, utan betraktad som annorlunda även i deras ögon:

> Inlandet. Grundskolan. 80-tal. Får höra lappjävel, inte alltid, inte hela tiden, men ofta vid konflikter. Får av rektorn höra att han ska hänga upp mig i ett renstängsel om jag inte sköter mig, får höra att klasskamrater ska åka ut och jaga lappjävelns renar med skoter efter skolan. Lapp var jag ju och stolt över det, det fick jag med mig hemifrån. Ingen jävel, inte alltid i alla fall. Försvarade mig, mitt folk och renskötseln. Alltid. Vill inte säga att mina skolkamrater var elaka eller att jag hade det sämre än andra med sina problem, vi var barn och hade roligt för det mesta, jag hade ett tryggt hem och de bästa föräldrar och syskon. En av mina barndomsvänner sa, i all välmening, vid ett tillfälle när jag blivit kallad lappjävel att det inte var sant, du Fredrik, du är ju inte lappjävel, du är ju bara halvlapp. Och där kom själva problemet, jag var halvlapp utan samiskt språk. Efter att helhjärtat, alltid, försvarat de ”sina” på 80-talets skolgårdar. Det fanns en gnagande känsla att man var annorlunda, att man blev behandlad annorlunda än de som kunde språket, de som hade renskötarföräldrar. En gnagande känsla att man inte var lika mycket värd. Så här långt senare när jag analyserar detta kommer tankarna att det var därför jag började i renskogen, köpte renar, levde lapplivet som en äldre renskötare uttryckte det. För att bli riktig lapp! För att slippa försvara mig, få tillhöra ett sammanhang. Fortfarande gnagande känsla av att inte behärska språket fullt ut, visserligen bättre än förr, men inte nog. Men det räckte inte att leva lapplivet för efter några år, kanske mitten av 90-tal, fick jag höra att språket är kärnan och identiteten i den samiska kulturen och har man inte språket så kan man inte förstå eller vara en riktig same. Aldrig.[318]

5.6 Utbildning för samer från 1950 till dagens skola: Språkförlust och språksorg

En kvinna som lämnar sitt vittnesmål till Sanningskommissionen berättar om sin morfar som kunde samiska men aldrig förde språket vidare i familjen:

> Om man frågar liksom ”Kan du lära oss något ord? Nej, men jag kan inte samiska”. Medan jag mycket väl vet att han kan, för det kom fram när han var arg eller när han trodde sig vara ensam med hunden, då pra-

[318] *#vardagsrasismmotmigsomsame: berättelser om hur vardagsrasismen mot samer ser ut i dag*. 2017, s. 15.

> tade han samiska med hunden. Men aldrig med min mamma, hennes syskon eller med mig. Aldrig någonsin, Och det är en stor sorg för mig och en hel del bitterhet också. […] För att han skämdes för det. För att han hade blivit så itutad från skolans håll att det är fult. Helt enkelt. Något man absolut inte ska göra. Och nej, men en sorg och en bitterhet över att jag också har förlorat språket. Och det är ett sådant, alltså när man aldrig har hört samiska hemma, så är det som en stor tröskel att lära sig. Och dessutom, arjeplogsamiska är ju i princip utdöd, så man har ju inte någon möjlighet att på ett naturligt sätt ha en samtalspartner. […]

Att inte ha kunnat lära sig samiska har påverkat kvinnan genom livet:

> Ja, men det, jag känner mig exkluderad ur det samiska samhället. Och jag känner att jag har låg status och det känns ju sorgligt. Och om man pratar med en svensk om att jag är same, jag har renar och så där, ”Kan du prata samiska?” ”Nej, säger jag.” Dom bara ”Nej, jaha, då är du ju ingen riktig same”. Och då blir ju jag jättekränkt och arg. Man skulle vilja förklara då, men det orkar man ju inte varenda gång.[319]

Språksorg och språkförlust är ett vanligt tema bland dem som lämnarvittnesmål till kommissionen. Många bär på en sorg över att inte ha fått växa upp med släktens språk, att familjemedlemmar tvingats överge språket som ett resultat av assimileringspolitiken. Förlusten av språket är nära kopplad till förlusten av den samiska kulturen, identiteten och självförtroendet. En del känner sig inte som en ”riktiga” samer eftersom de inte har språket.

Att ta tillbaka ett språk som förlorats handlar om att bryta en språkbytesprocess, det vill säga den process som innebär att den som talar ett språk går över till att använda ett annat språk, oftast från ett minoritetsspråk till ett majoritetsspråk. När språket inte längre överförs mellan föräldrar och barn brukar språkforskare säga att ett språkbyte har skett.[320]

Statens och Svenska kyrkans assimileringspolitik innebar att svenska etableras som norm i samhället samtidigt som samiska språk nedvärderas. Språkbytesprocessen går mycket långt när det gäller de samiska språken. De samiska språken i Sverige är lulesamiska, nordsamiska, pitesamiska, sydsamiska och umeamiska. De är klassificerade som hotade enligt Unescos interaktiva atlas över hotade språk.[321]

---

[319] 24044.
[320] Institutet för språk och folkminnen. *Fördjupat handlingsprogram för bevarande av de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli och romska*. 2021, s. 16.
[321] L. Huss. 2026. Den samiska språkkampen. (Vol. 1: 2026, forskningsantologin).

Språkrevitalisering innebär att medvetet arbeta för att stärka ett språk som har försvagats när det förlorar talare och funktioner. Ett språk som får färre talare används i färre sammanhang och riskerar att inte utvecklas i takt med resten av samhället. Därför krävs det gedigna insatser för att vända en språkbytesprocess.

Från 1950-talet och framåt präglades samhället av en mer positiv inställning till samiskan än tidigare. Men processen att återta ett språk är inte en enkel sak. Som många vittnesmål belyser räcker det inte bara med en positiv inställning i samhället för att samiskan ska revitaliseras. I dag har samiska en formell status i lagstiftningen och det finns en ökad medvetenhet om behovet av revtalisering. Men samiskan spelar fortfarande en marginaliserad roll, inte minst inom utbildningssystemet där undervisning på och i samiska är begränsad.

5.6.1 Den utbildningspolitiska omstöpningen

Karin Stenberg formulerade redan 1920 övergripande mål för samiska barns skolgång:

> Vi anse, att vi sameh böra ha samma rätt, som alla andra svenskar att sätta våra barn i de skolor, vi själva tycka är lämpligt, endast undervisningen blir tillräckligt god. De statsskolor, som upprättas för våra barn skola, vilja vi, meddela sames barn lika goda och omfattande kunskaper som Statens vanliga folkskolor.[322]

Med detta lyfte Stenberg framför allt fram krav på jämlikhet och självbestämmande i förhållande till samiska barns skolgång. Samer ska själva få fatta beslut om sina barns skolgång, de ska anses jämlika andra barn och ha samma utbildningsmöjligheter och kvalitet i utbildningen. Stenberg ansåg att detta inte innebär att samiska barn behöver göra avkall på sin kultur. Stenbergs krav hörsammades inte fullt ut under de hundra år som följer.

Nomadskolan började successivt förändras som en del av inriktningen mot en enhetsskola och små steg tas mot att göra nomadskolan mer lik den vanliga folkskolan. Undervisning i kåtor under

[322] K. Stenberg & V. Lindholm. 1920. *Dat läh mijen situd*, s. 110.

sommarterminen försvann successivt och nya skolhem byggdes. Därmed försvann också de hårt kritiserade hushållskåtorna.[323]

Skilda perspektiv på nomadskolans framtid

I och med inrättandet av nomadskolfullmäktige fick samiska föräldrar ett visst inflytande över skolan.[324] Av mötesprotokoll från 1920- och 1930-talet framgår att samiska föräldrar kritiserade skolans utformning och innehåll. Bristen på samiska i undervisningen hörde till det som kritiseras. Israel Andreas Jonsson deltog i nomadskolfullmäktiges möte som representant för Gran och Rans byar i Västerbotten 1932. Han ifrågasatte då kravet på att barnen ska gå klädda i samiska kläder men inte få undervisning i samiska.

> Beträffande klädedräkten ansåg Jonsson att det spelade liten roll huru barnen äro klädda, och menade att föräldrarna borde ha frihet att kläda sina barn, hur de vilja. Däremot ansåg han, att det förhållandet, att lapska ej läses i skolorna, lätt kan bibringa barnen den föreställningen, att lapskan är mindervärdig. Han önskade därför, att tillfälle måtte beredas barnen att i skolan lära sig läsa sitt modersmål, lapskan. Därigenom skulle barnens aktning för sitt modersmål ökas.[325]

Jonssons kritik ringde in nomadskolans paradoxala praktik att främja samisk kultur på ett sätt som dikteras utifrån ett svenskt perspektiv snarare än från samiska föräldrars behov och önskemål. Kritiken låg i linje med de krav Karin Stenbergs framfört ett decennium tidigare om samers frihet och jämlikhet i utbildningsfrågor. Samer skulle själv få bestämma över sina barns skolgång.

Det var särskilt samiska föräldrar i norra Norrbottens län som är kritiska till nomadskolan. De ansåg att en längre skolgång var ett hot mot renskötselns framtid. Majoriteten av samer ville dock behålla en särskild samisk skolform.[326]

Vid samernas landsmöte 1956 diskuterades risken för att det samiska föräldrainflytandet i skolfrågor minskar och kanske upp-

[323] M. Ericsson. 2024, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversik*t. Andra upplagan. (Forum för levande historia, 2024), s. 77. D. Sjögren, *Den säkra zonen – Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. 2010, s. 119 ff.
[324] Sjögren. 2010, s. 74.
[325] Nomadskolfullmäktiges protokoll den 23 april 1932, Grans och Rans lappby, A1 (RN), (RAH) återgiven i Sjögren 2010.
[326] Sjögren. 2010, s. 128 ff.

hör om nomadskolan läggs ned och samiska barn får gå i vanlig folkskola. Nomadskolans kvalitet och betydelse för språk, sameslöjd och studier i renskötsel framhölls som viktiga.[327]

I samband införandet av en enhetlig grundskola i Sverige under 1950- och 1960-talet omformulerades även nomadskolans målsättningar. En statlig utredning föreslog 1957 en ny inriktning där nomadskolan skulle bli frivillig och öppen för alla samiska barn. Förslaget blev verklighet 1962.[328]

5.6.2 Samiska perspektiv i marginalen

En man som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen berättar om hur det är när han började i sameskolan i Gällivare under 1960-talet. Det han minns från sin skolgång är att det är det svenska samhället och språket som är den givna utgångspunkten, inte det samiska:

> Så utbildningen har ju varit, alltså bakåt i tiden, det var ju tänkt så från statens sida att vi samer, vi ska inte få lika bra utbildning som andra. Det har nog levt kvar, alltså när jag gick ... nomadskola, sameskola, så det viktigaste för läraren, det vart att lära oss svenska därför att ingen av oss här i byn, vi växte upp i samisk miljö, ingen kunde svenska, möjligen något ord. Så det var den stora uppgiften och nu hade vi kanske tur som hade en samisktalande lärare i ettan. […] Det fanns ju ingenting i läroplanen eller i vårt schema om det samiska, Det var det vanliga – svenska, matte, samhällskunskap, och samhällskunskap, det var inte om det samiska samhället utan det var ren assimileringsskola. […] Jag har aldrig lärt mig skriva på samiska. Ja, i dag skriver jag, jag har ju lärt mig själv.[329]

Andra berättelser vittnar om att undervisningen utgår från ett svenskt perspektiv, andra att de är vissa ämnen som har samiskt innehåll.

Samiska ämnen eller inte i undervisningen har varierat mellan olika sameskolor och över tid. När nomadskolan övergick till att bli sameskola för alla samiska elever avspeglades det i läroplanerna. Utgångspunkten var inte längre att eleverna skulle bli renskötare. De skulle i stället få kunskaper om renskötsel.

Under åren 1950–2011 minskade det samiska innehållet i sameskolans läroplaner successivt.[330] I 1956 års läroplan fanns kursplaner i fyra

[327] Sjögren. 2010, s. 132.
[328] Ericsson. 2024, s. 77; Sjögren. 2010, s. 160 ff.
[329] 23162. [NOT. står ”sig själv”, rättat som språkfel].
[330] Sameskolan har sedan inrättandet delat läroplan med den reguljära grundskolan men sedan med vissa kompletterande material.

samiska ämnen: hembygdskunskap för nomadskolan, nomadkunskap, samisk slöjd och samiska språk. Antalet ämnen minskade fram till 1994 års läroplan och i efterföljande läroplaner. De hade enbart en kursplan i ämnet samiska, men antalet undervisningstimmar i samiska ökade inte.[331]

Av det de berättare som skildrar sin tid i nomadskolan och sameskolan efter 1950 verkar undervisningen i de samiska ämnena ha varierat mellan olika skolor och över tid. En kvinna som gick i Tärna nomadskola under 1950-talet beskriver att de inte hade mycket samiskt innehåll på schemat:

> Vi talade aldrig samiska i skolan. Jag tror inte att det berodde på några statliga påbud, jag tror det berodde på att lärarna helt enkelt var okunniga, vare sig det var samiska eller icke samiska lärare. Först i sjunde klass fick vi börja med sameslöjd. Vi hade dock nomadkunskap 9 timmar i veckan. Då fick vi lära oss om renslakt, men inga samiska benämningar lärdes ut och vi fick inte lära oss något om matlagningen. Lärare och annan personal var snälla, så det var inte alls som många andra har beskrivit nomadskoletiden.[332]

Kvinnan beskriver något av den förändring som också skedde i det samiska kunskapsinnehållet under tiden efter 1950. Förändringen i undervisningen kan sammanfattas med att läroplanerna avspeglade majoritetssamhällets intressen snarare än det samiska samhällets. Ett exempel var hur statens mål att rationalisera renskötseln under 1960-talet manifesterades i läroplanen från 1969 (Lgr 69). Medan den tidigare läroplanen betonade renskötsel som levnadssätt, behandlade Lgr 69 i stället renskötseln som ett yrke med inriktning på köttproduktion. Kunskapsinnehållet i läroplanen innefattade beskrivningar som ”renen som köttproducent […] försäljning till slakterier […] renslakterier, besiktning och klassificering samt prisbildning på renkött.” Renskötsel blev till rennäring i läroplanen.[333]

Även kunskapsinnehållet om det samiska samhället genomgick förändringar. Från tidigare läroplaners utgångspunkt i renskötselsamhället inkluderades allt fler samhällselement från den svenska majoritetssamhället från och med Lgr 69. I 1956 års läroplan beskrevs fiske, vattenregleringar och skogsindustri som samhälleliga förändringar som berör det samiska samhället. I Lgr 69 kompletterades kunskapsinnehållet med gruvindustri, vägar, turism, fritidsintressen

[331] C. Svonni. Vad staten ville lära samer 1956–2011. (Vol. 1: 2026, forskningsantologin), s. 545.
[332] S00823.
[333] Svonni. 2026, s. 546–548.

och nationalparker. I läroplanerna beskrevs de samhälleliga förändringarna som något som rennäringen behöver anpassa sig till. Sådana beskrivningar innebar ett indirekt budskap till samiska elever om att renskötsel och samiskt samhällsliv var av sekundär betydelse i relation till majoritetssamhällets ekonomiska intressen.[334]

Samiskt inflytande över sameskolan

När Sameskolstyrelsen inrättades 1981 är samer i majoritet bland ledamöterna. Åttio år efter det att nomadskolan kom till fick samiska föräldrar därmed ett mer direkt inflytande över sina barns skolgång, även om Sameskolstyrelsen var underställd Utbildningsdepartementet. Styrelsen har ansvar för utbildningen i sameskolan och har till uppgift att främja att alla samiska barn får tillgång till en likvärdig utbildning.

Sameskolstyrelsen fic uppdraget att ta fram ett komplement (Sák 96) till läroplanen för grundskolan 1994 (Lpo 94) med förslag på hur samiska perspektiv kan tillvaratas i undervisningen. Sák 96 lyfter fram fem huvudteman: samisk språkutveckling, naturbundenhet, kritik av storsamhället, samiska samhällskontexter och samisk kultur. När det gällde språkutveckling var ambitionsnivån nu högre än tidigare. Det betonades att samiskan används både i privata och offentliga sammanhang. I Lpo 94 kopplades samiskan främst ihop med den privata sfären. Temat naturbundenhet beskrevs som en pedagogisk arena för kunskapsöverföring, i kontrast till Lpo 94:s fokus på västerländska lärandemiljöer. Temat kritik av storsamhället lyfte koloniala intrång och dess följder som förlust av mark, språk och näringar. Det betonade också samiskt inflytande i samiska frågor.

Sák 96 vidgade också bilden av den samiska samhällskontexten till tre nivåer: lokal (renskötsel, duodji), nationell (Sápmi som gemensamt samhällsområde i fyra länder) och global (samer som urfolk). Dessutom gavs en kolonialhistorisk beskrivning av hur Sveriges nationella expansion har inneburit negativa konsekvenser för det samiska samhället.[335] Sák 96 utgick i högre grad från samiska perspektiv än det som fanns i Lpo 94. Komplementet gjordes dock inte obligatoriskt

[334] Ibid.
[335] C. Svonni. Att öka samiskt inflytande och återaktualisera traditionella kunskaper – Sák 96 och den samiska utbildningsambitionen i relation till Lpo94. *Nordic Journal of Educational History*. 2023, s. 138–139.

i förhållande till Lpo 94, och efterföljande läroplaner 2011 och 2022 innehåller inga sådana komplement. Sák 96 blir därmed det första, och hittills enda, exemplet på ett tillfälle där lärare i sameskolan själva fick definiera en formellt antagen vägledning i samiska kunskaper inom det svenska utbildningssystemet.[336]

Svenska språket dominerar

Vittnesmålen från tiden i nomad- och sameskolan 1950 fram till 1970-talet skiljer sig åt, men gemensamt är att samiska språk inte tar stor plats i undervisningen. En kvinna minns Ånge sameskola på 1970-talet som ett missat tillfälle att få vistas i en samisk språkmiljö:

> […] På Ånge fick vi lära oss ytterst lite samiska. Vi hade ju samiska i skolan men det var ytterst lite, kanske en timme per vecka. Vi hade ju kunnat bada i språket hela tiden eftersom vi bara var samiska barn. Men dom som jobbade där gjorde nog så gott dom kunde. […] Det var ju mycket gemenskap och roligt med de andra samiska barnen som bodde där. Det var bra personal också både samisk och svensk som var snäll också och det uppvägde ju. [337]

Den officiella synen på samiskan blev mer positiv under 1960-talet i takt med att samhället förändrades och präglades av ökad pluralism. Men det verkar ha fått liten praktisk betydelse för samiskans roll i skolan, trots att Unesco redan 1953 utfärdade en rekommendation att alla världens barn bör få sin första skolgång på sitt eget modersmål.[338]

Trots att ämnet samiska, till skillnad från de övriga samiska ämnena, behölls i sameskolan ökade inte antalet undervisningstimmar. I sameskolans läroplan från 1956 gavs undervisning i samiska högst en timme i veckan, och mellan 1960–1980 blev det som mest två timmar per vecka. I Lpo 94 fick samiska en egen kursplan men är inte ett obligatoriskt ämne.

Flera berättelser vittnar om att det ibland inte förekommer någon undervisning i samiska alls och ibland erbjuds eleven ett annat samiskt språk än det egna. Flera berättar att de erbjöds undervisning i nordsamiska fast det inte var familjens språk. En kvinna som bara gick

[336] Ibid. s. 11.
[337] 24044.
[338] L. Elenius. 2023. (Forskningsantologin i SOU 2023:68.)

ett år i nomadskolan på 1960-talet berättar att hon blev osams med läraren:

> Jag började sameskolan … och då var det ju nordsamiska och jag och min lärare vi kom inte överens jag hade ju helt andra ord. Så jag … nej sen då gick inte jag på sameskolan, nomadskolan så länge ... jag gick till våren i ettan så fick vi ju fria hemresor vilket jag tog.[339]

Det finns vittnesmål om att lärare och annan skolpersonal hade en nedvärderande syn på eleverna, så sent som in på 1970-talet. En kvinna beskriver hur det var som på Ånge sameskola på 1970-talet. Hon trivs på skolan, men hon kände att det fanns en negativ bild av henne eftersom hon är same:

> Då hade mycket av språket försvunnit och det var inte så mycket samiskt, fast det var en sameskola. Det var icke-samiska lärare ibland som var stränga och otrevliga, det var hemskt ibland. Det såg man på lärarna också att de var färgade av fördomar, att vi var lappungar som inte förstod lika bra. […][340] […] den där läraren som inte var så snäll med oss hon sa att jag var så dålig i engelska. Så jag fick läsa om femmans engelska när jag gick i sjätte klass. Sedan sa hon du måste välja allmän engelska på högstadiet. Och jag tänkte att jaha, jag är väl dålig på engelska, Så jag började läsa allmän engelska. Men då sa lärarna där att 'varför är du på allmän kurs du borde läsa särskild kurs.' Men då sa jag det 'jag kan inte för jag är så dålig på engelska.' 'Nej, det är du inte alls' sa lärarna och flyttade över mig. Det tänkte jag inte på då men det har jag tänkt på nu när jag ser det här mönstret. […][341]

När kvinnan tänker på det i dag reflekterar hon över varför läraren i sameskolan uppfattar hennes förmåga på ett sätt och högstadieläraren i grundskolan på ett annat. Det kanske har att göra med den syn på samer som läraren i sameskolan har.

På 1970-talet lyfte den nordiska samerörelsen upp hotet mot samiskan och krävde att språket skulle få officiell status och kunna användas inom viktiga samhällsområden. Målet var att omvandla samiskan från ett ”döende språk” till ett erkänt modersmål och del av kulturarvet. Idéerna kring språklig och kulturell revitalisering fanns redan vid den här tiden. Kampen i Norge blev ett föredöme och påverkade rörelsen i Sverige.

Nomadskolan bytte formellt namn till sameskolan 1977. Hemspråksreformen 1977 gav elever i den ordinarie grundskolan rätt att

[339] 23085.
[340] 23033.
[341] 23033.

få undervisning i sitt modersmål. För första gången genom historien fick alla barn med samiska som ett levande inslag i hemmet rätt att läsa språket i skolan. Samtidigt förblev undervisningen i samiska mycket begränsad i båda skolformerna.

> Samiska språk i dagens undervisning. Jag skulle vilja att ni [kommissionen] verkade för att alla samer fick undervisning bara på samiska helt och hållet. Då får man effekter så att människor verkligen kan sitt språk. I dag är det bara ett par timmar modersmålsundervisning. Staten slänger ut lite projektpengar och några timmar på samiska, det blir inget av det. Inte ens på sameskolan undervisar man hela tiden på samiska. Det är 50 procent-regeln som gäller i skollagen. Undervisning i och på samiska får ges maximalt halva tiden. Alltså samiska halva tiden. Sverige är ett u-land när det gäller minoritetspråk. Det är så upprörande.[342]

Kvinnan är en av många berättare som är frustrerad över dagens skolundervisning i samiska. Språkundervisningen i sameskolan och i grundskolan är en droppe i havet för den som vill lära sig språket, utveckla det eller bara hålla samiskan vid liv.

En annan kvinna som själv har undervisat i samiska tecknar en ljusare bild:

> […] men språket tycker jag har fått en god utveckling och det ser ljust och positivt ut för samespråken och samekulturen också, den ser en ljus utveckling. Det utvecklas och våra ungdomar, de har ju tillgång till sin historia och får det i skolan och allting, så jag ser det positivt i dag. Jag kan inte se några hinder.[343]

Dagens samiska skolformer och ämnesinnehåll

Dagens barn kan få undervisning i samiska i sameskolan, i vanlig grundskola med samisk integrering eller i ordinarie skola där de kan läsa samiska via modersmålsundervisningen.

Sameskolan finns i Gárasavvon/Karesuando, Giron/Kiruna, Váhtjer/Gällivare, Jåhkåmåhkke/Jokkmokk och Deärnná/Dearna/Tärnaby. Skolorna har undervisning från förskoleklass till årskurs 6. Under 2024 gick 147 barn i förskolorna, en ökning med tolv barn sedan året innan och med 25 sedan 2022.[344] I sameskolan gick det från förskoleklass till årskurs 6 232 barn under läsåret 2024/2025.[345]

[342] 23036.
[343] 23072.
[344] Sameskolstyrelsen. *Sameskolstyrelsens årsredovisning 2024*. 2025, s. 8.
[345] Ibid. s. 20.

Samiska är obligatoriskt i sameskolan och ges både som första- och andraspråk (det vill säga som nybörjarspråk). Enligt kursplanen ska samiska, vid sidan av svenska, användas som undervisningsspråk med målet att eleverna ska bli funktionellt tvåspråkiga.[346] Undervisningen är cirka fyra timmar per vecka i den samiska språkvarietet som familjen önskar. I Jåhkåmåhkke och Váhtjer undervisas det i nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska. I övriga skolor kan eleverna välja mellan två samiska språk, nordsamiska och lulesamiska eller nordsamiska och sydsamiska. Några elever läser två samiska språk eftersom de har de båda som modersmål. Ingen elev som läser umesamiska eller pitesamiska 2024. Så långt det är möjligt ska samiska vara ett arbetsspråk på sameskolan.[347]

Tvåspråkig ämnesundervisning pågår endast i begränsad omfattning i sameskolan på grund av att det saknas behöriga lärare i samiska.[348] Den begränsning i skollagen som kvinnan i citatet ovan nämner, det vill säga att undervisning på andra språk än svenska i grundskolan endast får ges under maximalt femtio procent av undervisningstiden, samt att andelen undervisning på svenska successivt ska öka, gäller dock bara för den ordinarie grundskolan och inte för sameskolan.[349] Det är därför lärarbristen, mer än formella hinder, utgör ett problem för sameskolan i den frågan.

I en del kommuner kan eleverna välja samisk integrering i den svenska skolan. Då följer de undervisningen i den ordinarie grundskolan, men vissa ämnen som språkval, slöjd och samhällsorienterade ämnen har samisk inriktning.[350] För läsåret 2024/2025 ansöker tolv kommuner om samisk integrering för läsåret 2024/2025, undervisningen genomförs i tio kommuner. Totalt deltar 209 elever i samisk integrering i grundskolan från förskoleklass till årskurs 9.[351]

Elever som går i integrerade klasser har inte möjlighet att delta i de särskilda aktiviteter som sameskolan anordnar, som lägerverksamhet. Skälet till det är att det handlar om två olika skolformer (trots att de ibland finns i samma fysiska skola). Antal undervisningstim-

[346] Skolverket. *Läroplan för sameskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*. Lsam22, s. 13.
[347] Sameskolstyrelsen. *Sameskolstyrelsens årsredovisning 2024*. 2025, s. 14.
[348] Information från kommissionens möte med Sameskolstyrelsen 2025-10-13.
[349] Skolförordning (SFS 2011:185), 12–13 §§.
[350] Skolverket. *Integrerad samisk undervisning*. 2025.
https://www.skolverket.se/kompetensutveckling/stod-i-arbetet/integrerad-samisk-undervisning?utm_source=chatgpt.com#h-Undervisningmedsamiskinriktningvadgaller (hämtad 20205-11-12).
[351] Sameskolstyrelsen. 2025, s. 25.

mar i samiska som elever med samisk integrering får varierar stort mellan olika skolor och terminer. Höstterminen 2024 får skolan i Elvdaelie/Älvdalen med minst antal timmar 115 timmar och Jåhkåmåhkke/Jokkmokk 546 timmar. Gymnasieprogrammet med samisk inriktning och riksintag i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk läggs ned efter läsåret 2021/2022.

Under 2024 fanns möjlighet att läsa samiska på högskolenivå på universiteten i Umeå, Uppsala och Mittuniversitetet i Östersund, men det är endast i Norge som det finns en samisk högskola (Sámi Allaskuvla). Den etablerades 1989 med samiska som huvudspråk och studenterna kommer från hela Sápmi.[352]

Samernas folkhögskola etableras 1943 på initiativ av Svenska Missionssällskapet som en kristen gottgörelse av de övergrepp som skett mot samer. Idén hämtas från Gustav Park och Karin Stenberg. Skolan finansieras fram till 1970-talet via rikskollekt från alla landets kyrkor.[353] Därefter blir en stiftelse grundad av Jokkmokks kommun, SSR och Same Ätnam ny huvudman. Efter en förändring av ansvarsfördelningen mellan staten och folkbildningen räknades skolan inte längre som en folkhögskola. Skolan väljer 1999 att byta namn till Sámij åhpadusguovdásj/Samernas utbildningscentrum.[354]

Samiska i grundskolan – dagens modersmålsundervisning

En kvinna säger i sitt vittnesmål till kommissionen att hon minns när hemspråksundervisningen kom 1977:

> När jag gick ut gymnasiet 1974 fanns ingen hemspråksundervisning i samiska i skolan. En grupp elever hade skrivit ett brev till rektorn med en önskan om att få läsa samiska i gymnasiet. I våra tankar var detta en utopi.

När utopin sedan blev verklighet fyra år senare och hon själv arbetade som lärare i sameslöjd under 1970-talet upplevde hon att de samiska skolämnena inte värderades högt:

[352] https://samer.se/2562.
[353] En rikskollekt är en insamling av pengar som sker samtidigt i alla Svenska kyrkans församlingar i hela landet, vanligtvis i samband med en söndagsgudstjänst. Syftet är att församlingarna gemensamt ska samla in pengar till ett specifikt och beslutat ändamål.
[354] Samernas utbildningscentrum. *Från folkhögskola till utbildningscentrum*. https://samernas.se/historia.

> Av rektorns beteende förstod jag att det inte var så noga med kvaliteten på lektionerna. Huvudsaken var att han kunde visa att lektionen fanns och att han därmed kunde kvittera ut statsbidraget som förmodligen gav ett överskott sedan min lilla lön betalats ut. Min slutsats är en gissning, men jag hävdar ändå att det är precis denna roll undervisningen i samiska och sameslöjd hade då, och har haft sedan dess. Det har varit en inkomstkälla för staten och kommunerna har inte varit så noga med att leverera bra undervisning.[355]

Många föräldrar med barn i grundskolan tecknar en liknande bild av dagens modersmålsundervisning. Det råder en omfattade brist på lärare och läromedel, det är ofta bara en lektionstimme i samiska i veckan, trots att ingenting i skollagen hindrar fler undervisningstimmar. Vissa kommuner och skolor saknar kunskap om samiska elevers rätt till undervisning.

De formella rättigheterna till modersmålsundervisning har förbättrats på senare år. Kravet att en elev skulle ha grundläggande kunskaper i ett språk för att få rätt till undervisning är numera avskaffat. Kravet var ett problem för många samiska familjer eftersom föräldrarna inte lärt sig samiska på grund av språkbytesprocessen. Kravet togs bort 2015 för grundskolan och 2025 för gymnasieskolan. I dag räcker det att en elev vill läsa samiska som modersmål för att skolan ska vara skyldig att erbjuda sådan undervisning.

”Är det dom enskilda föräldrarna som ska bedriva språkpolitik?”

Många föräldrar beskriver för kommissionen att de arbetar hårt för att skapa så goda språkförutsättningar för sina barn. En äldre kvinna säger att det krävs mycket kunskaper och vilja från föräldrar och barn för att få språköverföringen att fungera i praktiken:

> […] En del föräldrar är engagerade och då kanske barnen inte vill läsa, sen kanske barnen vill läsa men föräldrarna orkar inte. Det krävs så mycket och sen ska du kunna den här språk, ja alltså du ska veta hur lär man barn språk, ja genom att vara konsekvent. Och kanske den en pratar ett språk, förälder x och den andra föräldern pratar ett annat språk, så föräldrarna är väldigt utsatta, utlämnade. Det där får ni sköta själva. Det hamnar i de enskilda samernas knä att dom ska driva språkpolitik. Det går bra ibland och ibland går det inte bra. Och då kan man ju ställa sig den frågan i Sanningskommissionen, vem är det som äger den frågan? Är det dom enskilda föräldrarna som ska bedriva språkpoli-

[355] S00324.

> tik? Hur landar den där? Vem har frågat dom att dom är beredda att göra det? Och då blir resultatet därefter.[356]

En del intervjupersoner beskriver att de själva försöker lära sig samiska samtidigt som de vill föra över språket till sina barn.

Språkforskare delar sedan lång tid tillbaka den bilden att undervisningstiden i skolan är otillräcklig. Den räcker inte för att eleverna ska bli funktionellt tvåspråkiga.[357]

En annan förälder påpekar att det är svårt att hålla i gång barnens intresse för modersmålsundervisningen de inte har någon att prata samiska med utanför klassrummet:

> […] Min tolvåring hon är ju ensam i klassen, i sin umesamiska klass då om man säger så, så jag bara hoppas att hon vill fortsätta och liksom att, för hon ska ju också motivera sig i det här att åka efter skolan till samiskan och sitta där mellan fyra och fem två dagar i veckan medan kompisarna åker hem. Jag vet inte om hon kommer att göra det hela högstadiet, förstår du? När hon blir lite större och inser att hon har andra valmöjligheter också. Jag vet inte. Och när jag inte heller riktigt pratar umesamiska, alltså ja, men min ambition är ju att lära mig, men man ska ju räcka till.[358]

En ung kvinna berättar att hon i grundskolan valde att gå på internat i Norge för att få mer undervisning i samiska. Där märker hon hur de förbättrade förutsättningarna stärker hennes kunskaper.

> Ja, det var ju väldigt stor skillnad, det var inte så mycket folk, men det var betydligt, alltså alla var ju saemieh (samer) när jag gick där på sameskolan. Då hade man saemien (samiska)-lektioner varje dag, minst en, och då lärde jag mig jättemycket.

Vardagen på det norska internatet där alla ungdomar talar samiska beskriver språkforskare som en stark utbildningsmodell. Språket är integrerat även i andra ämnen och talas utanför klassrummet.[359]

När kvinnan börjar gymnasiet i Sverige förstår hon först inte att hon har rätt till modersmålsundervisning i samiska:

> Jag fick ju för det första ingen information om att jag fick läsa samiska, även fast de visste att jag hade läst det innan så var det ingen som sa något. Det var sedan när jag hade gått ett halvår som jag fick höra av en kompis som hade saemien att man kunde ansöka om det så jag gjorde det till tvåan och då fick jag ju, men då fick jag bara en lektion i veckan igen och

[356] 24009.
[357] Huss. 2026, s. 495 ff.
[358] 24017.
[359] Huss. 2026, s. 495 ff.

> jag tyckte inte det gav så mycket för jag skulle hela tiden stressa och allting så jag valde att inte ha saemien i trean nu.[360]

Från berättelserna är det tydligt att de formella rättigheterna att få läsa samiska språk i skolan är grunden, men för att undervisningen ska vara meningsfull för eleverna krävs att också andra förutsättningar är uppfyllda. En kvinna från norra Sápmi berättar:

> Mun lean gal riegádan Ruoŧa bealde ja lean orron Ruoŧa bealde dalle go ledjen unni, muhto lean vuođđoskuvlla vázzán Norgga bealde. Mus leamaš ollát ieža sámegiela oahppu doppe Norgga bealde, go dáid mu ahkásaččain dáppe Ruoŧa bealde. Ja mu vuosttas deaivvadeapmi Ruoŧa beale sámegiela oahpahusain dat lei go álgen joatkaskuvlii Ruoŧa bealde. Mun haskahin máŋga dási vuolus dan sámegiela oahpus. Mun lean massán sámegiela oahpahusa, mii mus livčči riekti oažžut joatkaskuvllas. Dan mun lean massán golbma jagi, maid mun in oaččo ruovttoluotta. Doppe lei sámegiela oahpaheaddji mas ii lean oahppu ja joatkaskuvllas ii leat oahppoplána sámegielas. Nu ahte dat leamas dakkár summalis oahppu rievtti mielde, mas mun in oahppan maidge.

> Jag är född på svenska sidan och har bott på svenska sidan som liten, men jag har gått grundskolan på norsk sida. Jag har haft en helt annan utbildning på norska sidan än mina jämnåriga här på svensk sida. Och mitt första möte med undervisningen i samiska på svensk sida var när jag började gymnasiet på svenska sidan. Jag har förlorat undervisning i samiska, som jag hade rätt till på gymnasiet. Jag har förlorat tre år som jag inte kommer att få tillbaka. Där var det en lärare som inte var utbildad och det fanns ingen läroplan för samiska i gymnasiet. Så det var en slumpmässig utbildning egentligen, där jag inte lärde mig någonting.[361]

Den bild som tecknas av intervjupersonerna är att modersmålsundervisningen upplevs som en isolerad verksamhet utanför skoldagen. En timmes undervisning i veckan kanske inte heller innebär att eleven ser att den gör några framsteg, något som kanske minskar motivationen. Studier i moderna språk (franska, tyska och spanska) ger meritpoäng för gymnasieelever, men inga motsvarande fördelar gäller för elever som väljer sitt modersmål. Det ger signaler att modersmålsundervisning är mindre viktig än undervisning i andra skolämnen.

> Rätten till språk förverkligas inte […] jag hade aldrig kunnat tro att det skulle vara en så svår process att få till det när det är så enkelt att följa lagen, och egentligen enkelt att genomföra. Vad sitter det i? Varför kan man inte bara göra det? När vi väl fick till två samisktalande … dagar var det väl det började med, nu minns jag inte exakt, så kunde [sonen]

[360] 24003.
[361] 23109.

> räkna till tio redan första veckan så det hjälpte, det hade jag tragglat med honom, då kom det fram när han fick andra att prata med också. Jo, det har varit en jättekamp att få igenom och få till och få mer och få det till någonting tillräckligt. Möten och möten och möten och skrivelser och skrivelser och skrivelser […][362]

Så berättar en mamma som tillsammans med andra föräldrar kämpar för att hennes barn ska få rätt till samiska i förskolan, så som minoritetslagen och skollagen föreskriver. Många andra intervjupersoner berättar om liknande erfarenheter. I vissa fall får de besked det saknas lärare, i andra fall verkar förskolor och skolor saknar kunskap eller vilja att lösa situationen.

Rätten till förskola på samiska är fastställd genom ratificering av Europarådets minoritetskonventioner[363] som träder i kraft 2000. Regeringen åtar sig att stötta användningen av de samiska språken inom utbildning, kultur, rättsväsendet, medier och offentlig sektor.

Samtidigt får samer status som nationell minoritet och samiska[364] som nationellt minoritetsspråk, liksom finska, jiddisch, meänkieli och romani chib.[365] Sverige får därmed en officiell minoritetspolitik. De övergripande målen är att stärka de nationella minoriteternas möjlighet till inflytande och att stödja de historiska minoritetsspråken så att de hålls levande.[366]

Enligt FN:s urfolksdeklaration (UNDRIP) som Sverige ställde sig bakom 2007 har urfolk rätt att få undervisning på sitt språk och att få föra det vidare till nästa generation. I den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk hänvisas också till statens skyldighet att tillgodose undervisning i den historia och kultur som följer med de minoritetsspråk som staten åtagit sig att främja.[367]

Samiska föräldrars arbete för att stärka undervisningen i förskola och skola och återta sitt språk får alltså stöd av nya lagar och juridiska dokument under 2000-talet som tidigare saknats. Samiskt språkcentrum etableras 2009 inom Sametinget, med uppdrag att utveckla metoder för att stärka samers möjligheter att återta sitt språk. Året

[362] 23060.
[363] Ramkonventionen till skydd för nationella minoriteter och europeisk stadga för landsdels- eller minoritetsspråk.
[364] Förklaring här om att i benämningen ”samiska” inkluderas samtliga samiska språk, dvs. alla samiska språk har status som nationella minoritetsspråk. Se prop. 1998/99:143.
[365] Sveriges riksdag erkände dock samer som ett urfolk i Sverige redan 1977, och samer benämns sedan 2011 som ett folk i Sveriges grundlag. Genom detta har samer en juridisk särställning i förhållande till de övriga fyra nationella minoriteterna.
[366] Kulturdepartementet. Skr. 2017/18:282. *Nystart för en stärkt minoritetspolitik*. 2017.
[367] Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk SÖ 2000:3, § 8, punkt 1g.

därpå träder minoritetslagen (2009:724) i kraft, med skärpta krav på myndigheter.[368] Inom det samiska förvaltningsområdet – där särskilt starka språkliga rättigheter gäller – är kommuner skyldiga att erbjuda förskola och äldreomsorg helt, eller till väsentlig del, på samiska. Samer har också rätt att använda samiska i kontakt med myndigheter inom de samiska förvaltningsområdena.

> Men i praktiken lever myndigheter, skolor och förskolor inte upp till lagstiftningens krav. Den expertkommitté som för Europarådets räkning granskar Sveriges åtaganden pekar på stora brister. Kommittén anser att det behövs en hel utbildningskedja som följer individen från förskola till högskola. Den har återkommande uppmanat den svenska regeringen att öka undervisningen i samiska så att elever får möjlighet att utveckla reella läs-och skrivkunskaper i språken. Fler och bättre möjligheter för tvåspråkig undervisning på samiska bör inrättas och utbildningen av lärare i samiska bör öka.[369] Sverige kritiseras för att undervisningen om samisk historia och kultur i grundskolan inte fungerar i praktiken[370]. Många intervjuade önskar bättre individuellt anpassade förutsättningar för att kunna återta språket: […] Och när det är någonting så svårt som språk, det är klart att det är … dom som undervisar språken, det är klart att dom inte kommer kunna trollas fram som vem som helst. Men man kan ju göra så mycket mer för att försöka åtgärda språkdöden. Det är fint att det finns lite förskolor, men många utav oss i dag som är vuxna/äldre, det saknas en plan för hur vi ska kunna få till oss dom här språken utan att … ja men… det är inte alla som kan ta fem veckor ledigt för att åka till Röros. […][371]

”En käftsmäll till svenska staten”

En man skriver ned sina tankar på morgonen innan han ska bli intervjuad av kommissionen:

> […] Och då inser jag bara att det är sju år nu, under sju års tid, alltså under sju års tid har jag liksom jobbat, prioriterat liksom att ta tillbaka ett språk som svenska staten stal ifrån mig och jag hade aldrig kunnat gjort det här själv, det är ju så många som hjälpt mig.

[368] Skyldighet att erbjuda förskola på samiska har dock funnits i vissa kommuner sedan april 2000, enligt lagen (1999:1175) om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar, som föregick dagens minoritetslag.
[369] Se till exempel Europarådet. Report of the Committee of Expert. 2003.
[370] Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Fifth opinion on Sweden*. https://rm.coe.int/5th-op-sweden-en/1680ae851a.
[371] 24034.

Han har själv gått flera kurser i umesamiska och det har det varit kö till platserna. För honom är det avgörande att känna sig som en del av en större rörelse:

> Ja, det är fantastiskt, och det är inte bara ett språk, det är ju liksom … ja, men det är som en käftsmäll till svenska staten som har stulit allting ifrån oss liksom, så är det verkligen som David och Goliat men jäsiken, vi är på frammarsch, vi gör det här, och också, alltså man kan inte göra det själv utan vi stöttar varandra.[372]

För en del intervjupersoner som i vuxen ålder arbetar med att återta sitt språk är det en sorg att upptäcka att det inte helt går att reparera den del av kedjan som brast i och med språkbytet. Förutom att språket ändras med tiden så är släktens språkbruk kanske präglat av en särskild dialekt eller särskilda uttryckssätt. En kvinna vars mamma talade samiska men som inte fått med sig språket under sin uppväxt reflekterar över detta:

> Jag märker liksom nu när jag läser sydsamiska, att även ifall jag försöker lära mig så kommer jag ju aldrig att lära mig vårt språk, för jag märker ju när jag hör min tjidtjie prata, så märker jag ju en hel del skillnader, i grammatik och vilka ord man använder och hur man uttalat och så där. Så det är ju det som blir att när jag nu försöker lära mig sydsamiska så blir det ju aldrig att jag kommer lära mig vårt språk, det är en hel del skillnader.

Hon upplever att hennes språk kritiserats. När hon går en språkkurs och ska prata om en text tvekar hon och hittar inte orden. En annan kursdeltagare, som också är same, skrattar åt henne. Händelsen får henne att hoppa av kursen. I efterhand konstaterar hon att det kanske säger något om samers situation:

> […] om man är väldigt kuvad i sin identitet och känner sig utsatt i sin identitet då hittar man ju gärna andra att sparka på som man kan se som sämre. Så jag kan också se hans reaktion mot mig, den ser ju jag också som ett exempel på hur samer har blivit förtryckta och kuvade, för det är ju det som skapar det här behovet av att trycka till någon annan, jag är i alla fall bättre än du, haha. Men det är synd att det fortfarande lyckas tycker jag. Och det är synd att vi samer beter oss så mot varandra, för det fick mig att hoppa av den här kursen för jag bara kände att ska det vara så nej då skiter jag i det liksom.[373]

[372] 23173.
[373] 24072.

En kvinna född på 1930-talet berättar att hon som barn bara vågar tala samiska med vissa personer eftersom det fanns de som hade synpunkter på hur hon talar.

> Med vissa kan jag prata sydsamiska men inte med alla. För det var ju så här också att vi skulle inte prata samiska och när jag då pratade så var det en del äldre kvinnor i byn, och de nöp mig och sa Ih båetie dle sopstedh! (Kom inte hit och prata så!) och så där. Så jag vågade bara prata med [make] och en som hette seasa (faster) [namn] och med tjidtjie (mor) och [namn]. Med dem vågade jag prata.

Anledningen till att de äldre nyper henne är att de inte anser att hon pratar korrekt samiska efter deras språkliga norm, menar hon:

> Ja, men du vet, det var väl sådana där, ja, det skulle vara så perfekt, man fick inte säga det minsta fel förrän de nöp en. […] Och sedan när man kom på skolan då, ja, där skulle man definitivt inte prata och där fick de som kunde prata flytande, de fick ju inte prata.[374]

Intervjupersoner betonar att återtagandet av språket är en rörelse med kraft att kunna ena samer. En kvinna säger att om den språkliga assimileringen var ett effektivt sätt att splittra ett folk så har språket också en kraft att kunna ena.

> […] Och språket, jag håller på och jobbar och försöker att ta tillbaka språket och språket förenar ju, och språket förenar även andra samer mellan språken. Alltså språken ... jag skulle säga, jag brukar säga att det är vägen till att ena ett folk faktiskt. Och språken har mer likheter än skillnader, även om det finns lite olika men det är mer att det talar om från vilket område man kommer. Men ja, så tar vi ett folks språk och du klipper bort dem från hela sammanhanget, det är väldigt effektivt. Så hela den här skolsvängen och att ta bort språket från barnen och så vidare, det är väldigt utstuderat och väldigt effektivt och det är genom språket som jag hittar tillbaka till de mina, till det som är jag, och då känner jag inte det där, då är jag självklar på något vis.[375]

En kvinna berättar om hur det är att utbilda sig till modersmålslärare. Hon har själv läst umesamiska för att kunna bli behörig. Men eftersom kommunerna tolkar Skolverkets regler kring behörighet olika så har hon inte fått sin legitimation. Hon tycker inte att Sverige verkar vilja satsa på att få fram lärare:

[374] 23076.
[375] 23156.

> Det är ju också en grensatsning som Sverige måste göra, det att man måste ju utbilda samer till att bli samiska lärare eller samiska, […] just nu är det ju så att vi går ju en skola i Norge för att ens få den här modermålsutbildningen så måste vi alltså söka till Allaskuvla.

Hon berättar att det gjorts en satsning vid Umeå universitet, men att den är nedlagd. Att Norge har utbildningen är ett underbetyg för Sverige och den svenska utbildningssektorn:

> Man borde kunna göra det i sitt eget land tänker jag. Så … och det var ju så att vi som gick vi var ju alla från Sverige. Det var ju ingen norsk same som gick den utbildningen utan det var bara … så det är, alltså det är så många sådana här småhål i systemet här i Sverige som gör att det inte är konstigt att det kraschar hela tiden, att det inte funkar. Och jag, nu som vuxen kanske man kan hantera det, men alla dessa barn som har fått genomgå den här resan, det är ju inte konstigt att språket kanske inte lever i den mån, alltså lever i den storlek dom vill att det ska göra. Man säger en sak, att man vill rädda språket, nu gör vi dom här satsningarna. […] Skolverket, […] gör en satsning för minoritetsspråk, […], men det sker ju egentligen ingen progression i språkutvecklingen.[376]

Samiskt språkcentrums årliga språkpolitiska rapporter tar återkommande upp bristerna på en hållbar infrastruktur, skolundervisning och lärarutbildning. Ett starkt stöd från samhället är nödvändigt för att revitalisering ska lyckas. Det hänger ihop med en förståelse för att språket är en spegling av samisk kultur och identitet. Den bristande undervisningen om samisk kultur och historia i grundskolan kan därför bidra till att stödet för undervisning i samiska brister.

En sammanhängande utbildningskedja där språken kan läsas från förskola till universitetsnivå är grundläggande. Andra prioriterade områden är satsningar på språkvård och språkteknologi för att språken ska kunna användas inom alla samhällsområden.[377] Många intervjuade säger att det behövs fler samiska språkmiljöer där språket används på ett tryggt och naturligt sätt.

[376] 23130.
[377] Se till exempel Sámedigge/Sámediggi/Sámiediggie/Saemiedigkie/Sametinget. *Lägesrapport: De samiska språken i Sverige 2024.* 2025.

5.6.3 Otillräcklig undervisning om det samiska

Många berättare vittnar för kommissionen okunskapen om samers historia, kultur och rättigheter är utbredd bland allmänheten.

Enligt sameskolans läroplan ska sameskolan förmedla det samiska samhällets och urfolket samernas normer, värdegrund, traditioner och kulturarv till eleverna. Inom ämnet samiska som bara finns inom sameskolan ingår att eleverna ska lära sig om sociala, kulturella och historiska företeelser i det samiska samhället. Hur detta implementeras i praktiken samt i vilken mån och på vilket sätt samiska innehåll och perspektiv integreras i övriga ämnen kan dock se olika ut på de olika sameskolorna.

Elever i den ordinarie grundskolan ska sedan 2011 få kunskap om de nationella minoriteterna och urfolket samerna. Men många vittnar om att lärarnas kunskaper inte räcker till. I många fall beror det på en enskild lärares intresse och insats om eleverna lär sig något om samer. En kvinna med barn i grundskolan med integrerad samisk undervisning menar att ansvaret ofta glider över från skolan till enskilda lärare:

> Jag vet att de som jobbar med de här sakerna på skolan driver det ganska hårt. Ja. Sen vet jag inte, om inte de hade funnits där […] det blir ju den här att man är lite personberoende, av att det finns då, har du då samisk befolkning eller samer på skolan som jobbar med de här frågorna, så driver de det. Och då kommer det in. Men om du inte har det. Det tänker jag faktiskt är ett statligt ansvar.[378]

En kvinna som själv arbetar som lärare berättar hur okunskapen om samisk kultur finns från lärarhögskolan ut till de skolorna. Hon får själv ansvara för att skapa ett samiskt innehåll i undervisningen och för att skapa läromedel.

> Och okunskapen, det ser ju jag, jag har ju gått lärarutbildningen, inte vid ett enda tillfälle – jag har kollat alla litteraturlistor, så nämns samer. […] Inte en enda gång. Det är ju inte konstigt att folk inte kan någonting, när inte ens lärarna kan.

Trots att det står i läroplanen att skolorna ska lära ut samisk kultur så gör de inte alltid det i praktiken.

> Nej det gör man inte. I praktiken så gör man inte det överhuvudtaget. Inte för fem öre. Jag har ju turen att ha väldigt bra kollegor och de frå-

[378] 23123.

> gade ju mig, ’Men du, nu kan ju inte vi någonting om samer, hur ska vi kunna jobba med den samiska kulturen med våra barn?’, ’Jo’, sa jag, ’vi ska göra så här, vi ska göra som när jag växte upp, vi ska vara ute jättemycket i skogen och naturen lära vad vi kan äta’. Vi har gjort en sommarkåta, nu är mina barn ganska små men de är otroligt duktiga på att vara i skogen. Vi har en Árran som vi har tillverkat själva, så vi har alltid med oss vår eld när vi är ute i skogen. Vi har ett stort lakan och så har vi gjort en stor Árran i mitten. Och runt den så samlas vi alltid. Så då vet alla att där samlas vi och pratar, äter, diskuterar, går igenom vad vi ska göra, vad det är vi har gjort och så vidare.

Hon blir tillfrågad om hon vill delta i att utveckla undervisningsmaterial för skola och förskola om samer:

> Och då tänker jag att det vore enklast om man kan någonting om man ska vara med i det där, så det är bara jag och några andra samiska lärare som är med. Men vi behöver ju, vi måste ju sätta ihop material. Eftersom de som undervisar lärare inte kan någonting om samer så måste vi ju faktiskt sätta ihop materialet själva, vilket jag också tycker är otroligt tragiskt.[379]

Sveriges koloniala historia syns inte i skolans styrdokument

Många berättare vittnar om att få känner till vad den svenska staten utsatt samerna för:

> […] Det är inte så konstigt att vår röst inte hörs, eftersom Sverige enligt Lärarhögskolan inte har någon kolonial historia, vilket verkar vara någon slags allmän föreställning. Och tar man upp det så pratar man om den stackars ön där vi ägnade oss åt slavhandel ett kort antal år. Aldrig om Sápmi.[380]

En ung man är inne på samma sak. Han påpekar att man i skolan läser om andra urfolk, men inte om samerna:

> […] Vi har ju en urbefolkning. Vi är en kultur. De pratar ju mycket om indianerna. Vi sitter i samma sits nu som indianerna, att Sverige har ju erövrat våra land ifrån oss med den politik de driver just nu. Så det är ju samma sits. Kanske om 200 år när någon läser historieböckerna kanske de säger att det fanns renskötare en gång i tiden i alla fall.[381]

[379] 23006.
[380] 23006.
[381] 24028.

Det finns skrivningar om samisk kultur, historia och samers rättigheter som urfolk i grundskolans läroplan och i några kursplaner.[382] I den nuvarande läroplanen står det att skolan ansvarar för att eleven efter genomgången grundskola:

> … har fått kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia.[383]

Utöver kursplanen för svenska, där samiska språk och till viss del samisk kultur nämns, är det numera enbart i kursplanen för samhällskunskap som samiskt innehåll finns med. I ämnet samhällskunskap för årskurs 4–6 under delområdet rättigheter och rättsskipning ska elever få kunskaper om ”de nationella minoriteterna judar, romer urfolket samerna, sverigefinnar: kultur, historia och rättigheter”.[384] För årskurs 7–9 är formuleringen densamma, med tillägget att eleverna också ska lära sig om ”urfolket samernas rättigheter.”[385]

Att samiskt innehåll numera bara finns i kursplanen för samhällskunskap är en förändring i jämförelse med läroplanen från 2011. I den fanns skrivningar om samer i kursplanerna för historia och samhällskunskap. I ämnet historia förväntades eleverna ha kunskap om ”historiska perspektiv på urfolket samernas och de övriga nationella minoriteternas situation i Sverige”, vilket alltså ströks i den nya läroplanen 2022.

Enligt Skolverket beror det på att man vill åstadkomma en ”breddning och förstärkning av innehållet” och att undervisningen förväntas få ”högre kvalitet om den samlas i en och samma kursplan inom ämnet samhällsvetenskap.”[386] Lina Spjut, docent i pedagogik och Charlotta Svonni, doktor i historia, har granskat läroplanen för sameskolan, Lsam 22. De anser att de samiska temana är färre i Lsam 22 jämfört med den förra läroplanen både gällande innehåll och antal ämnen.

---

[382] Läroplanen för grundskolan (Lgr22) och läroplanen för sameskolan (Lsam22) är uppbyggda på samma sätt och mycket av innehållet är detsamma, skillnaden är att läroplanen för sameskolan i vissa delar är anpassade till samiska elever med integrerat samiskt innehåll. Kursplanerna är gemensamma för grundskolan och sameskolan, men i sameskolan finns en kursplan för ämnet samiska, eftersom det är ett ämne som bara finns inom sameskolan.
[383] Skolverket. *Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr22)*, s. 13.
[384] Skolverket. *Kursplanen – Samhällskunskap (Lgr22)*, s. 3.
[385] Ibid. s. 5.
[386] Skolverket. *Nationella minoriteter i kursplanerna*. https://www.skolverket.se/forandringar-inom-skolomradet/skola-i-forandring/sidor-tidigare-forandringar/nya-kurs--och-laroplaner-lgr22/nationella-minoriteter-i-kursplanerna (hämtad 2025-09-18).

Vissa skillnader finns mellan sameskolans läroplaner och kursplaner men i de flesta fall är skrivningarna identiska, och därför är Spjut och Svonnis kritik relevant också för grundskolans kursplaner. De poängterar till exempel att förändringen i kursplanen som sker i sameskolan och grundskolan, resulterar att samisk historia saknas inom skolans historieämne. Det riskerar att osynliggöra samers historiska och traditionella koppling till marken.

I kursplanen för historia[387] finns står det under området samhällsförvandlingar att eleven ska få kunskaper i följande:

> Europeisk kolonisation och slavhandel. Konsekvenser av detta för människor och kulturer samt för det ökade globala handelsutbytet mellan Europa, Asien, Afrika och Amerika. […] Industrialiseringen i Europa och Sverige. Olika orsaker till industrialiseringen och konsekvenser av denna för människor och miljö.[388]

Den svenska statens exploatering av Sápmi syns inte i den kunskap som eleverna ska tillgodogöra sig kring europeisk kolonialism. I kommentarerna[389] till ämnet historia nämns samer under ett stycke som rör samisk andlighet och tvångskristnande.[390] I kommentarerna för samhällskunskap sättsmänskliga rättigheter i fokus. För årskurs 4–6 finns ett kortare stycke om att eleverna ska lära sig om den särskilda lagstiftningen om nationella minoriteterna, och om urfolket samernas ursprung och kultur. För årskurs 7–9 nämns det historiska perspektivet helt kort, men även här ligger fokus på den nuvarande minoritetslagstiftningen:

> Även i årskurserna 7–9 lyfts både nutida och historiska perspektiv genom formuleringen de nationella minoriteternas situation i Sverige samt den svenska minoritetspolitiken och dess framväxt. Kursplanen betonar också särskilt samernas ställning som urfolk. Som Sveriges enda urfolk har samerna, utöver sin ställning som nationell minoritet, en särställning med speciella rättigheter. Många av dessa rättigheter är knutna till rätten att bruka mark och vatten för renskötsel, fiske och jakt. Samer har också rösträtt till Sametinget som fungerar som både statlig expertmyndighet och folkvalt parlament. I kunskapsområdet ”Beslutsfattande och politiska idéer” ingår Sametinget i uppräkningen av instanser i det centrala innehållet Sveriges politiska system.

[387] Kursplanerna är gemensamma för Lsam22 och Lgr22.
[388] Skolverket. *Kursplan – Historia (Lgr22)*.
[389] Kommentarmaterial tas fram av Skolverket för varje skolämne och innehåller mer utförliga beskrivningar av kursplanens innehåll. Syftet med materialet är att vara till stöd för läraren.
[390] Skolverket. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia – grundskolan*. 2022, s. 17.

Samers nuvarande rättigheter lyfts fram men kursplanens och kommentarmaterialet betonar samiska urfolksrättigheter. Den historiska bakgrunden med relationen mellan den svenska staten och samerna inte finns med som en särskild del riskerar det att osynliggöra den historiska bakgrunden till de samiska urfolksrättigheterna.

Det går naturligtvis inte att enbart utifrån beskrivningarna i kursplaner och kommentarmaterial säga någonting säkert om huruvida samers historia, eller den svenska statens koloniala historia i relation till samerna, verkligen tas upp i undervisningen eller inte. Vissa lärare gör det kanske på eget initiativ. Att dessa perspektiv inte finns med explicit i kursplaner och kommentarmaterial medför dock att det inte finns något tydligt incitament för lärare att undervisa om samer, eller relationen mellan den svenska staten och samer, i ett historiskt perspektiv.

Forskarna Spjut och Svonni visar i sin granskning av sameskolans styrdokument på vissa, kanske omedvetna, assimilatoriska drag i sameskolans läroplan. I kursplanen för samhällskunskap räknas Sametinget upp som en av de rättsliga insatser som ingår i Sveriges politiska system. I kursplanen för samiska som bara undervisas i inom sameskolan för år 7–9 sorteras ”samiska organisationer” som ”Sametingets verksamhet och funktion” in under kunskapsområdet samisk kultur. Forskarna anser att det är att nedvärdera samiska institutioner när man ger dem ett kulturellt epitet. De framhåller att det kanske inte grundar sig på en medveten assimilatorisk hållning. men effekten riskerar ändå att bli en marginalisering av samiska samhällsinstitutioner i läromedel och undervisning.[391]

5.6.4 Avslutande diskussion

Efter 1950 minskade det statliga assimileringstrycket och en mer positiv syn på samiska språk och samisk kultur började växa fram inom både politik och samhälle. Mellan 1950 och 1970 minskade dock det samiska innehållet i sameskolans läroplaner successivt. Trots att samiska språk var en del av undervisningen under hela perioden hade

[391] L. Spjut & C. Svonni. Samisk utbildning i Sverige i relation till identitetsskapande budskap genom historien: Samiskt innehåll i Läroplan för sameskolan 22 i ett utbildningshistoriskt perspektiv, i Tidskriften *Vägval* i svenska skola, tidskrift utgiven av Föreningen svensk utbildningshistoria, nr 2, 2024.

samiskan hela tiden en begränsad plats i skolundervisningen, vilket är fallet även i dag.

I och med Sameskolstyrelsens inrättades 1981 fick samiska föräldrar viss möjlighet att påverka utbildningen, men det samiska inflytandet över sameskolans innehåll har varit begränsat. I takt med att samiska perspektiv fått större utrymme introducerades Sák 96 som ett komplement till 1994 års läroplan. Den betonade samisk språkutveckling, kultur och samhällsperspektiv, och markerade en förändring genom att lyfta samiskans roll även i offentliga sammanhang, men den blir bara en tillfällig komplettering.

Trots lagstiftning och en ökad medvetenhet om hotet mot de samiska språken är stödet för samiskan i Sverige otillräckligt för att kunna vända språkbytesprocessen. Även om det finns en positiv utveckling kvarstår utmaningar i att ge samiska barn en utbildning som fullt ut respekterar urfolksdeklarationens bestämmelser om rätten att få undervisning i sitt modersmål och att få överföra språket till nästa generation.

Berättare är frustrerade över att det fortfarande finns en stor och utbredd okunskap om samer och samers situation. Sedan 2011 ska även elever utanför sameskolan få kunskaper om samer i grundskolan. Trots att kunskap om samers språk, kultur, historia och rättigheter som urfolk numera är inskrivet i skolans kunskapsmål, riskerar de skrivningar som numera kommer till uttryck i grundskolans kursplaner att osynliggöra den historiska bakgrund som lett fram till samers situation i dag. Den svenska statens exploatering av Sápmi och samers förlust av sina ursprungliga marker och rättigheter till jakt, fiske och renskötsel riskerar att osynliggöras. Samers nuvarande rättigheter som urfolk inramas ensidigt i en mänskliga rättigheterkontext i skolans styrdokument. De finns en risk att samers rättigheter tolkas som exklusiva privilegier i förhållande till både majoritetsbefolkningen och andra minoriteter. Kyrkans relation till samerna och tvångskristnandet är inte lika osynliggjort. Det nämns i kommentarmaterialet till kursplanerna i historia, religion och samhällskunskap.

En annan stark oro hos berättarna är den om språkförlusten och en bristande möjlighet att i praktiken överföra språket till sina barn. Många föräldrar känner ett tungt ansvar att på egen hand implementera språkpolitiken hemma i vardagen. Föräldrar känner maktlöshet och i en del fall nästan utbrändhet. Det saknas pedagoger och resurser för att stödja undervisningen i samiskt språk och kultur.

En del av berättarna har blivit diskriminerade i skolan vilket har bidragit till att de känner sig exkluderade från det samiska samhället. Många betonar också glädjen i att återta språket. De är övertygade om att språket har kraften att ena samer och påpekar att återtagandet av språket är avgörande för att återuppbygga identitet och gemenskap.

5.7 Lappväsendet från 1950 till nutid

Vid 1950-talets början hade lappväsendet vuxit och etablerat sig på respektive länsstyrelse. När lappfogdarna i Norrbotten 1950 skulle beskriva sin verksamhet, framhöll de att den övergripande allmänna funktionen var att fungera som rådgivare för renskötarna och att jämka jordbrukets och renskötselns skilda intressen. Lappfogdarna skulle även övervaka att gällande lagar och förordningar följdes, därtill handha frågor rörande samernas socialvård, samernas beskattning, nomadskolan, tillstånd för renskötande samer att uppföra fasta bostäder, upplåtelser av jordbruks- och bostadslägenheter, samt upplåtelseärenden avseende jakt, fiske, slåtter med mera.[392]

Med efterkrigstiden följde dock ett förändrat samhällsklimat i synen på minoritetsfrågor och det blev alltmer ohållbart att försöka upprätthålla en politik baserad på paternalism och kulturhierarkiska synsätt. Eftersom sådana synsätt hade varit centrala motiv för myndighetens etablering och expansion, och genomsyrat verksamheten, kom lappväsendets position att påverkas av den nya tidsandan. Från 1950-talet befann sig lappväsendet därför på defensiven och dess ställning ifrågasattes. Det samiska motståndet mot statens politik och lappväsendet hade vuxit sig starkare och blivit mer organiserat. År 1950 bildas Svenska Samernas Riksförbund (SSR), som bland annat drev frågan om minskat inflytande för lappväsendet.[393]

En omorganisering av lappväsendet 1962 gjorde att myndigheten fick en tydligare inriktning mot renskötselfrågor, medan andra områden som samers utbildning, bostadspolitik med mera togs bort från lappväsendets bord. Organisatoriskt låg lappväsendet kvar under länsstyrelserna, men samtidigt underställdes myndigheten Lantbruksstyrelsen och dess rennäringsnämnd. I samband med denna reform byttes titlarna *lappfogde* ut mot *förste konsulent*, medan *lapptillsynings-*

[392] Lantto. 2012, s. 285.
[393] Ibid.

man blev *instruktör*. Samtliga lappfogdar som tjänstgjorde 1962 fortsatte som konsulenter. Deras uppgifter fick dock en mindre övervakande karaktär. Nu skulle de framför allt fungera som rådgivare och stöd till renskötarna för att rationalisera och modernisera renskötseln.

I och med att den senaste rennäringslagen trädde i kraft 1971 upplöstes lappväsendet. Fyra av de fem konsulenterna fick då anställning vid de regionala lantbruksnämnderna och arbetade vidare med rennäringsfrågor. Det var alltså i stort sett samma personer som fortsatte att verka oavsett system. Att huvudansvaret flyttades över från länsstyrelserna till lantbruksnämnderna blev endast en parentes i den statliga administrationen av rennäringsfrågorna. I samband med 1991 års beslut om en ny regional statlig förvaltning flyttades ansvaret för rennäringsfrågorna tillbaka till länsstyrelserna.[394]

I de berättelser kommissionen fått, framförs unisona svårigheter med att få gehör för de samiska frågorna vid länsstyrelserna. Oavsett vilka förvaltningsområden det gäller. I en berättelse, skriven av flera personer vilka inte har med renskötsel att göra, är kritiken talande:

> För mig är länsstyrelsen Stalo. Den onda i berättelsen som är ute efter att stjäla, förvirra och splittra.[395]

När Sametinget inrättades 1993 flyttades vissa administrativa frågor flyttades över till Sametinget från länsstyrelserna, bland annat frågor om renmärken, bestämmande av samebygränser och överprövning av överklagade samebystämmobeslut. Huvuddelen av den kontrollerande tillsynsverksamheten över renskötseln och upplåtelseärendena rörande mark, jakt, fiske och andra nyttigheter ligger dock fortfarande kvar på länsstyrelserna.

5.8 En ny rennäringslag och stärkta markrättigheter

5.8.1 En ny rennäringslag, ökat självbestämmande i samebyarna

Syftet med 1971 års rennäringslag är att ge ökad bestämmanderätt för medlemmar i samebyarna när det gällde hur rennäringen ska bedrivas inom samebyn. Bland annat ändrades reglerna om medlemskap i

[394] SOU 1989:6.
[395] S02224.

samebyn så att medlemmarna fick rätt att bestämma om en renskötselberättigad person ska släppas in i byn, i likhet med vad som annars gäller för juridiska personer. Det föreslogs också att den som sökt inträde i en sameby, men fått avslag på sin ansökan, ska ha möjlighet att överklaga bystämmans avslagsbeslut till länsstyrelsen. En sådan prövning bör göras med stor försiktighet eftersom det anses finnas en stor risk för att samarbetet i samebyn och i renskötselarbetet försvåras om en person får rätt att bli medlem mot majoritetens önskan. En same som inte vill bedriva renskötsel kan dock inte ges medlemskap i samebyn, även om samebyns medlemmar önskar det. Lagkravet på att medlemmar i samebyn ska ägna sig åt renskötsel kvarstår. Lagens utformning utgår ifrån att skydda de renskötande samernas rättigheter.

Genom lagen ska renskötseln effektiviseras så att det kan ske en planerad samverkan mellan alla företagare inom de gemensamma betesområdena, det vill säga i samebyn. Enligt förslaget ska renägarna själva besluta om utformningen av riktlinjer för den gemensamma driften och ekonomin i samebyarna. Det lämpligaste anses vara att det sker i en organisationsform motsvarande en ekonomisk förening.

Ett annat syfte med lagen är att stärka skyddet för renskötseln i ljuset av att en exploatering av fjällvärlden har påbörjats, något som man vid tillkomsten av 1928 års renbeteslag inte kunde förutse.[396]

Bakgrunden till 1971 års lag var det betänkande som hade tagits fram av 1964 års rennäringssakkunniga. I betänkandet beskrevs att enligt 1928 års renbeteslag tillkom renskötselrätten den som var av lapsk härkomst förutsatt att hans föräldrar, far- eller morföräldrar som stadigvarande yrke bedrivit renskötsel eller biträtt i skötseln. Dessutom kunde länsstyrelsen vid särskilda skäl medge den som var av lapsk härkomst rätt att bedriva renskötsel trots att rekvisiten om föräldrars stadigvarande yrke inte var uppfyllda. Det förekom inte någon kritik mot principerna om kretsen av renskötselberättigade personer. Därför fanns det enligt de rennäringssakkunniga inte någon anledning att frångå principerna. Renskötselrätten borde även i fortsättningen principiellt vara beroende av två förutsättningar: personen ska tillhöra den samiska folkgruppen och vara medlem av en familj som, under åtminstone någon av de närmast föregående två generationerna, stadigvarande och yrkesmässigt har utövat renskötsel.[397]

[396] Prop. 1971:51. *Förslag till ny rennäringslag,* s. 123.
[397] SOU 1968:16. *Rennäringen i Sverige*, s. 59.

De rennäringssakkunniga föreslog 1964 att lappbyarna skulle ombildas till samebyar och kallas renbyar. De framhöll att förslaget innebar en betydelsefull ändring av förfarandet vid prövningar av uppkommande frågor om medlemskap i byarna och om inflyttning. En sådan prövning, skulle i första hand verkställas av renbyarnas medlemmar genom beslut på byastämmor.[398]

När det gällde förslagen om renbyarnas organisation ansåg de rennäringssakkunniga att till de rättsliga förutsättningarna för den svenska rennäringen hör i första hand att den renbetesrätt som är förbehållen samerna är att anse som samfälld för särskilda grupper av samer – för närvarande de renskötande samerna inom de olika lappbyarna – och att den enskilde företagaren därmed inte äger rätt till någon viss del av renskötselområdet. Renarna ägs genomgående av de enskilda företagarna, vilket också bör beaktas. De sakkunniga uttalade att renbetesrätten är förenad med lappbytillhörigheten. Det innebär att förhållandet mellan markägare och renskötselberättigade och mellan de sistnämnda inbördes kan bibehållas i huvudsak oförändrat om lappbyindelningen läggs till grund för utformningen av de nya företagarorganisationerna.[399]

Förslaget om renbyar skulle bidra till att renskötseln effektiviseras. För det krävdes en planerad samverkan mellan alla företagare inom lappbyarna. Enligt förslaget skulle renägarna själva besluta hur riktlinjerna för den gemensamma driften och ekonomin ska se ut i de nya renbyarna. Det lämpligaste ansågs vara att byarna blev ekonomiska föreningar, närmast en motsvarighet till jordbrukets producentkooperativa föreningar. Lappbyarna borde i princip bibehållas, men deras strukturer ändras genom att de skulle utrustas med vidgade befogenheter i gemensamma frågor gentemot myndigheter, egna medlemmar och till tredje man.[400]

Det så kallade lappväsendet med lappfogdar föreslogs samtidigt upphöra. De kvarvarande arbetsuppgifterna för lappväsendet föreslogs övertas av lantbruksnämnderna i respektive län.

Renbyn skulle genom samverkan mellan alla renägare få till stånd ett rationellt utnyttjande av betesmarker och tillgänglig arbetskraft med ett minimum av skadegörelse för tredje man.[401] De rennäringssakkunniga föreslog också att renbyns bystämma skulle kunna be-

[398] Ibid. s. 63.
[399] Ibid. s. 81.
[400] Ibid. s. 81 f.
[401] Ibid. s. 83.

gränsa antalet renskötande medlemmar i byn. Situationen i många renbyar ansågs kunna leda till att det inte fanns utrymme för nya företagare. I sådana fall kunde det, enligt de rennäringssakkunniga, vara fördelaktigt att begränsa antalet renskötande medlemmar. Därmed kunde man skapa förutsättningar för en tryggare näringsutövning för dem som redan var verksamma i byn.[402]

I vittnesmål som inkommit till kommissionen berättar en kvinna och två män om att så kallad ”provbyar” skulle testas först, där just sköteslegor skulle prövas i praktiken. Den äldre av männen minns:

> Det vart någon, föregångare eller vad man ska kalla det, de hade ju utvalt de här samebyarna då som skulle gå den här första kursen i Skellefteå då, Anderstorp där. Det var inför 71:an. Ja, det var för den nya som skulle komma.[403]

Kvinnan berättar:

> Men om vi tar det stort då. För det har jag fått höra efteråt att man hade sådant provprojekt. Fem samebyar i Sverige skulle få pröva att införa bland annat skötesavgift. Och X var ju en av de byarna så jag minns ju när vi fick skötesavgift, då fick vi börja betala efter.[404]

Den yngre av männen beskriver vad det fick för konsekvenser:

> Jag men det är väl hur man har blivit drabbad av den här 1971:s renbeteslag och det som jag nu har fått höra att samebyn var en av de här prövobyarna som fick, sen införde de det här med skötesrenar. Jag hade ju fått ärva mitt renmärke […] Men det där med skötesavgiften, den vart ju dräpande. […] Man ville ju bygga upp sin renhjord, men när förtjänsten går åt till att betala skötesavgiften … Man var ju med mycket och till slut så kändes det som att de förväntade sig att jag skulle vara med också. Jag var borta en sommar och jag vet inte riktigt men några kalvar fick jag väl märkta, men man var som tvungen att passa på sitt eget. Så det var ju ingen skötsel om man säger så. […] Och då fick man ett rekommenderat brev att hämta ut, och det är nog min värsta dag. Att få det svart på vitt att man inte fick bli medlem.[405]

Det förslogs även bestämmelser om ökat skydd för renskötselrätten, den juridiska rätten till renbete jakt och fiske m.m., och en ny regel om förbud mot att markägare ovan odlingsgränsen eller på renbetesfjällen ändrar markanvändningen på ett sätt som skadar renskötseln.

---

[402] Ibid. s. 88.
[403] 24065.
[404] 23078.
[405] 23139.

Bestämmelsen motiverades av den ökade exploateringen av mark i dessa områden till följd av bland annat den ökade fjällturismen.[406] Vidare föreslogs att expropriationslagens bestämmelser skulle tillämpas om renskötselrätten helt eller delvis upphävs.[407]

I propositionen till 1971 års lag redovisades att de flesta remissinstanser ställde sig bakom de rennäringssakkunnigas förslag om renbyar. Sámiid Riikkasearvi/Svenska Samernas Riksförbund, SSR, ställde sig också bakom huvudprinciperna i förslaget men föreslog, liksom Same Ätnam, att renbyarna i stället skulle få namnet samebyar. Även departementschefen säger ja till organisationsförslaget och till förslagen om ett ökat skydd för renskötselrätten.[408]

Skillnaderna för medlemmarna i en sameby i förhållande till 1928 års renbeteslag blev genom 1971 års lag ett ökat självbestämmande både i fråga om medlemskap i samebyn och hur renskötseln ska bedrivas. En renskötare i Norrbotten förklarar:

> 1971 var första gången som samerna fick representera sig själva, då blev samerna myndiga [...]. Det är inte mer än 50 år sedan som vi blev myndiga.[409]

För samer som vill bli medlemmar i en sameby blev det nu tydligare att de genom lagen är beroende av att medlemmarna ska godkänna dem som medlemmar i samebyn. Dock kan medlemmarna inte besluta att ta in en medlem i samebyn som vill ägna sig åt jakt och fiske eller slöjd men inte åt renskötsel. Lagkravet på att vara delaktig i renskötseln i samebyn kvarstår för att samebyn ska kunna ge medlemskap. Länsstyrelsen kan besluta att en renskötselberättigad ska bli medlem mot medlemmarnas vilja. Men med tanke på vikten av att medlemmarna ska kunna samarbeta tillämpas den regeln restriktivt.

Det så kallade lappväsendet som inrättades i samband med 1886 års renbeteslag upphörde i samband med 1971 års lag och ersättes med en ny tjänstemannaorganisation på länsstyrelserna, de dåvarande lantbruksnämnderna. Lappväsendets avveckling ihop med de nya samebyarnas interna organisation och befogenheter gav ett starkt förbättrat självbestämmande för samebyarna i frågor som rör rennäringen och medlemskap. Med ökade befogenheter kom ett ökat ansvar för samebyarna att själva företräda samebyn i externa sammanhang.

---

[406] SOU 1968:16 s. 75–76.
[407] Ibid. s. 68 ff.
[408] *Kungl. Maj:ts proposition med förslag till ny rennäringslag*, 1971:51, s. 117.
[409] 23029.

Det ledde till en kraftigt ökad administrativ börda för samebymedlemmarna.

5.8.2 1993 års ändringar i rennäringslagen

Bakgrunden till ändringarna 1993 var avgörandet i Skattefjällsmålet[410]. Efter att Högsta domstolens dom meddelats tillsattes en utredning i form av en parlamentarisk kommitté, Samerättsutredningen. Den arbetade mellan 1983–1990 och lämnade fyra betänkanden.

Samerättsutredningen föreslog att det i lagen skulle framgå att renskötselrätten är en för den samiska befolkningen kollektiv rätt som bygger på urminnes hävd. Den kollektiva rätten är klarlagd genom Skattefjällsdomen. Enligt utredningen borde man skilja på rätten att utöva renskötsel, som endast tillkommer en mindre grupp samer, och själva bruksrätten. I motiven till förslaget angavs också att uppdelningen mellan renskötselberättigade och inte renskötselberättigade samer av principiella skäl borde utgå. Utredningen ansåg att rennäringen är en förutsättning för den samiska kulturen och att det därför inte är rätt att göra en teoretisk uppdelning av samer med och utan renskötselrätt. Det förhållandet att renskötselrätten endast får utövas av samebymedlemmar anses vara av så grundläggande betydelse att det bör framgå redan i de inledande bestämmelserna.[411]

Lagrådet anförde i sitt yttrande att Skattefjällsdomen lämnade öppet om 1886 års renbeteslag innebar en kodifiering av faktiskt gällande rättsläge i andra delar av landet, men var för övrigt inte emot den principiella utgångspunkten för den föreslagna lagstiftningen. Om nya processer rörande renskötselrätten i andra delar av landet blev aktuella och ledde till andra bedömningar av renskötselrättens natur kunde det enligt Lagrådet förutsättas att lagstiftningen omprövades, om det var påkallat. Lagrådet uttryckte också att den centrala betydelse som medlemskap i en sameby har för utövandet av renskötselrätten motiverade att villkoret för att få nyttja renskötselrätten skulle anges i lagtexten. Lagrådet föreslog därför att 1 § skulle vara formulerad på så sätt att det ska anges att den som är av samisk härkomst och medlem i en sameby enligt bestämmelserna i lagen får använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar.[412]

[410] NJA 1981 s. 1.
[411] SOU 1989:41. *Samerätt och sameting*, s. 264 f.
[412] Prop. 1992/93:32. *Om samerna och samisk kultur m.m.*, s. 300 f.

I propositionen beskrevs att det genom renbeteslagstiftningen blivit en uppdelning av renskötande och icke renskötande samer; en uppdelning som fortfarande har stor betydelse. Det beskrevs också att endast samer som är medlemmar i en sameby får utöva rennäring och har rätt till jakt och fiske. Övriga samer, som är i klar majoritet, har inte några särskilda rättigheter enligt gällande lag och har haft svårare att upprätthålla sin samiska identitet.[413]

Ett undantag från detta var dock att det i 1971 års lag infördes en bestämmelse i 34 § om att upplåtelser av jakt och fiske kunde ske utan avgift om det fanns särskilda skäl för det. Detta gällde bland annat för fiskesamerna, samer som inte sysslade med renskötsel utan huvudsakligen försörjde sig på fiske. Fiskesamerna pekas ibland ut som grupper som vid sidan av samebymedlemmarna kulle kunna vara bärare av civilrättsliga rättigheter, det vill säga en särskild rätt att bruka marken. Bertil Bengtsson har lagt fram tanken att fiskesamerna har en fiskerätt som vilar på urminnes hävd, eftersom deras fiske har bedrivits i århundraden, trots att de inte har något skydd enligt rennäringslagens bestämmelser.[414]

Departementschefen uttalade att renskötselrätten i grunden bygger på urminnes hävd och inte på upplåtelser eller lagstiftning och är av betydelse för de renskötande samernas ställning och trygghet i sin näring. Det är också betydelsefullt för hela det samiska folket med hänsyn till att samernas kulturtraditioner i så hög grad är knutna till renskötseln. Många missförstånd och konflikter kan enligt departementschefen troligen härledas till det tidigare oklara rättsläget. Renskötselrättens ursprung är enligt departementschefens mening så betydelsefullt att renskötselrättens natur bör komma till uttryck i rennäringslagen. Han anslöt sig till förslaget från Samerättsutredningen om att det i lagen ska anges att renskötselrätten bygger på urminnes hävd.[415]

Enligt departementschefens mening var det ur principiell synpunkt mer korrekt att beskriva renskötselrätten som en rätt som tillkommer den samiska befolkningen. Han konstaterade att varje same får bedriva renskötsel enligt rennäringslagens bestämmelser. Det sistnämnda innebär bland annat krav på medlemskap i en sameby. Departementschefen angav också att frågan om medlemskap även fortsättningsvis

[413] Ibid. s. 28.
[414] B. Bengtsson. 2004, *Samerätt*.
[415] Prop. 1992/93:32 s. 90.

ska avgöras av samebyn och vara beroende av om den som vill bedriva renskötsel i byns betesområde är eller har varit knuten till renskötseln i byn.[416]

När det gällde upplåtelser av nyttjanderätter (exempelvis upplåtelser av jakt och fiske) på mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen angavs i förarbetena till rennäringslagen att den marken i första hand är avsedd för de renskötande samerna. Departementschefen påpekar att upplåtelsebestämmelsen i 32 § rennäringslagen inte har som syfte att främja en från samhällsekonomisk synpunkt optimal användning av de markerna utan innebär att samer på denna mark bara måste tåla upplåtelser som innebär smärre olägenheter.[417]

Ändringarna i 1993 års rennäringslag är mer av förtydligande karaktär om renskötselrättens innehåll och medför inte några andra betydande skillnader för medlemmar i samebyar.

Den fria småviltsjakten

En av reformerna enligt propositionen till lagen är att möjligheterna till upplåtelser av jakt och fiske på statens mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen kraftigt ska utökas.[418] Det blev dock ingen lagändring i det avseendet, utan regeringen genomför i stället dessa ändringar i förordning och väljer att i propositionen informera riksdagen om reformen och bakgrunden till den.[419]

Ändringen föranleddes av att regeringen, efter förslag i prop. 1986/87:58 och efter förslag från Svenska jägareförbundet och Lantbrukarnas riksförbund, konstaterade att det dåvarande systemet för upplåtelser varit ineffektivt och krångligt.[420]

Rubriceringen ”Den fria småviltsjakten” var dock ur rättslig synvinkel något missvisande. Den konkreta ändringen som reformen medförde var närmast av verkställande karaktär riktad till länsstyrelserna då bestämmelsen infördes i rennäringsförordningen (1993:384). Ändringen innebar att i stället för att länsstyrelsen enligt grundbestämmelsen i 32 § rennäringslagen fick upplåta nyttjanderätter på statens mark ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen, så *ska* läns-

[416] Ibid. s. 92.
[417] Prop. 1971:51 s. 132–133.
[418] Prop. 1992/93:32 s. 2.
[419] Ibid. s. 137.
[420] Ibid. s. 133 ff.

styrelsen enligt den nya 3 § rennäringsförordningen upplåta sådan rätt till småviltsjakt och handredskapsfiske på dessa marker. Upplåtelserna får ske endast om det inte uppkommer någon olägenhet av betydelse för rennäringen, eller att upplåtelsen medför ett besvärande intrång för samebymedlemmarnas egen rätt till jakt och fiske, eller att upplåtelsen inverkar menligt på miljön, turismen eller andra intressen. Av särskilt intresse är att enligt rennäringslagen är stopprekvisitet för sådana upplåtelser avsevärd olägenhet för renskötseln, medan den nya bestämmelsen i rennäringsförordningen har ett stopprekvisit redan vid olägenhet av betydelse för renskötseln.

Trots ett snävare stopprekvist i förhållande till störningar för renskötseln och ytterligare stopprekvisit i förhållande till miljön, turismen eller andra intressen fick reformen rent faktiskt effekt så att det i dag upplåts betydligt fler jaktkort och fiskekort än innan 1993. Möjliga anledningar bakom detta kan antas vara att länsstyrelsen enligt den nya 7 § rennäringsförordningen getts möjlighet att ta ut avgift och finansiera administrationen av upplåtelserna och därmed haft bättre möjligheter att fördela sina personalresurser. Länsstyrelserna har sedan 2014 hanterat jakt- och fiskekortsförsäljningen via online-försäljning. En annan möjlighet till ökningen av upplåtelser att jaga och fiske är att länsstyrelsernas praxis vid avlysningar av småviltsjakten oftare går samebyarna emot så att jakt och fiske tillåts inom större områden än tidigare.

En renskötare från Jämtland berättar:

> Dom har ju ingen, ingen kunskap och förståelse om man ska liksom utgå ifrån … med att när man vill avlysa områden så är det ju för, man har ju en anledning för, det är ju inte för att man själv ska ut och ha någon rekreation utan det är ju för renarnas skull. Och för en själv då, i slutändan. Så att det, men jag, en sak har jag lärt mig i alla fall under alla år. Och det är att, man säger hela tiden att dom inte förstår och inte vet. Men dom vet jäkligt väl vad som händer. Dom är så påläsa och duktiga. Politiker och tjänstemän, så det där med att man ska skola dom det är bara någonting man liksom har inbillat sig själv att nu har man lärt dom någonting. Nu blir det bättre. Men dom har reda- jag har träffat höga tjänstemän på departement och så vidare. Statssekreterare och så vidare. Och dom är ju så påläst så att dom vet. Men det är, vi är en liten väljargrupp. Så att det vore politiskt självmord att göra någonting som gagnar oss. Pessimisten har talat.[421]

[421] 23044.

Den ökande småviltjakten innebär ökade konflikter mellan samebyarnas renskötsel, jägarintresset och länsstyrelserna. Den nödvändiga betesro som vajorna behöver med sina kalvar under augusti och september för att kalvarna ska vara väl förberedda för vintern har skadats. Jakten stör även det gemensamma renskötselarbetet vid exempelvis samlingar och flytt. Samebyarnas egen älgjakt försvåras påtagligt när området samtidigt nyttjas för småviltsjakt med lösa hundar.

5.8.3 Starkare skydd för samiska rättigheter

Frågan om samiskt självbestämmande och inflytande är central i frågor som rör markanvändning. Det visar sig att grundskyddet i den nuvarande minoritetslagen har fått ett bristande genomslag i myndigheters verksamhet när det gäller frågor som berör användning av traditionell samisk mark.[422] Grundskyddet innebär att myndigheter har en skyldighet att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur kopplad till traditionell samisk mark. De är också skyldiga att ge samer inflytande i frågor som berör sådan mark. Skyldigheterna framgår av 4 och 5 §§ minoritetslagen.

En orsak till bristande genomslag av grundskyddet kan vara att myndigheter har tillräcklig kunskap om att samisk kultur är nära knuten till mark och därmed omfattas av grundskyddet för samisk kultur och inflytande. En annan orsak kan vara att man inte är medveten om att grundskyddet ska tillämpas i ljuset av de mänskliga rättigheter som minoritetslagen vilar på och som kommer till uttryck i Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (ramkonventionen) i artikel 5 och 15.

Europarådet har i sina två senaste granskningar av Sveriges efterlevnad av ramkonventionen betonat att Sverige brister i att ge samer inflytande över myndighetsbeslut som gäller traditionell samisk mark och i att främja samers kultur knuten till sådan mark. I sina rapporter påminner Europarådets rådgivande expertkommitté om att rätten till inflytande innebär att samer har rätt att bli nära involverade i beslut som berör deras traditionella marker och ska ha ett ”betydande inflytande på besluten så att deras behov reflekteras i beslutet på ett ade-

[422] Denna slutsats bygger dels på uppföljningen av minoritetspolitiken som görs löpande av Sametinget, dels på Europarådets senaste granskning av Sveriges tillämpning av Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter, Femte rapporten om Sverige: https://rm.coe.int/5th-op-sweden-en/1680ae851a.

kvat sätt". Man har bedömt att samisk kultur knuten till mark är hotad om inte det samiska folkets kontroll över sina traditionella marker skyddas i tillräcklig omfattning.[423]

Sverige är också bundet av artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Bestämmelsen innebär, så som Människorättskommittén har kommit att tillämpa den, att myndigheter i sitt beslutsfattande ska beakta att samerna som minoritet och urfolk ska kunna behålla och utveckla sin kultur med hjälp av sina markrättigheter och traditionella ekonomiska verksamheter. FN:s urfolksdeklaration – särskilt artiklarna 26, 27 och 32 påverkar också hur myndigheter ska ta hänsyn till att samers kultur är knuten till markerna och sträva efter att träffa överenskommelser med samer om beslut som rör sådan mark (även om den i egenskap av deklaration inte är bindande på samma sätt som konventionerna).

Skyldigheter att främja samers kultur framgår också av grundlagen, 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen samt av 1 och 2 §§ konsultationslagen.

5.8.4 Tvister om de samiska markrättigheternas innebörd

Innebörden av samers rätt till mark har diskuterats allt sedan den första renbeteslagens tillkomst 1886. Eftersom staten inte har lyckats hantera samebyarnas anspråk på rätt till sina traditionella marker har ärenden i ökande grad hanterats i domstolar. Rättsutvecklingen har därför främst skett genom att domstolar prövat existerande samiska rättigheter kopplade till renskötseln. Tre vägledande rättsfall från Högsta domstolen rör innehållet och omfattningen av renskötselrätten. De är centrala eftersom de innehåller uttalanden som är viktiga för förståelsen av renskötselrätten och dess natur.

Skattefjällsmålet

Det första rättsfallet, Skattefjällsmålet (1981), gäller renskötselns året runt-marker med staten som motpart. Tvisten gällde skattefjällen i Jämtland och är det största tvistemålet som hanterats i domstol i modern tid. Domstolsprocessen tog 15 år. Samiska representanter stämde staten för att få klarlagt de samiska markrättigheternas inne-

[423] Europarådets femte rapport om Sverige p. 105.

börd. Samerna hävdade att de hade starkare rättigheter än vad som uttrycks i lag, bland annat äganderätt till skattefjällen. Trots att de inte nådde framgång med sin begäran, gjorde Högsta domstolen viktiga uttalanden. Det konstaterades att markrättigheterna grundar sig i det långvariga bruket av marken med stöd av urminnes hävd. Sedan dess är det klarlagt att de samiska markrättigheterna inte är ett privilegium utan utgör rättigheter av privaträttslig karaktär och att de omfattas av grundlagens egendomsskydd. Trots detta har lagstiftningen inte anpassats för att stärka skyddet för samiska rättigheter. En kvinna från södra Saepmie berättar:

> Men så kom ju den domen, skattefjällsmålet 1981, och jag hörde det på radion, jag var inte hemma då, men jag hörde det på radion […] och då bodde jag inackorderad hos en skogsfaktor där och de var ju väldigt intresserade eller kanske insatta, men han frågade mig – vad kommer det här bli för konsekvenser av skattefjällsmålet? Och jag kunde inte svara på det för jag var inte insatt, jag var 13 år då, knappt 14, ja, och jag förstod att den var inte bra utifrån vårt perspektiv, men jag som kunde inte säga eller ge någon … man blev omruskad på något vis men man visste inte vad det skulle leda till.[424]

Nordmalingsmålet

Tvisten i Nordmalingsmålet (2011) initierades genom att 100 markägare stämde tre samebyar rörande vinterbetet i Nordmalings kommun, i Västerbottens kustland. Utgången i alla instanser blev att samebyarna har rätt till vinterbete på de berörda fastigheterna. Denna dom räknas som en viktig samisk seger, inte minst eftersom det är första gången som samebyar har fått framgång i ett mål där renskötselrätten varit ifrågasatt. Även i denna dom klargjorde Högsta domstolen viktiga rättsfrågor, bland annat att samerna har rätt att bedriva renskötsel där de brukar göra det (efter gammal sedvana) om de kan bevisa att samebyarna har nyttjat området till renbete under lång tid och att bruket är återkommande och utan tydliga invändningar från andra.

[424] 23017.

Girjasmålet

I det senaste rättsfallet, Girjasmålet (2020), stämde Girjas sameby tillsammans med SSR staten. Målet rörde rätten till småviltjakt och fiske i på statlig fjällmark ovan odlingsgränsen. Bakgrunden var en långdragen historia som inte har lösts politiskt. Stridigheter kring småviltsjakten har pågått i decennier. Är det staten eller samebyarna som har rätt att göra upplåtelser? Girjas sameby valdes ut som ett pilotfall för att klargöra rättsläget. Efter tio års processande fann Högsta domstolen att det är Girjas sameby, och inte svenska staten, som på grund av urminnes hävd har ensamrätt till småviltsjakt och fiske väster om odlingsgränsen. Genom ett långvarigt nyttjande av marken, som uppfyller villkoren för urminnes hävd, har Girjas sameby upparbetat en ensamrätt till småviltsjakt och fiske i förhållande till staten. Staten hade redan inledningsvis angett att om domstolen kom till denna slutsats så påkallade inte staten att bestämmelsen om att länsstyrelsen ändå skulle ha rätt att, å samebyns vägnar upplåta småviltsjakt och fiske i området skulle prövas. Sedan domen upplåter Girjas sameby numera själva småviltsjakt och fiske på sina marker på ett sätt som innebär att de tar hänsyn till renens behov och därför avlyser relativt stora områden från jakt och fiske som stör renen. Samebyn får själva disponera hela intäkten från upplåtelserna. Girjas sameby hanterar därmed sina jakt- och fiskeupplåtelser på samma sätt som alla andra jakt- och fiskerättsinnehavare i Sverige.

Andra rättsliga processer

Under 2026 pågår ett antal processer som liknar Girjasmålet. Samebyarna Unna Tjerusj, Rans, Sirges och Baste Čearru stämmer staten 2024 och fört att få ensamrätt att upplåta småviltsjakt och fiske på sina åretruntmarker. Frågan handlar om de via en urminnes hävd har en sådan ensamrätt och därmed även rätten att, på samma sätt som Girjas sameby, upplåta jakt och fiske på sina marker och själva disponera intäkterna från upplåtelserna. Staten har genom Justitiekanslern bestridit samebyarnas yrkanden. Frågan om vilken betydelse förbudet för sameby och medlem i sameby att upplåta rättighet som ingår i enligt 31 § rennäringslagen förväntas prövas av domstolen, vilket inte var fallet i Girjasdomen.

Rättsutvecklingen sker alltså främst genom domstolsprövningar. Genom Härjedalsmålet (1990), där flera markägare i Härjedalen stämmer samebyar och hävdar att någon renskötselrätt inte fanns på deras fastigheter, förlorar samebyar viktiga vinterbetesområden. Hovrätten anser inte att samebyarna i Härjedalen kunde visa att de har rätt till vinterbete.

Det finns andra liknande mål där samebyar inte gått i så kallat svaromål på grund av de höga processkostnaderna. Orsaker bakom att rättegångar inleds av fastighetsägare har gällt oklarheter i förhållandet mellan äganderätten och renskötselrätten, samt skador som renar orsakat på växande skog. I och med utgången i Nordmalingsmålet har dock denna typ av processer upphört.

Ingen politisk lösning avseende markrättigheter

Sedan Skattefjällsmålet på 1980-talet har samerna krävt lagändringar för att stärka skyddet för samiska rättigheter. Det har genomförts flera statliga utredningar för att komma vidare i frågan. De har endast lett till mindre förändringar i lagstiftningen eftersom det inte har gått att nå en politisk samsyn. Det största hindret är att en förstärkning av skyddet för de samiska markrättigheterna så att det skulle motsvara skyddet för andras liknande bruksrättigheter skulle innebära en risk för att skogsbruket, gruvnäringen och annan markanvändning i så fall måste förändras. De förslag som lämnats om att öppna samebyarna för medlemmar som inte sysslar med renskötsel har inte resulterat i några förändringar.

5.8.5 Samiska rättigheter utanför renskötseln

Ett vanligt argument i olika typer av debatter brukar vara att de renskötande samerna är få till antalet i relation till majoritetsbefolkningen och i relation till de icke renskötande samerna. Därmed ifrågasätts indirekt de renskötande samernas rättsliga position, trots att den i dag endast består av en nyttjanderätt till renbeten med binäringarna jakt och fiske. De icke renskötande samerna anses ofta diskriminerade och då riktas ofta ”udden” mot de renskötande samerna. Gruppen renskötande samer var mycket större vid den första renbeteslagens till-

komst 1886. Därefter har antalet samer som omfattas av rennäringslagen successivt minskat.

Genom politiska beslut och utformningen av rennäringslagstiftningen har staten under lång tid gjort skillnad mellan renskötande samer och alla andra samer. Genom 1928 års renbeteslag tydliggörs skillnaden. Samer som inte är medlemmar i en sameby får inte utöva rättigheterna i lagen, de får inte jaga och fiska med stöd av lagen.

I dagens Sverige är majoriteten samer inte medlemmar i en sameby. De har länge krävt att staten ska erkänna även deras markrättigheter, men inga förändringar i lagstiftningen har genomförts. Det största partiet i Sametinget, Jakt- och fiskesamerna, består av samer utanför samebyarna. De kräver att deras rättigheter ska erkännas i lagstiftningen. Statens beslut att skilja på renskötande och icke-renskötande samer påverkar tydligt dagens rättsliga och samepolitiska situation.

Politiskt utreddes de icke-renskötande samernas situation av Rennäringspolitiska kommittén som 2001 föreslog att samebyn skulle anta alla samer som kunde härleda sitt ursprung från samebyn som medlemmar. Förslaget kritiserades från flera håll och genomfördes inte.

Renmarkskommittén har haft uppdraget att utreda det samiska folkets rätt till jakt och fiske även för de samer som i dag inte är medlemmar i samebyar. Den skulle analysera om dessa samer har rätt till jakt och fiske, föreslå författningsregleringar eller andra åtgärder för att säkerställa den rätten. Arbetet upphörde när Renmarkskommittén lades ned 2025. Orsaken angavs vara att kommitténs förslag i delbetänkandet fick kritik från många håll.[425] Renmarkskommittén bedömde att det inte var någon framkomlig väg att mot samebyarnas vilja expropriera en del av deras jakt- och fiskerättigheter för att andra skulle kunna få del av dem. Även om man kunde se det som ett angeläget allmänt intresse att personer utanför samebyarna skulle få del av jakt- och fiskerättigheter så måste detta vägas mot samebymedlemmarnas enskilda intresse av att behålla hela sin jakt- och fiskerätt. Intresset att expropriera måste också vägas mot samebymedlemmarnas urfolksrättigheter. Om expropriation skulle vara tillåten måste ersättning också beräknas för varje sameby och betalas till medlemmarna i samebyarna för de rättigheter som tvångsvis tas ifrån dem.[426] Ett par rättsfall från senare år rör rättighetsfrågor utanför samebyar.

[425] https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2024/11/regeringen-avser-avveckla-renmarkskommitten-och-tillsatta-en-ny-utredning.
[426] SOU 2023:46 s. 35 ff.

Men inget av dem har klargjort rättsläget. Ett fall gäller en kåta uppförd inom Vindelfjällens naturreservat. En samisk person får flera förelägganden och viten utfärdas. Kåtan ska rivas. Den bränns ned efter beslut av länsstyrelsen. Det inleds även ett brottmål eftersom personen anses ha uppfört kåtan i strid mot strandskydd och reservatsföreskrifter. Kvinnan uppger att hon är same och menar att kåtan är en återuppbyggnad av en fiskekåta från 1890. Hennes förfäder har använt kåtan i flera generationer för att fiska i sjön. Eftersom frågorna rör ett förvaltningsärende och brottmål har prövningen i domstol inte kunnat omfatta kvinnans eventuella markrättigheter sedda ur ett privaträttsligt perspektiv.

Kvinnan beskriver sin släkthistoria i en intervju med kommissionen och konkluderar:

> Kunskapshöjning om samiska förhållanden behövs på länsstyrelsen men i allmänhet i samhället. Man bör också arbeta för ett helt folk […] Det går att härska genom att söndra.[427]

En annan domstolsprocess rör konsekvenserna av statens tvångsförflyttningar. Det är en tvist mellan Vapstens lappby och Vapstens sameby. Lappbyn består av samer som anser att deras förfäder bedrivit renskötsel i områden som nu används av Vapstens sameby, vars medlemmar är nordsamer som tvångsförflyttats till området. Lappbyn begär att domstolen ska fastställa att de har bättre rätt till renskötsel än samebyn inom betesområdet, alternativt att parterna har lika rätt till renskötsel. Hovrätten anser att lappbyn inte närmare utvecklat eller visat hur den rätt som deras förfäder kan ha upparbetat har övergått till dem. Hovrätten ogillar därmed lappbyns talan. Högsta domstolen meddelar inte något prövningstillstånd.

Inom rättsvetenskapen har endast lite uppmärksamhet ägnats åt att utreda rättsläget för samer utanför samebyarna. Dessa samers livsförhållanden kan skilja sig åt på flera olika sätt. De kan leva på samma plats som tidigare generationer, och ha jagat och fiskat in i nutid. Andra kanske inte bor kvar i samma område som sina förfäder och har förlorat sin relation till de traditionella områdena. Det är en viktig uppgift för forskningen att bygga upp kunskap om dessa samers rättsliga situation.

I sammanhanget bör påpekas att myndigheters skyldigheter att främja samers möjlighet att behålla sin kultur gäller fullt ut även för

[427] 23127.

samer utanför renskötseln. Om länsstyrelserna i första hand upplåter rätt att jaga och fiska på statlig mark i fjällen till samer utan medlemskap i samebyar, så är det ett sätt att främja samers kultur knuten till markerna.

5.9 Skyddade områden, nationalparker, naturreservat och kulturreservat

Nationalparker och naturreservat

Mer än 85 procent av Sveriges naturreservat och nationalparker finns i de tre nordligaste länen Jämtland, Västerbotten och Norrbotten. Naturreservat finns på både privat och statlig mark, medan marken i nationalparker alltid är statlig. Av totalt 31 nationalparker finns 14 i norra Sverige.

En stor del av naturreservatens areal är statlig, mycket på grund av att stora områden i norra Sverige, som fjällnära skog och kalfjäll, är statligt ägda och skyddade. Majoriteten av naturreservaten i norra Norrland är statliga.

Naturvårdsverket och länsstyrelserna arbetar löpande med att bilda nya naturreservat på statens mark. Vid årsskiftet 2024–2025 var det totala antalet gällande naturreservat i Sverige 5 755. Den totala arealen för Sveriges alla gällande naturreservat var 5 148 009 hektar. Cirka 75 procent av dagens areal utgörs av naturreservat i fjällvärlden där fjällhedar, fjällbjörkskogar och barrskogar dominerar de reservatsarealerna.[428]

Det har ansetts befogat att i nationalparker och naturreservat inskränka samers möjlighet att fritt bedriva naturbetesbaserad renskötsel. Av den tidiga lagstiftningen framgår det uttryckligen att samers rätt att jaga är begränsad, liksom möjligheten att uppföra byggnader och att fälla eller skada växande träd. Bestämmelserna innebär alltså inskränkningar i hur samer kan använda marken för renskötsel i enlighet med sin kultur.

De regler som i dag gäller för nationalparker och naturreservat har samma syfte som tidigare regler, nämligen att bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick. För att uppnå syftet finns

[428] https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/skyddad-natur/olika-former-av-naturskydd/naturreservat (hämtad 2026-08-12); *Statlig skog och skyddad mark*, SOU 2002:40.

föreskrifter om vård och förvaltning av nationalparker och om inskränkningar i rätten att använda mark eller vatten inom nationalparkerna.[429]

På ett liknande sätt har naturreservat som syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer. För naturreservat tillkommer dock att syftet också kan vara att tillgodose behovet av områden för friluftsliv och att skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter.

Redan att tillgodose behov av områden för friluftslivet kan medföra ett hinder för renskötseln. Friluftsliv kan leda till relativt omfattande störningar för renarnas fria strövande efter bete. Till det kommer att man även kan göra inskränkningar i rätten att använda mark- och vattenområden som behövs för att uppnå syftet med reservatet. Sådana inskränkningar kan, på motsvarande sätt som i nationalparker, innebära begränsningar för samebyarna att använda marken för renskötsel.

Varken nationalparker eller naturreservat kan bildas med syfte att främja samers möjlighet att bevara och utveckla sin kultur knuten till marken. Ett naturreservat kan alltså aldrig bildas för att underlätta för samer att bedriva naturbetesbaserad renskötsel eller för att underlätta för annan samisk användning av marken eller för att skydda markernas samiska kulturarv. De myndigheter som förvaltar nationalparker och naturreservat ska uppfylla sina skyldigheter att främja samers möjlighet att kunna behålla sin kultur knuten till mark. Det innebär att de i så liten omfattning som möjligt ska inskränka samebyarnas möjlighet att bedriva renskötsel, jakt eller fiske. De ska också undvika att försvåra för annan samisk markanvändning knuten till samisk kultur.

Naturvårdsverket skriver i vägledningen för att bilda naturreservat inom renskötselområdet 2019:

> Ansvarig myndighet som avser att fatta beslut om naturreservat bör sträva efter att hitta lösningar och att komma överens med de samiska intressenterna på ett sätt som tillgodoser både det allmänna intresset av att främja samisk kultur, samfundsliv och renskötsel och det enskilda intresset av renskötsel samtidigt som syftet med områdesskyddet kan uppnås. Om myndigheten kommer fram till att någon form av reglering av aktiviteter som omfattas av renskötselrätten behövs bör man därför i samråd med samiska intressenter komma fram till bästa möjliga

[429] E. Torp. 2005. Rennäringens rättigheter i nationalparker och naturreservat, *Förvaltningsrättslig tidskrift* nr 2.

> lösning för parterna. Samernas traditionella kunskap ska så långt möjligt tas tillvara i arbetet med skydd av områden.[430]

Det framgår därmed att Naturvårdverket anser att man ska vara försiktig med att göra inskränkningar i renskötselrätten med hänvisning till skyddet för naturen. Men i övrigt anges inte hur myndigheter ska uppfylla sin skyldighet att främja renskötseln, annan samisk markanvändning eller det samiska kulturarvet inom nationalparker eller naturreservat.

Förvaltningen av nationalparker och naturreservat sköts oftast av länsstyrelserna. Naturvårdsverket har det övergripande ansvaret för nationalparkerna och beslutar om skötselplaner för dem. Naturreservat förvaltas till 90 procent av länsstyrelserna men det finns också naturreservat som förvaltas av kommuner.

Kulturreservat

Samisk kultur knuten till marken kan skyddas genom att ett kulturreservat bildas enligt bestämmelsen i 7 kap. 9 § miljöbalken. Där anges att ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturreservat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Av 54 kulturreservat var i juni 2024 enbart två samiska.[431] Ett av de samiska kulturreservaten är Aatoeklibpie/Atoklimpen. Riksantikvarieämbetet beskriver platsen som samisk renskötselmiljö, men också som en gammal helig plats för sydsamer. Det andra är Faepmie/Fatmomakke kyrkstad som beskrivs som en kyrkstad för samer och nybyggare.

Det är länsstyrelsen eller kommunen som förvaltar kulturreservat, i enstaka fall överlåts den till en annan myndighet, en förening eller en markägare. Det är desto vanligare att den som utför förvaltningen är en privat aktör och vid Atoklimpoe har den samiska kulturföreningen Aijlies förvaltat marken i två år. Förvaltningen styrs av skötselplanen som beslutas av länsstyrelsen och fungerar som en strikt instruktion för hur området ska vårdas. Den som utför förvaltningen har alltså inte möjlighet att påverka hur kulturreservatet ska förvaltas.

[430] Naturvårdsverkets vägledning för att bilda naturreservat inom renskötselområdet, NV-07867-16, 2019.
[431] https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturreservat/forteckning.

Laponia

Det finns ett undantag från politiken att skydda naturvärden men inte samiska kulturvärden i nationalparker eller naturreservat. Undantaget är världsarvsområdet Laponia. UNESCO utsåg 1996 området Laponia, med nationalparkerna Sarek, Padjelanta, Stora Sjöfallet, Muddus och naturreservaten Sjaunja och Stubba, till ett världsarvsområde. Världsarvet Laponia i Lappland är Europas största sammanhängande naturlandskap och omfattar 9 400 kvadratkilometer fjäll, glaciärer, sjöar och urskog. Området anses vara ett unikt kultur- och naturarv där samer bedriver renskötsel sedan årtusenden.

Laponia utnämndes både för sina exceptionella naturvärden och sin rika samiska kultur där nio samebyar i ett samiskt kulturlandskap bedriver renskötsel, jakt och fiske.

Initialt förvaltades världsarvet av länsstyrelsen i Norrbottens län, men från 1 januari 2013 förvaltas Laponia av den lokala föreningen Laponiatjuottjudus. I föreningen ingår samebyarna i Laponia: Baste čearru, Sirges, Tuorpon, Unna tjerusj, Jåhkågaska tjiellde, Gällivare skogssameby, Luokta-Mávas, Slakka och Udtja samt Jokkmokk och Gällivare kommuner, Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket. Styrelsen för föreningen har samisk majoritet, samebyarna anser att detta är avgörande för att den samiska kulturen i världsarvsområdet ska kunna värnas. Alla beslut som gäller förvaltningen av världsarvet fattas med konsensus, vilket överensstämmer med samisk tradition.[432]

Att använda árbbediehto – samisk traditionell kunskap – är en av hörnstenarna i föreningen Laponiatjuottjudus arbete med förvaltningen. Traditionell kunskap och lokal erfarenhet används bland annat i föreningens kommunikation och i besöksverksamheten, men även i den praktiska skötseln av området. Det kan handla om att inhämta traditionell kunskap så att arbetet utförs på rätt sätt. Árbbediehto som arbetsmetod och tankesätt är en del av förvaltningen av Laponia.[433]

Samebyarna anser att det absolut viktigaste är att säkerställa renskötselns långsiktiga förutsättningar i Laponia, att bevara den levande samiska kulturen och stärka det samiska inflytandet. De ser Laponia som ett levande kulturlandskap där rennäringen och samisk kultur

[432] https://svenskhistoria.se/kulturkrock-och-konsensus-i-1600-talets-sverige. Nättidningen *Svensk Historia.*
[433] https://laponia.nu/forvaltningen.

är kärnan, snarare än en orörd vildmark. De huvudsakliga punkterna som samebyarna prioriterat är:

- Skydda renskötselns förutsättningar: Renskötseln ses som den viktigaste aktiviteten som upprätthåller de natur- och kulturvärden som ligger till grund för världsarvsstatusen.
- Värna om ett starkt samiskt inflytande: Det har ansetts avgörande att de nio berörda samebyarna har en central roll och är majoritet i förvaltningsorganisationen Laponiatjuottjudus.
- Bevara kulturlandskapet: Förvaltningen ska värna de samiska kulturmiljöerna och se till att traditionell kunskap tas tillvara.
- Säkerställa ekonomiska och personella resurser: Samebyarna har understrukit behovet av tillräckliga resurser för att kunna sköta förvaltningsarbetet effektivt.
- Att hantera störningar: Det är viktigt att förvaltningen tar hänsyn till renskötselns behov, exempelvis genom att reglera besökstryck och infrastruktur i känsliga områden.

Statskontoret har på regeringens uppdrag utvärderat den nuvarande förvaltningsmodellen av världsarvet Laponia och kommit fram till att den modell som används för förvaltningen är den bäst fungerande och bör fortsätta. I sin rapport nämns att sättet att fatta beslut genom konsensus bidrar till att världsarvets olika värden beaktas utifrån flera perspektiv. Enligt Statskontoret blir besluten mer långsiktigt stabila än vad de annars skulle vara. Men myndigheten påpekar även att konsensusförfarandet kan leda till att det tar tid innan föreningen fattar beslut.

Statskontoret anser att förvaltningsmodellen fungerar förhållandevis väl utifrån de resultat som föreningen Laponiatjuottjudus presterar, särskilt förvaltningen av kulturvärden inom Laponiaområdet.

Myndigheten ser att det finns fördelar med att organisationen aktivt arbetar med att hitta synergier mellan att förvalta kultur- och naturvärden, eftersom Laponia är ett kombinerat natur- och kulturvärldsarv. Det bidrar till att skapa förutsättningar för en mer effektiv, långsiktig och hållbar förvaltning.

Men när det gäller skötseln av Laponias naturvärden anses inte Laponiatjuottjudus uppnå lika bra resultat.

Statskontoret bedömer att nuvarande förvaltningsmodell är den mest ändamålsenliga och föreslår att den ska bestå. Samtidigt lämnas ett antal förslag på hur förvaltningen av Laponia bör utvecklas. I den ingår att säkerställa ett effektivt skydd av världsarvets naturvärden liksom dess kulturvärden, att se över möjligheten till att utöka bemanningen av naturvårdshandläggare och att söka externa medel för att förstärka naturvårdsarbetet.[434]

5.10 Ökad exploatering och konkurrens om markerna

En renskötare från södra Norrbotten beskriver konsekvenserna för hela den samiska kulturen:

> Ja mii das boahtá, juo sámi kultuvra, sámegiella ja sámi árbevierut jávket. Eanet sámit šaddet olggubeallái birrasiid gos dat bisuhuvvo ja eallá. Ja loahpalaččat čuohcá dat garrasit sámi kultuvrii, man ealas sámi servodat lea, man ealas min giella lea ja kultuvra. Stáhta politihkka dán ládje duolbmu min rievtti ealihit ja bisuhit ja ovddidit min iežamet kultuvrra ja giela danin go dat ráddjejit daid birrasiid gos kultuvra ja giella lea hui nanus. Nu ahte FN:s konvention om medborgerliga rättigheter artikel 27 dan dat de dulbmot. Ii go dat leat das mas Fovsen lea vuoitán.
>
> Och vad blir resultatet, jo den samiska kulturen, samiska språket och samiska traditioner försvinner. Fler samer hamnar utanför miljöer där det samiska bevaras och lever. Till slut slår det hårt mot den samiska kulturen, hur levande vårt samhälle är, hur levande vårt språk och vår kultur är. Statens politik trampar på det sättet på våra rättigheter att uppliva, bevara och utveckla vår egen kultur och språk eftersom den begränsar de miljöer där kulturen och språket är starkt. Så det är FN:s konvention om medborgerliga rättigheter artikel 27 som de trampar på. Visst är det via den de vann i Fovsen.[435]

Från 1950 fram till i dag ökade exploateringen av mark och vatten i den svenska delen av Sápmi avsevärt. Annan markanvändning, som konkurrerade med samisk användning, ökade och förändrades också. Skogsbruket intensifierades med trakthyggesbruk som den dominerande skogsbruksmetoden. Det innebar stora skador på samebyarnas rätt till vinterbete och skogssamebyarnas åretruntmarker. Gruvnäringen expanderade vilket ledde till att ytterligare mark förstördes och till ökade bullerstörningar och utsläpp med följden att marken

[434] *En översyn av förvaltningen av världsarvet Laponia*, Statskontoret 2025:10.
[435] 23100.

inte kan användas för naturbetesbaserad renskötsel. Utbyggnaden av turismen och friluftslivet ökade och ändrade karaktär på sätt som stör eller omöjliggör renskötsel i vissa turistintensiva områden. Inte minst gäller det på statlig mark i fjällen där jakt- och fisketurismen ökar i de områden som 1886 betecknas som de för ”lapparne afsatta land” och som fortfarande i dag i första hand är avsedda för renskötande samerna. I förändringarna ingår även en utbyggd infrastruktur med vindkraftverk, kraftledningar, vägar, järnvägar och flygplatser med mera.

Figur 5.1 Kumulativa effekter för renskötselområdet för åren 1886, 1920, 1950, 1990 och 2020

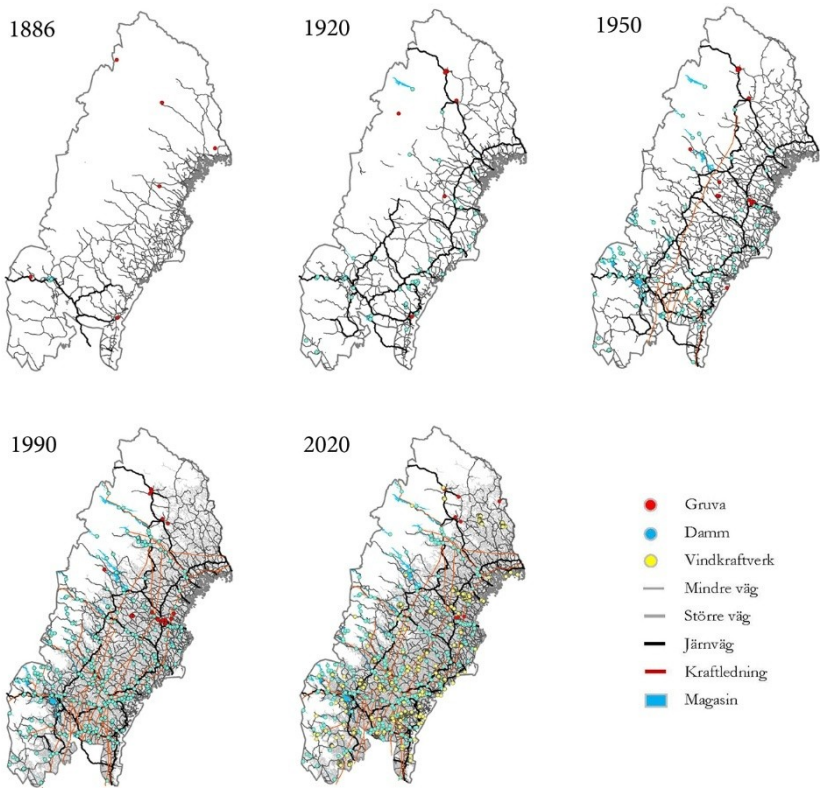

1886: ett antal små gruvor (röd). 1920: stambanan utbyggd till Gällivare (svart), de första vattenkraftsdammarna har uppförts (blå). 1950: väg- och tågnätet utbyggt men med begränsad trafik, färre men större gruvor. 1990: järnväg och vägar i full drift som ofta skapar barriärer, vattenkraften fullt utbyggd, få men stora gruvor (röd). 2020: vindkraftsparker (gul) uppförda eller under samråd och förhandling. Nedanför fjällgränsen bedrivs skogsbruk i stort sett överallt.

Källa: Pågående forskning av Per Sandström och Stefan Sandström vid SLU, Umeå.

Illustrationen av hur exploatering och annan konkurrerande markanvändning ökat visar tydligt hur utrymmet för samisk renskötsel där renen rör sig fritt mellan olika betesområden minskat. Annan samisk markanvändning än renskötsel har naturligtvis också påverkats, liksom markernas andliga och kulturella värde för samer.

Konsekvenserna är att samisk markanvändning och kultur knuten till de traditionella samiska markerna möter allt större hinder. Det innebär ökande svårigheter för samer att bruka markerna och att upprätthålla sin kultur, den traditionella kunskapen och andligheten. Samtidigt har samer också haft fördelar av utbyggnaden av vägar, samhällsservice med mera. Men utbyggnaden har inte skett med inflytande av samer så att de har kunnat påverka den.

I och med den så kallade gröna omställningen sker för närvarande en ytterligare ökning av exploateringen och konkurrensen om mark där traditionell samisk mark i ökad omfattning används för gruvdrift, vindkraft, skogsbruk och utbyggnad av ledningsnät. Sametinget uppger för kommissionen att pressen från olika aktörer som vill nyttja naturresurserna i Sápmi är större än någonsin tidigare. Ingreppen och ändrad markanvändning når i dag en historisk omfattning med stora konsekvenser för den samiska kulturen och näringen när förutsättningarna för den samiska markanvändningen försämras.[436] En kvinna från Norrbotten problematiserar begreppet grön omställning:

> Men också att det har blivit ett begrepp som också används av stora industrier för att grönmåla sig själva och många av de här åtgärderna i dag för att skydda biologisk mångfald eller för att mildra klimatförändringar används under sådana termer men egentligen förstör det mer eller så tar man land från urfolk för att alla sådana här skyddade områden i vissa länder som urfolk helt stängs ute ifrån men det är deras egna marker för att någon ska få, för att det landet ska få credits i biodiversity eller liksom olika projekt och vissa restaurerings, nej, men det finns så mycket som inte respekterar urfolks rättigheter eller markanvändning eller kunskap. Då kommer man på alla de här sakerna för att slippa, för att inte behöva inkludera oss och ge oss inflytande över våra egna områden.[437]

Enligt en studie från forskare vid Stockholms universitet, publicerad i tidskriften *Nature* 2022, är enbart fyra procent av renbetesmarken orörd. Med orörd menas att den varken är påverkad av rovdjur eller mänsklig aktivitet som turism, skogsbruk eller vindkraftverk.

[436] Sametingets riktlinjer för samråd, 2025-04-10.
[437] 24001.

Drygt hälften av renbetesområdet i Sápmi påverkas av olika typer av markanvändning.[438]

Internationellt syns en liknande utveckling för andra urfolk. En internationell studie från 2022 visar att utvinningen av metaller och mineral som litium, grafit och koppar är viktiga i energiomställningen ofta planeras i områden där urfolk eller bönder har kollektiva markrättigheter grundade av sedvana eller ur traditionell markanvändning. Av 5 097 undersökta projekt för att utvinna metaller och mineral låg 54 procent på, eller nära, urfolks traditionella marker. Studien beskriver hur den globala efterfrågan sannolikt kommer att innebära ett väsentligt ökat tryck på urfolk eller traditionellt jordbrukande bönder. De befinner sig på platser där olika hållbarhetsmål konkurrerar med varandra. Storskaliga gruvprojekt ligger ofta i områden med höga ekologiska och kulturella värden med traditionella former av markinnehav och ägande. kan effekten av Gruvprojekten med mineralutvinning kan vara oförenliga med FN:s mål för social hållbarhet.

Forskarna i studien anser att överindustrialiseringen kan leda till att gränserna för vad jorden tål i fråga om uttag av naturresurser överskrids. Det finns en risk att viktiga hållbarhetsmål urholkas. Skyddet och bevarandet av ekosystem och mänskliga rättigheter för urfolk riskerat att marginaliseras.[439]

Ett exempel på effekterna är att den utvinning av sällsynta jordartsmetaller som planeras i Kiruna av Per Geijerfyndigheten tillsammans med en rad andra redan befintliga gruvor hotar den, den naturbetesbaserade renskötseln i Gabna och Laevas samebyar. Staten har upprepade gånger sagt att den samiska renskötseln är central för samisk kultur och att staten därför måste skapa förutsättningar så att den kan överleva. Det framgår bland annat av miljöbalkens regler om renskötseln som ett riksintresse. Det innebär att mark som är av riksintresse för renskötseln ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra renskötseln genom att ge de viktigaste områdena i varje sameby ett särskilt skydd.[440]

Områden för utvinning av mineral är också av riksintresse. Vid konflikter mellan riksintressen ska företräde ges åt det eller de ändamål som på lämpligaste sätt främjar en långsiktig hushållning med

[438] M. Stoessel, Marianne, m.fl. 2022. Mapping cumulative pressures on the grazing lands of northern Fennoscandia, Scientific Reports, *Sci Rep* 12, 16044 (2022).
[439] J.R. Owen et al. 2022. *Energy transition minerals and their intersection with land-connected peoples.*
[440] Prop. 1985/86:3 s. 57 f.

marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt.[441] En kartläggning av SVT Sápmi och Sameradion från 2017 visar att konflikter mellan riksintressena ”rennäring” och ”fyndigheter” är vanliga. Undersökningen tar upp att i områden där endast rennäringen är upptagen som riksintresse har gruvexploateringen flertalet gånger getts företräde.[442]

5.10.1 Renens marker

För renen har den ökade exploateringen och konkurrensen om mark lett till att de marker där renen kan ströva fritt och finna betesro krymper. För renskötande samer skapar detta stor oro och frustration.

Den samiska naturbetesbaserade renskötseln kännetecknas och styrs av renens naturliga beteende där djurens behov av olika slags bete varierar med årstiderna. Renskötseln har betydelse för att upprätthålla den traditionella samiska kunskapen. Kunskapen hålls vid liv när renskötarna lever med renen under hjordarnas vandringar mellan årstidsbeten. Renskötarna läser väder och vind, snö- och isförhållanden för att skapa så bra livsbetingelser som möjligt för renen. De lär sig att skydda renarna från rovdjursangrepp. Traditionell kunskap vägleder renskötarna när de bedömer hur de kan bruka sina marker. De vet vad renen behöver för att överleva och lär sig att inte överutnyttja markerna. En renskötare uttrycker det så här:

> Renen har ju varit rättesnöret för att du ska lära dej leva med naturen. Min far berättade på sin tid. Dom var inte kvar på vinterbetesmarkerna hela tiden utan man ambulerade för att spara på markerna. Man hade den filosofin att man skulle lämna tillbaka markerna i bättre skick än man tog dem i anspråk. Då var man en duktig renskötare. Man överkonsumerade inte, utan hellre såg man till att markerna fick vila. Så dom ambulerade mellan flera områden.[443]

Många renskötare upprepar att det är renens marker som de brukar. Förfäderna som vistats i markerna, och de generationer som kommer efter dem som lever nu, har stor betydelse för den samiska livssynen. Samer återkommer till att de har tagit över ansvaret för markerna från sina förfäder med ansvar att bruka dem och lämna dem vidare till nästa generation.

[441] 3 kap. 5, 7 och 10 §§ miljöbalken (1998:808).
[442] https://sverigesradio.se/artikel/6688561.
[443] 23037.

> Min far han jämförde naturen med en bok. Han sa; jag måste jämföra med en bok, men den boken finns inte. Han finns inte och låna, han finns inte att köpa någonstans utan det är du som måste lära dej att läsa i den boken; naturens bok. Den har vi fått i arv av våra förfäder och moder jord och det är den boken vi måste lära oss att läsa … du måste visa respekt mot naturen, för renen för alla runt omkring dej. Och du måste förstå ödmjukhet… Våra värderingar och vår kunskap om naturen, kunskapen om hur det fungerar i naturen. Hur moder jord har skapat allt så att vi har fått det i arv. Det kulturarvet, dom värderingarna och den grundkoden, när vi tappar det då är vi borta. Så enkelt är det. Det är otroligt viktigt att vi får känna att vi har kvar det där.[444]

När exploatering och annan konkurrerande markanvändning ökar påverkas renarna negativt. Det skapar oro och en stark frustration hos renskötarna. De kan inte längre värna renen eller lämna markerna vidare i samma skick som tidigare generationer kunnat.

5.10.2 Effekterna av den ökade konkurrensen om markerna

Det finns mycket forskning om hur renskötseln påverkas negativt av den ökade exploateringen och konkurrerande markanvändningen inom traditionella samiska marker. Däremot behövs mer forskning om hur annan samisk markanvändning samt samiska kulturella och andliga värden påverkas av den ökade konkurrensen om de traditionellt samiska markerna.

Den påverkan den ökade exploateringen och konkurrerande markanvändning har på samisk kultur knuten till marken skulle kunna minska om myndigheter i högre grad levde upp till sina skyldigheter att främja samers möjlighet att utöva sin kultur knuten till de traditionella samiska markerna och ge samer inflytande innan myndigheter fattar beslut om konkurrerande markanvändning.[445] Renskötseln skulle också få ett bättre skydd mot konkurrerande markanvändning om myndigheter i sin rättstillämpning tog hänsyn till renskötselrättens egendomsskydd. Den bristande rättstillämpningen leder till att samer lider rättsförluster och Sverige får återkommande kritik av FN och Europarådet för att den svenska staten inte uppfyller sina skyldigheter enligt internationell rätt när det gäller skydd av samisk kultur och samers rätt till inflytande enligt internationella bestämmelser. Ett exempel på detta är Europarådets rekommendation för omedelbar

[444] 23037.
[445] Jfr avsnitt 5.10.10 om skydd för samisk kultur och rätt till inflytande.

åtgärd 2024 som anger att Sverige måste säkerställa att beslut på nationell, regional och kommunal nivå rörande användning av mark som traditionellt använts av samer, inte negativt påverkar möjligheten för samerna att vidmakthålla och utveckla sin kultur, sitt språk och sin identitet. Myndigheterna ska innan de fattar beslut om exploatering på mark där samer traditionellt har levt, till fullo tillämpa lagen om konsultation med samer samt bestämmelserna om samråd och förbättra samrådsförfarandenas effektivitet.[446]

En man från södra Norrbotten ifrågasätter rättssäkerheten när det kommer till exploatering och tillståndsprocesser:

> Muhto dat bargovuohki dat lea hui čielggas ahte, dat plánegohtet daid diŋggaid guhká ovdalgihtii ja de soames háve dan proseassas de gulahallet boazodoalliiguin. Muhto dat lea juo áigá juo mearriduvvon, dat vuhttu sin čalmmiin ahte dát ii galgga rievdat, dat lea juo nu guhkás ollen […] Dat lea maŋimus lávkkis go čearru boahtá sisa, galgá johtilit vástidit dasa ja galgá čađahuvvot bealle jagi siste. Boahtte čakčii vái boahtte dálvái bargat daid, dat manná oba johtilit.

> Gällande arbetssättet så är det glasklart att man planerar dessa ingrepp långt i förväg och sedan någon gång under processen så börjar man kommunicera med renskötarna, men besluten är ju fattade långt innan och man kan se i deras ögon att det kommer inte att förändras eftersom man redan kommit så långt i processen […] Det är sista steget när samebyn kommer in, man ska svara snabbt och det ska genomföras inom ett halvår. Nästa höst eller nästa vinter, så det går väldigt fort.[447]

En ung renskötare beskriver hur det hela hänger ihop och hur vattenkraft, skogsbruk med contorta, länsstyrelsens rovdjursinventering och en ökande rovdjursproblematik påverkar varandra:

> Vi har jättemycket vattenreglering. Hur de satt och läste avtal med samebyn, med Vattenfall […] Och det var ju ett skitavtal. De vart ju helt rånade.
>
> Och den det är ju inte bara det då, de högg ju väldigt mycket, jag tror det var på -50, -50 eller -60 talet. Efter den här flyttleden då ner mot kusten. De högg ju det här närmast fjället, de få vinterbeten, eller betesbackarna som fanns det är ju borthugget. Och det är ju också statens mark, alltså. De här kronkilarna som är, kronparkerna säger man väl. De har de ju huggit bort betesland på […] så vi måste ju ända ner, vi har ju säkert, ja det är nog tio mil innan vi har alltså markbete. Bete på

[446] CM/ResCMN(2024)3 – Resolution on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden (Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2024 at the 1494th meeting of the Ministers' Deputies), rekommendation 1 och 3; samt Den rådgivande expertkommitténs femte rapport om Sverige 2024, p. 105.
[447] 23100.

backen. Vi har ju inget, från 45:an och västerut det är ju, det finns inget uppsamlingsställe i alla fall. Det kostar på.

Nej för den här Länsstyrelsen, det kan jag ju säga, de gör inte sitt jobb. Jag vet inte hur många personer de är på ett helt län, de är ju bara fyra fem kanske, som ska inventera ett helt län. Och jag tror de hittar kanske fem föryngringar per år. Och det är ju också, alltså ja ända ner till kusten. Och tar man liksom dom åren när jag har hållit på. Vinterlandet det var en lugn plats, alltså när jag började. Det var inte snack om att det var mycket järv eller lo på vintern. Ja nog var det ju men renar fick ha betesro. Och nu de här senaste […] började det komma in lite lo men vi hade inte heller någon järv då. Tredje vintern vart det katastrof. Det var som att de här lodjuren, och det var samma för vintergruppen väster om oss de hade lika stora skador. Nej alltså det är så fruktansvärt så jag tror inte vi kan flytta ner dit. […] och det klart, men vi tappar ju vårt vinterbete. Till slut. Vad tvingas vi göra? Ska vi då välja ett annat vinterbete som vi har betat i jätte, jättelänge? Och svälta renarna då hellre. Eller ska man då flytta ner dit och bli uppäten?

Och det blir ju också där det blir ju som en ond cirkel alltihop, för då det här skogsbruket hur det har fått gått fram. Alltså våra skogar de ser ju bedrövliga ut. Det har ju massbruk av contorta det är ju … ja men de här tallhedarna, man kan ju nästan räkna de på en hand. Som vi har kvar, det är… vi har ju inte det här molandet. Det finns ju nästan inte. Utan det är sönderhugget, planterat. Så det är ju mest, det är ju de här bergen vi nyttjar. Och de har de inte kommit åt att hugga, det är just det […] Och klart det känns ju som när de här skogarna är, det är så mycket plantering av contorta och allt ja men det är väl klart rovdjuren de trivs ju i det. De har ju gjort ett paradis åt de, det är ju liksom så himla mycket som redan är förstört och som aldrig kommer gå att återställa igen. Och samebyn måste ju överleva på något sätt.[448]

De senaste två decennierna har omfattande forskning bedrivits om hur renar reagerar på olika typer av störningar, och hur renskötseln påverkas av konkurrerande markanvändning. Professor i renskötsel Anna Skarin har gjort en sammanställning av forskning om störningar som drabbar renen.[449]

Av sammanställningen framgår att renen är en art i ständig rörelse när den betar. Den kan förflytta sig över stora ytor under kort tid. Studierna jämför hur renen påverkas av närheten till störningskällan, om störningen pågår längre eller kostare tid och vilken påverkan kumulativa långsiktiga störningars effekter ser ut på produktion och dess påverkan på andra samebyar.

[448] 23086.
[449] A. Skarin. 2012. *Sammanställning av forskning gällande störningar på ren*, SLU, Uppsala, s. 7 f.

Merparten (80–90 procent) av studierna hur lokala, direkta effekter påverkar visar att effekten är liten och kortvarig.

Forskningsresultaten visar att en kontinuerlig störning däremot påverkar renarna att använda mer energi än de behöver. De kan också få mindre tid över till sitt födointag. Forskningen visar att renarna undviker att gå nära störningar som vägar, kraftledningar och bebyggelse.

I en studie beskrivs att det finns ett tydligt mönster i att domesticerade renar undviker infrastruktur och mänsklig aktivitet på en regional nivå, på liknande sätt som tidigare forskning har visat att vilda renar gör. En förklaring är bland annat att domesticerade renhjordar till 90 procent består av vajor(renko). De är känsligare för störningar än vad sarvar (rentjur) är. Renarna i den samiska renskötseln är dessutom inte särskilt tama.[450]

Exploateringar i renskötselområdet leder till kumulativa effekter som stör renen. Även samebyarnas verksamhet drabbas. Det rör sig om många olika störningar som vindkraft, skogsbruk, gruvor, infrastruktur och klimatförändringar som sammantaget skapar en större total effekt än vad varje enskild störning gör.

I en studie från år 2016 av hur staten beaktar kumulativa effekter i sin handläggning av tillståndsärenden på renbetesmarker deltog tjänstemän från bland annat länsstyrelserna och Bergsstaten tillsammans med renskötare i en workshop för att diskutera förutsättningarna för att ta hänsyn till kumulativa effekter för renskötseln innan myndigheter fattar beslut om konkurrerande markanvändning. De tjänstemän som deltog i studien beskrev svårigheter i att beakta kumulativa effekter och att utgå från ett landskapsperspektiv, vilket behövs för att bedöma effekter på den naturbetesbaserade renskötseln av exploateringar. Tillståndsprövningarna för exempelvis bearbetningskoncessioner och vindkraftsparker medgav inte att full hänsyn togs till transporter, dammar och annan infrastruktur belägen utanför själva gruvområdet eller vindkraftsparken. Dessutom framkom att de handläggande tjänstemännen inte känner till vilka tillståndsärenden som samtidigt prövades av andra myndigheter i samma område. Tjänstemännen som deltog i studien efterlyste därför bland annat en samlad databas för pågående tillståndsprövningar och en definierad toleransnivå för hur mycket exploatering ett område där renskötsel bedrivs tål som mest. Tjänste-

[450] A. Skarin & B. Åhman. 2014. Do human activity and infrastructure disturb domesticated reindeer? The need for the reindeer's perspective, *Polar Biol* 37.

männen påpekade också att de i vissa fall påverkades i sin myndighetsutövning av ett politiskt tryck att samhällsekonomiska argument skulle ges ökad vikt efter önskemål ovanifrån i organisationen.

Renskötarna som deltog i studien beskrev å sin sida hur de utan att få någon ersättning för det ägnar en väsentlig del av sin arbetstid åt att delta i samråd och skriva inlagor i tillståndsprövningar. De beskrev även att deras egna uppgifter ständigt ifrågasätts och att de ofta får höra att det saknas forskning som stöder deras uppgifter. Detta gav dem känslan av att det var meningslöst att delta i samråd. En av slutsatserna i studien blev därför att staten i alltför stor utsträckning delegerar till exploatörer och samebyar att komma överens i frågor om markanvändning, utan att ta hänsyn till skillnader mellan parterna i maktbalans, kunskap och inflytande.[451] Forskare från bland annat SLU som deltog i studien granskade de kumulativa effekterna för Vilhelmina norra sameby genom att beräkna det totala störningsområdet utifrån historiska, befintliga och potentiella framtida exploateringar.

I början av 1900-talet är i stort sett all mark tillgänglig för renbete i Vilhelmina norra sameby. År 2016 ser forskarna att järnväg och vägar är i full drift, vilket ofta skapar hinder och barriärer för renskötseln. Vattenkraften är fullt utbyggd med konsekvensen att renens flyttvägar inte längre kan användas. I början av 2000-talet etableras även vindkraft i området vilket leder till att betesmarkerna inte kan användas som tidigare. När forskarna identifierar störningszonerna utgör det totala störningsområdet, beräknat utifrån hela samebyns areal, 30 procent. För samebyns vinterbetesområde var störningsområdet hela 54 procent. Det visar att Vilhelmina norra sameby har fått en omfattande kumulativ förlust av sitt betesområde.

Effekterna av den ökande exploateringen och konkurrensen om markerna leder också till att samebyarna behöver delta i en mängd samråd med olika exploatörer gällande tillståndsprocesser. En sameby kan lägga över 100 arbetsdagar per år på möten som rör samråd. Detta hindrar samebyarna från att ägna sig åt sin kärnverksamhet, som är renskötsel. Vissa samebyar har få medlemmar och har inte kapacitet att delta i alla samråd med exploatörer. De renskötare som deltar i samråd som gäller tillståndsprocesser i samråd med myndigheter eller med skogsbruk uppfattar inte att deras kunskap och rättigheter har

[451] R. Klöcker Larsen m.fl. 2016. *Kumulativa effekter av exploateringar på renskötseln Vad behöver göras inom tillståndsprocesser*. Rapport nr 6722 Naturvårdsverket.

någon betydelse för de beslut som sedan fattas. Därför anser de att samråd, så som de nu fungerar, inte ger samebyarna något reellt inflytande:

> Dom säjer ju hela tiden att vi ska leva i samförstånd och vi ska samsas, men deras syn på samförstånd är ju att rennäringen ska anpassa sig till intrånget och inte tvärt om. Det är så jag upplever det. Det vi säjer som yrkesmänniskor som renskötare det blir hela tiden ifrågasatt av tjänstemän som inte vet någonting om renskötsel men dom liksom, deras beslut går helt på tvären mot vad en renskötare säjer. Och då känner ju jag att det kunnande som vi har det egentligen ingenting värt för dom som ingenting vet, dom vet ändå bättre än vad vi vet. Det är en otroligt bristande respekt för våra kunskaper.[452]

Miljökonsekvensbeskrivningar

Miljökonsekvensbeskrivningar är viktiga i arbetet för att beskriva effekterna av markexploatering, såväl för renskötseln som för annan samisk markanvändning. Om beskrivningen av konsekvenserna av en exploatering är tydlig och heltäckande så att den beskriver påverkan på samisk kultur och samiskt liv inklusive renskötseln kopplat till markerna, bidrar den till att myndigheter kan fatta väl underbyggda beslut om en exploatering ska tillåtas eller inte.

En miljökonsekvensbeskrivning (MKB) ska göras innan verksamheter som kan innebära betydande miljöpåverkan, som utsläpp, buller, föroreningar – genomförs. Verksamheter som kräver miljötillstånd är till exempel vindkraftsparker, vattenregleringar, skjutfält, flygplatser och gruvor. Här är innehållet i MKB viktiga för att myndigheter ska ha tillräckliga fakta om vilka konsekvenser en exploatering av traditionell samisk mark kan få för samer i området som en begärd exploatering påverkar.

En MKB ska genomföras av exploatören och innehålla en identifiering, beskrivning och bedömning av de miljöeffekter som verksamheten eller åtgärden kan antas medföra i sig, eller till följd av, yttre händelser. Med miljöeffekter avses direkta eller indirekta effekter som är positiva eller negativa, som är tillfälliga eller bestående, som är kumulativa eller inte kumulativa och som uppstår på kort, medellång eller lång sikt. Effekterna ska tänkas kunna påverka människors hälsa,

[452] 23032.

den biologiska mångfalden, marken, jorden, vatten, luft, kulturmiljö (6 kap. 2 § miljöbalken).

För att få miljötillstånd i ett renskötselområde prövas exploateringen mot riksintresset rennäring. I miljökonsekvensbeskrivningen ska exploatören, om rennäringen kan komma att påverkas av verksamheten, göra en rennäringsutredning som förklarar hur påverkan på renskötseln kommer att se ut. Exploatören ska ta fram förslag på skadelindrade åtgärder i samråd med berörda samebyar. Det kan handla om att fysiskt göra anpassningar i miljön, och underlätta för samernas renskötsel i området och genomföra åtgärder för att minska störningarna för renarna.

Det finns inget uttalat krav på att exploatören i en MKB ska redogöra för hur exploateringen kommer att påverka samisk markanvändning och kultur i övrigt. Det gör att effekterna på annan samisk markanvändning än renskötsel, på samisk kultur, heliga platser, språket, traditionell kunskap m.m. inte framkommer i MKB som berör traditionell samisk mark.

I samband med en MKB ska exploatören hålla samråd. De ska ske med länsstyrelsen, tillsynsmyndigheten för verksamheten och med övriga statliga myndigheter eller fysiska eller juridiska personer som kan antas bli särskilt berörda av verksamheten. Dit hör till exempel samebyar. Däremot kallas inte samer som inte är medlemmar i samebyarna automatiskt till samråd. Men eftersom de blir berörda när deras traditionella marker tas i anspråk har de rätt att delta i samråden. Syftet med samråden är att ge parterna möjlighet att i ett tidigt skede kunna delta i processen, påverka beslutsunderlag och projektets utformning.

I rapporten *Samisk markanvändning och MKB*[453] som gjorts av Sametinget och SSR kritiseras de MKB som görs för att vara bristfälliga, både när det gäller beskrivningen av konsekvenser för renskötseln och för hur övrig samisk kultur kommer påverkas av en exploatering. MKB görs enligt rapporten ofta tekniska där påverkan på renskötseln beskrivs i generella termer a i stället för inriktat på konkreta konsekvenser av en exploatering för en sameby. Enligt rapporten saknas också bedömningar av hur en exploatering kommer påverka samisk kultur och samers sociala förhållanden. Det gör att många av de värden som är avgörande för den samiska kulturen och livsmiljön inte

[453] Sametinget, Svenska Samernas Riksförbund. 2010. *Samisk markanvändning och MKB*.

tas med i MKB och därmed inte beaktas när myndigheter prövar om exploatering av traditionell samisk mark ska tillåtas.

Det finns, enligt rapporten, några grundläggande problem som gör sig gällande i de prövningar av exploateringar som görs. Ett problem är den bristande eller obefintliga kunskapen och förståelsen av betydelsen av det samiska kulturlandskapet och kulturarvet. En effekt av att traditionell samisk mark exploateras kan bli minskade möjligheter för samer att tala sitt språk och svårigheter att upprätthålla traditionell kunskap och en samisk identitet. Bristande kunskap om sådana effekter av en exploatering finns såväl hos myndigheter som hos projektörer och hos de konsulter som upprättar en MKB. Ett annat problem är att stora delar av de marker som brukas av samer är bristfälligt inventerade och dokumenterade. I den mån markerna är inventerade är det sällan det gjorts utifrån ett samiskt perspektiv och med det samiska kulturlandskapet i fokus.

Rapporten beskriver också att det saknas kunskap och kompetens om sociala konsekvenserna av exploateringar. Sådana konsekvenser borde enligt rapporten redovisas i MKB. Det finns erfarenheter och metoder från sådant arbete i Australien och Kanada som med fördel skulle kunna användas och anpassas till samiska förhållanden. I en beskrivning av ett projekts sociala konsekvenser bör det enligt rapporten, bland annat studeras hur samers boende och bosättningar påverkas vid större förändringar. Påverkas de årstidsbundna förflyttningarna? Innebär det i sin tur ökad stress och sämre psykiskt välmående och kanske till en sämre ekonomi?

En MKB bör enligt Sametinget och SSR också omfatta samisk traditionell kunskap – *árbediehtu*. Det kan röra kunskap om livsmiljön i området, som samebymedlemmar fått från tidigare generationer. En miljö som observerats under lång tid ger en kunskap om mönstren mellan biologiska, sociala och kulturella fenomen. Det kan också gälla kunskap kring värden kopplade till naturen, till andliga värden och etiska avvägningar, och kunskap om hur naturen bäst förvaltas.

Sammanfattningsvis vill Sametingets och SSR enligt rapporten se att en fördjupad MKB utvecklas med beskrivningar av konsekvenser för renskötsel och annan markanvändning, landskapsperspektivet, samiskt kulturarv, sociala aspekter och árbediehtu/traditionell kunskap.

Medlemmar i en sameby har enligt rapporten från Sametinget och SSR en viktig funktion i arbetet med en miljökonsekvensbeskrivning. De har den bästa kunskapen om hur renskötseln i området bedrivs,

och om hur renarna brukar bete sig vid störningar. De vet också vilka personer som har god kunskap om de kulturhistoriska värdena i området.

Enligt rapporten är det viktigt att projektören tillhandahåller nödvändiga mänskliga, finansiella, tekniska och lagliga resurser för att stödja samebyarnas deltagande i konsekvensbedömningsprocessen. Exploatören bör ansvara för de kostnader som uppkommer när samer deltar i MKB så att samerna kan möta exploaterande företag som en jämbördig part. Ju större tänkt exploatering, desto större och mer utbredd potentiell påverkan, och därmed ett potentiellt större krav på stöd och kapacitetsuppbyggnad. Här hänvisas i rapporten till att sådana åtgärder är praxis i till exempel Kanada och Australien.

Markanvändning som har stor påverkan på renskötsel och samisk kultur

Det finns många olika slag av exploateringar och konkurrerande markanvändning som i dag påverkar den naturbetesbaserade renskötseln och samisk kultur. Påverkan varierar mellan olika delar av det traditionella samiska området. I det följande har vi valt att djupare granska skogsbruket, gruvnäringen, vindkraften, vattenkraften turism och friluftsliv sam infrastruktur. Sådan markanvändning har enligt våra intervjuer stor påverkan på renskötseln och annan samisk kultur.

5.10.3 Skogsbruket

Omvandlingen av skogsbruket

Under 1950-talet inriktades svenska skogar på produktion och skogsodling. Skogarna i renskötselområdet, som tidigare dominerats av glesa skogar äldre än 80 år skulle nu ”restaureras” till att bli mer produktiva och tätbevuxna. Metoden ändrades från selektiv avverkning till trakthyggesbruk, vilket innebar omfattande kalavverkning, intensiv markberedning, tät plantering, gödsling och dikning. [454] De glesa restskogar som var kvar kalhuggs under 1960- och 1970-talet och planterades med tall eller gran beroende på marktyp. Det främmande

[454] Trakthyggesbruk innebär att man etablerar en ny skog samtidigt i hela beståndet, en likåldrig skog.

snabbväxande trädslaget contorta infördes och planterades på 1970-talet. Kalhyggena blev under denna tid mycket stora, och dessutom används hyggesplöjning som markberedningsmetod, vilket ger stora markskador på renbetet.

En man från Härjedalen berättar:

> Ja … det är ju kalhyggen överallt då. Det finns ju inte knappt med skog kvar, det är ju det som är problemet […] Nu för tiden måste man ju ha mycket större områden än dom hade förut, med tanke på att skogen inte finns kvar, och ingen markberedning och sådant där. Mossan fanns ju kvar mycket mer då. Kalhygge och förstör ju lavbete då, gör dom ju. Så att då krävs det mycket större områden.[455]

Resultatet av den nya inriktningen på skogsproduktion ledde till en betydande förändring av skogens ålder och struktur. Dessutom byggdes ett omfattande nätverk av skogsbilvägar. De tidigare sammanhållna renbetesskogarna med god tillgång på marklav, hänglav och annan viktig föda, blev successivt fragmenterade. Följden blev brist på vinterbete och att skogarna blir svåra att använda för samernas renskötsel. Omfattande förstörelse av kulturmiljöer har dessutom ägt rum som resultat av det moderna skogsbruket.

Trots upprepade varningar från samebyar, har minskningen av arealen för de värdefullaste vinterbetesmarkerna fortsatt. Samhället ser skogen som en ekonomisk resurs, men skogen ska också tillgodose alla arters livsmiljöer, sociala värden och ge förutsättningar för samerna att fortsätta med naturbetesbaserad renskötsel. På 55 procent av Sveriges landareal överlappar rättigheten att bedriva skogsbruk med stöd av äganderätten och den samiska rättigheten att bedriva renskötsel med stöd av renskötselrätten. Det kräver en ömsesidig hänsyn för att såväl markägare som samebyar ska kunna nyttja skogen med sina rättigheter som grund.[456]

Skogspolitiken i dag

Först 1993 lyftes miljöfrågorna fram på ett tydligare sätt genom att de två jämställda målen för skogspolitiken fastställs, ett produktions- och ett miljömål.[457]

[455] 23058.
[456] Sandström m.fl. 2026, s. 713 f.
[457] Prop. 2009/10:201. *Gränser i skog*, s. 14.

En avsikt med miljömålet var att gynna biologisk mångfald och olika brukningsmetoder. Men en studie från 2002 konstaterar att förekomsten av annat än trakthyggesbruk med kalhuggning-markberedning-plantering inte har ökat nämnvärt.[458] Skyldigheten att samråda med samebyarna innan större avverkningar genomförs upplevs som verkningslös av de flesta samebyar. En äldre man från en skogssameby berättar:

> Så länge renskötseln inte har någon möjlighet att påverka så … Ja, jag såg här i vår när vi flyttade upp, då hade de plogat upp några småvägar och då sa jag åt min kollega: 'Nu ska dem nog gallra det där', för i mina ögon var det gallringsskog. Och nu då jag körde förbi, då var det hugge bort alltihopa. Alltihopa, varenda en, jo … Och jag menar; då har du på de markerna kanske 30 år innan det eventuellt blir någon marklav […]. Jag hoppas nu att vi har varit nere och vänt, för de har ju visat, forskarna, att 70 procent av marklaven har försvunnit. Att det nu börjar komma tillbaka, förhoppningsvis, jag lever i det hoppet.[459]

Trakthyggesbruket har under åren visat sig att i stor skala kunna producera virke för skogsindustrin. Totalt sett leder det till en hög och ökande möjlig avverkningsvolym i renskötselområdet och i Sverige som helhet. Det leder till en hög tillväxt i skogarna och en ökad koldioxidinbindning.[460] Fokus på trakthyggesbruk har lett till att virkesförrådet och skördevolymerna har ökat med mer än 60 procent. Detta har varit gynnsamt för skogsägare och för landets ekonomiska tillväxt, men det har haft stora negativa effekter för renskötseln.Lavbetet i skogarna, marklav och trädlav, är det bete som renskötseln är beroende av under vintern. Vinterbetet är oftast den kritiska flaskhalsen för renskötseln. Renhjorden håller sig relativt stilla under januari–mars och kan spara energi när den vistas på bra vinterbete. Betet ska vara på väl sammanhållna, lavrika och variationsrika marker med gynnsamma snöförhållanden med löst packad snö utan isbildning. En bra vinter innebar förr en viloperiod för renskötaren, men det var innan tiden för det moderna skogsbruket.

Árbediehtu/samisk traditionell kunskap inom renskötseln har byggts upp över generationer.[461] Samspelet mellan renen, vegetationen och omvärlden utgör grunden i samisk terminologi och språk. Den samiska traditionella kunskapen har utvecklats ihop med an-

[458] Lundqvist, Lars m.fl. 2014. *Blädningsbruk*, Skogsskötselserien, s. 38 f. med hänvisning.
[459] 23153.
[460] Webbutbildningen *Skog och ren;* Lundqvist. 2022, s. 131.
[461] Sametinget, Árbediehtu. https://sametinget.se/arbediehtu (hämtad 2024-10-18).

passningar till ett föränderligt landskap. Renskötseln bygger på naturbete där bristen på lav under vinterbetet numera är ett stort problem.

Med begreppet *guohtun* beskriver renskötarna den komplexa och känsliga balansen mellan renarnas beteende, förekomsten av lav och snötäckets egenskaper. Finns det bra guohtun, så är det möjligt för renarna att hitta *guohtunráfi*/betesro. Det beskriver en lugnt betande hjord som inte splittras eller sprider ut sig över stora områden för att hitta lämpligt bete. Guohtunráfi ökar välbefinnandet både hos renen och renskötaren vars uppgift är att värna om renen. En lugn hjord kräver också en mindre arbetsinsats, samtidigt som renskötaren känner tillfredsställelse i sin omsorg och skötsel av hjorden. Guohtunráfi återspeglar därmed en viktig del av de kulturella, etiska och materiella önskemålen inom traditionell renskötsel, samtidigt som begreppet beskriver målbilden av de värden som skogen ska skapa.[462] Trakthyggesbruket försvårar avsevärt renskötarnas arbete med att skapa guotonráfi för renen. Det leder till täta och betydligt mer snabbväxande skogar där renen har svårt att ta sig fram och där laven inte återväxer. Mycket av den árbediehtu om var renarna brukar beta bäst, och hur olika betesområden kan användas under året, måste ständigt omprövas av renskötaren. Nya kalhyggen ritar bokstavligt talat om kartan, och betesområdena kan inte längre nyttjas som tidigare. I dag styr landskapets kalhyggen och contortaplanteringar till stor del renens betes- och rörelsemönster.

Skogsmark av lavtyp, där marklav täcker mer än halva ytan, har minskat dramatiskt under de senaste 60 åren. Det visar en analys av statistik från Riksskogstaxeringen som gjorts vid SLU. Det handlar om en minskning med 71 procent på 60 år i hela renskötselområdet. Minskningen av lavrika marker var 78 procent i Norrbottens inland, 82 procent i Västerbottens inland och 55 procent i Jämtland och Dalarna. Den minskande trenden ser likadan ut på privat mark som på statligt ägd mark. De återstående lavrika skogsmarkerna är fördelade på 47 procent på statlig mark och resterande på privat mark.[463]

Återplantering med contortatall bildar täta skogar och en bristande gallring och röjning av skogarna gör att laven inte återväxer. Renarna har även svårt att röra sig i den täta skogen. Analys av positionsdata

[462] A. Fjellgren Walkeapää & T. Horstkotte. 2022. Den hemlika skogen – skogens värde ur ett renskötselperspektiv, publicerad i *Skogens värden*, s. 102.
[463] P. Sandström m.fl. 2016. On the decline of ground lichen forests in the Swedish boreal landscape: Implications for reindeer husbandry and sustainable forest management, Ambio.

från renar med gps-halsband visar också att renarna undviker contortabestånd med träd högre än tre meter.[464]

Studien från SLU visar vad minskningen av lavmark kan bero på. Minskningen tycks inte bero på ökat renbete eftersom minskningen är nästan lika stor utanför renbetesområdet. Huvudförklaringen bedöms vara dagens trakthyggesbruk och intensiva föryngringsmetoder med bland annat markberedning. Det leder till allt tätare skogsbestånd, vilket minskar lavarnas tillväxtmöjlighet.

Trakthyggesbruket innebär en betydande förändring av skogens ålder och struktur. De sammanhållna renbetesskogarna med god tillgång på marklav, hänglav och annan viktig föda, har successivt försvunnit och de lavmarker som finns kvar i skogen är fragmenterade. Följden blir brist på vinterbete och fragmentisering av betet. Skogarna är svåra att använda för renskötseln. Renarna måste röra sig över stora områden för att finna föda och de tappar därmed i vikt.

Lav som vinterbete är en förutsättning för att naturbetesbaserad samisk renskötsel ska överleva. Den stödutfordring som många samebyar tvingas till är en nödlösning som inte är anpassad till renens naturliga behov.[465] Att utfodra renar är kostsamt och avviker från den samiska kulturens syn på vad renar behöver för att må bra. Renar som är i sämre kondition, eller inte har blivit utfodrade förut, klarar inte av bytet från naturbete till kraftfoder. Risken för sjukdomsutbrott bland renarna i samband med störutfordring är dessutom större när de hålls instängda eller samlade en längre tid på en mindre yta.

Redan på 1950-talet uttryckte samebyarna oro över konsekvenserna av det moderna skogsbruket.[466] Trots upprepade varningar från samebyarna har minskningen av arealen för de värdefullaste vinterbetesmarkerna fortsatt. I dag beskriver renskötare att den samiska naturbetesbaserade renskötseln är allvarligt hotad på grund av minskningen av lavresurserna. Framkomligheten för renarna i terrängen när de söker föda har också påverkats negativt.

För skogsrenskötseln och koncessionsrenskötseln är konsekvenserna av det moderna trakthyggesbruket ännu större eftersom det också påverkar renens året runt-marker i skogen negativt. Myrmarker och gamla granskogar är centrala för skogsrenens tillväxt och överlevnad under barmarksperioden.

---

[464] T. Horstkotte m.fl. 2023. Semi-domesticated reindeer avoid winter habitats with exotic tree species Pinus contorta. *Forest Ecology and Management*, s. 540.
[465] Ibid.
[466] Sandström. 2026, s. 713–.

Temperaturen i fuktiga äldre granskogar, där grundvatten tränger upp från marken genom kallkällor, är betydligt lägre jämfört skogar med ett ungt trädskikt. Sådana granskogar är ofta örtrika. Där kan renen hitta både svalka och föda. Gamla granskogar belägna i närheten av ett gott myrbete är särskilt viktigt. Flera skogssamebyar vittnar om en total avsaknad av sådana granskogar i dag.[467]

Det finns enligt SLU-studien möjlighet att genom mer röjning, gallring, risrensning, skonsammare markberedning och genom att lämna fler tallar kvar på hyggen, stärka tillgången på renlav. Enligt studien skulle nettointäkterna från virkesproduktionen öka även med ett anpassat skogsbruk, men ökningen skulle bli mindre än om man fortsätter med det trakthyggesbruk som används i dag. De föreslagna åtgärderna skulle enligt forskarna dock gynna fler skogliga värden än lavförekomst, som till exempel biologisk mångfald och rekreation. Selektiva avverkningsmetoder i stället för trakthyggesbruk på strategiskt viktiga renbetesområden och ett förbud mot contortaplanteringar skulle ge en lavåterväxt.[468]

Skogsbruket påverkar renskötseln men även annan samisk markanvändning som jakt, fiske, insamlande av örter och bär. Skogsmarken har också stora kulturella och andliga värden, inte minst för den skogssamiska kulturen. Stora kalavverkningar, återplanteringar av contorta och andra åtgärder inom trakthyggesbruket, är negativt för samer som vill utöva sin kultur och andlighet.

Skogsbrukets lagstadgade hänsyn för renskötseln

Skogsvårdslagen innehåller regler om att skogsbruket ska visa hänsyn till renskötseln. Skogsstyrelsen ska utöva tillsyn över att skogsbruket visar sådan hänsyn. Hänsynsregeln infördes 1993 för att tydligare markera att hänsyn ska tas för renskötselrätten och för renskötseln som ett allmänt intresse.[469]

I bestämmelsen anges att skogens skötsel ska anpassas med hänsyn till rennäringen. Ett av syftena med bestämmelsen var att åstadkomma en avvägning mellan samebyarnas juridiska rätt att bruka skogsmark, med stöd av renskötselrätten, och skogsägarnas juridiska rätt att bruka marken, med stöd av äganderätten. Eftersom båda

[467] Ibid.
[468] Ibid.
[469] Ibid.

rättigheterna har samma egendomsskydd enligt grundlagen, ska markägare som bedriver skogsbruk visa hänsyn för renskötselrätten så att pågående markanvändning för renskötsel inte avsevärt försvåras. Samtidigt ska inte denna hänsyn gå så långt att pågående markanvändning för skogsbruk avsevärt försvåras.

Skogsstyrelsen har preciserat vilken maximal hänsyn som markägaren behöver visa renskötseln. Däremot inte hur stor hänsyn som skogsbruket måste visa gentemot renskötseln så att samebyarnas användning av skogsmarken, med stöd av renskötselrätten, inte avsevärt ska försvåras.[470]

Ett annat skäl bakom att införa hänsynsregeln var att skogsbruket ska visa renskötseln hänsyn som varande ett allmänt intresse, en central del av samisk kultur. I förarbetena till hänsynsbestämmelsen angavs att det innebär att områden med avgörande betydelse att varaktigt kunna bedriva naturbetesbaserad renskötsel i en sameby ska skyddas.[471]

Den levda erfarenheten i samebyarna är en annan. Här berättar en man från södra Norrbotten:

> Doppe lea stuorra ruhta mii stivre, muhto ii dat galggašii stivret ahte olmmošlaš rievttit galget dulbmojuvvot. Jos ii mihkkege eará, de livčče galgan buhtadus leahkit dan ovddas makkár vahát doppe lea. Jos 70 proseantta guohtuneatnamiin lea jávkan, gos dat buhtadus lea. Galggašii máksit dan vahága ja lea go dat vahát sáhttá jearrat? Juo, 50-logus olles veagat elle boazodoaluin ja dál okta olmmoš mii dal boazodoalus jos soaitá, dan veagas. Dat lea seamma ollu bohccot, muhto visut dat veagat leat jávkan boazodoalus. Dat fertejit buohkat earát ohcat eará barggu ja nie. Ahte dat lea váikkuhan boazodollui ahte dat ruhta mii lei ovdal, mii guttii juo visut boazodoalu sámi veagaid, biepmai sin. Dat ruhta lea jávkan ja mii eat nagot biepmat min veagaid. Čielgasit dat lea stuorra ruhta mii lea jávkan boazodoalus. Okta konkrehta diŋga lea ahte 70 proseantta guohtoneatnamis lea jávkan. Dat han lávejit rehkenasit ahte ii dat leat vissá váikkuhan nu stuorrát dat, danin go boazolohku lea ain seamma dásis ja nie. Mo dat lea váikkuhan boazodollui go boazolohku lea bissun? Dat han de eai dieđusge váldde vuhtii ahte mii fertet biebmat daid bohccuid, mii fertet eanet bargat dainna, dat máksá eanet midjiide bargat daiguin bohccuiguin. Mii fertet reainnidit ja reainnideapmi lea dán áiggi divrras […] Don fertet skohteriiguin bargat, koptiriiguin sirdit,

[470] Ibid.
[471] Prop. 1992/93:32. *Om samerna och samisk kultur m.m.*, s. 101. Det finns också en samrådsskyldighet med samebyar för skogsbolag som ska göra större avverkningar på året runt marker. I början var Skogsstyrelsen med under sådana samråd men numera har de nästan helt slutat med det och lämnat över till skogsbolag och samebyar att enligt det frivilliga åtagandet i FSC (skogscertifiering) att samråda och komma överens. Detta har inte lett till ökad hänsyn för renbetet.

> biillaiguin hommát ja nu. Ieš dat boazodoallu, mii goit geavahit daid eatnamiid goit ain, muhto dat lea nu divrras dat hoidet daid bohccuid. Dat dat njiellá stuorra oasi dan sisaboađus.
>
> Det är stora pengar som styr men det ska ju inte styra så att mänskliga rättigheter trampas på. Om inte annat så skulle ersättning utgå för de förluster som gjorts. Om 70 procent av betesmarkerna är borta, var är då ersättningen? Man borde ersätta den förlusten för var ser vi att den är? Jo, under 1950-talet så levde hela familjen av renskötsel, numera lever kanske en person i familjen av det. Det finns lika många renar men hela familjer har försvunnit från renskötseln. Nu måste man hitta andra arbeten. Så det har påverkat renskötseln på så sätt att den inkomst som tidigare bar hela familjen och gav dem råd att leva, den inkomsten är borta och vi har inte råd att föda hela familjen. Så det är självklart att stora summor har försvunnit från renskötseln. En konkret sak är att 70 procent av betesmarken har försvunnit, då brukar man räkna att det inte påverkat så mycket eftersom renantalet är konstant. Hur kan det ha påverkat rennäringen när renantalet har varit konstant? Man räknar inte in att vi måste mata renarna, vi måste arbeta mer med dem, det kostar mer att arbeta med renarna. Vi måste ha hårdare kontroll över hjordarna och det är dyrt nuförtiden […] Du måste använda skoter, flytta kortare sträckor med helikopter, använda transportbilar. Vi använder markerna fortfarande men själva skötseln har blivit väldigt dyr och det äter upp stora delar av inkomsten.[472]

Samråd innan avverkning

Skogsägare ska under vissa förutsättningar bereda en sameby tillfälle till samråd innan avverkning sker. Anledningen till bestämmelsen i skogsvårdslagen är att samebyarna – som innehavare av renskötselrätt – ska få ett bättre skydd mot ingrepp. De ska också få möjlighet att i förväg komma till tals och hävda sin renskötselrätt gentemot markägare.[473]

En renskötare från Jämtland tycker dock att det inte finns mycket kvar att samråda kring:

> Vi brukar säga det, vartenda samråd jag är på nu så brukar jag säga det att det är 50 år för sent. Det finns ingenting att samråda om något mer. Som på det vinterbete som är på den, mest jag till exempel, så är det ja, ja, kör in då. Jag vet ju det före att det enda som man säger ifrån, det är ju från toppen och det är vi medvetna om.[474]

[472] 23100.
[473] M.B. Hagsgård. 2016. Samråd och hänsyn för renskötseln i skogsbruket, *Nordisk Miljörättsligt tidskrift* 2016:1.
[474] 23044.

Skogsstyrelsens tillsyn

Skogsstyrelsens tillsyn över skogsbrukets hänsyn för renskötselrätten och över områden som är viktiga för renskötseln har visar sig vara mycket passiv. Innan 2015 förekom i stort sett ingen sådan tillsyn. Därefter har ett fåtal tillsynsärenden genomförts årligen. Skogsstyrelsen avgjorde 2019–2023 ett 50-tal tillsynsärenden årligen varav flera så kallade nollbeslut med innebörden att skogsbruket inte behöver visa någon hänsyn till renskötseln. Mot bakgrund av att det görs cirka 60 000 avverkningsanmälningar varje år inom renskötselområdet är det ett mycket litet antal tillsynsärenden som innefattar en tillsyn av att skogsbruket visar hänsyn till renskötselrätten och renskötseln som allmänt intresse. Det har inte heller framkommit att den tillsyn som skett har lett till att skogsbruket utövas så att laven i skogen återväxer. Skogsstyrelsen redovisar i handboken *Handläggning av ärenden som rör skogsbruk – rennäring* att den fattat beslut om en geografisk begränsning av tillämpningen av regeln om att skogsbruket ska visa hänsyn för renskötseln. Med hänvisning till att den statliga Gränsdragningskommissionen 2006 inte ansåg att det finns någon renskötselrätt i Härjedalen[475] har Skogsstyrelsen fattat beslutet att inte tillämpa den på några vinterbetesmarker i Härjedalen.[476] Beslutet vilar på ett rättsläge som ändrats genom de vägledande domarna i Nordmalingsdomen 2011 och Girjasdomen 2020.[477] I de domarna har Högsta domstolen angett att bedömningen om sedvanerätt/renskötselrätt gäller numera ska göras utifrån en friare bedömning än tidigare. Det finns därför skäl att anta att sedvanerätt/renskötselrätt kan gälla inom de delar av Härjedalen som inte omfattas av den så kallade Härjedalsdomen.[478]

Skogsstyrelsen ansvarar för uppföljning av om skogsbruket tar hänsyn till den samiska kulturmiljön i skogen. Den ska utöva tillsyn att detta sker enligt 30 och 33 §§ skogsvårdslagen. Trots detta skadas fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i stor omfattning i samband med skogsbruk.[479]

---

[475] Jämför den bedömning som gjordes, men har ifrågasatts, i SOU 2006:14. *Samernas sedvanemarker*.
[476] Skogsstyrelsens handbok. *Handläggning av ärenden som rör skogsbruk – rennäring*. (2023-11-27). Diarienummer 2023/631, s. 8.
[477] NJA 2011 s. 109 Nordmalingsdomen; NJA 2020 s. 3 Girjasdomen.
[478] På de fastigheter som omfattas av den så kallade Härjedalsdomen gäller dock inte renskötselrätt.
[479] Se Riksantikvarieämbetet. 2020. *Skador på fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar vid skogsbruk*.

Myndigheten har, liksom andra myndigheter, en skyldighet att, enligt 4 § minoritetslagen och bestämmelsen i 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen, främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur. Men Skogsstyrelsen saknar uttalade mål och riktlinjer för hur myndigheter ska kunna uppfylla denna skyldighet. Det saknas också vägledning för hur Skogsstyrelsen ska väga skogsägares intresse av vissa skogsbruksåtgärder mot samebyarnas intresse av att få behålla sitt lavbete, trots att Högsta domstolen gett vägledning i detta avseende. I Girjasmålet anges att när olika faktorer ska vägas mot varandra i rättstillämpningen så ska särskild vikt läggs vid att samer kan utöva sin kultur, inklusive renskötsel.[480]

Det saknas information om hur samers rätt till inflytande i frågor som berör dem ska tillämpas av Skogsstyrelsen i 5 § minoritetslagen. Det är en brist eftersom rätten till inflytande enligt minoritetslagen omfattar betydligt fler frågor i Skogsstyrelsens verksamhet än rätten till konsultation, närmare bestämt alla frågor i myndighetens verksamhet som berör samer.

Staten som förvaltare av skog

Renskötselområdet omfattar i dag totalt 16 miljoner hektar skogsmark, varav ungefär 12 miljoner hektar är produktiv skogsmark.[481] Av detta förvaltas 20 procent det statliga bolaget Sveaskog AB och Statens fastighetsverk (SFV).

Sveaskog grundades 1999 och är en ombildning av skogsföretaget Assi Domän. Sveaskogs ska bedriva skogsverksamhet på affärsmässig grund och med marknadsmässig avkastning. Det ekonomiska överskottet från Sveaskogs verksamhet går tillbaka till staten. Staten är därmed en central aktör när det gäller skötsel av lavrika skogar. Sveaskog förvaltar 26 procent av skogsmarken på vinterbeteslandet, vars marker innehåller 49 procent av den återstående skogen av lavtyp (skog där det finns lav).[482]

Statens Fastighetsverk bildades när Domänverkets markinnehav delades upp i början av 1990-talet. Huvuddelen av rennäringens året-runtmarker ovan odlingsgränsen i Norr- och Västerbotten samt renbetesfjällen i Jämtland fördes då över till den nybildade myndigheten

[480] NJA 2020 s. 3 p. 92.
[481] Skogsmark som enligt skogsvårdslagen kan tas i anspråk för virkesproduktion.
[482] Sandström. 2016.

SFV. SFV styrs av regeringens förordning (SFS 2007:757) och årliga regleringsbrev med specifika krav och mål för budgetåret. SFV har en strategi för hållbart skogsbruk där det anges att de, med hänsyn till rennäringen, inte planterar främmande trädslag, att de inte gödslar skogsmark och att de avser att ta fram en strategi för att avveckla befintliga contortaplanteringar.[483]

Ytterligare cirka 230 000 hektar statlig mark inom renskötselområdet förvaltas av Fortifikationsverket för militära övnings- och skjutfält.[484] Naturvårdsverket förvaltar genom länsstyrelserna skogen inom nationalparker och naturreservat.

Utöver det statliga markinnehavet ägs 10,8 miljoner hektar skogsmark i renskötselområdets fem län av fyra större privata aktiebolag och 84 000 enskilda markägare.[485]

För de statliga verken som förvaltar skog gäller en skyldighet att främja samers möjlighet att fortsätta med naturbetesbaserad renskötsel som en central del av samisk kultur (4 § minoritetslagen jämförd med 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen). SFV har genomfört åtgärder för att testa hur skogsbruket kan anpassas mer efter renskötseln. Men de åtgärder som vidtagits har inte lett till en ökad återväxt av lavar i skogen. Det finns ingen uttalad policy för hur SFV ger samebyarna inflytande över sin verksamhet i enlighet med bestämmelsen i 5 § minoritetslagen, trots att SFV:s verksamhet berör samebyarna.

Statliga Sveaskog har en ägarpolicy som ställer krav på en hållbar verksamhet med respekt för mänskliga rättigheter. Det innefattar att verksamheten ska bedrivas i enlighet med de tio principerna i FN:s Global Compact och FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter. Företagande ska bedrivas med särskild hänsyn till särskilt utsatta grupper som urfolk. Företagandet ska inte komma i konflikt med urfolks rätt till sin kultur. Som exempel nämns skogsföretags verksamhet på mark som är viktig för urfolks kultur och traditionella försörjning.[486]

Statskontoret och Riksrevisionen har granskat de statliga bolagens åtaganden att bedriva sin verksamhet hållbart. De har kommit fram till att mer behöver göras för att följa upp de statliga bolagens åtagan-

[483] Statens Fastighetsverk. *Strategi för hållbart skogsbruk*, beslutad 2016-12-14.
[484] Skogsstyrelsen. 2023. *Staten som föregångare i hållbart skogsbruk inom renskötselområdet*, s. 11.
[485] Ibid. s. 11.
[486] Statens ägarpolicy; FN:s Global Compact och FN:s vägledande principer för företagande.

den om att bedriva en hållbar verksamhet.[487] Statskontoret och Riksrevisionen anser att regeringen behöver bli bättre på att följa upp om statliga bolag verkligen lever upp till respekten för mänskliga rättigheter.

Sveaskog vidtar olika åtgärder för att ta hänsyn till renskötseln. Bland återplanteras inte contortatall längre används vid återplantering och att man provar att gallra och röja mer i ungskog för att gynna lavåterväxten. Sveaskog saknar dock en uttalad målsättning att generellt bedriva sitt skogsbruk anpassat efter renskötseln.

5.10.4 Gruvnäringen

Under efterkrigstiden blomstrar den svenska järnmalmsindustrin. På 1950-talet blev Sveriges största gruvbolag LKAB statligt och under de första årtiondena efter andra världskriget kom gruvbolaget, med bas i malmfälten i Gällivare och Kiruna, att bli den viktigaste järnmalmsexportören på världsmarknaden.[488]

En omläggning av den svenska minerallagstiftningen

På 1970-talet infördes gruvlagen och lagen om vissa mineralfyndigheter. Det innebär inga större ändringar från tidigare gällande rätt.[489] Några år senare stöter den svenska mineralindustrin på stora svårigheter, främst på grund av fallande världsmarknadspriser.[490] Regeringen tillsatte en utredning med uppdrag att utarbeta en ny minerallagstiftning.[491] I uppdraget ingick att överväga en lagstiftning baserad på den så kallade koncessionsprincipen med inmutningsrättsliga inslag. Det innebär att aktörer måste söka tillstånd av staten för att under vissa villkor hitta nya fyndigheter och för att bryta malm.[492] Detta skiljer sig från det tidigare inmutningssystemet, där den som först hittar en mineralfyndighet har rätt att nyttja denna.[493]

[487] Statskontoret 2018. FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter. Utmaningar i statens arbete.
[488] https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/lkab.
[489] SOU 1986:53. *Ny minerallagstiftning*, s. 67; Gruvlagen (1974:342); lagen (1974:890) om vissa mineralfyndigheter.
[490] SOU 1986:53 s. 69.
[491] Ibid.
[492] SOU 2022:56. *En tryggad försörjning av metaller och mineral*, s. 180.
[493] Prop. 1988/89:92. *Ny minerallagstiftning*, s. 33. Mer om inmutningssystemet i föregående kapitel.

Det mineralpolitiska målet har som syfte att skapa förutsättningar för en livskraftig svensk mineralpolitik och tillförsäkra staten inkomster av verksamheten.[494] Utredningen som ledde fram till den nya mineralpolitiken konstaterade i sitt slutbetänkande att den svenska mineralindustrin var i behov av stora investeringar.

De största järnmalmsgruvorna i Sverige är Kirunavaara och Malmberget, ägda av statliga LKAB. Och de största gruvorna för icke- järnmalm drivs av Boliden Mineral, varav de två största av dessa då är Aitikgruvan i Gällivare kommun och Laisvall i Arjeplogs kommun.[495] De största svenska gruvorna finns därmed i Sápmi. Vid remissomgången av utredningen inför den nya mineralpolitiken belyste SSR renskötselns förhållande till gruvnäringen och behovet av att inhämta yttranden från berörda samebyar för en bedömning av gruvföretagens inverkan på renskötseln. De ansåg att konsekvensstudier tidigt bör göras inför en gruvetablering.[496]

Den nya enhetliga minerallagen trädde i kraft 1991 och åren därpå reformeras den ytterligare. Den nya lagen och de ändringar som gjordes i den innebar ett stort skifte i svensk mineralpolitisk historia. Med hänvisning till ekonomisk logik och en idé om att utökad exploatering låg i allas intresse gavs gruvindustrin ett övertag gentemot andra intressen. Reglerna kring prospektering förenklas för utländska företag och Myndigheten för utländska investeringar i Sverige skapas för att attrahera utländska investerare.[497]

Den 23 juli 2026 presenterade regeringen sin nya mineralstrategi. När strategin presenterades angavs bland annat att Sverige ska vara en konkurrenskraftig gruvnation med snabba tillståndsprocesser, goda möjligheter till prospektering och en arbetsmiljö på hög nivå, Sverige ska vara en ledande gruvnation som tillvaratar och skapar mervärde av berggrundens resurser och som bidrar väsentligt till Sveriges, EU:s och NATO:s försvarsförmåga.[498]

[494] SOU 1986:53 s. 44–45.
[495] Ibid. s. 69–71.
[496] Prop. 1988/89:92 bilaga 3, s. 201.
[497] Envall. 2018, s. 21–22.
[498] Sveriges mineralstrategi pressträff den 23 juli 2026, Powerpointpresentation.

Internationell gruvexpansion, EU och framväxten av en mineralstrategi

I början av 2000-talet stiger mineralpriserna kraftigt på världsmarknaden. Den snabba ekonomiska tillväxten i framför allt Kina leder till att priserna på metall tredubblas mellan 2002 och 2008.[499] Vid den tidpunkten står Sverige för 90 procent av Europas järnproduktion. Den liberaliserade lagstiftningen och prisökningen på mineral bidrar till att fler nya gruvor öppnas i Sverige. Antalet beviljade undersökningstillstånd för gruvor mer än fördubblas mellan 2004 och 2011. Sverige stärker sin ställning som Europas ledande gruvnation. Sedan Sveriges EU-inträde 1995 understödjer EU utvecklingen inom gruvnäringen av strategiska och säkerhetspolitiska skäl.[500] EU-kommissionen presenterar 2008 ett förslag på ett råvaruinitiativ. I förslaget betonades behovet av att snabba på tillståndsprocesser för prospektering och utvinning av råvaror. Sverige lyfts fram som ett bra exempel på ett land med en effektiv tillståndsprocess.[501]

I samband med gruvexpansionen formulerar regeringen 2013 en ny mineralstrategi för Sverige.[502] Syftet är att stärka konkurrenskraften i svensk gruv- och mineralnäring så att Sveriges position som EU:s ledande gruvland kan behållas och stärkas. I strategin beskrivs ett antal utmaningar för den svenska mineralpolitiken. En av dem är att merparten av de nya gruvorna planeras till norra Sverige där det finns höga naturvärden och där samerna har en lång tradition av renskötsel. Samtidigt betonas att expansionen av gruvnäringarna sker i samförstånd med och respekt för andra värden och näringar.[503] En undersökning publicerad sju år efter att strategin införts visar dock att renskötare har haft svårt att påverka processerna kring gruvetableringar. Den visar att samiska rättigheter inte beaktas tillräckligt.[504]

När mineralstrategin publicerades 2013 möttes den omedelbart av kritik och lokalt motstånd i form av bland annat demonstrationer och mediala opinionsyttringar. Kritiken fokuserade bland annat på den negativa inverkan som gruvnäringen har på miljön, och de etniskt-

[499] Europeiska gemenskapernas kommission, *Råvaruinitiativet* kom/2008/0699.
[500] Anshelm & Aikhola. 2018. *Inledning,* i Anshelm, Haikola, Wallsten (red). Svensk gruvpolitik i omvandling: aktörer, kontroverser, möjliga världar, s. 10.
[501] Europeiska gemenskapernas kommission, *Råvaruinitiativet kom/2008/0699.*
[502] Envall. 2018, s. 42.
[503] N2013.02, s. 22.
[504] K. Raitio m.fl. 2020. Mineral extraction in Swedish Sápmi: The regulatory gap between Sami rights and Sweden's mining permitting practices, *Land Use Policy* 99.

kulturella konsekvenserna av gruvpolitiken. Samiska organisationer framhöll att gruvnäring och renskötsel inte är förenliga inom vissa områden. De påpekade att gruvprojekten hotar den samiska kulturens fortlevnad, hela samebyars existens samt världsarvet Laponia.[505] Kritikerna underströk också att strategin står i konflikt med Sveriges åtaganden i FN gällande urfolks rättigheter. Samiska företrädare hänvisade till den kritik som FN:s rasdiskrimineringskommitté riktat mot Sverige gällande hanteringen av urfolks rättigheter i samband med exploatering.[506] I den svenska mineralstrategin från 2013 nämndes inte urfolk och urfolks rättigheter.[507]

I maj 2024 beslutas det på EU-nivå om en ny förordning för att säkerställa av trygg och hållbar försörjning av kritiska råmaterial i unionen.[508] Förordningen ska nu införlivas i svensk lag.

Gruvbrytningens konsekvenser för renskötseln och samisk kultur

I dag är Sverige ledande inom EU med 93 procent av järnmalmsproduktionen inom unionen. Regeringen arbetar för att främja fortsatt gruvexploatering och prospektering.

Gruvbrytning har en stor negativ inverkan på samisk kultur, särskilt på renskötseln. Verksamheten påverkar renarnas kalvningsland, flyttleder och goda vinterbetesmarker. Påverkan på det samiska kulturlandskapet beror på om det exploateringen är en underjordsgruva eller ett dagbrott, på antalet tunga transporter till och från gruvan, om utsläpp av vatten som förändrar hydrologin i ett område eller om till exempel anrikningsverk ska byggas.

I en studie presenterad i artikeln *Reindeer husbandry in peril? How extractive industries exert multiple pressures on an Arctic pastoral ecosystem*[509] frågar sig författarna hur utvinningsindustrins utbredning påverkar renskötseln i kombination med andra markintrång i renbetesområden. I artikeln konstateras att renskötarna under lång tid

[505] Drygt tio år efter att mineralstrategin lades fram besökte Unesco just världsarvet Laponia för att undersöka huruvida den planerade gruvan i närliggande Kallak/Gállok kan komma att påverka rennäringen i området och därmed världsarvet.
[506] J. Anshelm & S. Haikola. 2018. *Kritiken av 2013 års mineralstrategi och framväxten av ett alternativ*, i Anshelm m.fl. 2018, s. 55–72.
[507] *Sveriges mineralstrategi. För ett hållbart nyttjande av Sveriges mineraltillgångar som skapar tillväxt i hela landet*. 2013.
[508] EU 2024/1252, https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1252/oj.
[509] Fohringer. 2021.

har anpassat sin verksamhet till nya etableringar på samiska markområden. Renskötsel kräver stora landområden och konkurrerande markanvändning, ihop med klimatförändringar, leder till stora problem för renskötarna och krav på anpassningar för att säkerställa fullgott bete åt renarna.

Studien visar hur markanvändningen inom en sameby har förändrats från att gruvindustrin etableras i norra Sverige fram till dagens situation. Den analyserar kumulativa effekter av den förändrade markanvändningen och hur de påverkar betesområden och renhjordens storlek.

Författarna studerar renskötseln eftersom renskötare har stor kunskap om landskapet och förändringar på socioekologisk och ekonomisk nivå. Det är Laevas sameby som studeras mot bakgrund av att Sveriges äldsta och mest exploaterade malmfält i Kiruna ligger i samebyns område. Den är representativ att studera i fråga om byområdets storlek, sättet att utföra renskötsel och renhjordens storlek.

Inom Laevas sameby identifieras elva gruvkomplex, fem malmgruvor, fem stenbrott och en torvtäkt, som bedöms orsaka en markförlust för samebyn som motsvarar drygt 10 kvadratkilometer. Gruvorna har fått en rad följder som inneburit ytterligare markförluster för samebyn. När järnväg och vägnät byggs ut i början av 1900-talet i samband med att gruvverksamheten expanderar leder det samtidigt till att det blir enklare att prospektera mineral på tidigare orörd mark. Under samma tid har turistnäringen också ökat i området.

På 1960-talet stängdes en viktig flyttningsled för samebyn. Studien beskriver att markintrånget, inklusive en konservativt antagen störningszon, som skett under det senaste århundradet innebär att Laevas sameby endast har kvar cirka 36 procent av sina vinterbetesmarker och 66 procent av de totala renbetesmarkerna. Författarna anger samtidigt att bedömningen av intrången är lågt räknad (eftersom man har tillämpat en konservativ störningszon).

En intakt livsmiljö livskraftig för en renhjord är 65 procent av det ursprungliga området. Om området på grund av olika markintrång blir mindre är det svårt att hålla en renhjord i samma omfattning. Författarna till studien uttrycker oro över att Laevas samebys inte kan arbeta med renskötsel längre. De framtida markutvecklingsmålen, kraven på utbyggnad för förnybar energi och utvinning av mineral i området hotar byns existens. Klimatförändringarna har bidragit till att påverka betesmöjligheterna för renarna.

Flera strukturella förändringar behöver ske omedelbart för att samebyn ska kunna behålla sin rennäring, skriver studiens författare. Det kan innehålla bevarandeprogram för intakt betesmark. Mark som inte längre används bör återställas för att säkerställa att renskötarna kan låta renarna ströva fritt och beta och ta sig mellan olika marker. Det bör säkerställas att ytterligare intrång inte sker i anslutning till intakta betesområden.[510]

En annan studie genomförd av forskaren Rasmus Kløcker Larsen från Stockholm Environment Institute i samarbete med företrädare för SSR och tre samebyar visar hur samebyar påverkats av två olika gruvor, Kaunisvaara och Stihke. Studien innehåller bland annat av intervjuer, fältbesök och litteraturgenomgång och beskriver hur gruvdriften i Kaunisvaara påverkat Muonio sameby och hur den kvardröjande påverkan sett ut i Vilhelmina södra sameby och Voernese sameby från gruvan i Stihke som var aktiv 1976–1988. Studien visar att gruvorna har haft likartade effekter på byarnas mark, renar, ekonomin, och den samiska kulturen och på renskötarnas hälsa och välmående.

Trots att omfattande återställningsarbeten har gjorts efter nedläggningen av gruvan påverkar den allvarligt samebyarna tre decennier efter att gruvverksamheten upphört. Det beror bland annat på att vägnätverket som anlades för gruvdriften har öppnat området för mer trafik och turism, och återställandet och återväxten på markområdet har misslyckats.

Studien drar slutsatsen att det råder obalans mellan de intrång som gruvorna gör i naturen och den ersättning som samebyarna får när deras mark tas i anspråk. Vissa sociala och kulturella effekter går inte att ersätta i pengar. De kompensationer som utgått har varit begränsade. I vissa fall har det inte betalats ut någon ersättning alls.

Ett av skälen bakom otillräcklig ersättning är enligt studien brister i regelverket om hur intrång ska bedömas. Dels saknas det bestämmelser om hur sociala och kulturella konsekvenser ska värderas, dels tenderar fokus på miljömässiga konsekvenser i lagstiftningen att premiera en jakt på kvantitativa data framför den kunskap som finns i samebyn om hur den påverkas.

De kumulativa effekterna av olika verksamheters intrång anses vara ett problemområde även sedan bestämmelserna i 6 kap. miljöbalken förtydligats 2018. Det behövs enligt studien tydliggörande

[510] Fohringer. 2021.

vägledande avgöranden angående hur kumulativa effekter ska bedömas.[511]

För att få utföra prospektering behövs i regel undersökningstillstånd och en arbetsplan enligt minerallagen, samt i vissa situationer dispenser och tillstånd enligt miljöbalken, kulturminneslagen och väglagen. Syftet med arbetsplanen är att fastighetsägare och andra sakägare, exempelvis samebyar, ska få möjlighet att påverka hur undersökningsarbetet utförs. Länsstyrelsen har en central roll under arbetet med arbetsplanen och det genomförs så kallade 12:6-samråd. Samrådsskyldighet gäller för verksamheter och åtgärder som kan komma att ”väsentligt ändra naturmiljön” och samebyar har rätt att delta i samråden. Länsstyrelsen kan förelägga exploatören att genomföra åtgärder som motverkar skada på naturmiljön. Länsstyrelsen har även möjlighet att förbjuda en verksamhet om den bedömer att de åtgärder som planeras inte är tillräckliga för att motverka skada på naturmiljön.

När prospekteringen leder till en brytvärd fyndighet behövs en bearbetningskoncession. Då bedöms bland annat om utvinningen och dess verksamheter är förenliga med hushållningsbestämmelserna i miljöbalken, där rennäringen skyddas som ett riksintresse.

En viktig del i tillståndsprocessen är samrådsförfarandet i samband med en miljökonsekvensbeskrivning (se ovan). Den som vill etablera en gruva ska inom ramen för MKB redovisa vilka skadelindrande åtgärder som kommer genomföras för renskötseln. Det kan handla om att gruvområdet stängslas in, att sprängning endast sker på begränsade tider, att verksamheten anpassas till när renflytt sker. Samebyn kan också kompenseras för kostnader för vinterutfodring och helikoptertimmar.[512]

Ett exempel på hur bearbetningskoncessioner bedöms är Rönnbäckenområdet där Vapstens sameby har renskötselrätt. Samebyn motsatte sig gruvverksamheten i Rönnbäcken på grund av den påverkan den skulle få på rennäringen. Bolaget beviljades bearbetningskoncessioner, trots Vapsten samebys bestridande, med motiveringen att mineralutvinningen i området skulle ges företräde framför rennäringen. Som skäl angavs de samhällsekonomiskt positiva effekter som gruvverksamheten medför.

[511] R. Kløcker Larsen m.fl., 2022, *The impacts of mining on Sámi lands: A knowledge synthesis from three reindeer herding districts*, Elsevier, nr 9.
[512] Sveriges Geologiska Undersökningar. 2016. *Vägledning för prövning av gruvverksamhet*, rapport 2016:23.

Vapsten sameby ansökte om rättsprövning hos Högsta förvaltningsdomstolen, som avslog ansökan i avgörandet[513] Domstolen angav att Mark- och miljödomstolen vid en kommande miljötillståndsprövning hade möjlighet att i detalj reglera hur gruvdriften ska få bedrivas. Regleringen skulle göras så att störningarna påverkade renskötseln i så liten utsträckning som möjligt. Regeringens beslut i koncessionsfrågan byggde enligt domstolen på bedömningen att de kraftfulla skadebegränsande åtgärder som skulle regleras räckte för att samebyn inte skulle tvingas upphöra med sin renskötselverksamhet. Bedömningen hade enligt Högsta förvaltningsdomstolen inte sådana brister att regeringsbeslutet borde upphävas på den grunden.

I september 2013 lämnade 15 medlemmar i Vapsten sameby in en anmälan till FN:s kommitté för avskaffande av rasdiskriminering – CERD-kommittén – som är den instans som övervakar efterlevnaden av den internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering.

Kommittén bedömde att beslutet om att bevilja bearbetningskoncessionerna i områden där samebyn bedrev renskötsel stod i strid med samebyns rättigheter. Sverige rekommenderades att bland annat ompröva besluten om bearbetningskoncessioner och att genomföra lagändringar för att tydliggöra principen om fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC.

Kommittén noterade att motivet till principer om urfolks rätt att bruka sina traditionella områden är att urfolksmedlemmarnas nära band till marken måste erkännas och förstås som den grundläggande utgångspunkten för deras kulturer, andliga liv, integritet och ekonomiska överlevnad. Den påminde om att det utgör en form av diskriminering att inte ta hänsyn till urfolks inneboende rätt att nyttja och åtnjuta markrättigheter. Det är även diskriminering att låta bli att vidta lämpliga åtgärder för att säkerställa en praktisk efterlevnad av urfolks rätt att ge fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC, när projekt kan inverka på deras rättigheter. Kommittén ansåg att samebyns medlemmars rätt att äga egendom kränkts i och med att Sverige utan verkningsfulla garantier delegerat samrådsförfarandet till gruvföretaget.

Kommittén ansåg också att det saknades ett effektivt rättsmedel för att pröva hur tillståndsbesluten förhåller sig till urfolksrättigheter.

[513] HFD 2014 not. 65.

Samebymedlemmarnas rätt till ett effektivt rättsmedel hade därmed också kränkts.

Kommittén rekommenderade regeringen att ompröva bearbetningskoncessionerna för Vapsten sameby efter en tillräcklig process av fritt och informerat förhandssamtycke. Regeringen borde genomföra åtgärder som återspeglar det samiska folkets ställning som urfolk i den nationella lagstiftningen om mark och resurser, samt att i lag befästa principen om fritt och informerat förhandssamtycke.

Ett annat känt exempel där riksintressena ”rennäring” och ”fyndigheter av ämnen eller material” står mot varandra, är den planerade gruvan i Gállok.[514] Innan regeringen 2022 beslutar att ge bearbetningskoncession i Gállok uppmanar bland annat FN:s särskilda rapportör om urfolks rättigheter och FN:s särskilda rapportör om miljö och mänskliga rättigheter den svenska regeringen att avslå ansökan. Efter beslutet uttrycker FN:s rasdiskrimineringskommitté en oro över bristen på konsultation i ärendet. FN har även tidigare kritiserat Sverige för bristande skydd av samers rätt till inflytande och medbestämmande.[515]

En yngre man från Norrbotten berättar om malmens värde i jämförelse med människors och betesmarkernas värde:

> Mis ii leat seamma árvu go geađggit eatnama vuolde.
>
> Vi har inte samma värde som stenarna i marken.[516]

Institutet för mänskliga rättigheter konstaterar i sin årsrapport för 2023 att gruvkoncessionen i Gállok är ett exempel på det ökade trycket på traditionella samiska marker på grund av det ökade behovet av naturresurser för den ”gröna omställningen”. Rapporten kritiserar Sverige och betonar att den gröna omställningen inte får ske på bekostnad av urfolks rättigheter.[517] En medelålders kvinna boende i Árviesjávrrie anför:

> Så att det är någonting med marken. Det här blir ju så här riktigt existentiell grej, det är ja, så att jag tänker att gruvorna förstör marken. Och dom förstör människorna också, och det är därför det är så … det är så dålig stämning på sådana där ställen.[518]

[514] https://www.svt.se/nyheter/lokalt/norrbotten/tva-riksintressen-stalls-mot-varandra.
[515] Institutet för mänskliga rättigheter, årsrapport 2023, s. 72–74.
[516] 24025.
[517] Institutet för mänskliga rättigheter, årsrapport 2023, s. 74.
[518] 23089.

5.10.5 Vindkraften

Vindkraftens utveckling i Sverige sedan 1950 har gått från att vara nästan obefintlig till att bli en betydande energikälla med allt större och effektivare vindkraftspark, Vindkraften stod för över 20 procent av elproduktionen 2023. Vindkraften fick ett genombrott under 1990-talet med hjälp av statliga stöd, vilket tände gnistan för utbyggnad. Vattenfall och andra aktörer började bygga verk med fokus på att testa och utveckla tekniken. Från 2000-talet och framåt skedde en snabb expansion med allt större och effektivare vindkraftverk med högre torn och större rotordiameter. Under 2000-talet mer än tiofaldigades byggandet och växer med över 800 procent 2010–2023. Vindkraften har genomgått en transformation med stöd av tekniska framsteg och ekonomiska incitament.

En äldre kvinna berättar om vindkraftens intåg i de samiska markerna:

> Sedan fick vi vindkraft, […], men där körde de över samebyn totalt. […] Nej, det är inte länge sedan. […] Men jag ska säga det, det onda, det far lite gott med det, för då fick vi täckning här i byn. […]de måste ha en mast där.[519]

En betydande del av Sveriges vindkraft finns i eller nära renskötselområden, särskilt i Norrlands inland och fjällnära områden. Det skapar stora konflikter mellan vindkraften och renskötselns intressen.

En äldre man försöker rangordna problemen med alla hot mot renskötseln:

> […] Det är inte klokt alltså. Vindkraftverk och elände. För när dom sätter upp dom där vindkraftverken, det är ju skövling utav marken rent utsagt. Och hur ska dom kunna ersätta den? Varför ha dom här? […] Nej, men det är ju sådan bestående förstörelse som det blir utav turism, och så vindkraftverk, och så […] Och så kanske längre norrut det här med skogsskövlingen.[520]

Vindkraftverk kräver miljötillstånd enligt miljöbalken och det är Naturvårdsverket som bevakar vindkraftens miljöpåverkan. Kommunerna har veto i tillståndsprövningar för vindkraft, och prövar själva bygglovet för små verk. Kommunerna ansvarar för att ta fram översiktsplaner som är vägledande för lokalisering och tillståndsprövningar. En renskötare från Jämtland berättar:

[519] 24029.
[520] 23053.

> Vi har ju två jättestora vindkraftsplaner, etableringar på gång. Och … den ena då har kommunen uttalat att dom är positiv till en … och då känns det ju … svårt. Det innebär egentligen båda dom där, det är där jag brukar vara på vintern. I mitt vinterbetesområde. Så då tänker man i framtiden där dom där blir etablerade. Där är det ju, blir det ju inget renbete längre. […] även om det är skövlat nu så, lavmark, lavmarker […] där kan det ju växa tillbaka och bli lav igen. Men det känns ju lite grann som […] att det omöjliggörs om det blir vindkraft stora, sån där med, 40 verk, 50 verk.[521]

En vindkraftspark är tillståndspliktig enligt 9 kap. miljöbalken. En särskild miljöbedömning ska därför genomföras innan en vindkraftspark får miljötillstånd, liksom en miljökonsekvensbeskrivning.

Energimyndigheten är sektorsmyndigheten som pekar ut riksintresseområden för energiproduktion. Vindkraft är en förnyelsebar energikälla och kan bidra till målet om hållbar utveckling i 1 kap. 1 § miljöbalken. Ett område kan pekas ut att vara av riksintresse både för vindkraft och för renskötsel. I processen för miljötillstånd ska vindkraftens effekter för rennäringen prövas och samråd genomföras med samebyar och samer lokalt. Miljökonsekvensutredningar som beskriver påverkan på renskötseln som på samisk kultur i övrigt ska göras.

Mark- och miljööverdomstolen har i ett avgörande vägt riksintresse vindkraft mot riksintresset rennäring. Domstolen har kommit fram till att det är mycket angeläget att vindkraftverk byggs i sådana områden som är utpekade som riksintresse för vindkraft. Men det kan inte ske så att det äventyrar förutsättningarna för samebyns rennäring. Domstolen anser i sitt beslut att den planerade vindkraftsparken behöver ligga på fem kilometers avstånd från samebyns uppsamlingsområde för renar. En flyttled för renar riskerade att bli kraftigt påverkad av vindparksverksamheten. Domstolen bedömer att det är av vikt att det finns godtagbara möjligheter för samebyn att flytta renarna till sitt vinterbetesområde med lastbil. Genom stödutfodring ska byn kompenseras för bortfall av bete längs flyttleden. Rennäringen ska enligt domen med detta och några ytterligare kompensationer kunna säkerställas.[522]

I en rapport från 2018 sammanfattas elva undersökningar om vilka effekter vindkraftverk har på renar. När kraftverken är i drift orsakar de buller och vibrationer i marken och luften. Dagens vindkraftverk är ofta 220 meter höga inklusive rotorbladet. De stora installationerna

[521] 23044.
[522] Mark- och miljööverdomstolen, avgörandet M 824-11.

kan uppfattas negativt av renar och människor. Vintertid finns det också risk för att klumpar av is på rotorbladen slungas i väg, så kallade iskast. Forskarna är osäkra på varför renar undviker vindkraftparker. Det finns ungefär lika många fall där renar reagerar negativt som där de inte alls reagerar. När det gäller byggfasen av vindkraftverk är resultaten relativt entydiga. Renarna undviker byggområden. I de fallen kan vägarna till vindkraftsparken fungera som barriärer för djurens naturliga förflyttningar. Förklaringar till att det skiljer så mycket emellan hur renar reagerar kan vara topografin, betesförhållanden, årstiden, närheten till annan infrastruktur eller skillnader i hur undersökningarna har gjorts.

En slutsats i rapporten är att det behövs långsiktiga studier för att stärka kunskapen om vilken effekt vindkraftverk har på renar. Studierna bör ta hänsyn till de samlade effekterna av vindkraftverk och granska betydelsen av den samlade belastningen i renbetesområdet. Undersökningarna bör vara pågå över flera år för att ge en förståelse av hur årsvariationen påverkar habitatanvändning och andra faktorer. De bör också inkludera samhällsvetenskapliga studier liksom lokal och kulturell kunskap.[523]

I en senare studie från 2021 redovisas hur vindkraftens utbyggnad påverkar vilka betesområden renarna väljer, vilket rörelsemönster de har samt hur renskötseln ser ut under vinter- och barmarksperioder. Studien bygger på fallstudier i samebyarna Mittådalen, Tåssåsen och Malå och kombinerar renskötarnas traditionella kunskap med kvantitativa analyser av gps-data från renar före, under och efter vindkraftsetableringar.

Resultaten visar att vindkraftverk påverkar både renar och renskötsel negativt, men att effekterna varierar beroende på säsong och lokala förhållanden. Under vintern försämras möjligheten att utnyttja viktiga betesområden, särskilt i höglänta områden som är avgörande vid svåra snöförhållanden. I vissa fall överges tidigare viktiga vinterbeten helt, medan andra områden inte kan undvikas men blir mer problematiska att nyttja. Vindkraften bidrar också indirekt till fler trafikdödade renar och svårigheter att hantera rovdjur.

Under barmarksperioderna varierar effekterna. Renar undviker vindkraftsområden under kalvning och höst, men kan använda dem under sommaren. Troligen gör de en avvägning mellan olika risker, som rovdjur och insekter.

[523] O. Strand m.fl. 2018. *Vindkraft och renar – en kunskapssammanställning*, Vindval, rapport 6799.

Ljud från vindkraftverk påverkar både renarnas habitatval och deras betesro. Hur stor effekten blir beror på andra faktorer som rovdjurstäthet och vegetation. Generellt sett leder högre ljudnivåer till att djuren rör sig mer, vilket ge sämre förutsättningar för betesro.

Studien betonar att de sammantagna effekterna av vindkraft, annan markanvändning, klimatvariation och rovdjur skapar en komplex situation för renskötseln. Särskilt problematiskt är att vindkraft ofta byggs i höglänta områden som blir allt viktigare för vindkraftverksutbyggnad i takt med klimatförändringarna. Det innebär en dubbel belastning för renskötseln.

Slutsatsen är att vindkraftens utbyggnad kräver stor försiktighet och bättre planering än vad som är fallet i dag. Det är avgörande att tidigt i processerna involvera de samebyar och andra samer som berörs. Kompensationsåtgärder behöver utvecklas, där exempelvis förbättrad markförvaltning eller tillgång till alternativa betesmarker kan minska negativa konsekvenser.[524]

En ung kvinna som delat med sig av sin berättelse till Sanningskommissionen säger att hennes föräldrar dolde intrångsproblematiken för henne som barn. Men hon minns tydligt en invigning av en jättestor vindpark dit samebyn inte var inbjuden:

> Ja, jag var inte med men de andra i sïjten gjorde det. […] Där de typ, inte protesterade men alltså min kompis sa att de typ stod där och ja, skulle typ göra dem obekväma så där när de skulle inviga parken.[525]

Att barn påverkas av intrångproblematiken framkom också vid en gruppaktivitet som anordnades av Sanningskommissionen i juni 2023 i jämtländska Åanghkerenjeeruve/Ankarede med sydsamiska barn i åldrarna 6–14 år.

Branschorganisationen Svensk Vindenergi har tagit fram en handbok för hur branschen ser på rennäringsutredningar som ska ingå i miljökonsekvensutredningar när vindkraft ska byggas.[526] En viktig utgångspunkt är att utredningarna ska fokusera på platsspecifika förhållanden och att skyddsåtgärder och kompenserande åtgärder för rennäringen ska vara en naturlig komponent i den fortsatta utbyggnaden av vindkraften i norr.

---

[524] A. Skarin m.fl. 2021. *Renar, renskötsel och vindkraft: Vinter- och barmarksbete*, Rapport 7011 Naturvårdsverket.
[525] 24003.
[526] Svensk Vindenergi. 2023. *Handbok rennäringsutredningar*.

Enligt handboken är det av yttersta vikt att den berörda samebyn erbjuds möjlighet att delta i utredningen utöver att ingå i det vanliga samrådet för projektet. Det är därför viktigt att beställaren tar en inledande kontakt med samebyn för att berätta om projektet, att en rennäringsutredning kommer att tas fram och att samebyns deltagande i arbetet är värdefullt.

En stark rekommendation är att renskötarna ersätts för den tid de lägger ner på möten med utredaren och bolaget. Utredaren rekommenderas att träffa samebyn i syfte att få fram information om samebyns markanvändning där anläggningen planeras, utredaren ska utforska möjliga skydds- och kompensationsåtgärder och identifiera aspekter som betesresurser, flyttleder, anläggningar och samebyns infrastruktur som har betydelse för insamling av fältdata. Utredaren som ska möta samebyn bör vara väl införstådd med rennäring och hur renskötseln bedrivs. Denne bör också känna till de generella utmaningar för rennäringen och för den sameby som är föremål för utredningen.

Svensk Vindenergi anger att hänsyns- eller skyddsåtgärder i första hand ska vidtas när rennäringen utsätts för intrång. Det kan innebära att ett projekt omlokaliseras av hänsyn till rennäringen, att restaurera betesmarken eller att kompensera samebyn på andra sätt. Projektören kan förbinda sig att göra olika anpassningar till renskötseln under drifttiden. Genom att planera underhållsarbeten, anpassa snöröjning av vägar eftersom plogade vägar kan vara ett bekymmer för rennäringen och om att tillfälligt stänga av vindkraftverk när renhjorden behöver flyttas genom anläggningen.

5.10.6 Vattenkraften

Den 1 januari 2019 trädde nya regler i kraft för omprövning av vattenkraftverk. De verksamheter som omfattas av de nya bestämmelserna är tillståndspliktiga vattenverksamheter för produktion av vattenkraftsel. Bestämmelserna definieras i 11 kap. 6 § miljöbalken. Om det i det befintliga tillståndet saknas villkor eller bestämmelser till skydd för människors hälsa och miljön enligt miljöbalken ska en omprövning ske, vilket framgår av 11 kap. 27 §. Det innebär att många vattenkraftverk i renskötselområdet ska omprövas.

De vattenkraftverk, regleringsdammar och övriga dammar som saknar tillstånd enligt miljöbalken uppgår till cirka 7 400 anläggningar. Omprövningarna kommer att innebära avvägningar mellan behovet av nationell effektiv tillgång till vattenkraftsel och den största möjliga nyttan för vattenmiljön. Det anges också att andra frågor av intresse för den enskilda prövningen, som regional eller lokal energiförsörjning, påverkan på kulturmiljöer eller ett försiktighetsmåtts påverkan på produktionen i förhållande till nyttan för den enskilde, ska finnas med som centrala delar i både tillståndsprövningar och som omprövningar. Det finns alltså möjlighet både för samebyar och samer lokalt att påverka omprövningarna om de påverkar renskötseln eller samiska kulturmiljöer.

5.10.7 Ledningar, vägar, järnvägar och annan infrastruktur

Vägar och järnvägar kan påverka renskötseln negativt. Renar blir påkörda, betesmark tas i anspråk och bilvägar och järnvägar bildar barriärer i landskapet som skär av renens naturliga rörelsemönster. Ny infrastruktur innebär ofta ett merarbete för renskötarna. För att minska olyckor och påkörda renar kan faunaövergångar byggas och åtgärder som varnar trafikanter för ren kan genomföras.

Förbättrad infrastruktur kan få andra följder för rennäringen när områden som tidigare varit svåra att nå blir lättillgängliga för friluftsliv och turism. Det leder till större störningar på renskötseln. Vägen upp till Svenska turistföreningens fjällstation Storulvån är ett exempel på hur turismen och friluftslivet ökat på grund av den. Kiruna är ett annat exempel där turismen och friluftslivet ökat markant till följd av ökad tillgänglighet via tåg och vägar.

Kraftledningar, framför allt starkströmsledningar med de högsta spänningsnivåerna, kan påverka markanvändningen för renskötseln och renarnas bete. Forskare har undersökt om ledningar och ledningsgator kan påverka renarnas rörelsemönster. Resultaten visar ingen entydig bild. När ledningarna byggs påverkar det renskötseln. Kraftledningar med lägre spänningsnivåer innebär inte någon påverkan under driftsfasen. För ledningar med högre spänningsnivåer är det oklart om ledningarna innebär någon större påverkan under driften. Möjligen finns det en sådan påverkan under vissa förhållanden. Renskötare beskriver att olika väder- eller miljöförhållanden kan medföra att renar

undviker ledningsgator i viss utsträckning, till exempel vid hög luftfuktighet eller kyla.[527]

Mark kan tas i anspråk för att bygga starkströmsledningar genom avtalsservitut, där nätföretaget avtalar med markägare och rättighetshavare, till exempel renskötselrättshavare, om att använda marken. Nätföretaget kan också få tillgång till marken genom att ansöka om ledningsrätt.

Ledningsrättsprocessen föregås av ett förfarande med exproprierande inslag. Samebyar som påverkas av en ledningsrätt är sakägare i processen och har rätt till ersättning om ledningen orsakar dem ekonomisk skada.

Energimarknadsinspektionen är som huvudregel den myndighet som prövar frågor om nätkoncessioner. Beslut om koncession får meddelas endast om anläggningen är lämplig ur allmän synpunkt. Koncessionsbeslutet ska förenas med de villkoren för att skydda bland annat allmänna intressen och enskilda rättigheter.

Koncessionstiden för starkströmsledningar gäller i regel tills vidare, men kan omprövas under vissa förutsättningar. Vid prövningar av koncessioner för starkströmsledningar tillämpas miljöbalkens bestämmelser om skydd för olika allmänna intressen, bland annat skyddet för rennäringen.

För att få en nätkoncession behöver elnätsföretaget ofta göra en miljökonsekvensbeskrivning. Energimarknadsinspektionen prövar vilka konsekvenser starkströmsledningen kan få för det allmänna intresset av rennäring i området. Myndigheten prövar också konsekvenserna för de enskilda renskötselrättshavarna där samebyarna är sakägare vid prövningen. Sametinget och samiska organisationer har rätt till konsultation och även samer lokalt har rätt till inflytande i samband med prövningar. Påverkan på samisk kultur och sociala konsekvenser av markexploatering för ledningsdragning kan också komma upp för myndighetens bedömning.

[527] C. Smith & L. Rydin. 2022. *Elledningar och störningar på renar*, Ecogain, rapport åt Energimarknadsinspektionen.

5.10.8 Turism och friluftsliv

Turism och friluftsliv i renbetesområden ökar i både organiserad och oorganiserad form. I vissa delar av renbetesområdet och under vissa tider är besökstrycket hårt. I trakterna kring Guevteljaevrie/Grövelsjön, Bienjedaelie[528]/Funäsfjällen, Södra Årefjällen[529] och Västra Jämtlandsfjällen[530], Bierke/Hemavan, Nihkkáluokta/Nikkaluokta-Giebmegáisi/Kebnekaise, Ábeskovvu/Abisko och Riksgränsen är antalet besökare tidvis stort. Turismen ger stora inkomster till besöksnäringen och skapar därmed också arbetstillfällen.

Friluftslivet inom renbetesområdet betyder ofta mycket för lokalbefolkningen där till jakt och fiske och skoterkörning i fjällnära natur kan erbjudas turisterna. En kvinna från Jämtland berättar om konsekvenser av den ökade turismen:

> Blanktjärnsrundan började lite fint och till slut, vi jagade älg där och jag jagade älg där och i början så kunde vi inte jaga, alltså när det blev turistströmning så kunde vi inte jaga helger, då måste vi som bara vänta till veckodagarna. Nu går det inte att jaga på veckodagarna där heller för det är så mycket folk.[531]

Naturvårdsverkets uppdrag är både att skydda värdefull natur och att verka för att förutsättningarna för friluftsliv bevaras och utvecklas. Myndigheten har även en övergripande samordnande och samverkande roll när det gäller frågor om friluftsliv. Naturvårdsverket företräder staten som markägare samt är fastighetsförvaltare och byggherre för friluftsliv i skyddad natur. Myndigheten arbetar för att utveckla friluftslivet i skyddade områden, som nationalparker och naturreservat och vägleder också länsstyrelser och kommuner i frågor om statliga fjälleder och naturturism.

Länsstyrelserna ansvarar för den statliga förvaltningen i respektive län. De har ett återkommande uppdrag att samordna och leda det regionala arbetet med friluftslivspolitiken i samverkan med Skogsstyrelsen, kommunerna och andra berörda aktörer.

I kommunernas översiktsplaneprocess har länsstyrelsen en viktig roll i att stödja, ge råd och även granska kommunernas arbete, ha

[528] Bienjedaelie; fjällen runt omkring har alla olika namn på samiska. Funäsfjällen är ett svenskt samlingsnamn.
[529] Fjällen runtomkring har många olika namn på samiska. Södra Årefjällen är ett svenskt samlingsnamn.
[530] Fjällen runtomkring har många olika namn på samiska. Västra Jämtlandsfjällen är ett svenskt samlingsnamn.
[531] 23017.

uppsikt över områden av riksintresse för friluftslivet och bevaka de allmänna intressena om tillgängliga och lämpliga platser för lek, motion och annan utevistelse. Länsstyrelserna ska även verka för att miljömålsarbetet, inklusive arbetet med naturvård, fiskevård, kulturmiljövård, friluftsliv samt natur- och kulturturism, samordnas med det regionala utvecklingsarbetet.

Vandring, skidåkning, skoterkörning, cykling, ridning och klättring bedrivs i fjällvärlden. Årligen arrangeras flera större sportevent i renskötselområdet, både rallytävlingar och maraton, evenemang som drar till sig turister.

En stor del av den turismen kan utövas inom ramen för den grundlagsskyddade allemansrätten. Men att köra bil eller skoter eller att jaga och fiska ingår dock inte i allemansrätten. Det ingår aldrig i allemansrätten att bruka någon annans fastighet på ett sätt som ekonomiskt skadar markägaren, eller för någon annan med till exempel renskötselrätt.

En äldre man från Kirunaområdet beskriver hur icke-reglerad skoterkörning påverkar renens möjligheter till bete:

> Dat vudjet, duo Giron nuortta bealli, dat leat aktanis skohterluottat. Mun lean mannan vásedin geahččame daid ja makkár dat lea. Doppe lea luoddan, oktan luoddan, ii doppe leat guohtun [...] Dat lea nu váttis dat Giron báiki, gal mii leat gáibidan veahá maid, don dieđát dat manná nu áigi, mii leat dieđus jápmán ovdal go mihkkege dáhpáhuvvá. Dáhpáhuvvá go maŋŋel go mii leat jápmán, dáhpáhuvvá go dalle mihkkege, dan ii dieđe.
>
> De kör, där norr om Kiruna, alla spår går ihop och blir ett enda stort skoterspår. Jag har av intresse farit för att titta och se hur det är. Där är det som ett spår alltihop, där finns inget bete [...] Den är så svår platsen Kiruna, nog har vi försökt kräva lite av varje men du vet, det tar sån tid, vi är förstås döda innan något har förändrats. Och kommer något att förändras efter vi är döda, händer det något då, det vet jag inte.[532]

I nationalparker och naturreservat kan allemansrätten begränsas genom föreskrifter i syfte att skydda vilda djur eller naturen. De kan dock inte utformas för att freda renen eller renskötseln, eftersom renar är semidomesticerade och därmed anses som tamdjur.

I terrängkörningslagen (1975:1313) och terrängkörningsförordningen (1978:594) finns det bestämmelser om att vissa motorfordon är tillåtna, snöskoter får i stor utsträckning användas i fjällen vintertid.

[532] 23182.

Det innebär inte körning med snöskoter på snötäckt mark generellt sett är tillåten. Motordriven trafik över annans mark kräver fastighetsägarens, och i vissa fall annan särskild rättighetshavares, medgivande. Det är dock inte uttalat i den gällande terrängkörningslagen.

Arrangemang som lockar många deltagare och kanske ska pågå flera dagar i sträck ryms ofta inte inom allemansrättsligt utnyttjande. I sådana fall krävs markägarens medgivande. Länsstyrelsen i Jämtlands län har ett mer formaliserat beslutsfattande om markupplåtelse jämfört med länsstyrelserna i Norr- och Västerbotten.

Länsstyrelsen i Jämtlands län har en praxis som innebär att arrangören av ett evenemang som inte bedöms inrymmas i allemansrätten måste ansöka om tillstånd till markupplåtelse enligt 32 § rennäringslagen. Vid prövningen av om markupplåtelsen innebär en avsevärd olägenhet för renskötseln beaktar länsstyrelsen kumulativa effekter.

Friluftslivet har blivit mer sport- och tävlingsinriktat i dag än tidigare Efterfrågan på infrastruktur, service och bekvämlighet ökar. I närheten av redan befintliga anläggningar för rekreation och kring skidorter uppstår andra aktiviteter som heliskiing, hundspannsåkning, snökite, skoteråkning och cykling. Utvecklingen innebär att turistnäringen kan bedrivas så gott som året runt. Allt fler arrangörer vill också anordna tävlingar och andra evenemang i fjällen. Konsekvensen blir att slitaget på naturen ökar och befintliga markanvändare som renskötseln trängs undan alltmer.

Renskötseln påverkas negativt av ökad turism och friluftslivsliv. Forskning visar att renar beter sig undvikande i närheten av människor, som när de vistas vid vandringsleder. En norsk studie visar att renar undviker vandringsleder där det vistas fler än 30–50 vandrare per dag, och ett undvikande beteende noteras när fler än 10–15 vandrare per dag använder leden.[533] Även tidigare studier har visat liknande resultat.[534]

När antalet fjällturister ökar blir slitaget på naturen och störningarna för renskötseln påtagligt högre i vissa delar av fjällvärlden. I synnerhet i västra Jämtlandsfjällen och i delar av Härjedalen märks detta, liksom i området kring Kebnekaise i Norrbottens län. Här har dessutom vandringslederna dragits på ett särskilt störande sätt för

[533] V. Gundersen m.fl. 2020. Spatiotemporal tourism pattern in a large reindeer (Rangifer tarandus tarandus) range as an important factor in disturbance research and management, *Journal of Sustainable Tourism*.
[534] S. Wall-Reinius, & P. van den Brin. 2023. *Rekreation och miljöpåverkan i fjällen – En sammanfattning av forskning om ekologiska effekter av friluftsliv, turism och sport*, Mistra sport & outdoors, rapport 2023:5.

renskötseln. Lederna går kors och tvärs över fjället, vilket innebär att det blir svårt för renarna att få betesro och hitta platser att kalva på i lugn och ro.

Mittuniversitetet har i en studie gått igenom alla ansökningar om att anordna friluft- eller sportevenemang på statens mark i Jämtlands län mellan år 2011 och 2020. Totalt undersöktes 393 ansökningar från 150 olika idrottsföreningar, kommersiella företag, skolor och privatpersoner. I många ansökningar anges antalet deltagare till mellan 50 och 100 personer, medan arrangören av 16 evenemang uppskattar att antalet deltagare skulle överskrida 500 personer. De flesta ansökningar anger inget deltagarantal alls.

Påverkan på renskötseln var den miljöpåverkan som anges i de flesta ansökningarna. Men genomgången visar att det generellt finns få miljökonsekvensbeskrivningar av evenemangen och att länsstyrelsen inte heller ställer krav på miljöhänsyn för att evenemangen ska få tillstånd. Merparten av alla ansökningar godkänns och ingen ansökan avslås med enbart hänvisning till miljön. I bedömningen görs i stället en avvägning mellan andra intressen, som lokal utveckling, ekonomiska vinster och folkhälsa. I några fall ombeds arrangören att flytta evenemangets tidpunkt eller plats för att undvika störningar i känsliga miljöer.

Forskarna noterar att de berörda samebyarna över tid blivit alltmer negativa till ansökningar om evenemang eftersom de stör renskötseln. Men ingen ansökan avslås som en följd av att renskötseln riskerar att störas. Ett exempel är att en årlig hundspannstävling med omkring 40 deltagande ekipage utan några inskränkande villkor tillåts äga rum trots att samebyn hävdar att renarna störs av evenemanget.[535]

Slitaget på naturen och störningar på renskötseln förekommer särskilt i anslutning till STF:s fjällstationer. Organisationen har totalt åtta fjällstationer i Jämtlandsfjällen, varav fyra ligger i Handölsdalens samebys renbetesområde.

För att komma till rätta med störningarna i området sade Länsstyrelsen i Jämtlands län upp arrendeavtalen med STF per den 31 december 2023. Den uppmanade samtidigt STF att samråda med de berörda samebyarna inför en ny ansökan om arrende.

Flera dialogträffar genomfördes mellan STF och samebyarna och ledde till en överenskommelse om att minska omfattningen av den

[535] A. Eriksson m.fl. 2023. Environmental concerns in nature-based events: the permit process for organised outdoor recreation and sport, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism.*

service som fanns vid fjällstationerna för att minska besökstrycket. Genom detta har behovet av transporter, sommartid i huvudsak med helikopter för leveranser till fjällstationernas restauranger med mera blivit mindre. Överenskommelsen innebär också att alla fjällstugor och fjällstationer i området, av hänsyn till renkalvmärkning och kalvarnas tillväxt, öppnar två veckor senare inför sommarsäsongen. Genom att senarelägga säsongen hinner renkalvarna äta upp sig och bli mer självgående innan de stora turistströmmarna når fjället. Överenskommelsen innebär också att fjällstugan Gåsen, belägen i Vålådalens naturreservat, ska läggas ner. Skälet är att ett större område på fjället då i princip kan bli helt fritt från störningar för renarna.

Fjällstugorna och fjällstationerna Sylarna, Blåhammaren, Helags, Vålåstugan, Stensdalen, Anaris, Lunndörren och Fältjägaren stängs helt vintertid i samband med att skoterförbudet träder i kraft i slutet av april (för närvarande den 19 april inför renarnas kalvning) och öppnar sommartid först den 1 juli (förutom Sylarna som öppnar den 15 juli). Det har konstaterats att dessa åtgärder lett till att renarna åter betar i området.

STF har med stöd av uppgörelsen med samebyarna fått ett nytt arrendeavtal för Jämtland och delar av Härjedalen från kraft den 1 januari 2024.

5.10.9 Statens rovdjurspolitik

Rovdjurspolitiken, som grundar sig på internationella åtaganden kring ekologisk hållbarhet, syftar till att säkerställa livskraftiga stammar av de fem stora rovdjuren varg, björn, lodjur, järv och kungsörn. Riksdagen har slagit fast att de stora rovdjuren ska kunna finnas i eller återvända till sina naturliga utbredningsområden.[536] Det ökande antalet rovdjur har, enligt forskare, resulterat i konflikter och i ett hot mot rennäringens hållbarhet. Eivind Torp, forskare vid Mittuniversitet, har beskrivit situationen på följande sätt:

> Motsättningar mellan å ena sidan statens intresse av rovdjurspolitik som stämmer överens med internationellt fastställda miljömål och å andra sidan rennäringens behov av skydd mot rovdjur är således inte enbart en konflikt mellan statsmakten och en näring. Det är också en konflikt

[536] Prop. 2012/13:191. *En hållbar rovdjurspolitik*.

> mellan nationella sektorsintressen och en etnisk minoritets intresse av att säkra sitt livsrum och den egna kulturens fortsatta existens.[537]

I renskötselområden ska utbredningen av rovdjur begränsas så att renskötseln inte påverkas för mycket. Naturvårdsverket ansvarar för att se till att rovdjuren har en gynnsam bevarandestatus. Myndigheten anger nivån för hur många rovdjur som ska finnas för att uppnå en sådan status. Enligt riksdagens beslutade mål ska rennäringen inte behöva tåla högre förluster än maximalt tio procent av renhjorden.[538] Många samebyar har dock förluster på 30–40 procent, enligt Sametinget.

Enligt ersättningssystemet för rovdjursskador ska samebyarna kompenseras för förekomsten av rovdjur och inventeringar av hur mycket antalet rovdjur ökat i ett visst område inom renskötselområdet. Inventeringarna av antalet rovdjur görs i samarbete mellan länsstyrelsen och samebyarna. Rovdjursersättningarna är inte ett bidrag, utan en ersättning för verkliga förluster av privat egendom. Ersättningen täcker som högst halva förlusten av den skada som uppstått.[539]

En renskötare i Västerbotten beskriver situationen:

> Du kan ha hur fint renbete du vill så går det ändå åt fanders, eftersom dom jagar. Och skingrar renarna så mycket. Och vi får rovdjursersättningarna har ju inte räknats upp enligt index och den är ju verkligen piss. Samebyar bedriver forskning och får fram … fakta, det skiter staten i. Dom kör ändå sitt race, det är ju en form av diskriminering. Och jag har varit så cynisk att, jag tror ju att det är det sättet dom har att bryta ner oss. För här skulle vi kunna bedriva en väldigt livskraftig renskötsel, en hållbar renskötsel. Men enda sättet att stävja oss det är ju att mata på med rovdjur och skita i att liksom, ge någon ersättning. Liksom du drar ner på. eller länsstyrelsen anslag för att inventera blir mindre, liksom dom har ett jävligt finurligt sätt att bryta ner oss. Och det där går långsamt. Det har med att leva och överleva att göra. Det går så djävulskt långsamt så att man märker nog inte riktigt, då det väl går dåligt, alltså då är det kört tror jag. Det är därför det är så tungt för min generation, för många av oss och … få det att funka. För du kan inte … bygga upp en renhjord, du måste egentligen få den eller köpa den.[540]

[537] E. Torp. 2002. Sammanhållen rovdjurspolitik? Nationella skyddsbestämmelser och rennäringens intressen, *Förvaltningsrättslig tidskrift*, vol. 65: 2, s. 138.
[538] Toleransnivån för skador på ren orsakade av stora rovdjur ska vara maximalt 10 procent räknat på den aktuella samebyns faktiska renantal. Prop. 2012/13:191 s. 65.
[539] Rovdjursersättningen regleras i Viltskadeförordningen, Sametingets regleringsbrev och Sametingets föreskrifter. Sametinget administrerar utbetalningarna av rovdjursersättning. Ersättningen är baserad på en beräknad kostnad för varje rovdjursart.
[540] 23116.

Problemen med rovdjursersättning har funnits länge. De befintliga anslagen för ersättning täcker inte de kostnader som samebyarna har. Bristen på anslag påverkar även förtroendet för Sametinget som myndighet som fördelar rovdjursersättningen.[541]

Förtroendet för ersättningssystemet är urholkat. I en studie har forskare granskat 30 års data från inventering av järv i Norrbotten och intervjuat med renskötare och andra aktörer:

> Renskötarna har tappat förtroendet för systemet eftersom den svenska staten har låtit ersättningarna halka långt efter vad lagen kräver. Det gör att de som delar sitt land med rovdjur får bära en allt större kostnad för Sveriges rovdjurspolitik.[542]

Studien visar att ju fler järvarna blir, desto fler skador innebär det för rennäringen. Det leder också till ett ökat behov av inventering och högre kostnader. Om systemet inte är utformat för att växa med sin egen framgång vältras kostnaderna över på lokalsamhällena – och arten som systemet skulle skydda riskerar att minska igen. Enligt gällande bestämmelser ska rovdjursersättningen justeras årligen för att spegla kostnaderna, men det sker inte. Summan per dokumenterad järvföryngring har legat på 200 000 kronor sedan 2002. Ersättningen höjdes med 25 000 kronor i budgetpropositionen 2023/2024 men det uppvägde inte de ökade kostnaderna. Ersättningens realvärde har i princip halverats, enligt forskarna.

5.10.10 Samers rätt till mark, kultur och inflytande

Samer har rättigheter till marken i Sápmi vilket myndigheter måste ta hänsyn till när de fattar beslut om markanvändning som konkurrerar med samers bruk av markerna.

Samebyarna har renskötselrätt som är en juridisk rätt att bruka mark för renbete, jakt och fiske med mera, grundad på urminnes hävd som gör att de som sakägare har rätt att yttra sig innan mark tas i anspråk för exploatering eller annan konkurrerande markanvändning. Renskötselrätten regleras närmare i Rennäringslag (1971:437).

---

[541] Se avsnitt 5.4.6.

[542] Citat av Hanna Pettersson, humanekolog vid York universitet, som gjort studien tillsammans med viltforskare vid SLU Grimsö forskningsstation. Sveriges Lantbruksuniverisitet: Kris för Sveriges hyllade modell för samexistens mellan rovdjur och renskötare, nyhet hemsida, 2026-06-01.

Rennäringen skyddas också i Miljöbalken 3:5 som ett av flera riksintressen. Skälet till att rennäringen är ett riksintresse är att renskötseln är en central del av samiska kulturen. Myndigheter ska därför se till att pågående markanvändning för renskötsel inte avsevärt försvåras. Det innebär att myndigheter ska skydda områden som har avgörande betydelse för möjligheten att varaktigt bedriva renskötsel i en viss sameby mot åtgärder som påtagligt kan försvåra näringens bedrivande.[543]

Samers rätt till sin kultur skyddas i grundlagen i Regeringsformen 1:2 stycket 6 och i 4 § lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (minoritetslagen). Eftersom samisk kultur är knuten till markerna är myndigheter skyldiga att främja alla samers möjlighet att behålla sin kultur. Det ska myndigheter beakta när de överväger att tillåta exploatering eller annan markanvändning som konkurrerar med samisk kultur.

Samer har rätt till inflytande innan myndigheter tar beslut om att mark som är knuten till samisk kultur ska användas för nya ändamål eftersom detta är något som berör samer.

Myndigheter som förvaltar sådan mark har en än bredare skyldighet att ge samer möjlighet till inflytande eftersom den markförvaltningen berör samers kultur. Det gäller såväl om myndigheters beslut eller verksamhet påverkar den naturbetesbaserade renskötseln eller samisk jakt och fiske, samiska kulturvärden, andliga värden eller traditionell kunskap knuten till markerna. Rätten till inflytande framgår av 5 § minoritetslagen och av lagen om (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket (konsultationslagen).

Myndigheter har skyldighet att beakta samtliga dessa rättigheter innan de fattar beslut som kan påverka samers rätt till mark, kultur och inflytande. Skyldigheterna gäller för samtliga myndigheter på statlig, regional och lokal nivå. Det kan exempelvis handla om när myndigheter fattar rörande skogsbruk (Skogsstyrelsen) friluftsliv och turism (Naturvårdsverket och länsstyrelserna), vattenkraften (Havs- och vattenmyndigheten), vindkraften (Energiinspektionen och kommunerna), gruvverksamhet (Bergsstaten och kommunerna), järnvägar, vägar och ledningar (Transportstyrelsen och Lantmäteriet) med flera. Men myndigheternas tillämpning av samers rätt till mark brister.

[543] Prop. 1985/86:3. *Förslag till lag om hushållning med naturresurser m.m.*, s. 57 f.

Renskötselrätten

Renskötselrätten har enligt Högsta domstolens dom i Skattefjällsmålet samma starka egendomsskydd som andras bruksrätter och som äganderätten. Men i praktiken har egendomsskyddet fått ett bristande genomslag i rennäringslagen och i rättstillämpningen. Det gör att samebyarna har ett svagare skydd mot konkurrerande markanvändning än andra har för sina rättigheter att bruka mark. Detta var ett skäl till att Sverige inte ansågs kunna ratificera ILO-konvention nr 169 utan lagändringar.

Rennäringen som riksintresse

Det skydd den naturbetesbaserade renskötseln har fått genom regeln om rennäringen som riksintresse brister. När olika riksintressen vägs mot varandra; exempelvis gruvnäring och renskötsel, förlorar rennäringen oftast.[544] Det överensstämmer inte med bestämmelsen om att myndigheter ska främja samers möjlighet att behålla sin kultur där den naturbetesbaserade renskötseln är central. Högsta domstolen har angett att myndigheters skyldighet att främja samers möjlighet att behålla sin kultur kan få betydelse i rättstillämpning där olika faktorer ska vägas mot varandra, alltså exempelvis i en situation där riksintresset mineralutvinning ska vägas mot riksintresset rennäring. I sådana avvägningssituationer har Högsta domstolen angett att samers intresse av att kunna behålla sin kultur inklusive renskötseln, ska tillmätas särskild vikt.[545]

Samers rätt till sin kultur

Rätten till kultur bygger på de internationella åtaganden som Sverige har tagit på sig enligt en rad internationella konventioner och enligt UNDRIP, FN:s urfolksdeklaration. De svenska reglerna som anger att myndigheter är skyldiga att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur ska därför tolkas och tillämpas i ljuset av de åtaganden Sverige gjort enligt internationella bestämmelser. Framför allt har innehållet i artikel 5 ramkonventionen stor betydelse för tillämp-

[544] Brännström. 2017.
[545] NJA 2020 s. 3 p. 92.

ningen av bestämmelsen i 4 § minoritetslagen om rätten till kultur eftersom artikeln i ramkonventionen ligger bakom tillkomsten av den svenska bestämmelsen. I artikel 5 förklaras att skyldigheten att främja samers möjlighet att behålla sin kultur omfattar samers rätt att kunna bevara de väsentliga beståndsdelarna av sin identitet; religion, språk, traditioner och kulturarv.

Eftersom det samiska kulturarvet är tätt knutet till traditionella samiska marker handlar alltså skyddet för samisk kultur såväl om skydd för andliga platser, det samiska kulturarvet, traditionell samisk användning av marken för renskötsel, jakt, fiske, insamlande av örter och slöjdmaterial som skydd för den traditionella samiska kunskapen knuten till marken. Marken ska också skyddas för att den har stor betydelse för de samiska språken.

I förarbetena till minoritetslagen anges att myndigheter aktivt ska främja minoriteternas språk och kultur inom den offentliga verksamheten. Som exempel anges vikten av ett medvetet arbete på lokal nivå där olika kommunala verksamheter lyfter fram de nationella minoriteternas behov sammanhang och är medvetna om dem.[546] En förutsättning för att myndigheter ska kunna främja samers kultur är att de har grundläggande kunskaper om hur samisk kultur är knuten till de traditionella samiska markerna.

Samer behöver ha tillgång till traditionella samiska marker för att kunna behålla och utveckla sin kultur. I Girjasdomen uttalar Högsta domstolen, med hänvisning till internationell rätt, att minoriteter har rätt att utöva sin kultur, samt att det kan vara nödvändigt att tillförsäkra samer en fortsatt tillgång till traditionell mark om det utgör en förutsättning för att de ska kunna behålla sin kultur.[547]

Högsta domstolen ger också en allmän vägledning för hur myndigheter ska fatta beslut när olika intressen ska vägas mot varandra. Den anger när myndigheter ska göra en avvägning mellan olika intressen ska samers intresse av att kunna behålla sin kultur, inklusive renskötseln, tillmätas särskild vikt.

Innebörden av skyddet för samers kultur enligt artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) är central för skyddet av samers kultur knuten till markerna. Såväl Sverige som Norge har åtagit sig att leva upp till innebörden av denna

[546] Prop. 2008/09:158. *Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna*, s. 67 och prop. 2017/18:199. *En stärkt minoritetspolitik*, s. 31.
[547] NJA 2020 s. 3.

bestämmelse. Norges Höjesterett tolkade innebörden av artikel 27 i den så kallade Fosendomen.[548] Även om domen gäller i Norge är den av allmänt intresse för tolkningen av skyddet för samisk kultur knuten till mark. I målet ansåg domstolen att en vindkraftpark som placerats på viktig renbetesmark innebar ett brott mot samers rätt att utöva sin kultur. Domstolen ansåg att tröskeln för brott mot artikel 27 är nådd om ett ingrepp i naturen innebär väsentligt negativa konsekvenser för att bedriva renskötsel som en del av samisk kultur. Domstolen klargjorde att effekten av ingreppet måste bedömas ihop med effekten av andra ingrepp, både tidigare och de kommande. Enligt domstolen är det den samlande effekten av alla ingrepp som är avgörande för om rätten till kultur kränks.

Samers rätt till inflytande

Samer har en rätt till inflytande både genom bestämmelsen i 5 § minoritetslagen och genom konsultationslagen.

Rätten till inflytande enligt 5 § minoritetslagen gäller för enskilda samer och för samiska organisationer i alla myndighetsfrågor som berör dem. Rätten till inflytande är alltså inte begränsad till frågor av särskild vikt eller till ett myndighetsbeslut. Det räcker att det finns en verksamhet hos en myndighet som berör samer för att samer ska ha rätt till inflytande.

Artikel 15 i ramkonventionen ligger bakom bestämmelsen i 5 § minoritetslagen. Artikeln innebär att samer har rätt att delta effektivt i offentliga angelägenheter, särskilt i frågor som berör dem. I sin andra tematiska rapport om effektivt deltagande anger Europarådets rådgivande expertkommitté att rätten att delta effektivt innebär en rätt för nationella minoriteter att bli nära involverade i beslut som berör deras traditionella marker. Effektivt deltagande innebär ett betydande inflytande för nationella minoriteter på besluten och att deras behov på ett adekvat sätt reflekteras i beslutet. Det räcker alltså inte med att de nationella minoriteterna före beslutet får information och en chans att yttra sig utan myndigheterna ska sträva efter att fatta beslut som de nationella minoriteterna kan ställa sig bakom.[549]

[548] Vedtak om konsesjon til vindkraftutbygging på Fosen kjent ugyldig fordi utbyggingen krenker reindriftssamenes rett til kulturutøvelse, HR-2021-1975-S.
[549] Europarådet. 2008. Andra tematiska rapporten om effektivt deltagande punkt 13–21 och 72.

Genom konsultationslagen samer fått ytterligare möjligheter att ha inflytande innan en myndighet fattar ett beslut. Rätten att bli konsulterad gäller i ärenden som är av särskild betydelse för det samiska folket. Av 1 § konsultationslagen framgår att syftet med lagen är att främja det samiska folkets inflytande över sina angelägenheter. Skyldigheten att konsultera gäller för regeringen, statliga förvaltningsmyndigheter, regioner och kommuner.

I propositionen till konsultationslagen anges att det krav som finns i FN:s urfolksdeklaration om fritt och informerat förhandssamtycke FPIC, från urfolket, inte innebär en rätt till veto för samer i enlighet med den röstförklaring Sverige gjorde i när UNDRIP antogs.[550] Samtidigt anges att syftet med konsultationslagen är att den bättre ska tillgodose de rekommendationer som finns angående Sveriges internationella åtaganden om rätt till inflytande och självbestämmande för samer. FN:s expertmekanism för urfolks rättigheter citeras. Där anges principen om fritt informerat förhandssamtycke inte bara innebär en rätt för urfolk att höras eller involveras, utan det ska finnas en reell möjlighet att påverka. Enligt expertmekanismen ska konsultation vara en kvalitativ process som har samtycke som mål, men ett uteblivet samtycke innebär inte ett veto.[551]

FPIC- principen är en viktig princip i urfolksrätten och central för urfolks rätt till självbestämmande. Principen är viktig när det gäller urfolks rätt till inflytande när deras traditionella marker påverkas. Det framgår av artiklarna 27 och 28 i urfolksdeklarationen. Det är värt att notera att FPIC-principen överensstämmer väl med innebörden av effektivt deltagande i artikel 15 ramkonventionen; att det ska finnas en strävan att uppnå beslut som nationella minoriteter kan ställa sig bakom. På liknande sätt innebär FPIC-principen att myndigheter ska sträva efter att få urfolkens samtycke till de beslut som fattas.

Av konsultationslagen framgår att den samrådsskyldighet som finns i andra lagar som 5 § minoritetslagen gäller oberoende av konsultationslagen. Det gäller exempelvis för myndighetsbeslut som berör traditionell samisk mark.

[550] Prop. 2020/21:64. *En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket*, s. 18. Röstförklaringen innebär bland annat att Sveriges syn på den i artikel 19 uttryckta principen om fritt och informerat förhandsmedgivande/samtycke (FPIC) är att FPIC-principen på intet sätt utgör en vetorätt, men att det är en viktig metod eller princip i syfte att säkerställa verkligt samråd och dialog.
[551] Prop. 2021/22:19. *En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket*, s. 20.

Minoritetslagens rätt till inflytande är tillämplig i fler fall än rätten till konsultation. Det innebär att en myndighet som inte anser sig skyldig att konsultera i ett ärende som rör traditionell samisk mark ändå kan vara skyldig att ge samer inflytande enligt 5 § minoritetlagen.

Finns ett undantag för konsultation så finns rätt till samråd så länge frågan berör samer. Minoritetslagen ställer inte heller upp något krav på att de samer som vill utöva sin rätt till inflytande enligt minoritetslagen ska tillhöra en sameby eller en samisk organisation. Rätten till inflytande enligt 5 § minoritetslagen kan exempelvis utövas av en enskild same som berörs av ett beslut av en myndighet. Slutligen gäller rätten till inflytande enligt minoritetslagen inte bara inför beslut utan även i verksamheter som berör samisk mark; exempelvis markförvaltning inom naturreservat eller nationalpark som är viktig för samisk kultur.

Internationell kritik mot tillämpningen av samers rätt till sin kultur och inflytande

Sverige har fått upprepad kritik från både övervakningsorgan i FN och i Europarådet för att samer har bristande inflytande i frågor som berör mark och deras kultur.

CERD-kommittén, den instans som övervakar efterlevnaden av den internationella FN-konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering, har kritiserat Sveriges behandling av beslutet om att bevilja bearbetningskoncessionerna för Rönnbäcksgruvan där Vapstens sameby bedriver renskötsel. Kommittén ansåg att beslutet står i strid med samebyns rättigheter enligt konventionen. Den rekommenderade Sverige att bland annat ompröva besluten om bearbetningskoncessioner och att genomföra lagändringar tydliggöra principen om fritt och informerat förhandssamtycke, FPIC.

Europarådet har i sina två senaste granskningar av Sveriges efterlevnad av ramkonventionen betonat att Sverige brister i att ge samer det inflytande de har rätt till i myndighetsbeslut som gäller traditionell samisk mark. Sverige brister också i att främja samers kultur knuten till sådan mark. Europarådet anser att situationen är allvarlig eftersom samer är ett urfolk med en stark anknytning till sina traditionella samiska marker.

I rapporterna påpekas att myndigheter brister i sin tillämpning av grundskyddet i minoritetslagen både gentemot renskötande samer

och icke-renskötande samer. När det gäller icke-renskötande samers kultur knuten till traditionell samisk mark så främjar myndigheterna sällan den samiska kulturen och ofta får de inte tillfälle till inflytande innan myndigheterna fattar beslut som berör samisk mark.

Rapporterna beskriver också hur krävande det är för en nationell minoritet att kunna delta effektivt för att få inflytande över myndighetsbeslut. Det nämns att det krävs både tid och ekonomiska resurser för att kunna föra fram den variation av synpunkter som finns inom en nationell minoritet. För att samer ska kunna påverka myndigheters beslutsfattande behövs enligt expertkommittén en uppbyggnad av de nationella minoriteternas kapacitet och resurser så att samiska representanter kan delta effektivt inför myndigheters beslutsfattande. Den rådgivande expertkommittén noterar att den uppdelningen mellan renskötande och icke-renskötande samer som svenska staten har skapat har splittrat samerna och minskat deras möjlighet att effektivt påverka beslut som berör deras traditionella marker.

Efter Europarådets kritik i den fjärde granskningen av Sverige 2019 skärptes rätten till inflytande genom en lagändring i 5 § minoritetslagen. Det innebär att förvaltningsmyndigheter genom samråd ska föra en strukturerad dialog med de nationella minoriteterna för att kunna beakta deras synpunkter och behov inför myndighetens beslutsfattande. I samband med lagändringen angavs att det övergripande syftet med samråd är att samer och övriga nationella minoriteter ska ha möjlighet till reellt inflytande och delaktighet i de beslut som ska fattas.

Efter lagändringen i 5 § minoritetslagen har domstolar flera gånger upphävt kommuners beslut på grund av bristande möjlighet till reellt inflytande för nationella minoriteter.[552]

I Europarådets senaste granskning av Sverige ges en rad exempel på när samebyar kallats till samråd inför myndighetsbeslut som rör exploatering av renbetesmark. Trots samråd har samebyarna inte kunnat påverka de beslut som sedan fattats. I rapporten påminner Europarådets rådgivande expertkommitté om att samer har rätt att bli nära involverade i beslut som berör deras traditionella marker och att ha ett betydande inflytande så att deras behov återspeglas i beslut som fattas. Den rådgivande expertkommittén pekar på att situationen är allvarlig; om det samiska folkets kontroll över sina traditionella marker inte skyddas i tillräcklig omfattning, hotas den samiska kulturen. Med

[552] Se till exempel Kammarrätten i Göteborgs dom 2022-04-06 i mål nr 3936-21.

tanke på det nära sambandet mellan kulturen och språket så kommer förlust av de traditionella markerna att gradvis leda till att också de samiska språken försvinner.[553]

Europarådets ministerkommitté antog mot bakgrund av rapporten år 2024 en rekommendation riktad till Sverige om att omedelbart åtgärda det bristande skyddet av samisk kultur knuten till marken liksom samers bristande inflytande över sådan mark:

> Myndigheter måste säkerställa, i nära samråd med det samiska urfolket, att beslut på kommunal, regional och nationell nivå rörande användning av mark som traditionellt använts av samer inte negativt påverkar möjligheten för samerna att vidmakthålla och utveckla sin kultur, sitt språk och sin identitet. Myndigheterna ska innan de fattar beslut om exploatering på mark där samer traditionellt har levt, till fullo tillämpa lagen om konsultation med samer samt bestämmelserna om samråd (inflytande) i lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk.[554]

Sammanfattningsvis kan det konstateras att samer har rättigheter att ha inflytande över konkurrerande markanvändning på mark som är knuten till samisk kultur. Inom sådan mark har myndigheter skyldighet att främja samers möjlighet att behålla och utveckla sin kultur knuten till marken. Men myndigheternas tillämpning av de samiska rättigheterna brister vilket gör att skyddet för samisk kultur knuten till markerna också brister.

5.10.11 De statliga bolagens roll för samerna

De statliga bolagen LKAB, Vattenfall och Sveaskog har omfattande verksamhet inom mark som påverkar samers naturbetesbaserade renskötsel och annan samisk markanvändning och kultur.

De statliga bolagens verksamhet omfattas av statens ägarpolicy där det framgår att statliga bolag förväntas agera föredömligt inom området hållbart företagande vilket inkluderar respekt för mänskliga rättigheter. I bolagens årsredovisning ska det ingå en hållbarhetsredovisning där bolagen redovisar hur deras arbete med hållbarhetsfrågor har omsatts i handling, måluppfyllelse samt effekter på de strategiska målen inför kommande år.[555]

[553] Europarådet. 2023. Fifth opinion on Sweden, p. 105.
[554] https://search.coe.int/cm?i=0900001680af280a.
[555] Statens ägarpolicy 2025 – Regeringen.se.

Regeringen har i ägarpolicyn identifierat några internationella principer och riktlinjer som väsentliga för bolag med statligt ägande. Där ingår de tio principerna i FN:s Global Compact och FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter.

I FN:s Global Compact anges att företag ska stödja och respektera internationella mänskliga rättigheter inom sfären för företagens inflytande och att företag ska försäkra att deras egna företag inte är inblandade i kränkningar av mänskliga rättigheter.[556] FN:s vägledande principer innebär att företagen ska visa att de har vidtagit rimliga åtgärder för att förebygga och gottgöra kränkningar av de mänskliga rättigheterna (human rights due diligence) och de ska ta initiativ för att aktivt stötta mänskliga rättigheter och se till att de uppfylls.[557]

Respekten för mänskliga rättigheter innefattar skydd för minoriteters rättigheter enligt artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. För företag är det särskilt viktigt att vara observanta på att de respekterar mänskliga rättigheter för utsatta grupper som exempelvis urfolk. Det påpekas att urfolks rätt till sin kultur kan komma i konflikt med företagande. Som exempel nämns att skogsföretags verksamhet på mark som är viktig för urfolks kultur och traditionella försörjning. Det anses vara av avgörande betydelse att företag, så snart mark som är viktig för urfolks kultur berörs, samråder med urfolken innan några åtgärder vidtas. Bolagen bör i dessa samråd ta hänsyn till urfolkets kulturella behov med en strävan att uppnå överenskommelser med dem om användningen av marken.

Även i FN:s vägledande principer anges att företag ska ägna särskild uppmärksamhet åt eventuell påverkan av företagens verksamhet på urfolks mänskliga rättigheter, exempelvis när mark som de traditionellt använder, tas i anspråk av företag för annan konkurrerande markanvändning. Företagen ska kunna ge drabbade gottgörelse om de kränker mänskliga rättigheter.[558]

Regeringens styrning av statliga bolag sker via Bolagsförvaltningen som är en enhet under Näringsdepartementet för bolag med statligt ägande. I bolag med statligt ägande integreras hållbart företagande i bolagsstyrningen. Bolagsförvaltning genomför hållbarhetsanalyser

[556] https://globalcompact.se/om-un-global-compact/de-10-principerna.
[557] UN Guiding Principles on Business and Human Rights, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.
[558] Human Rights Translated, A Business Reference Guide, s. 81 ff., https://d306pr3pise04h.cloudfront.net/docs/news_events%2F8.1%2Fhuman_rights_translated.pdf.

och ägardialoger med de statliga bolagen där de tar upp de statliga företagens arbete med mänskliga rättigheter. Bolagsförvaltningen kan inom ramen för detta arbete kräva att bolagen genomför human rights due diligence.

När Statskontoret och Riksrevisionen granskar om de statliga bolagen lever upp till åtaganden om att bedriva en hållbar verksamhet kommer myndigheterna fram till att mer behöver göras.[559] Statskontoret och Riksrevisionen anser att regeringen behöver följa upp att statliga bolag lever upp till respekten för mänskliga rättigheter.

Statskontorets rapport redovisar att det finns risker att samers mänskliga rättigheter kränks när statliga bolag bedriver verksamhet på renskötselmarker. Samers möjlighet att få kompensation när deras traditionella mark tas i anspråk är begränsat. Svensk lagstiftning saknar krav på fritt informerat samtycke i enlighet med internationell rätt.

Statskontoret anser också att regeringen bör överväga att ställa krav på att de statliga bolagen ska redovisa vad de har gjort för att i sin verksamhet förebygga och gottgöra brott mot mänskliga rättigheter genom att genomföra human rights due diligence.

Riksrevisionen anser att regeringen bör utveckla informationen till riksdagen så att den inkluderar upplysningar om hur styrningen av de statliga bolagen utförs och hur långt regeringen kommit med att balansera en ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbar utveckling i bolagsägandet. Riksrevisionen anser också att regeringen bör överväga att införa krav på utvärdering och kontroll av de statligt ägda bolagens hållbarhetsredovisning så att den behandlas likvärdigt med den finansiella redovisningen.

5.11 Återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor

> De behöver en viloplats i Sápmi, hemma och för att alla ska få ett avslut. De är kvarlevor av människor som levt och inga museiföremål eller forskningsprojekt.[560]

Så beskriver en berättare engagerad i samiskt samhällsliv och som själv deltagit i återbördandeceremonier betydelsen av repatriering.

[559] Statskontorets rapport. 2018. *FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter. Utmaningar i statens arbete.*
[560] Intervjuperson 2, 4 september 2023, citerad i Huuva. 2023, s. 16.

Repatriering, eller återbördande, handlar om att återföra föremål och eller mänskliga kvarlevor till sina ursprungliga platser och sammanhang. Repatriering kan utgöra en del av ett urfolks eller en minoritets återtagande av rätten att definiera sin egen historia och kultur, samt att göra upp med ett kolonialt arv.[561]

Sedan 1960-talet har det förts en internationell debatt om urfolkens rätt att återfå kontrollen över mänskliga kvarlevor och kulturföremål som samlats in, grävts upp och stulits för att sedan hamna på museer och forskningsinstitutioner. Frågan om repatriering och återbördande har varit omdebatterad och kontroversiell också i Sverige eftersom den är tätt sammankopplad med den koloniala historien, statens relation till Sápmi och samiskt självbestämmande.

Medvetenheten om behovet av ett nytt förhållningssätt till samlingar av föremål och mänskliga kvarlevor har ökat. Samiska kvarlevor från museers utställningar har plockats ner och bevaras i magasin enligt det uppdrag om bevarande som museerna har. Många föremål finns kvar och problem kring hur dessa föremål ska hanteras återstår. Det råder dock fortfarande viss oenighet inom akademin kring användningen av mänskliga kvarlevor i forskningen. Vissa forskare ser det inte som problematiskt, medan andra betonar behovet av särskild hänsyn. Enligt en aktuell studie av bland andra arkeologen Liv Nilsson Stutz anser många forskare att kvarlevor bör hanteras med respekt.[562] Det finns en viss samsyn kring behovet av en särskild varsam hantering.

Sverige anslöt sig till FN:s urfolksdeklaration 2007. Den anger att urfolk har rätt till skydd och till att få stulna kulturella föremål och mänskliga kvarlevor återlämnade. Stater har ansvar att i samråd med urfolken vidta effektiva åtgärder för att erkänna, skydda och återbörda urfolkens kulturarv. Dessutom har de rätt att få statligt ekonomiskt och tekniskt stöd för att kunna genomföra en repatriering.[563]

Det saknas ett nationellt regelverk för återlämnande av föremål och mänskliga kvarlevor. Riksantikvarieämbetet, får i december 2022 i uppdrag att utreda förutsättningar och hinder för att med utgångspunkt i urfolksdeklarationen underlätta arbetet med att identifiera

[561] E. Barkan. 2002. Amending Historical Injustices. The Restitution of Cultural Property – An Overview, s. 16; J. Friedman. 1994. Cultural identity and Global Processes, s. 117.
[562] Nilsson & Stutz. 2026.
[563] Huuva. 2023, s. 10–11; FN:s deklaration om ursprungsfolks rättigheter, artikel 11, 12 och 39.

och återlämna samiska föremål och mänskliga kvarlevor.[564] I redovisningen av uppdraget 2024 föreslår Riksantikvarieämbetet förbättrad samordning, dialog och inrättande av särskilda bidrag för återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor. Myndigheten motsätter sig däremot ett samlat regelverk. För 2025 har myndigheten haft 1 miljon kronor att fördela till organisationer som företräder urfolket samer och övriga nationella minoriteter. I uppdraget ingår också att erbjuda vägledning om återlämnandeprocesser.[565]

5.11.1 Mänskliga kvarlevor och återbördande

> Det behöver vara så – att återbegravning, återbördande, det måste ägas av det samiska samhället – det finns ingen annan instans som kan äga det. Andra statliga institutioner, museer, Svenska kyrkan – de kan inte se sig som ägandepart i frågan, det kan inte handla om vad de tycker och tänker i frågan. Om man verkligen vill göra om och göra rätt, så måste man släppa en idé om att man har något att säga till om. Man måste vända på det. Hela bestämmanderätten ligger i stället hos det samiska samhället. Den kan inte ligga någon annanstans.[566]

Så säger en samisk kvinna som intervjuats i samband med Svenska kyrkans erfarenheter av ceremonier för återbördande. Repatriering handlar om att återföra föremål och mänskliga kvarlevor till sina ursprungliga platser. Det är ett sätt att göra upp med det koloniala arvet och därför är samers självbestämmande en viktig utgångspunkt för en lyckad repatriering. Förutsättningarna tas upp i urfolksdeklarationen, artikel 11, 12 och 39.

Samiska gravplatser plundrades under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Mänskliga kvarlevor grävdes upp och fördes bort i den dåtida vetenskapens namn, ofta utan samtycke från anhöriga, kunskap och respekt för samiska värderingar, andlighet och föreställningar om döden.

---

[564] I uppdraget ingick att analysera och beskriva hur nuvarande juridiska, ekonomiska och praktiska förutsättningar för identifiering och återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor, vad som möjliggör respektive utgör hinder för dessa processer samt att analysera och beskriva motsvarande förutsättningar för ett sammanhållet regelverk för identifiering och återbördande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor, källa: RAÄ (2024). Förutsättningar för identifiering och återlämnande av samiska föremål och samiska mänskliga kvarlevor, redovisning
[565] Ekonomistyrningsverket. 2024. Regleringsbrev för budgetåret 2025 avseende Riksantikvarieämbetet.
[566] Återgiven i Huuva. 2023, s. 16.

När återbördande av samiska mänskliga kvarlevor sker är det i praktiken fråga om ett samarbete mellan de samiska aktörer som initierar repatriering, den institution som förvaltar föremålen eller kvarlevorna, samt Svenska kyrkan som genomför själva ceremonin. Svenska kyrkan skriver i sin rapport om återbördandeprocesser att de utgått från de anhörigas önskemål och den lokala samiska kultur och de sedvänjor som finns där plundringen skett. En kvinna förklarar i en intervju med Svenska kyrkan hur samers syn på döden kan ha påverkat hur de såg på dåtidens uppgrävningar:

> Man upplevde att de avlidna fanns med, det fanns inget avbrott i relationen, fastän de var döda. Man brukade fråga de avlidna om råd och hjälp. När man sedan grävde upp dem och tog dem från lokalsamhället måste det ha upplevts som ett övergrepp.[567]

Att ceremonier för återbördande kan upplevas på olika sätt illustreras av berättelser från två kvinnor som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen. Trots att de deltagit i samma ceremoni för återbördande har de helt olika upplevelser av dagen. En äldre kvinna berättar hur viktig ceremonin var för henne och hennes släktingar:

> […] Då åkte jag dit med min farbror som då var 91[…] Det var verkligen otroligt rörande, inte minst att se min gamla farbror då vara med om det här, så känslosamt. Han är lite yngre än min pappa och hade vuxit upp där i […] och tappat kontakten med det samiska. […] och även min kusin […] han blev så berörd att han måste gå därifrån. Han tyckte att det var … ja, det är som en återupprättelse […]. [568]

En yngre kvinna upplevde i stället att de personer som representerade det ansvariga museet betedde sig respektlöst. De tog inte hänsyn till samiska begravningsseder:

> […] då bar de ju dem till graven [kranierna] och satte ner dem väldigt fint och så lämnade de, det är ju ett hål för övrigt, det som ska begravas och då hade väl museifolket sagt att de skulle fara och täcka över det där. Jag tror att alla hade väl fått intryck att det var typ samma dag, att de skulle direkt efter gräva igen det så inga djur eller någonting kom.

Kvinnan berättar att när de ansvariga lämnat platsen fick hon själv, hennes mamma och några andra personer hjälpa till att gräva igen hålet, trots att de egentligen bara kommit till ceremonin som vanliga besökare:

---

[567] Intervjuperson 4, 4 september 2023, återgivet i Huuva. 2023, s. 16.
[568] 23112.

> […] det var som att de inte brydde sig om att täcka de där skallarna som hade blivit stulna. Hela poängen var ju att de skulle komma säkert tillbaka där de hörde hemma.[569]

En annan kvinna i yngre medelåldern som lämnat sitt vittnesmål till kommissionen beskriver hur repatrieringsprocesser också kan ge upphov till frågor som inte är så enkla att besvara i efterhand:

> […] ja, men nu till exempel finns det två samiska kranier som förvaras på Historiska museet i Lund som är då från Luleå antecknade. Det är så här ja, men Lule lappmark, alltså det är ett jättestort område, och så är de insamlade där typ 1880 någonting, och det är klart, det är jättemånga som har släktingar som precis har gått bort då eller lite innan, är det mina släktingar kanske? Ja … det finns många som det skulle kunna vara och sådana frågor… de kanske aldrig kommer bli besvarade men man lever med en farhåga eller kunskap om att det skulle kunna vara så. […][570]

5.11.2 Återbördande som del av en försoningsprocess

Samiska grupper har under lång tid fört fram krav på återförande av de insamlade mänskliga kvarlevorna. Sametinget la 2007 fram krav på en fullständig genomgång av statliga samlingar med samiska kvarlevor i Sverige. De ville se en utredning om hur kvarlevorna hamnat i samlingarna, samt utreda möjligheterna för repatriering och en värdig återbegravning av kvarlevorna.[571] Flera kartläggningar har genomförts sedan dess. Statens historiska museer tog 2016, på uppdrag av regeringen, fram en kunskapsöversikt om mänskliga kvarlevor på offentliga museer. Den visade att det finns samiska mänskliga kvarlevor vid minst elva museer.[572] Riksantikvarieämbetet kom 2020 med riktlinjer för museer om hur deras samlingar med mänskliga kvarlevor och återbördandeprocesser bör hanteras. Målsättningen är att den svenska museipraktiken gällande återlämnande och hantering av mänskliga kvarlevor ska vara ett föredöme ur ett internationellt perspektiv.[573]

---

[569] 23091.
[570] 23005.
[571] Duoddaris. 2002. *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6–8 juni 2000*. (Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, 2002). Sametinget. 2007. Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 2007-02-20-22, Lycksele. Kiruna: Sametingets kansli.
[572] L. Drenzel m.fl. 2016. *Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer – en kunskapsöversikt*, s. 15.
[573] Riksantikvarieämbetet. 2020. *God samlingssed – stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, s. 5.

I dag pågår ett aktivt arbete med att återbörda samiska mänskliga kvarlevor. Förhoppningen är att en sådan repatrieringsprocess på sikt ska kunna ge upprättelse åt det samiska folket. Ett antal återbegravningar har de senaste 20 åren genomförts i Sverige, Norge och Finland.

En återbegravning av Soejvengelle i Dearna/Tärna i nordvästra Västerbotten genomfördes 2002. De kvarlevor som återbördades hade grävts upp av etnologen Ernst Manker, Nordiska museet, 1950. Det skedde i samarbete med Gunnar Westin, chef för Länsmuseet i Västerbotten och Nils Axelsson, boende i området. Ernst Manker lovade att kvarlevorna skulle återföras till gravarna efter att de analyserats i Stockholm, ett löfte han aldrig infriade. Först 1999 tog Vadtejen Saemiej Sijte/Vapstens samiska förening upp frågan i ett brev till Riksantikvarieämbetet. Det skelett det rörde sig om har förvarades hos myndigheten sedan 1973. Ett år senare godkände Länsmuseet i Västerbotten återbördandet med villkoret att graven ska genomgå en arkeologisk utgrävning. Utgrävningen genomfördes av museet 2001 ihop med Vadtejen Saemiej Sijte. Den visade att kvarlevorna kunde dateras till 1400-talet. I graven fanns skelettdelar, men också en yxa, en kniv och flera mynt som läggs tillbaka i graven i samband med återbördandet 2002. Inför ceremonin gjorde också försök att återställa graven i ursprungligt skick.[574]

Det hittills mest omfattande återbördandet av samiska mänskliga kvarlevor i Sverige genomfördes 2019 på Gammplatsen i Likssjuo/Lycksele. Kvarlevorna av 25 individer återbördades till sin ursprungliga viloplats efter att ha förvarats på Historiska museet i Stockholm i över 60 år. Sametinget, Svenska kyrkan och Lycksele kommun var involverade i repatrieringen.

Även vid Akamella kyrkogård skedde en återbegravning 2024. De kranier som grävts upp där i slutet av 1800-talet har fram till 2001 funnits i Helsingfors universitets arkiv. Då fördes 23 kranier till Samiskt museum Siida i Aanaar/Anár/Aanar/Enare, i den finska delen av Sápmi. Där förvarades de fram till 2022 då de överlämnades till Pajala församling. Kranierna förvarades i Muodoslompolo kyrka inför återbegravningen som ägde rum på Akamella kyrkogård.[575]

Sametinget krävde 2009 att samiska kvarlevor ska föras över till Sametinget från Historiska museet i Stockholm. De hänvisade till

[574] Detta var dock inte så lätt eftersom det vid den arkeologiska analysen 2001 visade sig att graven rörts flera gånger under årens lopp. J. Heinerud. 2011. *The repatriation of Soejvengelle*, s. 6.
[575] Ojala. 2026, s. 440.

att det skulle ha både symbolisk betydelse och vara i enlighet med internationell rätt. En överenskommelse slöts om att kvarlevorna från Rounala skulle överföras till Ájtte – Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk, även om äganderätten var kvar hos staten. Ájtte begärde återbegravning 2021 och Sametinget la fram en begäran om repatriering till Uppsala universitet, som godkände den. I december 2022 beslutade regeringen om återlämning. Diskussioner om återbegravning i Rounala pågår.[576]

Svenska kyrkan skriver i en rapport 2023 om erfarenheterna från de återbördandeprocesser som kyrkan varit involverad i. En slutsats är att kyrkan hoppas att återbördande av samiska kvarlevor kan spela en viktig roll i en försoningsprocess. För både staten och Svenska kyrkan kan det vara ett sätt att genom konkret handling ta ansvar för hur de tidigare har agerat. För samer är återbördandet av kvarlevor och de samiska institutionernas övertagande av föremål ett sätt att återta rätten och kontrollen över sitt kulturarv.

Svenska kyrkan poängterar också den långsiktiga betydelsen av återbördandet. Processen att återbörda samiska kvarlevor kan, av etiska, administrativa och praktiska skäl, enbart ske genom dialog mellan parterna. Det behövs både tillit mellan parterna och även kunskap om utgrävningarna och om samhället där det skedde. Om repatrieringen sker på ett förtroendefullt sätt kan processen i sig höja kunskapen om och förståelsen för de samiska perspektiven. Det kan skapa närmare och förbättrade relationer mellan de samiska aktörerna, lokalsamhället och församlingarna.[577]

5.11.3 Samiskt kulturarv i samers händer? Om samlingar, förvaltning och återlämning av artefakter

Missionärer, präster, forskare och ”upptäcktsresande” har genom historien samlat, konfiskerat eller stulit samiska föremål. Under 1600- och 1700-talet konfiskerades särskilt ceremoniella föremål som goavddis (ceremoniella trummor), sieidi, värromuorra (offerstenar eller offerträ), samt offergåvor. Syftet var att kristna samer.

De flesta av dessa föremål finns i dag i samlingar i institutioner utanför Sápmi i de nordiska länderna och i övriga Europa. Den största

[576] Ojala. 2026, s. 438; Ett antal ” mindre” återbegravningar har också skett i bland annat Lycksele, Arjeplog, Tärna socken samt vid Gransjön i Jämtland.
[577] Huuva. 2023, s. 21–23.

samlingen heliga trummor ägs av Statens historiska museer och de 33 trummorna är deponerade på Nordiska museet.[578] Flera trummor är utlånade till andra museer, däribland till Ájtte. Nordiska museet i Stockholm har påbörjat en dialog med samiska aktörer om samlingen av samiska föremål ska hanteras framöver. Även andra aktörer har påbörjat en process med återlämnande. Världskulturmuseet har överfört det formella ägandet av en större samling samiska föremål till Ájtte, föremål som tidigare bara har varit utlånade till museet.

Ett annat ärende gäller föremål från Jiellevárre/Váhtjer/Gällivare. På initiativ av medlemmar i Gällivare skogssameby har en begäran skickats in till Statens historiska museer om att offergåvor från den samiska offerplatsen Unna Sájvva ska återbördas till dem. Offerplatsen har enligt arkeologiska fynd använts sedan 500-talet, men 1915 genomfördes en arkeologisk undersökning av Gustav Hallström vilken resulterade i att cirka 600 föremål och 150 kilo ben och horn fördes till Historiska museet i Stockholm. Ett 40-tal samer från byarna runt Unna Sájvva begärde 2024 tillbaka de 600 offerföremålen. De önskade att föremålen som utgörs av mynt, pärlor och metallföremål, skulle flyttas till Ájtte, vilket sinom tid beviljats.[579]

5.12 Arkivens roll för samiskt kulturarv

Sedan 1600-talet har samisk historia och kultur i huvudsak dokumenterats, samlats in och förvaltats av majoritetssamhällets företrädare. De har ofta varit missionärer, präster, etnologer eller språkvetare inom ramarna för koloniala kunskapsprojekt. Fram till sent 1900-tal samer i stor utsträckning saknat reellt inflytande över hur samiska livsberättelser, uppteckningar, inspelningar samlats in och hur föremål och kulturella uttryck beskrivits och tolkats. Från 1970-talet och framåt börjar samiskt inflytande gradvis stärkas genom att samiska organisationer, kulturinstitutioner och forskning leds av samer.

[578] G. Edbom. 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål.*
[579] SVT. ”Samer begär tillbaka 600 offergåvor från Unna Sájvva”, 2024-05-10.

5.12.1 Samiskt arkivmaterial i dag

I dag finns omfattande arkivmaterial om samiskt språk, namn, traditioner och vardagsliv fördelade hos många institutioner. De största samiska samlingarna finns på Nordiska museet och vid Institutet för språk och folkminnen (Isof) i Uppsala och Ubmeje/Umeå. Arkiv om samer finns även vid Uppsala universitet, Umeå universitet, Kungliga biblioteket (KB), Riksarkivet i Stuehkie/Stockhoalbma/Stockhoalmma/Stockholm och i Staare/Östersund, Länsmuseerna i Norrbotten, Västerbotten och vid kommunbiblioteket i Vualtjere/Vilhelmina.

Arkivmaterialet har i huvudsak samlats in och sammanställts av icke-samer. Samerna har saknat inflytande över vilka berättelser som valts ut, hur samer beskrivs och hur berättelserna förvaltas. En stor del av i arkiven består av dokumentation från myndighetsutövning, som till exempel lappfogdearkiven från Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län, liksom dokument från statliga utredningar.[580] Dokumentationen speglar statens och myndigheternas perspektiv i frågor om till exempel renskötsel. Många institutioner har dock på senare år inlett ett arbete med samiskt inflytande och samiska perspektiv i insamling och dokumentation.

Samer har också initierat och byggt upp arkiv. Några har skapats för att bevara och synliggöra samiska perspektiv, med insats från samiska organisationer, kulturcentrum och institutioner. Men trots det finns endast en liten del av samers egna arkivmaterial insamlat och bevarat.

Ett exempel på ett samiskt projekt är Sydsamiskt skriftligt kulturarv, som drivs av stiftelsen Gaaltije ihop med Riksarkivet och Förenings- och landsarkivet i Staare/Östersund. Projektet har kartlagt arkivmaterial från sydsamiska aktörer och undersökt intresset hos samebyar och sameföreningar för att utveckla bevarandet av samiska arkiv. Resultatet visar att mycket lite av samers egna arkivmaterial är insamlat, det gäller särskilt från mindre organisationer, samebyar och sameföreningar. Arkiv från större samiska organisationer är bevarade i viss utsträckning, bland annat hos Riksarkivet, Ájtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum och Vilhelmina folkbibliotek. Biblioteket rymmer

[580] SOU 2019:58. *Härifrån till evigheten. En långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv*, s. 444–445.

även ett digitaliserat samiskt pressarkiv. Samiskt språkcentrum inom Sametinget arbetar också för att revitalisera och stärka samiskan.[581]

Arkiven är viktiga för att de ger tillgång till historien, men de kan också utgöra en viktig resurs i arbetet med språklig och kulturell revitalisering. Genom att återvända till historiska dokument, inspelningar och berättelser kan språk- och kulturarvsbärare återskapa förlorad kunskap. Det kan handla om att dokumentera ett språks historiska ordförråd och variation. Det kan användas för att göra grammatiska beskrivningar eller lingvistiska analyser av språket. Arkivmaterial kan också utgöra en värdefull resurs när det samlas i en språkbank som kan användas för forskning och utveckling av språkteknologiska verktyg.[582] Arkivinstitutioner kan därmed stödja samers rätt att definiera, bevara och utveckla sitt kulturarv på egna villkor.

5.12.2 Ansvar och samordning av samiskt arkivbestånd

Frågan om samiskt inflytande över arkivhandlingar väcks allt tydligare under 1990- och 2000-talet i takt med att det samiska civilsamhället organiserar sig och börjar formulera krav på kulturellt självbestämmande. Flera statliga utredningar har också påpekat behovet av en förbättrad samordning och ansvarsfördelning av samiskt arkivmaterial.[583] Sametinget och Isof redovisar 2019 slutsatserna av ett gemensamt regeringsuppdrag om behovet av att samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta samiskt arkivmaterial, samt att utreda om det behövs ytterligare förtydligande av det statliga ansvaret för samiskt kulturarv. Myndigheterna kom till väsentligt olika slutsatser och redovisade dem därför var för sig i sin återrapportering.

Sametingets slutsats är att det är ett grundläggande problem för det samiska kulturarvet att det saknas en huvudman för det samiska arkivmaterialet. De menar vidare att Sametinget i egenskap av förvaltningsmyndighet för samisk kultur bör få det samlade uppdraget kring samiska arkiv genom en ändring i myndighetens instruktion. Isof framför å sin sida att det nuvarande arkivansvaret, med Isof som ansvarig myndighet, bör behållas för att arkiven ska bevaras och göras tillgängliga på lång sikt. Isof framhåller splittrade arkivsamlingar kan få mycket negativa konsekvenser. De är däremot positiva till ökade

[581] SOU 2019:58 s. 445.
[582] Isof. 2015. *Nationella minoritetsspråk i arkiv*, s. 9.
[583] Se till exempel SOU 2019:58.

resurser till Sametinget så att de kan bygga upp arkivkunskap och samverka med andra samiska aktörer.

Den senaste statliga utredningen har föreslagit att Sametinget ska samla kunskap om befintliga samiska arkivbestånd och verka för att bestånden uppmärksammas och tillgängliggörs.[584] Sametinget ska företräda samiska arkivintressen gentemot andra lokala, regionala eller nationella intressen. Förslaget omfattar dock inte de arkiv som finns hos statliga myndigheter och institutioner.

Sametinget har vid upprepade tillfällen framfört att ansvaret för alla delar av förvaltningen av samiskt arkivbestånd, som insamling, bearbetning och bevarande, ska tillfalla Sametinget med hänvisning till urfolksdeklarationen där rätten till självbestämmande över kulturarv är centralt.[585]

5.13 Ta tillbaka: Samtida samisk mobilisering genom konst och kultur

> Vi måste avkolonisera oss. Om vi ska komma någonstans, måste vi vända på allting. Vi ska ha tillbaka *oss*.[586]

Orden yttras under programpunkten ”Samisk aktivism” vid den internationella litteraturfestivalen Littfest i Ubmeje/Umeå. Året är 2014 och uttalandet illustrerar flera lager av var den samiska konsten och kampen just då befinner sig. ”Tillbakatagandet av oss” är centralt i samtidens internationella urfolkskamper och de pågående samtalen om dekolonisering. Det handlar om att återta sådant som koloniala processer förminskat, förhindrat eller förintat, för att i stället utgå från den koloniserade gruppens egna sätt och sanningar i skapandet av sin samtid och framtid. Det gäller att återta makten över sitt folk, sin kultur, sitt samhälles utveckling och skapa utrymme för att leva som same fullt ut. Med århundraden av försvenskning, förnorskning, förfinskning, förryskning och euroamerikansk imperialism befinner sig ”det samiska” i ett läge av uppfinnarglädje och sorg.

”Det samiska” har länge fått stå tillbaka – genom tider av stigmatisering, assimilering och exploatering av markerna. Samtidigt har

[584] SOU 2019:58.
[585] Sametinget.se. https://sametinget.se/1674 (hämtad 2026-08.12).
[586] Jenni Laiti under programpunkten ”Samisk aktivism” på *Littfest*, 2014. Citerad i M. Sandström. 2020. *Dekoloniseringskonst. Artivism i 2010-talets Sápmi*, bokrygg.

kampen för att stå emot, stå kvar och röra sig framåt alltjämt pågått och den generation samer som vuxit upp ur 1970–1990-talens mylla varvar erfarenheter av förminskning och förtryck med vetskaper om rättigheter och vad som kan tänkas vara rimliga krav i samtidens Sverige. När många medelålders och äldre berättare bland kommissionens intervjuade beskriver föräldrars tystnad om traumatiserande politik, om att välja bort språket, om att dölja det samiska och andra förluster, skildrar de yngre berättarna en uppväxt med föräldrar som aktivt stridit för bevarande, återtagande, vidareförmedling av språk och kultur. Föräldrar som kämpat för att deras barn ska kunna leva som samer och stå upp för det, trots motstånd, ifrågasättanden och rasistiska tongångar från omgivningen. En 28-åring som intervjuats berättar:

> Mamma var lärare på skolan och stod upp för mig och mina systrar och lärde oss att försvara oss. Hon sa: om någon kallar er ”lappjävlar” så säg ”bonnjävlar” tillbaka. Det gjorde min syster och blev då kallad till rektorn. Mamma blev också kallad dit men när hon fick veta att min syster först hade blivit kallad l*jävel och att den eleven inte var uppkallad till rektorn, då tog det hus i helvete för mammas del eftersom fel person var inkallad till rektorn.[587]

Att samisk (konstnärlig) aktivism tar plats och ges plats på kulturarenor i Sverige som i grunden inte är samiska (som Littfest) illustrerar något som innan 2010-talet hör till ovanligheterna. Fortfarande 2014 befinner sig ”den samiska boomen” eller ”samiska renässansen”, som under det kommande decenniet ska bli formuleringar i svensk media, ännu i startgroparna. Samtidigt pågår en intensiv motståndsmobilisering i gruvkonfliktzonen Gállok/Kallak – och den drivs i stor utsträckning genom konstnärliga metoder.[588] Samiska perspektiv kräver plats, och att de får plats är inte konstigt.

Året 2014 är speciellt i hänseende till samiskt konst- och kulturliv. Det markerar Umeå som *Europas kulturhuvudstadsår*, en utmärkelse erhållen i internationell konkurrens till stor del tack vare betoningen på det samiska kulturlivets prägel på kommunen och regionen. Programmet för *UMEÅ2014* utformas efter ”de åtta samiska årstiderna”, med vilka signifikanta tematiska ledord följer som varje deltagande verksamhet utformar sitt inslag utifrån. Kunskaper om det samiska ökar i Umeå med omnejd, relevansen av det samiska ökar i Umeå

[587] 23036.
[588] Sandström. 2020.

med omnejds kultur- och näringsliv. Efterfrågan på samiska artister, konstnärer, kulturarbetare och kompetenser skjuter i höjden – plötsligt ska ”alla” verksamheter göra någonting som rör det samiska, vilket för många är helt nytt. Samiska konstnärer och kulturarbetare opponerar sig – utnyttjade, exotiserade, man har tillfrågats alldeles för sent i processen och slutligen fått gehör för sina krav på inflytande, men i vilken utsträckning? Den ”kulturdrivna tillväxten” som är ett av UMEÅ2014:s ledmotiv, utmanas genom konstnärliga verk där kapitaliseringen på samisk kultur kopplas samman med berättelser om kolonialism.[589]

En av de kulturarbetare kommissionen intervjuat, som sedan länge arbetat med att stärka samiskt kulturliv i Umeå, berättar att det fortfarande runt sekelskiftet 2000 var svårt att få lokala politiker och tjänstepersoner inom kulturförvaltningen att förstå och prioritera samiskt kulturliv, men att stora förändringar skulle ske, delvis på grund av aspirationer för kulturhuvudstadsårstiteln.

> Då blev det viktigt för deras egen skull att ta med sig det samiska för att bli valda. Det var en diskussion i sameföreningen; ska vi gå in i detta eller ta avstånd från det?[590]

Sameföreningen (Såhkie Ubmejen Sámieseäbrrie) valde att engagera sig i kulturhuvudstadsåret i hopp om att få inflytande, även om berättelser om detta också vittnar om skepsis rörande att ”kunna påverka strukturerna nämnvärt.” Ett samiskt konstnärligt råd tillsattes för att garantera kvaliteten på de samiska inslagen i programmet, samiska producenter anställdes, samisk kompetens kom in i kulturhuvudstadsorganisationen.

> Summa summarum så var det så att den samiska positionen stärktes genom kulturhuvudstadsåret, i alla fall på nationell nivå, och det skapades ett antal arbeten för samiska kulturarbetare. Det var viktigt för att flytta fram den samiska positionen och synliggöra, specifikt samisk kultur men, det samiska överhuvudtaget.[591]

Att synliggöra ”det samiska överhuvudtaget” blev en viktig ingång – och uttryckt krav på att kunna göra – för många av de samiska konstnärer och artister som engagerades i kulturhuvudstadsårets program. Det skulle inte gå att använda sig av eller kapitalisera på samisk kul-

[589] Ibid.
[590] 23008.
[591] 23008.

tur hur som helst, utan året[592] präglades av en inblick i Sápmi där det vackra och unika samsades med tydliggjord kritik av såväl historiska som pågående förtryckande mekanismer. Utöver att ett antal samiska artister och konstnärer fick en karriärmässig skjuts i och med kulturhuvudstadsåret fungerade det således samtidigt som en plattform för att lyfta fram aktuella kritiska perspektiv på förutsättningarna för den samiska kulturens livskraftighet och på svensk samepolitik – lokalt, nationellt och internationellt.[593]

Det kan tyckas självklart att konstnärer och artister ska kunna förmedla kritiska perspektiv på sin samtid men samtidigt var det inte alltid givet så i detta sammanhang och i den samtid Ubmeje/Umeå (tillika samiskt kulturliv) befann sig i före och under 2014. Jojkaren, berättaren och skogsrenskötaren Jörgen Stenberg var en av de artister som engagerades under kulturhuvudstadsåret och han har berättat om det på följande vis:

> Oftast då man blir anlitad, så blir man det som underhållare. En kulturell upplevelse, eller vad man ska säga. Så tror jag faktiskt många av dem tänker; att man vill ha ett kulturellt inslag. Sedan är det ju inte alltid det mottas bra när man väver in ett budskap. Det har jag ju upplevt. I samband med det där kulturhuvudstadsåret, till exempel, då var det en fin middag i Umeå. Det var vilt och fisk och renkött och diverse till förrätt och efterrätt. Jag skulle som in flera gånger under den där middagen. När jag var in första gången, efter förrätten – det var någon gravad reninnanlår eller något – då tänkte jag att jag som den röda tråden genom hela kvällen skulle väva in det här med renens – alltså den där gravade köttbiten som låg på förrätten – vägen till att han låg där. Renskötarens arbete och renens hela rörelsemönster. Så jag vävde som in det i berättandet så de skulle förstå vad de åt. Det första inhoppet jag gjorde där, det vart väldigt bra. Jag fick otroliga applåder och det vart som en förhöjd upplevelse av att äta. Och sedan när de ätit varmrätten – det var renfilé – då frågade jag om de visste vem som åt mest renfilé. Alltså överhuvudtaget. Och det vart ju massa … ja, det vart väldigt bra respons. Och då berättade jag att den som åt mest renfilé, det var räven. Faktiskt. Det är ju det i vissa områden, eftersom att rovdjur dödar renen och sedan det som då blir kvar äter ju räven och korpen upp. Så mest renfilé, det äter ju räven. Och då tappade jag helt kontakten med gruppen. Jag kände det som att ridån gick ner. Och sedan tog jag upp och berättade om konsekvenserna och den psykiska hälsan för renskötare, och tänkte att jag går inte in på djupet utan bara berör det litegrann. Men

[592] Eller snarare åren, då 2014 föregicks av en marknadsföringsturné i åtta utvalda europeiska huvudstäder för att locka till sig blivande turister, framför allt ur de prioriterade kundgrupperna DINKs (Double Income No Kids) och WHEPs (Wealthy Healthy Elderly People).
[593] A-L. Ledman. 2014. Medskapandets konst? Om samiskt inflytande i kulturhuvudstadsåret Umeå 2014. *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift* 4:1(2014):76–83.

> så fort man börjar prata om allvarligare saker … Det var inte det som de ville, de vill bara bli underhållna, så att säga. Och då går man ju som in i en klichébild av sig själv, om man alltid bara går in i den där underhållande rollen. Så där känner jag att man har som ett ansvar också att ta tillvara på den … Så att det inte bara blir underhållning, så att det blir något djupare. Men jag kände det när jag gick där ifrån, att det här det vart … Jag kunde inte hålla mig, det bara bubblade upp skratt. Det blev så absurt. Det vart som att världarna krockade på något vis.[594]

Balansgången mellan att, i majoritetskontexter, å ena sidan skapa utrymme för samisk kultur och konstnärlig verksamhet, å andra sidan synliggöra svårare samiska erfarenheter eller förmedla kritiska perspektiv på förutsättningarna för den samiska tillvaron i majoritetssverige, är svår och något kulturarbetare kommissionen talat med lyfter fram:

> Kunskapsnivån om samiska förhållanden är eländigt låg. Man måste undervisa och undervisa vilket är oerhört tröttsamt. Dessutom måste man ta hänsyn till de här människornas egon så att de inte ska känna sig för pressade. Man måste vara extremt skicklig så att folk inte reagerar med försvar, vilket är ganska vanligt ändå. Då tycker de synd om sig själva. Det här är otroligt svårt. Det här underläget, man måste hantera deras maktsituation. Både deras känslomässiga och intellektuella balans. Det har varit ett jäkla jobb. Man får passa sig så att man inte hamnar i en position som ett offer, både för sig själv och för att de inte ska tänka så. Det är otroligt svårnavigerat när man ska tala med människor med inflytande. När man är i ett underläge så måste man då vara otroligt streetsmart för att flytta positionen; både sin egen och deras. I det här fallet stärka den samiska positionen. Det har varit ett svårt och hårt jobb.[595]

När tiden kring 2014 fortfarande präglas av marginell samisk synlighet och bristande kunskaper om det samiska i majoritetssverige, så är det också en tid där många samer tar till orda för att skapa förändring och engagemang – inte enbart men heller inte minst genom konsten. Den samtida samiska konsten berättar om den förda politiken och dess konsekvenser – utifrån konstnärernas perspektiv och genom deras gestaltningar. Här berättas om historiska övergrepp, ideologier och skeenden, likt de som den rasideologiska perioden stod för. Här berättas om tvångskristnande, stigmatisering och assimilering, om

[594] Sandström. 2020, s. 126.
[595] 23008.

den historiska skolpolitiken och om tvångsförflyttningar, om språkförluster, identitetsförluster och förluster av land.[596]

Flera av kommissionens yngre berättare skildrar en samtid av utbredd okunskap om allt detta. Om hur marginaliserad den samiska berättelsen är i den svenska skolan och därefter hur kunskaper om samisk kultur och historia, samiska rättigheter och samhälle är så bristande i det senare arbetslivet, och hur markant det försvårar förutsättningarna för att leva som same på likvärda grunder som andra svenska medborgare. En ung vuxen som kommissionen intervjuat menar:

> Det är en ständig kamp, och det har man ju också funderat på, varför det ska vara så. Och det har ju att göra med … osynliggörandet av hela den samiska befolkningen, samisk kultur, rennäringen och allt liksom. […] Syns man inte finns man inte och då är det lättare att ta ens marker.[597]

Att synliggöra det annars osynliggjorda är något den samiska samtidskonsten gör, och på så vis tar tillbaka historieskrivningen – skildrar den utifrån samiska perspektiv och erfarenheter av relationen till Sverige och andra överlappande stater och makter som genom tiderna påverkat samisk kultur och samhälle. Den samtida samiska konsten gestaltar klimatkris och exploatering av naturen i Sápmi, om exploaterande synvinklar på naturen som resurs för uteslutande människans eller kapitalets begagnande. Och den berättar om andra sätt för människan att förhålla sig till planeten. Om samiska synsätt att tillhöra land, att lyssna och höra, att relatera, vårda, vörda. Ta inte mer än du behöver. Ge tillbaka. Återväxt, ömsesidighet, hållbara balanserade relationer. Visa respekt och var stolt. Ta tillbaka det.

Många av dem kommissionen intervjuat är inne på samma spår. En av dem menar:

> Om samisk kultur på lång sikt ska överleva, då måste värderingarna hos samer finnas och vara det som de har varit. Vi kan inte … Om vi låter oss formas tankemässigt till majoritetsbefolkningen, då kommer vi ändra vår kultur tills den är helt urvattnad och inte längre kan definieras som samisk kultur. Eller, den kommer inte längre vara specifik. […] För det första måste samerna själva engagera sig. Vi måste försöka nypa tag i det som finns kvar och få oss själva att fatta att det är viktigt att bevara slöjdtraditioner, renskötseltraditioner, språken – de är de tre stora – men också jakt och fiske. Man måste bevara ett samiskt levnadssätt. Nu är det ju exakt rätt läge, för det handlar om att minska på konsumtion, öka miljö-

[596] Sandström. 2020.
[597] 24086.

> medvetenhet och bry sig mer om den lokala närmiljön än om finansiell tillväxt och export. Det är helt rätt i tiden med de klimatproblem vi har. Egentligen borde hela världen ställa om till att backa tillbaka till att man hanterar sitt lokala ekosystem först, så att det hela tiden, år efter år, förnyar sig så att du hela tiden kan leva av det – då har du ett hållbart system. Att börja gräva upp andra ställen för att ditt liv ska bli mer hållbart, det är inte hållbart globalt.[598]

I detta är det flera av dem kommissionen samtalat med som lyfter konsten och kulturlivet som väsentliga i sammanhanget. En av dem berättar:

> Jag har upptäckt rikedomen i min egen familjs och släkts historia. Det är en underbar skatt som finns och den uttrycks på så många sätt, inte minst genom moderna konstnärliga uttryck. Det finns en rikedom inte minst genom berättelserna, sägnerna och allt ifrån de små detaljerna hur man röker fisk till hur man sätter upp en teaterproduktion som bygger på samiska erfarenheter. Det är en enorm rikedom som den samiska kulturen har i sig. Den egna historien med mina barns och barnbarns framtid. Det är både framtid och historia som vävs ihop. Det är en väldig rikedom.[599]

De yngre personerna som kommissionen intervjuat uppehåller sig mycket vid skildringar av samtidens skolgång, och i det finns många exempel på den okunskap om det samiska som präglat deras egen grundskoletid. Samtidigt framhåller vissa att något håller på att förändras – att ”ett skifte är på gång”.[600] Dels erfars att yngre barn av i dag får en bättre undervisning om det samiska än vad de själva fick. Men beskrivs görs också ett tillbakatagande av det samiska oberoende av de strukturella förutsättningarna, att synliggöra och stå upp för det:

> Min generation har börjat gå tillbaka och ta tillbaka det samiska och köra helhjärtat på det. Exempelvis att ta tillvara hela renen och koka skallarna och traditionell matlagning, men också att man använder gapta mer, att integrera sydsamiskhet också utåt mot samhället, det tycker jag är en jättefrän utveckling. När det blir svårare i samhället är det vi kan göra att fortsätta vara oss själva, utöva vår kultur och våra traditioner och fortsätta vår näring. Visa att vi finns, så som jag läste att [musikern] Sofia Jannok skrev när hon citerade en poet som sagt så.[601]

---

[598] 23084.
[599] 23008.
[600] 23036.
[601] 23036. Se musikern Sofia Jannoks låt WE ARE STILL HERE (mii leat dás ain) på albumet ORDA – This Is My Land (2016) alternativt musikvideon (feat. Anders Sunna) på YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=EVH0jvnaIqU (hämtad 2026-08-11).

Statens offentliga utredningar 2026

Kronologisk förteckning

1. Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. Fi.
2. 710 miljoner skäl till reformer. Ju.
3. Genomförande av plattformsdirektivet. A.
4. Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. U.
5. Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. Fi.
6. En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. S.
7. Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken.
   Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser.
   Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. S.
8. Rättssäker samhällsvård för barn och unga. S.
9. Registrering av EES-medborgare. Ju.
10. Ökade möjligheter till tillgångsinriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. Ju.
11. Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. Fi.
12. Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. Fi.
13. Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. Ju.
14. Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetallarbeten. KN.
15. Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. Ku.
16. Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. Fö.
17. Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. LI.
18. Odlingstorv och klimatet. Fi.
19. Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. S.
20. Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunalskattesatser. Fi.
21. Återkallelse av svenskt medborgarskap. Ju.
22. Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. S.
23. Tolkavgift och förbud mot barntolkning. A.
24. Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. Fi.
25. Ett smittskydd för framtiden. S.
26. Digitala verktyg inom bolagsrätten. Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. Ju.
27. Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. Ju.
28. Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. Ju.
29. Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. LI.
30. Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. Ju.
31. Ett investeringsprogram för kultur. Ku.
32. Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. KN.
33. Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. KN.

34. Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. Ju.
35. En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. S.
36. Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. S.
37. Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. U.
38. Behovsstyrd vård. S.
39. Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. S.
40. Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. KN.
41. Jämställdhet i en föränderlig tid – nuläge och vägar framåt. Volym 1 & 2. A.
42. Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter. Volym 1 och 2. Ju.
43. Åtgärder mot överskuldsättning. Fi.
44. En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. Fi.
45. Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. Ju.
46. Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. LI.
47. Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. KN.
48. Tillträdesförbud. Ju.
49. Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. S.
50. En ny speciallärarutbildning. U.
51. Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. U.
52. En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. S.
53. Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. A.
54. Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. Ju.
55. Säkrare verifiering av identitet. Volym 1 och 2. Fi.
56. En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. KN.
57. Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. U.
58. Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2. ”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. Ku.

Statens offentliga utredningar 2026

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

Genomförande av plattformsdirektivet. [3]

Tolkavgift och förbud mot barntolkning. [23]

Jämställdhet i en föränderlig tid – nuläge och vägar framåt. Volym 1 & 2. [41]

Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. [53]

Finansdepartementet

Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. [1]

Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. [5]

Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. [11]

Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. [12]

Odlingstorv och klimatet. [18]

Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunalskattesatser. [20]

Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. [24]

Åtgärder mot överskuldsättning. [43]

En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. [44]

Säkrare verifiering av identitet. Volym 1 och 2. [55]

Försvarsdepartementet

Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. [16]

Justitiedepartementet

710 miljoner skäl till reformer. [2]

Registrering av EES-medborgare. [9]

Ökade möjligheter till tillgångsinriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. [10]

Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. [13]

Återkallelse av svenskt medborgarskap. [21]

Digitala verktyg inom bolagsrätten. Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. [26]

Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. [27]

Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. [28]

Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. [30]

Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. [34]

Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter. Volym 1 och 2. [42]

Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. [45]

Tillträdesförbud. [48]

Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. [54]

Klimat- och näringslivsdepartementet

Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetallarbeten. [14]

Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. [32]

Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. [33]

Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. [40]

Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. [47]

En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. [56]

Kulturdepartementet

Marken, vattnet, tankarna. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. [15]

Ett investeringsprogram för kultur. [31]

Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2. ”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. [58]

Landsbygds- och infrastrukturdepartementet

Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. [17]

Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. [29]

Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. [46]

Socialdepartementet

En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. [6]

Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken. Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser. Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. [7]

Rättssäker samhällsvård för barn och unga. [8]

Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. [19]

Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. [22]

Ett smittskydd för framtiden. [25]

En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. [35]

Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. [36]

Behovsstyrd vård. [38]

Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. [39]

Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. [49]

En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. [52]

Utbildningsdepartementet

Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. [4]

Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. [37]

En ny speciallärarutbildning. [50]

Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. [51]

Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. [57]